

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

**YENİ KAMU İŞLETMECİLİĞİ: ELEŞTİREL,
FEMİNİST BİR YAKLAŞIM**

Bahar BASKIN ÖNGÖR
2502080086

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Adalet B. ALADA

İSTANBUL – 2020

ÖZ

YENİ KAMU İŞLETMECİLİĞİ: ELEŞTİREL, FEMİNİST BİR YAKLAŞIM Bahar BASKIN ÖNGÖR

Bu tezde yeni kamu işletmeciliği yaklaşımı toplumsal cinsiyete ilişkin yönleriyle tartışılmıştır. Feminist eleştirel ve gerçekçi bir epistemolojiyle yürütülmeye çalışılan bu tartışmada, iki kilit kavram esas alınmıştır: Toplumsal yeniden üretim ve subsumption. Toplumsal yeniden üretim, sosyal bilimlerin büyük kısmında olduğu gibi kamu yönetimi disiplininde de dışlayıcılık ve cinsiyetçilikle malul hakim perspektiflerin eleştirisine giden yolu açmıştır. Bu yolda ilerlerken, toplumsal cinsiyetin mevcut toplumsal formasyonun oluşumunda ontolojik bir unsur olarak yer aldığına dair kuramsal çerçeveye, yaşadığımız "toplumsal fabrika" çağını anlamaya olanak sağladığı düşünülen **subsumption** (boyunduruk/tahakküm) kavramı dahil edilmiştir. Subsumption, yeni kamu işletmeciliğini selefî olan klasik kamu yönetimi paradigmasından ayırt etmeyi sağlayan analitik bir unsur olarak kullanılmıştır. Tezde varılan ilk sonuç, toplumsal yeniden üretime dair bir disiplin olarak, kamu yönetiminin mutlak boyunduruk çağında yeni kamu işletmeciliği yaklaşımı olarak zuhur ettiğidir. Yeniden üretimin maliyetini devlete ve sermayeye dışsallaştırarak bireyselleştiren neoliberal perspektifin, bu açıdan, neo-muhafazakarlıkla olan vazgeçilmez bağı, cinsiyet rejimlerindeki stratejik seçicilikleri değiştirmekte ve geleneksel cinsiyetçi iş bölümünü geri çağırmaktadır. Bu nedenle, klasik kamu yönetiminde kadınlara yönelik ayrımcı perspektif, liberal eşitlik söyleminin zorunlu bir uzantısı olan 'kapsayarak dışlama'dan 'açık dışlama'ya dönüşmüştür. Batılı kapitalist örneklerinde örtülü bir politikayla yürüyen bu strateji, özellikle otoriterleşme sürecindeki örneklerde daha aleni ve şedit biçimlerde yaşanılmaktadır. Bu bağlamda sermaye birikimine yönelik neoliberal perspektifi paylaştığı sürece çeşitli politik rejimlerle hemhal olabilen yeni kamu işletmeciliğinin toplumsal cinsiyete kayıtsız değil, kamu yönetiminin kapsamlı boyutlarının

tamamında, fakat özellikle tezin odağı olan kamu istihdamında, eşitsizliği derinleştiren öğelerle yüklü cinsiyetçi bir yaklaşım olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Kamu İşletmeciliği, Toplumsal Yeniden Üretim, Subsumption (Boyunduruk), Kamu Yönetimi, Toplumsal Cinsiyet, Maddeci Feminizm

ABSTRACT

NEW PUBLIC MANAGEMENT: A CRITICAL, FEMINIST APPROACH Bahar BASKIN ÖNGÖR

In this thesis, the New Public Management approach is argued within the context of gender. This argument, which was conducted using a feminist critical and realist epistemology, is grounded on two essential concepts: Social reproduction and subsumption. Social reproduction has paved the way for the criticism of the dominant perspectives (of consist of exclusion and sexism) in public administration as in most social sciences. Moving forward, subsumption; a term that allows us to understand the age of “social factory”, is included in the theoretical framework that discusses the placement of gender as an ontological entity in the constitution of current social formation. Subsumption is used as an analytical entity to distinguish new public management from its predecessor, the classical public administration paradigm. The first conclusion arrived in the thesis is, public administration, as a discipline concerning the social reproduction, has arisen as the new public management approach in the age of real subsumption. The indispensable connection with neoconservatism and the neoliberal perspective, which individualizes the cost of reproduction by externalization, changes the strategical selectivities and recalls the traditional, gendered division of labour. Therefore, the discriminatory perspective of classical public management towards women switched from exclusion by subsumption, which is a mandatory extension to the liberal equality discourse, to explicit exclusion. While this strategy, whose versions of which have been implemented in western capitalist countries in a rather concealed manner, in cases within authoritarian political settings, this strategy transpires in more explicit and intense ways. In this context, it is concluded that the new public management approach, which can articulate with political regimes as long as there is a shared neoliberal perspective towards capital accumulation, is not neutral to gender but an essentially sexist perspective which is loaded with elements that deepen the

inequality in all the extensive dimensions of public administration; and especially within public employment which we focus on in this thesis.

Keywords: New Public Management, Social Reproduction, Subsumption, Public Administration, Gender, Materialist Feminism

ÖNSÖZ

Uzun soluklu bir çalışmanın ürünü olan bu tezin ortaya çıkabilmesindeki en büyük etkenlerden biri, sevgili ve saygıya gerçekten değer danışman hocam, Prof Dr. Adalet B. Alada'nın desteği ve katkılarıdır. Kendisine burada ayrıntısına inemeyeceğim zor zamanlarımda, özveriyle ve sabırla bana destek olmayı sürdürdüğü için minnettarım. O olmasaydı mıhladığım yerden doğrulma çabası mümkün olmayabilirdi. Eminim ki SBF çatısı altında bulunduğu uzun yıllarda, adını anmadan geçemeyeceğim Prof Dr. Dinç Alada ile birlikte, umudu tevazuyla taşıyan ve aşılayan az sayıdaki kişilerden oldukları zorluklarla örselenen pek çok öğrencinin malumudur. Üniversitedeki tasfiyelerden sonra bile yola devam edip tezi nihayete erdirmek de onların nahif ama iradeli tutumları sayesinde gerçekleşebildi.

Bu tezdeki argümanların çoğunda Doç Dr. Nuray Ergüneş'in de katkısı var. Bir araya gelme olanağı bulabildiğimiz zamanlarda katılmadığı, eleştirel kaldığı hususlar olsa da tezin şekillenmesinde okuma önerileri ve eleştirilerinin payı büyük. Malesef bu teze dair son tahlilinin ne olacağı hep bir merak olarak kalmak zorunda çünkü bu tez sevgili annemin yanı sıra Nuray Hocanın da aramızdan ayrılışına tanıklık etti. Fakat belirtmem gerekir ki yokluğuna rağmen Nuray Hocanın tezi bitirebilmek konusunda geçmiş önerileri bile yolumu aydınlattı. Diğerkam gülümseyişi hatırımdan çıkmayacak olan Nuray Ergüneş'e, teze yaptığı katkı ve desteği için sonsuzluğa uzanan bir teşekkürden fazlası elimden gelmiyor. Doç Dr. Sevgi Uçan Çubukçu da, üniversitedeki görevinden ayrılmasına rağmen, izleme kurulunda yer almayı ve teze değerli katkılar yapmayı sürdürmeye yönelik tutumuyla bu tezin oluşumu ve tamamlanmasında büyük yer sahibi. Nuray Ergüneş'in yerine Tez İzleme Komitesine dahil olma nezaketini gösteren Doç Dr. Ayşegül Yakar Önal ise tezin bütünlüklü hale gelmesinde oldukça önemli bir yer taşıyor. Yoğun ve zahmetli koşullarına rağmen zamanını ayırarak yaptığı titiz ve özenli okumalar sayesinde zihinsel karmaşanın yansıdığı ifadeleri mümkün mertebe düzeltmemi sağladığı için kendisine minnettarım. Ayrıca günümüzde ender bulunan paylaşımcı ve zarif mizacıyla da teşekkürden çok daha fazlasını hak ettiğini düşünüyorum.

Tezin temellerinin atılmasında sınıf arkadaşım M. Nuri'nin payı yadsınamayacak öneme sahip. Kendisine değerli katkıları için teşekkür ederim. Özge ise, hem tez yazım sürecinde hem de kamu emekçisi olarak paylaştığımız akıbette yaşadığım zorluklardaki yol arkadaşımdı. Kendisine minnettarlığımı ifade edebilecek bir teşekkür cümlesi kurabilmem mümkün bile değil. Ahu, Gülden ve adını sayamasam da “yalnızlığın öbür ucunda bir dost daha var” diyebilmenin gücünü hissettiren tüm arkadaşlarımda da doğrudan olmasa da dolaylı pay sahibi olduğu, oldukça uzun bir zamana yayılan bu tez yazım sürecinin son aşamaları, sevgili annemin ağır bir kanser türüyle mücadelesine denk geldi. Bu süreçte tezin kapsamıyla da bağlantılı pek çok acı tecrübe yaşadık. Malesef annemi bu azimli mücadelesine rağmen kaybettik ve bu kayıp beni oldukça sarstı. Buna rağmen, bu zor zamanlarda bile her türlü özveride bulunup yeniden üretime dair gereksinimlerimizin çoğunu üstlenerek teze vakit ayırmamı sağlayan başta ablam Tuba olmak üzere abim Burak, yeğenim Alya ve babam Şükrü Baskın'a sonsuz şükran duyuyorum. Uzun yıllardır bana olan güven ve desteğini sunmaktan hiç vazgeçmeyen sevgili Haluk ise anlayışlı ve olumlu mizacıyla tüm yaşamımda olduğu gibi bu tezin tamamlanmasında da büyük pay sahibi. Bugüne kadar okuduğum eleştirel ve feminist literatürün yazarlarına ve arkasındaki emekçi topluluğuna teşekkür de bu önsözdeki olmazsa olmazlardan. Ayrıca Erdoğan Özmen'e de herşeye rağmen devam edebilme tåkati kazandırdığı için teşekkürlerimi sunmak isterim.

Son olarak, bu tezi eksik kalmış yaşamlar yerine tüm ezilenlerin zorunluluklardan mümkün olduğunca azade olacakları günlerin temennisiyle, aklı ve eleştirel gücünden beslendiğim, toplumdaki her çeşit şiddete dair daimi endişesi nedeniyle zaman zaman beni kösteklediğinin farkında olmasa da, daima yanımda olup beni desteklemeye çalışan, sınıfsal olarak da bırakın "kendine ait bir oda"ya, kendine ait bir “hobi”ye bile olanak tanımayan ömürlerini başkalarına vakfederek geçirerek bu dünyaya veda eden insanların ortak yazgısını paylaşan, hayatımdaki yeri elbette ki asla dolamayacak olan annem Nefise'ye ithaf etmek istiyorum.

Bahar BASKIN ÖNGÖR

İSTANBUL, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	vi
TABLolar LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM VE KURAMSAL YAKLAŞIM.....	7
1.1 Feminist, Eleştirel ve Gerçekçi Yaklaşım Dair	7
1.2 Kamu Yönetiminde Eleştirel-Gerçekçi Feminist Yönteme Doğru:	14
1.3 Erkek/Adam-Akım Kamu Yönetimi Yaklaşımlarının Kısa Tarihsel Seyri.....	20
1.4 “Değersizleştirilenleri Değerlileştirmek”: Kamu Yönetimi Disiplinine Feminist Perspektiften Bakmak.....	32
1.5 Kamu Yönetiminin Ekonomi-Politiği ve Cinsiyetine Dair	50
1.5.1 Kapitalist Üretim Biçimi Koşulları altında “Genel Çıkar” Mümkün mü?	51
1.5.2 Ekonomi-Politiğin Saklı Yüzü: Devletin Cinsiyet Seçiciliği ve İki Bağlam..	54
1.6 “Toplumsal Yeniden Üretim” ve “Subsumption” Kavramlarının Disipline Sağlayabileceği Katkılar Üzerine	64

İKİNCİ BÖLÜM

YENİ KAMU İŞLETMECİLİĞİ YAKLAŞIMININ KURAMSAL ÇERÇEVESİ VE ELEŞTİRİLERİ	78
2.1 Tarihsel-Toplumsal İlişkilerin Bir Yansıması Olarak Yeni Kamu İşletmeciliği.....	79

2.2	Sermaye Birikim Rejimleri ve Kamu Yönetimi Yaklaşımlarının Koşutluğu:	
	“Binlerce Görünmez Bağ”	86
2.3	Kuramsal Çeperi Ayıklamak	88
2.3.1	Kral Çıplak mı?.....	93
2.3.2	Tuhaf Bir Çiftin Birlikteliği	96
2.3.3	Bir Amerikan Perestroykası.....	99
2.3.4	“Geleneğin İcadı”: Kavram ve Değerlerde Değişim	106
2.4	“Çok Başlı Bir Fenomen” Olarak Yeni Kamu İşletmeciliği ve Yönetişim İlişkisini	
	Otoriterleşme Bağlamında Yeniden Düşünmek	110
2.5	Eleştirel-Feminist Bir Yaklaşım için Arasöz.....	116

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

“YENİ” OLANIN ELEŞTİRİSİNDE “SUBSUMPTION”		
KAVRAMINDAN YARARLANMA ÖNERİSİ.....		130
3.1	Eril Perspektifli Bürokrasi Kuramlarına dair	133
3.2	“Soyut Düşüncede Açılanmış Zamanın Ruhu”: Bürokratik Hiyerarşi.....	138
3.3	“Hiyerarşinin Gölgesinde”: Yeni Kamu İşletmeciliğinde Bürokratik Hiyerarşinin	
	Yerini Feminist Perspektifle Okuma Çabası	144
3.4	Yeni Kamu İşletmeciliğini “Reel Subsumption” ile Kavrama ve Feminist Eleştirisi	
	İçin Ön Hazırlık	155
3.4.1	Formelden Reelee, Disiplinden Denetime: Kamu Yönetimi Yaklaşımlarında	
	Tahakküm/Boyunduruk Biçimleri	157
3.4.2	Subsumption Kavramının Marx’ta ve Otonomist Perspektifteki İçeriği	160
3.4.3	Mutlak/Gerçek Boyunduruk Zamanlarında Yönetim ve Öznellik.....	167
3.4.4	“Oyunlarla Yaşayanlar”: Psikopolitika, Öznellik ve Beden	168
3.4.5	Günümüz Kapitalizmi ve Yabancılaşmanın Değişen Anlamı	174
3.4.6	Otonomist Yaklaşım Yönelik Feminist Eleştirinin Düşündürdükleri	178
3.4.7	“Mutsuzluk Fabrikası”	184

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KAMUDAKİ ÇALIŞMA İLİŞKİLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ VE		
DERİNLEŞEN CİNSİYETÇİLİK.....		196

4.1	Sermaye Birikim Rejimleri İlişkiselliğinde Kamuda İstihdam: Genel Eğilimler ve Öne Çıkan Ülke Deneyimleri	199
4.1.1	Yaygın, Yoğun ve Esnek Birikim Zamanlarında Memurluk	202
4.1.2	“Hayatın Koordinatları”: Rekabet ve Performans	210
4.2	Türkiye’de Kamu İstihdamının Serencamı	216
4.2.1	Tarihsel Dönemeçler	221
4.2.2	Refah Rejimi Stratejileri ve Yeni Kamu İşletmeciliğinin Feminist Eleştirisindeki Önemi	242
4.3	Türkiye’de Yeni Kamu İşletmeciliği ve Feminist Eleştirisi	257
4.3.1	Türkiye’de Kadın İstihdamına Dair Genel Görünüm	257
4.3.2	2000’li Yıllardan Günümüze Kamu İstihdamında Kadınların Konumu: “Kapsayarak Dışlama”dan, “Açık Dışlama”ya	263
4.3.3	Kamu İstihdamında “Kapsayarak Dışlama”nın Tarihi	266
4.3.4	80’lerden Günümüze Kamu İstihdamının Cinsiyeti: Kuram, Tarih, Mevzuat	272
4.3.5	Otoriter ve Muhafazakar Eğilimin Yansıması Olarak Açık Dışlama	278
4.3.6	Sonuca Doğru	293
SONUÇ		299
KAYNAKÇA		307
ÖZGEÇMİŞ		336

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 4.1: Küresel Cinsiyet Eşitliği Raporu: Türkiye Değerlendirmesi.....	262
Tablo 4.2: G20 Ülkelerinde Kadın Kamu Yöneticiler (2016)	265

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Bkz	: Bakınız
DMK	: Devlet Memurları Kanunu
IMF	: International Monetary Fund
KAYA	: Kamu Yönetimi Araştırması
MEHTAP	: Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi
PWK	: Post Washington Konsensüsü
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TODAİE	: Türkiye ve Ortadoğu Anme İdaresi Enstitüsü
YKİ	: Yeni Kamu İşletmeciliği

GİRİŞ

Kamu personel rejimine bizzat dahil olduğum on küsur yıllık süreçte “nesnel sınıf konumu”m doğrultusunda davranmış olabildiğimi söylemek doğru olmayacaktır. Sınıfsal konumuma rağmen sınıfın güzellemesi yapılamayacak yönlerini de idrak etmiştim. Daha doğrusu idrak etmeye maruz bırakılmışım. Ataerkil, ayrımcı ve muhafazakar bir toplumsal yapının küçük bir ölçeğiydi sözünü ettiğim. Kendilerinden olmayanın kokusunu hızla alan ve etrafına üşüşen, çoğunlukla erkek emekçilerin oluşturduğu ancak buna iştirak eden kadınların da azımsanamayacak düzeyde olduğu bir toplumsal baskı sisteminin içine düşmüştüm. Bununla birlikte eleştirdiğim toplumsal baskıyı püskürtme noktasındaki başarısızlıkta kendi zaaflarımın varlığı da inkar edilemezdi. Diğer taraftan “geçmişin yükü” olarak tabir edilebilecek ve insanların kendi tarihlerini geçmişten süzülerek gelen belirli koşullar altında gerçekleştirebileceği de çoğumuzun malumu... Doğrusu bu konu öznenin failliği ile “taşıyıcı”lığı arasındaki oldukça çetrefilli bir başka bağlam. Fakat öyle veya böyle bir uyumsuzluk sorunu vardı ve gerçektir. Ancak bu durum yalnızca bireysel, öznel bir sürece de indirgenemezdi. Metin Özuğurlu’nun ifade ettiği gibi *“maddi yaşam koşulları ile bu koşulların öznel anlamlandırılması arasında genellikle bir uyumsuzluk söz konusudur.”*¹ Dolayısı ile olup bitenleri hüznü bir karamsarlıkla, adını koymak gerekirse yoğun bir depresyonla karşılarken, mevzunun maddi toplumsal bağlamını yani ataerkiye ve kapitalizme içkin olduğunu hatırlamak gerekmişti. Anlatılanın benim hikayem olduğunu anımsarken, benim hikayemin de kuramsal perspektifte anlatılabileceğini yeniden keşfetmiştim. Özellikle neoliberalizm ve devletin yeniden yapılandırılması ile ilgili kuramsal literatür sayesinde bir kamu emekçisi olarak söz konusu dönüşümü sömürü ilişkileri bağlamında deneyimleme ve anlamlandırabilme olanağı mevcuttu. Bununla birlikte feminist yazının “özel alanın politik olduğu” konusundaki ısrarı, konunun toplumsal cinsiyet boyutunun ihmal edilmemesi için hem uyarıcı ve hem de eksik olmasının güçlendirici nitelikteydi. Gerçekten de gün be gün yaşanan çoğu zaman acı dolu

¹ Metin Özuğurlu, “Sınıf Çözümlemesinin Temel Sorunsalları”, **Praksis**, 8, 2002, s. 41.

olan zalimliklere gömülmeğe, soyutlama düzeyinde yapılacak bir çalışma bu girdaptan canlı çıkabilmenin de bir yoluydu. Bunun için yol haritası da elimdeydi: Toplumsal formasyonun mevcut halinde yaşadığımız gerçek sorunların eleştirisini feminist bir bakış açısıyla gerçekleştirebilmek. Buna yönelik uzun erimli çabanın sonucu olarak bu tezdeki bakış açısını tek cümlede özetlemek gerekirse; cinsiyetçi toplumsal iş bölümü yeniden üretim sorumluluğunu kadına yüklerken, bu sorumluluk üretim ve toplumsallaşma dahil toplumsal formasyondaki eşitsizliklerin ve hiyerarşilerin de açıklayıcısıdır olacaktır. Toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünün farkındalığı zorunluluk/özgürlük sorunsalının yalnızca ücretli istihdama katılıma ve ondan bağışık olmaya indirgenen tartışmalarla yetinilemeyeceğini de işaret eder. Tüm kadınlar bilir ya da toplumsal-ideolojik engeller nedeniyle bilincinde olmasa da deneyimler ki, maddi zordan özgürleşmek bir kadın açısından yeterli olamaz. Sınıfsal konumları nedeniyle bakım zincirinin şanslı halkasında yer alıp, ev içi emekten bağışık olan üst sınıf kadınlar da söz konusu toplumsal formasyonun cinsiyetçi sonuçlarıyla az ya da çok yüz yüze gelmekte, bedensel bir faaliyet olarak mümkün olsa bile zihinsel anlamda bu gerçeklikten ve sorumluluktan tamamen azade olamamaktadır. Bu itibarla mevcut toplumsal formasyonda yeniden üretim emeği kadınlar açısından ayrıca bir zorunluluk alanıdır ve buradaki tartışmamız açısından asli bir yere sahiptir.

Kamu yönetimi disiplini de üretim ve yeniden üretimi doğrudan içeren bir alan olmasına rağmen kamu yönetimi öğrencileri her iki konunun da göz ardı edilerek, örgüt perspektiflerinin hakimiyeti altındaki bir öğrenim sürecine tabi tutulur. Bu nedenledir ki, kamu yönetiminde öğrenim görenler biteviye bir kafa karışıklığından mustarıptirler. Kapsam, sınırlar hakkında hep bir muğlaklık vardır. Onlar da şanslı iseler bu konulara işaret eden ender akademisyenler sayesinde örgüt/bürokrasi perspektifini aşan bir farkındalığa sahip olurlar. Ancak bitmeyen bir azme ya da maddi zordan bağışık olabilme lüksüne sahip olanlar sorunu kavramak konusunda yol alabilmektedir.

Dolayısıyla ana akım kamu yönetimi öğrenimi görenler olarak bizden saklandığını ya da en azından gereğince vurgulanmadığını iddia edebileceğimiz iki önemli konu var. Birincisi kamu denildiğinde yeknesak bir bütünlükten değil, tıpkı

devlet kavramında olduğu gibi, farklı çıkarların mücadele alanı olan, hatta bu mücadele uyarınca genişleyip daralan bir muhteviyattan bahsedilmektedir. İkincisi disiplin ataerkil işbölümünden mamul sınırlı ufuktan bağışık olmayan kalın bir çepere sahiptir. Dolayısıyla kapitalist üretim tarzında devlet aygıtının örgütlenme biçimi olarak tabir edebileceğimiz kamu yönetimi ve onunla ilgili bir disiplinin ne kadar aksi iddia edilse de politik bir doğasının olduğunu düşünmek yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte kapitalist ulus devletler, vatandaş/yurttaş kavramı adı altında tüm kamuya biçimsel bir eşitlik perspektifiyle yaklaştığı iddiasındadır. Dolayısıyla kamu hizmetinin de eşit ama belli bir mesafeyle sunulduğu ileri sürülmektedir. Nitekim, klasik kamu yönetimi disiplininin öncü isimleri de aynı şekilde konunun özünde yatan politik unsuru reddetme ve teknik bir disiplin olarak ele alma tercihini yansıtmaktadır. Fakat bu bakış açısı neoliberal dönemde kamu yönetimi disiplindeki değişimi anlamak açısından yeterli olamamaktadır. Kamu yönetimindeki karşılığını personel rejimine girişteki “eşitlik” ilkesinde bulduğumuz eşitlik, yurttaşlık, özgürlük gibi soyut kavramların tüm toplumu saran söylemsel hegemonyasının sonu gelmiş, toplumun ve onunla bağlantılı kamusal ve yurttaşlık gibi kavramların çözülmesi, Alev Özkazanç’ın ifadesiyle “mikro ağların ve cemaatlerin dirilişi” söz konusu olmuştur. Sosyal hakların tırpanlanmasının büyük etkisi olduğu bu çözülmeden geriye oldukça daraltılmış bir politik alan kalmıştır. Nitekim iktidar mücadelelerine bağlı olarak bağlamları değişen kavramlar temelde toplumsal cinsiyet, mülkiyet ilişkileri ve refahın dağıtımı ile ilgili olduğundan eşitsizliklerin üstünü örten mistifikasyon dağılarak, en başından itibaren gerilimli olan liberalizm-demokrasi ilişkisinin sürdürülemezliği de açığa çıkmıştır. “Kamusal alan”daki depolitizasyon süreci, kamu yönetiminde kamusal seçim teorisi dolayısıyla örneğini gördüğümüz, farklı alanlardaki eşitsizliklere karşı duyarsızlığı körüklemiştir. Jessop’un tabiriyle, “çalıştırma rejimi”yle çıkarları örtüşen veya örtüşmese de sistemin devamlılığı için gerekli olan kesimler çeşitli tabiiyet / boyunduruk politikaları ile “ekonomik insana” dönüştürülmüştür. Fordist refah devletindeki hak temelli sosyal yardımların belirli yükümlülüklerle şartlanması, bu alanlarda çeşitli cemaat ve STK’ların da görevler üstlenmesi, toplumsal cinsiyete dair de zorunlu politik nedenlere ve sonuçlara sahiptir. Son dönemde bunlardan öne çıkan, muhafazakar ve otoriter rejimlerin üretim ve yeniden üretimdeki, yani

toplumsal yeniden üretimdeki sorunları geleneksel cinsiyetçi iş bölümünü çağırarak tahkim etmeye yönelik politikalarıdır. Çünkü Wendy Brown'un altını çizdiği gibi insanı, **homo oeconomicus** adlı yaratığa çeviren çağda bu yaratıklardan oluşan ailenin bir arada kalması nasıl gerçekleşecektir sorusu da önem kazanmaktadır. Nitekim rasyonel seçim kuramına yönelik feminist eleştiri de bu temelden yükselmektedir. Rasyonel seçim her alanda geçerli olabilseydi, sadece erkek bireylere yönelik bir kuram kastedilmiyorduydu, aileyi ve toplumu bir arada tutmak mümkün olamazdı. Öyleyse bize anlatılan bu hikayede de bir boşluk söz konusudur. Çünkü bahsi geçen bu öznenin gerektirdiği türde bir rasyonellik sadece eril olanların "sahipmiş gibi yapabileceği bir şeydir".

Bu minvalde, tezdeki savın hareket noktası da sosyal bilimlerin tamamına yakınına hakim olan ve kamu yönetimi disiplini de varlık göstererek kadınlar ve tüm ezilenleri görünmez kılan erkek egemen perspektifin toplumsal yeniden üretim kavramıyla aşılabileceği önermesidir. Toplumsal yeniden üretim kavramıyla, bütünsel bakış açısı sağlanarak, genel bir eleştirisi de yapılan, kamu yönetimi yaklaşımlarının neoliberal dönemde öne çıkan vechesi olan yeni kamu işletmeciliğinin, özellikle emek sürecinde yarattığı değişimin **subsumption** (boyunduruk/içerilme/tahakküm) kavramı üzerinden anlaşılabilirliği ileri sürülecektir. Böylece çoğunluk için bir cendereye dönüşen koşulların kamu sektörüne nasıl yansıdığı ele alınabilecek ve neoliberalizm öncesinde de cinsiyetçi olan ama "kapsayarak dışlama" kavramıyla anlamlandırılabilir örtük dışlama mekanizmasının, finansal krizlere teşne olan neoliberalizmin toplumsal yeniden üretimi sağlamanın koşullarının tükendiği noktada zorunluluğa dönüşen otoriter/muhafazakar yaklaşımları yardımına çağırarak ataerkil iş bölümünü derinleştirdiği ileri sürülecektir.

Bizi bu savı inşa etmeye ulaştıracak kuramsal çerçevenin temeli ilk bölümde eleştirel ve feminist yöntemin kamu yönetimi disiplini de mümkün olduğuna dair sorgulamaları içeren alt bölümlerle gerçekleştirilmeye çalışılacaktır. Dört başı mamur olmasa da disiplinde kendimize dair bir yer bulabildiğimiz yönetime ulaştığımız noktada, yeni kamu işletmeciliği yaklaşımının kuramsal çerçevesi, eleştirisini mümkün kılmak üzere ayıklanmaya çalışılacak, ardından tezin temel

kavramlarından olan **subsumption** bağlamında kamu sektöründeki değişim anlaşılmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede, kavramın ele alındığı üçüncü bölüm, değişimin hem üretim süreçlerindeki maddi hem de haleti ruhiyetimizi kapsayan bir içeriği olduğuna yönelik bir bakış açısını oturtmaya yönelik tartışmaları içermektedir. Son bölümde, önceki üç bölümde çizilmeye çalışılan hat takip edilerek, oldukça elastik bir kuramsal çepere sahip olan yeni kamu işletmeciliğinin cinsiyetçiliği derinleştirmeye dayalı temelinin kamudaki çalıştırma rejimlerine yansması hem genel hem Türkiye özelinde bir sorgulamaya tabi tutulacaktır. Buna dair ilk elden yapılacak ve tezin kuramsal çerçevesini takip etmeyi kolaylaştıracak temel sav, yaklaşımın kuramsal elastikiyetinin, sürekliliği devletin “sermaye lehine stratejik seçiciliği”ne dayanan neoliberalizmin, ilk dönemindeki demokrasi retoriği ile beraber son dönemin otoriter/muhafazakar politik yönelimleriyle de hemhal olabilecek bir içeriğe sahip olduğudur. Özellikle kamusal müştereklerin metalaştırılması ve krizler nedeniyle zorlaşan toplumsal yeniden üretimin “beka”sı için son dönemde öne çıkan muhafazakar temayülün, kapitalizmin kadınların görünmez ev içi emeklerinin vazgeçilemezliğine dayalı ontolojik bağını, istihdamın tüm alanlarında olduğu gibi bu alanlardaki emek süreçlerinden bağımsız düşünülemez kamu sektöründe de derinleştiren cinsiyetçiliğe mecbur olduğudur.

Öte yandan bu tez de feminist çalışmaların çoğunun mahkum olduğu bir paradokstan muaf değildir. Kadınların eşitsizliğinden beslenen toplumsal formasyona karşı yine bu ayrımın, bir “taşıyıcı”sı olarak, içinden seslenme zorunluluğu bu çalışma açısından da geçerlidir. Ekonomi- siyaset dikotomisinden mamul kamu yönetimi disiplininin erkek egemen niteliğinin eleştirisi yine buradan temellenmek zorunda olduğundan Valeria Bryson’un işaret ettiği “feminist paradoksla” bir hayli yüklüdür. Öte yandan kadınlar söz konusu olduğunda hak temelli taleplerin bile oldukça kapsamlı bağlamları vardır. Ayrıca devletin toplumsal ilişki olduğu önermesi, haklara yönelik mücadelenin önemini de teslim etmeyi gerektirmektedir. Bu nedenle liberal yaftasıyla feminizmin bu biçimine kulak tıkamaktan ziyade eleştirilerinin kulak verilmeye değer oldukları söylenebilir. Yeter ki eşitsizliğe kayıtsız ve sermaye lehine açık seçiciliğe sahip politik iktidarlar ile organik bir çıkar ilişkisi olmasın... Fakat yine de kadınları ideolojik hegemonyanın sınırlarına

hapsederek yaşamı daha da zorlaştıran verili koşullarda gerçek bir dönüşüm için bunun ötesine geçmek gerektiği oldukça açıktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

YÖNTEM VE KURAMSAL YAKLAŞIM

Kamu Yönetimi Disiplinine dair feminist eleştirel bir bakış açısı geliştirebilmek için, disiplinin hâkim ve genel kabul görmüş kavramlarından başlanarak sorgulanması gerekmektedir. İçinde yeşerdikleri bağlamlardan koparılamayacak olan kavramlar, barındırdıkları hiyerarşik, cinsiyetçi ve sınıfsal ihtiva nedeniyle bu analize muhtaç görünmektedir. Aşağıda, sosyal bilimlerdeki epistemolojik ve kimi zaman ontolojik sorunların olabildiğince farkındalığı üzerinden yükselen bir bakış açısı geliştirilmeye ve içselleştirmiş olduğumuz kavram ve metotlara da eleştirel bir mesafeden bakılmaya çalışılacaktır. Bunun için tezde kullanılan yöntem ise, diyalektik bir perspektifin eşlik edeceği, feminist eleştirel ve gerçekçi bakış açısı olacaktır.

1.1 Feminist, Eleştirel ve Gerçekçi Yaklaşım Dair

Sosyal bilimler alanındaki çalışmalarda çokça vurgulandığı üzere varlığın bilgisi ve görünümü varlığın kendisine eşit değildir. Marx'ın öz ve biçim aynı şey olsaydı bilime gerek kalmazdı cümlesiyle işaret ettiği bu sorunsal olmasaydı yeni kamu işletmeciliği olarak zuhur eden yaklaşımın altında yatan yapısal nedenleri ve mekanizmaları incelemek de anlamlı olmaz, kendisini “anti bürokratik”, “anti hiyerarşik”, “katılımcı”, “demokratik” gibi kavramlarla ifade eden bir yaklaşım bu tezde incelenmeye çalışılan sorunsallarla yüklü olmazdı. Oysa söz konusu sorunlar kamu alanında yaşanan dönüşümün altında, söylemden farklı bir gerçekliğin olduğuna işaret etmektedir. Bu nedenle, bu tezde “*Tek-katmanlı yüzeysel bir gerçeklik*”¹ anlayışını benimseyen, gerçekliği empirik alana sıkıştıran pozitivist yöntem yerine, gerçekliğin insan zihninden bağımsız bir varoluşa sahip olduğu kabulüne yaslanan ama aynı zamanda farklılaşmış ve çok katmanlı (empirik/aktüel/reel) olduğuna dair diyalektik eleştirel gerçekçi yöntem feminist bir epistemoloji bağlamında benimsenmektedir.

¹ Duygu Türk, "Eleştirel Gerçekçilik Üzerine", A.Ü. SBF Dergisi, C:LXVII, No:3, 2012, s. 195.

Eleştirel gerçekçilik felsefesi, sosyal bilimleri sadece gözlemlenebilir olaylara indirgeyen pozitivizme nazaran büyük olanak sunmakta, ama bunu yaparken, pervasız bir göreceliğe düşülmesini de engellemektedir. Yukarıda belirtildiği gibi, eleştirel gerçekçi yönetime göre “gözlemlenemez” olan “bilinemez” değildir. Bu itibarla, tezde dikkat çekilmek istenilen “gözlemlenemez ama bilinemez olmayan”² cinsiyetçi yapı, mekanizma ve görünümünün bütünsel olarak ele alınabilmesinin bilimsel zeminini oluşturmaktır. Bununla birlikte bilginin “kuram yüklü” olduğu kabulü de bilginin, kuramdan bağımsız farz edildiği nesnelcilik³ anlayışı ile bütünüyle kuram tarafından belirlendiğine dair post modern yaklaşım arasında salınmamızı engellemektedir. Böylece bilgi ve gözlem kuram yüklü olmakla birlikte, kuramdan bağımsız yargı üretmeye dair olanağa da kapı açabilmektedir. “*Bilgi ve gözlem kavramsal sistem içinde üretilse de bu anlamda kuram yüklüyse de bilginin pratik olarak yeterli olup olmadığı kriteri, bu kavramsal sistemin ya da kuramın bilgiyi belirlediği düşüncesini geçersizleştirir.*”⁴ Bu bağlamda “bilgi” hakkındaki ölçütü mutlak bir doğru veya yanlış değil insan pratiği açısından yeterli olup olmadığı oluşturur. “*Diğer bir deyişle, bilgi yalnızca dünyanın bir temsili değildir, dünyada bir şeyler yapmanın aracıdır.*”⁵ ki bu vurgu feminist epistemolojinin de temel savlarından biridir.⁶

Eleştirel gerçekçilik, toplumsal gerçekliği bir bütün olarak algıladığından, nedenselliği de “*iki olay arasındaki evrensel sabit bağlantılar*” bağlamında mekanik

² A.e., s. 197.

³ Feminist epistemolojinin önemli isimlerinden Sandra Harding’e göre; bilimi toplumsal bağlamından yalıttık içsel bir alan olarak nitelendirme çabasının kendisi yanlış olduğu için -nesnellik kaygısı değil ama- nesnelcilik hatalıdır. Epistemolojiye toplumsal cinsiyetin içerilmesi gerekliliği, geleneksel epistemolojilerin bilen öznesinin eril olduğu kabulü ile birlikte pozitivizmin bireyselse yönelimine karşı toplumsal bağlam vurgusu ve değerden arınıklık olarak nesnelciliğin eleştirisi feminist bir epistemolojinin temel argümanlarıdır. Bkz.: Alessandra Tanesini, **Feminist Epistemolojilere Giriş**, Ed. Ümit Tatlıcan, Çev. Gülhan Demiriz, Berivan Binay, Ümit Tatlıcan, İstanbul, Sentez Yay, 2012, s. 45 ve 53.

⁴ Ebru Deniz Ozan, “Sosyal Bilimlerde Gerçekçi-İlişkisel Yaklaşımın Anahatları”, **Praksis**, (3) 2001, s. 13.

⁵ A.e., s. 14.

⁶ Geleneksel empirizmin pratik bilgiyi teknik/teorik bilgiden ayırt eden ve ikinciyi yeğleyen içkin sınırlılığı tarihsel olarak kadınların ürettiği bilgiyi dışlamak ve önemsizleştirmekte işlevselleştirilmiştir. Üstelik kişisel olmama iddiası beraberinde sosyal ve politik bir sorumsuzluğu da mümkün kılmaktadır. Onun kurumsallaşmış hali olarak nesnelcilik ise güçle ve egemenlikle doğrudan ilintilidir. Halbuki “*epistemik yükümlülük*” sadece söyleyip ruhumuzu kurtarabileceğimiz düşüncesinin de ötesindedir. Her ne kadar söyleyebilmek bir tür edim olsa da söylediklerimizi yapmakla da yükümlüyüz. Bkz.: Alessandra Tanesini, **a.g.e.**, s. 83 ve 139.

bir anlayışla değil, “...süreçleri ve değişimi üreten, yaratan, ortaya çıkaran, nesne ve ilişkilere ait nedensel güçleri temel alan”⁷ bir nedensellik anlayışıyla ele alan bir bilim felsefesidir. Dolayısıyla, eleştirel gerçekçilik ikilikler yerine ilişkiselliği benimsemesi anlamında da feminist bir perspektif için yararlı görünmektedir. Örneğin birey/toplum ikiliğinin yerine toplumsal ilişkiler bakış açısı tezin yaslandığı kavramsal setle de uyumludur. İlişkisellikte hem içsel hem de dışsal olan ilişki biçimleri söz konusudur. “İki şey / olay / ilişki arasındaki bağlantı birinin, diğeri olmadan aynı biçimde olamayacağı biçiminde ise bu ilişki içseldir; eğer her iki unsur için de bu tarif karşılıklı olarak geçerli ise ilişki simetrik olarak içsel bir ilişkidir.”⁸ Dışsal ilişkide ise bu iki unsur arasında zorunluluk değil olumsallık söz konusudur.⁹ Ancak eleştirel gerçekçilik, bu çalışmanın yöntemsel ve felsefi zemini olma kapsamını aşan, başlı başına bir tez çalışması olabilecek denli derinlikli epistemolojik ve ontolojik olanaklara ama aynı zamanda eleştirilere maruz kalmaktadır. Burada sadece konumuzla ilgili olarak belirtilmeden geçilemeyecek olan iki nokta ele alınabilmektedir. Bunlardan ilki tarihsellik bağlamındaki eksikliğine işaret eden ve toplumsal gerçekliğin parçalı değil “içsel ilişkilerin karmaşık bir ağı olarak”¹⁰ anlaşılması gerektiğine dair içsel ilişkiler felsefesinin eleştirisidir. Diğeri ise eleştirel gerçekçilik ile feminizm(ler) arasındaki epistemolojik yakınsama ve ıraksamaya dair bazı noktaların aydınlatılmasını gerekli kılmaktadır.

⁷ Ebru Deniz Ozan, **a.g.m.**, s. 15.

⁸ Duygu Türk, **a.g.m.**, s. 189-209.

⁹ **A.e.**, s. 198.

¹⁰ İçsel ilişkiler felsefesine göre “Görüngülerin, birbirlerinden ayrı görünmeleri ya da aralarında bir belirlenim ilişkisi gözlenmesi tarihin belli bir uğrağında toplumsal ilişkilerin aldığı biçimlerle ilgilidir. Yani, toplumsal üretim ilişkilerinin aldığı biçimler olan bu görüngüler, birbirinden ayrı, diğer toplumsal ilişkilerden soyutlanmış gözükebilir. Ancak bu ya soyutlama düzeyinde mümkündür ya da bir görüntüdür. Gerçekte, içinde bulundukları ve biçimi oldukları toplumsal üretim ilişkilerinden ayıramazlar ve bu nedenle de birbirlerinden ontolojik olarak ayrı düşünülemezler.” Bkz: Ebru Deniz Ozan, **a.g.m.**, s. 17.; Ebru Deniz Ozan’ın bu cümlelerinden anlaşıldığı gibi, toplumsal gerçeklik bütündür ama soyutlama yöntemiyle parçalara ayrılarak analiz konusu edilebilir. Ayrıca eleştirel gerçekçilik yönteminde olduğu gibi, içsel ilişkiler felsefesi de ilişkiselliğe verdiği yöntemsel öncelik nedeniyle alt yapı/üst yapı gibi ikilikler yerine bu ikisinin ilişkiselliğini vurgulayan “üretim ilişkileri” kavramını kullanır. Bu nedenle, Ebru Ozan Deniz de atfı yapılan makalesinde eleştirel gerçekçilik ve içsel ilişkiler felsefesinin kavram ve yöntemleriyle harmanlanan gerçekçi-ilişkisel yaklaşım önerisini sunmaktadır.

Feminizmin en önemli epistemolojik katkısı bilgi ve güç arasındaki ilişkinin vurgulanmasıdır.¹¹ Buna rağmen, epistemik ve ontolojik öncüller uyarınca farklılaşan yaklaşım çeşitliliği söz konusudur.¹² Bu durum doğrudan epistemoloji alanına yönelik oldukça çetrefillili bir tartışmayı gerektirse de feminist epistemoloji içinde ayırt edici üç önemli damardan bahsedilebilir: feminist empirizm, duruş noktası ve postmodern epistemoloji.

Yeşermeye devam ederken dallanıp budaklanmaktan da geri kalmayan feminist epistemoloji ağacının (hatta belki daha yerinde bir tabirle rizomunun) göze çarpan ilk kolu olan feminist empirizm iyi bilimi cinsiyetçilikten azade olan empirik kanıtlara başvurmakla açıklar. Fakat malesef bu bakış açısı yukarıda bahsedilen türden sorunların üstesinden gelmeyi tek başına mümkün kılamamaktadır. Örneğin Nelson ve Longina gibi feminist empiristler geleneksel empirizmin bireyselleşme, olgu/değer ayrımı gibi unsurlarını aşmayı mümkün kılmış ancak tarihsel ve toplumsal pratik olarak bilim konusundaki kısıtla malul kalmışlardır.¹³ İkinci olarak feminist perspektifin önemli çizgilerinden olan Duruş noktası/Bakış açısı (**Standpoint Theory**) kuramı gelmektedir. “Sahte bilimden kopuş”ta ezilenlere *epistemik ayrıcalık*¹⁴ tanıyan bakış açısı kuramını Cynthia

¹¹ Madhu Satsangi, "Synthesizing feminist and critical realist approaches to housing studies", **Housing, Theory and Society**, Vol:30, No:2, 2013, p. 197.

¹² Laura Gillman'a göre, feminist araştırmacılar epistemoloji alanında bilginin, kimliğin ve öznenliğin cinsiyetçi ve ırkçı yapısına dair oldukça kapsamlı çalışmalar yapmışsa da ontolojiye dair yönelim konusunda daha isteksiz olmuşlardır. Gillman bunun, modernizmin cinsel ve ırksal farklılığa boyun eğdirmek amacıyla kullanmasına dair feminizmin içerisinde nüvelenen “*ontolojik bir anksiyete*”den kaynaklandığını belirtmektedir. Bu bağlamda üçüncü dünya halkları ve azınlık çalışmalarından filizlenerek, Satya Mohanty tarafından geliştirilen post pozitivist gerçekçilik, gözlemlenemeyen hiyerarşik yapıların teorik bilgisini ortaya koyan çalışmaların felsefi yöntemi olmuştur. Gillman, post pozitivist gerçekçiliğin genel olarak eleştirel gerçekçiliğin toplumsal gerçekliğe dair kavrayışı ile postyapısalcı bilgi felsefesine karşıt pozisyonunu paylaştığını ama yine de son tahlilde ontolojiye değil epistemolojiye ağırlık verdiğini belirtmektedir. Gillman'ın eleştirel gerçekçilik ve post pozitivist gerçekçiliğin feminizme katkı sunabileceğini ifade ettiği yönlerini harmanlayarak “*feminist diyalektik gerçekçilik*”i önerdiği makalesi için Bkz.: Laura Gillman, "Critical Realist and Postpositivist Realist Feminisms: Towards a Feminist Dialectical Realism", **Journal of Critical Realism**, 15:5, 2016, pp. 458-475.

¹³ Alessandra Tanesini, **a.g.e.**, s. 137.

¹⁴ Epistemik ayrıcalık marksizmden devralınan ve bilen öznenin toplumsal konumunun önemine vurgu yapan bir kavramdır. Toplumsal gerçekliğin farkında olmaya en yakın olanların toplumun marjında yaşayanlar olduğu kabulünden hareket edilir. Bizden bağımsız bir gerçeklik varsa ama “ilgilendiğimiz şeyler zaten değer yüklü” ise halihazırdaki toplumsal gerçeklikten çıkarları olmayanlar sistemin kusurlarını daha kolay görebilmeye, en azından “*gerçekliğin daha az çarpıtılmış*” halini kavramaya yakındırlar. Konumuz bağlamında öne çıkan bir örnek, bakım faaliyetinin sağladığı “*bilme biçimi*”nden kaynaklanan farklılığının kadınların epistemik ayrıcalığına kapı açmakta olduğudur.

Cockburn, “Bir epistemoloji, bilginin ve belirli zamanlarda belli toplumsal ilişkiler içinde yer alan özgül toplulukların hareket stratejilerinin geçirdiği evrimin bir muhasebesi”¹⁵ olarak tanımlamaktadır. Marksizmden kökenlenen ve proletaryanın gözünden bir bakış açısı perspektifini savunan duruş teorisi özellikle Lukacs ve Gramsci’nin çalışmalarında konu edilmekte ise de Cockburn’e göre söz konusu yaklaşımlar çoğunlukla proletaryanın eril bir tasvirinden mülhemdir. Feminist duruş noktası teorisi ise, önde gelen isimlerinden Dorothy Smith’in ifade ettiği şekliyle “Marx’ın kendi emeğiyle egemen sınıfın varlık koşullarını ve hatta doğrudan doğruya varlığını üreten sınıfta temellenen bilgi lehine yaptığı vurguyla, kadınların bakış açısından bir toplum bilgisi üretilebileceği iddiası”¹⁶ nı taşımaktadır. Maddi hayatın, “ister verili bir sınıf ister verili bir cinsiyet tarafından deneyimlensin”, toplumsal ilişkilerin kavranışını hem yapılandırdığını hem de sınırlandırdığını vurgulayan Nancy Harstock, kadınların “çözüm gerektiren bir ıstırap içeren” bakış açılarının, “şimdinin ötesine işaret” ederek özgürleştirici tarihi bir rol¹⁷ üstlendiğini belirtmektedir. Kuram daha sonra Donna Haraway’ın çoklu ve “konumlu bilgiler” kavramlarıyla ve Sandra Harding’in nesnellik/nesnecilik üzerine tartışmalarıyla geliştirilmiştir.¹⁸ Ancak, kadınların

Burada ayrıca bir parantez açıp Genevieve Lloyd’un epistemik ayrıcalık’a yönelik eleştirisini eklemek de tartışmanın boyutlarını anlamak bakımından yararlı olacaktır. Bu eleştiri, bakım faaliyetinin kazandırdığı “bilme biçimi”nden kaynaklanan epistemik ayrıcalık kabulünün kartezyen düşüncüyü besleyen ikinci bir düşünme biçimini de desteklemek gibi amaçlanmayan bir sonucu olacağına yöneliktir. Bu aynı zamanda özcü bir kabulü de barındırdığından duruş noktasını eleştirilebilir kılmaktadır. Öte yandan marjda yer almak daima “kurban” olmak anlamına gelmediği gibi direniş mevzisi de olabilmektedir. Üstelik evrensel bir deneyim kabulü marjın ırk, sınıf, coğrafya ile üst belirlenen öznel sınırlarını kuramlaştırmayı zorlaştırmaktadır. Alessandra Tanesi’nin de belirttiği gibi bu durum tüm kadınların aynı deneyimlere sahip olacağı indirgemesi tehlikesini barındırır da tam aksi iddia da yani sadece farklılığa odaklanmak da baskıyı analiz etmeyi olanaksızlaştıran postmodern bir dağınıklığa neden olabilecektir. Bkz.: Alessandra Tanesini, **a.g.e.**, s. 28-32, 170-178.; Nitekim bu konu hala devam eden eşitlik/farklılık sorunsalının bir vechesidir. Feminist yöntemin seyrinde ontolojik kaygıyı geri plana iten postmodern epistemoloji öne çıkmışsa da yukarıda işaret edilen tartışmalardan kaynaklı soru işaretleri bu tezde eleştirel gerçekçi ve feminist epistemolojiyi birlikte kullanmaya yönelten nedenlerin başlıcaları olmuştur.

¹⁵ Cynthia Cockburn, “Bakış Açısı Kuramı”, **Marksizm ve Feminizm**, Haz. Shahrzad Mojab, Çev. Funda Hülal, Yordam, Mayıs 2018, s. 415.

¹⁶ D.E. Smith, *The Everyday World as Problematic: A Feminist Sociology*, Milton Keynes: Open University Press, 1987, s. 79’dan aktaran Cynthia Cockburn (2018), **A.e.**, s. 419.

¹⁷ N.C.M. Harstock, *Money, Sex and Power: Towards a Feminist Historical Materialism*, Boston, MA: Northeastern University Press, pp. 232 ve 246’dan aktaran Cynthia Cockburn, **A.e.**, s. 420.

¹⁸ Yukarıda kısaca değinildiği gibi Sandra Harding, nesnellğe/bilime değil feminist araştırma süreçlerini gizemleştiren pozitivist biçimine yani nesneciliğe/bilimciliğe karşı çıkar. Bilgiyi güce indirgemenin önüne geçmek için de pozitivist nesneciliği dönüştürmek üzere “güçlü nesnellik”

(ezilenlerin) lehine olmak üzere, “dünyanın birden fazla konumsallıktan bakarak anlatılabileceğini kabul etmek”¹⁹ özellikle 2000’li yıllardan sonra bilim felsefesi ve epistemoloji alanında marksist kökenlerinden tamamen bağımsızlaşarak -sadece- “farklılık” ve “göreceliğe” odaklanan, Teresa Ebert’in pek de olumlu bir atıfla kullanmadığı “oyunbozan feminizme”²⁰ dönüşmüş, deyim yerindeyse “post modern bir sapma”ya da temel hazırlamıştır.²¹ Örneğin son yirmi-otuz yıllık süreçte öne çıkan yaklaşımlardan post modern veya post yapısalcı feminizm, nesnel gerçeklik ve epistemik ayrıcalığı reddederek, olumsuzluğu ve geçiciliği “temsil” bağlamında öne çıkarmakta ve toplumsal kimlikleri vurgulamaktadır.²² Eleştirel gerçekçiliğin bakış açısı ise bu noktada ayrılmaktadır. Sadie Parr’ın da belirttiği gibi, eleştirel

önerisini getirir. Politik gücün hiçbir zaman bilgiye dışsal olmadığı kabulünden hareketle ve değerden arınıklık retoriğinin önüne geçmek üzere değerleri reddetmektense bunun arka planını belirlediğimizde güçlü bir nesnellığe kavuşulabileceği fikrini ileri sürer. Yani, kadınlar/merkez dışı topluluklar ve hayatlardan “yola çıkarak” araştırmaya hakim sınıfların sahip olamayacağı eleştirel bakışla başlamak nesnellığe daha yakın olabilmeyi başlangıç noktasıdır çünkü çarpıtılmış kavram ve tarihin açığa çıkarılmasında etkilidir. Ancak bu “konumlu bilgi” deyim yerindeyse kendinde bir bilinçle değil mücadeleyle kazanılacak bir perspektiftir. Bu bağlamda, bakış açısı kuramcılarının bireyin toplumsal konumunun neyi bilebileceğine dair sınırları çizdiğini ifade etmek üzere kullandığı “konumlu bilgiler” kavramı da ne tamamıyla toplumsal inşacı ne de sadece gerçekçi epistemolojidir. Bu açıdan eleştirel gerçekçiliğin bilginin kuram yüklü olduğu ama ondan bağımsız bir gerçeğin var olduğu perspektifiyle örtüşebilme niteliğini haiz olduğunu düşündürmektedir. Bkz.: Alessandra Tanesini, **a.g.m.**, s. 212-216.; Sandra Harding, “Bakış Açısı Epistemolojisini Yeniden Düşünmek: Güçlü Nesnellik Nedir?”, **Türkiye’de Feminist Yöntem**, Haz. Emine Erdoğan, Nehir Gündoğdu, Çev. Çağrı Çınaz, Nezihe Başak Ergin, İstanbul, Metis, 2020, s. 56-62.

¹⁹ Cynthia Cockburn (2018), **a.g.m.**, s. 421.; Burada bir parantez açıp, “epistemik ayrıcalığı” benimseyen görüşün, örneğin batılı feminist epistemolojinin öne çıkardığı konularla, güçlü bir geleneksel yapıyla da uğraşma zorunluluğuna takılan, batılı olmayan feministlerin odağının farklı olabileceği uyarısına değinilmelidir. Bu durum, pozitivism eleştirisinde de karşımıza çıkmakta, geleneksel değerlerin örüntüsüyle şekillenmiş toplumların sorunlu yanlarının mücadelesinde pozitivism’in olgu/değer ayrımının eleştirisine odaklanmak kadınlar açısından sorun yaratan değerlerin benimsenip, liberalizmin içinden gelişmiş de olsa bireysel hakların kazanımı gibi henüz gerçekleşmemiş bir merhaleye karşı savaşmak anlamına da gelebilecektir. Başka bir tabirle, kadınlar açısından “baş düşman”ın sadece pozitivism olmadığı konular da söz konusudur. Dolayısıyla batılı olmayan bir feminizm açısından baskının getirdiği “epistemik ayrıcalık”, “kıyaslanamaz olanları kıyaslama” tehlikesine karşı da uyanık tutma kabiliyetini haiz olabilecektir. Buna yönelik “çift görme” avantajını kullanmak ise oldukça ölçülü olmayı gerektirmektedir. Bkz.: Uma Narayan, “Batılı Olmayan Bir Feministten Perspektifler”, **Türkiye’de Feminist Yöntem**, Haz. Emine Erdoğan, Nehir Gündoğdu, Çev. Çağrı Çınaz, Nezihe Başak Ergin, İstanbul, Metis, 2020, s. 37-51.

²⁰ Teresa L. Ebert “Son Söz: Sınıfın Aynasında Toplumsal Cinsiyet”, **Marksizm ve Feminizm**, Haz. Shahrzad Mojab, Çev. Funda Hülal, Yordam, Mayıs 2018, s. 435.

²¹ C. Cockburn (2018), **a.g.m.**, s. 428-432.

²² Sadie Parr, post yapısalcı yaklaşımın, toplumsal ve politik değişim için “paralize edici” olması nedeniyle eleştirilere maruz kaldığını belirtir. Bu açıdan bakıldığında toplumsal ve politik değişim talebi olan feminist bir perspektif için eleştirel gerçekçiliğin katkısı ontolojik ve epistemik bir yöntemin felsefi temelini olanaklı kılmasıdır. Bkz: Sadie Parr, "Integrating Critical Realist and Feminist Methodologies: Ethical and Analytical Dilemmas", **International Journal of Social Research Methodology**, 2015 Vol:18, No:2, pp. 193-207.

gerçekçiliğin düşünce ve inançlarımızın üretilmiş, geçici ve yanılabilir olduğuna dair "epistemik relativizm"i, "yargısal görecelik" in bütün düşünce ve inançlara eşit uzaklıkta olma ısrarı nedeniyle herhangi bir rasyonel zemine yaslanmaktan imtina eden bakış açısından oldukça farklıdır.²³ Bununla birlikte, toplumsal-bilimsel bilginin tarihsel ve kültürel olarak inşa edilmekte olduğu görüşünü toplumsal inşacılıkla paylaşmakta, ancak toplumsal bilimlerde "hakikat" arayışının mümkün olduğuna dair perspektifiyle de ondan ayrılmaktadır. Hakikat arayışının mümkünlüğüne dair atılan temel ise aynı zamanda toplumsal değişime dair ufku da olanaklı kılmaktadır.²⁴ Hatta Madhu Satsangi'nin kendi kavramsallaştırması ile "feminist gerçekçilik" olarak tanımladığı yöntemle göre, eleştirel gerçekçiliğin özgürleşmeye dair eleştirilere maruz kalan epistemolojik boşluğu da "*kökleri açık moral değerlere sahip politik bir hareket*" olan feminizmle doldurulabileceği kavrayışını taşır.²⁵ Bu kapsamlı konunun teze dair sınırlı özetinde değinilmek istenilen son nokta; Roy Bhaskar'ın, "*Diyalektiği, eksiklikleri (daha genel olarak engel işlevi gören hastalıkları) eksiltmenin önündeki engelleri eksiltmek biçiminde*

²³ A.e., s. 196.

²⁴ A.e.

²⁵ Feminist duruş teorisini yöntemsel bağlamda revize eden Madhu Satsangi'nin önerisi, "*kadınlara epistemik öncelik tanıyan yargısal görecelikten kaçınmak için, zihnimizden bağımsız bir gerçekliğin varlığını kabul etmek, bilgiyi geçişli olarak ele almak, "güçlü" inşacılığın ve yargısal göreceliğin reddedilerek araştırılan ve araştırılanı eşitleyen bir perspektife sahip olmak, kanıt ve karşıt olgusal argümanların analizine dayanan açıklama tekniklerinin varlığını onaylamak ve bilginin değer yüklü olduğunun kabulü ile gücün eşit olmayan bir bağlamda dağıtıldığının, ve bunun güç dengesizliğinin çözümü arayışlarında rol oynadığının farkındalığına*" sahip olmaktır. Bkz.: Madhu Satsangi, **a.g.m.**, s. 196-200.; Ontolojinin önemini vurgulayan benzer bir öneri Kathie Weeks'ten gelmektedir. Kathie Weeks, feminist duruş teorisine yönelen basite indirgenmiş bir modern / postmodern tartışmasının ötesine geçilerek anti-determinist, anti-hümanist ve anti-özcü bir feminist öznellik inşasının tartışılabilirliğini savunmaktadır. Üstelik Weeks'e göre, konuyu modern/postmodern tartışmasına hapsedmek bir yanı sıra "*Aydınlanma'ya getirilen marksist alternatifleri görünmez kılma eğilimi taşıyan bir biçimde sınırlandırılmıştır.*" Böylece modernizm bahsinde marksizm ve liberalizm arasında herhangi bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Duruş Teorisinden esinlenen ama onu öteye taşıma gayretinde olan Kathie Weeks ise, aradaki farkın epistemoloji ve ontoloji -bilme ve olma- gibi birbirine derinden bağlı ama ilkinin bilen bir özneye dayanması ve öznelliği bilince indirgemesi karşısında kendi yaklaşımının daha yapısal bağlamlarıyla oluşun varlığına odaklanma olduğunu belirtir. Bu minvalde kendi yaklaşımını, "*...şeylerin mevcut düzeniyle anlaşmazlık içindeki hayalleri, arzuları ve çıkarları ile birlikte varolan, alternatifler arama istencine ve kapasitesine sahip antagonist öznelerin kuruluşuna adanmış, ontolojik bir proje olarak*" ifade etmektedir. Bkz.: Kathie Weeks, **Feminist Öznelerin Kuruluşu**, Çev. İlkay Özkürallı, Otonom, 2013, s. 22-91.

tanımlıyorum.”²⁶ cümlesinde dile getirdiği gibi, eleştirel gerçekçiliğin, sonlu ve kapalı değil özgürleştirici bir diyalektiğe temayülünün, feminist perspektifle de uyum içinde olduğunun düşünüldüğüdür...

1.2 Kamu Yönetiminde Eleştirel-Gerçekçi Feminist Yönteme Doğru:

Konuyu kamu yönetimi disiplini bağlamında ele aldığımızda ise feminist perspektifin sesinin kamu yönetimi disiplinine geç yansımaları ve hala çoğunlukla örgüt teorisi çerçevesindeki post-modern/post-yapısalcı eleştiriyle sınırlı kalması hayli düşündürücüdür. Doğrudan kamu yönetimi ile ilgili olan güncel feminist analizlerin yöntemsel perspektifi de bu doğrultuda disiplinde yer bulmakta, örneğin Janet Hutchinson ve Hollie Mann de, bu gecikme ve sınırlılığı yöntemsel nedenlere bağlamaktadırlar. Buna göre, temel neden nesnelci geleneğin, özellikle kadınlar tarafından sezgisel ve yaşanmışlık olarak bilinen konuların empirik olarak ispatlanmasındaki ısrarıdır.²⁷ Bu nedenle, haklarında oldukça kapsamlı çalışmalar olan “cam tavan”, “ücret eşitliği” gibi konuların gerekli ama kamu yönetimini feminist perspektifle okuma çabası için yeterli olmadığını belirtirler.²⁸ Bu bakımdan Camilla Stivers’in kamu yönetiminin yansız değil erkek egemen bir alan olduğuna yönelik çalışmaları ufuk açıcı niteliktedir. İlerleyen bölümlerde daha ayrıntılı değinilecek ama şimdiden belirtmek gerekir ki Stivers kamu yönetimi disiplininde bilgi ve ideal kamu görevlisine dair modelin oluşumundan, kamuya dair olanın

²⁶ Roy Bhaskar, “Introduction: Critical Realism, Hegelian Dialectic and the Problems of Philosophy”, *Dialectic: The Pulse of Freedom*, Verso, London, 1993, pp. 305’ten aktaran Duygu Türk, **a.g.m.**, s. 203.

²⁷ Janet R. Hutchinson ve Hollie S. Mann, “Feminist Praxis: Administering for A Multicultural, Multigendered Public”, **Administrative Theory & Praxis**, Vol:XXVI, No:1, 2004, p. 86.

²⁸ Janet R. Hutchinson ve Hollie S. Mann, nesnel yaklaşımın feminist bakış açısı için yeterli olmadığına yönelik argümanlarını temsili bürokrasi ve toplumsallaşmış örgüt teorilerini sorgulayarak yapmaktadırlar. Temsili bürokrasi teorisyenleri, bürokrasinin, hizmet ettiği toplumun demografik yapısına uygunsa –yaş, sınıf, cinsiyet- alınan kararların bu yapının çıkarlarına uygun olduğunu ileri sürmektedirler. Diğer bir perspektif olan toplumsallaşmış örgütlenme teorisi ise, işçinin / emekçinin, örgütün / organizasyonun kültürüyle yoğrulduğunu, kişisel değer ve çıkarlarından ziyade örgütün çıkarları doğrultusunda hareket ettiği görüşündedir. Yazarlara göre; örgütlerin, nötr / cinsiyetsiz olduğu konusunda ortaklaşan her iki teorisinin kadınlar bağlamında düşündükleri şunlardır: Hegemonik erilik karşısında, görüşlerini ancak kritik bir eşiği aşan kitleye sahip oldukları noktada dile getiren, aksi takdirde erkekler gibi davranmak durumunda kalan kadınlar, temsili bürokrasi teorisinin amaçladığı orantılı temsil işlevini her koşul altında gerçekleştiremeyeceğinden, bunu esas almak kadın perspektifinden yapılan bir araştırma için yanıltıcı olabilecektir. Diğer taraftan, -her nasılsa- güçlü örgütsel pozisyonlara gelebilmiş olan çoğu kadının eril düşünce ve davranışları benimsemeleri karşısında, sezgisel bilgiyi destekleyen empirik kanıtların anlamlı bir çıkarsama ve değişime yol açıp açmayacağı tartışmalıdır. Bkz.: **A.e.**, s. 87.

takdirine/sınırlarına ve devletin kendisinin cinsiyetçi yapısının sorgulanması gerekliliğine kadar pek çok konuya dikkat çekerek yol açıcı olmuştur. Böylece, var olan gerçekliğin eleştirisi olarak feminist perspektif en hafif tabiriyle ihmal edilen, daha gerçekçi bir ifadeyle yok sayılanların varlığını disipline taşıma amacını taşımaktadır.²⁹ Nitekim feministlerin öncelikli zemini kamu yönetiminde de yakın zamana kadar kabul gören nesnelciliğin dayandığı liberal bireyci kökenin doğa durumu soyutlamasının hiç de gerçeğe tekabül etmediği olmuştur. Bu eril perspektif yakın zamanda postmodern eleştiri sayesinde aşınmışsa da asıl eleştirilmesi gereken boyuta dokunulduğunu söylemek kolay olmayacaktır. Oysa, Camilla Stivers'in işaret ettiği gibi sadece çocuk/yaşlı bakımı gibi "karşı-olgusal" bir unsurdan yola çıkıldığında dahi insanın toplumsal karşılıklılaşma, dayanışmaya olan ihtiyacı görünür olabilecektir. Karşılıklılaşma ve dayanışma ihtiyacına vurgu, hem, disiplinde de yansımaları bulan, çıkarını maksimize etmeye çalışan yalıtık birey varsayımını, hem de kamu değerini belirleyen unsurları geçersiz kılacak kudrettedir. Toplumsal ve politik olanın maddi gerçeğe daha yakın tanımı çözümleri de daha olanaklı kılabilir.³⁰

Kathy McGin ve Patricia Patterson, kamu yönetiminde toplumsal cinsiyet perspektifine dair 6 kategorinin önemine işaret etmektedir: Birincisi; Batılı geleneksel politik düşüncede olduğu gibi, kamu yönetiminde de kadınların sadece kerhen değil bilinçli bir dışarıda bırakılmaya maruz kaldıklarının ve kamu yönetimine dair var olan çalışmaların çoğunun erkek merkezli olduğunun bilincidir. İkincisi; kamu yönetiminde öne çıkan kadınların da bu erkek merkezli bakış tarafından değerlendirildiği ve kadın olmaktan verdikleri tavizlerin olumlandığının ayrımına varılmasıdır. Üçüncüsü; alanda kadınlara dair çalışmaların veri toplama ve biriktirme faaliyetinin ötesine geçmesi için anlamlı bir feminist perspektife duyulan ihtiyaç. Dördüncüsü; akademik / bilimsel bir problem olarak ırk ve sınıf gibi diğer özelliklere daha az itibar edilmesi neticesinde, kadınların monolitik bir gruba

²⁹ Fakat Stivers'in altını çizdiği gibi, bu hedef var olanı düzeltme çabasının ötesinde mümkünse disiplinde kansız bir devrimi gerekli kıldığından, bir kişinin veya birkaç tezin yapabileceğinin de ötesindedir. Bkz.: Camilla Stivers, "Toward a Feminist Perspective in Public Administration Theory", **Classics of Public Administration**, 6. bs., Jay M. Shafritz and Albert C. Hyde, 2007, p. 471.

³⁰ A.e., s. 472.

indirgenmesi yoluyla, alanın daraltıldığı bilinci. Beşincisi, deyim yerindeyse, alanda parmakla gösterilecek kadınların deneyimlerinden ziyade daha gündelik sorunların ve sıradan kadınların deneyimlerinin değerlendirilmesi ve sonuncusu epistemolojik varsayımlardan başlayarak çok kapsamlı ve çok odaklı kamu yönetimi bilgisinin oluşturulmasıdır.³¹

Bu bağlamda, tezde tercih edilen eleştirel gerçekçi ama aynı zamanda feminist bir yöntemsel tutum ne gibi olanaklar sunmaktadır sorusu için şimdiden söylenebilecek olan, ontolojik bir ilişkiselliğe tekabül ettiği düşünülen kapitalizm ve ataerkinin görünürlük kazandığı işyerinin “*kadınlar ve erkekler için farklı nirengi noktaları ihtiva ettiği*” ve büyük oranda yeniden üretim sorumluluğu nedeniyle “*kadınların çoğunun işyeriyle ilişkilerinin daha parçalı ve mesafeli*”³² olduğu, ‘cinsiyetsiz’, Weber’in tanımıyla, “rasyonel” örgütlerin, kamu kurumları ve bürokrasisinin, toplumsal cinsiyete dayalı asimetrik iktidar ilişkilerini meşrulaştırma eğiliminde olduğudur.³³ Feminist ve gerçekçi bakış açısı sayesinde, yeni kamu işletmeciliği gibi cinsiyete kayıtsız olduğu iddia edilen kuram ve uygulamaların, kadınların emeğinin görünmezliği sayesinde, çoğu zaman “*erkekliğe ayrıcalık tanımının üstü kapalı bir biçimi*”³⁴ olarak zuhur ettiği deşifre edilirken erkekliğe hasredilen olumsuz niteliklerin karşısına pozitif versiyonunu “kadınlık” olarak çıkararak yeni bir özcü dualizme kapılma tehlikesi de berhava olmaktadır. Nitekim “insan özü” başka bir deyişle “fitrat” soyutlaması üzerinden yükselen soyutlamalar yeni kamu işletmeciliği yaklaşımına da içkindir ve elbette “hakim grubun perspektifini” taşımaktadır.³⁵ Bu bize eleştirel gerçekçiliğin kavramların kuram yüklü olduğu vurgusunu da hatırlatmaktadır. Açıktır ki liberal perspektifin insan doğasına sıklıkla yaptığı vurgu da sınıfsal bir içerikle birlikte cinsiyet yüklüdür. Bilindiği gibi genel olarak insan doğasına dair tartışmalar iki temel eksen üzerinden

³¹ Kathy McGinn, Patricia M. Patterson, “A Long Way Toward What?” Sex, Gender, Feminism, and the Study of Public Administration”, *International Journal of Public Administration*, 28, 2005, pp. 937-940.

³² Anne Philips, **Demokrasinin Cinsiyeti**, Çev. Alev Türker, 2. Bs., İstanbul, Metis, 2012, s. 62.

³³ Selma Acuner, “Türkiye’de Kadın-Erkek Eşitliği ve Resmi Kurumsallaşma Süreci”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, 1999, s. 79.

³⁴ Genevieve Lloyd, **Erkek Akıl: Batı Felsefesinde ‘Erkek’ ve ‘Kadın’**, Çev. Muttalip Özcan, İstanbul, Ayrıntı, 1996, s. 11.

³⁵ Anne Philips, **a.g.e.**, s. 72.

yürümektedir. Birincisi, insan doğasını tarihsel bağlamından koparıp, soyut ve evrensel kavramlarla tanımlayan aydınlanmacı değerlere³⁶ ve özcü yaklaşımlara yaslanırken, diğeri bunun tam karşısında bir konumlanışla anti-hümanist, özcülük karşıtı fakat görecelilik handikapına düşme tehlikesi altında kalan bir tutum sergilemektedir.³⁷ Sean Sayers'e göre marksist yöntem ise bu iki açmaza düşmeden insan doğasına dair bir açıklama yapma olanağı sağlamaktadır.³⁸ Marx'a göre, insanların temelde biyolojik olan fakat belirli bir düzeye kadar toplumsal olarak kurulan bazı temel ihtiyaçları ve kapasiteleri vardır.³⁹ *"Bu anlayışa göre insanlar, liberal toplumsal düşüncenin varsaydığı gibi pasif, bireysel tüketiciler değildir sadece; aktif, toplumsal ve üretken varlıklardır."*⁴⁰ İhtiyaç kaynaklı olarak gerçekleşen üretim bir yandan da tüketim tarzını yaratır. Marx'ın çok atfı yapılan bir cümlesinde vurgulandığı gibi *"Açlık açlıktır, ama çatal bıçakla yenilecek pişmiş etle giderilen açlık başka, eller tırnaklar dişler yardımıyla çiğ eti mideye indiren açlık, başkadır."*⁴¹

Bununla birlikte gerçekçi yönetime göre; sosyo-ekonomik bir sınıfı belirleyen yalnızca ortak ekonomik özellikler değil, insanların farklı üretim tarzlarında, psiko-fiziksel yapılarında gözlemlenebilir kişilik ve davranışsal ayırım meydana getiren belirli karakteristik farklılıklar olarak ortaya çıkaran farklı emekler harcamalarıdır. Böylece harcanan emek biçimi doğrultusunda üretilen psiko-fiziksel yapılar toplumsal ilişkileri ve toplumsal varlıklar olarak insanların doğasını oluşturur. Yani tarih aşırı bir insan doğasından ziyade, üretim tarzının belirlenmesi altında gelişen, spesifik insan doğaları vardır.⁴² Buradan hareketle, farklı toplumsal ilişkilerin kişilik

³⁶ Elbette, burada evrensellik ve aydınlanmanın tamamına değil, etnik, sınıfsal ve toplumsal cinsiyet bakımlardan dışlayıcı, kölelik üzerinden yükselen, homojenleştirici ve sömürgeci bağamlarına yönelik eleştirel bir yaklaşım söz konusudur. Bkz.: Susan Buck-Morss, **Hegel, Haiti ve Evrensel Tarih**, Çev. Erkal Ünal, İstanbul, Metis, 2012, s. 91.

³⁷ Sean Sayers, **Marksizm ve İnsan Doğası**, Çev. Şükrü Alpagut, İstanbul, Yordam, 2009, s. 21.

³⁸ Sayers'e göre, örneğin Norman Geras'ta insan doğasının tamamıyla toplumsal olarak dolayımlanması düşüncesi ikinciye örnektir. Bkz.: Norman Geras, **Marx ve İnsan Doğası: Bir Efsanenin Reddi**, Çev. İsmet Akça, M. Görkem Doğan, İstanbul, Birikim Yayınları, 2002.

³⁹ Nancy Holmstorm, "Kadınların Doğasının Marksist Teorisi", **Sosyalist Feminist Proje: Teori ve Politikanın Günümüz Okuması**, Ed. Nancy Holmstorm, çev. Özge Kelekçi, C:II, İstanbul, Kalkedon, 2012, s. 262.

⁴⁰ Sean Sayers, **a.g.e.**, s. 23.

⁴¹ Karl Marx, **Grundrisse: Ekonomi Politğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma**, Çev. Sevan Nişanyan, İstanbul, Birikim, 2008, s. 133.

⁴² Nancy Holmstorm, **a.g.m.**, s. 265.

farklılıklarının belirlenmesinde hayati önemi olduğunu söylemek mümkündür ki bu belirleme bizi farklı ekonomilerin farklı kişilikler/özellikler doğurduğuna dair kilit önemde bir çıkarsamaya götürür⁴³; “*insan doğasının yemek içmek gibi temel gereksinimleri nedeniyle yoğrulabilirliğinin doğal sınırları*”⁴⁴ olmasına rağmen, “doğal sınırların sınırları” da; yani gereksinimler de, üretici güçlerle girdiği diyalektik ilişki içerisinde belirlenmektedir. Örneğin “rekabetçilik”, “bireycilik”, “araşsalılık” gibi kavramların kapitalist toplumsal ilişkilerden ayrı olarak düşünülmesi güçtür. Buradan varmak istediğimiz noktayı toparlamak gerekirse, yeni kamu işletmeciliğinin cinsiyet körü olmanın ötesinde cinsiyet yüklü olduğu, eril bir özellik biçimine bürünen çalışanlar yaratmak istediğine dair eleştirel yaklaşımların haklılık payı olmakla birlikte bunun karşısına “kadınlık”la ilişkilendirilen değerleri koyarak bir karşıtlık ilişkisi yaratmak ve yeni bir ikiliğe meydan vermektense “erkeklik”a dair olduğu belirtilen “rekabet”, “bireycilik” gibi özelliklerin kapitalist toplumsal formasyonda erkekliğin aldığı biçim olarak yorumlamak, insani niteliklerin bir kısmının ise “kadınsı” olarak yaftalanmasına şüpheyle yaklaşmak gerektiğidir. Nitekim, Deleuze’un ifadesiyle belirtmek gerekirse “*azınlık bilincinin erdemi, bu bilinci bir rakip norm olarak sunmaktan kaçınmaya bağlıdır.*”⁴⁵

Özetle, tezdeki önemli kavrayışlardan birisi olan özcülük eleştirisi, maddi bir gerçekliğe tekabül eden biyolojik farklılığın tamamen reddi değil, bu farklılığın doğrudan toplumsal ilişkiler alanını belirlediği argümanına yönelik yapılmakta, toplumsal inşaya dair olmasına rağmen biyolojiyi işaret eden indirgemeciliğin özsel üstünlük kadınlık/erkeklik değerleri veya psişesi gibi argümanlarına göndermeyle kullanılmaktadır. Bu durum aydınlanmanın insanlığın ilerlemesine dair tahayyülünün etkisiyle (evrim örneğinde olduğu gibi) pozitif bilimlere özgü yasa veya yasa benzeri savların doğrudan sosyal bilimlere uyarlanması suretiyle kapitalizmin teşne olduğu sömürgecilik ve ırkçılığın meşrulaştırılmasıyla paralel okunabilir. Bunlara karşı da eleştirel olabilme çabasındaki bu tez pek çok siyasal perspektifle birlikte ama

⁴³ Elbette bu doğrudan bir ilişkiyi belirtmez yani insanların harcadığı emeğin niteliği doğrudan kişilik farklarını oluşturmaz. Onları belirli toplumsal ilişkilerin içine yerleştirir ve aile gibi kurumlar dolayısıyla gerçekleşir. Bkz.: Nancy Holmstorm, **a.g.m.**, s. 271.

⁴⁴ Sean Sayers, **a.g.e.**, s. 214.

⁴⁵ G. Deleuze (1978), “Philosophie et Minorit”, Critique, 369, 154,5’ten aktaran Genevieve Lloyd, **a.g.e.**, s. 134.

“bunlardan ayrı ve yer yer bunlara karşı” düşünmenin ürünüdür. Bu ifade için kendisinden esinlendiğim Brown’nun da belirttiği gibi zaten eleştirel teori de bu tür “heterodoks angajman pratikleri” anlamına gelmektedir ve hatta bu pratikler içindir de...⁴⁶

Son olarak tezin yöntemsel perspektifindeki bir unsurun daha altını çizmek gerekmektedir. Bu da Marksizm’den tevarüs edilen ama kapsamlarının genişletilmesiyle bütünsel bir analize yönelik feminizmin en önemli katkılarından olduğunu düşündürten “yeniden üretim” ve “toplumsal yeniden üretim” kavramlarının merkezi önemidir. Bu kavramlar ilerleyen sayfalarda boyunduruk / tahakküm/içerilme/tabiiyet gibi farklı çevirilerle Türkçeye aktarılan **“subsumption”** kavramının yardımıyla yeni kamu işletmeciliğinin eleştirel feminist analizinde kullanılmak üzere ayrıntılı biçimde ele alınacaktır. Şimdilik sadece söylemsel bir eleştiriyle yetinilemeyeceğini kabul eden feminist analizlerin çoğunda, her ne kadar “bakım emeği” “duygusal emek”, “yeniden üretim” gibi farklı kavramsallaştırmalarla ele alınsa da kadınların görünmez emeğine yapılan vurgunun merkezi önemi belirtilmelidir. Kadınlara hasredilen yeniden üretim emeğinin onlara has bir “doğa”ya ve “davranış biçimi”ne indirgenerek görünmez kılınması bir çalışma biçimi olarak addedilmesinin de önüne geçmekte ve böylelikle “adam-akım” terminolojinin bunu kavramaya yönelik eksikliğinin de üstü örtülmektedir.⁴⁷ Bu nedenle, emeğin, *“sadece doğrudan sermaye üreten bir etkinlik değil, daha ziyade toplumsallığın ilişki ağlarını ve bu ağların devam ettirdiği özneleri de içeren bir toplumun kendisini üreten bir etkinlik”* olduğu ve *“ücretli olsun olmasın, toplumsal olarak zorunlu olan kurucu pratikler”*⁴⁸ olduğuna yönelik vurgu tezde kurucu yere sahiptir.

⁴⁶ Wendy Brown, **Halkın Çözülüşü: Neoliberalizmin Sinsi Devrimi**, Çev. Barış Engin Aksoy, İstanbul, Metis, 2018.

⁴⁷ Piyasa odaklı adam-akım terminoloji bunu ölçülebilir kılmaya yönelik kavramsal sete sahip olma niteliğinde olmadığı gibi buna yönelik bir kaygıyı da içermez. Zaten kapitalist toplumsal formasyonun kendisinin böyle bir kaygıya ve kavrayışa da uygun olmadığı düşünülmektedir. Bkz.. Ebru Işık, Ufuk Serdaroğlu, “Kadın Emeği: Feminist İktisadın Yol Haritası Üzerinden Bir Okuma”, **Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi**, C:XV, No:56, 2015, s. 8.

⁴⁸ Kathi Weeks, **a.g.e.**, s. 17.

1.3 Erkek/Adam-Akım Kamu Yönetimi Yaklaşımlarının Kısa Tarihsel Seyri⁴⁹

Bir sonraki bölümde eleştirel-feminist bir sorgulama çabasına geçmeden önce bu başlık altında kamu yönetiminde egemenliğini sürdüren erkek egemen yaklaşımların kısa bir tarihsel seyri sunulmaya çalışılacak, bu bağlamda disipline dair girişte belirttiğimiz muğlaklıklara da değinilmeye çalışılacaktır. Kavramlar kuram yüklüyse, kuramı oluşturanların beslendikleri toplumsal ve ekonomik zemini anlamak, çoğu zaman zihinsel bulanıklığa yol açan “yönetim”, “yönetim bilimi” ve “kamu yönetimi” gibi kullanımları yerlerine oturtmayı sağlayabilecektir. Tezimiz açısından son derece önem taşıyan bu konuyu kısaca ele almak için ortak kavram olan “yönetim”den başlanılabilir. Birgül Ayman Güler’e göre yönetim; insan topluluklarının toprağa yerleşikleşerek "*soyunu tüketerek değil üreterek sürdürme*"⁵⁰ ye başladığı neolitik dönemden itibaren zuhur etmiştir. Bu bağlamda yönetim, "*insan toplumlarının ekonomik ve toplumsal örgütlenme tarzı*"nın yönlendirilmesini ifade etmektedir. Fakat burada yaş ve cinsiyete dayalı “doğal”⁵¹ iş bölümünden ve

⁴⁹ Bu alt bölümde Ebru Işık ve Ufuk Serdaroğlu’nun makalesinde de vurgulanan feminist yazının “Adam Akım İktisat” (male-stream) tanımlamasından esinlenilerek “Adam – Akım Kamu Yönetimi” başlığı kullanılmaktadır. Böylece hem kuramsal anlamda lafzı edilmeyen kadın perspektifinin yokluğu vurgulanmış hem de daha sonra kamu yönetimine kadını da katan (feminist empirik) çalışmalarla, kamu yönetiminde feminist yaklaşıma sahip çalışmalar arasında bir ayrıma doğru yol alma amacı güdülmüştür. Ebru Işık, Ufuk Serdaroğlu, **a.g.m.**, s. 5-6.

⁵⁰ Birgül Ayman Güler, **Türkiye'nin Yönetimi -Yapı-**, 5. bs, Ankara, İmge, Ocak 2018, s. 28.

⁵¹ Kanımızca feminist bir perspektif buradaki doğallığın da sorgulanmasından yanadır. Çünkü “*İlk iş bölümü, aynı zamanda ilk defa ezenlerin ve ezilenlerin ilk ortaya çıkmasıydı; öte yandan, ilk iş bölümü de kadınla erkek arasındaki işbölümüydü.*” Bkz.: Juliet Mitchell, **Kadınlar: En Uzun Devrim**, Çev. Gülseli İnal, Güllü Savran, Şirin Tekeli vd., İstanbul, Agora, 2006, s. 20.; Yöneten-yönetilen ayrımından mürekkebi yönetim pratiğinin başlangıcına dair kesin bir tarih verilemese de “*toplumsal iş bölümünün şekillendirdiği otorite ve hiyerarşi biçimleri*” ile dolayısıyla tarım devrimi, yerleşik yaşam ve artık ürünün birikimi gibi hala tartışılmalı tarihsel süreçlerle paralel olduğu ifade edilmektedir. Bkz.: Cengiz Ekiz, “Yönetim Düşüncesi Tarihi İçin Bir Öneri”, **Quo Vadis: Kamu Yönetimi**, Der. Veysel Erat, Cengiz Ekiz, İbrahim Arap, Ankara, Nika, 2018, s. 27-44.; Öncüllük ardıllık gibi bir tartışmaya girilmeksizin söz konusu süreçlerin cinsiyete dayalı iş bölümünün, yani ataerkinin de miladı olması, toplumun bilgisinin yönetim unsurlarına aktarılıp yönetim pratiği oluşturulurken aynı şekilde bilginin ve gücün erkek egemen unsurlarca ele geçirildiğini düşünmek yanlış olmayacaktır. Bu itibarla, asıl sorulması gereken soru da, bu derece kurucu bir öge olmasına rağmen, eleştirel perspektiflerde dahi toplumsal cinsiyetin disiplinin dışında bırakılması olgusudur. Bazı çalışmalar -özellikle antikite dönemindeki- yönetim pratiklerinde kadınların yerine değinmekte ise de bu değinilerde toplumsal cinsiyet yönetim düşüncesine içsel, kurucu bir unsur olarak değil kadın meselesine dair dışsal bir bakış açısıyla ele alınmaktadır. Elbette bu konu tüm sınıflı toplumlara içsel bir sömürü ve tahakküm mekanizması dolayısıyla bilim tarihini de kapsayan bir dışlamayla ilgili olduğundan, bilgi üretimimiz de bundan kaynaklı sınırlarla maluldür. Tezin yazarı bakımından da

ardından gelen tarımcılık/hayvancılık gibi toplumsal iş bölümünden değil, bunların ötesine geçilerek, kafa kol emeğinin bölünmesine dayalı “gerçek iş bölümü”nden, yöneten/yönetilen ayrımının zuhurundan, başka bir deyişle, yönetim olgusunun ortaya çıktığı aşamadan, bahsedilmektedir. Yönetim bilimi de bahsedilen bu gerçek iş bölümüne dayalı toplumsal örgütlenmenin tarihsel seyrinin ve işleyişinin incelenmesidir. Kamu yönetimi denildiğinde ise modern kapitalist toplumun kendine özgü örgütlenme biçimi olan bürokrasiyi/idareyi inceleyen bir disiplinden bahsedildiği hatırlanmalıdır.⁵² Çünkü kamu yönetimi ile kastedilen Montesquieu’dan bu yana yasama-yürütme-yargı ayrılığının yürütme parçasıdır.⁵³

Bu bağlamda, günümüzde kamu yönetimi⁵⁴ adı altındaki disiplinin 16-18. yüzyılların Prusya merkezli kameralizmiyle başlayarak “*kapitalist dönüşümü hızlandırmaya yönelik bir devlet yönetiminin nasıl oluşturulabileceği sorusu*”⁵⁵ üzerine yükseldiği hatırlatmasını yapmak faydalı olacaktır. Disiplin, 18. ve 19. yüzyıllarda Fransa ve Prusya merkezli idare hukuku bağlamında gelişmiş, 20. yüzyılda ise, Avrupa kolu bürokrasi kuramları üzerinde yoğunlaşırken, ABD merkezli kolu örgüt kuramları ekseninde varlık göstermiştir. Sırasıyla kameralizm, hukuk, bürokrasi ve örgüt kuramlarından mülhem kapitalist yönetim düşünüsü⁵⁶

geçerli olan bu maluliyet disiplin açısından da öyle büyük bir boşluk yaratmaktadır ki, yeni kamu işletmeciliğini eleştirel-feminist bir perspektifle analiz etme çabası ve heyecanıla yola çıkan bu tezi de bütünlüklü olmaktan uzak, hatta ister istemez “kesip kırmak zorunluluğu”na tabi, eksik bir çalışma olarak bırakmıştır.

⁵² Birgül Ayman Güler (2018), **a.g.e.**, s. 19.

⁵³ **A.e.**, s. 83.

⁵⁴ İngilizcede ‘management’ olan yönetim kelimesi Latince’de el anlamına gelen manus sözcüğünden ve atın yürüyüşlerinin egzersizlerini yapmak üzere eğitilmesi olarak türeyen “manage” kelimesinden doğarak yönetenin yönetilen üzerindeki disipline etme uğraşını ifade eden hiyerarşik bir kavramsal içeriğe de gönderme yapmaktadır. Bkz.: Vincent De Gaulejac, **İşletme Hastalığına Tutulmuş Toplum; İşletme İdeolojisi, Yönetimsel İktidar ve Toplumsal Taciz**, Çev. Özge Erberk, İstanbul, Ayrıntı, 2013, s. 90.; Kamu yönetimi anlamında kullanılan “administration” yerine işletmecilik / işletimcilik anlamındaki “managerialism”in kullanılması ise Anglosakson bir zeminden yükselmiş ve 1960 ve 70’li yıllardan sonra yaygınlaşmış, yeni kamu işletmeciliği uygulamaları sonrası kamu yönetiminde hakim kavram haline gelmiştir. Bkz.: Lütfü Yalçın, “Kamu Yönetimi Kuramları: Yöntemsel Bir Değerlendirme”, AÜ SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2010, s. 66-68.

⁵⁵ Gencay Şaylan, “Bağımsız Bir Disiplin Olarak Kamu Yönetimi: Yeni Paradigma Arayışları”, **Amme İdaresi Dergisi**, C:XXIX, No:3, 1996, s. 4.

⁵⁶ Birgül Ayman Güler’e göre modern yönetim düşünüsü (zihniyeti/ideolojisi); kapitalist yönetim düşünüsü, sosyalist yönetim düşünüsü ve üçüncü dünya yönetim düşünüsü olmak üzere kendine özgü kuram ve açıklamalardan oluşan üç büyük başlığa ayrılmakta ise de günümüzde kamu yönetimi kapitalist yönetim düşünüsü çerçevesindeki bir disiplindir. Birgül Ayman Güler (2018), **a.g.e.**, s. 37-39.

diğerlerine nazaran sahip olduğu hegemonik konum nedeniyle kendini “çağdaş bilimsel kuram kisvesi” altında evrensel⁵⁷ ilan etmiştir.⁵⁸

Kamu yönetimi disiplininin yönetim biliminin mi yoksa siyaset biliminin mi alt dalı olduğuna yönelik derinlikli yöntembilimsel tartışma tezin imkan ve sınırlarını aşmakla birlikte, berraklık sağlamak amacıyla şu noktanın altının çizilmesi elzem görünmektedir: Bu tezde, kamu yönetimi disiplindeki egemen biçimi belirleyen piyasa ve örgüt odaklı Amerikan yaklaşımının aksine, odağı kapitalist devlet aygıtı olan ve siyaset biliminin kavramlarıyla yakından ilgili bir disiplin olarak kamu yönetimi ve onun neoliberal dönemde hakim biçimi haline gelen “yeni kamu işletmeciliği” konu edilmektedir. Ancak, disipline toplumsal özgüllük ve feminist bir perspektif bağlamında yaklaşan çalışmalar oldukça nadir olduğundan Örsan Akbulut’un tabiriyle yer yer “ölçücülük”e düşülebildiğinin özeleştirisinin de yapılması gerekmektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi, daha çok örgüt ve piyasa odaklı egemen kamu yönetimi yaklaşımı, alanı, siyasetten bağışık bir çerçeveye sıkıştırmaya çalışarak yasama-yürütme-yargı üçlemesinin yürütme ayağının bir unsuruna indirgeyerek incelemektedir. Oysa kamu yönetimi gerçekliğinin devlet tartışmalarından özel olarak kapitalist ulus devlet bağlamından ayrı olarak anlaşılması olanaksız yakın

⁵⁷ Oysa yönetsel gerçekliği inceleyen kamu yönetimi disiplini, içinde bulunduğu toplumsal koşulları dikkate almalıdır. Örsan Akbulut “*merkez kapitalist ülkelerde üretilen kavramları ve kuramları ideal, değişmez hatta aşkın olarak alan, bu ideal ve aşkın kavram ve kuramların temel özelliklerini her yerde ve her zaman geçerli bilimsel doğrular olarak kabul eden ve bunlara ulaşma derecesini belirlemeyi bilimsellik olarak tanımlayan yöntem*”ı “ölçücülük” (ideametric) kavramıyla açıklamakta ve eleştirmektedir. Bkz.: Örsan Ö. Akbulut, “Türkiye’de Kamu Yönetimi İncelemesini Tanımlayıcı Bir Kavram Önerisi: Ölçücülük-İdeametric”, **Amme İdaresi Dergisi**, C:XXXIX, No:4, Aralık 2006, s. 185.; Örsan Akbulut’un “ölçücülük”, Birgül Ayman Güler’in ise “indirgeyicilik” bağlamında işaret ettiği tehlike, Amerikan kamu yönetimine dair kuramların bilgisinin evrensel bir kurama indirgenmesidir. Bkz.: Birgül Ayman Güler, “Yönetim Bilimi ya da Kamu Yönetimi: Yöntembilimsel Özellikler Üzerine”, **Türkiye’de Kamu Yönetimi ve Kamu Politikaları**, Ed. Filiz Kartal, 2. bs., Ankara, TODAİE, 2015, s. 9.; İlerleyen bölümlerde görüleceği gibi yeni kamu işletmeciliği, bu tehlikeyi büyük ölçüde barındıran bir yaklaşımdır.

⁵⁸ B. A. Güler, “...yönetim biliminin ‘evrensel’ değil ‘tarihsel’ bir bilim dalı olduğu kabul edilerek, yöneti(m)ciliğe indirgenmemiş, yönetileni ihmal etmeyen bir bilim dalı olarak “toplumun/kamunun iktisadi ve toplumsal örgütlenme tarzının temel özellikleri ile yasalarını ortaya çıkarmak” amacındaki anadal bir sosyal bilim olduğunun belirlenmesi gerektiğini belirtir. Bu alanda yapılan çalışmalar hem evrensel boyut hem de özgün kuralları açığa çıkarma amacıyla olmalıdır. Bu bakış açısına göre kamu yönetimi de bu sosyal bilim dalının kapitalist devleti konu edinen alt disiplini olarak ele alınmalıdır. Bkz.: Birgül Ayman Güler (2018), **a.g.e.**, s. 78-79, 81.

görülmektedir.⁵⁹ Kapitalist devlet bağlamından ayrı düşünülemez kamu yönetimi paradigmaları da sermaye birikim rejimleri ve düzenleme biçimlerinde meydana gelen farklılıklarla değişime uğramaktadır.⁶⁰ Bu bölümde tezin daha sonra gelen bölümlerine zemin oluşturması için söz konusu paradigmalara değinilecektir.⁶¹ Bu aşamadaki cinsiyete kayıtsız adam/erkek akım açıklamaların, bu konuya dair toplumsal cinsiyet perspektifine sahip ayrıca bir bölümün yazılması ile telafi edilebilmesi umulmaktadır.

Yukarıda kamu yönetimi disiplinine dair Prusya Kameralistlerinin⁶² öncül tarihsel referans olarak kabul edildiği belirtilmişti. Kameralistlerin “*sistematik, bilimsel*’ yaklaşımları, *feodal unsurlara karşı merkezi kapitalist yönetimin sağlanması için ‘anti-feodal işlevi yerine getirebilecek, ussalık ve*

⁵⁹ Örsan Akbulut, **Küreselleşme, Ulus Devlet ve Kamu Yönetimi**, Ankara, TODAİE, Şubat 2007, s. 6.

⁶⁰ Daha sarıh bir ifadeyle birikim sürecinin içinde yer aldığı toplumsal kurumlar, koşullar ve yapılar düzenleme tarzını oluşturur ve ikisinin birbiriyle ilişkisi kapitalizmin farklı çehrelerini meydana getirir. Bkz: Joachim Hirsch, **Materyalist Devlet Teorisi: Kapitalist Devletler Sisteminin Dönüşüm Süreçleri**, Ed. Şule Daldal, İstanbul, Alan yay, 2011, s. 93.

⁶¹ Fakat burada Birgül Ayman Güler’in kamu yönetimine dair Türkçe yazında yaklaşımlar/okullar bakımından kapsamlı bir sınıflandırma çalışmasının yapılmayıp, daha çok Amerikan kuramlarının genelgeçer ve Türkiye’ye ait yaklaşımlar gibi kabul edildiği hatırlatmasını tekrarlamak da elzem görünmektedir. Güler’e göre, Amerikan menşei yaklaşımları doğrudan Türkiye’ye uyarlamak, bilginin üretimine dayanak teşkil edecek toplumsal-ekonomik gerçeklikler hayli farklı olduğundan, indirgemeciliktir. Güler, şu örnekle konunun önemini vurgulamaktadır; 20 yüzyıl başlarında “*Amerika’da yaklaşımın üretildiği özel kesim tekeller diyarıdır; oysa o tarihlerde Türkiye’nin biricik tekelleri az sayıdaki kamu işletmeleridir.*” Bkz.: Birgül Ayman Güler (2015), a.y.

⁶² Kameralizm, ekonominin devlet koruyuculuğu ile gelişmesine odaklanan merkantalizm dönemine tekabül eden süreçte, ekonomik gelişmenin sağlanması için devlete düşen görevleri, başka bir deyişle, yönetsel mekanizmaları keşfetme uğraşındaki toplumsal ve ekonomik bilimler toplamıdır. Bu minvalde modern anlamda kamu yönetimi disiplininin oluşmasında önemli bir uğrak olmuş, kavram olarak kamu yönetimi ise ilk defa 1812 yılında Fransız C.J.B. Bonin tarafından *Kamu Yönetiminin İlkeleri (Principes d’administration publique)* başlıklı yapıtında kullanılmıştır. Fakat ayrı bir disiplin olarak kamu yönetiminin başlangıç tarihinde referans olarak daha çok Woodrow Wilson’un 1887 tarihli “Yönetimin İncelenmesi” adlı makalesi gösterilir. Wilson’un siyaset/yönetim dualizmini vurguladığı bu çizgi Frank Goodnow’un 1900 tarihli *Siyaset ve Yönetim* başlıklı yapıtında da kesin bir biçimde savunulmuştur. Bkz.: Turgay Ergun, **Kamu Yönetimi: Kuram/Siyasa/Uygulama**, Ankara, TODAİE, 2 bs., 2015, s. 8-9.; Kamu yönetimi disiplininin ve siyaset/yönetim dikotomisinin kavramsal kurucusu olarak bilinen Woodrow Wilson’dan sonraki isim olan Frank J. Goodnow aynı zamanda Amerikan Siyaset Bilimi Birliği’nin ilk başkanıdır. ABD’de ayrı bir alan olarak kamu yönetimi pratiğinin ilk örneklerinden biri olan New York City Bureau of Municipal Research’in kurulmasını sağlamış, bu noktadan itibaren yönetim çalışmaları araçsal, empirisist bir yaklaşım olarak hiç kırılmayan bir çerçevenin sınırlılığıyla örgüt odağına yönelmiştir. Bkz.: Stefano Harney, **STATE WORK: Public Administration and Mass Intellectuality**, Duke University Press, Durham and London, 2002, pp. 20-21.

uzmanlaştırma”⁶³’nın belirlenmesine yöneliktir. Bununla birlikte, 1800’lü yıllardan sonra doğa yasalarına paralel toplum yasalarının ortaya konulabileceğine ilişkin Newton fiziğinden etkilenen yaklaşım bağlamında 19. yy. boyunca hukukla iç içe geçmiş bir “yönetim bilimi” şekillenmeye başlamıştır. Bu alandaki ilk örneklerden olan bürokrasiyi kavramsal bir çerçevede ele alma girişiminde bulunan Fransız Fizyokratı de Gournay’ın çalışmasını, Max Weber’in, konuya “*normatif değil sosyolojik açıdan yaklaşan*” daha kapsamlı bir kuram oluşturması takip etmiştir. Böylece “*yönetimi toplumla ilişkilendiren evrensel içerikli bir kuramlaştırma girişimi ortaya çıkmış*”⁶⁴ bulunmaktadır. Weber’in “*bürokrasi ile kapitalizmi birbirinin korelatı olarak ele alması ve ideal tip bürokrasiye yakınlığı toplumsal gelişmişliğin nihai ölçüsü olarak kabul etmesi, sadece yönetim bilimciler üzerinde değil kapitalizmin değişmeyecek bir toplum düzeni olduğunu varsayan tüm toplumbilimciler üzerinde çok etkili olmuş sayılabilir.*”⁶⁵

Diğer taraftan, ABD’de yönetim/siyaset ayrışmasına yaslanan⁶⁶, Woodrow Wilson’un kaleme aldığı “The Study of Public Administration” adlı makalesi üzerinden tohumu serpilip, Frederick Winslow Taylor’un “Bilimsel yönetim okulu” ile filizlenen ve Taylor’u takiben Fayol, Gulick ve Urwich tarafından geliştirilen “bilimsel yönetim”, “*üretim yönetiminin verimlilik sağlayıcı biçimde nasıl düzenlenebileceğini*”⁶⁷ sorgulamıştır.⁶⁸ Fayol ve Gulick’in adlarıyla özdeşleşen POSDCORB (Türkçesi PÖPAYED-B) kısaltması günümüzde hala işletmeciler

⁶³ Gencay Şaylan, "Yönetim Biliminin Evrenselliği ile İlgili Bazı Düşünceler", **Amme İdaresi Dergisi**, No:11/2, Haziran 1978, s. 7.

⁶⁴ Gencay Şaylan (1978), **a.g.m.**, s. 7-8.

⁶⁵ **A.e.**, s. 8.

⁶⁶ Bu konuda başvurulması gereken önemli bir kaynak Örsan Ö. Akbulut’un *Siyaset-Yönetim İlişkisi: Kuramsal ve Eleştirel Bir Yaklaşım* adlı çalışmasıdır. Çalışmanın ayırt edici özelliğini liberal siyasal kurama karşı koruduğu eleştirel perspektifle, söz konusu ilişkiyi; tarihsel ve toplumsal gerçeklik bağlamında tartışması oluşturmaktadır. Bu noktadan hareketle çalışma; siyaset/yönetim, siyaset/bürokrasi gibi ayrımların ontolojik temelinin sorgulanması ile liberal siyasal kuramın yönetim paradigmasına hakim olan sınıflarüstülük / nesnellik iddiasının sorunsallaştırılması üzerinde inşa edilmektedir. Bkz.: Örsan Ö. Akbulut, **Siyaset-Yönetim İlişkisi: Kuramsal ve Eleştirel Bir Yaklaşım**, Ankara, TODAİE, 2005.

⁶⁷ Gencay Şaylan (1978), **a.y.**

⁶⁸ Yalçın’a göre, doğrudan gözleme dayanan verileri genel kurallar haline getirmekle ve bunun dışında kalan bilgiyi bilim dışı olarak ilan etmekle malul klasik pozitivizmin kamu yönetimindeki etkisi Taylorcu Bilimsel Yönetim ilkelerinde kendini gösterir. İşçinin değil, işletmenin bakış açısıyla üretilen ve kullanılan ilkeler, "bilimsel" addedildikleri için itiraz kabul etmez niteliktedir. Bkz.: Lütfü Yalçın, **a.g.e.**, s. 12.

anlayışın öne çıkan konularındandır.⁶⁹ Şaylan'a göre, bu arayış "*kapitalizmin tekelleşme aşamasında verimliliğin sağlanma yolları olarak tanımlanabilir.*"⁷⁰ Taylor aslında var olan bir eğilimin sözcülüğünü yaparak, eleştirmeni Georges Firedman'ın varsaydığı gibi "*genel olarak işi gerçekleştirmenin değil, yabancılaştırmış emeğin yani alınıp satılan emek gücünün nasıl en iyi biçimde denetleneceği özgün sorusuna yanıt bulmayı hedeflemektedir.*"⁷¹ Buradan itibaren, kamu yönetimini nesnel ve siyasetten bağımsık olması beklenen, uzmanlar eliyle işleyen teknik bir işleve indirgeyen bakış açısı hakim olmuştur.⁷² Kamu yönetimi; kapitalistleşen üretim sürecine karşılık gelecek bir siyasal alanın inşa edilmesi zorunluluğu nedeniyle uygulamalı bir nitelik taşıdığından ABD'deki kapitalist toplumsal gerçeklik bağlamında şekillenmiştir.⁷³

Bu bağlamda fordist birikime dayalı dönemin kamu yönetiminde yönetim/siyaset antagonizması yerini -en azından kuramsal olarak- sosyal refah devletinin gerektirdiği ölçüde daha eşitlikçi olma kaygısındaki yaklaşımlara bırakmış, kamu yönetimine değer unsuru da girmiştir. Klasik kamu yönetimine eşitlikçi bir perspektif kazandırmayı amaçlayan akımlardan en önemlisi Minnowbrook konferanslarıyla⁷⁴ özdeşleşen Yeni Kamu Yönetimi akımıdır. Dwight

⁶⁹ 1937 yılında Luther Gulick ve Lyndall Urwick'in öncülüğünde kamu yönetiminin planlama, personel yönetimi, örgütlenme, eşgüdüm, iletişim/raporlama, bütçeleme (Planning, Staffing, Directing, Co-ordinating, Reporting, Budgeting) üzerinden POSDCORB formülüyle özetlendiği ilkelerin ortaya konulması ve bunların belirli bir hiyerarşiye -daha doğru bir ifadeyle askerlikten alınma bir kavram olarak komuta zincirine- yaslanması gerektiği fikri disiplinin gelişiminde önemli bir aşama olmuştur. Söz konusu formülün Henri Fayol'un *Sanayi Yönetimi ve Genel Yönetim* kitabındaki POCC (Planning, Organizing, Commanding, Co-ordinating, Controlling) formülünden esinlenilerek oluşturulduğu Gulick tarafından belirtilmiştir. Bkz.: Turgay Ergun, **a.g.e.**, s. 9-10.; Bu noktada Ergun, Fayol'un "yönetimin evrenselliği", "yönetime ilişkin ilkelerin her yerde, her türlü küme etkinliklerine uygulanabilirliği kavramını geliştirmiş olması" nedeniyle "tam ve kapsayıcı bir bilim" olarak yönetim disiplininin oluşmasına yaptığı katkı nedeniyle özel bir önem ihtiva ettiğini belirtmektedir. Bkz.: Turgay Ergun, **a.g.e.**, s. 210.

⁷⁰ Gencay Şaylan (1978), **a.g.m.**, s. 8.

⁷¹ Harry Braverman, **Emek ve Tekelci Sermaye: Yirminci Yüzyılda Çalışmanın Değersizleştirilmesi**, Çev. Çiğdem Çıdamlı, İstanbul, Kalkedon, 2008, s. 109.

⁷² Gencay Şaylan, "Kamu Yönetimi Disiplininde Bunalım ve Yeni Açılımlar Üzerine Düşünceler.", **Amme İdaresi Dergisi**, C:XXXIII, No:2, Haziran 2000, s. 8.

⁷³ Örsan Ö. Akbulut, "Kamu Yönetiminde İşletmecilik Sorunu", **Mülkiye**, C:XXXI, No:254, 2007, s. 73-86.

⁷⁴ Yeni Kamu Yönetimi, Dwight Waldo'nun çağrısını yaptığı, sonraki toplantıları ise yirmişer yıllık aralarla 1998 ve 2008 yıllarında gerçekleşecek olan 1968 tarihli Minnowbrook konferansı ile temellenmiştir. Yaklaşımın önemi disiplinde ilk defa dört başı mamur bir pozitivizm eleştirisi çerçevesinde siyaset/yönetim dikotomisinin reddedilerek öznel unsurları alana dahil eden

Waldo'nun öncülüğünde, H. George Frederickson, Frank Martini, Larry Kirkhart gibi isimlerin öne çıktığı akım, yönetim-siyaset zıtlığına bir karşı duruşu sergilemiş, örgüt odaklı bakış açısının yerine, kamu politikasını merkeze koyan bir perspektifi savunmuştur.⁷⁵ Yeni Kamu Yönetimi hareketi⁷⁶, değerden arındırılmış bir yönetimin mümkün olmadığı gerekçesiyle mantıksal pozitivizmin, sayısal yöntemlere dayalı metodolojisi nedeniyle davranışçı okulun⁷⁷ eleştirisi üzerinden yükselmiştir.⁷⁸

İlerleyen süreçte emeğin bilimsel örgütlenmesi üretkenliği artırarak rekabetçi kapitalizmin sınırlarına dayanmış, *“rekabetçi düzenleme bu üretkenlik kazanımlarına*

fenomonolojik yöntemin benimsenmesi ve “toplumsal hakkaniyet” meselesinin dert edinilmesidir. Yaklaşım katkısı sunan diğer önemli isim H. George Frederickson’dır. Bkz.; M. Burcu Bayrak, “Yönetim Bilimi’nde Yöntem Sorunu ve Kimlik Krizi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Quo Vadis: Kamu Yönetimi**, Der. Veysel Erat, Cengiz Ekiz, İbrahim Arap, Ankara, Nika, 2018, s. 191-219.; Waldo’ya dair altı çizilmesi gereken konulardan birisi olan tarihsel perspektifi ise, Ayşegül Sabuktay’ın cümleleriyle ifade etmek gerekirse; *“ABD’nin kamu yönetimini dünyanın kapitalist gelişmeyi reddetmeyen bölümüne bir proje olarak sunduğu kritik bir dönemde bu alanda çalışan Waldo, farklı kültürlerin, farklı yönetimlere sahip olacağını öngörmüştü. Waldo’nun düşüncesinin özgünlüğü, kamu yönetiminin temellerini reddetmeden, bu temelleri tarihsel gelişimi içinde değerlendirebilmesinde yatar. Böylece, etkilik ve rasyonalite kavramlarıyla sınırlandırılmamış, siyasetten arındırılması mümkün olmayan, tarihsel olarak belirli bir bağlamda ortaya çıkmış olan “yönetsel devlet”le tanımlanan kamu yönetimi kavramıyla karşılaşırız. Bu kamu yönetimi anlayışı, yönetim çalışmalarının, siyasal kuramdan ve siyaset felsefesinden beslenmesini öngörür.”* şeklindedir. Böylelikle Waldo’nun, kamu yönetiminde genel geçer olarak sunulan kavramların sorgulanmasının da önünü açtığı ve siyasal bağlamlarını serimlediğine dikkat çekilir. Bkz.: D. Waldo, *The Study of Public Administration*, Random House, 1955, s.7-11 ve D. Waldo, “Administrative State: Conclusion”, *Classic of Public Administration*, Ed. by Jay M. Shafritz and Albert C. Heyde, Fourth Edition, Harcourt Brace College Publishers, 1997’den aktaran Ayşegül Sabuktay, **Mülsüzleştirilmenin Yönetimi: 2000’lerde Türkiye’de Devlet ve Kamu Yönetimi**, İstanbul, Notabene, 2014, s. 33.

⁷⁵ Lütfü Yalçın, **a.g.e.**, s. 235-236.

⁷⁶ Lütfü Yalçın’a göre, Yeni Kamu Yönetimi Yaklaşımının doğduğu yıllarda eşitsizlik konusunun gündemde olmasının belki de en önemli etkenlerinden birisi, Amerika’da beyazların siyahlara uyguladığı ayrımcılık nedeniyle 1955–1968 yılları arasında doruğa çıkan Yurttaşlık Hakları Hareketi’dir. Bu nedenle Yeni Kamu Yönetimi yaklaşımı da eşitliği ön plana çıkarmaktadır. Fakat bunu kapitalizm eleştirisi bağlamında değil soyut ve genel bir insanlık mefhumu açısından ele aldığından eşitsizliğin ayrımcılık karşıtlığına indirgendliğini söylemek mümkündür. Bkz.: **A.e.**, s. 249.

⁷⁷ C. Wright Mills, davranışçı akımı, temelde üst yönetime, işçi sendikalarına ve sermaye sahiplerine karşı orta kademedeki yöneticilerin gücünü tahkim etmeye yönelik, *“şirket bataklığındaki psödo topluluk adaları”* olarak nitelemektedir. Bkz.: Harney, **a.g.e.**, s. 158.; Öte yandan Harney, Yeni Kamu Yönetimi hareketi gibi, kamu hizmetinin ezilenlerden/güçsüzden yana stratejik tercihini teşvik eden yaklaşımların ise -Kamu Hizmeti Yaklaşımı gibi güncel örneklerinde de görüldüğü üzere-, sosyal demokratik kabullerinin sınırlayıcı çerperine takılarak çelişkilerin ortaya çıkarılması ve bütüncül eleştirilerin yapılması açısından kuramsal sınırlara sahip olduğunu belirtir. Örneğin yeniden dağıtımı önceleyen sosyal demokrat eleştirinin kuramsal hatası ekonomi ve devleti ayrı alanlar olarak konumlandırmasında yatmaktadır. İlerleyen bölümlerde değinileceği üzere, Camilla Stivers’in hareket hakkındaki toplumsal cinsiyet bağlamı eleştirisi de sorunlu bir yapıyı onarma çabasına yöneliktir. Bkz.; Harney, **a.g.e.**, s. 25-48 ve 131.

⁷⁸ Hüseyin Özgür, “Yeni Kamu Yönetimi Hareketi”, **Çağdaş Kamu Yönetimi – I: Konular, Kuramlar, Kavramlar**, Ed. Muhittin Acar, Hüseyin Özgür, Ankara, Nobel Yayıncılık, 2003, s. 198.

uygun nihai talep artışını teşvik etmeyi başaramadığından”⁷⁹ kitlesel tüketimi teşvik eden fordizm yeni birikim rejimi olarak ekonomik süreçteki tarihsel yerini almıştır. Kapitalizmin yaşadığı bu bunalım, sermaye birikim rejimiyle paralel ilerleyen kamu yönetiminde de bir boşluğu ortaya çıkarmıştır. Bu boşluk “insan ilişkileri” okulunun alana dahil olması ile aşılmaya çalışılmıştır. İşçileri nasıl daha gayretli çalıştırabiliriz sorusuyla yakından ilgili olan⁸⁰ İnsan İlişkileri Okuluna göre, konu yalnız ekonomik öğelerle değil, insan ilişkilerinin karmaşık boyutları da hesaba katılarak ele alınmalıdır. Elton Mayo’nun öncülüğünde başlayan bu yaklaşıma Maslow, Whit, Roethlisberger, Fallot, Likert gibi kuramcılar katkıda bulunmuştur. İnsan ilişkileri yaklaşımı, sadece “ussal ekonomik” insan kriterinin yeterli olmadığı gerekçesiyle, bant sisteminin yabancılaştırıcı yönünü eleştirmekte ve diğer insani kriterlerin hesaba katıldığı “toplumsal insan” perspektifini temel almaktadır.⁸¹ Fakat yine de temel sorunsal toplumsal üretim biçimini eleştirmek değil üretkenlik ve verimliliğin nasıl artırılabiliridir.⁸² Bu nedenle Şaylan’a göre, bu yaklaşım da, yönetim bilimini, bireyin örgüt içindeki psikolojik davranışına indirgeyerek, siyasal ve toplumsal bağlamı psikolojiye indirgemekle maluldür.⁸³

Gencay Şaylan, klasik (geleneksel) kuramdaki açmazların, “*yönetim olgusunu kapitalist toplum yapısının verilmişliği üzerine oturtmaya kalkması*” nedeni ile oluştuğunu belirterek, epistemoloji kaynaklı sorunlarda değil ideolojik bir hatta meydana gelmesine işaret etmektedir. Buna göre, “*Evrensel geçerliği olan, bütünleşmiş bir yönetim kuramı oluşturabilmek için ilk ele alınması gereken nokta,*

⁷⁹ Alain Lipietz, “Uluslararası İş bölümünde Yeni Eğilimler: Birikim Rejimleri ve Düzenleme Tarzları”, **Toplum ve Bilim**, No: 56-61, Bahar, 1993, s. 68.

⁸⁰ Gencay Şaylan (1978), **a.g.m.**, s. 8.

⁸¹ Aslında İnsan İlişkileri Okulu’ndan önce çalışanın psikolojisine yer açan bir yaklaşım 1926 tarihinde Mary Parker Follet tarafından dile getirilmesine rağmen şaşırtıcı olmayacak biçimde dönemin “cinsiyetçi ve saldırgan endüstrileşme” koşulları nedeniyle önemi idrak edilememiştir. Daha insani çalışma koşullarını sorgulayan, toplumu uyumlu bir bütünlük olarak açıklayan dönemin egemen işlevselci/organizmacı görüşünün aksine örgüt içerisindeki çatışmaları, iktidar-güç ilişkilerini görmezden gelmeyen ve bu çatışmaları yaratıcı biçime dönüştürmeye dair öncül arayışı Follet’in yaklaşımını özgün kılmaktadır. Taylorcü verimlilik yaklaşımını toptan reddetmemekle birlikte örgüt içerisindeki patriyarkal ve hiyerarşik yapının hem küçük düşürücü hem de verimlilik önünde engel oluşturduğu tespiti dönemi için çığır açıcı niteliktedir. Bkz: Ayşegül Sabuktay, **a.g.e.**, s. 29.; Kutay Gökdeniz, Vahap Aydemir, “Mary Parker Follet: Yönetimde İnsan Unsuru”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C:IX, Sayı:47, Aralık 2016, s. 853.

⁸² Turgay Ergun, **a.g.e.**, s. 89-91.

⁸³ Gencay Şaylan (1978), **a.g.m.**, s. 10.

*yönetim olgusunun zaman boyutu içindeki yeri ya da bir başka deyişle yönetimin tarihselliğidir.”*⁸⁴ Bu anlamda, kamu yönetimi tartışmalarını tarihsel-toplumsal ve ekonomik bağlamından ayrı düşünmek mümkün değildir.⁸⁵ 1945 ve 1980 sonrasında disiplindeki tartışmaların yoğunlaşması da kapitalist toplumsal gerçekliğin yeniden yapılandırılmasıyla ilgilidir.⁸⁶ Örsan Akbulut’un vurguladığı gibi 1945 sonrası dönemde amaç, yükselişe geçen “ölçülemez” siyasal konular olan sendikal konular ve “değer”lerin araştırma kapsamına alınarak, aynı zamanda devletin üretim sürecine katılımını meşrulaştırmak iken, 1980 sonrasında amaç, bu “ölçülemez” değerlerin “ölçülebilir” hale dönüştürülmesi olmuştur. *“Bunlar hem siyasal alanın kapsamının daraltılıp, dönüştürülmesi yani özelleştirme ve deregülasyon uygulamaları hem de kamu yönetiminin performans temelli örgütlendirilerek doğrudan meta ilişkisine sokulmaya çalışılmasının bir sonucudur.”*⁸⁷ Uygulamaya konulmak istenilen *“neoliberal yapılanma temelde, devlet dolayımında kurumsallaşmış olan sınıf ilişkilerinin yeniden örgütlenmesini ve böylece toplumsal sınıf dengelerinin sermaye lehine yapısal dönüşümünü hedeflemiştir.”*⁸⁸ Bu çerçevede, hem merkez hem çevre ülkelerde birikim sürecinin gereği olan içsel zorunlulukların yanı sıra, çevre ülkeler açısından merkez kapitalist ülkelerin dayatmasının da eşlik ettiği dışsal baskılar Yeni Kamu İşletmeciliğinin doğumuna yol açmıştır. Toplumsal üretim ve bölüşüm ilişkilerinin sonucu olarak öne çıkan Yeni Kamu İşletmeciliği birikim rejimiyle ayrılmaz bir koşutluk ilişkisi içindedir.⁸⁹ Ekonomi, siyaset ve yönetim alanlarındaki önemli farklılaşmaların karşılıklı etkileşiminden doğan Yeni Kamu İşletmeciliği, genel hatları itibarıyla işletmecilik ve ekonomi alanlarından kaynaklanan iki farklı

⁸⁴ A.e., s. 13.

⁸⁵ Ekonomik seyir ile kamu yönetimi paradigmaları arasındaki bağlamı inceleyen Kiell ve Elliot’a göre, 1900-1923 arasındaki teknolojik gelişme ile beraber bilimsel yönetimin hâkim olduğu süreç ile 1955-1979 arasında sistem yaklaşımının hâkim olduğu süreç uzun yükseliş dönemlerine tekabül etmektedir. 1922-1954 dönemi ile 1980 sonrası ise emeğin üretkenliğini artırmak amacıyla üzerindeki baskının artırıldığı çöküş dönemlerine karşılık gelir ve bu dönemlerde sırasıyla insan ilişkileri okulu ve örgütsel kültür bakış açısı kamu yönetiminde hâkim konuma gelmiştir. Bkz.: Örsan Akbulut (2007), a.g.e., s. 92.

⁸⁶ Örsan Akbulut (2006), a.g.m., s. 170.

⁸⁷ A.e., s. 171.

⁸⁸ Joachim Hirsch, a.g.e., s. 147.

⁸⁹ Örsan Akbulut (2007), a.g.m., s. 74.

düşünce akımının evliliği olarak ifade edilmektedir.⁹⁰ Yeni Kamu İşletmeciliği, adeta “işletme hastalığına yakalanmış toplum”⁹¹’un kamu sektöründeki tezahürü olarak da nitelendirilebilir.⁹² Ama bu perspektifin çok daha ötesinde olduğu düşünülen Yeni Kamu İşletmeciliği bu tezin merkezi olduğundan ilerleyen bölümlerde daha ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır. Şimdilik 1980 sonrasında disiplinin yalnızca işletmeci anlayıştan ibaret olmadığını belirtmek gerekmektedir. Örsan Akbulut’un işaret ettiği gibi, bu dönem bilimsel nesnellik adıyla disiplinin egemen yaklaşımının yeniden pozitivist bir çerçeveye bürünüp teknik bir düzeye indirgenmesiyle sonuçlanmıştır. Ayrıca eklemek gerekir ki, sosyal bilimlerde önemli bir alternatif olabilecekken eleştirel bir perspektif olma niteliğini halihazırdaki üretim biçimini veri alması nedeniyle yitirdiği düşünülen postmodern akımın etkisinin de kamu yönetiminde hissedilmeye başlandığı bir sürece denk düşmektedir.⁹³ Postmodern kamu yönetiminin kökenleri hakim yaklaşımlara karşı eleştirel olma iddiasını taşıyan Kamu Yönetimi Kuramı Ağının (Public Administration Theory Network/PAT-NET) ortaya çıkmasına ve daha sonra bir grup akademisyence oluşturulan 1982 tarihli Blacksurg Manifestosuna dayanmaktadır. Buna göre postmodern düşünce sistemine ait imgelem, yapıbozum, yersiz-yurtsuzlaşma ve farklılık unsurları kamu yönetimi alanına uygulanmakta, hâkim/yerleşik kamu yönetiminin kavramları sorgulanmaktadır.⁹⁴

Frankfurt Okulu/Eleştirel kuramdan yola çıkarak kamu yönetimine farklı bir bakış getirmeye çalışan bir kesim ise pozitivist araçsalci aklın eleştirisini kamu yönetimi perspektifi çerçevesinde yapmakta, praksise yapılan vurguyla katılım öne çıkarılmaktadır. Bu yaklaşıma göre teknik rasyonalitenin egemen olduğu etkinlik/verimliliğe odaklanmış bürokrasi aşarak insani öze sahip bir bürokrasi

⁹⁰ Uğur Ömürgönülşen, “Kamu Sektörünün Yönetimi Sorununa Yeni Bir Yaklaşım: Yeni Kamu İşletmeciliği”, **Çağdaş Kamu Yönetimi** 1, Ed. Muhittin Acar ve Hüseyin Özgür, Ankara Nobel, 2003, s. 8.

⁹¹ Vincent de Gaulejac, **b.a.**

⁹² Uğur Ömürgönülşen (2003), **a.g.m.**, s. 15.

⁹³ Örsan Akbulut (2007), **a.g.m.**, s. 175.

⁹⁴ Ozan Zengin, “Günümüz Kamu Yönetiminde Ön Plana Çıkan Yaklaşımlar”, **Kamu Yönetimi: Yapı İşleyiş Reform**, Ed. Barış Övgün, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No:598, 2009, s. 19.

yaşama geçirilmelidir.⁹⁵ Bu noktada eleştirel kuramdan yararlanan Robert Denhardt ve Janet Denhardt'ın adını zikretmek önemlidir. Klasik kamu yönetimine alternatif yaklaşımlardan Eleştirel Kuram, kamu yönetimine Robert B. Denhardt'ın *"Toward a Critical Theory of Public Organization"* adlı 1981 tarihli makalesiyle Jurgen Habermas'ın iletişimsel eylem kuramı bağlamında girmiş, fakat 2000'li yıllardan sonra Janet ve Robert Denhardt'ın ilgisi *New Public Service: Serving, Not Steering* adlı çalışmayla ortaya konulan Yeni Kamu Hizmeti perspektifine doğru yönelmiştir.⁹⁶ *"Denhardtlara göre kamu yönetiminin birincil görevi, yurttaşların ihtiyaçları doğrultusunda kamu hizmeti sunmaktır."*⁹⁷ Klasik kamu yönetiminin hizmet alıcısı, yeni kamu işletmeciliğinin müşterisi bu yaklaşımda siyasal sisteme etki edebilen birey-yurttaş olarak öne çıkmaktadır. Eleştirel kuramın kamu yönetimi disiplinine en önemli katkısı ise "diyalektik yöntem" in alana dahil edilmesidir.⁹⁸

Kamu yönetimi disiplinde farklılaşan yaklaşımlar arasında bahsi edilmeden geçilemeyecek üç akım; çeşitli sosyal bilim dallarında dönemsel olarak ağırlıkları belirginleşen, "sistem yaklaşımı", "pragmatizm" ve "kamu tercihi" yaklaşımlarıdır. Pozitivizmin sosyal bilimlerdeki uzantısı niteliğindeki sistem yaklaşımı Talcott Parsons adıyla bilinse de kamu yönetimiyle ilişkisi özellikle David Easton'ın görüşleri ile belirginleşmiştir. David Easton'ın 1953 yılında yayınlanan "Siyasal Sistem" başlıklı çalışması Weber'den etkilenen ve *"bürokrasinin amaçsal-araçsal ussallığı en mükemmel temsil eden örgütlenme türü olduğunu"* ileri süren sistem yaklaşımını (sibernetik) 1980'li yıllara değin kamu yönetimi çalışmalarına taşımıştır.⁹⁹ Kamu yönetimi alanında pragmatizmin¹⁰⁰ etkisi ise 1990'lı yıllardan sonra artmıştır ve özellikle daha önce bahsi geçen Mary Parker Follet'in

⁹⁵ A.e., s. 29.

⁹⁶ Lütfü Yalçın, a.g.e., s. 179.

⁹⁷ Ozan Zengin (2009), a.g.m., s. 30.

⁹⁸ Lütfü Yalçın, a.g.e., s. 194.

⁹⁹ A. Argun Akdoğan, "Habermas'ın Sistem Kuramı Eleştirisi Çerçevesinde Yeni Kamu İşletmeciliği ve Müzakereci Demokrasi", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt:XL, Sayı:4, Aralık 2007, s. 21- 44.

¹⁰⁰ Bununla birlikte disiplin, bilimselliği öne çıkaran klasik pragmatizm ile bilimsel bilgiyi diğer bilgi türleriyle eşdeğer gören neopragmatist bakış açılarının yarışına da sahne olmuştur. Neopragmatizmi savunan Hugh T. Miller'a göre, Richard Box, O.C. Meswite ve Rorty olumlu örnekleri oluştururken, klasik pragmatizme eğilimli olan Keith Sneider, Karen G. Evans, Patricia M. Shields ve Camilla Stivers'in -kamu yönetiminde kadın bakış açısına sahip ender çalışmaları!- yok hükmünde değerlendirilmiştir. Bkz.: Lütfü Yalçın, a.g.e., s. 285-286.

çalışmalarında belirtmektedir.¹⁰¹ Kamu Tercihi Okulunun bu alandaki öncül isimleri ise Anthony Downs ve William Niskanen'dir. Yalçın, 1980'li yıllardan sonra kuramı içeriden eleştirilerle ilerleten Patrick Dunleavy'nin de bu adlara eklenmesi gerektiğini belirtir.¹⁰² Kamu Tercihi Okulunun ayırt edici özelliği özellikle mikro iktisat içerisinde geliştirilen (işlem maliyeti gibi) kavram ve yöntemlerin yeni kamu işletmeciliğinin bürokrasi analizlerinde kullanılmasıdır.¹⁰³ Son olarak kuramsal anlamda yeni kamu işletmeciliğinin içerisinde değerlendirilebilecek ama eksikliklerini tamamlamak üzere onun ötesine geçen Bütünleşik Kamu Yönetimi, Neo Weberyen Devlet ve Yeni Kamu Yönetişimi gibi yaklaşımların da disiplindeki yerlerinin vurgulanması gerekmektedir.¹⁰⁴

¹⁰¹ A.e., s. 282.

¹⁰² A.e., s. 117.

¹⁰³ Kamu Tercihi Okulu bencil ve çıkarıcı olduğu varsayımı üzerinden yükselen bir rasyonel insan soyutlamasına dayanır. Buna göre, bürokratlar da bu özellikleri sergileyeceğinden mümkün mertebe devletin küçültülmesi yoluna gidilmeli hiç değilse sıkı kontrol altında tutulmalıdır. Bu yaklaşım yeni kamu işletmeciliğinde de içermektedir. A.e., s. 117-118.

¹⁰⁴ İbrahim Hatipoğlu, kamu yönetiminde yaşanan sorunları, varlığından ziyade yokluğuyla malul ettiği düşünülen, "koordinasyon" eksikliğine dayandıran bir bakış açısı olarak Bütünleşik Kamu Yönetiminin (whole of government) veya ortaklaşa yönetimin (joined up government), yeni kamu işletmeciliğinin yönetimi parçalayan etkisine karşı bütünlüklü bir bakış açısı sunma hedefiyle ortaya çıktığını belirtir. Özellikle Blair döneminde popülerleşen yaklaşım koordinasyon, iş birliği ve entegrasyonu sağlamak üzere dönemin kamu yönetimi reformlarının ana teması olmuştur. Ancak yönetim yaklaşımıyla benzerlikler gösteren Bütünleşik Kamu Yönetiminin, kamu kurumlarının kendi aralarındaki eşgüdüm sorunlarını dile getirmek ve YKİ'nin temel değerlerine değil uygulamadaki aksaklıklarına yönelik eleştirileri ifade etmenin ötesinde, kapsamlı ve sorgulayıcı bir bakış kazandırdığını söylemek güçtür. Blair'ın kamu görevlilerinin kendi kurumları ve çıkarları doğrultusunda hareket ettiğine dair söylemi ve ardından girilen reform uygulamaları YKİ'nin kuramsal tezleriyle örtüşmektedir. Bu anlamda Bütünleşik Kamu Yönetimini YKİ'nin alternatifi değil de pragmatik gerekçelerle onu revize etme gayretinde olan bir yaklaşım olarak düşünmek yanlış olmayacaktır. Bkz.; İbrahim Hatipoğlu, "Bütünleşik Kamu Yönetimi: Yeni Kamu İşletmeciliğinin Parçalayıcı Doğasına Yönelik Bir Sorgulama", **Kamu Yönetiminde Paradigma Arayışları: Yeni Kamu İşletmeciliği ve Ötesi**, Ed. Özer Köseoğlu, Mehmet Zahid Sobacı, Bursa, Dora, 2015, s. 154-158.; Neo Weberyen yaklaşım ise, yeni kamu işletmeciliği uygulamalarının tek bir şemsiye altında toplanamayacağı, uygulanan reformların YKİ'ye indirgenemeyeceği görüşünü dillendiren Pollitt Bouckaert'e göre, özellikle Kıta Avrupası geleneğinde performans temelli uygulamalara karşı direnç görülmesi bağlamında etkisini hissettirmektedir. Neo Weberyen Devlet anlayışından kasıt devletin rolünün yeniden vurgulandığı Weberci ilkelerin ve YKİ uygulamalarının birlikte düşünülmesi olarak anlaşılabilir. Bu anlamda, Washington modeli temelli ilk dönem uygulamalardaki devletin rolüne dair eksikliği Post Washington modeli uyarınca yeniden kurama kazandırmak açısından da işlevsel olduğu söylenebilir. Bkz.: Can Umut Çiner, Burcu Olgun, "Neo-Weberyen Devlet: Yeni Kamu İşletmeciliği Reformları için Yeni Bir Tartışma", **Kamu Yönetiminde Paradigma Arayışları: Yeni Kamu İşletmeciliği ve Ötesi**, Ed. Özer Köseoğlu, Mehmet Zahid Sobacı, Bursa, Dora, 2015, s. 205-230.; Bunlar arasında, yeni kamu işletmeciliği açısından tamamlayıcı değil Sobacı ve Köseoğlu tarafından alternatif olarak hatta geleneksel kamu yönetiminden yeni kamu yönetişimine geçişte YKİ'nin yalnızca bir geçiş süreci olduğu iddiasıyla ortaya çıkan, Yeni Kamu Yönetişiminin kamu alanına özel sektörün ithalinin yarattığı olumsuzlukları bertaraf etmeye yönelik bir hareket olduğu ifade

Kamu Yönetimi disiplininde öne çıkan ve erkek egemen bakış açısını yansıtan yaklaşımları¹⁰⁵ kısaca özetlemeye çalıştığımız bu bölüm eksikliği hissedilen toplumsal cinsiyet perspektifini bir sonraki bölümde ayrıca ele alabilmenin zeminini oluşturması bakımından kaleme alınmıştır. Bununla birlikte, ataerkil-kapitalist toplumsal yapı, tarihsel olarak değişmeyen sabit bir veri olarak ele alındığında, kamu yönetiminin de hiyerarşik ve yabancılaştırıcı nitelikleri ile birlikte doğallaştırıldığı görüşüne katılmaktadır. Dolayısıyla son olarak, tarihsel bakış açısıyla birlikte kavramların da değer yüklü olduğu vurgusunun özellikle feminist bir perspektif için gerekli olduğu vurgulanmalıdır.

1.4 “Değersizleştirilenleri Değerlileştirmek”¹⁰⁶: Kamu Yönetimi Disiplinine Feminist Perspektiften Bakmak

Camilla Stivers’a göre; kamu yönetimi disiplinine eleştirel perspektifle yaklaşmak, hem kendilik sınırlarımızı aşmak hem de kapitalist araçsal aklın ürünü olan performans ölçümü, çıktılar, ağ yönetimi gibi nötr olduğu iddia edilen etiketlere

edilmektedir. Bu anlamda YKİ tarafından gözden düşürülen ve en iyi tabirle ihmale uğrayan "kamu yararı" "kolektivite" gibi kavramların önemine dikkat çekilmektedir. Bunun yanında, YKİ'nin "müşteri"si derekesine dönüştürülen yurttaşlar bu yaklaşımda "ortak üreticiler" olarak tanımlanmakla ve çoğulculuğun önünün açıldığı ifade edilmektedir. Bkz.; Mehmet Zahid Sobacı, Özer Köseoğlu, "Yeni Kamu Yönetimi: Birlikte Üretmenin ve İşbirliğinin Teorik çerçevesi", **Kamu Yönetiminde Paradigma Arayışları: Yeni Kamu İşletmeciliği ve Ötesi**, Ed. Özer Köseoğlu, Mehmet Zahid Sobacı, Bursa, Dora, 2015., s. 231-248.; Ancak "yönetişim" kavramının ilk elde uyandırdığı katılımcılık, çoğulculuk gibi demokratik retoriğin, gerçekte “siyasal alanın dizaynı”na yönelik büründüğü bir görünüm olduğu hatırdta tutulunca zaten halihazırda piyasa güçlerini kamu alanına taşıyan YKİ'ye, "kamu yararı"nın içeriğinin kamu-özel-sivil toplumun birlikte dolduracağı bir modelin nasıl alternatif olabileceği sorusunu yöneltmek pek de haksız olmayacaktır. Yönetişimi “siyasal alanın düzenlenmesi”ne yönelik bir paradigma olarak tanımlayan çalışma için Bkz.; Mehmet Nuri Durmaz, Bir Siyasal Program Olarak Yönetişimi Anlamak”, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Yıldız Teknik Üniversitesi SBE, İstanbul, 2008.

¹⁰⁵ Son olarak kamu yönetimi yaklaşımlarını, burada da tercih edilen, dönemselleştirerek sistematize etme çabasına yönelik; Burcu Bayrak’ın eleştirel çalışmasına değinmek gerektiği düşünülmektedir. Burcu Bayrak, modern-postmodern ayrımı üzerinden yapılacak sosyolojik bir değerlendirmenin, örgüt kuramları veya tarihsel dönemselleştirmeler üzerinden yapılan sınıflandırmalara yeğ tutulabileceğini belirtmektedir. Bu itibarla, klasik (bilimsel yönetim), neoklasik (insan ilişkileri, davranışçılık), sistem yaklaşımı ve karşılaştırmalı kamu yönetimi gibi pozitivist yöntemi benimseyen yaklaşımlar modern, yeni kamu yönetimi ve yeni kamu işletmeciliği postmodern yaklaşımlardır. Postmodern yaklaşımlar ise kendi içlerinde Yeni Kamu Yönetiminin fenomenolojiyi, Yeni Kamu işletmeciliğinin ise yer yer yorumsamacı, metodolojik bireyci ve mantıksal pozitivist yöntemleri benimsemesiyle ayrılmaktadırlar. Bkz: M. Burcu Bayrak, **a.g.m.**, s. 202-205.

¹⁰⁶ Bu ifade, Julie Matthaei ve Barbara Brandt’in “Dönüşüm Anı” adlı çalışmalarından alıntılanmıştır. Bkz.: Julie Matthaei, Barbara Brandt “Dönüşüm Anı”, **Siyasi İktisat ve Küresel Kapitalizm:21. Yüzyıl, Bugün ve Yarın**, Der. Robert Albritton, Bob Jessop, Richard Westra, Çev. Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 218.

sıkışmamak için gereklidir.¹⁰⁷ Eleştirel olmanın, aynı zamanda toplumsal cinsiyete dair yerleşik kabulleri sorgulamayı gerektirdiği düşünüldüğünden bu bölümde; kamu yönetimi disiplini feminist perspektifle değerlendirme çabasına dair öncü çalışmalara değinilecektir. Bu çalışmalar özellikle klasik/geleneksel kamu yönetimi yaklaşımının üzerinde önemle durduğu bürokrasi ve örgüt teorileri hakkında olduğundan feminist bir çerçeveden bakıldığında nasıl bir örgüt kavrayışının ortaya çıktığı sorusu tartışılmaya çalışılacaktır. Ardından kamu yönetimi tarihinin unut(tur)ulan kadın deneyimlerine işaret edilmeye çalışılacak ve daha sonra pragmatizm, sistem teorisi gibi yaklaşımlarla feminizmin ilişkisi incelenecektir. Son olarak ise hâkim kamu yönetimi çizgisine meydan okuyan ve daha çok post-modern ve eleştirel teoriden beslenen güncel feminist perspektiflerin disipline sağlayabileceği açılım olanakları ve açmazları üzerinde durulacak ve kamu yönetimi disiplinine dair bütünlüklü kavrayışı “toplumsal yeniden üretim” ve “**subsumption**” kavramlarının sağlayabileceği önerisine değinilecektir.

Liberal siyasal kuram ve pratiğinin bir uzantısı olarak, erkeklerin çıkar ve ilgilerine odaklı, oldukça cinsiyetli bir disiplin olmasına rağmen, kendisini cinsiyete kayıtsız ilan eden kamu yönetiminin, halihazırdaki toplumsal formasyonun cinsiyetçi iş bölümü gereğince bile kadınlar ve onların çıkarlarına dönük olması beklenebilirdi. Kamu hizmetleri, cinsiyete dayalı iş bölümündeki yeniden üretim sorumluluğu dolayısıyla kadınları daha çok ilgilendirmesine rağmen iktidar, kontrol, sınıf, sömürü, gibi konulara yönelen eleştirel perspektifler bile, bunların oluşumunda ontolojik yere sahip olan, toplumsal cinsiyet konusunu uzun yıllar boyunca içermediği gibi¹⁰⁸, bu dışlayıcı ve o nedenle eksik kavrayış büyük oranda varlığını sürdürmektedir.

Kamu yönetimi disiplinde toplumsal cinsiyete dair bakış açısı diğer alanlarda olduğu gibi öncelikle analizlere kadınları katma çabalarıyla, diğer bir ifadeyle feminist empirizmle başlamış ardından toplumsal cinsiyetin kurucu unsur olduğu feminist çalışmalar filizlenmiştir. Rosabeth Moss Kanter’ın “Men and Women of the Corporation” adlı çalışmasıyla temelleri atılan, ama asıl olarak 70’li

¹⁰⁷ Camilla Stivers, “A Tactless Question: Rejoinder to the Forum on Bureau Men, Settlement Women”, **Administrative Theory & Praxis**, Vol: XXXII, No: 2, 2010, p. 222.

¹⁰⁸ Anne Marie Goetz, “Gender and Administration”, **ids bulletin**, Vol:XXIII, No:4, 1992, pp. 6-8.

yılların sonundan itibaren Kelly Ferguson, Joan Acker, Camilla Stivers gibi isimler tarafından yapılan katkı, kamu yönetimindeki toplumsal cinsiyet perspektifinin sıçrama noktalarını oluşturmuştur. 2000’li yıllardan sonra ise feminizmin güzergahındaki post-modern eğilimle bağlantılı olarak Janet Hutchinson gibi teorisyenlerin çalışmaları, bu birikimi çoğaltmaya devam etmiş ve bu birikimin ürünü olarak güçlenme, katılımcı yönetim, temsili bürokrasi gibi kavramların disiplinde daha çok yer bulmasına olanak sağlamıştır.¹⁰⁹ Buna rağmen Virginia Woolf’un artık klasikleşen tabiriyle, kamu yönetimi disiplinde feminist perspektifin “kendine ait bir oda”sı halen inşa sürecindedir.¹¹⁰ İnşa süreci devam etmektedir çünkü hem nasıl bir kamu yönetimi sorusuna verilecek yanıt, hem de cinsiyet, toplumsal cinsiyet,¹¹¹ feminizm gibi kavram ve kuramlar halen tartışılmakta, üzerinde uzlaşmaya varılan ortak bir feminist perspektif olmadığı gibi¹¹² kamu yönetimine dair çeşitli tahayyüller de disiplinde yerlerini aramaktadır.¹¹³

¹⁰⁹ Janet R. Hutchinson, Hollie S. Mann, **a.g.m.**, s. 85.

¹¹⁰ Delysa Burnier, “Finding A Voice: Gender and Subjectivity In Public Administration Research and Writing”, **Administrative Theory & Praxis**, Vol:XXV, No:1, 2003, pp. 37-60.

¹¹¹ Janet Hutchinson, biyolojik farklılığın ötesinde toplumsal ve kültürel bir inşaya atfen kullanılan toplumsal cinsiyet kavramının faydasını açıklarken, kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılığa dair vurgunun dahi görece daha yakın zamanlara ait kategoriler olduğunu belirtir. Buna göre, 18. yüzyıldan önce Avrupalılar kadınları biyolojik olarak az gelişmiş erkekler olarak kabul etmekteydi. Fransız Devrimine kadar aradaki farkta fizyolojiden çok ahlak/moralite belirleyiciydi ve cinsiyetler arasındaki farklılık aynı cinsiyet içindekiler arasındaki farklılıktan daha fazla bir şey ifade etmiyordu. Ancak 18. yüzyılın bu farklılaşmamış cinsiyet anlayışının sınırı da seçkin sınıfa kadardı. Fransız Devriminde bu burjuvaziye tekabül eder hale gelmiş, burjuvazinin değerlerinin giderek hâkim hale gelmesinin bir unsuru olarak ise, artık yüksek oranda farklılaşmış cinsiyetçi bir toplumu deneyimlemekteyizdir. Bkz.: Janet R. Hutchinson, “Multigendering PA: Anti-Administration, Anti-Blues”, **Administrative Theory & Praxis**, Vol:XXIII, No:4, 2001, p. 593.

¹¹² Elif Madakbaş Güleler, “Yeni Kamu İşletmeciliği Uygulamalarına Feminist Yaklaşım(lar), **Kamu Yönetiminde Paradigma Arayışları: Yeni Kamu İşletmeciliği ve Ötesi**, Ed. Özer Köseoğlu, Mehmet Zahid Sobacı, Dora, 2015, s. 75-97.

¹¹³ Kathy McGinn ve Patricia Patterson, feminist bir teorinin temelinde; cinsiyet, toplumsal cinsiyet gibi kavramların dünyayı yapılandığı, bu ayrımların hiyerarşik olarak örgütlendiği ve iktidar ilişkileriyle biçimlendirildiği, sistematik oldukları için de incelenmeye değer sonuçları olduğu ve en nihayetinde bunların değişebilir ve değişmesi gerektiği inancının bulunmasının yattığını belirtir. Bununla birlikte ayrımcılık, tahakküm, sömürü ve değişim gibi kavramların hangisinin odak noktasını oluşturduğuna bağlı olarak, feminist kuram ve pratik, her ne kadar geçişlilikler söz konusu olsa da liberal, marksist, radikal, sosyalist, psikanalitik, kültürel, post-modern vb. olarak sınıflandırılabilir. Öte yandan Valerie Bryson ise, konu feminizm olduğunda bu indirgemeci sınıflandırmaların hem geleneksel siyasal kuramın içinden yapılması nedeniyle uygunsuz olduğunu hem de feminizmin doğasını ve çeşitliliğini anlaşılmaz kıldığını belirtmektedir. Oldukça yerinde görülen bu uyarıya rağmen tezin yazarının da erkek egemen kavrayıştan tamamen bağımsız olamayan birikimi, geleneksel siyasal kuramın “toksisitesi”ne uğramaksızın yapılabilecek çalışmaların tüm merakımızı giderip

Bilindiği gibi batılı liberal siyasal düşünce geleneğinde “normal”liğin sınırlarını; eril, beyaz, genç, rasyonel, heteroseksüel olmak belirler. Çalışma hayatını, yaygın kabul gören tabiriyle “üretim” alanını, eril perspektif belirlemesine rağmen, bu alan nötr olarak sunulur ve yeniden üretime ötelenen kadın deneyimi bunun karşısı ve hatta buna oranla ayırksı/sapkın olarak addedilerek, kadınların toplumsal olarak inşa edilen yükümlülükleri doğallaştırılır.¹¹⁴ Bu nedenle, cinsiyete dayalı işbölümü, “*en az uluslararası işbölümü kadar, bir iktidar ilişkisi, işgücü içindeki bir bölünme ve aynı zamanda kapitalist birikim açısından devasa bir itici güç*”¹¹⁵ olarak kapitalist formasyon açısından ontolojik yere sahiptir. Kamu yönetimindeki toplumsal pratikler de ataerkil kapitalist formasyonun yansıması olarak, erkeğin yönlendirdiği, kadının takipçi konumda olduğu ilişki biçimini yansıtır ve devlet, bürokrasi gibi kurumlar da hem cinsiyetçi hem ataerkindir.¹¹⁶ Bu anlamda kamu yönetimi disiplindeki bu eril yapının eleştirisinin de görgül-empirik alandan başlayarak örgüt teorisi çerçevesinde gerçekleşmesi anlaşılabilir niteliktedir.

Robert Denhardt ve Perkins’in çağdaş örgüt teorilerinin, erkekler tarafından erkekler için yazılmış teoriler olduğunu belirttikleri “The Coming Death of Administrative Man” adlı makalede Herbert Simon’un bu alandaki etkisi değerlendirilerek kadın hareketinin itirazlarının nedenleri tartışılmıştır. Hatırlatmak gerekirse, işletme yönetiminin unsurlarıyla şekillenen klasik kamu yönetimi, ataerkil-kapitalist modernitenin yönetsel boyuttaki bir yansımasıdır ve Max Weber’in de kuramsal katkısının bulunduğu bürokratik örgütlerde ifade bulmaktadır. “*Merkezden yönetim, hiyerarşiye ve kurallara sıkı bağlılık, bilimsellik, nesnellik, dikey örgütlenme ve genel yönetsel yapılanmalar modern örgütlerin özellikleridir*”¹¹⁷ Modern örgütlerin Weberci unsurlarının uzantısı olarak; 1940’ların sonu, 50’lerin

ihtiyaçlarımızı yanıtlayabileceği bir kapsam ve birikime ulaşana kadar, feminizm içindeki çeşitliliği bütünlüklü olarak kavrayabilmek ve kuramsal bir analiz yapabilmek adına yer yer indirgemeci olan bu sınıflandırmaya riayet edilebilmektedir. Bkz.: Valeria Bryson, **Feminist Politika Teorisi**, Çev. Aylin Gülaşık, Ankara, Phoenix, 2019.; Kathy McGinn, Patricia M. Patterson, **a.g.m.**, s. 932.

¹¹⁴ Kathy McGinn, Patricia M. Patterson, **a.g.m.**, s. 933.

¹¹⁵ Silvia Federici, **Caliban ve Cadı: Kadınlar, Beden ve İlksel Birikim**, Çev. Öznur Karakaş, 3.bs, İstanbul, Otonom, Mart 2017, s. 170.

¹¹⁶ Karen Johnston Miller, Duncan McTavish, “Women in UK Public Administration”, **Public Administration**, Vol:LXXXIX, No:2, 2011, p. 683.

¹¹⁷ Murat Yıldırım, “Modernizm, Post-modernizm ve Kamu Yönetimi”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Cilt:VI, Sayı:2, 2009, s. 381.

başında “yönetici erkek” tipolojisini oluşturmaya başlayan Simon’a göre; yönetim teorisi örgütün verimliliğinin sağlanması için ne şekilde yapılandırılması ve işletilmesi gerektiği ile ilgilidir. Her bir örgüt bireyinin değerleri, yetenekleri ve bilgisi örgütün amacına doğru yönlendirilmelidir. Bu şekilde tekil bireyin sınırlı rasyonalitesi, örgüt kaynaklarının verimli kullanımına yönelik bir rasyonaliteye kavuşur.¹¹⁸ Denhardt ve Perkins itirazını bu noktada dillendirir. Buna göre; örgüt rasyonalitesi doğrultusunda araçsallaşan ve özgün niteliklerini kaybeden bir hale bürünüp; Richard Sennet’in tabiriyle adeta “karakter aşınması”¹¹⁹na uğrayan bu birey, çağdaş feminist düşünceyle çelişki oluşturur çünkü örgüt teorisinin esas aldığı birey hem erkektir hem de feminizmin hedeflerinden biri olan “kendini gerçekleştirme” kavramıyla uzlaşmaz niteliktedir. Rasyonel örgüt kuramının kadın hareketinin itirazına hedef olan bir diğer bileşeni de hiyerarşinin kaçınılmazlığı vurgusudur. Rasyonel örgüt, astların “hiyerarşiyi “kabul”lerine bağımlıdır ki bu kabul erken yaşlardan itibaren kültürel özelliklere uyumlulaştırma süreciyle başlamaktadır. Makalenin yazıldığı tarih itibariyle özellikle ikinci dalga kadın hareketinin radikal feministlerine yakın bakış açısıyla; sürece, grup dayanışmasını sağlamak amacıyla, oydaşmaya bağlı karar almaya önem veren yapısı öne çıkarılır. Yazarlara göre, verimlilik saplantılı bürokratik modele karşı, kadın hareketinin kendini gerçekleştirmeye ve yapısız / plansız değil ama belirli sorunlar etrafında oluşturulmuş hiyerarşik olmayan bir yapıya verdiği değer, alternatif bir örgüt yapısı oluşturmak bakımından ufuk açıcı olduğu kadar, yönetici erkek tipolojisinin sonunun yaklaştığının da işaretidir.¹²⁰

Bu konudaki erken dönem çalışmalar açısından öne çıkan bir isim olarak yukarıda zikredilen Rosabeth Kanter’in 1977 tarihli *Men and Women of the Corporation* adlı çalışması ise, özel sektör bürokrasisinin, kamu sektörü için de geçerli olacak biçimde, azınlık olma hali, iktidar ve güç sorunlarıyla bağlantılı bir

¹¹⁸ Robert B. Denhardt, Jan Perkins, “Women in Public Administration: The Coming Death of Administrative Man”, **Public Administration Review**, Vol:XXXIV, No:4, July/August 1976, p. 379.

¹¹⁹ Richard Sennet, **Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri**, Çev. Barış Yıldırım, 2. Bs., İstanbul, Ayrıntı, 2005.

¹²⁰ Denhardt ve Perkins, hepimizin “verimli ama kederli yönetsel insan”a uyum sağlamak üzere sosyalleştirildiğimizin altını çizerek kadın hareketinin bu nahoş durum karşısında daha umutvar alternatifleri düşünmeye olanak sağladığını belirtmektedir. Robert B. Denhardt, Jan Perkins, **a.g.m.**, s. 380-383.

şekilde okunabilmesini sağlamıştır. Özellikle “**Tokenism**”¹²¹ kavramı etrafında tartışılan konu cinsiyeti bir değişken olarak ele alma konusunda birçok çalışmaya öncülük etmiştir. Her ne kadar Rosabeth Kanter’in ataerkiyi örgüte dışsal bir tanımla ele alması feminist bir analiz açısından eleştirilebilir nitelikte görülmüş ise de örgütün rasyonel tamlığına dair genel kabulün sorgulanabilir hale gelmesi sonraki eleştirel çalışmalar açısından önemli bir adım olmuştur.¹²² Örneğin Mary E. Guy’ın 1993 tarihli, “*Three Steps Forward Two Steps Backward*”¹²³ adlı makalesi de Rosabeth Kanter’in çalışmasının üzerinden kurulmuştur. Yine, erkek egemen klasik kamu yönetimi yaklaşımının gözde temalarından olan örgütsel davranış kuramını ele alan makalede, kategorik bir eleştiri olmaksızın, örgüt teorisinin içinden bir kritik yaptığı söylenebilecek Rosabeth Moss Kanter’in çalışmalarına işaret edilmektedir. Buna göre, işyerinde kadınlar ve erkekler açısından belirgin farklar yaratan 3 unsur; fırsat, güç / iktidar ve sayısal veridir.¹²⁴

¹²¹ Kavramın Türkçede tam olarak karşılanamayacağı düşüncesiyle, tezde doğrudan “tokenizm” olarak yer verilmiştir. Tokenizm, özellikle geleneksel olarak eril addedilen meslek ve alanlara tabiri caizse “vitrin statüsü” mantığıyla istihdam edilen kadınların yaşadığı sorunları nitelenmek açısından kullanılan bir kavram olarak yaygın kabul görmüş ve birçok çalışmaya dayanak teşkil etmiştir. Rosabeth Kanter’in *Men and Women of the Corporation* adlı çalışmasına dayanılarak kendisinin de yer aldığı bir grup araştırmacı tarafından kaleme alınan “*A Tale Of O: On Being Different*” adlı çalışmada ise; zaman zaman herkesin yaşadığı ama “X”lerin hakimiyetindeki çalışma yaşamında “O”lar açısından süregelen bir hale gelen “farklı olma hali” merkeze alınmıştır. Her ne kadar işyerlerindeki “mostralık” halini en fazla kadınlar yaşıyor olsa da çalışmadaki merkezi yerin cinsiyetçiliğe değil sayısal azınlık olmaya verilmesi ise eleştirilen yönüdür. Örneğin Lynn Zimmer, Kanter’in çalışmasının önemini teslim etmekte ancak kadınların çalışma hayatında yaşadıkları zorlukların çoğunluk olmalarıyla aşılabileceğine yönelik bakış açısını eleştirmektedir. Konunun daha geniş toplumsal bağlama gömülü cinsiyetçilikle anlaşılabileceğini belirterek, önemi yadsınamayacak tokenizm ile birlikte, nicelik sorununa indirgenemeyecek boyutların, örneğin sayısal azınlık olmanın değil dışarıdaki enformel iktidar kaynaklarının etkisiyle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bkz.: Allan R. Cohen vd., *A Tale Of O: On Being Different*, ed. Barry A. Stein, (çevrimiçi) https://www.trainingabc.com/product_files/P/A_Tale_Of_O_LG.pdf Son Erişim Tarihi: 05.01.2020.; Lynn Zimmer, “Tokenism and Women in the Workplace: The Limits of Gender-Neutral Theory”, *Social Problems*, Vol:XXXV, No:1, 1988, pp. 64-77 ve kaynakçası.

¹²² Stefano Harney, *a.g.e.*, s. 34.

¹²³ Mary E. Guy, makalesine “*Kadınların eşitliğine dair gerçekleşen her ilerlemeyi çoktan yok olmuş arketip bir çağın sosyal düzenine özlem ve baskının çeşitli biçimleriyle geri teptiği*”ne yönelik günümüzde de anlam kaybına uğramamış bir tespitle başlar. Bkz.: Mary E. Guy, “*Three Steps Forward, Two Steps Backward: The Status of Women’s Integration into Public Management*”, *Public Administration Review*, Vol:LIII, No:4, July / August 1993, p. 285.

¹²⁴ Fırsatlar, insanların beklentileri ve gelecek kurgularını etkilediği için görevlerinde yükselme fırsatı az olan insanların -bu bağlamda kadınların- işe karşı daha isteksiz olduğu ve iş dışındaki faaliyetlere odaklandıkları belirtilmektedir. Güce / iktidara erişimi kısıtlı olanların grup moralini daha az besledikleri ve daha otoriter yöntemlere eğimli oldukları vurgulanmaktadır. Kendilerini sayısal olarak azınlıkta hissedenlerin ise, görünmez olmaya eğilimli oldukları, çalıştıkları yere uyum sağlamak için üzerlerinde daha fazla baskı hissettikleri, yalnızlaştırılmaya ve dışlanmaya maruz

“Kamu yararı için hizmet ettiğimizi; kamuyu oluşturan cinsiyetçi süreçler hakkında çok az şey bilerek nasıl iddia edebiliriz?”¹²⁵ sorusundan yola çıkan Kathy McGinn ve Patterson ise, örgütsel / kurumsal yaşamda cinsiyet ve etkilerinin derinliğini açığa çıkaran Joan Acker’in çalışmalarından beslenerek, toplumsal cinsiyetin; emekçilerin işyerine cinsiyetli bireyler olarak taşıdıkları durağan/statik bir özellik değil, daha çok örgütlenmenin içinde yer aldıkça üretilen, yeniden üretilen ve pekişen bir nitelik olduğunu belirtirler.¹²⁶ Buna göre, örneğin iş seçeneklerinde cinsiyet eşitliğini sağlama yükümlülüğü bulunan resmi kurumlarda da, işe alımlardaki örtülü ayrımcılık ve çalışanlara verilen mesajlar yoluyla, cinsiyete dayalı işbölümü yerini korumaya devam etmektedir. Dahası, örgütsel hiyerarşi anlamında yükseğe doğru çıkıldıkça, işin ayırt edici bir şekilde eril karakteri daha net biçimde ortaya çıkmaktadır.¹²⁷ Bunun yanı sıra Joan Acker, kadın ve erkek emekçilerin bireysel etkileşimlerinden kaynaklanan diğer ayrımcı süreçlere de dikkat çekmektedir. Kelimeler, eylemler, imajlar, semboller ve hatta giysiler yoluyla ifade edilen cinsiyet aidiyeti, içerme ya da dışlama gibi sonuçlar ortaya çıkarmakla birlikte toplumsal cinsiyetin kurulmasında ve yeniden üretilmesinde de öze dairdir.¹²⁸

Klasik örgüt kuramlarına gerçekten alternatif olabilecek feminist bir örgüt teorisi, feminizmin çeşitliliği nedeniyle çok çeşitli yöntemler içerir. Bu anlamda feminist bir örgütlenmenin nasıl olacağı konusunda disiplinle ilgili ahenkli bir çerçeve çizmek imkânsız olsa da belirli feminist teorilerde tanımlanan bazı ortak temalardan bahsedilebilir.¹²⁹ Kamu yönetiminde liberal siyasal düşüncenin izinden giden feminist örgütlenme modeli, halihazırdaki kamu kurumlarına kadınları ekleme arzusu ve erkeklerin sahip olduğu yasal siyasal hakları kadınlar için de

kaldıkları dile getirilen makalede, ayrıca bu üçlü sac ayağının birbirini beslediği ve ürettiği belirtilmektedir. **A.e.**, s. 288.

¹²⁵ Kathy McGinn, Patricia M. Patterson, **a.g.m.**, s. 941.

¹²⁶ J. Acker, *Gendering Organizational Theory in Gendering Organizational Analysis*, Mills a. Tancred P., eds. Sage Publications: Thousand Oaks, CA, 1992’den aktaran Kathy McGinn, Patricia M. Patterson, **a.g.m.**, s. 934.

¹²⁷ **A.e.**, s. 934-940.

¹²⁸ Bu bağlamda genel tutum, biyolojik ve toplumsal cinsiyet arasında herhangi bir uyumsuzluğun reddedilerek, toplum tarafından uygun bulunan toplumsal cinsiyet kimliklerinin desteklenmesidir. Bkz.: Joan Acker, “Hierarchies, Jobs, Bodies: A Theory of Gendered Organizations”, **Gender and Society**, Vol:IV, No:2, 1990, p. 147.

¹²⁹ Janet R. Hutchinson, Hollie S. Mann, **a.g.m.**, s. 81.

garanti etme talebiyle sınırlıdır.¹³⁰ Bu düşünce, var olan sistemin tek kusurunun kadınların görünmezliği olduğu kavrayışının bir uzantısı olarak, kadınların yasaklanan “kamusal” alana erkeğin de “özel” alana dahil olmasıyla ulaşılabilecek bir toplum modelini talep eder. Ancak bu bakış açısının yeterli olmayıp, ataerkil sistemin alaşağı edilmeden cinsiyet eşitliğinin sağlanamayacağını düşünen radikal feministler, kadınların ezilmesinin tesadüf olmadığını, erkek bireylerin ve ataerkil kurumların kadınları denetlemek üzere heteroseksüelliğin yeniden üretimini sağladığı görüşündedir. Radikal feminizmin kamu yönetimi alanına dair ayırt edici bir perspektifi olmasa da örgütlenme hakkındaki genel kavrayışı ise “özerklik” bağlamındadır.¹³¹ Buna göre, tüm bir erkek egemen kültür reddedilecekse erkeklerle yan yana, onların kurduğu bir sistemde ve onların çıkarları için çalışmanın kadınlara sağlayacağı bir katkı yoktur. Örneğin, Hoagland’a göre kadınların kurtuluşu heteroseksüel kurumların ve erkeklerce oluşturulmuş feminenliğin terkedilmesiyle gerçekleşebilir. Ancak bu sayede kadınların kolektif direnişi geçerli ve muteber hale gelebilir.¹³² Diğer taraftan, radikal feminizmin bir kolu olarak tabir edilebilecek kültürel feministler açısından kadınsılık/dişilik kendi içinde önem atfeden bir değerdir. Bu görüş kadınların doğasına yaptığı vurgu bağlamında özellikle anneliği, doğurganlığı yüceltir ama örgütlenme bağlamında her iki yaklaşım da eril kurumların ve onların etki alanının dışında bir duruştan yanadır.

2000’li yıllardan sonra sesi daha çok duyulan post-modern feminizmin örgütlenmeye dair kavrayışında öne çıkan yaklaşımın, Hardt ve Negri’deki anlamının birebir karşılığı olmasa da “çokluk” kavramı çerçevesinde anlaşılabilirliğini düşünmek de yanlış olmayacaktır.¹³³ J. Hutchinson ve H. Mann tarafından, ilk dönem

¹³⁰ A.e.

¹³¹ A.e., s. 82.

¹³² S.L. Hoagland, “Moral Revolution: From Antagonism to Cooperation”, *Feminism and Philosophy*, 1995, s. 178’den aktaran A.e., s. 83.

¹³³ Michael Hardt ve Antonio Negri çokluğu; “*ortak olanın üretimi için bir araya gelen tekilliklerin özgürlüğüne dayalı bir örgütlenme teorisi*” olarak ifade etmektedir. Tüm toplumsal ilişkilerin sermaye tarafından tahakküm altına alındığı, bir nevi foucaultyan iktidar kavramının her yerderliğini anımsatan, dışarının olmadığı yeni bir egemenlik ve öznellik biçiminde, dışarının olmaması alternatifinin de içeride aranmasını gerektirmektedir. Bkz.: Michael Hardt, Antonio Negri, **Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi**, Çev. Barış Yıldırım, 2. bs, İstanbul, Ayrıntı, 2011, s. 229.; Utku Özmakas, **Biyopolitika: İktidar ve Direniş Foucault, Agamben, Hardt-Negri**, İstanbul, İletişim, 2018, s. 275.

liberal feminist hareketle ikinci dönem radikal feminist hareketin “amalgam”ı olarak değerlendirilen post modern feminist düşüncenin en büyük farkı; katılımcılığı, 3. dünya kadınlarını, azınlıkları ve farklılığı harekete dahil etmesi olmuştur. Radikal / kültürel feminizmin kadınların ortaklıklarına yaptığı vurguyu reddeden post-modern feministler, hâkim kültürün eleştirisini yapma noktasında; bir araç olarak, farklılığa değer verirler.¹³⁴ Güncel feminizmin kollarından biri olan Queer Teori¹³⁵ ise, bir adım öteye giderek, toplumsal cinsiyetin ve hatta cinselliğin, zaman mekân bağlamındaki akışkanlığını vurgular ki Janet Hutchinson ve Hollie Mann’a göre bu bakış açısı, kamu yönetiminde çok cinsiyetli bir yapının da önünü açar. Buradan hareketle, post-modern feminist teorinin örgütlenme hakkındaki görüşünün; toplumsal devrim tahayyülünün yokluğunda seçilen, daha pragmatik bir strateji olarak çok kültürlü, çok cinsiyetli bir yapının alana sokulması yönünde olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır.¹³⁶

Öte yandan, kamu yönetimi disiplini, örgüt kuramı gibi mikro odaklara indirgemekle malul klasik kamu yönetimi disiplini, sadece kuram alanında eril hegemonya üretmemiş, bunu yaparken sınırlı sayıda da olsa var olabilmiş kadın deneyimlerini de yok sayarak kamu yönetimi tarihini tabiri caizse saptırmıştır. Bu nedenle, büyük oranda ABD’nin özgün toplumsal ve siyasal ihtiyaçlarından türetilmesine rağmen evrenselmiş gibi sunulan kamu yönetimi disiplini evrensel atıflarla kullanılan nesnellik, etkililik, verimlilik gibi kavramlara karşı uyanık olmak gerektiği uyarısı önemlidir. Camilla Stivers’in, tabiriyle, “tribünlere yönelik” agresif, girişimci, hızlı karar almaya yönelik “performatif” davranışları yücelten kamu yöneticisi imajının yerine, yaşamın gerekliliklerini sağlamanın değerini teslim

¹³⁴ Janet R. Hutchinson, Hollie S. Mann, **a.g.m.**, s. 84.

¹³⁵ Queer kuramı ve önde gelen ismi olarak bilinen Judith Butler’i, postmodern bir çerçevede değerlendiren genel eğilime karşı, radikal demokrasi kuramıyla birlikte yorumlayan Alev Özkazanç son dönem feminizm içindeki yaklaşım farklılıkları nedeniyle oluşan trans-terf geriliminin temel nedeninin de yöntemsel olduğunu ve feminizmin tarihi içinde daima var olan içme-dışlama meselesiyle ilgili olduğunu belirtmektedir. Buna karşı ise, hiyerarşik dışlama eğiliminden sakınarak, çeşitli ezilme biçimlerinin varlığını kabul ettiğimizde, daha kapsayıcı bir bakış açısına kavuşabileceğimiz ileri sürülür. Bkz.: Alev Özkazanç, "Toplumsal Cinsiyet Belası, Trans vs. Terf Tartışması Üzerine Düşünceler", (çevrimiçi) <https://viraverita.org/yazilar/toplumsal-cinsiyet-belasi-trans-vs-terf-tartismasi-uzerine-dusunceler> Son Erişim Tarihi: 11.11.2019.; Alev Özkazanç, **Feminizm ve Queer Kuram**, Ankara, Dipnot, 2015.

¹³⁶ Janet R. Hutchinson, Hollie S. Mann, **a.g.m.**, s. 89.

etmeye yönelik, ortaklaşmacı bir yönetim kavrayışını oturtmanın önemi büyüktür.¹³⁷ Camilla Stivers'in çalışmaları, Amerikan kamu yönetimi pratiğinin puslu tarafının aydınlatılması açısından da ufuk açıcı olmuştur. Kamu yönetiminde kadınların tarihe not düştükleri "**Settlement House**"lara işaret eden Stivers, bu modelin, yoksulluğu ortadan kaldırmaya yönelik, iyiniyetli bir komşuluk ilişkisinden, sınıf çelişkisi bağlamındaki daha kapsamlı bir tahayyülü de barındıran, geniş çaplı, ama bir o kadar hasıraltı edilmiş bir kamu yönetimi ve kadın deneyimi olduğunu vurgular. "**Settlement House**"lar yoluyla kamu yönetimini deneyimleyen kadınlar, kendilerine yönelik kültürel eğitim hizmetlerini sağlamanın yanı sıra; ilk çocuk parkı, ilk iş bürosu, ilk şehir sağlığı ve halk taraması gibi uygulamaların da öncüsü olmuştur.¹³⁸ Bu bağlamda Stivers'in çalışmaları kamu yönetiminin evrensel yurttaşlığa dayanan ve cinsiyet körü görünümünün altındaki yapısal olarak eril olan ve kadınların katılımını kısıtlayan yönlerini ortaya koymakta, özellikle ABD kökenli kamu yönetiminin, kadın deneyimini dışlayarak (New York Municipal Bureau) New York Belediye Bürosu'ndaki erkeklerin politika ve pratiklerine indirgendiğini serimlemiştir. **Settlement Women** deneyimi kamu yönetiminin bir parçası olabileceken, erkek egemen "bilimsel" felsefelerin şekillendirmesi sonucu gölgede bırakılmıştır. Bu nedenle, Delysa Burnier, kamu yönetiminde kadınların katkılarının önemine itibar edilmiş olsaydı bugün "bakım"ın "verimlilik"ten daha fazla tartışılıyor olabileceğini vurgulamaktadır.¹³⁹ Yine de son dönemde feminist yazında

¹³⁷ Camilla Stivers'a göre, ortaklaşmacı bir yönetim, Blaksborg Manifestosu'ndaki olabildiğince geniş tanımlı kamu çıkarı yorumundan hareketle ama onun da ötesine geçebilen -emir komuta zincirinden mürekkep hiyerarşi yerine sorumluluğu koyan bir bilgi aktarımına, gücün tahakküm unsuru olarak değil kapasite artırmaya yönelik kullanımına kadar- unsurları içermelidir. Bu ise bir kesimin özgürlüğünü ancak diğerlerinin aleyhine mümkün kılan toplumsal yapıya ve devlet biçimlerine dair bir sorgulamayı da gerektirir. Bilinmektedir ki politik ufkumuzun çoğu kurum ve kavramlarını biçimlendiren antik Yunandan beri bir kısım yurttaşın kamusal alanda özgürce politika ve felsefe yapabilmesini sağlayan kadın ve köle emeğine dayalı özel alandır. Özel-kamusal ayrımının yaşadığımız çağda daha da güçlenmesini sağlayan ise ücretli işin yaygınlaşması ile birlikte ev içi emeğin değersizleştirilmesidir. Camilla Stivers (2007), **a.g.m.**, s. 473-474.

¹³⁸ Camilla Stivers, "Settlement Women and Bureau Men: Constructing a Usable Past for Public Administration", **Public Administration Review**, Vol:LIV, No:6, November/December 1995, pp. 522-529.

¹³⁹ Helisse Levine, "Echoes of Settlement Women in Public Administration: A Cross-Cultural Perspective", **Administrative Theory & Praxis**, Vol:XXXI, No:4, 2009, pp. 596-602.

öne çıkan bakım emeği¹⁴⁰ kavramsallaştırması kamu yönetimi alanında da ifade edilir hale gelmiştir. Kâr amaçlı piyasa yönelimli verimliliğe karşı bakım emeği, etik ve özgecil toplumsal değerleri öne çıkaran bir yaklaşımdır. Bu anlamda “kamu hizmeti” için çalışmanın odağında yer alır.¹⁴¹ Kamu yönetimini feminist teorinin bakım emeği kavramsallaştırmasıyla ilişkilendirmek, değere dair piyasa odaklı anlayıştan farklılaşılması gerektiğini de açığa çıkarır. Bu itibarla, kar odaklılık yerine kamu yararını öne çıkararak kamu yönetiminin gerçek değerinin bulunmasına yardım edeceği beklentisi hakimdir.¹⁴²

Delysa Burnier’e göre bakım, anlamlı bir yurttaşlığın ve iyi bir yönetimin ayırt edici özelliklerinden biri olduğundan, kamu yönetiminde buna dair bir söylem geliştirilmesi kaçınılmaz olmasına rağmen disiplinin soyut kategorilere ilgisi, sıradan yurttaşların kendilerine ve başkalarına bakmaları hakkında çok az ya da hiç bilgi vermemektedir.¹⁴³ Burnier, bakım etiğinin araçsalci veya akıl temelli etik teorilerin keskin bir şekilde karşısında yer aldığını, gerçek insanların öznel ihtiyaçlarının “daha büyük bir iyi” için yapılandan daha az iyi olmadığını belirtir. Diğer taraftan, etik eylem için “rasyonel” temeller gerekirken; bakım etiği sempati, empati, duyarlılık gibi duygusal değerleri öne çıkarır.¹⁴⁴ Ayrıca bakım zaten, liberal teorinin tanımladığı gibi özerk, “rasyonel” değil ama ilişkisel biçimde karşılıklı ihtiyaca dayanan bağlamı da önemser. Kadınların tarihsel olarak bakım ihtiyacını karşılayan kişiler olması bile, halihazırdaki kamu yönetimi kuramında cinsiyete duyarlı alternatif bir bakış açısının gerekliliğinin göstergesidir. Amerikan Kamu kamu

¹⁴⁰ Nitelik ve kapsam bakımından oldukça geniş bir alanı tabir etmek üzere kullanılan bakım emeği fiziksel ve duygusal emek biçimlerini bağrında taşır. Kabaca kişisel ve hane halkına yönelik olmak üzere ayrıştırılabilecek bakım emeği, son dönemde, özellikle göçmen kadın emeği üzerinden, bakım zincirine dahil olan biçimiyle piyasa mekanizmasıyla içselleştirilmiştir. Ancak, bu tezde kavram yeniden üretime ikin olarak ele alınmakta, maddi veya duygusal sınırları belirli kategorilerle tanımlamanın ise oldukça geçişken ve ilişkisel niteliği dolayısıyla, bu tezde ihtiyaç duyulmayan bir ayrıntı olacağı düşünülmektedir. Buna dair kapsamlı bir tartışma için Bkz: Özgün Akduran, **Hane Devlet Piyasa: Kadın Emeği ve Sosyal Politikalar Bağlamında Cinsiyetlendirilmiş Bütçe**, Kadıköy, SAV, 2012, s. 40-50 ve Melda Yaman Öztürk, Nuray Ergüneş, “Maddecî Bir Feminizm için: Kadının Görünmeyen Emeği Tartışmaları”, **İktisat Dergisi**, Sayı:469, 2006, s. 14-24.

¹⁴¹ Deniz Z. Leuenberger, “Loves’s Labor Found: Contribution from Feminist Theory to the ‘Labor of Care’ In the Work of Public Administration”, **Administrative Theory & Praxis**, Vol:XXVII, No:2, 2005, pp. 401-406.

¹⁴² A.e., s. 404.

¹⁴³ Delysa Burnier, “Other Voices/Other Rooms: Towards A Care-Centered Public Administration”, **Administrative Theory & Praxis**, Vol:XXV, No:4, 2003, p. 531.

¹⁴⁴ A.e., s. 533.

yönetiminin kökenine ışık tutan Camilla Stivers'in erkeklerden farklı olarak kadın reformistlerin; ilkeler, prensipler, etkililik, verimlilik değil ama yurttaşların gündelik yaşamına dokunmaya çalıştığı vurgusu da bu bağlamda önemlidir.¹⁴⁵ Burnier'e göre, bakım emeğinin örgütsel değer haline gelmesi çoğulculuğun da önünü açma olanağı sunduğundan, kamu alanında demokratik bir ilişkiyi mümkün kılacak bakım, mal ve hizmetlerin dağıtımında en az bürokrasi veya piyasa etkinliği kadar yaşamsaldır.¹⁴⁶

Erkek egemen kamu yönetiminin eleştirisine dönük örgüt ve tarihsel bağlamlı çalışmaların yanı sıra, Catherine Horiuchi tarafından feminist perspektifle yeniden okunarak alana kazandırılmak istenilen diğer bir konu, kamu yönetiminde güçlü bir damara sahip olan sistem teorisinden türetilen, nesne modelidir. Kamu yönetimindeki karşılığı; yönetim, analitik birimlerine bölünebilecek sistemlerin toplamıdır olan sistem teorisi klasik kamu yönetimi yaklaşımının içine gömülüdür.¹⁴⁷ Catherine Horiuchi, 1980'lerin sonunda sistem teorisinin içinde belirginleşen nesne modelinin, feminist bir okumaya açık olduğunu, çağdaş feminist yaklaşımlardaki yorumsamacı ve eleştirel temayüle nazaran, sahip olduğu rasyonel temellerin de kamu yönetiminin feminist analizine katkı yapabileceğini ileri sürmektedir.¹⁴⁸

¹⁴⁵ A.e., s. 536.

¹⁴⁶ Bu bağlamda, başkalarının düşüncelerini önemseyen, iş birliğine önem veren "İlişkisel liderlik" de bakım yaklaşımında öne çıkan kavramlardır. Ancak, ilişkisel liderlik, farklı bakış açılarının, deneyimlerin hesaba katıldığı bir iş birliğinden kaynaklandığı için yöneticilerin ciddi olarak dönüşüme açık olması gerekmektedir. Bakım emeğinin önerdiği liderlik anlayışının yanı sıra, feminist kuramın kamu yöneticileri için demokratik süreçleri, ekolojik duyarlılığı, sosyal adaleti, eşitliği temel alan ve tekçi liderlik anlayışına karşı çoğulculuğa dayanan "başka türlü bir liderlik" anlayışı önerisi de mevcuttur. Jennifer Eagan, bu feminist liderlik anlayışının, aynı zamanda sistemin dayattığı statik kimlik nedeniyle, kamu yöneticilerinin mücadele etmek zorunda olduğu yabancılaşma süreçlerine karşı özgün bir fırsat yarattığını da ileri sürmektedir. Carol Rusaw, "A Proposed Model Of Feminist Public Sector Leadership", **Administrative Theory & Praxis**, Vol:XXVII, No:2, 2005, pp. 385-393.; Jennifer L. Eagan, "Denaturing Fixed Identities: A Project For Feminist Public Administration Practice", **Administrative Theory & Praxis**, Vol:XXVII, No:2, 2005, p. 411.

¹⁴⁷ Özellikle David Easton'ın ismiyle bilinen sistem teorisinin önemli bileşenleri; girdiler, çıktılar ve geri besleme döngüsüdür. Önceki bölümde değinilmeye çalışıldığı gibi sistem teorisi çok sayıda metaforik kavram ve metodolojik yöntem yoluyla kamu yönetimine içkin hale gelmiştir. Bunlardan öne çıkanlar çoğunlukla işletme yönetimi vasıtasıyla rasyonalist empirik ve çizgisel biçimde disipline entegre olmuştur. Bkz: Catherine Horiuchi, "The Rational Feminist: Enhancing Administrative Theory Through Object Models", **Administrative Theory & Praxis**, Vol:XXVII, No:2, 2005, p. 378.

¹⁴⁸ Buna göre, davranışsal teorisinin geleneksel rasyonel insan anlayışının ötesine geçen nesne tabanlı bakış açısı çok karmaşık olabilecek davranışların programlanabilmesine olanak tanımakta, tüm aktiviteler sınıflar halinde organize edilmiş nesnelere indirgenip, duruma göre şekillendirilebilmektedir. Fakat mevcut nesne tabanlı anlayışın basite indirgemeci yaklaşımı,

Kamu yönetimi disiplininin feminizmle ilişkiselliğini disiplinde yer bulan pragmatizm üzerinden okuma çabasına da tanık olunmaktadır. Patricia Shields, pragmatizm ile feminizm arasında, bilimsel yöntemin pozitivist yorumuna ilişkin daimi bir eleştiri ve praksise verilen önem anlamında, ortaklık olduğu noktasından hareket etmektedir. Yazara göre, sadece faydacılığa indirgenemeyecek olan pragmatik düşüncenin önemli isimleri John Dewey ve George Herbert Mead'ın 19. ve 20. yüzyıl *laissez faire* ikliminin rekabetçiliği karşısında iş birliği, bakım ve topluluk kavramlarının lehindeki vurguları, yukarıda da örneklendirildiği üzere feminist yazında da geçerli kavramlardır ve bilimciliğe/nesnelciliğe karşı feminist epistemolojinin önde gelen eleştirilerindendir. Shields, deneyime dayalı bilgiyi temel almanın topluluk için yaratıcılığı haiz dinamik bir etkileşim potansiyeli taşıdığını, bu anlamda kamu yöneticisini/emekçisini diğer teorik çerçevelerin başaramadığı oranda kapsadığını belirterek pragmatizmin ilkelerinin gündelik hayata katkısını vurgulamaktadır.¹⁴⁹

Bölümün başlarında belirtildiği gibi, 2000'li yıllardan sonraki kamu yönetimi yazınında post modern teorinin etkisi büyük olduğundan buna yönelik çalışmalara biraz daha yakından bakmak yerinde olacaktır. Bu noktada feminizm içindeki konvansiyonel teorilere de meydan okuyan, çok kültürcü, çok cinsiyetçi alternatif bir yönetim önerisi öne çıkmakta, kültürel ve toplumsal cinsiyet alanındaki sınırlara *“introspektif bir değeri cesaretlendirme”*¹⁵⁰ iddiası belirmektedir. Örneğin Janet Hutchinson'ın, kendi çalışmaları açısından, görece erken bir dönemde kaleme aldığı *“Anti-administration Anti-Blues”* adlı makalede, modernist yönetim kültürünün cinsiyetin radikal bir şekilde kurulabileceği bir alana olanak tanımadığı belirtilmektedir. *“Kadını ve erkeği, ezeni ve ezileni benzer şekilde zorlayan*

kadınların politik ve yönetsel eşitlik ihtiyacını göz ardı etmektedir. Oysa modelin özü kadınlar lehine işe koşulabilecek kavram ve uygulama setine de olanak tanımaktadır. Buna göre oluşturulacak yeni sınıf seti, tanınmayı zorlaştırıcı özellikleri saklamak yerine açığa çıkarmalı, bunun için ise hali-hazırdaki bazı kalıplar çöktürülmelidir. Dolayısıyla feminist teorisyenler, feminist teori üzerine uzmanlaşmamış kişilerce de anlaşılabilir derecede detayları gizlenmiş ancak yapısal olarak erişilebilir farklı nesneler yaratabilmek için sahanın kapasitesini genişletmelidirler. Bkz.: A.e., s. 377-384.

¹⁴⁹ Patricia M. Shields, “Classical Pragmatism: Roots and Promise”, **Administrative Theory & Praxis**, Vol:XXVII, No:2, 2005, pp. 370-376.

¹⁵⁰ Janet R. Hutchinson, Hollie S. Mann, **a.g.m.**, s. 79.

melankoliye karşı toplumsal cinsiyet söyleminin anti-yönetimde ifade bulabileceğini”

¹⁵¹ belirten Janet Hutchinson, bu sayede feminist deneyim ve perspektif yokluğuyla malul kamu yönetiminin teori ve praksiadaki problemlerine açılım sağlanabileceğini ileri sürmektedir. Bu doğrultuda, anti-yönetim ve anti-melankoliden bir nevi “yeni aydınlanma” doğacağı beklentisi hakimdir.¹⁵²

Janet R. Hutchinson’a göre, kamu yönetiminde mevcudiyetini sürdürmesine rağmen konuşma ve karar alma faaliyetlerinde yok sayılan kadınların bu görünmez varlığı, “*karar anıyla eylem arasındaki sessizlik durağı kadar belirsiz bu anti mevcudiyet*”,¹⁵³ melankoliye dönüşmektedir. İşte, Farmer’ın ezmeye ve dışlamaya dönük faşizan eğilimlere karşı bir uyarı olarak kullandığı anti-yönetimi Hutchinson, klasik kamu yönetimi düşüncesinde dışlanan ötekileri de kapsayan bir çokluk önerisiyle harmanlar. Çoklu olasılıkların yaratabileceği radikal inşa potansiyelini ihmal eden kamu yönetiminin her yere sinen melankolisinin anti-yönetimle bertaraf edilebileceğini vurgular.¹⁵⁴ Daha sonraki makalesinde ise, son dönemdeki feminist tartışmaların vazgeçilmez konusu olarak, ikinci dalga kadın hareketinin “kızkardeşlik” nosyonunun illüzyonist tarafını eleştirirken ‘farklılık’ı öne çıkaran Hutchinson, bunun politikanın araçsallaştırılmasına karşı takınılan bir tavır olup, anti-politikliğe değil, cinsiyet devriminin “kendini güçlendirme” yoluyla

¹⁵¹ Janet R. Hutchinson (2001), **a.g.m.**, s. 589.

¹⁵² Janet R. Hutchinson’ın, “anti-yönetimi”, geleneksel cinsiyet bölünmesinin hem kadınlarda hem erkeklerde yarattığı üzüntünün yaygın şekli olan melankolinin panzehiri olarak tartıştığı makalede, kavramın öncüllüğünü yapan Farmer’a atıfla, yapay karşıtlıkların ve kalıpların dışında durma, tekdüzeliğe karşı çokluk ve yaratıcılığı engelleyen metaforların yapısökümü olarak ifade eder. Kavramın mucidi Farmer, fizikte anti madde ile normal maddenin çarpışmasıyla ortaya çıkan enerjiye atıfla, geleneksel kamu yönetiminden kuantum bir sıçrama sonucu doğacağını umut ettiği yeni perspektif için anti-yönetimi kullanmaktadır. Farmer’a göre, sadece düşünsel değil duygusal enerjiyi, iradeyi ve entelektüel gücü olduğu kadar, libidinal gücü de gerektiren anti-yönetim, biri olumlu diğeri olumsuz olmak üzere iki itki/güdü üzerinden yükselir. Açıklığın önündeki sınırlamalara karşı olumsuzluk ve buna doğru yönelime dair düşünce ve eyleme dair olumluluk. “Tereddüt”, anti-yönetim perspektifinin öne çıkan kavramlarından. Buna göre, Batılı siyaset ve kamu yönetiminin kesinlikli kavramlarına, insana dair sorunları marjinalize eden mekanik anlayışına karşı tereddütle yaklaşmak gerekmektedir. Anti-yönetim bilincini cesaretlendiren kavramlar olarak; hayal gücü, yapısöküm, yersiz yurtsuzlaştırma, farklılık ve dil’i öneren Farmer’ın kamu yönetimini söylemsel bir düzlemde okuduğunu ve post-yapısalcılık ve daha çok post-modernizmin içinden seslendiğini düşünmek yanlış olmayacaktır. David John Farmer, “Mapping Anti-Administration: Introduction to the Symposium”, **Administrative Theory & Praxis**, Vol:XXIII, No:4, 2001, pp. 475-477.

¹⁵³ Janet R. Hutchinson (2001), **a.g.m.**, s. 595.

¹⁵⁴ **A.e.** s. 600-601.

gerçekleşebileceği düşüncesine işaret ettiğini belirtir.¹⁵⁵ Bilindiği gibi, post-modernizmden/yapısalcılıktan etkilenen günümüz feminist teorisyenlerinin büyük bir kısmı, durağanlığı ifade eden “kadın” kategorisini de sorgulamaktadır. Bu kategoriye karşı ikircikli tutumun özellikle Judith Butler’in “Cinsiyet Belası” adlı eserinden kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Yine, post-modernizm ve post-yapısalcılıkta olduğu gibi kadınların ezilmesi sorunu çoğunlukla “dil” üzerinden okunmakta, dilin manipüle edilip gerçekliğimizi biçimlendirmedeki etkisine odaklanılmaktadır. Judith Butler’in yanı sıra, Michele Foucault’nun, Luce Irigaray’ın ve Jacques Lacan’ın çalışmalarından yararlanan feminist teorisyenler toplumdaki hâkim öznellik biçiminin “ırkçı, heteronormatif ve sınıfsal matrislerinin konumlanışına” odaklanarak dil ve sömürü ile maddi ve bedensel deneyimler arasındaki ilişkiyi sorgulamaktadır.¹⁵⁶ Janet Hutchinson, kadınların, daha anaç, erkeklere oranla daha olgun, ağırbaşlı, daha az iddialı olduğu gibi özcü önermelerin “kültürel bir indüksiyon” olduğunu, bu anlamda anti-yönetim teorisinin feminizmle uyumlu ve özellikle cinsiyet anarşisinin¹⁵⁷ sesi olma özelliğini taşıdığını vurgulamaktadır.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Janet R. Hutchinson, “Gender Anarchy and The Future in Public Administration”, **Administrative Theory & Praxis**, Vol:XXVIII, No:3, 2006, pp. 399-417.; Fakat malesef kendini güçlendirme de büyük ölçüde bireysel olarak gerçekleştirilebilir olmaktan ziyade dayanışmayı ve toplumsal olanakları gerektiren bir ufuktur.

¹⁵⁶ A.e., s. 410.; Aslında Judith Butler’in dikkatleri çektiği nokta; “kadın” kategorisini tutarlı ve istikrarlı bir özne olarak inşa etmenin, toplumsal cinsiyet ilişkilerini istemeden de olsa düzenleyip, şekleştirmek anlamına gelebileceğidir. Judith Butler’e göre, cinsiyetçi, ırkçı sınıfsal ve sömürgeci olmayan kısacası “özcü olmayan bir modernlik savunusu” ancak “umut ve kaygı siyaseti” ile yani, “modernliğin terimlerini geleneksel olarak dışlanan grupları kapsayacak şekilde genişletmek ancak bunu yaparken, nezuhr terimleri evcilleştirmemeye, nötrleştirmemeye dikkat etmek”le gerçekleştirilebilir. Bu nedenle, kolaylıkla postmodern olarak niteleyemeyeceğimiz Butler’e göre, herhangi bir kurumsallaşmış ilke şart koşturmak diğer olası öznellik şekillerini kaçınılmaz olarak önlemektedir. Judith Butler, **Cinsiyet Belası**, Çev. Başak Ertür, İstanbul, Metis, 2014, s. 49.; Alev Özkazanç (2015), **a.g.e.**, s. 31.

¹⁵⁷ Janet Hutchinson “cinsiyet anarşisi”ni toplumsal ve biyolojik cinsiyet hakkındaki genel kanıyı yıkmaya çabası ve kamu yönetiminde “kadın çalışmaları”nın ötesinde çok kültürlü çok cinsiyetli feminist teoriyi oluşturma çabası olarak tanımlamaktadır. Bkz.: Janet R. Hutchinson (2006), **a.g.m.**, s. 411-415.

¹⁵⁸ Bu konuda eklenilmek istenilen, “anti-yönetim”in kuramcısı David John Farmer’ın her ne kadar post-modernizme yakın bir duruş sergilese de Frankfurt Okulu’nun önemli isimlerinden Marcuse’nin “büyük reddediş” kavramını kamu yönetimi bağlamında okuyarak eleştirel düşünce çizgisiyle de yakınlaştığıdır. Farmer’a göre, klasik/geleneksel kamu yönetimi kuramı Marcuse’nin tek boyutluluk olarak adlandırdığı konumu yansıtır. Örneğin, “kamu yönetimi draması”nın kahramanı olarak uygulayıcılar üzerindeki sürüp giden ilgisi, idare mekanizmasının mikro çalışmasına odaklanması, hep bu tek boyutlu yapısından kaynaklanmaktadır. Farmer’a göre, kamu yönetimi disiplini Foucault’nun iktidar kuramından beslenmeli daha çok toplumsal konuları merkezine alan, insanları insanlıktan çıkaran hayatlarını sorgulatan ve şeyleri değil yaşamı onaylayan bir alana dönüşmelidir. Bkz.: David

Son dönem kamu yönetimine feminist perspektifle yaklaşan çalışmalar arasında post-modern teoriden ziyade eleştirel teoriyi takip eden bir damar da bulunmaktadır. Kamu yönetiminde eleştirel feminist teoriyi Herbert Marcuse bağlamında yorumlayan Jennifer Eagan, 2008 krizinden sonra yaşanan yoksullaşma ve mevcut koşullar karşısında Marcuse'nin eleştirel teorisinin insan ve insanın geleceğine dair umutvar analizler içerdiğini belirtmektedir. Eagan'a göre, dayanışma yerine ayrışmayı ve rekabeti körükleyen, eril araçsal rasyonalite, insan deneyim ve ihtiyaçlarını göz ardı etmektedir. Bu anlamda kamu yönetiminde eleştirel teorisinin önemli ismi Richard Box, Marcuse'nin haklılığını vurgularken, oldukça haklıdır.¹⁵⁹

Çalışmaları geç kapitalizmin etkilerine ve “ürkütücü” gelişimine odaklanan Herbert Marcuse'ye göre, altmışlı yılların isyancı ruhunun ardından gelen karşı devrim, yalnızca kapitalizmi ve tüketimci değerleri tekrar etmekte değil, aynı zamanda muhafazakâr¹⁶⁰ sosyal değerleri öne çıkarmaktadır. Marcuse'nin “Tek boyutluluk” kavramıyla işaret etmek istediği, kapitalist toplumda, üretim ve tüketimin teknik rasyonalitesinin baskın olması ile insanların örgütlenme ve yaşamaya dair

John Farmer, “Symposium: The Great Refusal” **Administrative Theory & Praxis**, Vol:XXV, No:2, 2003, pp. 175-178.

¹⁵⁹ Jennifer L. Eagan, “Foreclosure and Dispossession: The Case for A Feminist Critical Theory for Public Administration”, **International Journal of Organization Theory And Behavior**, 17 (1), Spring 2014, pp. 37-38.

¹⁶⁰ Değişimin sınıf çelişkilerine bağlı olduğu modern toplumlarda gelenekselciliğin dönüştüğü biçim olarak muhafazakarlık “kendi hakkında düşünür” hale gelmesiyle gelenekselcilikten ayrılmış ve bir ideoloji biçimini almıştır. Kurucu isimlerine bakıldığında; örneğin Burke'un ve Oakeshott'un argümanlarının toplumsal cinsiyet imalarını gösteren ifadelerle yüklü olması şaşırtıcı değildir. Radikal değişimin reddi, doğal hiyerarşide ısrar, sosyal uyumun temeline geleneği yerleştirme gibi unsurlar geleneksel cinsiyet rollerinin de “doğal” olduğu düşüncesine varmaktadır. Kadının yeniden üretim rolü ve bakım rolünün önemle vurgulandığı geleneksel muhafazakarlıkta sadakat ve bağlılığın ilk öğrenildiği yer olarak “aile” yüceltilir ve aileye yönelik herhangi bir tehdidin topluma yönelik olduğu düşüncesi söz konusudur. Neo-muhafazakarlık ise “*neo-liberalizmin ekonomik alandan devlet gücünü ve müdahalesini geri çekme siyasetine karşılık sosyal alanda eksikliğini hissettiği otorite ve sosyal disiplinin, din ve aile gibi ideolojik motiflerin öne çıkartılmasını*” savunmaktadır. Zeynep Güler'in tabiriyle, bir bakıma 1968 hareketinin taleplerine ve yarattığı iklime karşı yeniden hamle yapan bir ideolojinin mensubu olarak yeni muhafazakar, “*devrim'in saldırısına uğramış liberaldir*”. Geleneksel muhafazakarlık kapitalizme kuşku ile bakarken neo muhafazakarlık kurumsalcı iktisat dolayımıyla kapitalizmin bireyci piyasacı değerleriyle daha fazla uyum sağlamıştır. Bkz: E. Zeynep Güler,” Muhafazakarlık: Kadim Geleneğin Savunusundan Faydacılığa”, **Modern Siyasal İdeolojiler**, Der. H. Birsen Örs, İstanbul Bilgi Üniv. Yay., 2007, s. 118, 146, 151.; Tezin kapsamı bakımından oldukça önem ihtiva eden muhafazakarlığın, otoriterleşme bağlamındaki işlevselliğine ve toplumsal cinsiyete dair sonuçlarına ilerleyen bölümlerde tekrar değinilecektir. Konunun toplumsal cinsiyet bağlamı için özellikle Bkz.: Valerie Bryson, Timothy Heppell, “Conservatism and Feminism: The Case of British Conservative Party”, **Journal of Political Ideologies**, 15 (1), February 2010, p. 33.

alternatif yolları ve değerleri unutmasıdır.¹⁶¹ Kamu yönetimi disiplini eleştirel teorisinin yeri bakımından akla gelen ilk isim olan Richard Box'a göre ise, 1960'larda ortaya çıktığında öngörülü bir fikir olan tek boyutluluk, o günden bu yana -fordist üretim biçiminden farklı bir üretim biçiminde de olsa- emeğin koşullarında anlamlı bir ilerleme gerçekleşmediğinden halen geçerliğini korumaktadır. Şiddeti ve saldırganlığı olağan gören, "düşman" algısının sürekli tetiklendiği bir toplum, Marcuse'nin militarizm ve kapitalizm arasındaki ilişkiye yaptığı vurguyu da hatırlatmaktadır. Diğer taraftan, medyanın manipüle edici gücüyle 'korkunun yönetimi' politikası refahın tabandan yukarıya doğru transferinde birincil araç olarak iş görmeye devam etmekte, sistem, insanları karın maksimizasyonuna yönelik örtülü ajandasından/gerçeğinden uzaklaştırmayı başarmaktadır.¹⁶² Bununla birlikte, günümüzde artarak devam eden şirketlerle kamu sektörünün iş birliği devletin finansal gücünün özel sektörü krizlerden korumak amacıyla kullanılmasını olanaklı hale getirmektedir.¹⁶³

Marcuse'nin mirasından yola çıkan Stanley Aronowitz de kamu yönetimi ve kamu bürokrasisinin sermayenin insanlık dışı dünyasına panzehir olabileceğini vurgulamakta,¹⁶⁴ Jennifer Eagan da bu görüşü feminist perspektifle harmanlamaya çalışmaktadır. Marcuse'de erilleşme, kapitalist süreçlerden biri olarak tanımlanmakta, yönetimin bir biçimi olarak ifade edilen erilleşme dünyayı rasyonel ve teknolojik araçlarla domine etmeyi hedeflemektedir.¹⁶⁵ Nitekim, "Feminizm ve Marksizm" makalesinde Marcuse, feminizmin kapitalist üretim biçimine başkaldırı olduğunu belirterek sol düşüncenin merkezine koymaktadır.¹⁶⁶ Jennifer Eagan'a

¹⁶¹ Herbert Marcuse, **Tek Boyutlu İnsan: İleri Endüstriyel Toplumun İdeolojisi Üzerinde İnceleme**, Çev. Seçkin Çağan, İstanbul, May Yay., Eylül 1968.

¹⁶² Richard C. Box, "Marcuse Was Right: One Dimensional Society in the Twenty-First Century", **Administrative Theory & Praxis**, Vol.XXXIII, No:2, June 2011, pp. 169-191.

¹⁶³ **A.e.**, s. 186.

¹⁶⁴ Stanley Aronowitz, "The Unknown Herbert Marcuse", *Social Text*, 58:133-154'den aktaran Jennifer L. Eagan (2014), **a.g.m.**, s. 39.

¹⁶⁵ **A.e.**, s. 45.

¹⁶⁶ Kadınların özgürleşmesinin, performans ilkesinin yıkılmasını sağlayacağı belirtilerek, kar için üretim, baskı, verimlilik, rekabet, duygudan yoksun araçsal akıl gibi şeylerin karşısında hassasiyet, sevecenlik gibi özellikler öne çıkarılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Marcuse'nin özcü bir kavrayışa düştüğü söylenebilir de toplumsal cinsiyet kimliğinin toplumsal olarak koşullandığı ve insan özgürleşmesinin -sosyal androjeninin sosyalizmin hedeflerinden biri olduğunu ileri sürerek- feminist hareketten kaynaklanabileceği yolundaki görüşleri özellikle kaleme alındığı tarih bakımından da

göre, Marcuse'nin dünyanın giderek -yöneticileri de tüketen- bütünsel yönetimin unsurları haline geldiğini belirtmesi ve insanlık dışı koşulları olumsuzlamaya dair çağrısı kamu yönetimi için kritik önemdedir.¹⁶⁷ Ancak Jennifer Eagan, Marcuse ve eleştirel teorinin feminizm konusundaki eksikliğin öznenin eleştirisi olduğu yolundaki görüşüyle post-yapısalcılığa da yakınsamaktadır. Bu noktadan sonra, eleştirel teoriden çok “post”-kuramlara doğru bir tercih ortaya koyan Eagan; Richard Box'un, daha iyi bir geleceği tahayyül etmeyi zorlaştırdığı gerekçesiyle, post-modern teoriyi kamu yönetimi için “tehdit” olarak ifade etmesini eleştirir. Aksine, yazara göre Foucault ve Butler'de ele alındığı haliyle özne, iktidarla oluşan, fakat iktidarın yalnızca baskı uyguladığı değil onu şekillendiren bir kavram olması bakımından faydalıdır.¹⁶⁸

Bu alt bölümden yola çıkarak şu çıkarsamayı yapmak mümkün görünüyor. Hâkim erkek egemen kamu yönetimi paradigmalarına meydan okuyan feminist perspektife dair son dönemdeki çalışmaların çarpıcı örnekleri, daha çok toplumsal cinsiyet çokluğunu merkezine koyan post-modern feminizm ve araçsal aklın eleştirisine odaklanan eleştirel feminist kuram çizgisinde ilerlemektedir. Bu anlamda, aydınlanmanın dışlayıcı yönünü deşifre ederek daha çoğulcu bir perspektif öneren post-modern feminizmin ve araçsal rasyonalitenin indirgeyciliğini açığa çıkaran eleştirel teorinin disipline katkısını yadsımak mümkün görünmemektedir. Ancak dikkatlerden kaçtığı düşünülen sınıfsal perspektife de hak ettiği önemi vermenin gerekliliğine işaret etmek kaçınılmazdır. Bunu yaparken Terry Eagleton'nun

oldukça dikkate değerdir. Bkz.; Herbert Marcuse, “Marxism and Feminism”, **Women Studies**, Vol:II, 1974, pp. 279-288.

¹⁶⁷ Jennifer L. Eagan (2014), **a.g.m.**, s. 51.

¹⁶⁸ Jennifer Eagan, kurumların, siyasetlerin, pratiklerin soy kütüğüne dair post-yapısalcılığın izinden giden bir tarihsel okumanın kamu yönetiminin neden ve nasıl bugünkü şeklini aldığını anlamamıza yardımcı olabileceğini belirtir. Bu bağlamda Eagan'a göre, kamu yönetiminin eleştirel feminist teorisi: 1- Yönetimsel pratiklerin gruplar ve halklar üzerindeki etkisinden ziyade bireylere etkisi, özellikle korunmasız ve toplumsal olarak görünmez olanlar, üzerinde durur. 2- Bireysel kimliğin ve sosyal konumun kesişimselliği ve karmaşıklığının farkındalığına sahiptir. 3- Bireylerin (yönetici, yurttaş, kamu hizmetlerinden yararlananların) deneyimlerini hesaba katar. Bunun için karşılaştırmalı ve yorumsamalı analize ihtiyaç duyar. 4- Öznelerin, iktidar dolayısıyla her zaman bağlamsal olan tercihlerinin bir sonucu olduğunu farkındadır. 5- Kendi ve diğerleri için eleştirel bilincin patikalarını bulur. 6- Kamu hizmeti ve yönetiminin, Marcuse'nin kullandığı anlamıyla, Erosçu boyutuna odaklanır. Rasyonel aktörler gibi ayrıcalıklı ve tuhaf soyutlamaların yerine belirli insanlar arasındaki üretken ilişkileri merkeze alır. Özetlemek gerekirse Jennifer Eagan'a göre kamu yönetiminin eleştirel feminist teorisi çelişkiyi, diyalektiği ve reddedişi birlikte ele alan bir yaklaşımı benimser. Bkz.: **A.e.**, s. 58-61.

belirttiği gibi “evrensellik” ile “farklılığın” basit birer karşıtlık olarak değil birbirini tamamlayan kavramlar olduğuna dair bir kuramsal zemine dayanılması gerekmektedir.¹⁶⁹ Ayrıca, erkek ve kadın olmanın ötesinde evrensel bir kategori olarak, insan olmaktan kaynaklı, üretim biçimiyle yoğrulan ve dönüşen bir insan doğasının özcülüğe düşmeden de savunabileceği hatırd tutulmalıdır. Bu anlamda indirgemeci olmayan ama kamu emekçisi kadınları ortak bir zeminde bir araya getirme potansiyeline sahip feminist bir kamu yönetimi perspektifi oluşturma olanaklılığı bu tezin genel çerçevesinde sorgulanmaktadır. Fakat hala buna yönelik temel bir sorunsal açıklığa kavuşturulabilmiş görünmemektedir. Kapitalist toplumsal formasyona dair kabul, disiplinin çerçevesini çiziyorsa, kendimize yer bulamadığımız bu erkek egemen çerçevenin dışına çıktığımızda bağlamsal boşluklarımızı tamamlamayı sağlayabilecek kavramsallaştırmalar hangileri olacaktır? Bu soruya cevap oluşturabilmek üzere yukarıdaki tartışmaları da hatırimızda tutarak daha kapsamlı sorgulamaları da konuya dahil etmeliyiz gibi görünmektedir.

1.5 Kamu Yönetiminin Ekonomi-Politığı ve Cinsiyetine Dair

Bu bölümde amaçlanan Yeni Kamu İşletmeciliğini analiz etmek için kapitalist devlet kuramlarının ve kamu yönetimi paradigmalarının tamamına değinen dört başı mamur bir perspektif geliştirmek değil, öncelikle “*sınırlı amaçlar için gerekli ekonomik kategoriler*”¹⁷⁰ in belirlenmesi çabasıdır. Hemen belirtmek gerekir ki ekonomik kategoriler kavramı dahi ekonomik olmayı varsayan cinsiyetçi bir içeriğe sahiptir. Ancak bu ve ilerleyen bölümlerde yararlanacağımız kavram ve kuramlarda dikkatli bir seçicilikle kendi patikamızı oluşturmaya özen göstereceğiz. Öte yandan Bob Jessop’un belirttiği gibi, zaten üretim biçiminden bağımsız olarak genel bir tanım yapmanın imkansızla yakın olduğu devlete dair anlamlı bir çerpe oluşturma, kurumlarıyla beraber devlet söylemini ve rızasını da içermelidir. Buna göre, kapitalist toplumsal formasyon ve onun uzantısı olan kamu yönetimi disiplini ile de doğrudan bağlantılı kavramlar olarak “... *genel irade ya da kolektif çıkar hakkındaki iddialar, devlet sisteminin anahtar özelliğidir ve onu politik hakimiyetten*

¹⁶⁹ Terry Eagleton, **Post-modernizmin Yanılsamaları**, Çev. Mehmet Küçük, 3. Bs. İstanbul, Ayrıntı, 2015, s. 24.

¹⁷⁰ Bob Jessop, **Kapitalist Devletin Geleceği**, Çev. Ahmet Özcan, Ankara, Epos, 2009, s. 30.

ve vahşi baskıdan apaçık haliyle ayırır”.¹⁷¹ Kapitalist toplumsal formasyonun neoliberal döneminde yaşanan kimi çözümlere rağmen halen egemen olan toplumsal kabul ise “kamu yararı” ve “genel çıkar” gibi mefhumlardan bahsedilebileceğine yöneliktir. Oysa, “... herkesin mübadeleci olarak var olduğu burjuva toplumunda”¹⁷² yeknesak bir “ortak çıkar”dan ve buna dayalı bir kamu yönetimi pratiğinden bahsetmek olanaklı görünmemektedir. Fakat, kapitalist üretim biçimi altında şekillenen erkek egemen kamu yönetimi kuram ve pratiklerinin, retorik olarak yer alsa da “ortak çıkar”, “kamu yararı” gibi kavramlar çerçevesinde analiz edilebileceği de düşünülmektedir. Bunun için kamu yönetimindeki hakim kuramlar içerisinde çeşitli eğilimleri barındırmasına rağmen, geleneksel/klasik kamu yönetimi ve yeni kamu işletmeciliği olarak 2 ana başlık altında ele alıp bunlar arasında biçimsel ve söylemsel de olsa bir farklılaşma tanımlanmaya çalışılacaktır. Böyle bir ayırımdaki temel ölçütlerin; sermaye birikim rejiminin niteliği ve sınıf mücadelesinin koşulları ile belirlenen “kamusal” hizmet ve müştereklerin kapsamı ile emek sürecindeki farklılaşma olduğu, ayrıca bu konulara ontolojik olarak içkin olduğu düşünülen toplumsal cinsiyet bağlamına odaklanılması gerektiği düşünülmektedir. Öyleyse burada başlıca iki sorunsalı ayırtmak mümkündür. Birincisi; kapitalist üretim biçimi koşulları altında kamu yönetimi kuram ve pratiğinin “genel çıkar”ı gözetmek gibi bir hedefi söz konusu olabilir mi? İkincisi; üretim sürecinin yapılanması esas alınarak ekonomi-politik bağlamın içinden seslenirken toplumsal cinsiyeti görmezden gelmeyen kamu yönetimi kuramının olanaklılığını sorgulayabilir miyiz?

1.5.1 Kapitalist Üretim Biçimi Koşulları altında “Genel Çıkar” Mümkün mü?

Kapitalist üretim biçimi koşulları altında “genel çıkar”dan bahsetmenin mümkün olup olmadığına dair bir tartışma, bu koşullar altında biçimlenen, Ernest Mandel’in deyimiyle; “çok yüzlü bir canavar”¹⁷³ olan bürokrasinin konumlanışına

¹⁷¹ Bob Jessop, **Devlet Teorisi: Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak**, çev. Ahmet Süreyya Özcan, 2. bs., Ankara, Epos, Kasım 2016, s. 417.

¹⁷² Karl Marx (2008), **a.g.e.**, s. 236-237.

¹⁷³ Ernest Mandel’in 1992 tarihli kitabının önsözünde; “işçi sınıfının güderek büyüyen nesnel gücü karşısında” toplumu “sıkı bir denetim altına alma aracı olan” bürokrasinin dünya proletaryası ile

dair de kısa bir özeti gerektirmektedir. Devletin baskı aygıtları ile ideolojik aygıtları arasında salınan, toplumun genel idari işlerini yürütmekle görevli bu “çok yüzlü canavarın” kurumlarının dönüşümü maalesef yine öncelikle ekonomi-politiğin toplumsal cinsiyeti gözetmeyen diliyle anlaşılmaya çalışılacaktır.

Kamu yönetimi disiplininin, eleştirel olmayan, klasik yaklaşımında bürokrasinin genel kavranışı, Hegelci temelleri haiz bir akıl yürütme üzerinden kendi özel çıkarı ile birlikte “genel çıkarı” da koruyan bir statüye gönderme yapmakta,¹⁷⁴ “*maddi temelinin sabit gelir ve istihdam güvencesinde yattığı*”¹⁷⁵ kabul görmektedir. Bürokratik hiyerarşinin maddi temeli de “*terfi yoluyla artan gelir umudu*” ile açıklanmakta, bunun karşılığı ise itaat ve bireysel yargılardan vazgeçme yani “ideolojik tabiyet” olarak belirmektedir.¹⁷⁶ Bu bağlamda Hegelyan temellere, “yasallık”, “ussallık” ve “nesnellik” konusundaki Webergil öğelerin eklenerek, özellikle Keynesyen refah devletleri döneminde yaygın uygulama alanı bulan bürokrasinin, kuramsal karşılığı olan klasik kamu yönetimi yaklaşımında “genel çıkar”a “biçimsel” de olsa yer verildiği söylenebilir. “Halkın gerçek hakkı”nın “*halkın etkin katılımı olmadan güvence altına*”¹⁷⁷ alınma niyeti ya da en azından dile getirme gayreti bu düşünceye içkindir. Çünkü, sermaye birikim rejiminin gerekliliği uyarınca, devletin toplumsal yeniden üretimin sorumluluğunu ve maliyetini üstlendiği bu dönemde, bürokrasi bütçeden ayrılan “doğrudan kaynak tahsisi”

emperyalist hükümler arasında o sırada halen devam eden “*istikrarsız denge*”nin ila nihayet sürüp gitmeyeceği ibrenin bir tarafa kayacağı öngörüsünde bulunularak, “*Bürokrasinin akıbetinin dünya çapındaki sınıf mücadelesinin nihai sonucu tarafından karara bağlanacağını*” belirtilir. Bugünden bakıldığında aradan geçen 28 yıl zarfında ibrenin toplumun aleyhine sermayenin lehine gelişen neoliberal paranteze doğru kaydığını ve dengenin apaçık bozulduğunu söylemek karamsar bir tablo çizmekten ziyade eleştirel bir perspektif için gerekli bir analiz olacaktır. Geleneksel kamu yönetiminden yeni kamu işletmeciliğine geçişte öncelikle sermayenin oklarını üstüne çeken bürokrasinin geline nokta işlevselliğini daha da artırması şaşırtıcı mıdır sorusu da ilerleyen kısımlarda bu minvalde tartışılacaktır. Ernest Mandel, **İktidar ve Para: Bürokrasinin Marksist Bir Analizi**, Çev. Bülent Tanatar, İstanbul, Yazın, 1992, s. 15-17.

¹⁷⁴ Fakat bunun karşılığını “özgürlüğü”le ödeyen bir statüdür bu... Bkz.; Auguste Cornu, “Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi”, içinde Karl Marx, **Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi**, Çev. Kenan Somer, 3. bs, Ankara, Sol, 2016, s. 229.

¹⁷⁵ Ernest Mandel, **a.g.e.**, s. 24.

¹⁷⁶ **A.e.**

¹⁷⁷ Karl Marx (2016), **a.g.e.**, s. 92.

doğrultusunda “genişletilmiş yeniden üretim”i sağlamak için harcama yapmaktadır fakat yönetime dair kararlara toplumsal katılım çok da sorunsallaştırılmamaktadır.¹⁷⁸

Liberal siyasal kuramın epistemolojilerini benimseyen yaklaşımın, toplumsal cinsiyet, ırk ve sınıf gibi maddi olgulardan ziyade aşırı soyutlamalara yaslanan bakış açısı, Mandel’in ifadesiyle “*bürokratik aygıtı toplumsal bir boşluk*” içinde konumlandırmakta ifade bulur ve Alvin A. Gouldner’in işaret ettiği gibi “*Bir toplumsal sınıf veya tabaka için “rasyonel” ve “etkin” olan bir diğerinin çıkar ve kaygılarına karşıt olabilir.*”¹⁷⁹ gerçeğini yok sayar. Bu bağlamda, Jessop’un kavramlarıyla söylersek, belirli birikim stratejileri doğrultusunda, “ikincil”, “görelî”, “ilişkisel”, ve “stratejik”¹⁸⁰ nitelikleriyle tanımlanabilecek “*ortak çıkar ya da genel irade daima asimetriktir, bazı çıkarlara ayrıcalık tanırken diğerlerini de aynı zamanda marjinalleştirir. Muhtemel tüm çıkarları kucaklayan genel bir çıkar asla yoktur.*”¹⁸¹ Jessop’un bu uyarıları, bizi, zaman zaman neoliberal biçime yeğlenen, fordist birikim rejimi ve yeniden dağıtıcı refah devletinin, emekçi sınıfları gözetmek zorunda kalsa da bunu kadınlar aleyhine olmak üzere gerçekleştirdiği tespitine de götürmektedir. Buna göre kapitalist toplumsal formasyonda kadınların ve erkeklerin çıkarları, aynı sınıfa dahil olsalar da farklılaşabilmektedir.

Öyleyse kapitalist üretim koşullarında, bir kamu çıkarı/yararı kavramından bahsedilecekse, buna “sözde”, “biçimsel” genel çıkar da denilebilir, bunun doğrudan politik iktidara sahip olmayan sınıf iktidarının -veya tam tersi- sağlanması için şart olan ve “*toplumsal güçlerin temel sınıfsal ayrımı çerçevesinde kutuplaştırılmalarından ziyade, çoğulculuştırılmalarını*”¹⁸² içeren/gerektiren hegemonya kavramı ile ilgili olduğu da görülmektedir. Bu bağlamda klasik kamu yönetimi yaklaşımı içerisinde var olan “kamu yararı/çıkarı” amaçlarının da sınıfının mücadelesinin koşulları uyarınca ve genel olarak sermayenin çıkarları doğrultusunda

¹⁷⁸ “*A priori tahsis mantığından kaynaklanan davranış kalıpları, güdüler ve zihniyetler bütününde toplum açısından zorunlu olarak sorumsuzca değildir. Tersine, bunlar daha şimdiden kısmen ihtiyaçların tatmini ilkesine dayalı kamu harcamalarını ilgilendirdiği müddetçe nüfusun büyük çoğunluğunun çıkarlarıyla bütünleşebilir: sağlık, eğitim, kamu taşımacılığı, kültür, hatta bazı altyapı harcamaları.*” Bkz.: Ernest Mandel, **a.g.e.**, s. 235.

¹⁷⁹ Alvin A. Gouldner, *Patterns of Industrial Bureaucracy*, 1954, s. 267’den aktaran **A.e.**, s. 241.

¹⁸⁰ Bob Jessop (2016), **a.g.e.**, s. 205 ve 302.

¹⁸¹ **A.e.**, s. 418.

¹⁸² **A.e.**, s. 227.

toplumsal yeniden üretimin gerçekleştirilmesi için oluşturulan hegemonik projelerin -örneğin fordist birikim rejimine tekabül eden Keynesyen refah devletinde aile maaşı, sosyal güvenlik vb.- sağlanması bakımından gerekli olan tavizler olarak değerlendirilebilir. Yeni kamu işletmeciliğinde ise biçimsel de olsa böyle bir bağlamdan bahsetmek mümkün görünmemektedir. Klasik/Geleneksel kamu yönetimi paradigması, birikim rejiminin niteliği uyarınca “biçimsel” ve “söylemsel” de olsa bir “genel çıkar” kavramına yaslanırken, yeni birikim rejiminin ve uzantısı olan yaklaşımın kurucu söylem ve pratiğinde böyle bir ihtiyaca gereksinim dahi duyulmadığını belirtmek yanlış olmayacaktır. Zaten bu durum neoliberal anlayışın devlete dair tahayyülü ve yaklaşımın “kamu tercihi” kuramıyla da örtüşür niteliktedir;

“neoliberalizm devleti, servet yaratanlardan (kapitalistlerden) çalan bir kurum olarak görür. Bu görüşte olmalarının nedeni, basit ‘ekonomik insan’ varsayımlarının onları devlet yetkilerinin doğal olarak kapitalist ilkeler uyarınca hareket etmeye iteceğini farz etmeleridir. Toplumda başlıca kurumlardan birinin çok farklı ilkeler çerçevesinde örgütlenebileceğine inanamazlar.”¹⁸³

Kısacası, iki yaklaşım arasında kuramsal ve uygulama açısından yapılabilecek bu ayrıma rağmen, kapitalist formasyon koşullarında toplumun tamamını kapsayan genel bir çıkardan bahsetmek mümkün değildir. Marx’ın belirttiği gibi, “*genel çıkarın genel çıkar devleti olmayan bir devlette aldığı biçim, bir biçim-olmayandan, kendi kendini aldatan bir biçimden, kendi kendisiyle çelişen bir biçimden, gerçeğe uymayan ve bu gerçek dışı görünüş olarak ortaya çıkan bir biçimden başka bir şey olamıyor.*”¹⁸⁴

1.5.2 Ekonomi-Politiğin Saklı Yüzü: Devletin Cinsiyet Seçiciliği ve İki Bağlam

Yukarıdaki bölümde daha çok, toplumsal cinsiyet bakış açısına sahip olduğu söylenemeyecek olan, ekonomi-politiğin dilinden konuya yaklaşılması, feminist bir

¹⁸³ David M. Kotz, “Kapitalist Olmayan Kurumların Aşınması ve Kapitalizmin Yeniden Üretimi”, **Siyasi İktisat ve Küresel Kapitalizm: 21. Yüzyıl, Bugün ve Yarın**, Der. Robert Albritton, Bob Jessop, Richard Westra, Çev. Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 188-189.; Kotz ayrıca bu bakış açısına göre asıl şaşırtıcı olanın merkez bankalarının bağımsızlığına yönelik ısrar olduğunu altını çizmektedir.

¹⁸⁴ Karl Marx (2016), **a.g.e.**, s. 95.

perspektifin eksikliğini hissettirdiğinden, bürokrasiye yönelik disiplinin içinden yükselen toplumsal cinsiyet eleştirilerine değinilmesi gerekmektedir. Ancak bunun için devletin niteliği ve cinsiyet seçiciliği konusunun da ayrıca ele alınması zorunluluğu doğmaktadır. Bu nedenle, önce devlet tartışmalarının çoğunlukla cinsiyet körü olan ama tez açısından gözardı edilemeyecek yönlerine değinilecek ardından devletin cinsiyet seçiciliği kavramı bağlamında bu eksiklik tartışılmaya çalışılacaktır.

Devletin köken ve niteliğine dair kuramsal açıklamalar öncelikle liberal ve marksist konumlanış üzerinden ayrışmakta ve bu konumlanışlar da kendi içlerinde çeşitlenmektedir. Bu çeşitliliğin tamamına değinmek mümkün olmasa da tezin kuramsal zeminini oluşturan “devletin cinsiyet seçiciliği” kavramına ulaşmak üzere marksist perpektife sahip yaklaşımları, “sermaye mantığı” ve “sınıf teorik” olarak iki ana başlıkta toplamak mümkündür.¹⁸⁵ Jessop’a göre yukardaki iki yaklaşımın fazlalıklarını törpülemek ve eksikliklerini gidermek için ise Poulantzas ve Foucaultyan bir perspektiften yola çıkılarak “*akıllı bir özne olmadan yapılan stratejik hesap süreci*”¹⁸⁶ni tanımlamak anlamında “stratejik teorik” yaklaşım üçüncü bir olanak sunmaktadır. Jessop, kapitalist devletin yalnızca hâkim sınıfın basit bir aracı olduğu yönündeki araçsalcı görüşe karşı ekonomi ve politik alanın biçimsel ayrılığından mamur bir devlet iktidarı-sınıf iktidarı farklılığının olduğunu, “*sermaye birikimi için gereken koşulları yarattığı, sürdürdüğü ya da düzelttiği oranda kapitalist*” olan devlet iktidarının, “*belirli bir konjunktürde değişen güçler dengesini yansıtan karmaşık toplumsal bir ilişki*”¹⁸⁷ olduğunu belirtir. Toplumsal ilişki vurgusu sınıf mücadelesini kurama dahil ederken, “sermaye dolaşımından kurumsal ayrılık” (biçim-belirlenimlilik) ve “bazı stratejilere diğerleri pahasına ayrıcalık veren”¹⁸⁸ yapısal/stratejik seçiciliğin (hâkim sınıf ve cinsiyet lehine yapısal taraflılık) de

¹⁸⁵ ‘Sermaye-mantığı’ geleneğinin “devletin sermaye birikimi ve burjuva politik hakimiyeti için işlevselliğini kabul ederek modern devleti özünde kapitalist, yani kapitalist devlet olarak gördükleri”, buna karşı sınıf-teorik yaklaşımda “devletin biçimi ve işlevlerinin, sadece sınıf mücadelesinin değişen güç dengelerini yansıttıklarını, bu anlamda modern devleti, sadece olumsal olarak kapitalist, yani kapitalist toplumda bir devlet olarak kabul” ettikleri şeklinde özetleyebiliriz. Bob Jessop (2016), **a.g.e.**, s. 312.

¹⁸⁶ **A.e.**, 316.

¹⁸⁷ **A.e.**, 153-159.

¹⁸⁸ **A.e.**, s. 205.

dikkate alınması gerektiğini vurgular. Bu yaklaşımın teze sağladığı diğer bir olanak “...sadece piyasa güçlerine dayalı istikrarlı sermaye birikiminin içkin olanaksızlığı”¹⁸⁹ndan hareketle devlet aygıtı ve iktidarının “...birikim dinamiğinin şekillendirilmesinde ve aynı zamanda bu dinamik tarafından şekillendirilmekte hayati etkenler”¹⁹⁰ olduğunu göstermesidir. Bu noktada tezin asıl bağlamı toplumsal yeniden üretim için ekonomi-dışı olarak nitelenen mekanizmalara duyulan ihtiyaçta yatmaktadır. Bunu kamu yönetimi disiplini ile ilişkilendirmek için ise kapitalizmin farklı evrelerini dönemselleştirmek, ayrıca, devletin toplumsal cinsiyet ilişkisi konusundaki pozisyonunu belirlemek gerekmektedir. Yani, devletin toplumsal cinsiyete dair seçiciliğini anlamak üzere “emeğin belirli biçimlerinin toplumsal cinsiyet bağlamındaki dağılımına dikkat çekmek” gerekmektedir.¹⁹¹ Jörg Nowak’ın belirttiği gibi, bu konuda Poulantzas’a da başvurulmalıdır. Sınıf mücadelesi ve iktidar ilişkilerinin öncüllüğünü ve bu iktidar ilişkilerinin yalnızca devlette değil aynı zamanda onun temelini inşa eden ilişkilere de demir attığını vurgulayan Poulantzas, sınıf ve cinsiyetin içiçeliğini sistematik olarak analiz etmediyse de toplumsal cinsiyet ilişkilerinin daima “özel sistem/aygıt ve kurumlara” bağlı olduğunu belirtmiştir. Örneğin evlilik ve aile gibi kurumsallıklar devletin oluşumuna dair olmanın yanı sıra devlet bunların yeniden üretimi ve yoğunlaşmalarında işlevlidir. Bu anlamda, Jörg Nowak, toplumsal cinsiyet ilişkilerine dair teorilerin, Poulantzas’ın öngörülerinden en az birini; “politik iktidarın yalnızca sınıf iktidarı değil aynı zamanda toplumsal cinsiyet ilişkilerinde bir pozisyon almak”¹⁹² olduğunu kabul etmesi gerektiğini vurgular. Birgit Sauer ve Stefanie Wöhl’ün devleti ilişkisel bir yaklaşımla ve toplumsal mücadeleler bağlamında ele alarak cinsiyet rejimleriyle bağlantısını kurmada Poulantzas’a dayandıkları yaklaşımları da, cinsiyet rejimlerini ayrıntılı analiz etme imkanı sunması, bu açıdan tezin bağlamı için de, ayrıca önem arz

¹⁸⁹ Bob Jessop (2009), **a.g.e.**, s. 27.

¹⁹⁰ **A.e.**, s. 28.

¹⁹¹ Jörg Nowak, "Poulantzas, Gender Relations And Feminist State Theory", **Reading Poulantzas**, Ed. Alexander Gallas vd., Merlin Press, 2011, p. 123.

¹⁹² Bununla birlikte Nowak, Poulantzas’ın ücretsiz yeniden üretim emeğine değil ücretli emeğe odaklı bakış açısıyla devletçe domine edilen ilişkisel bir iktidar alanı olarak aileye odaklanırken patriyarkal ilişkilerin otonom mantığını tamamen yok saymakta olduğunu, bu nedenle itaatın aynı zamanda daima ödün olduğu ve bu yüzden çelişkileri yönetmenin yapısal süreci olduğuna dikkat çekme eksikliğiyle malul olduğunu da ekler. **A.e.**, s. 125-127.

etmektedir.¹⁹³ Ancak, konunun kamu yönetimi disiplini ve yeni kamu işletmeciliği bağlantısını kurmak üzere bir kavrama daha ihtiyaç duyulmaktadır. Bu noktada stratejik ilişkiyel yaklaşım devreye girerek, özne-yapı sorununu bağdaştırmak ve patriyarkal¹⁹⁴ yapılarla toplumsal cinsiyetli öznelere eylemleri arasındaki ilişkiyi anlamak açısından alternatif bir perspektif sunmaktadır.¹⁹⁵ Fakat yine de devletin cinsiyet seçiciliği hakkında stratejik ilişkiyel bir yaklaşım, erkek ve kadın arasındaki hakimiyet biçimlerinin oluşumu, yerleşikleşmesi ve yeniden üretimini ve aynı zamanda bunların bir yansıması olan devletin tutumunu yansıtmaması gerektiğinden Jessop'un belirttiği gibi oldukça karmaşık bir analizdir. Her türlü kimlik çıkar ve stratejinin mekansal ve zamansal ufkunu gözetken ilişkiyel, olumsal bir terim olarak stratejik ilişkiyel yaklaşım; kurumların ve maddi pratiklerin içerdiği/dışladığı yarışan maskülen veya feminen söylemlere ve bunların insan bedenindeki psiko-kültürel varlıklarına vurgu yapar.¹⁹⁶ Sınıfın oluşumuna, içsel ve zorunlu bir ilişkisellik, ontolojik olarak içkin olduğu düşünülen toplumsal cinsiyet, ulus, etnisite ve ırk tarafından üst belirlenen "cinsiyet rejimleri" açısından tekil devlet biçimlerine özeldir ve birikim stratejileri ve hegemonik projelerin de tipik olarak cinsiyet eğilimleri vardır.¹⁹⁷ Birgit Sauer ve Wöhl de her ulus devletin, devlet güdümlü söylemden temellenen kendi özel cinsiyet ve etnik yapısına sahip olduğunu belirtir. Örneğin endüstrileşmiş batı toplumlarının tipik patriyarkal devlet ilişkileri, devlet kurumlarının eril kökenlerinin yanında özellikle cinsiyet ayrımcı refah devletleriydi.¹⁹⁸ Bu etnikleşmiş cinsiyet rejimleri genel normlar, inanç sistemleri ve cinsiyet, etnisite ve sınıf hakkındaki yargılardan oluşan hegemonik oluşumu

¹⁹³ Birgit Sauer, Stefanie Wöhl, "Feminist Perspectives on the Internationalization of The State", **Antipode**, Jan 2011, Vol:XLIII, Issue:1, pp. 108-128.; Birgit Sauer ve Stefanie Wöhl'ün neoliberal biçim hakkındaki cinsiyet analizi, en yalın ifadeyle, cinsiyet eşitsizliğinin ona hizmet ettiği yönündedir. Bu konu aşağıda daha geniş tartışılacaktır.

¹⁹⁴ Jessop'a göre, patriyarkal pratiklerin toplamından kaynaklanan belirli patriyarkal tahakküm biçimleri vardır fakat buna genel patriyarka denilemez. Aynı şekilde genel devlet iktidarı değil (örneğin Offe'de kapitalist sınıfa hizmet ve işçi sınıfını örgütsüz hale getirmek için var olan devlet gibi) belirli birikim stratejileri için geçerli devlet iktidarı uygulamalarından bahsedilebilir. Bkz.: Bob Jessop, "The Gender Selectivities of the State", p. 5. (çevrimiçi) [http://www.research.lancs.ac.uk/portal/en/publications/the-gender-selectivities-of-the-state-a-critical-realist-analysis\(e8da0a3f-1e49-4021-b72d-773b64ccc4fd\)/export.html](http://www.research.lancs.ac.uk/portal/en/publications/the-gender-selectivities-of-the-state-a-critical-realist-analysis(e8da0a3f-1e49-4021-b72d-773b64ccc4fd)/export.html) Son Erişim Tarihi:16.05.2020.

¹⁹⁵ A.e., s. 2.

¹⁹⁶ A.e., s. 5.

¹⁹⁷ A.e., s. 9-15.

¹⁹⁸ Birgit Sauer, Stefanie Wöhl, **a.g.m.**, s. 110-111.

sağlamışlardı. Fakat buna rağmen devlet sadece monolitik bir baskı aparatı olmayıp aynı zamanda bireylerin aktif olarak kimlik ve çıkarlarını aradığı ve potansiyel olarak değişim yaratabilme imkanına sahip oldukları bir alandır.¹⁹⁹ Bu bağlamda “toplumsal iktidar ilişkileri ve hegemonik gruplar” da devletin politik ve yönetsel kurumlarının biçimlenmesinde etkilidirler. Bu bakış açısı, fordist birikim rejiminin hakim olduğu Keynesyen refah modelinin temel aldığı toplumsal cinsiyet perspektifi ile post-fordist birikim rejimine denk düşen neoliberal hegemonyanın cinsiyet eğilimi arasındaki makasın nedenlerini anlamamıza ve bu doğrultuda kamu yönetimi teori ve pratiklerinin farklarını ayırt etmemize olanak tanımaktadır.

Feminist çalışmalarda fordist üretimin egemen biçim olduğu Keynesyen refah devleti özellikle toplumsal yeniden üretimdeki rolleri bağlamında öne çıkmaktadır. Refah devletinin benimsediği toplumsal cinsiyet düzeni, erkeğin aile reisi olduğu, "aile ücreti" ideali üzerinden şekillenen heteroseksüel bir yapıya karşılık gelir.²⁰⁰ Wahl'ın vurguladığı gibi, toplumsal yeniden üretimin uzun bir süre devamlılık mekanizmasını sağlayan fordist refah devleti her şeyden önce toplumdaki belirli bir güç dengesinin ifadesidir.²⁰¹ *“Tarihsel olarak ele alındığında, bir görüngü [phenomen] olarak refah devleti iki önemli gelişim hattıyla bağlantılıydı: Emek hareketinin yükselişi ve siyasal demokrasinin gerçekleştirdiği atılım”*.²⁰² İkincisi daha çok birincinin sonuçlarıyla yoğrulduğundan elbette bu iki hattın içiçe geçmiş olduğu da belirtilmelidir.²⁰³ Fordist sermaye birikimi ve onu mümkün kılan ikili cinsiyet

¹⁹⁹ Birgit Sauer, Stefanie Wöhl, **a.g.m.**, s. 112.

²⁰⁰ Bu yapıda aile ücreti, yeniden üretimi ücretsiz olarak gerçekleştiren kadına ve çocuklara yetecek seviyededir ve 3 katmanı vardır; öncelikle insanları emek piyasasının kaprislerinden koruyan sosyal sigorta programları söz konusudur, ayrıca birçok ülke, kadınların ev işi ve anneliği dolayısıyla doğrudan destek sağlayan 2. bir programa sahiptir. Bununla birlikte geleneksel yoksulluk yardımıdan kaynaklanan ihtiyaç sahibi kişilere yapılan kamu desteği programları mevcuttur. Bkz.: Nancy Fraser, **Fortunes of Feminism: From State-Managed Capitalism to Neoliberal Crisis**, Verso, 2013, pp. 111-112.; Bu yapının toplumsal cinsiyet bakımından zemin hazırladığı ayrımcılığa ise ilerleyen sayfalarda değinilecektir.

²⁰¹ Asbjørn Wahl, **Refah Devletin Yükselişi ve Düşüşü: Avrupa’da Sosyal Devletin Çöküşü**, Çev. Haldun Ünal, Baran Öztürk, İstanbul, h2o kitap, 2015, s. 243.

²⁰² **A.e.**, s. 41.

²⁰³ Wahl’a göre, emek hareketinin çıkar ve kazanımlarının yanı sıra sermayenin de kapitalizmin devamlılığı bağlamında bu yapıda çıkarı olduğu, bu nedenle sermayenin iş birliğine yanaşmasının kendi dinamikleri olduğu göz ardı edilmemelidir. Öncelikli hedef, emek hareketinin radikalleşip var olan toplumsal düzene tehdit oluşturmamasının önüne geçmek anlamında “taktiksel bir manevra” iken aynı zamanda bu düzenin devamlılığı için toplumsal yeniden üretimin sağlanmasının koşullarını oluşturmaktır. Wahl, ayrıca bir görüngü olarak Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya ile coğrafi olarak

rejiminin devamlılığı için gerekli görülen kamusal harcamaların ve “iç talep kaynağı”²⁰⁴ olarak kabul edilen ücretlerin giderek bir üretim maliyetine indirgenmeye başlanması temeli nedeni sermaye birikiminin ihtiyaçlarının değişmesi ve ulus devlet ölçeğinden bağımsızlaşma isteğidir. Jessop’un cümleleriyle bu süreç, “*Fordist büyüme modelinden ve bu modelle ilişkili olan, ölçek ekonomilerine ve kitle tüketimine dayalı birikim stratejisinden esnek üretim, inovasyon, kapsam ekonomileri, inovasyon rantları ve daha da hızla değişen ve farklılaştırılan tüketim kalıplarına dayalı bir birikim stratejisine doğru yönelen paradigma kayması*”²⁰⁵na dayanmaktadır. Ancak üretimdeki paradigma kaymasıyla eş zamanlı olarak hem refah devletinin bir ürünü hem de sonucu olarak tabir edilebilecek toplumsal hareketlere ve söylemsel kaymaya da dikkat çekmek gerekmektedir. Refah devleti modelinin toplumsal yeniden üretiminin kurucu unsurlarından olan çekirdek ailenin artık “*toplumsal ve duygusal bütünleşme alanı*” görevini yerine getirememesi, bekar ebeveynli ailelerin artması, ücretli emeğin feminizasyonu ayrıca demografik değişiklik bağlamında yaşlı sayısının artmasıyla eğitim, hastalık, yaşlılık gibi bakım gerektiren işlerde devletin desteğine daha fazla ihtiyaç duyulmasının yanı sıra ekolojik duyarlılığın gelişimi, feminizm gibi toplumsal hareketlerin eleştirilerinin etkisi büyüktür.²⁰⁶ Nancy Fraser’a göre ise bugünün stratejik noktasından bakıldığında refah devletinin çözülüşünde payı olan 2. dalga feminizm adeta bir “drama” olarak görünmektedir. Devlet güdümlü kapitalist toplumdaki erkek egemenliğine isyanla başlayan ve diğer radikal akımlarla birleşerek “kişisel olan politiktir”de ısrar eden bu hareket, paternalist refahı ve burjuva ailesini problematize ederek, kapitalizmin eril merkezli yanını ortaya çıkarmış, toplumu topyekün değiştirmek istemiştir.²⁰⁷ Ne var ki içerisindeki “*ütopyacı enerji*”nin

güney yarımkürede yer almalarına rağmen bu gruba dahil olan Avustralya ve Yeni Zelanda’yı kapsayan yani kuzeyin sanayileşmiş ülkeleri ile sınırlı kalan ama günümüze nazaran daha eşit bir biçimde bölüşülen zenginliğin çoğunun, herkesin kabul ettiği gibi, küresel güneyin sömürüsü yoluyla elde edildiğini de hatırlatmaktadır. Bkz.: Asbjørn Wahl, **a.g.e.**, s. 43-51.

²⁰⁴ Bob Jessop (2009), **a.g.e.**, s. 140.

²⁰⁵ **A.e.**, s. 140-141.

²⁰⁶ **A.e.**, s. 146-150.

²⁰⁷ Fraser’a göre, kişisel olanın politikleştirilmesi; sosyo-ekonomik bölüşüme dair mücadelenin alanını, evişini, cinselliği ve yeniden üretimi kapsayacak şekilde genişletmesi bakımından önemlidir. Bu anlamda ikinci dalga feminist hareketin büyük kısmı sosyal demokrasinin; devletçiliğini, sosyal adaletsizliği ve sınıfı marjinalize eden eğilimini eleştirirken, sosyalist tahayyülün birçok anahtar

azalmasıyla “kimlik politikasının yörüngesi”ne girerek “farklılık” üzerinden temellenen ve “tanınma”ya odaklanan hareket tam da neoliberalizmin toplumsal eşitliğe olan savaşını yükselttiği zamanda, kültürel politikaya yönelmiştir. Fraser, 1980’lerde yaşanan diğer önemli değişimlerle birlikte tarihin bu politik projeyi “bypass” etmiş olduğunu belirtmektedir. Batıdaki 10 yıllık muhafazakar iktidar ve Doğuda reel sosyalizmin çöküşü serbest piyasaya yeni bir soluk vermiş, bu şartlar altında “tarihin çöplüğü”nden kurtarılan neoliberalizm eşitlikçi bölüşüme kararlı saldırıyla yetkilendirilmiştir.²⁰⁸ “Farklılığın tanınması” bağlamında, kapitalist ekonominin cinsiyetçiliğine değil, kültürel değerlerin eril yönleri veya hiyerarşiye odaklanan feminizm ise kendini neoliberalizmin “kaygan zemini”nde bulmuştur.²⁰⁹

Feminizmin yörüngesindeki bu kaymaya dair kısa değiniden sonra tekrar konunun odağına dönmek gerekirse; kapitalist toplumsal formasyonda devletin cinsiyet seçiciliğine dair öne çıkan iki bağlam; kapitalizme özgü cinsiyet kalıplarının

özellikliğini benimsemiştir. Ancak, Fraser, bu eleştiri yapılırken refah devletinin “*solidaristik ethos*”unun ve sosyal güvenlik kapasitesinin hafife alınarak piyasayı evcilleştiren yanının gözden kaçırıldığını eklemektedir. Bu bakış açısı, neoliberal dönemde toplumsal yeniden üretime doğru genişleyen sermaye birikiminin, Karl Polanyi’nin piyasanın sürüklediği felaketlere karşı yasalar ve toplumsal savunma mekanizmalarının önemine dair vurgusuyla da örtüşmektedir. Polanyi için kapitalist kriz; dar anlamda ekonomik bir çöküşün ötesinde, “*entegre olmamış toplulukları, koparılan dayanışmaları ve doğanın talanını*” içeren, *toplumsal yaşamın temeli olan emek, toprak, para gibi “üretim” faktörlerinin sıradan metalara ve piyasa unsuruna indirgenmesi sürecidir*. Nancy Fraser, ekonomist olmayan bu tarihsel analizin feministler için önemli olmakla birlikte, Polanyi’nin, her ne kadar doğrudan bu kavramı kullanmasa da “toplumsal yeniden üretim”e verdiği önem nedeniyle de ufuk açıcı olduğunu belirtir. Bu bakış açısı “toplumsal tükeniş” ve “bakım krizi”ne dair feminist çalışmalarda yerini bulduğu gibi 21. yüzyılın krizini anlamak için de aydınlatıcıdır. Fraser’a göre, günümüzdeki kriz tıpkı Polanyi’nin ele aldığı 19. yüzyıl gibi doğanın, emeğin metalaştırılması süreci ile buna karşı hareketlerde belirlemektedir. Yani, 2. Büyük Dönüşüm yaşanmakta, ancak bu metaforun, Polanyi’nin kullandığı haliyle, piyasa dışındaki adaletsizliği görmezden gelen ve aynı zamanda özellikle kadınlar açısından tahakküm aracı olabilen toplumsal korunmayı temize çıkarmak gibi çelişkileri ve buna karşı verilen mücadeleyi ihmal etmekten kaynaklı eksiklerinden sakınılmalı, “*toplumu romantize etmek*”ten de uzak durulmalıdır. Dolayısıyla Fraser’a göre, piyasalaştırma ve buna karşı toplumsal protesto arasındaki gerilimde eksik kalan kavram feministlerin yakından tanıdığı “**emancipation**” kavramıdır. Bkz.: Nancy Fraser (2013), **a.g.e.**, s. 3 ve 228-230.; Karl Polanyi, **Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri**, Çev. Ayşe Buğra, İstanbul, İletişim, 2007.

²⁰⁸ Nancy Fraser (2013), **a.g.e.**, s. 1.

²⁰⁹ Nancy Fraser’a göre, böylece feminist tahayyülde bir makas oluşmuş; önceki nesil politik-ekonomiyi değiştirmeyi amaçlarken yenisi kültürü dönüştürme talebine yönelmiştir. Hem yeniden dağıtımı hem tanınmayı kapsayacak daha zengin bir paradigmaya ulaşmaktan ziyade feministler eksik bir paradigmayı diğeriyle değiştirmişler; eksik bir ekonomizmden eksik bir kültüralizme sapılmıştır. Amaç sadece bununla sınırlı değilse de “*zamanın ruhu, toplumsal eşitliğin tüm hatırasını silmek olan, neoliberalizm*” olduğundan Fraser’ın deyimiyle “tarihsel bir ironi” gerçekleşmiştir. Bkz.: Nancy Fraser (2013), **a.g.e.**, s. 3-5.; Nancy Fraser, “Feminizm, Kapitalizm ve Tarihin Oyunu”, **Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar**, Sayı:9, Ekim 2009, s. 58-75.

henüz yerleşikleştiği dönemi dışarıda bırakırsak, fordist ve post fordist üretim biçimleri olmaktadır. Buna dair aşağıdaki uzun alıntının işaret ettiği konunun nüveleri zaten fordizm kavramını yerine oturtan Gramsci'nin analizine en başından itibaren dahildir.

“Gramsci'nin çıkış noktası; üretim bandındaki emeğin rasyonelleştirilmesi (Taylor'culuk), buna bağlı olarak işçiler arasında bir 'yeni tip erkek' yaratılması ve yapısal koşulların siyasi planda düzenlenmesi olmuştur. Gramsci, *tarihsel blok* kavramını bu süreç için geliştirmiştir. Bu kavramla, egemen güç ilişkisi içindeki grupların bileşimi kastediliyor; yani kitlesel üretim, özel hayat biçimleri ve ahlak alanındaki devlet destekli (puritan/yasakçı) kampanyaların özel bir bileşimine işaret ediliyor. Toplumsal cinsiyet ilişkileri, ilk etapta, ailenin geçinebilmesi ve dinlenme sürelerine karşılık, erkek işçilerin ezici ve yoğun 'mekanik' çalışma koşullarında çalıştırılarak özel bir tahakküm altına alınmasıyla şekillenen Fordist emek yapısı üzerinde oluşmuştur. Erkeğin zahmetli çalışma koşulları; özel ahlak kodlarını ve yaşam biçimlerini, zaman kaybına ya da aşırılıklara yol açmayan bir cinsellik biçimi olarak tek eşliliği, sınırlı alkol tüketimini ve ailenin dirlik düzen içinde idamesine, sağlığına ve beslenmesine özen göstermeye açıkça teşvik edilen ev kadınlarının varlığını gerektirmiştir. Yani Fordist üretim, kendine uygun bir tüketim biçimini gerekli kılmıştır. Bu süreçte, cinsiyetlerin konum ve özelliklerinin inşasına eşlik eden siyasi düzenlemeler fark edilmektedir. Bütün bu yapının üretim biçimindeki tek bir değişiklikle nasıl yeniden yapılandırıldığını görmek ve bu süreçte kapitalist toplumu esnek bir şekilde bir arada tutan tüm eklem yerlerinin ayırıcına varmak mümkündür. Yüksek teknolojiye üretim biçimine geçiş ile birlikte el emeğine dayalı üretim biçimine özgü ilişkilerden kafa emeğine bağlı üretim ilişkilerine geçişin toplumsal cinsiyet ilişkileri üzerinden nasıl okunabileceği konusunda Gramsci'nin sezgileri öğreticidir: Bu yeni üretim biçimi, emek gücüne diğerlerine nazaran çok daha az gereksinim duymakta ve bu nedenle hegemonya farklı şekilde tezahür etmektedir. Devlet müdahalesinde yeni bir biçime ihtiyaç duyulmakta, sivil toplum alanında ve benzer alanlarda başka etkiler söz konusu olmaktadır. Yeni emekçi tartışması, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yeniden tanımlanmasını da içermelidir zira bu konunun kendisi tam da toplumsal ilişkilerin bir anlamda 'çepere itilmiş merkezi olan' yaşam tarzı, kişisel bakım ve aile bakımı ve idamesi meseleleriyle yakından ilgilidir.”²¹⁰

Bu cümleler bize günümüzdeki otoriterleşme ve açık şiddetin ipuçlarını da vermektedir. Post fordist çağ,²¹¹ başka bir ifadeyle, ileride ayrıntılandırılacak

²¹⁰ Frigga Haug, “Toplumsal Cinsiyet İlişkileri”, **Marksizm ve Feminizm**, Haz. Shahrzad Mojab, Çev. Funda Hülal, İstanbul, Yordam, Mayıs 2018, s. 69-70.

²¹¹ Post-fordist emek sürecinin genel nitelikleri; esnekliğe açık çok-vasıflı ve vasıfsız işçileri esnek biçimlerde bir araya getirmeye uygun koşulları gerektirmesidir. Bu noktada, yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinin, özellikle internetin önemi büyüktür. “*Yeni teknolojilere (özellikle mikroelektronik) ve üretimin örgütlenmesinin daha esnek biçimlerine dayalı imalat ve hizmetlerde (kamu sektörü de dahil) esnekliğe de giderek artan bir vurgu vardır. Bu nedenle, devlet, post-fordist emek pratiklerini bizzat*

mutlak/gerçek-tahakküm/boyunduruk çağı, özellikle 2010'lar sonrasındaki dönemde “piyasanın dehşeti”nin muhafazakarlıkla soğurtulmaya çalışıldığı bir süreci düşündürmektedir. İlk dönemdeki demokrasi retoriği ve toplumsal cinsiyeti anakımlaştırma²¹² perspektifi, kapitalist ataerkinin kadın emeğinin görünmezliğine dayalı ontolojik yapısına eşlik eden finansal krizlerin tehditleri nedeniyle, kadın bedenini denetleme ve emeğine el koyma gücünden feragat etmek bir yana, keskin bir ataerkil iş bölümüne dayanan muhafazakar ideolojileri yardımına çağırarak cinsiyetçiliği derinleştirmiştir. Buradan da anlaşılabileceği gibi, fordizmden post-fordizme geçişte ve post fordizmin kendi içinde istikrarlı bir politikadan ziyade “...karmaşık deneme yanılmacı arayış süreçlerine, yeni birikim stratejilerinin, devlet projelerinin ve hegemonik vizyonların gelişimine”²¹³ bağlı olan bir süreçten bahsedilmektedir. Bu tespit, yeni kamu işletmeciliğinin öncüllerinin onu “işleyen hipotez” olarak tanımlaması bağlamında da anlamını korumaktadır. Sermaye birikim mekaniğinin değişimi ile birlikte devletin aldığı konum ve kendi içsel yapılanmasına yönelik değişikliklerine dair söylemleri büyük önem arz etmekte, cinsiyet rejimiyle birlikte kamu yönetimine yaklaşıma dair seçiciliğinde de belirleyici olmaktadır. Nitekim Bob Jessop, fordist birikim rejiminin ulus-devlet ölçeğindeki karşılığı olan “Keynesyen Tam İstahdam Refah Devleti”nden kopuş ve post fordist birikim rejimine geçişin, ulus devletin sonu anlamına gelmemekle birlikte, çok etnikli, çok kültürlü daha ‘diasporik’ bir toplumsal yapıyla birlikte uluslararası organizasyonların ekonomi gündemini şekillendirmelerine daha fazla yer açan, “Schumpeterci

devlet sektörüne ve yeni kamu-özel sektör ortaklıklarına getirmeye çaba gösterir.” Bob Jessop (2009), **a.g.e.**, s. 208.

²¹² Toplumsal cinsiyeti anakımlaştırma perspektifi, ilk defa 1985’te Nairobi’de gerçekleştirilen 3. Dünya Kadınlar Konferansı sonuç bildirgesinde yer almış, 1995’te Pekin’deki 4. Dünya Kadın Konferansı’nda ortak bir deklarasyona dönüşmüştür. Türkiye’de de 2008-2013 Ulusal Eylem Planı ile politika metinlerine girmiştir. 2010 yılında yürürlüğe giren genelge ile “Kamuda fırsat eşitliği”ne yönelik bir birimin kurulması, kamu kurumlarının “stratejik plan”, “performans programları”, “faaliyet raporları”nda yer almasına yönelik kapsamlı bir perspektif söz konusu edilmiş fakat uygulamada, özellikle yerel yönetimlerdeki birkaç istisna dışında, geçerlik kazanmamıştır. Ucuz emek ve doğurganlık nitelikleriyle yer verilen “kadın meselesi”, ilk etapta ucuz emek bağlamındaki istihdama çekme talebi ile doğurganlığa dair geleneksel kodlar arasında bir gerilime sahne olmuşsa da son dönemdeki söylem ve uygulamalar, ibrenin muhafazakar/islamcı perspektifle aşılmaya doğru kaydığını göstermektedir. Bu gerilim ve onu bertaraf etmeye yönelik muhafazakar politik tercih, Kadın ve Aileden Sorumlu Bakanlığın 2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığına dönüşümü üzerinden de okunabilecek türdendir. Bkz.; Nuray Ergüneş, “Kadın İstihdamı, Evet ama Nasıl?”, **Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi**, Sayı:56, 2015, s. 30-32.

²¹³ Bob Jessop (2009), **a.g.e.**, s. 168.

Çalıştırma Devleti”ne²¹⁴ doğru kaymaya işaret ettiğini belirtmektedir. Kapitalist formasyonun ekonomi-dışı etkenlere bağımlılığından kaynaklanan (bize göre ekonomi-dışı tanımlanmasına da zaten içkin olan) "kurucu noksanlığı" ise, “*devletin sermaye birikimindeki ve toplumsal yeniden üretimdeki rolünde*” de kaymaları gerektirmiş, bu kaymanın şiddeti ve radikalliği devletleri birbirinden farklı stratejik seçimlere yöneltmiştir. Bu seçiciliğin farklılaşmasında, Althusserci bir ifadeyle üst-yapısal belirlenimlerin yanı sıra, "hükümetlerin partizan doğası" da etkili olmaktadır.²¹⁵ Birgit Sauer ve Wöhl de Soğuk Savaş sonrası “politik” olarak üretilen ve geliştirilen neoliberal hegemonyanın, bilinç ve bedene dair belirli düşünce kalıpları oluşturma yanısıra piyasa, devlet, ve gündelik hayat hakkında yeni sınırlar inşa etme, yeni tanımlamalar yapma süreci olduğunu belirtirken bu süreçte kurumsallaşan ulusal ve uluslararası iktidar yapılarının yeni cinsiyetçi biçimlerine dikkat çekmektedir.²¹⁶ Neoliberal ve “cinsiyet paradokslu” olan devletin Batıdaki yüzü bir yandan eşit fırsatı desteklerken, “korporatist erkek ağları”na yatırım yapmak suretiyle onları besleyerek fırsat eşitliğini sınırlandırmaktadır.²¹⁷ Bu bağlamda uluslararası örgütlerin kadınlara yönelik artan ilgisi de sermayenin hizmetindeki güvencesiz emek gücüne katılımın artırılması talebinin yanı sıra Gayatri Spivaks’ın belirttiği gibi “*Dünyanın finansallaşmasında Kuzeyin Güneyi kucaklaması şeklinde bir izlenim sağlanması için kadınların kullanılması amacını taşımaktadır.*”²¹⁸ Yani,

²¹⁴ Jesop’a göre, Schumpeterci Çalıştırma Rejimi; “toplumsal politikanın ekonomik politikanın taleplerine bağımlı kılındığı”, “yaratıcı yıkım” ve “yönetişim” araçlarının önemli bir rol oynadığı buna paralel olarak “üretkenlik” ve “planlamanın” yerini “esneklik” ve “girişimcilik”in aldığı söylemsel-stratejik kaymaların söz konusu olduğu bir düzenleme biçimine atıf yapar. Bu bağlamda ekonomik yayılmanın ve rekabetin gerçekleşebilmesinde devlete olan gereksinim de artmıştır. *A.e.*, s. 372-373, 204-210.

²¹⁵ Bob Jessop (2009), *a.g.e.*, s. 294.

²¹⁶ Bu durum, kadınlar arasındaki sınıfsal farkların da artmakta olduğuna işaret etmekle birlikte, söz konusu retorik’in yeniden üretimi kadınlara havale eden makro politikalar kadar hayata dokunamadığı, bu anlamda toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünü dönüştürmekten ziyade, söylemsel meşruiyeti sağladığı eleştirisi de getirilmektedir. Bkz.: Birgit Sauer, Stefanie Wöhl, *a.g.m.*, s. 109-117.; Bu konu da ilerleyen bölümlerde tekrar tartışılacaktır.

²¹⁷ Jörg Nowak, *a.g.m.*, s. 133.

²¹⁸ Birgit Sauer, Stefanie Wöhl, *a.g.m.*, s. 124.; Wendy Brown da neoliberalizmi, küresel ölçekte farklı biçimler alabilen, belirli bir ekonomipolitik ve yönetim tarzı tercihi ile buna uygun akıl düzeninin “tuhaf bir kokteyl”i olarak tanımlamaktadır. Neoliberalizme daha doğrudan ve şiddet yoluyla geçiş, Şili üzerinden örneklendirilirken kuzeyde demokratik söz dağırcığı yoluyla örneğin yönetimsellik bağlamında dile ve bilince daha sinsice duhul ettiği belirtilmektedir. Bu bağlamda, Türkiye ve “*neoliberal perspektifin benimsenmesi için bir felaketin kullanılması*” anlamında “şok doktrin”lerin uygulandığı eski sosyalist ülkelerin de Şili örneğiyle paralel bir şiddet yoluyla geçişe

sermaye için gerekli optimal koşulları sağlama gayreti içerisinde devletler yeni politik kurumsallıklar üretmektedir.²¹⁹ Özneleri “yararlı”, “kullanılabilir” veya “değersiz” olarak niteleyen bu neo-otoriter/faşizan kurumsallıkların konumuz bakımından öne çıkan özelliği, kadınların onca mücadele sonrasında dahil olabildiği parlamento gibi kurumların by-pass edilerek yürütmeyi güçlendiren antidemokratik eğilimin yaygınlaşmasıdır. Özellikle, toplumsal refahın paylaşımında önemli yeri olan devlet aparatının²²⁰ ve yürütmenin yüksek katlarında da daha az kadın bulunması, müzakere söz konusu edilecekse onun da yalnızca “maskülen ağırlıklı sermayeyle” yapılması birlikte yorumlandığında kadınları dışlamaya yönelik perspektif daha da belirginleşmektedir.²²¹

1.6 “Toplumsal Yeniden Üretim” ve “Subsumption” Kavramlarının Disipline Sağlayabileceği Katkılar Üzerine

"Feminist iktisat hakkında bir fikir edinmeye çalışırken, ilk olarak öğrenilen nokta, kadınların yaptığı birçok işin, örneğin anneliğin (Nurcan Özkaplan'dan duyduğum o veciz ifadeyle) baba iktisatçıların kuramlarıyla açıklanamayacağıdır. Çünkü 'baba' iktisat, homo economicus'un bir işi en kısa zamanda en az enerji harcayarak yapmaya çalıştığını varsayar ve bu tür bir faaliyet, gece acaba üstü açıldı mı diye evhamlanıp kalkmayı içermez."²²²

Yukarıdaki bölümlerde kamu yönetimi disiplininin feminist eleştirisinin, toplumsal bir ilişki olarak devlet aygıtının "içsel örgütü"ndeki dönüşümü²²³ sermaye birikim rejimleri ve buna bağlı olarak gelişen hegemonik projelerin cinsiyet seçiciliği üzerinden yapılabileceği ifade edilmeye çalışılmıştır. Buna dair bir dönemselleştirmeye gidildiğinde fordist birikime dayalı refah devletinin cinsiyet seçiciliğinin; “aile maaşı” üzerinden şekillenen ataerkil bir toplumsal yapıya destek

örnek olduğunu eklemenin bir çıkarım sayılamayacak kadar açık olduğu düşünülmektedir. Bkz.: Wendy Brown, **a.g.e.**, s. 21, 55 ve 165.

²¹⁹ Birgit Sauer, Stefanie Wöhl, **a.g.m.**, s. 119.

²²⁰ Örneğin kamu politikaları ve cinsiyete dayalı bütçeleme cinsiyet eşitsizliğini gidermeye yönelik bir araç olabilme potansiyeli taşımakla birlikte, bu kavrayışı içermediğinde tam aksi yönde etkili olabilmekte, mevcut eşitsizlikleri yeniden üretmenin ötesinde onu derinleştirmektedir de. Bkz: Gülay Günlük Şenesen, Yelda Yücel, Ayşegül Yakar Önal ve ark., **Kadınsız Kentler: Toplumsal Cinsiyet Açısından Belediyelerin Politika ve Bütçeleri**, İstanbul Bilgi Univ. Yay., 2017.

²²¹ Birgit Sauer, Stefanie Wöhl, **a.g.m.**, s. 120.

²²² Ayşe Düzkan, “Keşke ingilizce yazılaydı”, **Virgöl**, Mart 2005.

²²³ Bob Jessop (2016), **a.g.e.**, s. 411.

olma yönünün açığa çıktığına işaret edilmiştir. Buna paralel olarak devlet aygıtı ve kamu yönetimi tercihinin de “biçimsel” veya “sözde” olarak ifade edilebilecek bir kamu hizmeti/yararı amacıyla “toplumsal yeniden üretim”i sağlayan koşulları kapsayacak şekilde genişlediği vurgulanmıştır. Neoliberal dönemde ise yeniden üretimin maliyetini üstlenmekten geri çekilen devletin ve her alandaki metalaşmanın, devletin cinsiyet rejimini derinleştirmekte olduğu,²²⁴ kamu yönetimi pratiğinin de bundan payını aldığı vurgulanmıştır.²²⁵

Kapitalist üretim biçimine has sınıflı yapının oluşumunun, toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünün hesaba katılmadan anlaşılamayacağı bu tartışmanın hak ettiğinden az vurgulanan ama bam telini oluşturan kısımdır. Kapitalist modernleşmeye özgü epistemolojik ikiliklerinin bir uzantısı olarak, özeli ve kamuyu²²⁶, üretimi ve yeniden üretimi “*ayırarak sınıflandırma pratiği*”,²²⁷

²²⁴ Sauer ve Wöhl’ün yönetişime dair analizlerinin yeni kamu işletmeciliği açısından da geçerli olduğu düşünülmektedir. Esnek çalışma saatleri bağlamında ilk bakışta devlet aparatını kadınları da kapsayacak şekilde daha fazla katılıma sevk ettiği düşünülebilecek neoliberal dönüşümün ikinci bir değerlendirilmede altında yatan toplumsal iktidar ilişkilerinin ataerkil devlet kardeşliğini yeniden yapılandığı görülecektir. Çünkü küresel yeniden yapılanma sadece toplumsal cinsiyet ilişkileri üzerinde etkisi olan bir dönüşüm değil daha çok “*özel olarak cinsiyetçi bir süreçtir*”. Birgit Sauer, Stefanie Wöhl, **a.g.m.**, s. 114-124.

²²⁵ Buna yönelik kuramsal inşanın temellerini sağlamlaştırmak ve giriş bölümünde değinilen muğlaklıkları gidermek amacıyla da yönetim, kamu yönetimi gibi kavramlara dair yukarıdaki tartışmalar ışığında kısa ama sarıh bir açıklama yapma ihtiyacı da hissedilmektedir. Yönetimi, toplumsal yaşamın devamlılığı, yeniden üretimi, için gerekli olan ihtiyaçları karşılamak, “çekip çevirmek”, yöneten/yönetilen ayrımını hatırlatan içeriğinden bir nebze olsun uzaklaşarak, insanların değil şeylerin yönetimi olarak düşünebilirdik. Oysa genel çıkarın mümkünlüğüne dair sorgulama bölümünde vurgulanmaya çalışıldığı gibi sınıflı toplum gerçekliğine odaklandığımızda, bu faaliyetin kim tarafından ve kimin için yerine getirildiği yani politik boyutu açığa çıkmaktadır. Bu nedenle, yönetime dair tarihsellikten uzak bir bakış açısı yerine, kamu yönetimi disiplinine odaklanıldığında, kapsamın tarihsel olarak kapitalist üretim biçimine denk düşen ve bahsi geçen sınıfsal vurguyu da içeren bir biçimde belirginleştiği umulmaktadır. Bkz.: Mustafa Kemal Bayırbağ, Asuman Göksel, “Kamu Yönetimi”, **Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinlerarası İlişkiler**, Haz. Gökhan Atılğan, E. Atilla Aytekin, 3.bs, İstanbul, Yordam, 2013, s. 153-169.; Kurthan Fişek, **Das Yönetim: Devlet, İktidar ve Bürokrasinin Marksist Analizi**, Der. Levent Demirelli, Recep Aydın, Ankara, Notabene, 2016, s. 45-46.

²²⁶ Bu noktada feminist kuramın kadim meselelerinden olan özel/kamusal dikotomisine tekrar değinmek zorunlu olmuştur. Gülnur Acar Savran, “*Kamusal alanın modern biçimde yapılaşmasında toplumsal cinsiyet oluşturu bir unsurdur: Yurttaşlık, hak, mülkiyet, cinsiyet-yüklü ilişki biçimleri olarak oluşmuştur. Modern özel/kamusal ikiliği patriyarkayı bir kalıntı olarak değil, yeni biçimiyle oluşturu bir unsur olarak içerir*” demektedir. Nitekim, Silvia Federici’nin feodalizmden kapitalizme geçişi açıklarken oluşturduğu tarihsel perspektifin –moda tabiriyle- ezber bozucu niteliği de bu doğrultudadır. Federici, kapitalizmin üretici güçlerin gelişiminin kaçınılmaz bir evrimi olmadığını aksine “*feodalizm karşıtı mücadeleden doğan olanakları yok eden bir karşı devrim*” olduğunu vurgular. Bu uğurda ayrıca daha önce bahsi geçen “cadı avı” vasıtasıyla kadınların güçlerinin de yok edilmesi gerekmiş, feodal iktidara karşı cinsiyet ilişkilerini de kapsayan eşitlikçi bir toplumsal düzen arayışları da “heretik” olarak yaftalanarak bastırılmıştır. Kapitalizme geçişin

düzenleme stratejilerinin önemli bir bileşimi olan cinsiyet rejimlerinin önemine işaret etmektedir. Fakat somut konfigürasyonlarda tek bir cinsiyet rejimi değil, tarihsel ve kültürel devamlılıkların etkisiyle farklı cinsiyet rejimleri oluşmaktadır. Bu nedenle, liberal teorinin etkisi altındaki feminizmin sınırları içerisinden bakıldığında kamu sektöründeki hukuksal eşitlik – özellikle Batı Avrupa ülkeleri söz konusu olduğunda- toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından kabul edilebilir sınırlara çekildiği yanılışmasını yaratabilmektedir. Bu bağlamda kamu yönetiminde uygulamaya konulan paradigmalardan nötr cinsiyet olarak nitelenmesi muhtemeldir. Fakat “*hukuki eşitliğin hukuk alanı dışındaki eşitsizliklerin ortadan kaldırılması bir yana gerçekte bunların yeniden üretimine katkıda bulunduğu*”²²⁸ iddiasına sahip eleştirel bir perspektiften bakıldığında bu tespiti katılmak kolay olmayacaktır. Bu nedenle, ataerki ve kapitalizmi ontolojik bir ilişkisellikte değerlendirmek, yalnızca “üretim” alanıyla sınırlı soyutlamanın yansımasına işaret edebilen mesleki ayrımlaşma, ücret eşitsizliği, cam tavan gibi konuların eşitsizlikleri tespit etmenin ötesine geçemeyeceğini idrak etmemizi sağlamaktadır. Bu tespitler önemsiz olmayıp,

koşullarını toprak özelleştirmeleri (mülksüzleştirme) ve fiyat devrimiyle açıklamak yetersiz kalmakta, bunlara ilave olarak gelişmekte olan “kadın düşmanı” cinsiyet rejimine de değinmek gerekmektedir. Buna göre, üretim ve yeniden üretim birliğinin son bularak, piyasa için yapılan üretimin değer yarattığı kabul edilen koşullara, yeniden üretimin ekonomik açıdan değersiz ve görünmez kılındığı bir süreç eşlik etmiştir. Yaşamın gittikçe parasallaştığı bu süreçte kadınlar “akçeli işler”den de yalıtılmışlardır. Federici’ye göre, “*Bu itibarsızlaştırma süreci sermaye birikimi açısından temel bir öneme sahipti ve o günden bu yana hala da öyledir.*” Silvia Federici (2017), *a.g.e.*, s. 36-37, 112.; Avrupa merkezli bir bakış olsa da feodalizmin parçalı yapısına rağmen kadınların toplumsal varlığına daha çok olanak sunduğu tezi, tarihi ilerlemeci bir anlayışla yorumlamayı da geçersiz kılmaktadır. Gülnur Acar Savran’a göre de konuyu “*Batı düşüncesinin ikilikleri*” şemsiyesi altında tartışmak yetersizdir çünkü bu ikilik varolan toplumsal yapıyı açıklayıcı olduğu kadar “*tarihsel bir gerçekliği mutlaklaştıran*” ideolojik bir kavram çiftidir. Bu kavram çifti sayesinde kapitalist toplumun ataerki boyutunun üstü örtülmektedir. Dahası, kavramı tarih aşırı olarak ele alan yaklaşımların kavram çiftinin tarihsel sürekliliğine örnek olarak işaret ettiğinin aksine, antikitede kadınların, kölelerin ve çocukların zorunluluk alanı olan oikos ile özgür yurttaşların kamusal alanı olan polis, modern/kapitalist terminolojideki özel/kamusal ikiliğiyle örtüşmemektedir. “*Modern ikilikteki özel alan, ekonomiyi-toplumsal üretimi kapsamaz*”. Bu bağlamda Gülnur Acar Savran’ın belirttiği gibi, “*Özel/kamusal ikiliğinin modern dünyadaki konumunu özgüllüğü içinde kavrayabilmek ancak kavramlar dünyasına hapsolmadan, üretim, yeniden-üretim, çalışma, emek dünyasını da göz önüne alarak mümkünür. Yoksa, çağlar boyunca Batı düşüncesinde varolagelmiş tek bir ikilikle karşı karşıyayız demektir; o zaman da bu ikiliği bir düşünce tarzına yormak ve ondan düşünsel yapışökümü oyunları kurtulmak karşımızda bir ufuk olarak belirir.*” Bkz.: Gülnur Acar Savran, “Özel/Kamusal, Yerel/Evrensel: İkilikleri Aşan Bir Feminizme Doğru”, *Praksis* 8, 2002, s. 266.

²²⁷ Serpil Sancar, “Otoriter Türk Modernleşmesinin Cinsiyet Rejimi”, *Doğu Batı*, Sayı:29, 2004, s. 197-211.

²²⁸ Amir Hassanpour, “Ulus ve Ulusçuluk”, *Marksizm ve Feminizm*, Haz. Shahrzad Mojab, Çev. Funda Hülalü, İstanbul, Yordam, Mayıs 2018, s. 315.

kadınları istihdama katmak üzere geliştirilen iş ve yaşamı uyumlulaştırma politikalarının çeperini genişletebilir ancak kadınların üzerindeki yükü kaldırmaya dönük gerçek bir çözüm olabilmenin de oldukça uzağındadır. Toplumsal yeniden üretim kavramı ise bu noktada devreye girerek sorunun adını koymanın ötesine geçebilecek bir analizi mümkün kılmaktadır. Bu bağlamda, “yeniden üretim” ve “toplumsal yeniden üretim” ile birlikte ilerleyen bölümlerdeki önemine binaen “**subsumption**” kavramının tezdeki önem ve içeriğinin açıklanması gerekmektedir. “Toplumsal Yeniden Üretim” kamu yönetimi disiplininin bütünsel, “**subsumption**” ise yeni kamu işletmeciliğinin eleştirisinde yöntemsel ve kuramsal önemi nedeniyle tercih edilmiştir.

Toplumsal yeniden üretim kavramı feminist perspektife vahiyle değil uzun tarihsel deneyim ve feminist kuramcılarının çabaları ile girmiştir. Bu çabada, toplumsal dikkati çekmeyi sağlayan en büyük adım “kamusal” alana eşit biçimde dahil olabilmenin ötesinde tüm ilişkilere sirayet eden boyutu öne çıkaran “kişisel olan politiktir” ısrarıyla atılmıştır. Özellikle radikal feminizmin bu yöndeki ısrarı konunun görünür olmasını sağlamış, ancak kadınların özsel olarak üstünlüklere sahip olduğu, “kızkardeşlik” üzerinden ortaklaşılabilirliği kabulünün açmazları, tüm sınıf ve etnisiteler için tarih aşırı, genel geçer bir kapsayıcılıktan ziyade, farklı sorunların üzerini örten bir işleve sahip olabildiği, sol ve siyah feminizmin eleştirileriyle ayyuka çıkmıştır. Buradan yükselen tartışma, feminizm içinde ontolojik ve epistemolojik farklılıklardan kaynaklı olarak gerçekleşen ayrışmanın derinleşmesinde mihenk taşı olmuştur. Günümüzde, feminizmin üçüncü dalgası olarak nitelenen, postmodern/post yapısalcı feminizm ve maddeci feminizm olarak iki ana kol üzerinden incelenebilecek ancak son yıllarda trans feminizmin de hararetlendirdiği ve dönüştürdüğü, tartışma “*feminizmin dinamik tarihi*”ne eklenmiştir.²²⁹ Postmodern feminizmin özcülük karşıtı farklılık vurgusunun haklılığı ise, gerçekliğin yalnızca sosyal inşa olmadığı, sınıfsal eşitsizliğe kayıtsız göreceli bir kimlik vurgusunun yapısal sorunların çözümündeki yetersizliği gibi konular karşısında akim kalmaktadır. Bu perspektifin, daima değişen kimliklere vurgusu ile politik herhangi bir duruş noktasını da geçersiz kılması, kabul edilsin veya edilmesin sağ-

²²⁹ Alev Özkazanç (2019), **a.g.m.**, b.a.

muhafazakar²³⁰ politikalar tarafından araçsallaştırılmanın kapısını araladığı düşünülmektedir.²³¹

Bu nedenle, tezde en alttakilere yönelik kaygıyı haiz ikinci dalga feminizmin sinesinden doğan ama ona yönelik eleştirileri de yeniden düşünen tarihsel maddeci feminizmin temel önermeleri ve zaman içindeki kuramsal gelişimi temel alınmaktadır. Feminist perspektifin üçüncü dalgasının bir kolu olarak maddeci feminizm, hak mücadelesinin yetersizliğini vurgulayan, toplumsal ilişkilerde topyekün dönüşümün gerekliliğine işaret eden, ancak ekonomi politiğin eleştirisini

²³⁰ Neoliberalizmin muhafazakarlıkla kurduğu ilişki, liberalizmden farklı olarak, özellikle toplumu cemaat ve aile gibi kurumlar üzerinden gettolaştırılarak yönetme stratejisi nedeniyle kadını daha fazla aile içinde eritmeye yöneliktir. Kadını, yalnızca aileyi ayakta tutacak fedakar ve koruyucu anne olarak imleyen ve evdeki karşılığı ödenmemiş emeğini, dolayısıyla da yaşamın yeniden üretimini ‘apriori’ olarak varsayan bu ortaklıkta, serbest piyasa ekonomisindeki kontrolsüz yarışmanın yerini otoriteye saygı değerlerini paylaşan, özgürlüğü sorumluluk ve disiplinle ahenkli bir bireycilik almıştır. Öte yandan, son dönemde neoliberal-otoriter iktidarlara “iltisaklı” muhafazakar feminizmin olanaklılığına yönelik daha açık bir iddia da belirmektedir de bu iki akımın yan yana gelmesinin imkansızlığı, “oksimoron” bir kavrama tekabül ettiğini düşündürmektedir. Bkz.: Andrea Cornwall, Jasmine Gieon, Kalpana Wilson, “Introduction: Reclaiming Feminism; Gender and Neoliberalism”, **IDS Bulletin**, Vol:XXXIX, No:6, December 2008, p. 5.; Valerie Bryson, Timothy Heppell, **a.g.m.**, s. 35.

²³¹ Fakat buradaki temel sorunlardan birisi, eril iktidarların önerileri değil, bu politik kısıtlılığı kabul edilebilir addeden kadınların gerekçelerinin neler olabileceğidir. Bu sorunun cevabı başlı başına bir tez konusu olabilecek denli kapsamlıdır ancak yine de ikinci dalga feminizmin içinden gelişen bir yanıt da bulunmaktadır. Aslına bakılırsa, bugün de içinden yeşeren tartışmaların süregeldiği ikinci dalga feminizm indirgemeciliğe sığdıramayacak denli kapsamlı bir harekettir. Bu hareket içinde sayılabilecek ama ayrıksı duruşuyla da kategorize etmenin kolay olmadığı isimlerden birisi de Andrea Dworkin’dir. Andrea Dworkin, kadınların kendilerini kısıtlayan bir tahakküm politikasını benimsemesini, zincirlerine aşık hale gelmelerini sağlayan bir mekanizmaya işaret etmiştir. Buna göre, sağ ideoloji kadınların korkularını sömürerek yarattığı kırıngınlıktan onları korumak üzere yine kendine işaret eden bir mesihdir. Mckinnon’un ifadesiyle, Dworkin, *Right Wing Women* adlı kitabında, değişim olanağını tahayyül sınırları dışına atan sağın, erkek egemen toplumda korunmaya muhtaç olduklarına ikna ettiği kadınların iş birliğini, onların hayatta kalmaya yönelik içsel yönelimlerini, korunma karşılığında harekete geçirerek ilgili kişi, kurum / parti veya sisteme sadakatlerini ve hatta “iş birlikleri”ni sağladığını ileri sürmüştür. Bu mekanizmanın üstesinden gelmenin ise “seçkin kadınlar” a has bireysel başarılarla odaklanan “lean in feminizm”le değil “en alttaki” kadınların özgürleşmesiyle mümkün olabileceğini ifade etmiştir. En alttaki meselesinin, değişim tahayyülünü besleyen en önemli kaynak olan marksist teorinin sınıfı keskinliklerle tanımlayan çizgisinde asılı kalmayı değil, toplumsal formasyonun gelişimine bağlı olarak çeşitlenen ezilme biçimlerini de içeren geniş bir kapsayıcılığı gerektirdiği düşünülmektedir. Aynı zamanda çeşitli özgül ve ortak nedenlerle kendimize dönük oto-emperatif bir baskıyla eleştirel olabilmeyi Rorthy’i hatırlatan bir ironiyle “eğlenceli” hale gelmiş bir feminizme dönüştürme zorunluluğumuzdan kurtularak gerektiği zaman hayatı “bir sincap ciddiyeti”yle savunmayı da gerektirdiğini düşündürmektedir. Bkz.: Andrea Dworkin, *Right-Wing Women*, 1983’ten aktaran, Catherine A. Mckinnon, "Complicity: An Introduction to Andrea Dworkin, Abortion, Chapter 3, *Right Wing Women*", **Law & Inequality: A Journal of Theory and Practice**, Vol:I, New York, 1983, pp. 89-93.; Bkz: Julie Bindel, “Why Andrea Dworkin is the radical, visionary feminist we need in our terrible times”, **The Guardian**, 16, Çev. Ayşe Toksöz (çevrimiçi) <https://www.catlakzemin.com/andrea-dworkin-neden-tam-da-bu-korkunc-zamanlarda-ihtiyacimiz-olan-radikal-ongorulu-feministtir/> Son Erişim Tarihi: 16.04.2019.

yapan geleneksel marksist çözümlemenin de bu konuda yetersiz kaldığına yönelik devrimci analiz olarak tanımlanabilir.²³² Nuray Ergüneş, “Marksizm ve Kadın” adlı makalesinde, ev içi emeğe dair feminist kuramın içinde 70’li yıllarda başlayan tartışmanın, geleneksel marksizmde ücretli emek-sermaye çelişkisi üzerinden ele alınıp “kadın sorunu” olarak ifade bulan yaklaşımın yetersizliğini açığa çıkarmak konusundaki etkisini vurgulamaktadır. Buna göre, söz konusu tartışma sadece marksizm içinde yansıma bulmanın ötesinde, liberal çizginin “kadın hareketi” tanımından paradigmatik bir kopuşu da gerçekleştirerek “kadın kurtuluş hareketi” ya da “kadın özgürlük hareketi”ne geçilmesini sağlamıştır. Bu çizgi, ikinci dalga feminist hareketin içindeki, özellikle Christine Delphy, Heidi Hartmann ve Mariarosa Dallacosta’nın çalışmalarının öne çıkan örneklerini oluşturduğu farklı yaklaşımları içermekte, ama toplumsal ilişkilere ve tarihselliğe olan vurgusu nedeniyle maddeci feminizm olarak da bir başlık altında ele alınabilmektedir.²³³ Bu tezde de, maddeci feminizmin, kadınların sömürü ve ezilmelerine yönelik, tarihsel ve toplumsal olarak inşa edilen uzun soluklu bir sistemin varlığına yönelik kavrayışı, eleştirel gerçekçiliğin ışığında, paylaşılmaktadır. Bununla birlikte, patriyarkadan²³⁴ ziyade ataerki(ler)²³⁵ kavramı tercih edilerek, analizin, yaşlı ataerki ile ona nazaran daha

²³² Nuray Ergüneş, “Marksizm ve Kadın”, **Manifesto’nun 160. Yılında Marksizmin Güncelliği**, Der. Yüksel Akkaya, İrfan Kaygusuz, Ankara, 2008, s. 106-135.

²³³ Bu tartışmada, Mariarosa Dalla Costa ev içindeki yeniden üretim emeğinin sermaye birikimi ile olan ilişkisi dolayısıyla kapitalizmi öne çıkarırken Christine Delphy, ev içinde farklı bir üretim tarzının olduğunu, ev içindeki sömürü ilişkisinin nedeni olan patriyarkanın “baş düşman” olarak nitelendirilmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Yine ataerkiden ziyade patriyarka kavramını yeğleyen Heidi Hartman’a göre, tarih boyunca elde ettiği deneyimle yetkinleşen patriyarka kadınların emeği, bedeni ve cinselliğinin erkekler tarafından sömürsü ve denetimine dayanır ve kapitalizmle kâh uzlaşır kâh çekişme halindedir.

²³⁴ Melda Yaman, “Ataerki: Bir Kavramın Yeniden İnşası “Eski” Ataerki’den Ataerki Kapitalizme”, **Eğitim Bilim Toplum**, Cilt:X, No:38, 2012, s. 72-115.

²³⁵ Bu noktada, devlet ve dayandığı hukuki rejimi toplumsal cinsiyet ilişkilerinin “yeniden üretilmesinin bir kaynağı” olarak görmek, bununla birlikte her ataerkinin “kaçınılmaz olarak tikel” olduğunu tekrar hatırlatmak da elzemdir. Her ataerki tikelidir çünkü; “*bilinçte, kültürde, coğrafyada, sınıf yapısında, sosyoekonomik formasyonlarda, dilde, dinde, devletlilikte, ulusçulukta, etnisite ve benzeri her şeydeki çeşitlilikler nedeniyle özgün bir tarihsel bağlamda ortaya çıkar. Açık ki insan toplulukları toplumsal cinsiyet ilişkilerini herhangi bir evrensel sistemin izleğinde yaratmamıştır. Bununla birlikte ataerkinin tikelliğinden bir evrensellik resmetmek de olanaklıdır.*” çünkü “*ataerki ilişkilerde hakim rengini veren şey egemen üretim biçimidir.*” Bununla birlikte, kapitalizmle eklemlenme biçimi ve uluslararası iş bölümündeki konum da belirleyicidir. Dolayısıyla günümüzde bir elde neoliberalizm diğer elde muhafazakarlık evrensel düzeyde bir eğilimi yansıtırken devlet dolayısıyla yeniden üretilen ataerki, tikellikler bağlamında özgünlüklere sahiptir. Bu nedenle, kavramın “ataerki” yerine, etno-merkezci ve Avrupa merkezci olmayacak şekilde çoğullaştırılarak “ataerkleri” olarak kullanılması talebi söz konusudur. Bkz: Kumkum Sangari, “Ataerki/Ataerkleri”,

genç kapitalizmin çekişmeli özgül eklemlenmesi olarak açıklayan ikili sistem yaklaşımındaki dışsallığa gerek kalmaksızın zorunlu ve içsel bir ilişkiye dair bütünlüklü yaklaşımla yapılabileceği düşünülmektedir. Başka bir ifadeyle ataerki ve kapitalizm iki ayrı sistem değil, ataerki, kapitalizmin yeniden üretim ve üretim olarak soyutladığı alanları biçimlendiren içsel bir unsur olarak kabul edilmektedir. Nuray Ergüneş'in ifade ettiği gibi, bu ikisi "birbirini dolayımlayan" yani hem ev içinde hem de dışındaki "üretim" alanının cinsiyetçi iş bölümünde kendini gösteren bir ilişkiselliğe sahiptir. Yapı ve özne arasındaki dolayım mekanizması olarak ilişkisellik, dışsal ve olumsal değil, içsel ve zorunlu bir ilişkiyi vurgulamaktadır. "*Şeylerin zorunlu varlık koşulu*"²³⁶ olarak ilişkisellik kavrayışının, tez açısından doğurduğu sonucun kapitalizm ve ataerki ilişkisi sorgulanırken Hartman'da olduğu gibi iki mekanizmanın "çelişkili birliktelik"i tanımına meyledilirse, yani sermayenin kadınları işgücüne katma talebi ile erkeklerin büyük kısmının evdeki hizmeti çıkarlarına uygun bulmalarından kaynaklı, daimi bir çelişkiyi de kabul etmek gerekmektedir.²³⁷ Oysa belki de, kapitalizmin tüm tarihini kapsayan genel bir çıkarım yapmaktan ziyade, sermaye birikim rejimlerine göre farklı stratejik seçiciliğe sahip olunabildiği düşüncesine yönelmek kimi sorularımıza yanıt bulmak açısından daha uygun olabilecektir. Kapitalizm tarihinden ayrıştırmanın mümkün olmadığı ataerki, yeniden üretimi daima kadınlara hasretmek konusunda daimi bir süreklilik arz etmekte fakat örneğin sermayenin fordist birikimdeki cinsiyet stratejisi ile post fordist birikime yönelik olan farklılaşabilmektedir. Buna paralel olarak asla cinsiyete kayıtsız, cinsiyet körü bir disiplin olmayan kamu yönetimi de geleneksel dönemde

Marksizm ve Feminizm, Haz. Shahrzad Mojab, Çev. Funda Hülagü, İstanbul, Yordam, Mayıs 2018, s. 332-353.

²³⁶ Vefa Saygın Ögütü, "Bir Sosyal Mekanizma Olarak Toplumsal Cinsiyet: H. Hartmann'a Eleştirel Realist Bir Yorum", **Doğu Batı**, No:63, 2013, s. 49-50.; Bu konuda değinilmesi gereken bir nokta, ilişkiyel yaklaşım konusunda yetkin bir isim olan Vefa saygın Ögütü'nin bahsi geçen makalesinde; sömürü mekanizması olarak sınıf ve toplumsal cinsiyet mekanizması arasındaki ilişkiselliğin reel düzlemde değil, somut düzlemde kurulması gerektiğine yönelik uyarısıdır. Buna göre somut bileşimler, reel mekanizmaların içeriğine dayatılarak yapısal düzlemde çözümlenemez. Bu nedenle, Hartmann'ın yaklaşımındaki "çelişkili birliktelik" vurgusunun eleştirel-gerçekçi çizgiyle örtüşen yönlerine işaret edilir. V. S. Ögütü, **a.g.m.**, s. 56-57.; Bu konuda bir tartışma yürütebilmek tezin kapsamını oldukça aşıyor olsa da yukarıdaki bölümlerden de anlaşılabilirceği gibi tezde ataerkinin, kapitalizme ve sınıfın oluşuma ontolojik olarak içkin ve zorunlu bir ilişkiselliğe tekabül ettiği kabul edilmektedir.

²³⁷ Melda Yaman Öztürk, Nuray Ergüneş (2006), **a.g.m.**, s. 14-23.

biçimsel eşitliğin zorunlu bir getirisi olarak kadınları içerse de ataerkinin kurumlara ve ilişkilere gömülü sürekliliği nedeniyle “kapsayarak dışlama”²³⁸ kavramının açıkladığı bir mekaniğe sahip olmuştur. Tezin odağı olan yeni kamu işletmeciliği açısından bakıldığında ise özellikle ilk dönemde ağırlığı hissedilen işletmeci çizginin kadınları istihdama yönlendirmeye dair neoliberal talep doğrultusunda “kapsayarak dışlama” politikasını devam ettirdiğini ancak özellikle geç kapitalistleşmiş ülkelerdeki toplumsal yeniden üretimin sürdürülemezliği noktasında gerçekleşen otoriter - muhafazakar temayül, “derinleşen cinsiyetçiliği” ve işbölümüne dair geleneksel kodlara aleni imayı, bu bağlamda örtülü olmayan “açık bir dışlamayı” zorunlu kılmıştır. Eşitlik, özgürlük, evrensellik vaadiyle sağlanan hegemonyanın miadını doldurması, finans sermaye çağında borçluluk üzerinden mümkün kılınan genişletilmiş yeniden üretimin devamı için ataerkil örüntülerin güçlendirilmesini sağlama zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda bahsedilen tarihsel sürecin analizinde kapladığı yer ve marksist analizlerde kullanılan içeriğinden kısmen farklılaşması nedeniyle, “yeniden üretim” ve “toplumsal yeniden üretim” kavramlarının tezdeki yerini açıklığa kavuşturmaya geçmeliyiz.

Büyük oranda kadınların ücretsiz/görünmez emeğine dayanan, nitelik ve kapsam bakımından oldukça geniş bir içeriği olan, ev içi emek, maddeci feminist yazında genellikle “yeniden üretim” emeği olarak ifade edilmektedir. Bu kavram, feminist perspektif içermeyen marksist kuramda daha çok “maddi yaşamı sürdürmek

²³⁸ Cenk Saraçoğlu’nun “Şehir, Orta Sınıf ve Kürtler” adlı kitabında kullanılan “tanıyarak dışlamak” kavramı ile sosyal bilimlerde sıklıkla karşılaşılan “kapsayarak aşmak” (aufhebung) kavramından esinlenilerek kullanılan “kapsayarak dışlama” kavramına Utku Özmkas’ın çalışmasında da yer verilmektedir. Ancak bu tezde Özmkas’ın içeriklendirmesinden farklı olarak kavram kamu yönetimi disiplininde feminist perspektife dair bir atıfla yer almaktadır. Eril olanın nötr olarak benimsendiği yönetsel yapı olan bürokraside, teknik bilgi dolayımıyla cinsiyetçi hegemonya arasındaki paralellik, kadınları bu yapıda yer alsalar da çeşitli dışlama pratiklerine maruz bırakmaktadır. Reeta Chowdhari Tremblay’in belirttiği gibi, kadınlar asimilasyonu benimsemek veya üst düzey kademelere ulaşmada engellenmenin yanı sıra kurumsal ve insani ilişki ağlarından dışlanma ikilemine de sürüklenmektedir. Kamusal eylem kodlarıyla özel alana dair değerler arasındaki gerilimden de mustarip olan kadın çalışanlar üzerindeki dışlama pratikleri özgül örneklerin tarihsel-toplumsal belirlenimleri uyarınca yoğunlaşabilmektedir. Franzway, Doğrudan ve dolaylı çeşitli cinsiyetçi dışlama mekanizmalarına sahip bürokrasilerin tarihsel bağlamını vurgularken bunların bilinçdışında dahi işlediğinin altını çizer. Bkz: S. Franzway, D. Court ve R.W. Connell, *Satking a Claim: Feminism, Bureaucracy and the State*, Polity Press, Cambridge, 1989’dan aktaran Reeta Chowdhari Tremblay, “Inclusive Administration and Development: Feminist Critiques of Bureaucracy”, **Bureaucracy and the alternatives in world perspective**, Ed. Keith M. Henderson ve O.P. Dwivedi, Macmillan, London, 1999, p. 85.; Cenk Saraçoğlu, **Şehir, Orta Sınıf ve Kürtler: İnkardan “Tanıyarak Dışlama”ya**, İstanbul, İletişim, 2011.; Utku Özmkas, **b.a.**

için gereken nesneler”in üretim sürecine dair bir ayrıma gidebilmek üzere, “üretken”lik kavramının da işe koşularak, sermayenin basit ve genişletilmiş yeniden üretim sürecini ifade etmek üzere kullanılmaktadır.²³⁹ Sermayenin genişletilmiş yeniden üretiminden ziyade emek gücünün yeniden üretimine dair boyut vurgulanmak istenildiğinde ise biyolojik ve gündelik hayatın yeniden üretimi olmak üzere ikili bir kullanım söz konusu olmaktadır. Bu muğlaklığı gidermek adına bu tezde yeniden üretim kavramının maddeci feminizmin kullandığı anlamda maddi yaşamın üretiminde ücretsiz/görünmeyen ev içi emeğe yönelik bir kavrama gönderme yapıldığı belirtilmelidir.

Yeniden üretim kavramının feminist içeriği, kapitalizm ve ataerki arasındaki ilişkiselliği, ilksel birikimle²⁴⁰, örneğin “cadı avı”²⁴¹ gibi süreçlerle tarihsel bir düzlemde kurarak, kadınların emek, cinsellik ve üreme becerilerinin denetim altına

²³⁹ Melda Yaman Öztürk, “Kadın Emeğine, Bakım Yüküne, Sosyal Politikalara Dair Birkaç Söz”, içinde Özgün Akduran, **a.g.e.**, s. 16.

²⁴⁰ İlksel birikim kavramının yalnızca kapitalizmin başlangıcındaki tarihsel bir sürece gönderme yaptığına dair bulanıklığı gidermek adına da “mülksüzleştirme yoluyla birikim” kavramı da kullanılmaktadır. Burada R. Luxemburg’a atıfla birikimin genellikle şiddetin siyasal biçimi üzerinden gerçekleştiği vurgulanır. Luxemburg’a göre, sermaye birikiminin bir yönü, sermaye ve emeği bir araya getiren serbest sözleşme yoluyla yapılan üretime dairdir. Öte yandan ise kapitalist ve kapitalist olmayan üretim biçimleri arasında siyasal şiddet ilişkisini de kapsayan yöntemler söz konusudur. Ekonomik süreç ile siyasal şiddet birbirlerine organik olarak bağlıdır ve bu süreçler açısından devletin işlevselliği vazgeçilmezdir. “*Mülksüzleştirme yoluyla birikim*” kavramını kullanan David Harvey’e göre, emek ve sermaye fazlasından kaynaklanan durgunluk emperyalizm yoluyla sermaye birikiminin genişlemesine yönelir. Bunun yöntemi ise “*sermayenin zamansal ve mekansal olarak yer değiştirmesiyle*” mümkün olur. Bunun için, bu fazlanın ya yeni pazar, üretim, kaynak kapasitesi gibi mekansal, ya da eğitim, ar-ge, alt yapı gibi geleceğe yönelik yatırımlar yoluyla zamansal, olarak emilmesi / çıkarılması sağlanır. Bu noktada gerekli krediyi tahsis edecek finans ve devlet kurumlarının aracılığı gerekir. Bkz.: David Harvey, “Yeni” Emperyalizm: Mülksüzleştirme Yoluyla Birikim”, Çev. Evren Mehmet Dinçer, **Praksis**, 11, 2004, s. 23-54.

²⁴¹ Silvia Federici’nin *Caliban ve Cadı* adlı çalışması ise, kapitalist ilişkilerin oluşmaya başladığı, marksist literatürde ilksel birikim adı altında ele alınan süreçte, kadınların yeniden üretim emeğinin değersizleştirilmesinin yeni ataerki düzenin kuruluşundaki ihmal edilemez önemine dikkat çeker. Burada da ilksel birikim “*kapitalizmin şafağına*” özgü olmaktan ziyade “*sürekli olarak toplumsal anlamda değersizleştirilmiş bir insanlık üretmenin kapitalizm için yapısal bir zorunluluk*” olduğu kurucu ve süregelen bir unsur olarak ele alınır. Bu bağlamda sınıf ve toplumsal cinsiyet meselesi de dikotomi olarak ele alınmaz. Toplumsal cinsiyet, “sadece kültürel bir gerçeklik değil”, “*sınıf ilişkilerinin bir özgülleşmesi olarak*” düşünülür. Federici, “İlksel birikim” kavramıyla işçilerin üretim araçlarından zor yoluyla koparılmasına işaret edilirken, 16. ve 17. yüzyıllarda görülen “Büyük Cadı Avı” ile kadınların güçlerinin yok edilmesi ve köylülerin ortak kullandığı topraklarından kovulmalarını kolaylaştıran “devlet destekli terör kampanyası”nın ihmal edildiğini belirtir. Federici’ye göre; “*aynı zamanda bedenin iş makinesine dönüştürülmesini, kadınların işgücünün yeniden üretimine tabi kılınmasını*” gerektiren bu birikim süreci “*...işçi sınıfı içinde farklılıkların ve ayrımların da bir birikimidir. Öyle ki “ırk” ve yaş üzerinden olduğu kadar “cinsiyet” üzerinden de kurulan hiyerarşiler, sınıf egemenliğinin ve modern proletaryanın oluşumunun kurucusu olmuştur.*” Bkz.: Silvia Federici (2017), **a.g.e.**, s. 11-95.

alınışının kapitalizm için vazgeçilmezliğini vurgulamaktadır. Böylece, “üretken emek” kavramının doğrudan artı değer üretimine bağlı olma koşulu nedeniyle analiz dışı bıraktığı bu vazgeçilmezliği de görünür kılmaktadır. Kavramın bu geniş okuması, özellikle Silvia Federici ve Maria Mies gibi feministler tarafından yapılarak, kapitalizmin kadınların aile içindeki görünmez emeklerine olan “mutlak bağımlılığı”nın altı çizilmektedir.²⁴²

Yeniden üretimin içeriğinin aydınlatılmasından sonra ise, kamu yönetimi disiplininin eleştirel feminist eleştirisi için anahtar kavram olarak kullandığımız “Toplumsal Yeniden Üretim”e geçebiliriz. Toplumsal yeniden üretimin bu tezdeki kullanımı yukarıda açıklanan yeniden üretim kavramı ile birlikte, üretim alanını da içeren bir kapsayıcılığa sahiptir. Kavram, tarihsel olarak ekonomi dışı addedilen ücretsiz emeği ve onunla birlikte cinsiyet, ırk ve etnisite ayrımının sınıfın oluşumundaki ontolojik yerini analize dahil ederek bütünsel kavrayışı sağlamaktadır.²⁴³ Bu bağlamda görünür olgulara verilen önceliğin toplumsal süreçler ve insan ilişkilerinin kompleksliliğini açıklamadaki yetersizliği ve çalışmanın sadece piyasa için gerçekleştirilen “üretken” emek değil, ekonomi politikçiler ve politikacılar tarafından “stratejik sessizlikle” geçirtilen çeşitli biçimleri de içerdiğini görünür kılmayı amaçlayan kuramsal bir çabadır. Buna yönelik en basit açıklama ürün ve hizmetlerin üretildiği bir formel ekonomi varsa bunları üretenlerin

²⁴² Helen Colley, “Emek Gücü”, **Marksizm ve Feminizm**, Haz. Shahrzad Mojab, Çev. Funda Hülagü, İstanbul, Yordam, Mayıs 2018, s. 293.; Yeniden üretimin insani ve aynı zamanda ekolojik bir süreç olarak değerlendirilmesi gerektiğine dair kapsamlı bir bakış açısıyla Bangladeş’te kaleme alınan 1989 tarihli Comilla Bildirgesi ile Birleşik Devletler’deki siyah feministler tarafından geliştirilen “Yeniden üretim adaleti” kavramı hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz: Michelle Murphy, “Yeniden Üretim”, **Marksizm ve Feminizm**, Haz. Shahrzad Mojab, Çev. Funda Hülagü, İstanbul, Yordam, Mayıs 2018, s. 375-378.

²⁴³ Nitekim, ücretli emeğin ardındaki ev içi emeği vurgulayan öncü çalışmalar, 2000’lerde devletin dönüşümü ve özelleştirmeleri toplumsal yeniden üretim kavramıyla anlamının önünü açmıştır. Toplumsal yeniden üretim kavramının, üretken emek üzerindeki ekonomistik vurguyu aşmanın yanı sıra özgür olmayan emeğin koşullarını anlamak üzere de kullanılabildiği belirtilmelidir. Ellie Gore ve LeBaron, günümüzün modern köleliği, özgür olmayan emek konusunun da toplumsal yeniden üretim kavramıyla anlaşılabilirliğini belirtmektedir. Neoliberal sistemde emeğin haklarına dair kazanımlardan oluşan devlet müdahalelerinin sermaye lehine seçici yokluğu, baskının bireysel biçimi olmaktan ziyade, küresel hegemonik düzenin yapısal niteliği olan tehdit, şiddet, işe alımda sözleşme manipülasyonları, borçlandırma yoluyla esarete yol açmaktadır. Ellie Gore ve LeBaron’un Gana’daki kakao üretimi örneğinde ele aldığı çalışma, günümüzün özgür olmayan emek biçiminin ırk, etnisite ve ataerkil cinsiyet rejimlerinin belirlenimi altında olduğunu göstermektedir. Özgür olmayan emek vurgusunun bakım emekçisi göçmen kadınların koşullarının analizi için de oldukça uygun olduğu düşünülmektedir. Bkz.: Ellie Gore, Genevieve LeBaron, "Using social reproduction theory to understand unfree labour", **Capital& Class**, Vol:XVIII, issue:4, 2019, pp. 561-580.

üretildiği başka bir alanın da var olması gerektiği tezinde içermektedir. Başka bir ifadeyle, cinsiyetçi ve ayrımcı olan gerçekliğin kısmi görüntüsünü tamamlamayı sağlayan kavramları içeren bu çeşit bir yaklaşım, üretimi gerçekleştiren emek gücünün de bir üretimi olduğu farkındalığından hareket etmeye olanak tanımaktadır.²⁴⁴ Emek gücünün her gün “hazır ve nazır” işyerinde belirmesini mümkün kılan yeniden üretimin kaynağı ise sadece aile sözcüğü adı altında görünmez kılınan kadın emeğini değil kamusal hizmetlerden boş zaman faaliyetlerine kadar geniş çaplı bir alanı kapsamaktadır.²⁴⁵ Nitekim kapitalizmin özgül tarihsel görünümü olarak üretim ve yeniden üretim ayırımına rağmen bu ayırımın geçerli olmadığını açık eden örnekler de zaten halihazırda söz konusudur. Bir kamu okulu veya hastanesi gibi hem işyeri olarak üretim hem de yeniden üretim alanına tabi alanların²⁴⁶ kamu yönetimi disiplinine dair çalışmaları da farklılaştıran sonuçları olmalıdır. Öyleyse, erkek akım kamu yönetimi yaklaşımlarının bütünlüklü eleştirisindeki anahtar kavram da toplumsal yeniden üretim olacaktır.

Toplumsal yeniden üretime dair bir disiplin olan kamu yönetiminin neoliberal dönemdeki dönüşümü ise “**subsumption**” kavramı ile anlaşılmalı çalışılacaktır. **Subsumption**’a dair ilgili bölümde daha ayrıntılı aktarılacağı için burada özet olarak ifade edilmeye çalışılacak kavram, kapitalizmin dışarısının kalmadığı, “işin reddi”nin mümkün olmadığı koşullardaki çalıştırma rejimlerinin kamu sektöründeki ayağını değerlendirmek üzere kullanılmaktadır. Bunun için biçimsel boyunduruk, erkek egemen kamu yönetimi yaklaşımlarının klasik hattı ile, mutlak/gerçek boyunduruk ise neoliberalizmin uzantısı olan yeni kamu işletmeciliği ile paralel olarak incelenmektedir. Aslında, Silvia Federici’nin vurguladığı gibi, sadece kadınlar söz konusu olduğunda hem bedenen hem ruhen adanmayı gerektiren kapitalist toplumsal formasyon, daima (**reel subsumption**) mutlak boyunduruka / tahakküme karşılık gelmektedir. Ama tüm toplumsal formasyona ve onun altında kamu yönetimi

²⁴⁴ Tithi Bhattacharya, "Introduction: Mapping Social Reproduction Theory", **Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentering Oppression**, Ed. Tithi Bhattacharya, London, Pluto, 2017, pp. 1-20.

²⁴⁵ Tithi Bhattacharya, “How Not to Skip Class: Social Reproduction of Labor and the Global Working Class”, **Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentering Oppression**, Ed. Tithi Bhattacharya, London, Pluto, 2017, pp. 70-73.

²⁴⁶ A.e., s. 75.

disiplinine dair bir değerlendirme yapmak gerekirse, bir eğilim olarak daima var olan “adanma” talebinin, ancak teknolojik gelişim vasıtasıyla ulaşılan bir merhale olarak, neoliberal dönemde geçerlik kazanarak mutlak bir boyunduruğa dönüştüğü ileri sürülebilir.²⁴⁷ Özellikle toplumsal sorumluluk dahil her konunun ekonomik büyümeye olan katkısı bağlamında ele alınarak “ruh”u ve “devlet”i yeniden inşa etme hedefi açıklanırken idealist bir beden-ruh dikotomisi değil bir özne üretme tarz ve yönetimi kastedilmektedir.²⁴⁸ Buna göre en özet biçiminde; liberal ve fordist birikim rejimlerinde yalnızca bedenin disiplinine/gözetimine yönelik teknikler biçimsel boyunduruğa, post-fordist birikimde biyopolitik araçlarla birlikte psikopolitik tekniklerle ruhu da denetlemeye/kontrol etmeye yönelik olan ise mutlak boyunduruğa tekabül etmektedir. İlkindeki güvenceli çalıştırma rejimleri yerlerini esnek ve güvencesiz rejimlere bırakmıştır. Kullanılan daha ince iktidar teknikleri psişeyi öz-sömürü yoluyla boyunduruk altına almaktadır.²⁴⁹ Fakat elbette bu analiz de toplumsal cinsiyetle ayrılmaz bir ilişkisellik içerisindedir. Tezde bu bağlamın kamu yönetimi disiplinine dair boyutu sorgulanmaktadır. Bunun için buraya kadar ele alınan konuları kamu yönetimi ve feminizm ilişkisini de dahil ederek toparlamak gerekirse; kamu yönetimine toplumsal cinsiyet perspektifi öncelikle erkek akım yaklaşımlara kadına yönelik analizlerin dahil edilmesiyle gerçekleşmiştir. Burada kadın hareketinin -biraz da toptancı bir eğilimle- liberal olarak tanımlanan çizgisiyle paralel biçimde, bütünsel olarak feminist tanımlamasını kullanamayacağımız, var olan birikim bağlamında da böyle bir bütünsel bakış açısının mümkün olamayacağını düşündürten bir çabaya tanık olmaktadır. Öne çıkan talep çalışma yaşamında

²⁴⁷ Isabella Bakker, Stephen Gill, "Rethinking power, production, and social reproduction: Toward variegated social reproduction", Vol:XLIII, issue:4, **Capital & Class**, 2019, pp. 503-523.

²⁴⁸ Wendy Brown, **a.g.e.**, s. 26-29.

²⁴⁹ Byung-Chul Han, **Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri**, Çev. Haluk Barışcan, İstanbul, Metis, 2019, s. 30-35.; Judith Butler'in toplumsal cinsiyet ve devlet iktidarına yönelik şu cümlelerinde de psişik yaşamlarımıza dair ilgi çekici bir çıkarıma rastlarız. Buna göre, Freudcu anlamda melankoli, hüznlenilmemiş bir kaybın sonucu ise toplumsal cinsiyet de belki de kısmen “çözümlememiş hüznün”, “taklit edilmesi” olarak anlaşılabilir. Devlet de “...*kendi ideal otoritesini gizlemek ve bu otoritenin yerini değiştirmek için vatandaşları arasında melankoli üretir... Toplumsal iktidar, nesne kaybı haline gelerek sırta kadem basar ya da zorunlu kayıplar seti üreterek sırta kadem bastırır. Böylece toplumsal iktidar, iktidarı (kendisine dönmüş olan) kişiye yönelik bir psişik yargı sesi olarak yeniden üreten ve böylelikle dönüşlülüğü tabiyet üzerinden modelleyen bir melankoliye yol açar.*” Bkz.: Judith Butler, **İktidarın Psişik Yaşamı: Tabiyet Üzerine Teoriler**, Çev. Fatma Tütüncü, İstanbul, Ayrıntı, 2005, s. 138-190.

erkeklerle aynı haklara sahip olmak yönündedir.²⁵⁰ Erkek bireylerden yola çıkan soyutlamanın bile maddi gerçeklikle örtüşmediği liberal epistemolojinin eleştirisinin gerçekliğin en görünür alanından başlaması da şaşırtıcı gelmemektedir. “Perçinci Rosie” (Rosie the Riveter)²⁵¹ örneğinde açığa çıktığı üzere özellikle, erkeklerin istihdamdaki açığı savaş gibi çeşitli nedenlerle kapatamadığı zamanlarda kadınların bu alana yönelik eşitlik talebi, sermaye birikimi ile bağlantılı olarak maddi gerçekliğe dönüşme olanağı da bulabilmiştir. Fordist dönemin evrenselliğe vurgu yapan hegemonik söylemi biçimsel olarak eşitlikçi olma zorunluluğu da doğurduğundan, bir yandan katı bir ikili toplumsal cinsiyet rejimi öte yandan, kamudaki çalışma yaşamında eşitliği sağlama gibi bir çelişkiye de yol açmıştır. Bu bağlamda dönemin kamu yönetiminde, cinsiyete kayıtsızlıktan ziyade Catharine McKinnon’un “seçici körlük”²⁵² olarak ifade ettiği bir duruma yakın, bu tezde ise “kapsayarak dışlama” kavramıyla tanımlanan bir toplumsal cinsiyet pratiğinden bahsetmek mümkündür. 70’li yıllardan sonra ise kökenleri daha eskiye dayanan maddeci feminizmin var olan toplumsal formasyonun tamamına dönük eleştirel potansiyeli dönemin koşullarının da etkisiyle daha hissedilir hale gelmiş, kamu yönetiminde de sesi duyulur olmaya başlayarak feminist bakış açısı için önemli bir sıçrama tahtası olmuştur. 80’li yıllardan sonra hayal kırıklıklarının yansıdığı sosyal bilimlerin değişim tahayyülünü yitirmesiyle postmodern teorinin hegemonyası belirlemiştir ve yansımaları feminizmde olduğu gibi kamu yönetiminde de göstermiştir. Handan Koç’un sözleriyle “*herkese bildiklerini unutturmayı kolaylaştıran felsefi teorik bir etkiye*”²⁵³ sahip olan postmodernizmin feminist biçimi, ikinci dalga hareketin indirgemeci olduğu iddiasıyla temsil, söylem ve farklılık vurgularını öne çıkarırken sınıfsal eşitsizliğe dair bir “amnezi”ye tabi olmuştur. Bu

²⁵⁰ 19. yüzyıldan başlayıp 20. yüzyılın ortalarına kadar uzatabileceğimiz feminist hareketin tamamı eşit hak talebiyle sınırlı liberal bir çizgiye sahip olmasa da ağırlıklı olarak hareketi tanımlayan ve kurumsal değişimler açısından etkisi hissedilen perspektif bu yöndedir ve görünmez kılma stratejileriyle ağırlıklı olarak erkek egemen kılınan kamu yönetimi disiplininde ise kendini hayli geç ortaya koyabilmiştir.

²⁵¹ Nilay Etiler, “Kadın Çalışanların Sağlığına Nereden Bakmalı”, **Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi**, Cilt:XV, Sayı:56, 2015, s. 5.

²⁵² Catherine A. McKinnon, **a.g.m.**, s. 92.

²⁵³ Handan Koç, “Feminizmin Yeni Yüzyılı İçin Geriye Doğru Bir Bakış”, **21. Yüzyıl Feminizmine Doğru: Neoliberalizmin Ötesinde Bir Kadın Hareketi İçin Tartışmalar**, Ed. Aynur Özügür, Ankara, Notabene, 2013, s. 209.

vurguların önemsiz olmamakla birlikte, bildiklerimizi hatırlatan tarihsel maddeci kavrayışın disiplindeki boşluğu doldurma potansiyelinin yukarıda aktarılmaya çalışılan iki kavramla gerçekleştirilebileceği düşünülmektedir. Toplumsal yeniden üretim, çalışma yaşamını ayakları üstüne oturtabilecek görünmez alanı vurgulayarak toplumsal formasyonun bütünsel olarak ele alınmasını sağlayabilecektir. **Subsumption** kavramı ise, ileride ayrıntılandırılacağı gibi, yaşadığımız zamanı anlamlandırmayı mümkün kılarken, kamu yönetimi disiplindeki güncel çalıştırma rejimi öznelindeki cinsiyetçi değişimi gösterebilme olanağı sunacaktır. Kısacası, sermaye birikim ve cinsiyet rejimlerinin niteliği ve elbette bununla bağlantılı olarak sınıf mücadelesinin seyrine göre yeniden üretimin maliyetini üstlenen kamusal politikalar genişleyebilmekte veya daralabilmektedir. Kapitalizmin bir veçhesi olarak, küresel olmasına rağmen sabit kalmayan, şekil değiştiren, çelişkili, Stuart Hall'un tabiriyle "*salınımlardan oluşan bir saha*",²⁵⁴ olarak neoliberalizm de toplumsal yeniden üretime dair yeni sınır(sızlık)lar anlamına gelmektedir. Neoliberalizmin çelişkili yapısıyla paralel bir kamu yönetimi yaklaşımı olarak yeni kamu işletmeciliği de süreç içerisinde farklılaşan eklektik bir kuram olarak belirmektedir. Bu nedenle, alttaki bölümde "çok başlı bir fenomen" ve "zaman içerisinde uyarlanan yönetsel araçlar koleksiyonu"²⁵⁵ olarak tanımlanan YKİ'nin kuramsal açılımı sağlanmaya çalışılacaktır. Buradaki amaç Camilla Stivers'in belirttiği gibi toplumsal ve politik olanın maddi gerçeğe daha yakın tanımlanarak çözümleri de daha olanaklı kılabilme umududur.²⁵⁶

²⁵⁴ Stuart Hall, "The Neo-Liberal Revolution", **Soundings**, no.48, Yaz 2011, s. 9-28 ve Jamie Peck, *Constructions of Neoliberal Reason*, New York: Oxford University Press, 2018, 8 ve 30'dan aktaran Wendy Brown, **a.g.e.**, s. 56.

²⁵⁵ Mike Dent, John Chandler, Jim Barry, "Introduction", **Questioning the New Public Management**, Ed. Mike Dent, John Chandler, Jim Barry, Ashgate, 2004, pp. 1-5.

²⁵⁶ C. Stivers (2007), **a.g.m.**, s. 472.

İKİNCİ BÖLÜM

YENİ KAMU İŞLETMECİLİĞİ YAKLAŞIMININ KURAMSAL ÇERÇEVESİ VE ELEŞTİRİLERİ

2000’li yılların başında bile post-yeni kamu işletmeciliği tartışmasının başlamasına rağmen hala uygulama alanı bulan yeni kamu işletmeciliğine dair bir genelleme yapmanın “Don Kişotvari bir çaba” olacağı pek çok araştırmacı tarafından dilegetirilmektedir.¹ Bu durumun, yeni kamu işletmeciliğine dair bir “manifesto” olmamakla² birlikte Christopher Hood ve Osborne-Gaebler’in metinlerinin kuruculuğuyla analiz edilen uygulamalar demeti olmasından kaynaklandığı da belirtilebilir. Öte yandan Hood’un 4 meta ilke ve 7 doktrininin her sezonda giyilebilmeye uygun (for all seasons) sihirli paltosundan çıkan tabirini kullanmaya sevk edecek ölçüde kapsamlı etkisi ile Osborne ve Gaebler’in paradigma iddiasıyla öne sürdüğü ilkeler üzerinden uygulanan reformların kendi hedefleri nazarındaki “başarıları” da tartışmalıdır. Tartışmalar, Hood’un doktrinleri ve YKI’nin gerçeklikle sınanmaya açık olmaktan ziyade baktığı her yerde piyasayı gören uhrevi bir inanca dair olduğu yönündedir. Geçmişin belirli bir okuması, Hobsbawn’ın deyimiyle “geleneğin icadı” üzerinden geleceğe yönelen bir öneriler demeti olması bakımından da kavramlarındaki tarafsız görünüme rağmen ideolojik içeriğine işaret edilmektedir.³ Bu itibarla geçmişin bürokratik ve hiyerarşik⁴ yönetiminin yerini

¹ Alan Lawton ve Frederique Six, "New Public Management: Lessons from Abroad", **The State of Public Administration: Issues, Challenges and Opportunities**, Ed. Donald C. Menzel, Harvey L. White, M. E. Sharpe, New York, Armonk, 2011, p. 409.

² Christopher Hood, "A Public Management for All Seasons?", **Public Administration**, Vol:LXIX, Spring 1991, p. 9.

³ A. Gray ve B. Jenkins, "From public administration to public management: Reassessing a revolution?", **Public Administration** 73 (Spring): 75-99’den aktaran Alan Lawton, Frederique Six, **a.g.m.**, s. 413.

⁴ 1970’lerin sonunda yaşanan krizin olanak sağladığı topyekün dönüşümün, disiplinindeki yansıması olan yeni kamu işletmeciliği, temelde klasik akımın pozitivist epistemolojik-metodolojik özelliklerini aşmayan çerçevede, örgütsel perspektifinin belirli bir adaptasyona tabi tutularak bürokrasi eleştirisini geliştirdiği ileri sürülmektedir. Buna göre pragmatik rasyonalite hala geçerliiyken sermaye birikim rejiminin niteliğine göre gerçekleştirilen adaptasyon, karşıt yaklaşımların eleştirisiye olanak tanıyan kavram setlerinin benimsenerek, pöseydo bir bürokrasi yergisi geliştirmek olmuştur. Bkz: Fatma Eda Çelik, “Yönetim Bilimlerinde İki Kültür”, **Quo Vadis: Kamu Yönetimi**, Der. Veysel Erat, Cengiz

değişime, farklılığa ve katılıma açık işletmeciliğe bırakması gerektiği önerisi olarak yeni kamu işletmeciliğine dair tartışmanın bir ayağı da evrensel uygulama alanı bulmasına rağmen bu niteliğe haiz olup olmadığı üzerinedir. Bu konuyu tartışmaya geçmeden önce C. Hood'un da işaret ettiği gibi uygulamanın ayrıntılarına dair daha fazla akademik çalışmaya ihtiyaç duyulmanın yanı sıra Lawton ve Six'in vurguladığı gibi bunu mümkün kılacak bilginin ulaşılabilirliği de oldukça önem arz etmektedir.

2.1 Tarihsel-Toplumsal İlişkilerin Bir Yansıması Olarak Yeni Kamu İşletmeciliği

Yeni Kamu İşletmeciliğinin ideolojik olarak beslendiği kaynak olan yeni sağ ideoloji⁵ refah devletini oluşturan işçi, işveren ve devlet arasındaki geçici uzlaşmanın nihayete ermesiyle üstünlüğü elde etmiştir. Fordist birikim rejiminin toplumsal eşitlikle kapitalizmi harmanlama siyasetinin imkansızlığı, 1970'lerin sonundaki ekonomik krizin yanı sıra sistem karşıtı kesimlerin muhalefetine yarattığı tedirginlikle sınınanca, "Keynes Eleştirisi" ve "Lennon Eleştirisi" üzerinden yükselen piyasa odaklı bir ideoloji olan yeni sağın önü açılmıştır.⁶

Yeni dönemde siyasetin odağına piyasa yerleştikten, "*Thatcher'ın veciz ifadesiyle artık 'toplum' diye bir şey yoktur. Sadece bireyler ve onların aileleri vardır.*"⁷ Neoliberaler ile Reagancılık ve Thatcherçılık gibi ayrıntılandırılacak çeşitli muhafazakar akımları yan yana getirebilen yeni sağın formülü, iktisadi gerilemenin suçlusu olarak addettikleri "*refah politikaları ile sosyal güvenlik*

Ekiz, İbrahim Arap, Ankara, Nika, 2018, s. 221-245.; Bu bakış açısı, Fraser'ın neoliberalizmin yollarını döşerken feminist eleştirel çerçeveyi araçsallaştırdığı yorumuna benzer biçimde, pozitivizme eleştirel yaklaşan Yeni Kamu Yönetimi yaklaşımı ve diğer alternatif akımların toplumdan kopukluk bağlamında eleştirdiği bürokrasi sorunsalı ve "anti yönetim" arayışlarının, YKİ'nin bürokrasiyi tasfiye söylemine zemin hazırladığına işaret eder. Fakat hemen belirtmek gerekir ki bu tezde tüm retoriğine rağmen bürokrasi ve hiyerarşinin YKİ tarafından tasfiye edilmeyip, mutlak boyunduruk koşullarında cinsiyetçiliği de derinleştiren aşırı araçsallaştırılmış bir biçimine büründüğü düşünülmektedir. Fraser'ın "Tarihin cilvesi" metaforunun kamu yönetimi disiplini için de geçerli olması konunun sadece bir epistemoloji sorunu olmadığını da göstergesi gibidir.

⁵ Selime Güzelsarı, "Kamu Yönetimi Disiplininde Yeni Kamu İşletmeciliği ve Yönetişim Yaklaşımları", **Kamu Yönetimi: Gelişimi ve Güncel Sorunları**, Ed. Kemal Öktem, Uğur Ömürgönülşen, Ankara, İmaj, 2004, s. 100.

⁶ Alev Özkazanç, "Refah Devletinden Yeni Sağa", **Siyaset Sosyolojisi Yazıları**, Ankara, Dipnot, 2007, s. 19.

⁷ A.e., s. 45.

harcamalarının yarattığı” iddia edilen “*bağımlılık kültürü*”ne⁸ karşı “*çekirdek aile*”yi öne çıkarmaktır.⁹ Bu konu, aynı zamanda toplumsal yeniden üretim sürecinin neoliberal biçiminin niçin kadın özgürleşmesine değil de Wendy Brown’un tabiriyle *femina domesticaya* (ev kadını)¹⁰ yani “*anti feminist ve eni konu gerici*” bir siyasete mecbur oluşunun temel nedenlerindendir. Başka bir ifadeyle, neoliberal bireycilik ve yeni sağın aileciliği perspektiflerinin yan yana gelişinde kuramsal analitik bir paradoks veya boşluk değil, bu sayede mümkün olabilen bir sistemden bahsedilmektedir. Bu aynı zamanda neoliberallerin daima muhafazakar olması gerekliliğinin de açıklamasıdır. Bu sistemde kadınlar tam bir “**homo oeconomicus**” olarak değil “**femina domestica**” olarak var olmakta ve tüm insan sermayesinin bakımını üstlenmek zorundadır.¹¹ Bu nedenle Wendy Brown neoliberalizmin insan

⁸ Buna göre, “müsamaha siyaseti” ve “kolektif sorumluluk” düşüncesinden kaynaklanan sosyal yardımlar, bireysel inisiyatif ve sorumluluğu geriletmeyle sonuçlanmaktadır. Bu şekilde ortaya çıkan ahlaki gerileme ise, ailenin parçalanması ve suç oranlarının artmasına yol açmaktadır. Lesley Hoggart, muhafazakar akımlarca ideolojik olarak dolaşıma sokulan ve neoliberallerce desteklenen bu söylemin altındaki gerçek meselenin sermaye birikiminin selameti için işçi sınıfını terbiye etme gerekliliğini vurgulamaktadır. Bkz.: Lesley Hoggart, “Neoliberalizm, Yeni Sağ ve Cinsel Siyaset”, **Neoliberalizm: muhalif bir seçki**, Haz. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı, Tuncel Öncel, 2. bs., Yordam, 2007, s. 248-251.

⁹ Bu iki perspektifi lehimlemek açısından kilit kavram olmanın yanı sıra yeni sağın bireycilik iddiasının istisnası olan “çekirdek aile”ye tanınan öncelik Hayek’e kadar geri götürülebilecek bir düşünsel arka plana sahiptir. Buna göre devlet, refah sağlamakla yükümlü olan ailenin (ki büyük ölçüde kadının olarak okunmalıdır) yerini almamalıdır. Lesley Hoggart bunu ailenin “*piyasada başarılı olmayı teşvik edecek geleneksel ahlaki ve nitelikleri aktarma*” işleviyle açıklamaktadır. Ayrıca muhafazakar siyasetin ısrarla vurguladığı “*Cinsellik, ahlak ve aile konularının sol ile sağ arasındaki savaşın birer cephesi olarak*” görüldüğünü belirtmektedir. Nitekim savaşın kazananının henüz tam anlamıyla belirginleşmediği yıllarda neoliberalizmin ipi göğüslemesinde İngiltere ve Amerika’daki ahlak kampanyaları ve antifeminist “sivil” toplum mobilizasyonunun önemi büyüktür. Bkz.: Lesley Hoggart, **a.g.m.**, s. 211-254.; Nitekim uzun süren hegemonik gücünü yitiren neoliberalizmin toplumsal yeniden üretim krizinin çözümünde de ekonomik krizden nasibini almış erkekliğin öfkesini soğurma ve yönünü saptırma amacını da içeren antifeminist toplumsal mobilizasyona yol verdiği söylenebilir.

¹⁰ Burada, değersiz kılınan ev işini gerçekleştiren ve dolayısıyla yaşamın döngüsünü sağlayan kadın anlamında kullanılan ev kadını tabirinin, çalışan kadın prototipiyle karşılaştırmalı olarak bir yergiyi ve küçümsemeyi ifade etmediği uyarısını yapmak gerekmektedir. Yergi söz konusu ise bile bu ev işini daima kadına hasreden toplumsal formasyona dönüktür.

¹¹ Neoliberalizmin öznesi, yalnızca insan doğasına atfen kullanılan çıkarı peşindeki birey değil, piyasanın iniş çıkışları uyarınca daima inşa halindeki rekabet bağlamında kendine yatırım yapmakla sorumlulaştırılmış olan “ekonomik insan” başka bir tabirle “insan sermayesi”dir. Bireyler bir yandan sorumlulaştırılmakta öte yandan bunun imkanlarına dair kamusal yeniden üretim olanakları kısılmaktadır. Burada belirtmek gerekir ki politik/ekonomik insan kavramlarının içeriği de tarihsel bakımından değişmektedir. Örneğin Aristoteles’ten itibaren homo politicus’u diğerine (economicus) yeğ tutan, “birikim için birikim” ahlakını yeren düşünsel çeperler tedricen homo oeconomicus’u öne çıkaran bir yere doğru evrilmiştir. Ama Wendy Brown, 18. yüzyılda dahi “siyasal iktisat”ın siyasal olanı önceliklendiren konumunu koruduğunu vurgular. Adam Smith’in “bırakınız yapsınlar”

sermayesi formülasyonunun liberal demokratik öncüllerine kıyasla toplumsal cinsiyet tabiiyetini hem şiddetlendirdiğini hem de temelden değiştirdiğini belirtir. Şiddetin aracı ise;

“ailelere, çocuklara ve emeklilere destek oluşturan kamusal altyapının küçülmesi, özelleşmesi ve/veya sökülmesidir...Başka bir deyişle, kamu hizmetlerinin özelleştiği bir bağlamda ‘sorumlulaştırma’, kendilerinden sorumlu olamayanların sorumluluğu orantısız bir şekilde onlara düştüğü ölçüde, kadınları ayrıca cezalandırmaktadır. Bu bakımdan ailecilik, neoliberalizmde kamu mal ve hizmetlerinin özelleştirilmesinin tesadüfi bir özelliği değil, esaslı bir gereğidir”¹²

Bu itibarla gece bekçisinden dümen tutan devlete, özelleştirmeden kamu özel ortaklıklarına ve elbette kamu işletmeciliğinden yeni kamu işletmeciliğine geçilen eşikte bireycilik ve aileciliği aynı anda sahiplenmenin bir çelişki değil lehimi sağlayan unsur olduğu daha net ortaya çıkmıştır. Zaten Wendy Brown’un da vurguladığı gibi bu toplumsal formasyonun yapısal bir gereği olarak kendini dayatmaktadır. Hem sermaye birikimi için özelin ve kamunun, iktisadi ve siyasi olanın ilişkiselliğine hem de toplumsal cinsiyetin kurucu unsur olduğuna dair açıklayıcı bir örnek olması bakımından da önemli görünmektedir. Özetle ahlakçılıkla neoliberalleri yan yana getiren konu sermaye birikiminin devamlılığı için kadını “*ilelebet çekirdek ailenin biyolojik ve kültürel yeniden üretim işleviyle sorumlu kılıp*” özgürleşme ya da başka bir ifadeyle daha fazla insanlaşabilme kapasitesini sınırlamaktır.¹³

cümlesinin de bu kabul bağlamında egemene yönlendirilmiş olduğu, dahası neoliberal öznenin miladı olarak işaret edilen Bentham’ın faydacı öznesinde dahi homo politicusun yerini koruduğu belirtilir. Ne var ki konunun bam teli söz konusu öznenin politik de olsa hem sınıfsal bir içeriğinin olması hem de “*her zaman ve açıktan eril olması*”dır: “*Tarihsel açıdan homo politicusun, Aristoteles’ten başlayıp Kant ve Hegel’e varıncaya değin, erilliği açıktan öne sürülmediğinde, kadınlar açık açık kategori dışı bırakılmadığında dahi, erkek yanlısı bir tavır ve faaliyet alanı olmuştur. İster müşterek olanın yönetimine iştirak etmek olarak (Aristoteles), ister askeri erdeme koşutluk içinde (virtù, Makavel), ister mertlik ölçüsü ve yüreklilik olarak (Weber), isterse özerklik, rasyonellik ve kendi kendine egemen olmak (modernler) biçiminde belirtilmiş olsun, homo politicus hemen her zaman ve açıktan eril olmuştur.*” Bu erilliği deşifre etmeyi sağlayan feminizmin boy gösterdiği çağımızın “yaratıcı” olarak homo oeconomicus da tamamen ve hatta daha şiddetli olarak eril niteliktedir. Aynı zamanda muhafazakar olan neoliberallerin birey, aile ve cinsiyet farkının toplumsallığını doğallaştırarak kuramsal tutarsızlığı gözlerden uzak tutmalarının yolu da toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünden geçmektedir. Bkz.: Wendy Brown, **a.g.e.**, s. 115-121.

¹² **A.e.**, s. 123.

¹³ Lesley Hoggart, **a.g.m.**, s. 255.

Söz konusu dönüşümün üretim süreçlerindeki ayağına dair oldukça geniş bir literatür var olduğu için ayrıntısıyla ele almak olanaklı görünmemektedir. Bu konuda, 1970’li yıllarda yaşanan kriz nedeniyle uluslararası iş bölümünde dengelerin yeniden oluşturulduğu, bu itibarla OECD tarafından tasarlanmış yeni bir modele geçilerek¹⁴ emek-yoğun üretim süreçlerinin emeğin ucuz ve örgütsüz olduğu sömürgelere/3. Dünya ülkelerine kaydırıldığı ve Batı için tüketim mallarının üretildiği bir devreye girildiği perspektifi benimsenmektedir. Küreselleşme diye de tabir edilen bu süreç şirket merkezlerinin hala Batı kapitalizmine aitken, üretim sürecinin emek yoğun kısmının taşeronlaştırma yoluyla emeğin ucuz olduğu bölgelere veya mekânsal kayma olmaksızın göçmenler tarafından gerçekleştirilen ucuz emek gettolarına havale edilmesinden ibarettir ve bunun iş bölümündeki cinsiyetçi yapıyı derinleştiren sonuçları vardır.¹⁵

Bu yeni süreçte kamu yönetiminin de dahil olduğu toplumsal alanlar sermaye değerlendirilmesine açılmakta doğa ve bilgi de hiç olmadığı kadar sermaye değerlendirilmesine süreçlerine dahil edilmektedir.¹⁶ Hatta aralarında David Harvey’in ve De Angelis ve Hartsock gibi birçok feminist yazarın da yer aldığı bakış açısı neoliberalizmi ilkel birikim, ekonomi dışı zor ve mülksüzleştirme kavramlarıyla birlikte okumaktadır. Buna göre Rosa Luxemburg’u hatırlatır şekilde kapitalizmin dışarısı kavramsallaştırmasından yararlanılır ancak ondan farklı olarak sadece henüz kapitalistleşmemiş uzamlara/coğrafyalara atıfla değil “*aynı zamanda kapitalist ekonomilerdeki kapitalist olmayan sektörleri*” içerecek şekilde genişletilerek kullanılmaktadır.¹⁷ Hava, su, toprak gibi “*toplumsal müştereklerin çitlenmesi*” süreci ile geçmişte sınıf mücadelesiyle kazanılan emeklilik, refah harcamaları, sosyal sağlık sistemleri gibi “ortak mülkiyet haklarının” yeniden piyasaya açılarak soğurulması mülksüzleştirme yoluyla birikim sürecini oluşturmaktadır.¹⁸ Bu anlamda neoliberalizm sermaye birikiminin tıkanıklığını açmak için kamuya dönük “el

¹⁴ Maria Mies, **Ataerki ve Birikim: Uluslararası İşbölümünde Kadınlar**, Çev. Yıldız Temurtürkan, Ankara, Dipnot, 2012, s. 215.

¹⁵ Sungur Savran, **Kod Adı Küreselleşme: 21. Yüzyılda Emperyalizm**, İstanbul, Yordam, 2008, b.a.

¹⁶ Joachim Hirsch, **a.g.e.**, s. 142.

¹⁷ Judith Whitehead, “Emperyalizm ve İlkel Birikim”, **Marksizm ve Feminizm**, Haz. Shahrzad Mojab, Çev. Funda Hülügü, İstanbul, Yordam, Mayıs 2018, s. 232.

¹⁸ David Harvey, **a.g.m.**, s. 38.

koyma”, “mülksüzleştirme” ve “ilksel birikim” kavramlarıyla anamlanabilen bir projedir.¹⁹ Nitekim *"kapitalizmle eş zamanlı olarak gelişen kamu yönetimi, her zaman kapitalizmin gelişme sorunlarıyla içiçe olmuştur."*²⁰

Kapitalizm ile henüz kapitalize olmayan mecraları birleştirme gayesi, *"yeni muhafazakar siyaset/kültür ile petrol-ordu-sanayi birikimi ve Washington konsensusları boyunca epeyce yol alan finansal sermayenin koalisyonlarını gerektirmiştir."*²¹ John Williamson tarafından ilk kez 1989’da Washington merkezli IMF ve DB’nin öncülüğünü yaptığı on maddelik ilkeler serisine atıfla Washington Konsensüsü olarak ifade edilen 10 madde; mali disiplin, kamu harcamalarının yeniden düzenlenmesi, vergi reformu, finansal serbestleşme, rekabetçi döviz kuru politikaları, ticari serbestleşmenin önündeki engellerin kaldırılması, doğrudan yabancı yatırımların önünü açacak düzenlemeler ve özelleştirme politikaları, piyasaları düzenleyecek ve denetleyecek kurumların devre dışı bırakılması ve bağımsız üst düzenleyici kurullar maskesi altında düzenleme karşıtlığı ve mülkiyet

¹⁹ Ayşegül Sabuktay, kamu yönetimindeki süreci *"mülksüzleştirme yoluyla birikim"* bağlamıyla incelemekte ve özellikle 2000’li yıllarda sürecin *"mülksüzleştirme yönetimi"* haline geldiğini belirtmektedir. Sabuktay ayrıca sermaye birikimine odaklanmanın anlamlı fakat kriz temasını kapsamadığı sürece eksik bir perspektif olacağı uyarısında bulunmaktadır. Bkz.: Ayşegül Sabuktay, **a.g.e.**, b.a.; Mülksüzleştirme, ilkel birikim gibi kavramları toplumsal cinsiyet bağlamıyla düşünüp ev emeği ve cinsiyete dayalı iş bölümünü de *"ileri kapitalizmin tam 'kalbinde' yer alan tipik bir 'dışarı' olarak"* görmek mümkündür. Judith Whitehead ilkel birikim, ekonomi dışı zor ve mülksüzleştirme kavramlarına dair çarpıcı bir analiz geliştirir. Ona göre *"...ekonomi dışı zor da dahil olmak üzere ilkel birikim örneklerinin çoğu, eski sömürge bölgelerinde hayata geçirilmektedir. Buna karşın genişletilmiş yeniden üretim alanıyla ilintili olan mülksüzleştirme yoluyla birikim biçimleri – toplumsal gelirdeki düşüş, saadet zincirleri, kamu sektöründeki özelleştirme- eski merkez kapitalist bölgelerde çok daha belirgin biçimler almaktadır."* Konu Türkiye olduğunda ise, toprağa suya el konulması gibi *"eski çevre ülkelerde ve hatta Hindistan, Çin ve Brezilya gibi yükselmekte olan bölgelerde"* meydana gelen ve üreticileri üretim araçlarından ayıran ilkel birikim biçimleri ve onun getirisi olan yarı proleterleşmenin de yukarıda merkez kapitalist ülkelere dair zikredilen mülksüzleştirme biçimlerinin de söz konusu olduğuna şahit oluyoruz. Günümüzde emperyalizm teorisinde finansallaşmayı ön plana çıkaran Patnaik ile birlikte Moyo ve Yeros da Harvey’ı merkez-çevre ilişkilerini ihmal ettiği dolayısıyla birikim süreçlerinde yukarıda bahsedilen (ilkel birikim/ mülksüzleştirme) mekansal farklılaşmayı ve küresel iş bölümünü kurama dahil etmediği gerekçesiyle eleştirerek alt-emperyalizm teorisine yönelmişlerdir. Söz konusu yaklaşım ilkel birikim ve mülksüzleşmeyi sert süreçlerle birarada yaşayan BRIC (Brezilya Rusya Hindistan ve Çin) ülkelerini açıklamakta kullanılsa da Türkiye açısından da anlamlı olabileceğini düşündürmektedir. Konumuza dönersek Maria Mies ve Dalla Costa’ya göre de; *"ücretsiz ev emeği üreticisi kadınların bedenleri, kararları ve hayatları üzerindeki doğrudan ataerkil denetim...şüpheye yer vermeyecek şekilde ilkel birikimin cinsiyet ayrımcılığına dayalı özel bir biçimdir."* Bkz.: Judith Whitehead, **a.g.m.**, s. 236-245.

²⁰ Ayşegül Sabuktay, **a.g.e.**, s. 16.

²¹ Patrick Bond, *"Çalkantılı, Eşitsiz ve Birleşik Kapitalizm"*, **Siyasi İktisat ve Küresel Kapitalizm: 21. Yüzyıl, Bugün ve Yarın**, Der. Robert Albritton, Bob Jessop, Richard Westra, Ed. Cemil Boyraz, Çev. Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 155.

haklarına sunulan sınırsız güvencelerden oluşan ilkelerdir.²² Yönetişim ve yeni kamu işletmeciliğindeki retorik kaymayı anlamak açısından önemli görünen Post Washington Konsensüsünü ilkinden ayıran ise, neoliberal politikaların yanı sıra yeni kurumsalcı iktisat²³ dolayısıyla siyasal kurumların öneminin vurgulandığı, “iyi yönetim”i merkeze koyan ve sadece piyasacı mantığı ve hızlı büyüme saplantısını değil “yoksullukla savaş” gibi vurguları olan bir büyümenin öne çıkarılarak “*ahlaken daha kabul edilebilir bir konum*” sergilenmesidir. Güven’in vurguladığı gibi “*kısacası PWK neoliberal ilkelerden tam olarak ayrılmamakla birlikte, bu genel paradigmanın keskin yanlarını yumuşatan, bir parça daha sosyal, daha düzenlemeci bir piyasacılığa karşılık geliyordu.*”²⁴ Bu doğrultuda ulus devlet ve siyasal iktidarlar, sermayenin yayılmasına engel oluşturmayacak, serbest mal, sermaye ve emek piyasalarının oluşturulmasını sağlamanın yanı sıra altyapının uygun bir şekle dönüştürülmesine²⁵ zorlanmıştı. Altyapının uygun bir şekle dönüştürülmesi ise aşağıdaki alt bölümlerde tartışılacağı üzere devlet aygıtının yeni kamu işletmeciliği yaklaşımı uyarınca yeniden yapılandırılmasıydı.

Toparlamak gerekirse, ulus devletlere yeni görevler yükleyen küreselleşme/finansallaşma her alanı rekabetçi ve etkinlik odaklı olarak yeniden düzenlerken bunlarla bağlantılı bilinç ve bedene dair belirli düşünce kalıpları da oluşturmakta; piyasa, devlet, gündelik hayat, aile gibi konular hakkında yeni sınırlar oluşturma süreci ise toplumsal cinsiyet ilişkilerine dair sonuçları olan bir dışsallığa

²² Cemil Boyraz, “Krizden Sonra? Küresel Kriz Sonrası Siyasi-İktisada Genel Bir Bakış”, **Siyasi İktisat ve Küresel Kapitalizm: 21. Yüzyıl, Bugün ve Yarın**, Der. Robert Albritton, Bob Jessop, Richard Westra, Ed. Cemil Boyraz, çev. Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018, s. xiii-xxv.

²³ Yeni kurumsal iktisatın ayırt edici yönü, kurumların tarihsel süreç içerisinde kendiliğinden değil bireylerin öz çıkarları temelinde, kurucu bir irade doğrultusunda gelişen, farklı toplumların farklı kurumları meydana getirdiği görüşüne dayanan kurumsalcı iktisadi bir adım öteye taşıyarak toplumdaki çeşitli kurumların (gelenek, aile, devlet kurumları vb.) piyasalar üzerindeki etkisini neoklasik iktisadın boşluklarını dolduracak biçimde teoriye eklemesidir. Post Washington esaslarının geçerli olduğu bu dönemde, yeni kurumsalcı iktisadın etkisiyle ilk etapta kurumların rolü toplumsal katılımı önemseyen bir biçimde yönetim perspektifiyle vurgulanırken daha yakın zamanda kurumların rolünün devam ettiği ancak krizler bağlamında keskinleşen çelişkiler nedeniyle demokratik-toplumsal katılımı zorunlu olarak içermeyen otoriter modele doğru bir yönelimin olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Bkz.: Hülya Kirmanoğlu, **Kamu Ekonomisi Analizi**, 6. bs., İstanbul, Beta, 2017, s. 16-28.

²⁴ Ali Barak Güven, “IMF, Dünya Bankası ve Küresel Kriz: Yeni Dengeler, Eski Yönelimler”, içinde **Küresel Kriz ve Yeni Ekonomik Düzen**, Der. ve yay. haz. Fikret Şenses, Ziya Öniş, Caner Bakır, İstanbul, İletişim, 2.bs., 2015, s. 47.

²⁵ Joachim Hirsch, **a.g.e.**, s. 183.

değil özsöl olarak cinsiyetçi bir sürecin varlığına işaret etmektedir.²⁶ Üretim alanında ve devletin yeniden üretim alanından çekilmesiyle toplumsal yeniden üretimin tamamında oluşan cinsiyetçi yapının yanı sıra kadınların dahil olmak için onca mücadele verdiği parlamentonun gerileyişı de antidemokratik erilleştirme sürecinin bir tezahürüdür. “*Müzakereyi yalnızca maskülen ağırlıklı sermayeyle yapan neokorporatist bir sistem... temsili sınırlandıran yapısıyla kadınları dışlamaktadır.*”²⁷

Bu itibarla neoliberalizmi²⁸, hem küresel işçi sınıfının üretim süreçlerine dair yeniden yapılanmayı içeren hem de emek gücünün yeniden üretimine dair toplumsal veçhelere karşı başlatılmış açık bir sınıf savaşının “*ikili atak*”²⁹ olarak düşündüğümüzde yaşanan dönüşümün toplumsal cinsiyet ilişkisi açığa çıkabilecektir. Dolayısıyla bu çalışmada sadece üretim ilişkilerine odaklanılarak anlaşılamayacak yeniden üretim alanına dair değişimlerle bütünlük arz eden topyekün bir dönüşümden³⁰ bahsedilmektedir.³¹

²⁶ Birgit Sauer, Stefanie Wöhl, **a.g.m.**, s. 108-128.

²⁷ **A.e.**, s. 120.

²⁸ Liberalizm ve onun neo hali arasındaki önemli farklardan birisi ilkinin modernliğe içkin bir yönetim zihniyeti olmasına rağmen ikincisinin (örgütlü) “*modernliğin çözülme süreci*”ne dair olmasını eklemek gerekmektedir. Bu demektir ki yükselen sınıf olan burjuvazinin aristokratik ve mutlakiyetçi rejime karşı eşitlik, özgürlük, yurttaşlık gibi kavramlarla kendini ortaya koyan ideolojisinin yol açtığı “insanlık trajedileri”ne rağmen, hegemonik olmayı başaran liberalizm -sosyalist blokun tehdit olmaktan çıkmasının payının da olduğu bir pervasızlıkla 1980’li yıllardan itibaren sosyal demokrat öğeler yerine yeni sağın muhafazakar ve otoriter öğeleriyle eklenerek neoliberal bir forma dönüşmüştür. Alev Özkazanç, neoliberalizmin yalnızca refah devletine yönelik eleştiriyi değil “*temel modern demokratik değer ve pratiklerin tümüne karşı radikal bir saldırıyı temsil etmekte*” olduğunu belirtir. Bu itibarla da devrimci ve hegemonik olma özelliğini taşımadığını, biçimsel ve soyut da olsa, liberalizmin öne sürdüğü eşitlik ve özgürlük gibi kavramların yerini “*barbarca tavır ve önermeler*”in aldığı neoliberalizmin “*Temsil, rıza, kural, usul, norm ve kararın liberal anlamları*”nı yitirdiği bir “*aşırı tahakküm biçimi*” olduğunu dile getirir. Dolayısıyla liberalizmin toplum ve piyasayı kendi haline bırakma iddiasının yerini de müdahaleci bir yönetim rasyonalitesine bırakmasına onay vermektedir. Nitekim neoliberalizm “psiko-iktidar”, “biyo iktidar”, “denetim” gibi kavramlar bağlamındaki bir yönetim zihniyeti olarak da tanımlanabilmektedir. Bkz: Alev Özkazanç, **Neoliberal Tezahürler: Vatandaşlık-Suç-Eğitim**, Ankara, Dipnot, 2011, s. 12-15.

²⁹ Tithi Bhattacharya (2017) How Not to Skip Class..., **a.g.m.**, s. 90.

³⁰ Yeni kamu işletmeciliği, yalnızca devlet aygıtında istihdam edilen emek kesimleriyle değil kamu harcamalarının sınırlandırılmasından özelleştirmelere kadar bu hizmetlerden yararlanan insanlarda yarattığı güvence yoksunluğu ve gelecek kaygısı gibi boyutlarla da ilgilidir. Bu bağlamda tüm dünyada artış eğilimi gösteren ırkçılık, neofaşizan ve antifeminist söylemlerin de açıklayıcılarından olduğunu düşünmek mümkün görünmektedir. Bkz.: Cemil Boyraz, **a.g.m.**, s. xiii-xxv.

³¹ Tezimizin odağı olan YKİ, bünyesinde bu iki atağı da barındıran bir alana daırdır. Bir yandan tüm üretim süreçlerinde olduğu gibi kamudaki emek sürecinde de eril nitelikli metalaşmaya maruz bırakılan emekçiler aynı zamanda yaşamsal döngüyü zorlaştıran ikinci atağın da doğrudan

2.2 Sermaye Birikim Rejimleri ve Kamu Yönetimi Yaklaşımlarının Koşutluğu: “Binlerce Görünmez Bağ”

Ataerkil küresel kapitalist sistemin yukarıda yansıtılmaya çalışılan ideolojik ve maddi bağlamları ile kamu yönetimi alanında uygulamaya konulmakta olan siyasaların ilişkisi birikim rejimi kavramıyla kurulabilmektedir. Birikim rejimleri, birikim süreci ve düzenleme tarzının ilişkiselliğiyle ortaya çıkan özgül biçimlerdir³² ve kendilerine has cinsiyet rejimleri vardır.

Tarihsel bir perspektifle bakıldığında; rekabetçi kapitalizm aşamasına denk düşen ve burjuva ailesi modelinin henüz yerleşikleştirilmeye çalışıldığı yaygın birikim, “benzer normlar temelinde üretim ölçeğinin gelişmesini hedefleyen”³³ bir birikim rejimiyken, 1929 bunalımından 1970’lere kadar olan dönemi kapsayan aşamanın birikim rejimi, üretim ve yeniden üretime dair keskin bir cinsiyetçi işbölümü temelinde, üretim alanında bilimsel yönetim ilkelerinin uygulanma imkanı bulduğu “çalışmanın sürekli yeniden örgütlenmesini ve emeğin sermaye tarafından boyunduruk altına alınmasını”³⁴ hedefleyen yoğun birikimdir. Yoğun birikim rejimi ilk etapta Taylorist, 2. Dünya Savaşının sonrasında ise fordizm³⁵ olmak üzere aşamalandırılabilir. 70’lerin sonunda yaşanan kriz yeni bir birikim rejimine geçilmesini olanaklı kılarak, ev içindeki cinsiyete dayalı geleneksel işbölümünde münferit örnekler haricinde esaslı bir değişim olmaksızın, yeni iletişim ve ulaşım teknolojileriyle birlikte, ücret ve çalışma ilişkilerinin güçlü kuralsızlaştırma ve güvencesizleştirme eğilimi sergilediği post fordist rejim hakim konuma gelmiştir.³⁶

muhabatıdır. Bu açıdan YKİ bağlamının özgüllüğü ve zorluğu aynı zamanda üretim ve yeniden üretim alanı olan kamu yönetiminde gerçekleşmekte olmasıdır.

³² Maddi üretim koşulları, bunların gelişimi ve toplumsal tüketimin uzun süreli yapısı olarak tanımlanabilecek belirli bir üretim biçimi birikim rejimi kavramıyla tanımlanmaktadır. Joachim Hirsch, **a.g.e.**, s. 93.

³³ Alain Lipietz, **a.g.m.**, s. 68.

³⁴ **A.e.**, s. 63.

³⁵ “Taylorist emek süreci örgütlenmesinin standart tüketim mallarının kitlesel üretiminde hakim kılınması” olan Fordizm, yalnızca askeri ve ekonomik değil aynı zamanda bir yaşam biçimi olarak ABD’nin politik ve kültürel hakimiyetinin şekillendirdiği bir sürece gönderme yapmaktadır. “Yüksek derecede bir merkezi kural koyma ve yönetim faaliyeti, birçok yaşam alanının sürekli gelişen bir şekilde “baştan sona devletin müdahale alanına girmesi” ve yaşam tarzları, politik davranışlar, çıkarların ifade edilmesi ve taleplerin ortaya konması süreçlerinin, bürokratik parti ve birlikler tarafından önemli ölçüde kontrolü, bu sistemin karakteristik özellikleridir.” Bkz.: Joachim Hirsch, **a.g.e.**, s. 121, 125.

³⁶ Joachim Hirsch, **a.g.e.**, s. 138-139.

Postfordist rejimin içinde yer aldığı toplumsal kurumlar ve yapıların düzenleme tarzı olarak neoliberalizmin en temel öğelerinin kamu yönetimi bağlamındaki temel öğeleri ise Washington Konsensüsleri ile paralel olarak; devlet sektörünün özelleştirilmesi, sermaye birikiminin önünde engel teşkil eden düzenlemelerden arındırılması ve esnekliğin mümkün mertebe genişletilmesi olmuştur.³⁷ Esneklik yeni bir kavram olmamasına rağmen 1970'lerden sonraki süreçte kapitalist sınıf stratejilerinde meydana gelen genel ve kapsamlı değişikliklerle yaygınlaşmıştır.³⁸ “Fordizmin katılıklarıyla açıktan çatışma içinde olan” ve yeni kamu işletmeciliği dolayısıyla kamu sektörüne de yansıtılmak istenilen esnek birikimde;

“işgücü piyasalarının yeni yapısı kadınların emek gücünü yarım zaman temelinde sövmeyi çok daha kolay hale getirmekle ve böylece daha yüksek ücret alan ve işten daha güç çıkartılan çekirdek erkek işçilerin yerine daha düşük ücret alan kadın emeğinin geçirilmesini teşvik etmekle kalmaz; taşeron, ev içi ve aile türü çalışma sistemleri, partiyarcal uygulamaların ve eve iş almanın yeniden yükselmesine izin verir. Bu yeniden canlanmaya paralel olarak, çokuluslu sermayenin fordist kitle üretimi sistemlerini ülke dışına taşıma konusunda artan kapasitesi, orada son derece zayıf konumda bulunan kadın işçilerin emekgücünün, aşırı derecede düşük ücret ve hemen hemen hiçbir güvencesi olmayan çalışma koşullarında sömürülmesini olanaklı kılar.”³⁹

Bu anlamda esnek üretime damgasını vuran ücretli işgücü piyasaları ve emek süreçlerindeki feminizasyon olgusudur.⁴⁰ Ancak konunun önemli bir diğer boyutu birikimin, kadınların çifte anlamda tahakküm altına alınmasını sağlayan yeniden üretimdeki ücretsiz işgücüyle varlığını sürdürmesidir.

Kamu yönetiminde hakim paradigma haline gelen akımlara bakıldığında yaygın birikim rejiminde temelleri atılıp fordist birikim rejiminde de kuramdaki çeşitli ayrıkçı akımlara rağmen uygulamadaki egemenliğini büyük ölçüde devam ettiren geleneksel/klasik kamu yönetimi, post fordist birikim rejiminde ise yeni kamu

³⁷ Bob Jessop, “Thatcherizm’e Veda mı? Neo-liberalizm ve Yeni Zamanlar”, **Hegemonya Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet**, Der. Betül Yazar, Alev Özkazanç, İstanbul, İletişim, 2005, s. 242.

³⁸ Harvey’e göre bu 4 düzeyde gerçekleşmektedir. Birincisi emek süreciyle ilgili olan yani işgücünün esnek kullanımının yaygınlaşma derecesidir. İkincisi işgücünün bir sektörden diğerine hızla yeniden yerleşebilmesini sağlayan işgücü piyasalarındaki esneklik, üçüncüsü esnekliğin merkezinin devlet politikalarında görülmesi ve sonuncusu mekânsal ve coğrafi hareketlilik alanında esnekliktir. Bkz: David Harvey, “Esneklik: tehdit mi Yoksa Fırsat mı?”, **Toplum ve Bilim**, Bahar, 1993, s. 83-92.

³⁹ David Harvey, **Postmodernliğin Durumu**, çev. Sungur Savran, 3. bs, İstanbul, Metis, 2003, s. 177.

⁴⁰ A.e.

işletmeciliği karşımıza çıkmaktadır. Yönetimin teknik bir iş olarak yansıtılarak siyasetten bağını koparması gerektiğine yönelik disiplindeki kadim siyaset ve yönetim dikotomisi post fordist dönemde yeniden diriltilmek istendiyse de sonuçları itibariyle ekonominin siyaset üzerindeki hakimiyeti⁴¹ ve aşırı siyasallařması⁴² olarak zuhur etmiştir. Bu itibarla yeni kamu işletmeciliği post-fordist birikim rejimiyle bağlantılı olarak ekonominin siyaset üzerinde belirleyici olduğu, demokratik siyasetin alanının daraltıldığı tarihsel ve toplumsal bağlamın iz düşümünde devlet aygıtındaki örgütlenmenin aldığı biçim olarak tanımlanabilir. Devlet aygıtının tüm yapısal, örgütsel, personel sisteminin piyasa mekanizmasına benzer değerler ve uygulamalar seti ile yönetilmesine dönük uygulamaların temel gerekçesi ise genişletilmiş sermaye birikiminin devamlılığını sağlamak üzerinden anlaşılabilmektedir.⁴³

2.3 Kuramsal Çeperi Ayıklamak

Dünya ekonomik sistemi neoliberal bir çehreye büründükçe ulus devletler de yönetsel yapılarında biçim değişikliğine gitmiştir. Bu nedenle öncelikle özelleştirme ve piyasalaştırmayı öngören minimal devlet anlayışıyla birlikte siyasal olarak bürokratik devletten girişimci devlete ardından düzenleyici devlete geçilirken, yönetsel açıdan ise geleneksel kamu yönetimi yaklaşımından, ilk etapta kamu iřletmecilięine⁴⁴ daha sonra yeni kamu işletmeciliği yaklaşımına geçilmiştir.⁴⁵ Kamu işletmeciliği ve yeni kamu işletmeciliğine dair kırılganlık, ilk dönem daha çok elden çıkarılabilir olan kârlılık payı yüksek kamu işletmelerinin özelleştirilmesine ve kamu personel sayısının daraltılmasına dayalı anlayışın sonraki dönemde mülkiyet kamuda kalmaya devam etmekle birlikte, içsel mekanizmalarının piyasa mekanizmalarına

⁴¹ Selime Güzelsarı (2004), **a.g.m.**, s. 89.

⁴² Uğur Ömürgönülşen (2003), **a.g.m.** s. 25.

⁴³ **A.e.**, s. 8.

⁴⁴ Bu tezle ilgili yapılan okumalardan anlaşıldığı kadarıyla konuya dair çalışmalarda kamu işletmeciliği ve yeni kamu işletmeciliği ayrımı ve buna dair bir dönemselleştirme hakkında genel bir oydaşma söz konusu değildir. Bu konuda daha ziyade muğlak bir tutum olduğu düşünölmektedir. Ancak bu tezde söz konusu ayrımın kuramsal öneminin yanı sıra konuyu analiz edebilme açısından da gerekli olduğu düşünölmektedir.

⁴⁵ Selime Güzelsarı (2004), **a.g.m.**, s. 86.

benzer biçime dönüştürülmesiyle ilgilidir.⁴⁶ Özellikle 2008 sonrası belirginleşmeye başlayan otoriter neoliberalizmde kamu/özel (sermaye) ortaklıklarının⁴⁷ öne çıkarılması da ayırt edici faktörlerdendir. Bu itibarla kamu işletmeciliği açısından “özelleştirme” yeni kamu işletmeciliğinde “piyasalaştırma” ve tedricen yaşanan “metalaşma” kilit kavramlardır.

Kamu yönetimine piyasa rasyonalitesinin ithali hem kapitalistleşmiş hem de kapitalistleşmekte olan ülkelerde temel olarak mali krizler ileri sürülerek fakat temelde değişen sermaye birikim stratejileri nedeniyle gündeme gelmiştir. Ancak kapitalist ülkelerde, Keynesyen refah devletinden kaynaklandığı iddia edilen sorunlara karşı neoliberal ideolojinin etkisiyle reformlar gündeme alınmış, kapitalistleşmekte olan ülkeler ise daha çok mali krize çözüm⁴⁸ için başvurdukları uluslararası kurumların ileri sürdüğü koşullar bağlamında reformlara tabi tutulmuştur. Öte yandan farklı bir toplumsal formasyondan gelen post-komünist ülkeler açısından “Şok Doktrini”⁴⁹ adı verilen uygulamalar kapsamında dönüşüm gerçekleştirilmiştir.

⁴⁶ Ayrıca burada yalnızca motamot anlamıyla genel ve yerel yönetimlere ait kitler gibi kamu işletmeleriyle sınırlı kalınmamakta, genel ve yerel kamu yönetimlerinin kendileri dönüşüme uğramaktadır. Türkiye’de kamu işletmelerinin mülkiyet, yönetim ve denetim gibi unsurlar bağlamında farklılaşan hukuki çerçeveleri hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz.: Hülya Kirmanoğlu, “Kamu işletmeciliğinin değişen anlamları”, **Nuray Ergüneş İçin Yazılar: Finansallaşma, Kadın Emeği ve Devlet**, Ed. Elif Karaçimen vd., İstanbul, SAV, 2019, s. 323-350.

⁴⁷ Bu uygulama da yeni olmamakla birlikte, önceki dönemlerdeki örneklerine nazaran kamu ve sermaye arasında “risk ve kar paylaşımındaki asimetri” ile ayrılmaktadır. A.e., s. 348.

⁴⁸ Larbi, söz konusu ayrıma örnek olmak üzere, İngiltere, Kanada ve Avustralya’da Keynesyen refah devleti krizi gerekçesiyle kamu yönetiminde alternatif arayışlara geçildiğini, mali kriz yaşayan “gelişmekte” olan ülkelerin ise kalkınmacı devletin bürokrasiyi artırdığı argümanı ileri sürülerek her derde deva (panacea) reformlara tabi tutulduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla, mali krize çare olarak kamu harcamalarının kısılması ve kontrolünün gerektiği, bunun için ise piyasa tipi mekanizmaların ve yönetim tekniklerinin kamu yönetimine ithalini teşvik eden bakış açısı YKİ veya işletmecilik olarak etiketlenmiş ve zaman içerisinde yaygınlaşıp gelişmiştir. Bkz.: George A. Larbi, **The New Public Management Approach and Crisis States**, UNRISD Discussion Paper, No. 112, September 1999, p. 12.

(çevrimiçi)
[http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/%28httpAuxPages%29/5F280B19C6125F4380256B6600448FDB/\\$file/dp112.pdf](http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/%28httpAuxPages%29/5F280B19C6125F4380256B6600448FDB/$file/dp112.pdf) Son Erişim Tarihi: 24.09.2020.

⁴⁹ Naomi Klein’in şok doktrini, Psikiyatr Ewen Cameron ve Milton Friedman’a atıfla kullandığı iki Dr. Şok kahraman üzerinden açıklanır. Psikiyatr Cameron, maliyeti CIA tarafından karşılanan hastanede, hastalarını tedavi etmek için elektroşok yöntemini kullanarak olumsuz deneyimlerin hatırasını silmek suretiyle, boş levhaya (tabula rasa) dönüştürülen hafıza ile yeni bir kişilik yaratılabileceğini iddia etmektedir. Klein, Psikiyatr Ewen Cameron’un, anti komünist içerikli bu soğuk savaş yöntemiyle, Milton Friedman’ın toplumu neoliberal bir perspektifle biçimlendirmek için şok edici toplumsal felaketleri fırsat olarak değerlendiren yöntemi arasında analogi kurulmaktadır.

George A. Larbi, kamu yönetimi reformlarının, kapitalistleşmiş ülkeler açısından içsel unsurların, ekonomik krizin yanı sıra *politik ve etnik çatışmalarla yalpalayan* dünyanın geri kalanı⁵⁰ için ise IMF ve Dünya Bankası'nın koşullu yapısal uyum programlarının, belirleyici olduğuna dair empirik kanıt az olsa da paradigmadaki “*eş zamanlı kayma*”nın buna işaret ettiğini belirtmektedir. Buna göre reforma tabi tutulması gerektiği ileri sürülen ülkelerin kamu yönetimleri hem krizi tırmandıran hem de dönüşüm için gerekli olan çelişkili bir unsur olarak belirlemekte, reformun öncelikli gerekçesi ekonomi olarak ifade edilirken toplum ve devlet arasındaki ilişkiyi dönüştürmeye yönelik politik ve ideolojik bağlamın yanı sıra birey, şirket, kurum bazındaki işletme yönetimi danışmanlarının hızla artan sayısı ve etkisi ile bilgi teknolojilerindeki dönüşüm de önem arz etmektedir.⁵¹ Bu konuyu vurgulayan Tony Cutler da, yeni kamu işletmeciliği izleğinde süregiden uygulamaların gerçekleştiği Birleşik Krallık'ta özel sektörün “başarı”sına dair oluşan oydaşmayı üç başlık altında özetlemektedir; Öncelikle adeta “*zorunlu danışma*” haline gelen özel sektör yöneticilerinin tavsiye ve raporlarının yönlendirici etkisi, ilkinden hareketle kamu hizmetinin sunumunda özel sektörün kullanımı ve bu dolayısıyla rekabet mekanizmasının kamuya içselleştirilmesi, sonuncusu ise özel

Buna göre, bireyde olduğu gibi şok yoluyla paralize edilmiş toplum da iktidarın istediği doğrultuda yeniden kurgulanmaya kendiliğinden boyun eğecek hale gelmektedir. Fakat Byung-Chul Han, Klein'in, neoliberal dönemin olumluluğa dayalı incelikli psikopolitikasını gözden kaçırarak, bu dönemi disipline edici dönemin acı verici şok yöntemiyle açıklamaya çalıştığı eleştirisinde bulunur. Buna göre “*Elektroşokun etki mekanizması neoliberal psikopolitikanınkinden tamamen farklıdır. Etkisini felce ve ruhsal içeriklerin imhasına borçudur. Temel özelliği olumsuzluktur. Halbuki psikopolitikaya olumluluk hakimdir. Olumsuz tehditler yerine olumlu uyarılarla iş görür.*” *Acı ilaçlar değil, Like/Beğendim kullanır. Ruhu şokla sarsıp felç etmektense okşar. Ruhu ayartır, ona karşı gelmek yerine eşlik eder. Arzularını, ihtiyaçlarını, isteklerini “silme” yerine not alır. Davranışlarını engellemek yerine öngörü sayesinde onları önceden tahmin eder, hatta başlatır. Neoliberal psikopolitika baskı altına almak yerine, hoşla gitmeye, tatmin etmeye çalışan akıllı politikadır.*” Byung-Chul Han, **a.g.e.**, s. 43.; Fakat tezin konusu bağlamında neoliberalizme, dolayısıyla kamu yönetiminde de yeni kamu işletmeciliği perspektifine geçiş şartlarının çoğu ülke açısından şok doktriniyle oluşturularak psikopolitikanın önünün açıldığını, disipline edici tekniklerle incelikli psikopolitikaların yer yer eşzamanlı olarak kullanılmaya devam ettiğini düşünmek de hatalı olmayacaktır.

⁵⁰ Bu vurgu elbette kapitalistleşmekte olan ülkelerdeki içsel unsurların (yerli sermaye fraksiyonları ve taraftarlarının) reform talebinin olmadığı anlamına gelmemekte, kapitalist ülkelere kıyasla dışsal unsurların etkisi vurgulanmak istenilmektedir.

⁵¹ Bununla birlikte Larbi, 80'lerden sonraki bu yeniden yapılanma sürecinde yeni işletmeciler yaklaşımının ön plana geçişinin politik ajandadaki komünizm tehdidinin üzerinin çizilmesiyle mümkün olduğunu ayrıca vurgulamaktadır. Bkz.: George A. Larbi, **a.g.m.**, s. 5-9.

sektöre ait mali ve örgütsel yapının kamuya taşınması sürecidir.⁵² Bu tez açısından eklenmesi elzem olan ise tüm bunların kamudaki emek süreci üzerinde yarattığı cinsiyetçi işbölümünü de derinleştiren metalaşma etkileridir.⁵³

Nitekim yeni kamu işletmeciliği ile neoliberalizmin toplumsal yeniden üretim ilişkilerine dönük atağı arasındaki ilişki sermaye birikimi benzeri üretim süreçlerinin yerleşikleştirilmesinin yanı sıra kamu sektöründe artan bireysellik vurgusu ve sözleşmelilik sonucu dayanışma ve örgütlülüğün kırılması⁵⁴ üzerinden de kurulabilir. Ayrıca burada bir parantez açıp Moore'un belirttiği gibi yeni kamu işletmeciliğinin devlet aygıtının -özelleştirmeyi teşvik eden kamu işletmeciliğinden farklı olarak- özelleştirilmesi mümkün olmayan kısımlarının piyasa mekanizmasına uyarlanması olduğunun altını çizmek önemli görünmektedir.⁵⁵

Bu minvalde, İngiltere'de 1979-1997 döneminin muhafazakar hükümetinin, kamu sektöründeki sorunları özelleştirme-piyasalaştırma yoluyla çözmeye⁵⁶ dair uygulamalarla başlayan kamu işletmeciliği yolu, 90'lardan sonra ABD kökenli **reinventing government** şeridinin eklenmesi ile birlikte yeni kamu işletmeciliği altında daha kapsamlı bir niteliğe bürünmüştür.⁵⁷ Niçin böyle bir kapsama gerek duyulduğu sorusuna yönelik cevabı ise Selime Güzelsarı çok açık bir biçimde özetlemektedir. Buna göre yetmişli yılların sonundaki "*Krizin kapitalist çözümüne karşı işçi sınıfının göstereceği direniş, doğrudan siyasal karşı karşıya gelişle kırılamazdı. Dolayısıyla, devletin siyasal krizinin çözümü eş zamanlı ve*

⁵² Tony Cutler, "Making a 'Success' Out of 'Failure': Darker Reflections on Private and Public Management", **Questioning the New Public Management**, Ed. Mike Dent, John Chandler, Jim Barry, Ashgate, 2004, p. 209.

⁵³ Cutler'in de vurguladığı gibi "başarı" ölçütünün manipülatif niteliği unutulmadığında kamuya önerilen özel sektör başarısının sadece kâr odaklı kısıtlı perspektiften değil emeğin koşulları, emekliliğe dair sonuçları gibi ekonomi politiğe dair daha geniş bir perspektifin eşliğinde ele alınması gerekmektedir. Bkz.: A.e., s. 208-222.; Ancak cinsiyet eşitlikçi bir yaklaşımın yokluğunda, halihazırdaki ekonomi politiğin en geniş yorumu bile üretime nazaran yeniden üretimi ötelediği sürece bütünsel bir perspektife ulaşmak mümkün olamayacaktır.

⁵⁴ Uğur Selçuk Akalın, "Neoliberal İktisadın Gelişimi Üzerine Kısa Bir Not", **Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi**, Ed. Gülsüm Akalın, Uğur Selçuk Akalın, İstanbul, Kalkedon, 2009, s. 17.

⁵⁵ M. Moore, S. Stewart and A. Hoddock, Institution Building as a Development Assistance Method: A Review of Literature and Ideas, report to the Swedish International Development Authority (Sida), Stockholm, 1994, s.13'ten aktaran George A. Larbi, **a.g.m.**, s. 1.

⁵⁶ Stephen P. Osborne, Kate McLaughlin, "The New Public Management in Context", **New Public Management**, Ed. Kate McLaughlin vd., Routledge, 2002, p. 9.

⁵⁷ George A. Larbi, **a.g.m.**, s. 13.

sürekli bir biçimde devletin ve işçi sınıfının yeniden yapılanmasıyla mümkün olacaktı."⁵⁸ Fakat özelleştirme ve kamu işletmeciliğine geçiş gibi uygulamalara rağmen 90'ların başında ekonomide daralma yaşanması "*toplumsal ilişkileri piyasa ilkeleri doğrultusunda yeniden düzenleme ve emeğin üretken ve yıkıcı gücünü denetleme girişimlerinde başarısız olunduğunu işaret ediyordu.*"⁵⁹ Dolayısıyla muhafazakar partinin başlattığı özelleştirmeler üçüncü yol perspektifi olarak meşrulaştırılarak İşçi Partisi eliyle öncelikle Özel Finansman Girişimi adı altında oluşturulan kamu özel ortaklıklarına geçiş süreciyle devam ettirildi. Böylece ilk dönem kamu işletmeciliğinin kamu/özel zıtlaşması üzerine kurduğu modelin kamu özel ortaklığı adını alarak kamuda etkinlik ve verimlilik sağlayacağı retoriğiyle birlikte daha az tepki çekmesi de sağlanmış oldu.⁶⁰

Toparlamak gerekirse sermaye, birikim rejiminde yaşanan krizi, meşruiyet sağlamak amacıyla toplumsal hareketlerin eleştirel vurgularını da arkasına alarak, post fordist birikim rejimi ve onun düzenleme tarzı olan neoliberalizme geçişle aşmaya çalışmıştır. Özellikle ABD ve Kuzey Batı Avrupa örneklerinden yola çıkılarak demokrasi ile kapitalizm arasında kurulan paralellik ilişkisi aracılığıyla da dünyanın kalan kısmına "yapısal uyum programları" dayatılmaya başlanmıştır. Özellikle kapitalistleşmekte olan, başka bir terminolojiyle "çevre ülkeler"de, devlette reformun gerekçesi finansal zorunluluklar olarak gösterilse de gerçekte bu zorunluluklar devletlerin ekonomik ve sosyal stratejik tercihlerine göre oluşturulmuştur.⁶¹ Bu çerçevede "*durağan değil gelişen bir femonen*"⁶², merkez

⁵⁸ Selime Güzelsarı, "Kamu Özel Ortaklıkları Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme", **Kamu Yönetimi: Yapı İşleyiş Reform**, Ed. Barış Övgün, A.Ü. S.B.F. Yayın No: 598, Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın No:5, Ankara, 2009, s. 54-56.

⁵⁹ **A.e.**, s. 56.

⁶⁰ **A.e.**

⁶¹ Joachim Hirsch, **a.g.e.**, s. 233.

⁶² Stephen P. Osborne ve Kate McLaughlin, karşılaştırmalı küresel reformlara ön ayak olabilecek tutarlı bir yeni kamu işletmeciliği modelinden bahsedilip edilemeyeceği çok sorgulanmasına rağmen hala devam eden bir süreç olmasını "*durağan değil gelişen bir femonen*" olmasıyla açıklamaktadır. Stephen P. Osborne, Kate McLaughlin, **a.g.m.**, s. 11.; Nitekim, neoliberalizmi, "*amacı her yerde mevcut güçlü piyasa aktörlerinin mağdur aktörlere ve kamusal aktörlere karşı dokunulmaz kılınması ve böylece keyfiliğin garanti altına alınması*" olan ve "*nüfuz ettiği her yerde mevcut güç odaklarının ve tahakküm tekniklerinin biçimine bürünen*" bir düzenleme tarzı olarak ele alan bakış açısı, neoliberal dönemin hakim kamu yönetimi yaklaşımı olan yeni kamu işletmeciliğinin koşullara göre biçim alabilen eklektik ve elastik uygulamalarını da şaşırtıcı olmaktan çıkaracaktır. Bkz: Alev Özkazanç (2011), **a.g.e.**, s. 32.

kapitalist ülkelerin siyasal ve yönetsel yapılarının çevre kapitalist ülkelere dayatılması yoluyla gerçekleşen reformlara dair bir kavram olarak yeni kamu işletmeciliği birikim ve ona uygun cinsiyet rejimiyle ayrılmaz bir koşutluk ilişkisi⁶³ içinde doğmuştur. Aşağıdaki bölümde bu yaklaşımın kuramsal açılımı daha ayrıntılı biçimde sağlanılmaya çalışılacaktır.

2.3.1 Kral Çıplak mı?

Bölümün başında da vurgulandığı gibi, bir manifestoya sahip olmayıp çeşitli ülkelerdeki farklı reform biçimlerinin bir şemsiye kavram altında toplanması olarak ifade edilebilecek yeni kamu işletmeciliği, barındırdığı çeşitli muğlaklıklar nedeniyle ne olduğuna dair bir “alt endüstri”nin oluşmasına dahi yol açmıştır.⁶⁴ Bu bakımdan doğuşundaki nedenlerden, tanımına kadar üzerindeki tartışmalar devam eden bir konuya dair kuramsal çözümleme çabası da çeşitli açmazlarla maluldür.

Pollitt ve Bouckaert, yeni kamu işletmeciliği reformlarının daha evvelki teknik biçimlerden farklı olarak, ülkelerin kendi başına aldıkları kararlar doğrultusunda değil hem birbirleri üzerinde hem de uluslararası örgütlerin baskıları doğrultusunda gerçekleşen yarışan model ve yaklaşımlar setinden oluşan bir doktrin olduğunu belirtmektedir. Thatcher ve Reagan döneminin planlamacılık karşıtı piyasacı döneminden edinilen tecrübelerin damıtılmasına yeni önermelerin de eklenmesiyle oluşan uygulamalar seti, OECD’nin kamu işletmeciliği komitesinin etkisiyle, kısa zamanda yayılmış ve YKİ ya da **reinventing government** olarak etiketlenmiştir.⁶⁵ YKİ’nin kamu yönetimi ve organizasyonuna dair güncel değişimlerin akademik tartışmasını yapmak amacıyla icat edilen kavramsal bir araç olarak doğduğunu belirten Barzelay’a göre⁶⁶ ise terim Birleşik Krallık ve Avustralya’daki kamu yönetimi alanında çalışan (C. Hood ve M. Jackson) siyaset

⁶³ Örsan Akbulut (2007), **a.g.m.**, s. 74.

⁶⁴ Christopher Pollitt, Geert Bouckaert, **Public Management Reform: A Comparative Analysis-New Public Management, Governance, and the Neo-Weberian State**, Oxford University Press, 3.bs, 2011, p. 10.

⁶⁵ **A.e.**, s. 6-9.

⁶⁶ Michael Barzelay, “Origins of the New Public Management”, **New Public Management**, Ed. Kate McLaughlin vd., Routledge, 2002, p. 15.; Aşağıda daha yakından ele alınacağı üzere YKİ’nin güncel değişimlere dair kavramsal bir araç olduğu ile başlı başına bir paradigma olduğu arasında nihayetlenmemiş bir tartışma süregitmektedir.

bilimcilerince kamu sektöründeki örgütsel dizayna dair bir görüş olarak icat edilmiş, literatüre girişinden on yıl sonra ise anlamının kapsamı gelişmiş ve çeşitlenmiştir.⁶⁷

Christopher Pollit de YKİ'yi “*bir vizyon bir ideoloji daha doğrusu çoğu özel sektörden ödünç alınmış belirli bir işletmecilik yaklaşım ve teknikler demeti*”⁶⁸ olarak niteleyerek, C. Hood'un 1991 tarihli ünlü makalesi "A public management for all Seasons"ta ifade ettiği ideolojik düşünce vurgusunu yinelemektedir. Nitekim Hood, söz konusu makalede her sezonda kullanıma uygun bir giysi analojisiyle ele aldığı yeni kamu işletmeciliğinin, diğer yönetsel etiketlere benzer biçimde, oynak bir terim olduğunu, ama OECD ülkelerindeki reform gündemlerini birlikte analiz etmek açısından yararlı olduğunu belirtmektedir. Buna göre YKİ'nin 4 mega trendi; kamu harcamalarının ve personel sayısının artışı durdurma ve tersine çevirmek; özelleştirmeye ve hizmet sunumunda yerelleşmeye geçiş; otomasyonun, -özellikle bilgi teknolojileri üretim ve kamu hizmetinin dağıtımında- geliştirilmesi; kamu yönetimindeki tekil ülkesel öznelleşmeye dair geleneğin yerine, kamu işletmeciliği, politika dizaynı, karar verme biçimleri ve hükümetler arası işbirliği gibi konularda daha uluslararası bir ajandanın benimsenmesi⁶⁹ olarak ifade edilmektedir.⁷⁰

⁶⁷ Bu itibarla en çok Hood'un 1991 tarihli "A Public Management For all Seasons" makalesine atıf yapılsa da aynı yıl Hood ve Jackson'un birlikte hazırlayıp, YKİ'yi hem yönetsel bir argüman hem de yönetsel bir felsefe olarak nitelendirdikleri "Administrative Argument" adlı çalışma da eşit derecede öneme sahiptir. Bu çalışmada M. Jackson ve C. Hood, YKİ'yi yönetsel/ıdari argümantasyon kavramıyla açıklama çabasıdadır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Michael Barzelay, **a.g.m.**, s. 19, 25-28.

⁶⁸ C. Pollitt, Modernizing the Management of the Public Services Sector: Between Crusade and Catastrophe?, paper presented to the Administrative Development Agency, Helsinki, 1994'ten aktaran George A. Larbi, **a.g.m.**, s. 12.

⁶⁹ Christopher Hood (1991), **a.g.m.**, s. 3.

⁷⁰ Kral Çıplak! deyimine neden olan H. C. Anderson hikayesinde olduğu gibi maddi özden yoksun bir aldatmaca olduğu eleştirileri yöneltmesine rağmen birçok ülkede rağbet görmeye devam eden her mevsime uygun paltoya ait 7 doktrin ise şu şekilde özetlenebilir; kamu sektöründe girişimci profesyonel yönetim, açık standartlar ve performans ölçümleri, çıktı kontrolüne vurgu, kamu sektöründeki birimlerin dağıtılarak, monolitikliğin önlenmesi, kamu sektöründe daha fazla rekabet, özel sektör işletme pratiklerine vurgu, kaynak kullanımında disiplin ve tamahkarlık vurgusudur. Bkz.: Christopher Hood (1991), **a.g.m.**, s. 4-5.; Öte yandan, Hood YKİ'ye geçiş nedenleri hakkında, dinazorların yok oluşuna dair kuramlarda olduğu gibi çekişen görüşler olduğunu belirtmektedir. Hood'a göre, YKİ'nin yaygın kabulünün nedenine dair tek bir cevap yoktur ama konuyu yeni sağla ilişkili olarak açıklama gayretinde olanlar, niçin işçi sınıfı hükümetlerinde de kabul edildiğini yanıtlayamamaktadır. Oysa parlamenter sistemlerde politik iktidarın her zaman egemen sermaye fraksiyonuna karşılık gelmesi de sermaye birikim rejiminin uzun vadeli ihtiyaçları doğrultusunda politikaya yön verebildiği bilinmektedir. Ayrıca kendisinin de vurguladığı üzere yeni kamu işletmeciliği uygulamaları sadece içsel unsurlarla açıklanamayacak küresel bir bağlamın yani sermaye birikim sürecinin geldiği aşamanın kamu yönetimi perspektifi olduğu için, uluslararası kuruluşların ve sermaye fraksiyonlarının doğrudan ve dolaylı etkileri de göz ardı edilmemelidir.

Heidi Hartman'ın marksizm ve feminizm arasında mutsuz olduğu ifade edilen ilişkiyi açıklamak üzere kullandığı ve bolca atıf yapılan analogiyi kamu yönetimine taşıyan Hood'a göre yeni kamu işletmeciliği, yeni kurumsal iktisat ile işletmecilik arasındaki, uyumluluğu tartışmalı, bir evlilik. Yeni kurumsal iktisat, kurumların ve kurumsallaşmanın önemini gözetken uygulamalara olanak sağlarken, işletmecilik, hedeflere ulaşmak için azami takdir yetkisini, uygun kültürlerin geliştirilerek daha iyi örgütsel performans sağlanması ve çıktıların aktif ölçümü gibi yönetsel reform doktrinlerine olanak sağlamaktadır.⁷¹ Hood, 1995 tarihli makalesinde ise kamu işletmeciliğine dair kapsamlı bir etiket ihtiyacı nedeniyle üretilip evrensellik iddiasına sahip olmadığı görüşünü yinelemekle birlikte, eleştirileri aşmak üzere -yeni sağ gibi kavramlara referans vererek- ulusal deneyimlerin tekilliğini aşan bir dil geliştirme gayesini de öne sürmektedir.⁷² Bu itibarla, kamu yönetimindeki dönüşümde yeni sağın etkisi varsa bile bunun sağ partiler eliyle yapılmadığı görüşünü tekrarlamaktadır. Bu görüşünü, üst düzey uygulamaların söz konusu olduğu ülkeler arasında sadece Birleşik Krallık'ta sağın iktidarda olduğunu, İsveç'te sol, Avustralya, Kanada ve Yeni Zelanda'da merkez partilerin iktidarda olması ve Türkiye ve Japonya gibi sağ iktidarlarda uygulamaların düzeyinin düşüklüğü ile gerekçelendirmektedir. Bu nedenle politik iktidar etkisinden ziyade daha karmaşık nedensel etkilerin olduğu genel bir "*politik difüzyon*" sürecinden bahsedilebileceğini belirtmekle birlikte küresel olduğu yolundaki önermeye karşı temkinli olma uyarısını tekrarlamaktadır.⁷³

⁷¹ Christopher Hood'a göre, YKİ uygulamalarında genel olarak özelleştirme, deregülasyon, vergi reformları gibi öne çıkan unsurlar olmakla birlikte hiçbirini vazgeçilmez olmadığından OECD ülkelerindeki uygulamaların çeşitli varyasyonlarında çeşitli öğeler öne çıkarılabilmektedir. Bu farklılıklar örneğin merkezileşme - desantralizasyon gibi temel konularda dahi geçerli olabilmekte, uygulamaları domine eden unsur ülkeden ülkeye farklılaşmaktadır. Örneğin yeni kurumsalcı vizyon Yeni Zelanda örneğinde tutarlı olarak hayata geçirilmişken, İngiltere ve Avustralya örneklerinde daha pragmatik ve daha az entelektüel çeşit olan işletme yönetimi öne çıkmaktadır.

⁷² Yeni teriminin bile ilk defa 80'lerde ortaya çıkan bir doktrin olduğu iddiasıyla kullanılmadığını, aksine en başından itibaren kamu yönetimi disiplinine içkin düşünceleri bir araya getirdiğini belirtirken, etkisiz bir akım olarak tanımladığı Yeni Kamu Yönetimi yaklaşımı ile herhangi bir yakınsamanın söz konusu olmadığını ayrıca ifade etmesi ise dikkat çekicidir. Bkz.: Christopher Hood, "The New Public Management In The 1980s: Variations On A Theme", **Governance and the Public Sector**, Ed. Ron Hodges, Edward Elgar Pub., Northampton, ABD, 2005, p. 174.

⁷³ Hood, 1988-90 yıllarındaki uygulamalar hakkında 91'de gerçekleştirilen OECD çalışmasına dayanarak yapılan analize göre İsveç, Kanada, Yeni Zelanda, Avustralya ve Birleşik Krallık'ın yüksek, Fransa, Danimarka, Hollanda, Norveç ve İrlanda'nın orta, Almanya, Yunanistan, İspanya,

2.3.2 Tuhaf Bir Çiftin Birlikteliği

Yeni kamu işletmeciliği yaklaşımının kuramsal temelinde Hayek gibi ekonomik liberallerin refah devleti eleştirileriyle bağlantılı olarak öne çıkan işletmeci öğelerin yanı sıra, Niskanen, Buchanan ve Mueller gibi kamu tercihi (kamusal seçim/seçiş) teorisyenlerinin etkisine dair bir oydaşma söz konusudur.⁷⁴ YKİ'nin kamu seçimi (kamusal seçim/seçiş) ve işletmecilik anlayışından ileri geldiği görüşünü ABD tarihi üzerinden okumak gerektiğini belirten Gernod Gruening'e göre, kamudaki faydacı/işletmeci eğilim, davranışçılığı merkeze alan neoklasik yaklaşımın kamu yönetimi pratiğinde değil ama özel sektörde etkili olan önermelerinin yeniden kamu yönetimi pratiğine taşınması olarak nitelenebilir. Buna göre kamu işletmeciliğinin iki boyutundan biri rasyonel-mekanistik işletme teknik ve araçları diğeri Peters ve Waterman'ın 1982 tarihli *"In Search Of Excellence"* adlı yapıtlarının belirleyici olduğu örgütsel gelişim ve toplam kalite yönetimini de içeren organik ve humanistik işletme teknik ve araçlarıdır.⁷⁵

Japonya ve Türkiye'nin alt seviyede YKİ uygulamalarına sahne olduğunu belirtmektedir. Bu konuda dil, parti politikası, makroekonomik performans, hacimli bürokrasiler üzerindeki mali baskı gibi başlıkların etkisini tartışırken Türkiye ve Japonya'yı bürokrasinin ince ve kullanışlı örneklerinden olarak işaret etmesi ise oldukça ilgi çekicidir. Bkz.: Christopher Hood (2005), **a.g.m.**, s. 172-177.; 1980 sonrası Türkiye'de 24 Ocak kararlarının kamudaki izdüşümüne bağlı uygulamaların birincil nedeni olarak bürokrasinin hantallığının öne sürülmesine rağmen Hood'un OECD Raporuna dayanarak yaptığı analizde Türkiye'nin hacimli olmayan bürokrasiye sahip olduğu vurgusu önemlidir. Hood'un Türkiye'yi YKİ dönüşümlerinin alt seviyede olduğu ülkeler arasında tanımlamasının gerekçelerinden birini ise seçimlere yönelik politik gerekçelerle amaçlanan uygulamaların henüz tam olarak hayata geçirilmemesi olduğu düşünülebilir.

⁷⁴ George A. Larbi, **a.g.m.**, s. 3.

⁷⁵ Kamu yönetimi disiplininin ABD'deki seyrini kısaca hatırlatmak gerekirse seçimden zaferle çıkan partinin yönetim organlarını da belirlediği bu nedenle sık değişen etkisiz ve yozlaşma nitelikleri barındıran spoil (yağma) sistemini bertaraf etmek için **"progressive"** akımın öne çıkan kurumu New York Belediye Bürosu tarafından ileri sürülen siyaset-yönetim ayrışması ve Taylorist perspektife, 1920'li yıllarda Gulick'in adıyla bilinen, POSDCORB yaklaşımı eklenerek standartlaşma sağlanmaya çalışılmıştır. Bunun ardından, "bilimsel nesnellik"e hanel getirmemek şartıyla, **New Deal** düşüncesiyle paralel olarak, daha müdahil ve sosyal demokrat bir devlet düşüncesi klasik dönemin belirleyici unsurları olmuştur. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ise klasik dönemi davranış, örgüt ve karar verme kavramları üzerinden sorgulayan, Herbert Simon'un başını çektiği davranışçı akım etkili olmuştur. Olgu/değer ayrımını ve bilimin uygulamalı branşlara ayrılmasını savunan Simon, kamu yönetimi ilkelerinin bilimsel değil "ortak duyunun vecizeleriyle" oluşturulduğunu, bilimselliğin insan davranışının sistematik analiziyle sağlanabileceğini iddia etmiştir. Gernod Gruening, neoklasik yaklaşımın disiplinde önemli ölçüde etki yaratmasına rağmen progresif ve klasik perspektiflerin program planlama ve bütçelemeye dayalı hakimiyeti altındaki pratiğinde karşılık bulmadığını belirtmektedir. Yani aslında kuramsal alandaki neoklasik alternatife rağmen sistem uygulamada hep klasik yaklaşıma tabidir. Sadece bazı davranış ve metotlar daha rasyonel ve analitik bir yönetim için kullanılmış, ayrıca insanın kompleks bir canlı olduğu kabulünün bazı dolaylı etkileri olmuştur. Bununla birlikte disiplinindeki kuramsal bütünlüğün bozulduğu da eklenmektedir. Klasik ve neoklasik

Kamusal seçim teorisinin disipline dahil oluşu da yine tarihsel ve toplumsal koşullarla anlaşılabilir olmaktadır. 1960'lı yılların başlarına gelindiğinde kuramsal olarak disipline içkin olan klasik-neoklasik ve daha politik yönelimli yeni kamu yönetimi yaklaşımı gibi ekollerin yanı sıra sermaye birikim sürecinde yaşanan tıkanmayı kamusal müştereklere yönelerek aşmayı sağlayacak kuramsal ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Bu minvalde devlet ve topluma dair daha temel eleştirilere sahip akımlar bu yapısal dönüşüm ihtiyacına yönelik kuramsal alt yapıyı sunmuşlardır. Bunlardan birisi de Virjinya Üniversitesinin Thomas Jefferson Ekonomi Politik ve Toplumsal Felsefe Merkezinde James Buchanan ve Warren Nutter tarafından temelleri atılan kamu tercihi/kamusal seçim kuramıdır.⁷⁶ Bireysel özgürlüğe dayalı toplum fikri ve metodolojik bireycilik kamu tercihi kuramının önemli bileşenleridir. Kamu tercihi teorisi faydayı maksimize etme amacındaki iyi devlet anlayışı yerine “aksak devlet” (government failure) perspektifine dayanmaktadır.⁷⁷ Buna göre “iktisadi adam”ın yalnızca piyasada değil kamuda da var olduğu düşünüldüğünden, devlet toplum üstü yansız bir varlık olarak değil, değişim ilişkilerine tabi olan bürokrat, politikacılar ve seçmenlerin seçimleri uyarınca ele alınmaktadır. Bürokrasinin tekelinden kaynaklı aksaklığın çözümünde rekabetçi piyasa işaret edilerek, devlet aygıtının yeniden yapılandırılmasının gerekçesini sunan, “*Siyasetin iktisadi araçlarla analizi*”⁷⁸ olarak, kamusal seçim teorisi merkezi hükümetlerin harcamaları büyüttüğü iddiasıyla yerelleşmeyi yeğleyen bir bakış açısına sahiptir. Bu bağlamda kamu yönetiminde bireysel sorumluluğa izin vermeyen hiyerarşik-bürokratik modelin kaynak ziyanına ve verimsizliğe, aynı zamanda

akımlara dahil edilemeyecek Waldo'nun başını çektiği yeni kamu yönetimi yaklaşımı gibi örnekler 1960'ların başında klasik-neoklasik yaklaşımların yanı sıra daha politik yönelimli grupların zaten disipline içkin olduğunun da göstergesidir. Bkz: Gernod Gruening, "Origin and theoretical basis of New Public Management", **International Public Management Journal**, Vol:IV, No:1, 2001, pp. 1-11.

⁷⁶ Lütfü Yalçın, Kamu Tercihi Okulunun bu alandaki öncül isimlerinin yanı sıra, 1980'li yıllardan sonra kuramı içeriden eleştirilerle geliştiren Patrick Dunleavy'nin kendisinin de bu adlara eklenmesi gerektiğini belirtir. Bkz.: Lütfü Yalçın, **a.g.e.**, s. 117.

⁷⁷ Hülya Kirmanoğlu, **a.g.e.**, s. 13.

⁷⁸ **A.e.**, s. 239.; Piyasa terminolojisini yeğleyen kamusal seçim teorisinde, bürokrat ve politikacılar arz, seçmenler/müşteriler talep tarafı olarak değerlendirirken tüm tarafların “cehalet perdesi”nin ardından, herhangi bir ön bilgiye sahip olmadan oybirliği ile yaptığı seçim “pareto optimum”u oluşturur. Ancak oybirliğinin her zaman sağlanamayacağı düşüncesiyle oyçokluğuna dayalı kamusal seçimlerin dahi bu oydaşmada yer almayanlar açısından oluşturabileceği negatif sonuçları telafi etmek üzere geliştirilen “Anayasal seçim” teorisi hakkında daha ayrıntılı bilgi için Bkz.: **A.e.**, s. 238- 258.

yetkililerin rant arayışı nedeniyle bürokrasinin kontrolü imkânsız kılacak derecede genişlemesine, yol açtığı görüşü ileri sürülmektedir.⁷⁹

Bu kuramda çıkarlarıyla hareket eden bireylerin davranışlarından yola çıkılarak toplumsal olguların açıklanması yöntemini Simon'un davranışçılığından ayıran unsur ise rasyonellik kavrayışındaki farklılaşmadır. Burada rasyonellik kuramsal bir temelden değil bireyin içinde bulunduğu duruma göre şekillenen bilgisinden kaynaklanır. Liberal bir epistemolojiyle bireyin tercihlerine verilen merkezi rol, toplumsal gerçekliğe dair nirengili bir normatiflik yaratmaya olanak sağlamaktadır. Dolayısıyla bu kuramı benimseyen araştırmacıların refah devleti eleştirilerine de zemin olabilmektedir. Örneğin, ödediği verginin yararlandığı kamu hizmetinden fazla olduğu iddiasındaki birey, vergilerin kamu çıkarı, ortak iyi gibi kavramlar bağlamında harcanmasının çoğunluk adına azınlığı sömürdüğünü iddia edebilir hale gelebilmektedir. Böylece geleneksel bütçeleme ve bunun gerçekleştirilmesinden sorumlu bürokrasinin eleştirisi üzerinden, kullanan öder gibi "seçim" yapma olanağı sunduğu ileri sürülen finans sistemlerine sahip çok merkezli yönetim, hizmet sunumuyla üretimin ayrılması, rekabet gibi unsurlar özellikle Ostromlar (Vincent ve Elinar Ostrom) dolayımıyla kamu yönetimi disiplinine girerek önemli destekleyici bulmuştur.⁸⁰ Özetle, her şeyin maliyet analizine tabi tutulabileceği düşüncesiyle James Buchanan ve Gordon Tullock'un şekillendirdiği kamusal seçim kuramı, bürokrasi eleştirisi ile akılsal seçim mantığını harmanlayarak kamu yönetimindeki 'rekabet eksikliği'ni olumsuzlamaya uğraşmıştır. Buna göre

⁷⁹ George A. Larbi, **a.g.m.**, s. 3.; Ahmet Yılmaz, kamusal seçim kuramının liberal bir epistemolojiden kaynaklandığı için bireylere gereğinden fazla önem atfettiğini, halbuki bürokrasinin tercihinde öznel kişisel nedenlerden çok devletin nesnel yapısal seçiciliğinin belirleyici olduğunu ifade etmektedir. Gerçekten de bürokratin bulunduğu konum bile devletin yapısal seçiciliği ile uyum sağlayabilmesinden ileri gelmekte olduğundan bireysel seçimlerin rolü atfedildiği kadar belirleyici değildir. Bkz.: Ahmet Yılmaz, **Kapitalist Devleti Anlamak**, İstanbul, Aykırı Yay., 2002.; Ayrıca kamusal harcamalar konusunu yalnızca ölçek bağlamında ele alıp ulus devletlerin eşitsiz kapitalistleşme düzeylerinin belirleyiciliğinin analizde yer almaması da kuramın önemli eksikliklerindedir. Bkz.: Hülya Kirmanoğlu, **a.g.e.**, s. 256-257.

⁸⁰ Gruening'in isabetli örneğiyle açıkladığı üzere yağmur duasına inanılan bir toplumda şiddetli bir kuraklığa karşı yağmur dansı yapan bir yerli rasyondur. Bkz.: Gernod Gruening, **a.g.m.**, s. 5-7.; Kamu Tercihi Okulu'nun bürokrasi eleştirisiyle, eleştirel kuramın bürokrasi eleştirisini de ayırt etmek gerekmektedir. Kamu Tercihi Okulu bürokrasiyi insan doğası soyutlaması üzerinden ve bürokratların kişisel davranış ve tutumları üzerinden bireyci bir bakış açısıyla eleştirirken Eleştirel kuram toplumsal bir perspektifle değerlendirdiği bürokrasiyi "*insan üzerinde egemenlik kuran kendi rasyonalitesini bireylerin özgürlüğünü yok edecek biçimde dayatan teknik bir yapı olarak görmektedir*" Bkz.: Lütfü Yalçın, **a.g.e.**, s. 126.

bürokrasinin kendisi ve hizmetleri de bizzat rekabete sokularak harcamalar ve bütçe açığı azaltılmalıdır.⁸¹

Yeni kamu işletmeciliğinin kuramsal bileşenlerini “tuhaf bir çiftin birlikteliği” olarak tanımlamaya götürecek olan ise yeni kurumsalcı iktisat ile işletmecilik arasındaki merkeziyetçilik ve yerelleşme arasındaki paradoks olarak ifade edilebilir.⁸² Webergil yaklaşımda birey olarak bürokratlardan değil kişisel özelliklerinden soyutlanmış birer pozisyon/makam olarak bahsedilen bürokrasiyi tüm bürokratların kendi çıkarlarının peşinde koştuğu bir kurum olarak niteleyen kamusal seçim kuramının yanı sıra yeni kurumsal ekonominin bileşenlerini de yanına alan yeni kamu işletmeciliği, klasik ve neoklasik yaklaşıma meydan okumuştur.⁸³

2.3.3 Bir Amerikan Perestroykası

C. Osborne ve Ted Gaebler’in, temel temalara dair Peter Drucker’ın ve Alvin Toefler’in önemini vurguladıkları “Reinventing Government”⁸⁴ adlı çalışmaları

⁸¹ Dardot ve Laval, “*The more strictly we are watched, the better we behave*” cümlesiyle ifade edilen gözetim ve denetimin özel işyeri pratiklerinden esinlenen kamu sektörü reformunun zımni ilkesi olduğunu belirtmektedir. Bkz.: Pierre Dardot, Christian Laval, **Dünyanın Yeni Aklı: Neoliberal Toplum Üzerine Deneme**, Çev. Işık Ergüden, İstanbul, Bilgi Üniv. Yay., 2012, s. 339-342.

⁸² Christopher Hood (1991), **a.g.m.**, s. 5-6.

⁸³ Gernod Gruening, **a.g.m.**, s. 7.; Öte yandan yeni kamu işletmeciliğinin yeni kurumsalcı iktisata dair temelleri de tartışmalı bir konudur. Barzelay’a göre bu temel Jonathan Boston’un 1980’li yıllarda Yeni Zelanda’daki reformları ele alan “Restructuring the State: New Zealand’s Bureaucratic Revolution” adlı derleme için kaleme aldığı “Theoretical Underpinnings” adlı bölümden ileri gelmektedir. Bu bölümde Boston, Yeni Zelanda Maliyesi tarafından hayata geçirilen uygulamalara dair politika yapım süreçlerine odaklanarak, Hazine çalışanlarının yeni kurumsalcı iktisat uyarınca bilgilendirildiğini ve uygulamaların bu yönde geliştiğini öne sürmüştür. Barzelay, Boston’un bu savı yalnızca Yeni Zelanda bahsi için öne sürmesine rağmen YKİ’nin tamamının entelektüel zemini olduğuna dair geniş bir oydaşma yarattığını ileri sürmektedir. Bkz.: Michael Barzelay, **a.g.m.**, s. 21.; Yeni kamu işletmeciliğinin eklektik ve yer yer çelişkili kuramsal yapısı her daim işleyen bir hipotez olabilmesine olanak tanımaktadır. Bu doğrultuda yeni kurumsalcı iktisatın kurumların önemine dair vurgusunun, neoliberalizmin ilk dönemdeki yerelleşmeyle paralel addettiği demokratikleşme retoriğinin otoriter eğilimlerle yer değiştirdiği güncel örnekleri açısından daha çok işlevselleştiğini düşünmek yanlış olmayacaktır.

⁸⁴ Kitap, Bir Amerikan Perestroykası başlıklı girişle dikkat çeken ve daha sonra her biri adeta slogan haline dönüşen 10 bölüm ve onları bir arada yoğuran son bölümden oluşmaktadır. Bu 10 bölümde ele alınan ilkelerin de yazarların kendi tahayyülleri olmayıp, başarılı kamu sektörü lider ve örgütlerinin deneyimlerine bakarak geliştirildiği, dolayısıyla birçok insanın düşüncesinin ürünü olduğu ısrarla vurgulanmaktadır. Ama asıl önemlisi, selefti olan işletmeci anlayıştan farklılaştığını gösteren hükümete inanç açıklamasıdır. Bu itibarla kitabın bölümleri; (serbest bir çeviriyle) kürek çekmektense dümen tutan katalitik yönetim, hizmet etmektense güçlendiren toplumca sahiplenilen yönetim, hizmet sunumuna rekabeti getiren yönetim, kuralların yönlendirdiği örgütlerin dönüştürüldüğü misyon yönlendirmeli yönetim, girdileri değil çıktıları destekleyen sonuç odaklı yönetim, bürokrasinin değil “müşterinin” ihtiyaçlarını karşılayan müşteri yönlendirmeli yönetim, harcayan değil kazanan girişimci yönetim, tedavi eden değil öngören yönetim, hiyerarşiden katılımcılığa ve takım çalışmasına yönelmiş

piyasa fetişizmi odaklı ilk dönem uygulamalara nazaran devletin rolünü vurgulayan yeni kamu işletmeciliği uygulamaları açısından en önemli referanslardandır. Bu kitapta hükümetin ehvenişer bir zorunluluk olmayıp, tüm medeni toplumların bir biçiminde sahip olduğu, etkin bir yönetim olmaksızın medeni toplumun var olamayacağı vurgulanmaktadır. Çalışanların⁸⁵ değil, çalıştıkları sistemin problemleri olduğu yönündeki ifadelerin yanı sıra dikkat çeken ne geleneksel liberalizmin ne de geleneksel muhafazakarlığın günümüzde yönetimde yaşanan sorunlarla çok alakası olmadığı, daha çok veya daha az harcayarak ya da özelleştirmeye sorun çözilemeyeceği dolayısıyla rekabetin etkinleştirildiği bir “yeniden icat”

desantralize edilmiş yönetim, değişimi piyasa yoluyla gerçekleştirmeye çalışan piyasa odaklı yönetimdir. Bkz.: David Osborne, Ted Gaebler, **Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector**, New York, Addison-Wesley Publishing Company, February, 1992.

⁸⁵ Yazarların kamu çalışanlarının ve örgütlerinin tepkisinden kaçınmak için yer verdiğini düşündüren kamu çalışanlarının girişimci yönetimin kurbanı olmak zorunda olmadığı, hatta ilk faydalanıcısı olacakları ifadeleri ilgi çekicidir. Uygulamaların çalışanların daha yaratıcı olmalarının önünü açabileceği, iş tatminini sağlayacağı hatta yeniden doğacakları vurguları yer almaktadır. Bkz.: A.e., s. 38.; Fakat bu vaatlerin yeni kamu işletmeciliği pratiğiyle örtüşmediğine dair bir örnek Stefano Harney’in çalışmasında dile getirilmektedir. 90’lı yıllarda Kanada’nın Sosyalist Ontario Hükümetinin (NDP) ırkçılık karşıtı politikasını şekillendiren sekreteryasında yönetici pozisyonundaki öznel deneyimi sırasında kamu yönetimindeki dönüşüme tanıklık eden Harney, akademik ilgisi dolayısıyla kuram ve pratik arasındaki ilişkiselliğin ayrıntılı bir analizini yapma olanağını bulmuştur. Başlangıçta sol politik bir iktidarın toplumsal hareket kaynaklı ırkçılık karşıtı sekreteryasında çalışma imkanı bulması, kamu işçilerinin de katılımıyla gerçekleşen eğitim çalışmalarında içinde oldukları emek süreçlerindeki fordist bant sistemine benzer hiyerarşik-bürokratik yapıyı tespit etmelerini sağlamış, buna karşı eleştirel mesafelerini perçinlemiştir. Ancak mali kriz gerekçesiyle yeniden yapılanmaya boyun eğmek zorunda kalan iktidarın işletmecisi dönüşüme yönelmesiyle yeniden yapılandırma mühendislerinin bürokrasiyi ve montaj hattını sonlandırmaya yönelik vaatlerde bulunduğu toplantılarda kullanılan “robotumsu dil”in üretici topluluğuna değil “köksüzleştirilmiş ve makinenin kendisi haline getirilmesi arzulan bireye” yönelik olduğunun ayırımına varılmıştır. Yazar, yeniden yapılandırma adı altında etkinlik baskısıyla gerçekleştirilen bu paradigma değişikliğinin bilimsel yönetime geri dönüşü imlediğini fakat buradaki farkın insan makine iş birliğini sağlamaktan ziyade insanın içindeki makineyle birliğine yönelik olduğu vurgusu da kayda değerdir. Ölçülebilirliğe imkan tanıyacak yapılandırma süreci devlet işindeki emeğin feminizasyonu ile paralel ilerlemektedir. Harney’in çalışması kamu yönetimi disiplini siyaset teorisinin kavramlarıyla anlamaya ve kamu yönetiminde emeğin feminizasyonu sürecini Alice Del Re’nin çalışmalarından hareketle toplumsal yeniden üretimle ilişkisel biçimde ele almaya yönelik erken bir çalışma olmak bakımından da öneme sahiptir. Bkz.: Stefano Harney, a.g.e., s. 62-84.; Yazarla paylaşılan kavramsal sete ve hatta kamudaki emek sürecini bizzat tecrübe etme gibi benzerliklere rağmen çok muhtemel sınıf, cinsiyet, hiyerarşik konum gibi öznel deneyimlerin yanı sıra deneyimin tekabül ettiği tarihsel moment ve bununla paralel olarak devlet aygıtının değişen stratejik tercihleri gibi farklılık arz eden maddi öğelerin zihinlerimizdeki yansımalarının yazarla bu tezdeki bakış açısını önemli ölçüde ayırttığını da düşündürmektedir. En açık ayrışma maddi olmayan emek kavramı üzerinde olmakla birlikte fordizmin çekirdek ailesinin ücretsiz kadın emeği üzerinde duran kurgusunun kamu yönetimi disiplini ile ilişkiselliğini kurma konusundaki yakınsamanın altı çizilmelidir. Post fordist dönemde kamudaki emek sürecini **subsumption** kavramı ile anlama çabası ve genel eğilim olarak çift çalışanlı haneye geçişin yarattığı bakım krizinin kamu yönetimiyle ilişkisi bu tezdeki toplumsal yeniden üretim odaklı tartışma açısından merkezidir.

çağrısıdır. Yönetimin ne yapmasına yönelik sorularla değil nasıl işlediğiyle⁸⁶, disiplindeki tabirle, siyasetle değil yönetimle ilgilenildiği açıkça ifade edilmektedir. Buna dair çeşitli başarı hikayeleri üzerinden verilen cevap şaşırtıcı olmayacak şekilde; zamanında önemli işler başarsa da artık işlevsizleşen ve külfete dönüşen “miskin”, merkeziyetçi bürokrasi paradigmasının, girişimci, desantralize hale getirilmesidir. Fakat yukarıda belirtildiği gibi bir paradigma değişimine işaret edip etmediği konusu tartışmalı olmakla birlikte kamu yönetimi disipliniinde halihazırda mevcut yekpare bir selef paradigmadan⁸⁷ bahsetmenin mümkün olmadığına dair görüşler de hatırdta tutulmalıdır.⁸⁸

Osborne ve Gaebler’in, bürokrasiyi “*fabrikadaki montaj hattı mantığının yönetime taşınması*” olarak tanımlaması ve “*ihtiyaç ve taleplerin benzeştiği, yavaş değişen ve elleriyle çalışan bir topluma yönelikti, aklıyla değil*” ifadeleri, tam da fordist birikim modeline uygun kamu yönetimi yapılanmasını işaret ederken, “bilgi temelli”, “esnek” , “müşteriye karşı sorumlu” yönetim ifadeleri de post fordist birikim rejiminin taleplerini dile getirmekte ve kamu yönetimi ile sermaye birikimi

⁸⁶ David Osborne, Ted Gaebler, **a.g.e.**, s. vii-xxi.

⁸⁷ YKİ’ye dair erken eleştirel perspektiflerden birini temsil eden Laurence E. Lynn Jr., çağcıl revizyonist, işletmeci çizginin, “bürokratik paradigma”, “eski ortodoksi”, “geleneksel yönetim” gibi kavramsallaştırmalarla “eski kamu yönetimine” yönelik atıflarının en iyi ihtimalle karikatür en kötü olasılıkla ise çarpıtma olduğunu ifade etmektedir. Lynn’e göre yeni zuhur eden işletmeci anlayışa yönelik birçok soru işareti olmasına rağmen “eski” olduğunda ortaklaşılın paradigma üzerine çok az şüphe vardır. Oysa Wilson’dan 1990’lı yıllara kadar olan dönemi tek bir şemsiye altında toplamak kamu yönetimi disiplinine yönelik indirgeyici bir yaklaşımdır. Bu indirgeyici yaklaşımı hem Michael Barzelay’le başlayıp Osborne-Gaebler’le devam eden işletmeci çizgi hem de Denhardt’ların temsil ettiği eleştirel çizgi paylaşmaktadır. Lynn’nin tabiriyle; kamu yönetiminde “*eski bir ortodoksinin varlığına dair bir ortodoksi oluşmuştur.*” Bu itibarla, Lynn’e göre daha dikkatli bir okuma 1950’li yıllardan itibaren geleneksel çizginin ölümünü ilan eden bir perspektifin alana dahil olması, geleneksel yönetimin eleştirisini de kendi içerisinde barındırdığını açıklayacaktır. Örneğin ne Wilson 1941’e kadar çokça okunan, referans verilen, ne Weber 2. Dünya Savaşı’nın sonuna kadar İngilizce literatürde bilinen isimlerdir. Üstelik Amerika’ya özgü nedenlerden dolayı ele alınan siyaset-yönetim ayrışmasında bugün olduğu kadar sert bir ayrım söz konusu olmadığı gibi klasik kamu yönetiminin ileri gelenlerince memurların politika belirleyici görevlerine, yurttaş katılımının önemine dikkat çekilen “demokratik öğeler” içerilmektedir. Hatta Waldo’nun ismiyle bilinen eleştirel perspektif, 2. Dünya Savaşından sonra disiplinde meydana gelen ilginç kopuşa yöneliktir ve onu daha çok klasik kamu yönetimi kuramcılarıyla ortaklaştırmaktadır. Kısacası Lynn, kamu yönetimindeki revizyonist yüzeysel yaklaşımların “Bürokratik Paradigma” başlığının indirgeyici çağrışımlarına karşı uyarıda bulunmaktadır. Bkz.: Laurence E. Lynn Jr., “The Myth of the Bureaucratic Paradigm: What Traditional Public Administration Really Stood for”, **Public Administration Review**, Vol:LXI, No:2, Mar.- Apr. 2001, pp. 144-160.

⁸⁸ Gruening de üzerinde uzlaşılan selef bir paradigmadan bahsetmenin imkansızlığının ötesinde, daima var olacak yaklaşım farklılıkları nedeniyle davranışsal-yönetimsel bilimlerde Kuhn’un bahsettiği anlamda bir paradigmatik değişim silsilesinin mümkün olmadığını ileri sürmektedir. Bu nedenle, YKİ de olsa olsa, bir reform hareketi olarak nitelendirilebilecektir. Bkz.: Gernod Gruening, **a.g.m.**, s. 19.

arasındaki paralelliği vurguladığı düşünülmektedir. Bu doğrultuda önerilen on ilkenin özel/kamu fark etmeksizin günümüz dünyasındaki herhangi bir kurumu kapsadığı iddiası ise, bürokrasinin ilgasından ziyade “temel dürtüsünün” değişmesi gerektiğine yöneliktir. Temel meselenin, Reagancılıkta zannedildiği gibi, bürokrasinin ölçeği değil, mekanizmasının rekabet ve girişimciliği içselleştirmesi olduğu vurgulanmaktadır.⁸⁹ Ayrıca, kamu yöneticilerini yeni bir paradigmaya doğru zorlayan koşulların bir moda değil, Kuhn’un paradigma değiştiğinde dünya değişir ifadesinde belirttiği üzere, diğer ülkelerde de baş gösterecek kaçınılmaz bir değişim ve hatta küresel devrim olduğu iddia edilmektedir.⁹⁰

Bu iddialara yönelik eleştirel yaklaşımlar hemen akabinde başlamış, örneğin David Rosenbloom, “reinventing”, “rebuilding”, “refounding” gibi kavramlar üzerinden yapılan yönetsel reform çağrılarının, -federal düzeyde olsa bile- aynı zamanda politikaya ve güçler ayrılığına dair olduğu konusunu vurgulamıştır.⁹¹ Moe ise, Osborne ve Gaebler’in rekabet ve müşteri odaklılığın başı çektiği 10 ilkesinin, sistematik bir analizin söz konusu olduğu kuramsal bir temele değil, değişimin “teolojik” bir kavrama büründürüldüğü, başarı öyküleriyle harmanlanarak okuyucuyu kabule teşvik eden bir yöntemle kaleme alındığını belirtmiştir.⁹² Karlı olmasa da hizmet sunumundan vazgeçmesi mümkün olmayan kamu yönetimi için uygun olmayan bu yaklaşımın, ancak “danışmanlar” ve “yükleniciler/girişimciler” e güven verebilecek bir dünya tahayyülüne dayandığı vurgulanmakta,⁹³ üstelik giderek yürütmeye mutlak iktidar tanıyacağı, demokratik toplum değerlerini aşındıracağı

⁸⁹ David Osborne, Ted Gaebler, **a.g.e.**, s. 15, 23.

⁹⁰ **A.e.**, s. 321-328.

⁹¹ David H. Rosenbloom, tarihsel bir bakış açısının, yönetsel reform taraftarları aksini iddia etse bile önemli politik değişimlerle el ele yürüdüğünü göstereceğini belirtmektedir. Örneğin Amerika’daki kamu hizmeti reformcularının ilerlemeci hareket zamanında ortaya koyduğu siyaset/yönetim dikotomisinin amacı patronaj ilişkilerinin önlenmesiydi. Dolayısıyla Osborne ve Gaebler’in düşüncesinde “kürek çekmek”, “dümen tutmak” gibi tabirlerle devam ettirilen çizginin maddi gerçeklikle örtüşmediği belirtilmekte, Waldo’nun yönetsel teorisinin her daim politik teori olduğu vurgusu hatırlatılmaktadır; “*Buna dair eski bir ders; Daha iyi bir yönetim istiyorsak en iyisi politika konuşmaktır...*” Bkz: David H. Rosenbloom, "Have an Administrative Rx? Don't Forget the Politics!", **Public Administration Review**, Vol:LIII, No:6 (Nov. - Dec. 1993), pp. 503-507.

⁹² Ronald C. Moe, "The ‘Reinventing Government’ Exercise: Misinterpreting the Problem, Misjudging the Consequences", **Public Administration Review**, Vol. LIV, No. 2 (Mar. - Apr. 1994), pp. 112-113.

⁹³ **A.e.**, s. 119.

yönünde uyarılar yapılmaktadır.⁹⁴ Linda Kabolian da, kamu yönetimindeki reform hareketlerinin tamamının bürokrasinin kontrolüne yöneldiğini ancak yeni kamu işletmeciliği hareketinin farklılığının politika yapımı ve hizmet sunumu arasında daha önce benzeri görülmemiş bir ayrımı hedeflemesi olduğunu ileri sürmektedir.⁹⁵

Osborne ve Gaebler'in "Reinventing Government" ve Osborne ve Plastrik'in "Banishing Bureaucracy" eserleri üzerinden temellenen görüşün tutarsız ve çelişkili argümanlar içerdiğini belirten Williams da bu eserlerin bilimsel açıdan zayıf olduğunda hemfikirdir ve daha çok öyküleyici olarak nitelendirmektedir. Öne çıkan 5 ilke olan; rekabet (competition), özelleştirme (privatization), yerelleştirme (decentralization), inovasyon (innovation) ve güçlendirme (empowerment) arasında tarihsel olmayan bakış açısı nedeniyle yer alan muğlaklıkların⁹⁶ aynı zamanda paradigmayı "kullanışlı" hale getirdiği ifade edilmektedir.⁹⁷ Buna göre, yaklaşımın muhafazakar ekonomi politika tarafından belirlenen gizli bir ajandaya dayalı rasyonalizasyonunun farkında olunmazsa hem "kamulaştırma" hem "özelleştirme"yi salık edebilen bir yaklaşımı anlamlandırmak mümkün olamayacaktır. Bu ajanda,

⁹⁴ Norma M. Riccucci, "The 'Old' Public Management Versus the 'New' Public Management: Where Does Public Administration Fit In?", **Public Administration Review**, March/April 2001, Vol:LXI, No:2, p. 173.

⁹⁵ Linda Kaboolian, "The New Public Management: Challenging the Boundaries of the Management vs. Administration Debate", **Public Administration Review**, Vol:LVIII, No:3, May - Jun., 1998, p. 190.

⁹⁶ Daniel W. Williams, "Reinventing the Proverbs of Government", **Public Administration Review**, Vol:LX, No:6, Nov. - Dec. 2000, pp. 522-523.

⁹⁷ Daniel W. Williams'ın argümanı, çelişki yüklü bu yaklaşımın Kuhn'dan yola çıkarak üstlendiği paradigma değişimi vasfına haiz olmaktan çok uzak olduğudur. Williams, öncelikle paradigma değişikliklerindeki genellikle "ilerlemeci" olanaklar üzerinde durmakta, bu yaklaşımın bu niteliği taşımadığını ifade etmektedir. Öte yandan eski fikirlerin bir araya getirilerek sunulmasından öte paradigma değişimine işaret eden bir yenilik de söz konusu değildir. Detaylara inildiğinde bile performans ölçümünün 1927 yılında Clarence Ridley tarafından ele alınmasından, performansa dayalı bütçelemenin 1950'li yıllarda 1. Hoover Komisyonu'nda önerilmesine kadar pek çok örneğin uzun zamandır alana dahil olduğu ifade edilmekte, eğer 3. sektör olarak hizmet sunumunda sivil toplumun iş birliği ileri sürülecekse onu da 1832 tarihinde Alexis de Tocqueville'in çalışmasında ABD'ye özgü bir unsur olarak işaret edildiği hatırlatılmaktadır. Keza, kürek çekmek-dümen tutmak ayrımının da siyaset/yönetim dikotomisi olarak daima var olageldiği belirtilir. Williams, "yönetime dair bazı fikirlerin popülerize edilmesi" olarak tabir ettiği bu yaklaşımın, sadece yeni bir paradigma niteliği taşımadığı için reddetmenin ötesinde, barındırdığı tehlikelere de dikkat çekmektedir. Örneğin demokratik kontrolü tahrip etme potansiyelinin yanı sıra İngiltere ve Yeni Zelanda gibi "başarılı" özelleştirme uygulamalarına işaret edilerek, uygulamaların özgün tarihsel bağlamlarından koparılıp basite indirgenmesi tehlikesini barındırmaktadır. Oysa tarihsel bir yaklaşım söz konusu iki ülkedeki özelleştirmelerin ABD'den tamamen farklı bir bağlamda gerçekleştiğini, daha evvel kamulaştırılan şirketlerin yeniden özelleştirilmesine yönelik olduğunu ortaya koyacaktır. ABD'de ise buna benzer sosyalizan nüvelerin hiçbir zaman söz konusu olmadığı gerçeği hasır altı edilmektedir. Bkz.: A.e.: 526-532.

örneğin özel mülkiyetin idamesi için kamulaştırma ve piyasaya müdahale mümkünken, gelir dağılımı veya toplumcu bir istihdam hedefinin söz konusu olamamasının açıklamasıdır.⁹⁸

Yeni kamu işletmeciliğine dair çeşitli eleştirel analizlere rağmen ABD Başkan Vekili Al Gore'un 7 Eylül 1993 yılında Bill Clinton'a ve halka sunduğu ulusal performans raporunda (NPR) yansımaları bulan⁹⁹ ve sonrasında Osborne ve Gaebler'in kendini doğrulayan kehaneti olarak küresel bir boyut kazanmasındaki en önemli üç unsur bilgi teknolojileri, uluslararası kuruluşlar ve etkililik-verimlilik baskısı olarak ifade edilmektedir.¹⁰⁰ Bir paradigma tutarlılığına sahip olmasa da¹⁰¹ geniş çaplı bir reform hareketi olarak YKİ'nin önemli vurgularından biri deregülasyon üzerinedir. Deregülasyon, kamu tekeli engellemenin yanı sıra kontrol ve hesap vermeyi artıracak iddia edilen performans ölçümlerinin mümkün kılınması

⁹⁸ Daniel W. Williams bu konuda çok çeşitli örneklerle de başvurmuştur. Kamu görevlileri açısından bakıldığında çelişkiler yine belirgindir. İş tatminsizliğine çare olarak ileri sürülen "inovasyon"un gerçekten çalışanları yeniliğe mi sevk edeceği yoksa rekabet dolayısıyla güvencesizliği mi iteceği sorgulamaya açıktır. Hem çalışanları güçlendirme hedefine sahip olup hem de güvencesizleştirme süreçlerini yaratmak açık bir çelişki olarak nitelenebilir. Üstelik dümen tutan-kürek çeken ayırımına dayalı yapılanma da özellikle alt seviye kamu görevlilerinin halihazırda çok az olan inisiyatifini tamamen yok ederek yabancılaşmayı derinleştirme tehdidi taşımaktadır. Bkz.: A.e., s. 524-526.; Nitekim güncel örnekler bu öngörülerini doğrulamaktadır.

⁹⁹ Bu raporun sunulması esnasında Al Gore'un danışmanınca dile getirilen "gerçekte ne kadar iyi olduğun değil, nasıl iletişim kurduğun belirleyicidir." ifadesi ise raporla beraber sonraki otuz yıllık zamanın özden çok biçime önem veren ruhunu da yansıtmaktadır. Tom Shoop, "Gore's Gamble", Government Executive, 25 July 1993, s.18'den aktaran Ronald C. Moe, a.g.m., s. 111.

¹⁰⁰ Eric Welch, etkililik ve verimlilik baskısının akademik literatür üzerinden okunabilecek en belgeli unsur olmakla beraber en görünür ve somut olanın küresel kurumlar dolayısıyla gerçekleştirilenler olduğunu belirtmektedir. Bilgi teknolojisi ise kamu yönetiminin en önemli temelleri olan bilgi ve iktidar ilişkisine dair yeniden yapılanmayı mümkün kılması ve örgütün verimliliğini artıracak argümanlarıyla ilintili olarak düşünülmektedir. Bkz.: Eric Welch, "Public Administration in a Global Context: Bridging the Gaps of Theory and Practice between Western and Non-Western Nations", **Public Administration Review**, January / February, Vol:LVIII, No:1, 1998, pp. 40-49.

¹⁰¹ Bu konuda çok sayıdaki yorumdan birisi de Pollit ve Bouckaert'ın, 1980-2000 arasında gerçekleştirilen tüm reformların YKİ modelinden oluştuğunu söylemenin basite indirgeme olacağını belirttikleri çalışmadır. Buna göre 12 ülkeyi YKİ, neoweberyan ve kamu yönetimi olarak sınıflandırdıkları modeller üzerinden inceledikleri çalışmada YKİ'nin veya diğer iki yaklaşımın saf örneğidir denilebilecek olan herhangi bir örneğin olmadığını dile getirmektedirler. YKİ'nin 1984-1993 arası en önemli reformlarını gerçekleştiren Yeni Zelanda'nın bile saf bir yaklaşım olduğunu iddia edilemeyeceğini, reform hareketlerinin farklı parçaları için farklı amaç ve araçlar kullanıldığını belirtmektedirler. Buna göre kamu yönetimlerinin tamamı hakkında değil ancak tekil kurumlar üzerinden böyle bir yargıya varılabilecektir. Şeffaflık gibi bir kavram üzerinden yaklaşıldığında dahi örneğin Belçika'da farklı İngiltere'de farklı pratikler olduğu dolayısıyla "Kamu Yönetiminin yapısal ve kültürel temellerinin genellikle bilimsellikten ziyade Hood'un tabiriyle yarı dinsel güncel reformlardan daha süregelen olduğunu, dolayısıyla Osborne ve Gaebler'in tüm yönetimlerin girişimciliğe dönüşmesi yönündeki temennisinin her şart ve koşul altında geçerli olamayacağını" belirtmektedirler. Bkz.: Christopher Pollitt, Geert Bouckaert, a.g.e., s. 208-209 ve 214.

için, “kuralların gevşetilmesi”, “otoritenin desantralizasyonu”, “yöneticilerin takdir yetkisini artırma” gibi birbirini pekiştiren yönetsel araçlarla uygulanmaktadır.¹⁰² Kamu yöneticilerine de özel bir önem atfeden YKİ’nin yaygınlaşmasına dair Mike Dent ve Jim Barry, gelişmiş kamu hizmeti ve kamu çalışanlarının güçlendirilmesi iddiasının hevesli kamu yöneticileri ve büro-profesyonel refah rejimine inancını kaybeden geniş kitlede karşılık buluşunu vurgular. Ayrıca söz konusu eleştirel akıma soldan dahil olan yazarların çalışmalarının da¹⁰³ YKİ’nin çerçevesinin oluşmasında yeri olduğu ifade edilir. Çoğu çalışmada ileri sürüldüğü gibi kalite odaklı retoriğin oluşturduğu bu çerçevenin hammaddesinde yeni olan bir şey yoktur. Bilimsel yönetim ve insan ilişkilerinin uzun erimli geleneğinden teşekkül eden özel sektör işletme tekniklerinin ödünç alınmasıyla oluşan ancak ilerleyen süreçte denetim unsurunun belirleyici hale geldiği bir yere evrilen bir çerçevedir bahsedilen.¹⁰⁴

Özetlemek gerekirse, yeni kamu işletmeciliğine dair oldukça geniş kapsamlı olan literatürün burada değinilebilen çeşitli biçimlerinde farklı unsurlar öne çıkarılmakla birlikte; bütçe kısıtlamaları, özelleştirme, hizmet üretimi/hizmet dağıtımı ayrımı, tedarik, kullanıcı payı, rekabet, siyaset-yönetim ayrışması, desantralizasyon, hesap verebilirlik, performans, çıktı odaklılık, stratejik planlama gibi çeşitli kuramlardan bir araya gelmiş kavramlar üzerinde uzlaşılmakta, YKİ’nin tek özgün katkısı olarak ise enformasyon teknolojisi işaret edilmektedir. Demokratikleşme, katılım, rasyonalizasyon ise tartışmalı kavramlardır.¹⁰⁵ Aşağıdaki bölümde YKİ uygulamalarında sıkça sözü edilen kavramlar, değerlerdeki dönüşümlerle birlikte yorumlanmaya çalışılacaktır.

¹⁰² Linda Kaboolian, hesap verebilirliğe dair mekanizmaların yanı sıra neye ve kime karşı hesap verileceğini sorunsallaştıran öze dair sorgulamaların da yapılması gerektiğini, öte yandan Laurence Lynn’in belirttiği gibi sadece ekonomik değil politik gerekçelerle beraber açıklanabilecek bu yaklaşımın gerektirdiği yurttaş donanımın söz konusu olup olmadığının gözönünde bulundurulması gerektiğini vurgulamaktadır. Bkz.: Linda Kaboolian, **a.g.m.**, s. 190-191.

¹⁰³ Buna dair en etkili örneklerinden birinin Paul Wilding’in 1981 tarihli “Fabian Tract” adlı eseri olduğu belirtilmektedir. Bkz.: Mike Dent, Jim Barry, “New public management and the professions in the UK: reconfiguring control?”, **Questioning the New Public Management**, Ed. Mike Dent, John Chandler, Jim Barry, Ashgate, 2004, p. 9.

¹⁰⁴ **A.e.**, s. 16.

¹⁰⁵ Gernod Gruening, **a.g.m.**, s. 1–25.

2.3.4 “Geleneğin İcadı”: Kavram ve Değerlerde Değişim

Kamu yönetimi disiplinin hakim yaklaşımının ontolojik ve epistemolojik kabulleri metodolojik olarak da olgu-değer, siyaset-yönetim gibi pozitivizmden kaynaklı dikotomilere yaslanmaktadır. Bu bağlamda güncel egemen yaklaşımı oluşturan yeni kamu işletmeciliğinin başlıkta vurgulandığı üzere kavramların içeriği ile birlikte değerlere dair bir dönüşüm de yaratması mümkün müdür? Bu kısa bölüm ontolojik, epistemolojik ve metodolojik tartışmaları barındıran oldukça kapsamlı bu soruya karşılık gelecek dört başı mamur bir cevaptan ziyade yalnızca konuyu anlamaya yönelik bir çaba olabilecektir. Bu bakımdan, öncelikle kavramların nesnel olabileceği iddiasının maddi gerçeklikte karşılığı olmayan soyutlamalar olduğuna yönelik, feminist analizden aşına olduğumuz, eleştirel perspektifin ışığında, disiplin açısından da geçerli olacak, birkaç hatırlatma yapmak yerinde olacaktır.

Yeni kamu işletmeciliğinin yeniliğine dair şüpheyi dile getirmenin parolası haline gelen “eski şişede yeni şarap?” tabirini kullanan Kabolian, kamu yönetimindeki tüm kavramların piyasa analogileriyle yeniden inşa edilmesine dikkat çekmektedir.¹⁰⁶ Kavramların sistemler bağlamında anlaşılabilmesi vurgusu¹⁰⁷ neoliberal dönemde kamu yönetimi disiplini yer yer ortaya atılıp sonradan unutilan bir nevi “militanlık görevleri” yapan “moda terimler”e karşı uyarı niteliğindedir.¹⁰⁸ Söz dağarcığımıza yapılan müdahalelerle iktidarın görünürlüğünü ortadan kadiran ikame kavramların kullanılması neoliberal siyasi rasyonalitenin uzantısıdır. Wendy Brown’un adını koyduğu gibi, bu “retorik kayma”lar eleştirinin zemini olabilecek sınıf, yabancılaşma (fetişizm), sömürü gibi kavramsal zeminleri de görünmez kılarak¹⁰⁹ zihnimizdeki sislenmeyi yoğunlaştırırken görüş açımızı da bulanıklaştırır. Örneğin çıkar grupları yerine paydaşlar, düzenleme yerine kolaylaştırma, kurumlara odaklanan yönetim yerine faili kapsamaksızın yönetme eylemi ve ilişkisini öne çıkaran yönetim kavramlarının alması ile birlikte sınıfsal uzlaşmazlık ve çatışmanın yerini ideolojilerin sonu ilanı ile her alanda mutabakat

¹⁰⁶ Linda Kaboolian, **a.g.m.**, s. 189-190.

¹⁰⁷ Birgül Ayman Güler, **Kamu Personeli: Sistem ve Yönetim**, 2. bs, İmge, Ankara, 2013, s. 143.

¹⁰⁸ Birgül Ayman Güler (2015), **a.g.m.**, s. 33.

¹⁰⁹ Wendy Brown, **a.g.e.**, s. 75.

şılarıyla nirengilemenin (benchmarking) geçerli kılınması aynı zamanda bir depolitizasyon sürecidir.¹¹⁰ Öyleyse, “Etkinlik”, “verimlilik”, “misyon”, “vizyon”, “performans” gibi son dönemde kamu yönetimi kuram ve pratiğine adeta bir zorunluluk olarak ithal edilmiş moda terimlere yakından bakmak gerekli hale gelmektedir.

Kamu yönetimi disiplininde sıkça karşımıza çıkan kavramlardan “etkinlik”, bir işin yapılmasında kaynakların en iyi biçimde kullanılmasını; yani planlanan ile gerçekleşen arasındaki farkın olabildiğince azaltılmasını, “verimlilik” ise işin en ucuz biçimde yapılmasını, yani girdilerin etkin kullanımını ifade eder.¹¹¹ Bu anlamda etkinlik örgüt sistem, verimlilik ise birim (makina, insan) için kullanılmaktadır.¹¹² Büro işlerinin tamamının Taylorist bir çerçevede rasyonelleştirilip, standartlaştırılabileceğine dayanan bilimsel yönetim’in “etkin”liğinden kasıt da temel olarak emek gücü üzerinde “*yakın mesafeli ve korkutucu bir gözetimin yarattığı bir etkidir*”¹¹³ Bu nedenle söz konusu kavramlar kamu yönetiminde daima emek sürecinin denetimiyle ilgili anlamlara sahiptir. Ancak bu kavramlar neoliberal dönemin piyasa rasyonalitesine göre yeniden içeriklendirilmiştir.

“Buna göre, ‘etkinlik’ kamu yönetiminin piyasa ilkelerine göre çalıştırılması, ‘şeffaflık’ şirketlere ve özellikle de yabancı sermayeye karşı açıklık, ‘hesap verebilirlik’ kamu yönetiminin uluslararası denetim kurumlarınca denetlenmesi, “hukuk devleti” özellikle yabancı sermaye yatırımları ile ilgili hukuksal sorunlarda ulusal yargı yetkisinden vazgeçilerek uluslararası tahkimin yetkili kılınması, ‘insan hakları’ özel girişim ve özel mülkiyet haklarının güvenceye alınması, ‘yerellik’ de merkezi devlete kamu hizmeti üretmenin yasaklanması anlamına gelmektedir.”¹¹⁴

¹¹⁰ Nirengileme; en iyinin yöntem ve pratiğinin aynı üretim sahasında bulunmayan diğerleri için de kriter haline gelmesini anlatan bir kavramdır. Böylece ürüne özgülüğün üretim sürecinin pratiğiyle olan bağlantısı koparılmakta, tüm farklılıklarına rağmen özel sektör yöntem ve pratiklerinin nirengilenme yoluyla YKİ’ye aktarılması da kolaylaşmaktadır. Bkz.: A.e., s. 149-150.

¹¹¹ Fuat Ercan, “Sağlık Hizmetleri Dönüşürken: Devlet Sermaye Arası İç Bağlantılar”, **Şehir Hastaneleri Çalıştayı**, Ankara, SES Yayınları, Kasım 2018, s. 30.

¹¹² Lütfü Yalçın, a.g.e., s. 42.

¹¹³ Harry Braverman, a.g.e., s. 288.

¹¹⁴ B.A. Güler, *Devlette Reform Yazıları*, Paradigma Yay., 2005, s.44-49’dan aktaran Faruk Ataay, “Neoliberalizm, Düzenleyici Devlet ve Yönetişim”, **Quo Vadis: Kamu Yönetimi**, Der. Veysel Erat, Cengiz Ekiz, İbrahim Arap, Ankara, Nika, 2018, s. 280-281.

Yani kavramlar, iddia edildiğinin aksine yansız tarafsız olmanın ötesinde sermaye birikim rejimleri uyarınca farklılık gösteren düzenleme biçimleri uyarınca içleri doldurulan tanımlamalara sahiptir. Örneğin verimlilik kavramının fordist refah devleti döneminde taşıdığı anlam ile post fordist dönemin kamu politikalarında taşıdığı anlam farklı muhteviyatlara sahiptir. Tamamı emeğin denetimi ile ilgili olsa da, ilkinde verimlilik kavramı toplumsal yeniden üretimi de gözeten yasallık ve meşrulukla¹¹⁵ ilgiliyken ikincisinde yeniden üretim faaliyetinin sorumluluğunu üzerinden atmış bir kamu yönetimi perspektifiyle, salt maliyet hesabına indirgenen girdi ve çıktılar üzerinden ele alınmaktadır.¹¹⁶ Lütfü Yalçın'ın belirttiği gibi neoliberal dönemde “*Kamu yönetimindeki etkinliğe atfedilen önemi, hatta etkinlik takıntısını, biçimin özüne önüne geçmesi olarak adlandırabileceğimiz bu anlayışın bir yansıması olarak görebiliriz.*”¹¹⁷ B. Ayman Güler de ayrıca, yeni yönetim anlayışının popüler kavramlarının “misyon” ve “vizyon” da olduğu gibi dinsel ve “strateji” gibi militer kökenlerine ve adeta tanrısal bir buyruk gibi tartışmaya kapalı oluşlarına dikkat çeker. Bu kavramlar toplam kalite yönetiminde olduğu gibi kendini şirketin/kurumun amaçlarına “adama” talebinin de dışavurumudur.¹¹⁸ Geleneğin icadı yoluyla var olan kavramların yeniden içeriklendirilerek vurgunun siyasetten yönetime kayması, piramit örgütlenme yerine yatay örgütlere, süreç odaklılıktan, - performans ve verimlilik gibi kilit önemdeki kriterlerin kamu yönetimine ithaline olanak tanıyan-, sonuç odaklılığa geçiş, hizmetlerin esnek sunumu gibi uygulamalar yurttaşlık ilişkisini müşteriyle değiştiren bir anlayışa çekerek, devlet toplum ilişkisi

¹¹⁵ Hamza Al'ın vurguladığı gibi “*Weberyan anlayışta verimlilik, daha çok nitel kavramlarla ifade edilen bir anlayıştır. Buna göre, mevzuata uyma bile başlı başına verimliliktir. Kamu yönetiminin doğasından kaynaklanan birtakım özellikler, -örneğin ayrımcılık yapmama ilkesi gibi- nicel kavramlarla ifade edilen verimliliğe yol açmasa da nitel anlamda verimsizlik sayılmaz. Weber bu sorunu “kurallara uymak başlı başına rasyonel bir davranıştır”* diyerek biçimsel rasyonalite ile aşmaya çalışmıştır.” Bkz.: Hamza Al, “Kamu Kesiminde Yeni Denetim Yaklaşımları: Süreç Odaklı Denetimden Sonuç Odaklı Denetime Geçiş”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt:XL, No: 4, Aralık 2007, s. 45-61.

¹¹⁶ Veysel Eren, “Kamu Performans Yönetiminde Ölçüt Sorunu: İdari Faaliyetlerde Başarı Ölçütleri”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt:42, No:2, 2009, s. 1-21.

¹¹⁷ Lütfü Yalçın, **a.g.e.**, s. 79.;

Bir sonraki bölümde bu adanma talebi, mutlak ve biçimsel (subsumption) boyunduruk/tabiiyet /içerilme kavramıyla anlaşılmalı çalışılacaktır. Yine de şimdiden bu buyruğun “çalışmak özgürleştirir” zihniyetinin kabuk değiştirmiş halini düşündürdüğünü vurgulamakla yetinebiliriz.

¹¹⁸ Birgül Ayman Güler, “Yeni Yönetim Anlayışı: Dinsel ve Militer Kökenler Üzerine”, (çevrimiçi) <http://80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/bguler/pdf/dinsel.pdf> Son Erişim Tarihi: 11.06.2018.

biçim değiştirmektedir.¹¹⁹ Başka bir ifadeyle, kamu yönetimini ölçülebilirliğe indirgeme çabasıyla özel sektörden ithal edilen yöntemler, aynı zamanda piyasa rasyonalitesine dayanan “değer” değişiminin de taşıyıcısıdır. Buna göre maaşlı/aylık sistemine karşı performans sisteminin tercihi, ücretleri düşürmenin aracı olmanın yanı sıra, çalışanların “*muhtemel sahtekarlıklarını, ihanetlerini ya da ihmalkarlıklarını*”¹²⁰ varsayan bir bakış açısının ürünüdür. Nitekim C. Hood da geleneksel veya klasik kavramı yerine tercih ettiği **progressive** kamu yönetiminde yozlaşmanın kaynağına dair özel sektörü ve politikacıları işaret eden güvensizliği denetlemek üzere var olan detaylı kural ve mekanizmaların, yeni kamu işletmeciliği perspektifinde tersine çevrilerek kamu hizmetlileri ve profesyonellerine karşı güvensizliğe bıraktığını belirtir. Sürece dair hesap verebilirlik mekanizmalarının sonuca dair olan tekniklerle yer değiştirmesi, kamu görevlilerini takip etmeye yöneliktir.¹²¹ Dolayısıyla, yeni kamu işletmeciliği “*kamu yönetiminine egemen olan değerlerde de bir değişimi gerçekleştirmiş, adalet, eşitlik ve yasal güvenlik gibi değerler aşınmış, yerine ekonomizmin 3-E’si, yani ekonomiklik, etkinlik, etkililik geçmiştir.*”¹²²

Bu kavram ve değerlerin benimsenmesinde bilginin kuramsal olarak yansız olduğunu savunan saf pozitivizmin karşısında bilginin kuram tarafından belirlendiğini savunan yorumsamacı (hermenötik) yaklaşımın eleştirel akımlar yoluyla disipline girişi kolaylaştırıcı olmuştur.¹²³ Her ne kadar yeni kamu işletmeciliğinin liberal kuramsal kökenleri olgu-değer ayırımına yönelik

¹¹⁹ Selime Güzelsarı (2004), **a.g.m.**, s. 94-95.

¹²⁰ Harry Braverman, **a.g.e.**, s. 283.

¹²¹ Christopher Hood ((1995) 2005), **a.g.m.**, s. 164.

¹²² Hondeghe ve Nelen, 2000, s. 4’ten aktaran Oya Çitçi, “1979’dan 2010’a Neoliberal Dönemde Kadın Memurlar”, **Birkaç Arpa Boyu: 21. Yüzyıla Girerken Feminist Çalışmalar**, Der. Serpil Sancar, Cilt:1, İstanbul, Koç Üniv. Yay., 2011, s. 417.

¹²³ Tekrara düşmek pahasına, siyaset-yönetim, olgu-değer gibi dikotomilerin pozitivist bir epistemolojinin kabulleri olduğunu hatırlatmakta fayda görülmektedir. Fatma Eda Çelik’e göre, yanıldığımız nokta, bu epistemolojik kabullerin disipline girişinin tek kaynağının ABD olduğu görüşüdür. Fatma Eda Çelik, söz konusu pozitivist perspektifin, Montesquieu’dan itibaren, kuvvetler ayrılığı düşüncesi dolayısıyla, disiplinin Fransa ve Prusya’daki tarihsel ve toplumsal bakış açısına galebe çalarak, kameral bilimlerin “organik” ve “disiplinlerarası yapısını” safdışı bırakmaya başladığını belirtmektedir. Yani ABD etkisinin yanı sıra avrupa geleneğinin içinden çıkan ve hem Fransız yönetim bilimlerinden esinlenen idare hukuku hem de Almanya kökenli işletme iktisadıyla iç içe geçerek gerçekleşen bir kırılma da söz konusudur. Bkz.: Fatma Eda Çelik, **a.g.m.**, s. 226.; Bu tezde ise, söz konusu dikotomilerin bir tarafını tercih etmekle belirlenen epistemolojilerden ziyade bilginin kuram yüklü olduğu görüşüne yakın durulmaya çalışılmaktadır.

epistemolojik tercihte ısrarlıysa da yukarıda belirtildiği gibi eleştiriye olanak tanıyan akımların kavram setlerinin rıza sağlamak üzere kullanılmasıyla dönüşümü gerçekleştirerek hakim hale gelmeyi başarabilmiştir. Pratikte ise olgu-değer birliğinin inkarının yerini araçsal bir uygulamaya bıraktığı izlenimi uyandırmaktadır. Bu itibarla, YKİ, özellikle kamusal seçim kuramının¹²⁴ “nirengili bir rasyonalite” ye olanak sağlayan kuramsal dayanağı sayesinde, piyasa odaklı olmak dışında kırmızı çizgisi bulunmayan, duruma göre şekil alabilen kavram ve değerlerin karışımı¹²⁵ olarak ifade edilebilir. Bu durum sadece pratiğin, maddi hayatın getirisi olan aksaklıklar nedeniyle, teoriyle bağdaşmamasını değil Poulantzas’ın burjuva siyaset bilimi teorisi ile pratiği arasındaki esaslı çelişkiye dair vurgusunu hatırlatmaktadır.¹²⁶

2.4 “Çok Başlı Bir Fenomen”¹²⁷ Olarak Yeni Kamu İşletmeciliği ve Yönetişim İlişkisini Otoriterleşme Bağlamında Yeniden Düşünmek

Yönetişim, klasik örgütlenmelerin hiyerarşik yapısının alternatifi olarak, hatararşik, yatay, ağ tipi ilişkilerin hakim olduğu sivil toplum dolayımıyla temsili demokrasi krizinin aşılmasını sağlamaya yönelik bir kavram iddiasıyla savunulmuştur.¹²⁸ Hatta devletin karar alma tekelinin, hatararşik politik aktörlerin yönetim dolayımıyla katılımı sayesinde kırılacağı düşüncesiyle, bazı feminist tartışmalarda eril ve ırkçı sınıfsal yapının üstesinden gelinmek için fırsat olarak değerlendirilmiştir. Fakat toplumsal cinsiyet ilişkilerinin değişiminde temsili önceleyen bu bakış açısının aşırı umutvar yaklaşımı “iktidar-körü” bir eksiklikle malul olmuştur.¹²⁹ Çünkü ulusal ve uluslararası seviyelerde kurumsallaşan yeni

¹²⁴ Wendy Brown da rasyonel seçim kuramının, sosyal bilimlerdeki piyasayı “tüm faaliyetlerin doğru biçimi” olarak betimleyip bu gerçeklik uyarınca hareket edenleri rasyonel, karşıtlarını ise irrasyonel ilan eden hegemonik bilgi olduğunu ifade etmektedir. Bu durum, piyasanın iyiliği için “kendini adama” beklentisinin kavramsal karşılığı olan mutlak boyunduruğa işaret etmenin yanı sıra “...siyasetin kamusal alanın, entelektüellerin, eğitimli yurttaşlığın ve ekonomi ile güvenlik haricinde diğer kolektif gayelerin gitgide değer kaybetmesinde de” açıkça sezilenmektedir. Bkz.: Wendy Brown, **a.g.e.**, s. 78 ve 263.

¹²⁵ Gernod Gruening, **a.g.m.**, s. 21.

¹²⁶ Stefano Harney, **a.g.e.**, s. 101.

¹²⁷ Mike Dent, John Chandler, Jim Barry, yeni kamu işletmeciliğini “Çok başlı bir fenomen” ve “zaman içerisinde uyarlanan yönetsel araçlar koleksiyonu” olarak nitelemektedir. Mike Dent, John Chandler, Jim Barry, **a.g.m.**, s. 1.

¹²⁸ Bu anlamda “sivil toplumculuğun devlet karşıtlığı ile neoliberalizmin piyasa yandaşlığı”nın buluştuğu ortak nokta olarak da ifade edilebilmektedir. Bkz: Faruk Ataay, **a.g.m.**, s. 275-282.

¹²⁹ Birgit Sauer and S. Wöhl, **a.g.m.**, s. 109.

iktidar yapıları ve emeğin sömürsünün yeni cinsiyetçi biçimleri ile birlikte yeniden yapılanan devlet bu eşitsizlik biçimlerini içererek dönüşmekte hatta derinleştirmektedir. Nitekim karar alma veya politik katılıma dair ön açıcı demokratik bir yapı olduğu iddia edilemeyecek yönetim; var olan eşitsiz, ırkçı cinsiyet ilişkilerinin “hiyerarşik topografyasını” yeniden yapılandırmaktadır.¹³⁰

Bu nedenle, yönetişimin, nötr bir demokrasi projesi değil, düzenleyici devletin ihtiyaç duyduğu mekanizmayı sağlayan bir kavram olduğunun belirtilmesi gerekmektedir. Yönetişimdeki “demokrasi retoriği”ne dair vurgu, sermaye sınıfı tarafından devlet aygıtının “rekabet ilkesi”ni içselleştirecek şekilde biçimlendirilmesine olanak tanımış, bu model sayesinde “ticaret hakkı” medeni, siyasal ve sosyal haklardan öncelikli bir konuma yerleşmiştir.¹³¹ İyi yönetişimi uygulayabilme oranlarına göre değerlendirilen devletler, uluslararası mali kuruluşların denetimi altında “*oligopolistik büyük gruplara sistematik olarak elverişli olan önlem ve düzeneklerin üretilmesini*” sağlamaya çalışmaktadır.¹³² Bu durum devletin geri çekildiği veya basit bir araca indirgendiği tezinden ziyade görece özerkliğini devam ettirdiği fakat belirli bir baskı ve aşınma altında olduğu ve daha dolaylı bir iktidar kurduğu düşüncesini desteklemektedir. Dardot ve Laval’ın ifadesiyle; bu konjonktürde “*Devlet geri çekilmez, yerleşikleşmesine katkıda*

¹³⁰ A.e., s. 111.; Nitekim Camilla Stivers, kamu yönetimindeki nötr imgeyi eleştirirken ezilenleri gözetmeye dayalı Waldo’nun yönetsel devlet kuramındaki ontolojik olarak sorunlu bir yapıyı onarma ve koruma çabasına dikkat çekmektedir. Konuyu yeni kamu işletmeciliğinin benimsenmesinde etkisi olan katılım ve demokratikleşme söylemi etrafında düşündüğümüzde bu sorunun Habermasçı iletişimsel eylem kuramıyla veya çoklu kamusal alanlar tartışmasıyla çözmeye yönelik hamleler, öznelliği dahi değişim ilişkilerine tabi kılma niyetindeki günümüz kapitalizmi açısından, oldukça naif kalmaktadır. Yönetişim aracılığıyla demokratikleşme vaadinde bulunulan alanın zaten emek/sermaye, üretim/yeniden üretim, devlet/sivil toplum gibi dikotomilerin bir uzantısı olması, buna yönelik her türlü kabulün bu alandan dışlananlar açısından “kendi ürettikleri dünyaya el konulması” anlamına gelmektedir. Bu tespit yönetişimin feminist eleştirisi bakımından da hayatidir. Toplumsal olarak gerekli diğer olanakları sağlama ufku olmaksızın katılıma dair gerçekleştirilecek her türlü değişim hakim sınıf, ırk ve cinsiyet ayrıcalıklarını yeniden üretecektir. Bu nedenle var olan biçimin eleştirisi ve yeniden organizasyonu, kadınlar başta olmak üzere, toplumsal yeniden üretimi mümkün kılan ezilen/dışlanan özneleri merkeze alan bir biçimde gerçekleştirilmelidir. Bkz.: Stefano Harney, a.g.e., s. 38-44.

¹³¹ Sonay Bayramoğlu Özügür, “Bağımsız Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar: Sermayenin Tekelleşmesi”, **Kamu Yönetimi: Yapı İşleyiş Reform**, Ed. Barış Övgün, Ankara, A.Ü. S.B.F. Yayın No: 598 Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın No:5, 2009, s. 94.

¹³² Pierre Dardot, Christian Laval, a.g.e., s. 322-323.

bulunduğu koşullara boyun eğer."¹³³ Jessop da yalnızca teknik-ekonomik gerekçelere indirgenemeyecek olan yönetişimin aynı zamanda devletin, yandaşlarına siyasal avantaj sağlamasına olanak veren siyasal ve "hiyerarşinin gölgesinde" bir içeriğe sahip olduğunu vurgular.¹³⁴ Nitekim "*tartışmalı siyasal konuları teknik ve bürokratik sorunlara dönüştüren bir birleştirme, zihinsel meşguliyet ve dönüşüm sürecini*"¹³⁵ imleyen bir kavram olarak "pasif devrim"le ilintisine işaret eder.

Buradan yola çıkarak, yönetişim ve yeni kamu işletmeciliği ilişkisini nasıl kavramalıyız sorusu da oldukça önemli ama bir o kadar çetrefilli bir konu olarak zihinleri uğraştırmaktadır.¹³⁶ Yeni kamu işletmeciliğini yönetişimin bir unsuru olarak kavrayanlar olduğu gibi tam aksi yönde görüşler de mevcuttur. Helmut Klages ve Elke Löffler'e göre, YKİ "içe dönük" bir yaklaşımken, yönetişim daha çok "dışa dönük" bir yaklaşımdır. YKİ içsel problemlere odaklanması nedeniyle siyaseti yönetimin dışında saymaktadır, yönetişim dışa odaklılığı dolayısıyla yönetimin siyasal doğasını da tanımaktadır.¹³⁷ Pollit ve Bouckaert'in, YKİ, yönetişim ve devlet aygıtına kuramsal olarak daha fazla yer açan bir model olarak neoweberyen yaklaşımlar üzerinden yaptıkları çalışmaya göre de; "Politika hakkında çok az şey söyleyen" yeni kamu işletmeciliği, "*örtülü olarak söylediğinde ise, politikacıların yapabileceklerine dair aşırı rasyonel olmanın yanı sıra gerçekçi olmayan varsayımlar seti kullanmaktadır.*"¹³⁸ Bunun yanı sıra, çalışmanın biçimi, sektörün

¹³³ Pierre Dardot, Christian Laval, **a.g.e.**, s. 327.; Daha da ötesi hakem devlet olmaktan çıkıp oligopolistik çıkarların partneri olan bir devlettir var olan ve bunu hala fordist dönemin terminolojisi olan "sosyal politika" adı altında ama tam zıddı bir uygulamayla sınıf mücadelesini dahi sermayenin birikiminin hizmetine sokup büyümenin işlevsel bir unsuru haline getirerek yapar. Örneğin sendikaları gönüllü olarak katıldıkları bir "konsensüs"ün taraflarından birine dönüştürür aksi halde oyundan dıştalar. Bkz.: **A.e.**, s. 328-329.

¹³⁴ Aslında yönetişim kavramının kapsamı ve içeriği de süreç içerisinde oldukça değişikliğe uğramış, çeşitli yönetişim modelleri geliştirilmiştir. Yönetişimin başarısızlığı yönetişimin yönetişimi anlamına da gelebilecek "meta yönetişim" ile aşılmaya çalışılmış ardından devletin rolünü daha çok vurgulayan ve düzenleyici devlet kavramıyla birlikte anlamlandırılabilir "müdahaleci yönetişim" öne çıkarılmıştır. Bkz.: Bob Jessop, **Devlet: dün bugün gelecek**, Çev. Atilla Güney, Ankara, Epos, 2016, s. 245-248.

¹³⁵ **A.e.**, s. 257.

¹³⁶ Yönetişim ve yeni kamu işletmeciliğini yerel yönetimler bağlamında yorumlayan bir inceleme için Bkz.: Adalet B. Alada, "Yerel Yönetim Anlayışındaki Değişimler ve Türkiye'deki Yansımaları", **Devlet ve Sermayenin Yeni Biçimleri**, Der. Ramazan Günlü, Ankara, Dipnot, 2008, s. 279-284.

¹³⁷ Klages, Helmut ve Löffler, Elke, "New Public Management in Germany: The Implementation Process of the New Steering Model", *International Review of Administrative Sciences*, 64/1, 1998, 41-54'den aktaran Lütfü Yalçın, **a.g.e.**, s. 160.

¹³⁸ Christopher Pollitt, Geert Bouckaert, **a.g.e.**, s. 209.

tarihi gibi daha kapsamlı konulara gereken ilgiyi göstermeyip “tekil örgütlerin içsel çalışmasına” odaklanma eğilimini taşımaktadır. Neoweberyen model ise tersine devletin yapabileceklerinin sınırları, iktidarın kullanımında demokratik siyasetin önemini hatırlatma konularında güçlüdür. Kamu düzeninin sürekliliği için gerektiğinde bireysel özgürlük aleyhine yurttaşları zorlayabilecek kamu hizmeti etiğini önemser ve herkesin kişisel çıkarını maksimize etmek isteğine yönelik basit varsayımı önlemeye çalışır.¹³⁹ Ancak neoweberyen devlet perspektifi de politik sürece dahil ulusaşırı örgütler, vb. diğer aktörlerle nasıl bir ilişki yürütülmesi gerektiğine yönelik net bir tutuma sahip değildir. Bu konuda öne çıkan yeni kamu yönetişimi ise dışsal parçalarla nasıl ilişki kurulacağına yönelik avantajına rağmen devletin içsel organizasyonu konusunda eksiktir.¹⁴⁰

Leblebici, Kurban ve Sadioğlu da yeni kamu işletmeciliği ve yönetişimin ortak bir zeminden hareket eden ve benzer amaçları benimseyerek birbirlerini tamamlayan yaklaşımlar olmakla beraber “ayrıştıkları usuller, ilkeler ve yapılar”¹⁴¹ olduklarını belirtirler. Buna göre “*Yönetişim ile yeni kamu işletmeciliği arasındaki temel ayrım, yönetişimin politika oluşturma sürecinde demokratik unsurlara dikkat çekerek networkleri ve aktörleri vurgulaması, YKİ’nin ise piyasanın kusursuz işlemesini sağlayacak araçları daha çok önemsemesidir.*”¹⁴² Ayrıca sonuç odaklı perspektifiyle YKİ’nin 80’lerin egemen kuramı olduğu, daha sonra yerini onun tamamlayıcısı olan ancak süreç odaklı olarak niteledikleri yönetişime bıraktığı ifade edilmektedir.¹⁴³ Bu itibarla, YKİ nerede bitmekte, yönetişim nerede başlamaktadır sorusuna yönelik bir bakış açısı; 80’li yıllara ait bir kavram olarak yeni kamu işletmeciliğinin, Washington Konsensüsü, daha güncel bir kavram olarak yönetişimin ise Post Washington Konsensüsü ile paralel okunması biçimindedir.¹⁴⁴ Başka bir anlatımla yetmişli yılların sonundan günümüze post fordist birikim rejimi

¹³⁹ A.e.

¹⁴⁰ A.e., s. 209-210.

¹⁴¹ Doğan Nadi Leblebici, Ayşegül Kurban, Uğur Sadioğlu, “Türk Yönetim Sisteminde Bağımsız Düzenleyici Kurullar Üzerine Kuramsal Tartışmalar”, **H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:30, No:2, 2012, s. 81-109.

¹⁴² A.e., s. 89.

¹⁴³ A.e., s. 90.

¹⁴⁴ Emek Yıldırım, “Devletin Dönüşümü ve Yönetişim Paradigması”, **Quo Vadis: Kamu Yönetimi**, Der. Veysel Erat, Cengiz Ekiz, İbrahim Arap, Ankara, Nika, 2018, s. 263.

süreklilik arz ederken düzenleme biçimi önce minimal devlet sonrasında ise düzenleyici devlet olmuş, buna paralel olarak kamu yönetimindeki dönüşüm de önce yeni kamu işletmeciliği sonra yönetim paradigmalarıyla belirlenir olmuştur. Yalçın'a göre ise, yönetim ve yeni kamu işletmeciliğini birbirinden ayırmak olanaklı olmamakla birlikte, YKİ siyasetle ilgilenmezken yönetim tarafların karar alma süreçlerine katılımını talep eden ama bunu kamuyu parçalayıp küçülterek yapan bir yaklaşımdır. Duneleavy'nin YKİ'nin türev özelliklerini türetmeye yarayan üç temel kavramından biri de "parçalama" olduğundan yönetim YKİ'nin bir alt kategorisi olarak nitelenmektedir.¹⁴⁵ Yönetim ayrıca postmodernizmin ontolojik çoğulculuk anlayışının kamu yönetimine sivil toplumculuğun transferi olarak yansımalarının, başka bir ifadeyle "toplumun özel grupların birleşimi"¹⁴⁶ olarak kavranışının, sonucudur.

Bu tezdeki yaklaşım ise yeni kamu işletmeciliğinin, iyi yönetimin olmazsa olmaz unsuru olduğuna yöneliktir. Daha açık bir ifadeyle YKİ, yönetimin "kilit bileşenidir"¹⁴⁷ ve söz konusu iki kavramın farklı düzeylere işaret ettiği düşünülmektedir. Buna göre toplumsal meşruiyetin sağlanması ve siyasal alanın düzenlenmesi görevini yönetim paradigması üstlenmektedir.¹⁴⁸ Yönetim, özellikle 2000'li yıllarda siyasal alanın dizaynına yönelik bir paradigma olarak devletin içsel örgütlenmesinin yeniden düzenlenmesinde meşrulaştırıcı ve yol gösterici bir kavram olarak işlevselleşmiştir.¹⁴⁹ Burada yönetimin yönetsel bir niteliğe sahip olduğu

¹⁴⁵ Hiyerarşi karşıtı gibi kendini sunan YKİ'nin temel hedefi aslında merkezi planlama karşıtlığıdır. Yazara göre hiyerarşik ilişkiyi baskıcı yapan çok katmanlılık değildir çünkü efendi-köle ilişkisinde tek katman olmasına rağmen en baskıcı ilişki biçimidir. Baskı, ilişkinin niteliğinden kaynaklanmaktadır yoksa örgütün büyüklüğü ile ast-üst ilişkisinin baskıcılığı arasında ontolojik bir bağ söz konusu değildir. Bkz.: Lütfü Yalçın, **a.g.e.**, s. 161.

¹⁴⁶ **A.e.**, s. 319.; Yalçın, katılımın ön plana çıkarılmasının iyi niyetli bir yaklaşım olarak varsayılsa bile kapitalist koşullar nedeniyle beyhude bir çaba olarak nitelendirilebileceğini belirtir. Çünkü "*Kapitalist sistemde katılım, sistemin hissedilmez veya kanıksanmış dayatmaları yüzünden, oldukça katı bir biçimde eşitsizliği sürdüürücü bir mekanizma olarak ortaya çıkar*" postmodernizmin üst anlatı ve rasyonellik karşıtlığının kamu yönetimine yansıyan hal-i pür melali olarak yönetimin muhafazakarlıkla sonuçlanması da şaşırtıcı olmayacaktır.

¹⁴⁷ George A. Larbi, **a.g.m.**, s. 10.

¹⁴⁸ Mehmet Nuri Durmaz, **b.a.**

¹⁴⁹ Fakat burada bir hatırlatma yapılmak istenilmektedir. Wendy Brown'un altını çizdiği gibi, antikitenin dillere destan agorası ve ondan mülhem modern demokrasiler hiçbir zaman sınıfsız cinsiyetsiz olmamış ama agorada bulunabilen egemenler ve bunu mücadele yoluyla tedricen elde edebilenler açısından politikanın alanı olagelmıştır. Neoliberalizmin sinsi devriminde ise örgütlü olabilme olanağı yok edilerek siyasetin, hakların ve temsilin ekonomikleştirilmesi söz konusu

reddedilmekten ziyade söz konusu niteliğin “katılımcılık”, “demokrasi” gibi zamanın ruhunu yansıtan fakat aslolarak sermayenin söz hakkını genişletmek üzere araçsallaştırılan kavramların yönetim paradigmasına dahil edilmesini mümkün kıldığına işaret edilmektedir. Devlet aygıtının maddi yapısının ayrıntıları ile ilgili birebir öneriler seti olarak karşımıza çıkmamaktadır. Yeni kamu işletmeciliği ise ne Washington Konsensüsü ile başlamış ne de Post Washington Konsensüsü ile sona ermiştir. Daha önceki bölümde belirtilmeye çalışıldığı gibi Washington Konsensüsü ve gece bekçisi devlet tartışması ile beraber düşünülmesi gereken, YKİ’nin selefi olan, kamu işletmeciliği kavramı ve uygulamalarıdır. Post Washington Konsensüsü ile devlet müdahalesinin kurama dahil edildiği Yeni kamu işletmeciliği, doğrudan devletin içsel örgütlenmesine, kurumsal yapı ve hiyerarşilerine, kamudaki emek sürecine yönelik değişimi öngörmenin yanı sıra çeşitli biçimdeki siyasal rejimlerle uyum sağlayabilen bir yaklaşım olarak devam eden bir sürece karşılık gelmektedir. Dolayısıyla YKİ ve yönetişimin tarihsel olarak ardışık değil eşzamanlı süreçlere dair kavramlar olduğu söylenebilir. Yönetişim, toplumsal meşruiyeti sağlayarak yeni “iktidar ilişkilerini kurumsallaştırmak” üzerine bir kavram iken, YKİ “*iktidar ilişkilerinin kurumsallaşmış halinin ürettiği düzenlemeler ve düzenlemeleri hayata geçiren yapılar*”¹⁵⁰ a dair reform hareketini ifade etmektedir. Buna dayanılarak aşağıda daha ayrıntılı olarak değerlendirilmeye çalışılacak toplumsal cinsiyet bağlamını da gözetken ilk eldeki yorum devlet aparatını kadınları ve diğer ezilen unsurları da kapsayacak şekilde daha fazla katılıma sevk ettiği düşünülen küresel yönetişime dair güncel bir değerlendirmenin altında yatan toplumsal iktidar ilişkileri boyunca ataerkil devlet kardeşliğini yeniden yapılandığı olacaktır.¹⁵¹ Üstelik, yeni kamu işletmeciliğinin, kuramsal bileşenlerinin muğlaklığı sayesinde, demokrasi ve katılıma dair retorik olmaksızın otoriterleşme sürecinde de yoluna devam edebilecek

olmuştur. Öyleyse halkın iktidarı olarak demokrasiden değil de sermayenin çeşitli biçimlerinin (insan, finans, üretim vb) “siyasi pazar”ından bahsetmek anlamlıdır. Bu nedenle, yönetişim de “*siyasetleştirilmiş biçimiyle siyasal alanın dizaynı*” anlamına gelmektedir. Bkz.: Wendy Brown, **a.g.e.**, s. 178-201.

¹⁵⁰ Burada tırnak içerisinde, Ayşegül Sabuktay’ın çalışmasında siyaset bilimi ve kamu yönetiminin içiçeliğine istinaden devlet ve devlet yönetimine dair ifadelerinin açıklayıcılığından yararlanılmıştır. Bkz.: Ayşegül Sabuktay, **a.g.e.**, s. 39.

¹⁵¹ Birgit Sauer, S. Wöhl, **a.g.m.**, s. 124.

bir yaklaşım olması ilerleyen bölümlerde daha ayrıntılı ele alınarak tezi yönlendiren referans noktalarından olacaktır.

2.5 Eleştirel-Feminist Bir Yaklaşım için Arasöz

Buraya kadar ulaşılan sonuçlardan birisi yeni kamu işletmeciliğine dair iki önemli referanstan biri olan C Hood'un, evrensellik ve kuramsal tutarlılık konularındaki temkinli pozisyonuna karşılık, Osborne ve Gaebler'in temsil ettiği çizginin daha dizginsiz bir savunuya sahip olduğu yönündedir. Bu itibarla, Hood'un da aynı yana düştüğü cenah yeni kamu işletmeciliğine paradigma payesi biçmemekteyken, Osborne ve Gaebler'in **reinventing government** çizgisi küresel bir paradigma olma iddiasındadır.¹⁵² Kamu yönetimi disiplindeki egemen yaklaşımların tamamında olduğu gibi 'reinventing government' çizgisi de devletteki emek süreçlerinin koşullarını belirlemeye, kontrol etmeye yönelik bir strateji¹⁵³ olmakla birlikte bu doğrultuda oldukça farklı yöntemler de önermektedir. Üretim ve yeniden üretimi olduğu kadar birikim rejimin gerektirdiği hakim ideolojik ve maddi emeği analiz etmeyi mümkün kılan devletteki çalışma rejimini garanti alma stratejisi hem devletin kendi içsel yapısı hem de onun dışındaki çalışma rejimini güven altına alma girişimini içermektedir. Fakat reinventing söyleminin ayırt edici yanı yeni bir emek biçimi ile birlikte yeni bir devlet ve vatandaşlık biçimine de işaret etmesidir. Bu bağlamda reinventing government sermaye, devlet ve toplum arasındaki

¹⁵² Bu tartışmaya dair bir argüman ileri sürmek yazarın ve tezin sınırlarını aşıyor gibi görünmekle birlikte kamu yönetimi disiplini kuramsal olarak tutarlı eski ve yeni herhangi bir paradigmadan bahsedilemeyeceği iddiasıyla beraber düşünüldüğünde yeni kamu işletmeciliği paradigması kullanımından ziyade, post fordist sermaye birikim rejiminin gerektirdiği reformları ele almaya yönelik kavramsal bir araç olduğu savına yönelik eğilim güçlenmektedir. Ancak kamu yönetimi disiplinine dair tarihsel bir perspektif, kuramsal çeşitlilik iddiasına rağmen egemen paradigma olarak uygulama alanı bulan yaklaşımların olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, kamu yönetiminde birikim rejimleri ile bağlantılı olarak uygulama alanı bulan egemen yaklaşımların çağcılığın da yeni kamu işletmeciliği olduğu düşünülmektedir.

¹⁵³ Bu konu açısından kamu yönetimi disiplininin kat ettiği yolu tekrar düşünmekte fayda görülmektedir. Emeğin verimliliği ve rasyonel yönetime dair ihtiyaç, değişimin önüne geçilemeyeceğinin idrakından sonra birikim lehine "denetlenmesi" gerekliliğini ortaya çıkarmış, 19. yüzyılın ikinci yarısından İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar bu ihtiyacın belirlediği güzergahta sosyal bilimlerin disipliner yapısı kurumsallaşmıştır. Başka bir ifadeyle, bilim yapılarının dönüşümü ekonomi-politik ve sosyal dönüşümlerin tarihsel seyriyle koşut gerçekleşmektedir. Bu bağlamda kamu yönetimi disiplini de emeğin denetimi ihtiyacı ve bunu mümkün kılan dönüşümlerle ilgili tarihsel bir seyre sahiptir. Bkz.; Aslıhan Aykaç Yanardağ, "Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: Ana Akım Yaklaşımlar, Alternatif Açılımlar", **Strata: İlişkisel Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:0, Şubat, 2019, s. 7-20.

ilişkiselliğin yeni biçimini açık eden semptomlardan birisidir. Harney'in ifadesiyle, kamu yönetimi bu yeniden konumlanışın amiral gemisi olmasa da "rezonans odası"nın önemli bir unsurudur.¹⁵⁴

Yeni kamu işletmeciliği olarak adlandırılan reformlar üretim ve yeniden üretime dair, fordist döneme nazaran daha derin cinsiyetçiliğe sahip bir yeniden konumlanışa paralel olarak ortaya çıkmıştır. “Refahçı toplumsal yeniden üretim tarzından çalışmacı bir tarza”¹⁵⁵ geçiş, “üretkenlik” ve “planlamanın” yerini “esneklik” ve “girişimcilik”in aldığı söylemsel-stratejik kaymaların söz konusu olduğu bir düzenleme biçimine atıf yapmaktadır. Bu bağlamda ekonomik yayılmanın ve rekabetin gerçekleşebilmesinde devlete olan gereksinim artmıştır.¹⁵⁶ Bu gereksinim devlet piyasa ilişkisini kuran yönetim paradigması üzerinden giderilmektedir. Bunun için devlet aygıtının parçalı içsel yapısı da bu ilişki çerçevesinde dönüşüme uğramaktadır. Bu dönüşüme dair reformların ortak şemsiyesi yeni kamu işletmeciliği kavramıdır. Bununla birlikte kamu sektörünün öne çıkması “sermayenin genişleyerek yeniden üretimi” açısından diğer sektörlerdeki “pazarların” sınıra dayanmasıyla da ilgilidir.¹⁵⁷ Kamu hizmetleri alanını sermaye açısından çekici kılan sağlık, eğitim gibi pek çok yeniden üretim faaliyetinin toplumsal yaşam açısından vazgeçilemezliği, sürekliliği ve kesintisizliği nedeniyle karlı bir “pazar” olmasıdır.¹⁵⁸ Bunun için kamu hizmetinin standartlaşması, yani küresel iş bölümü temeline dayanan işgücü piyasasının dayattığı kurallara tâbi, birbirleriyle yer değiştirebilen emek gücünü içermesi, gerekmektedir. Bu da daha fazla kontrolü beraberinde getirmektedir. Söz konusu kontrolün alt yapısı niteliğindeki neotaylorist tekniklerin benimsenmesinde yeni kamu işletmeciliği önemli bir işlev yüklenmektedir. Neoliberal çalıştırma rejiminde yönetim tekniklerinin emeğin kontrolünü artırmaya yönelik stratejileri, esnek çalışma ve hiyerarşik piramit konularında olduğu gibi retorikteki demokratik kaymayla giderilmektedir. Burada, sadece piyasa tekniklerinin ve ona ait terminolojinin

¹⁵⁴ Stefano Harney, **a.g.e.**, s. 99-106.

¹⁵⁵ Bob Jessop (2009), **a.g.e.**, s. 348.

¹⁵⁶ **A.e.**, s. 204.

¹⁵⁷ Selime Güzelsarı, "Üçüncü Kuşak Yapısal Reformlar: Kamu Hizmet Anlayışında Değişim", **Şehir Hastaneleri Çalıştayı**, Ankara, SES Yayınları, Kasım 2018, s. 51-57.

¹⁵⁸ **A.e.**

ithaliyle sınırlı kalmayan, devlet ve emek gücü arasındaki girift ilişki bağlamında yeni zuhur eden bir dil eşliğinde kamu ve özel sektör işçisi için yeni bir öznellik biçimi ortaya çıkmaktadır. Ölçütün tam olarak işaret edilemediği verimlilik, etkililik, etkinlik hedefleri “bugünün yarın için aşılması gereken bir kritere” dönüşmesi bağlamında daha çok çalıştırmaya dönük bir yönetim tekniği olmaktadır.¹⁵⁹

Öyleyse, üretim/yeniden üretim, kamu/özel dikotomilerine dair bildik tanımların hızla değişmesi, sadece bir “sınır ihlali” değil, kamunun “*kapitalist işleyişe içkin olan mantığa daha bir tabi*” olması, “*içsel bağlantıların derinleşerek artması*”¹⁶⁰ söz konusudur. Bu itibarla, YKİ, “birim zamanda daha fazla değer üretmek” adına kamunun “içsel mimarisinin” sermayenin üretim organizasyonuna benzeyecek biçimdeki değişimini ifade etmektedir. “*Kamunun finansal ihtiyacı ile sermayenin değerlenme ihtiyacının kesiştiği yerde*”¹⁶¹ oluşan “*devlet ve sermaye iş birliği emek gücü üzerinden kurulan bir ittifaktır.*”¹⁶² Bunun için ise kamudaki emek gücünün ölçülebilir hale getirilmesi, başka bir deyişle kamu hizmetlerinin metalaşması gerekmektedir.¹⁶³

En önemli hedeflerinden biri bu metalaşmanın sağlanması olan yeni kamu işletmeciliği reformlarının içsel paradoksu, Larbi tarafından bürokrasideki patronaj ilişkilerine ve çürümeye işaret edilerek elzem ilan edilen reform reçetelerinin uygulanabilmesi için halihazırda düzenli işleyen bir serbest piyasa mekanizması ile birlikte iyi işleyen bir bürokrasiyi de gerektirmesi olarak değerlendirilmiştir. Larbi’nin öngörülü makalesinde YKİ uygulamalarının yaratması muhtemel diğer sorunları da vurgulanmıştır. Örneğin; “müşteri”leri sadece gerçekten gerekli olduğu

¹⁵⁹ Stefano Harney, **a.g.e.**, s. 110-113.

¹⁶⁰ Fuat Ercan, **a.g.m.**, s. 36.

¹⁶¹ **A.e.**, s. 32-36.

¹⁶² **A.e.**, s. 45.

¹⁶³ Fuat Ercan, kamudaki piyasalaşma ve metalaşma kavramlarının kullanımına yönelik şu uyarılarda bulunmaktadır: “*Kamu hizmeti zaman içinde devlet-vatandaş arasında gerçekleştirilirken, zamanla hizmetin tamamı ya da bir kısmı sermayeye aktarılıyorsa özelleştirme, kamu hizmetinin üretim koşulları değişmeden kullanan öder deniyorsa ticarileşme, kamu hizmetinin emek süreci, üretim koşulları verimlilik, etkinlik, performans ile ölçülerek birim zamanda daha fazla üretim amaçlanıyorsa sağlık hizmetinin metalaşmasından bahsedebiliriz.*” Bkz.: **A.e.**, s. 49.; Dolayısıyla 80’lerin hemen ardındaki kamu işletmeciliği döneminde özelleştirme ile başlayan sürecin ticarileşme ile devam ettiği ve YKİ döneminde metalaşma aşamasına girildiğinden bahsedebiliriz. Öte yandan birçok birikim tarzının aynı anda var olabileceği argümanında olduğu gibi YKİ sürecinde metalaşma başat olsa da yer yer diğer biçimlere de rastlanılabilmektedir.

zaman kullanmaya yönlendireceği ve hizmet kalitesini artıracak varsayımıyla hayata geçirilen katkı payı uygulaması var olan eşitsizliği derinleştirerek yoksullar aleyhine bir sistemi katmerlendirebilecektir.¹⁶⁴ Piyasa tipi mekanizmaların kendi etiği olduğundan, kâr amacının dışında bir etiğe sahip olması beklenen sağlık sektörü yoksullara hizmet vermekten imtina edebilecek, iyi bir öğrenim kurumuna ulaşabilmek ancak yine iyi öğrenim görmüş bir dünyanın içine doğmakla mümkün olabilecektir. Öte yandan desantralizasyon politik iktidarın yönetsel sorumluluğunu sağlayan demokratik mekanizmaları zedeleyebilecektir. Ayrıca kamudaki yöneticiler/uzmanlar, reformların mağduru değil kazananı olduklarından, güvencesizliğe¹⁶⁵ itilen alt seviye kamu görevlilerinin kaygılarını anlamaktan uzaklaşacak, aralarındaki uçurumun artması hiyerarşiyi de derinleştirecektir.¹⁶⁶

Yukarıda örneklendirilen 90'lı yıllardaki erken dönem kuramsal eleştirilerin yanı sıra, 2000'lerde yeni kamu işletmeciliği uygulamalarından hareket eden eleştirel çalışmalar da ortaya çıkmıştır. Örneğin, Peter Noordhoek ve Raymond Saner'in çalışması, Hollanda ve İsviçre özelinde 90'lı yıllarda yeni kamu işletmeciliğinden ilhamla başlayan uygulamaların 2000'li yıllardaki sonuçlarına odaklanmıştır. Yazarlar, Hollanda'da özerk kurumların statülerini kaldıran rapor ile İsviçre'nin iki

¹⁶⁴ George A. Larbi'ye göre, özellikle rekabetçi piyasa mekanizma kurallarının işlemediği “gelişmekte” olan ülkeler açısından bu risk söz konusudur. Bkz.: George A. Larbi, **a.g.m.**, s. 32.; Ancak tam rekabet piyasasının herhangi bir zaman ve ülkede var olup olmadığı tartışmalı olmakla birlikte, sermaye birikim rejimleri uyarınca devletin kah otoriter, kah liberal, kah faşizan bir çehreye dönüşebilmesinin sadece geç kapitalistleşen ülkelere mahsus olmadığını ekleme ihtiyacı hissedilmektedir.

¹⁶⁵ Şebnem Oğuz'un ifade ettiği gibi; “temelde iş güvencesinden ve sosyal haklardan yoksun olma ve bu nedenle sürekli olarak gelecek kaygısıyla yaşama” ve “bir bütün olarak yaşama koşullarındaki belirsizlik” anlamına gelen güvencesizlik, her an taşınmaya hazır bir yaşam biçimini gerektirdiğinden, yalnızca üretim alanının değil yeniden üretim alanının da denetim altına alınması anlamına gelir ve emek güçleri açısından “değersizleşme” ve “kişisel bütünlüğün bozulması” gibi vahim sonuçlara neden olur. Fakat yeniden üretim alanıyla ilişkisi sadece bununla sınırlı değildir. Güvencesizliğin zamansal, örgütsel iktisadi ve sosyal boyutlarının tümü yeniden üretimle doğrudan doğruya ilişkilidir. Esnekleştirme ve güvencesizlik, ilki sınıfı bölen ikincisi birleştiren unsurlar olarak, zıt etkilere sahiptir. Diğer taraftan “esneklik daha çok nesnel bir durum olarak işçilerin karşısına çıkarken, güvencesizlik aynı zamanda işçilerin öznal olarak hissettikleri bir yaşantı ya da esnekliğin kendi bilinçlerinde cisimleşmiş halidir.” Şebnem Oğuz, “Sınıf Mücadelesinde Özne Sorunu: Proleterya mı, Prekarya mı?”, **Güvencesizleştirme: Süreç, Yanılgı, Olanak**, Ed. Özay Göztepe, İstanbul, Notabene, Mayıs 2012, s. 233.

¹⁶⁶ Örnekleri çoğaltmanın mümkün olduğu konuya dair Larbi'nin yorumu, C. Hood'un da dikkat çektiği gibi YKİ'nin olumlu özelliklere sahip yanları bulunsun da her koşul için geçerli olamayacağı bu nedenle “evrensel” bir paradigma olduğunun şüpheli olduğu yönündedir. Bkz.: George A. Larbi, **a.g.m.**, s. 32-34.

kantonunda uygulamaların durdurulmasına dair kararlar üzerinden demokratik süreçler için Weberyana bürokratik unsurları geri çağırmanın gerekliliğine işaret etmektedir.¹⁶⁷ Buna göre, yönetimin “bir gecede değişmesi mümkün olmayan” yapısal ilkelerine yeterli önemi vermeyen YKİ aynı zamanda çeşitli kültürel çatışmalarla da maluldür. Özellikle sosyal bir gereklilik ve değere dayalı bir hareketten kaynaklanmıyor olması YKİ’yi salt hizmet sunmanın ötesindeki demokratik süreçlerin gerekliliğine dair bir aymazlığa sürüklemektedir. Geleneksel hiyerarşinin kendine has hesap verebilirlik ve yasallık gibi unsurlarını reddetmesine rağmen muadil bir mekanizma yaratamamıştır. Yazarlara göre kamu yönetiminde, güç ve iktidar ilişkilerini yadsımayan, parlamentodan halk denetimine kadar dikey, kamu çalışanından “paydaşlara” kadar yatay mekanizmaları içeren kendi tabirleriyle 360 derece hesap verebilirliğin sağlanması gereklidir. Oysa YKİ’nin dışarıya (paydaşlara) olan sorumluluğu öne çıkarması içsel yapının gerçeklikleriyle örtüşmemiştir. Çünkü paydaşlara karşı olan sorumluluk hiçbir zaman hiyerarşik/politik unsura olan sorumluluğu ikame edememektedir. Başka bir ifadeyle yatay ve dikey mekanizmalar birbirinin yerine kullanılamayacağından birlikte çalıştırılmaları gerektiği ileri sürülmektedir.¹⁶⁸

Yeni kamu işletmeciliğinin kuramdaki dikotomik vurgusunun pratikte aşırı siyasallaşmayla sonuçlanan öğretisinin aksine “siyaset ve yönetimin kaçınılmaz birliğine”¹⁶⁹ yönelik bakış açısı, kamu yönetiminin bir iktidar öğretisi¹⁷⁰ olan işletme

¹⁶⁷ Peter Noordhoek ve Raymond Saner’in makalesine göre, 90’lı yıllarda İsviçre’ye adeta kamu yönetimi reformlarının “olmazsa olmaz”ı (sine qua non) bir zorunluluk olarak taşınan yeni kamu işletmeciliği uygulamalarından Basel ve Dübendorf gibi iki büyük şehirde yüz çevrilmesinin temel nedenleri, aşırı maliyetli olmalarına rağmen vaat edilen verimlilik ve etkinliği sağlayamamalarının yanı sıra ortaya çıkan uygulamaların demokratik pratikler ve yurttaş hakları konusunda yarattığı negatif izlenimler olarak özetlenebilir. Hollanda’da ise YKİ anlayışının temelleri 80’li yıllara kadar götürülebilse de 90’lı yıllardan itibaren tüm unsurlarıyla uygulamaya geçilmiştir (özellikle Tilburg Belediyesi tamamen YKİ uyarınca organize edilen önemli bir örnek olarak ünlenmiştir.). Fakat, hiyerarşik olarak ilgili bakana bağlı olmamakla birlikte kamu görevinden sorumlu “özerk kurumlar”ın statülerinin köklü bir gereği olmadığına dair hazırlanan raporda hükümet ve Bakanların bu kuruluşların eylemlerinden sorumlu olması gerektiğini vurgulanmıştır. Bkz.: Peter Noordhoek, Raymond Saner, "Beyond New Public Management: Answering the Claims of Both Politics and Society", **Public Organization Review**, Vol.V, issue:1, 2005, pp. 37-39.

¹⁶⁸ Bu itibarla yazarlar YKİ’nin olumlu yönlerinin sürdürülmesi ile kamu sektörünün “eski” gerçekliğini birleştiren, güven ve performansı bir araya getirebilmeyi sağlayacak kavramsal bir başlangıç önerisinde bulunmaktadır. Bkz.: A.e., s. 48.

¹⁶⁹ Gernod Gruening, **a.g.m.**, s. 21.

¹⁷⁰ Vincent de Gaulejac, **a.g.e.**, s. 32.

tekniklerine dayalı bir rasyonaliteye tabi kılınmasının Foucault'un bilginin iktidarı olarak nitelediği¹⁷¹ obskurantist bir uygulamaya dönüşme tehlikesine de dikkatimizi çekmektedir. Zira yeni kamu işletmeciliğini aşağıdan, emek cephesinden yapılacak bir eleştiri süzgecinden geçirerek düşünmek bu tezin önemli hedeflerindendir. Bunun için fordist birikim rejiminin cinsiyetçi, hiyerarşik ve baskıcı yapısına rağmen, emeğin esnekleştirilmesi ve daha fazla sömürsünü içeren post fordist döneme nazaran bazı olumlu özelliklerini daha ayrıntılı olarak vurgulamak gerekmektedir. Bu itibarla kapitalist merkezlerde ve periferilerde farklı biçimdeki stratejilerle ve cinsiyetçi politikalarla gerçekleşen toplumsal yeniden üretimin önemli ayaklarından biri olan kamu sektörü hem üretim hem de yeniden üretime dair bir alan olduğu için öznel bir yere sahiptir.¹⁷² Çünkü emek gücünü yeniden üreten meta çevriminin dışındaki alan sadece aileye değil kamusal eğitim, sağlık ve emeklilik sistemi gibi kamusal kurumsallıkları da işaret etmektedir.¹⁷³

Analize yönelik soyutlama düzeyinde bu dikotominin üretim ayağına bakıldığında fordist dönemin kamu personel rejiminin asli unsurları olan süreklilik, tarafsızlık¹⁷⁴ güvence, tam zamanlılık, eşit pozisyonlar için eşit ücret gibi unsurlar yerini insan kaynakları yaklaşımından kaynaklanan sözleşmeli çalışma, performans dayalı ücret ve uzmanlık/kariyer sistemi gibi uygulamalara bırakmıştır.¹⁷⁵ Fordist

¹⁷¹ A. Argun Akdoğan, **a.g.m.**, s. 34.

¹⁷² Feminist çalışmaların en azından kuramsal olarak görünmezlikten kurtardığı yeniden üretim emeği daima emeğin üretiminin zorunlu bir koşuluysa ancak neoliberal dönem öncesinde üretim sürecine dışsal bir alan olarak addediliyordu. Günümüzde aile, cinsellik, yaratıcı etkinlik gibi çalışmanın içsel bir unsuru haline dönüşen yeniden üretim faaliyetlerinin özellikle kadınlara hasredilen sorumlulukları hala sınırları belirsiz ve görünmez bir emek olarak var olmaya devam etse de bu görünmezlik refah devletinin tek maaşlı-ücretli emeği dolayısıyla değil toplumsal üretimin kendisi tarafından gerçekleştirilmektedir. Bkz.: Stefano Harney, **a.g.e.**, s. 96.; Bir sonraki bölümde toplumsal yeniden üretim kavramıyla ayrıntılandırılmaya çalışılacak bu dönemde yaşamın tamamının çalışmaya hasredildiği koşullar kadınları çifte bir boyundurukla (subsumption) baskılamaktadır.

¹⁷³ Tithi Bhattacharya (2017) "Introduction", **a.g.m.**, s. 7.; Bu noktada, Tithi Bhattacharya'nın neoliberalizmi hem küresel işçi sınıfının üretim süreçlerine dair yeniden yapılanmayı içeren hem de emek gücünün yeniden üretimine dair toplumsal veçhelere karşı başlatılmış açık bir sınıf savaşının "ikili atak"ı olarak tanımlamasını hatırlatmakta fayda görülmektedir. Tithi Bhattacharya (2017) "How Not to...", **a.g.m.**, s. 90.

¹⁷⁴ Pozitivizmden kaynaklanan "tarafsızlık" diğer bir deyişle "nesnellik" kamu çalışanlarını apolitikleştirme yönünde bir uygulama içerdiğinden haklı eleştirilere zemin olmuştur. Nesnellik adı altında var olan sistemin meşrulaştırıldığı ileri sürülmektedir. Bununla birlikte tüm haklı eleştirilerin piyasa mantığı tarafından içerilerek anlamlarının boşaltılmasında olduğu gibi pozitivist nesnellik eleştirisinin karşılığının metodolojik görecelik olmadığı yeniden vurgulanmalıdır.

¹⁷⁵ Veysel Eren, "Personel Rejiminde Bürokratik Modelden İşletmeci Anlayışa Geçiş", **SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 2006, s. 132.

dönemin kamu yönetimi örgütlenmesinin zemini olan Webergil anlayışta yeri olan iş güvencesi, söz konusu güvencenin “verimlilik”i olumsuz yönde etkilediği gerekçesiyle, eleştiri oklarının hedefi olmuştur. Bu minvalde, “*garantili bir iş ve ücret durumuna bağlı bir sistemde, çalışanların performansını ya da başarısını yüksek tutmak için fazlaca bir neden kalmadığı ifade edilmektedir.*”¹⁷⁶ Ancak çalışma ve ücret arasında doğrudan bir paralellik kurularak performans ölçümlerinin savunulması konuya neoliberal bir anlayışın süzgecinden geçirilerek bakıldığına işaret etmektedir.¹⁷⁷ İktisatta olduğu gibi kamu yönetiminde de egemen anlayış haline gelen esnek üretimin verimliliği artırdığı önermesinin herhangi bir eleştiriye tabi tutulmaksızın veri kabul edilmesi, “verimlilik fetişizmi”ni yansıtmaktadır.¹⁷⁸

Yeni kamu işletmeciliğinin bir diğer kilit kavramı olan “rekabet” de aynı şekilde çalışanlara ve dolayısıyla kurum kültürüne başarıma güdüsünü aşılayarak değişime açık hale gelme, verimlilik ve etkinliği artırma, nihayetinde “*toplumun piyasa sisteminin nimetlerinden yararlanması*”¹⁷⁹ ile açıklanmaktadır. Buna karşın yeni kamu işletmeciliği uygulamalarınca sunulan öznel hallerine çalışanlar tarafından direnç gösterildiğine işaret edilen bir çalışmada, kamu çıkarına yönelik çalışanların taşıdığı sorumluluk ve özveriyle son uygulamaların piyasa odaklı anlayışının çekişme halinde olduğu ve toplumsal çıkarın politik olarak yeniden

¹⁷⁶ Berkamn 2003, 294’ten aktaran A.e., s. 135.

¹⁷⁷ Eren’in de işaret ettiği gibi özellikle Yeni Zelanda’da uygulama alanı bulan, yöneticilerin kısmi zamanlı sözleşmeyle ve performansa göre ücretlendirmeye çalışması, beklenenin aksi bir sonuç doğurmuştur. Yeni Zelanda örneğinde sözleşme ile işe alınan personelin kamu hizmetini bir amaç olmaktan çıkartıp araçsallaştırılması nedeniyle, “*halka hizmet yerine yeni bir iş sözleşmesini garanti etme yönünde hareket etmiş ve dolayısıyla kamu sektöründeki başarısızlık devam etmiştir.*” Bkz.: Fitzpatrick 2003; 27’den aktaran A.e., s. 137.

¹⁷⁸ Örneğin kamu yönetiminde geleneksel olanı fordizmle, “yeni”yi ise post-fordizmle ilintilendiren ender örneklerden olan bir çalışmada esnek üretimin kamudaki yansımaları olan özelleştirme, özerkleşme ve yerelleşme, odağına verimliliği aldığı gerekçesiyle, “avantaj” olarak nitelendirilmekte; taşeronlaşmanın ise daha ekonomik olduğu, işin uzmanı olan işletmelerden hizmet alımını sağladığı ve hizmet kalitesini olumlu etkilediği ileri sürülmektedir. Bkz.: Ali Rıza Saklı, “Fordizmden Esnek Üretim Rejimine Dönüşümün Kamu Yönetimi Üzerindeki Etkileri”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:12, No:44, Kış 2013, s. 107-131.

¹⁷⁹ Veysel Eren de, kamu kurumlarının yenilikleri takip etmeleri, daha kaliteli ve daha ucuz mal ve hizmet sağlamaları gibi uygulamaları rekabetin “doğal” sonucu olarak ifade etmektedir. Bkz.: Veysel Eren, “Kamu Yönetiminde Rekabet, Rekabetin Kurumsallaştırılması ve Rekabet Mekanizmaları”, **A.Ü. SBF Dergisi**, Cilt LVIII, Sayı: 4, 2003, s. 87.; Buradaki “doğal” vurgusu dikkate değerdir. Rekabetin de verimlilik gibi doğası gereği değişime ve gelişime hatta demokrasiye zemin hazırladığı düşüncesi yaygın olarak kabul görmektedir. Rekabete piyasa değerleri çerçevesinde bakış açısı, tarafların güçlerinin asimetrik olup olmadığını sorgulamaksızın, verimliliğe ön ayak olduğu gerekçesiyle rekabeti olumlamaktadır.

tanımlanmasına karşı biriken bir öfkenin de yabana atılmaması gerektiği dile getirilmektedir.¹⁸⁰ Buna dair Birleşik Krallık'taki eğitim ve sağlık sektörlerinde çalışan profesyonellerin otonomisi üzerinden geliştirilen argümana göre YKİ uygulamaları profesyonel tahakkümü yok etmekten ziyade kendine has bir yapılandırmaya tabi tutmuştur.¹⁸¹ Burada vasıfsızlaştırma veya proleterleştirmeye yönelik bir amaçtan ziyade kendine has bir içerik söz konusudur. Buna dayanak olarak, Valeria Fournier'in, profesyonellik kavramının, özerklik/otonomlukla bağlantılı içeriğinden uzaklaştırılarak, esnek çalışma pratiklerine yönelik kimlik ve davranışlara uygun hale getirmek üzere, disiplin mekanizması olarak işlevselleştirildiği argümanına yaslanılmaktadır. V. Fournier'e göre, pazarlama/satış uzmanı gibi özel sektörde sıkça rastlanılan etiketlendirmeler, hem müşterilere yönelik bir pazarlama stratejisi, hem müşteri kültürle yoğrulan örgütsel reform ve hem de çalışanın benliğine ve geleceğine dair hayallerini canlı tutmaya yönelik bir işlevsellikçe sahip olabilmektedir.¹⁸² Daha açık bir ifadeyle, esnek çalışma pratiklerinin gereksindiği yeni kontrol araçlarından biri olarak kullanılmaktadır. Fakat belirtmek gerekir ki bu tezdeki bakış açısı kamu sektöründe daha çok uzmanlık kavramıyla yer alan sürece dair bu konuda zıtların birliğinin yansıması olarak çelişkili iki ayrı mekanizmadan bahsetmenin mümkün olduğu yönündedir. Bir tarafta hiyerarşinin orta ve üst düzey kadrolarının uzmanlık/kariyer rejimi üzerinden kimlik ve davranışlarının kontrolü söz konusuysa, alt seviyelerde proleterleştirme süreçleri işlerlik kazanmaktadır. Hiyerarşik üçgenin tepesine doğru gidildikçe eril yoğunlaşmanın arttığı gerçeğinden hareketle kariyer/uzmanlık sistemi cinsiyetçi rejimin güçlendirilerek yenilenmesinin de araçlarındandır. Nitekim yukarıda neoliberal rasyonalite ve değerlerdeki dönüşüm doğrultusunda yeniden içeriklendirildiği belirtilen “etkinlik” ve “verimlilik” gibi kavramların cinsiyetçi bağlamları da mevcuttur. Bu kavramların hem üretim hem yeniden üretim alanlarının kesiştiği yer olan kamu yönetimine taşınması önemli toplumsal cinsiyet sonuçlarına

¹⁸⁰ Peggy McDonough, Jessica Polzer, “Habit, Hysteresis and Organizational Change In The Public Sector”, *Canadian Journal of Sociology*, 37 (4), 2012, pp. 357-380.

¹⁸¹ Mike Dent, Jim Barry, *a.g.m.*, s. 16.

¹⁸² Ayrıntılı Bilgi için Bkz: Valerie Fournier, “The Appeal to 'Professionalism' As A Disciplinary Mechanism”, *The Sociological Review*, Vol:XLVII, No:2, 1999, pp. 280-307.

sahiptir. Üretim alanına yansıyan öncelikli sonuçlardan birisi neoliberal çalışma rejiminin, fordist döneme nazaran cinsiyetçi iş bölümünü derinleştiren temayülü nedeniyle daha fazla bakım emeğini¹⁸³ üstlenmeye zorlanan kadınların “kaçınılmaz olarak daha devamsız, daha az etkin, daha az verimli, dolayısıyla daha pahalı bir çalışan kategorisi olarak değerlendirilmekte”¹⁸⁴ olmasıdır.

Yeni kamu işletmeciliği retoriğinde, kamu çalışanlarının esnek istihdamı, fordist dönemin nitelikleri olarak addedilen mekanikliğin, standartlığın, katılığın¹⁸⁵ ve nepotizmin önüne geçilmek üzere önerilmektedir. Fakat esas hedefi kadın çalışanlar olan bu kavram neoliberal ve neomuhafazakar ideolojinin aynı potada eridiği bir strateji olarak karşımıza çıkmaktadır. Aile yaşamıyla meslek yaşamını uyumlulaştırma politikalarında önerilen esneklik, cinsiyet temelli eşitsizlikleri de derinleştirmektedir.¹⁸⁶ Örneğin esnekliğin sonucu olarak gerçekleşecek olan bireysel sözleşmeler bağlamındaki ücret farklılaşması ve kısmi zamanlı çalışma genellikle erkeklerin kendilerine yer bulabildiği bir istihdam ortamı yaratıp, diğer taraftan yönetici tabakanın¹⁸⁷ özel sektörden ithalini beraberinde getirerek kadınlar açısından

¹⁸³ Yeniden üretimin önemli bir bölümünü oluşturan bakım emeği yalnızca fiziksel bir aktiviteyi değil aynı zamanda duygusal bir çabayı da içermektedir. Jean Gardiner, “*Şu an hemen her ülkenin emek piyasasında, evin geçiminden esasen erkeğin sorumlu olduğu, bakım emekçisinin de öncelikle kadın olduğu ama kadının ücretli emekte ve ailenin geçimini sağlamakta da sorumluluk aldığı, erkeğin de bir şekilde bakım emeğine katkıda bulunduğu “çift reisli” modelin egemen olduğunu*” belirtmektedir. Bkz.: Jean Gardiner, “Bakım Emeği” **Ücretli-ücretsiz Emek Kışkacında Kadın**, Kadın Emeği Konferansı, Feminist Politika Özel Sayı, 2011, s. 76.; Batılı kapitalist ülkeler açısından başat model bu olsa da örneğin Türkiye gibi ücretli emeğin erkek, bakım emeğinin kadın tarafından gerçekleştirildiği geleneksel işbölümünün yaygın biçimde devam ettiği, bu anlamda kadının ekonomik bağımlılığının son derece yüksek olduğu örnekler az değildir. Öte yandan kadınların daha fazla ya da erkekle eşit ücrete sahip olduğu “çift kariyerli” olarak tabir edilen, bakım emeğinin de daha ziyade göçmen emek yoluyla karşılandığı üst sınıflara has örnekler de mevcuttur. Özellikle Kuzey Avrupa ülkelerinde ise “uyumlulaştırma politikaları” bağlamında devletin de bir şekilde bakım emeğine katkı yaptığını, ancak cinsiyetçi iş bölümünü dönüştürmeyi sağlayacak denli bir perspektifin olmadığını belirtmek gerekir. Bu anlamda refah devletinden neoliberal biçime geçiş, bakıma dair kamusal mekanizmaların kısılması bağlamında da önem arz etmektedir. İleride bu konuya tekrar dönecektir.

¹⁸⁴ Oya Çitçi (2011), **a.g.m.**, s. 418.

¹⁸⁵ Veysel Eren (2006), **a.g.m.**, s. 138.

¹⁸⁶ Nathalie Cattaneo, Helena Hirata, “Esneklik”, **Eleştirel Feminizm Sözlüğü**, Haz. Helena Hirata, Françoise Laborie vd., Çev. Gülnur Acar Savran, Ankara, Dipnot, 2015, s. 128.

¹⁸⁷ Akademisyenlerden devlet memurlarına kadar, kamu sektöründe üst yönetime doğru çıkıldıkça kadın oranının düşmesi, cam tavan diye de tabir edilen, toplumsal cinsiyetten kaynaklı ayrımcılığa işaret etmenin yanı sıra, özellikle kadın akademisyenler açısından yapılan araştırmalar kadınların ek bir sorumluluk almak istememelerinin de etkili olduğunu göstermektedir. Kadın akademisyenler idari pozisyonlar bağlamında taleplerinin olmayışını çocuk-yaşlı bakımı gibi artan sorumluluklarıyla açıklamaktadır. İdari sorumluluğa sahip olanlar ise rol çatışmalarının başka bir ifadeyle çifte mesainin altını çizmişlerdir. AB Divanının 31 Mart 1981 tarihinde verdiği Jenkins kararı kamu yönetiminde

olumsuz sonuçlar doğuracaktır.¹⁸⁸ Buradan bakıldığında, fordist dönemin personel rejiminin özsel olarak cinsiyetçi olsa da biçimsel olarak eşitlikçi vurgusu dahi neoliberalizmin ve dolayısıyla yeni kamu işletmeciliğinin öncelikleri arasında yer almamaktadır.¹⁸⁹

İngiltere ve İsveç'te yüksek öğrenim seviyesinde yeni kamu işletmeciliği uygulamalarını araştıran bir çalışmaya göre¹⁹⁰; çok sayıda saygın akademisyenin muhayyilesini ele geçiren reformlara dair saha çalışmaları "Mc üniversiteyi" (McDonalds üniversite) ve yoğun çalışma rejimleri dolayısıyla "akademik montaj hattı"nı işaret etmektedir. Entellektüel emeğin taylorizasyonu, çalışanları yüksek seviyelerdeki hedeflere; başka bir deyişle "çıktı"lara zorladığı ve bunun sonucunda artan oranlı stres yaşandığına dair referansların çokluğu dikkati çekmektedir.¹⁹¹ Araştırmalara sağlanacak kaynağın sayısal verilere ve sonuç odaklılığa bağlı olarak dağıtılmasının araştırmaların niteliğini etkilemenin yanı sıra gerekli fonu elde edebilmek adına hareket eden akademisyenler arasında rekabeti de yerleştirdiği vurgulanmaktadır. Makaleye göre, bu bulgular aslında yeni kamu işletmeciliğinin cinsiyetçi karakterini ortaya koymakta, yazarların tabiriyle "eril öznellik biçimleri"

hakim olan bu duruma açıklık getirmektedir. Buna göre "görünüşte nötr bir hüküm, bir ölçüt ya da uygulamanın bir cinsten olan kişileri orantısız bir biçimde evlilik ya da ailevi durumuna referansla ve ilgili kişinin cinsiyetine bağlı olmayan bir şart ya da nedenle objektif olarak açıklanmaksızın avantajlı duruma düşürmesi durumunda" gizli cinsiyet ayırımından söz edilebilir. Gizli cinsiyet ayırımı, açıkça cinsiyet üzerine kurulu olmayan ancak açıkça cinsiyet üzerine kurulu ayırımla aynı sonuca varan cinsiyet ayırımı olarak karşımıza çıkar." Bkz.: Kıvılcım Turanlı Yücel, "Anne, Memur, Kadın", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt:XL, Sayı:3, Eylül 2007, s. 109.; Özlem Özkanlı, "Türkiye'de Üniversitelerde Üst Düzey Kadın Yöneticilerin karşılaştıkları Kültürel Ve Yapısal Engeller", **Mülkiye**, Cilt:XXXIV, Sayı:268, 2010, s. 265-279.

¹⁸⁸ "Schein'e göre: Dünyada yönetimde kadınlar için olan engeller hep vardır ve kurumsal seviye ne kadar yüksek olursa, cinsiyetler arasındaki boşluk o kadar belirgin olur." Bkz.: Schein V. 2007, *Women in Management: Reflections and Projects*, *Women in Management Review*, 22:1, s. 15'ten aktaran Özlem Özkanlı, **a.g.m.**, s. 268.

¹⁸⁹ Kamu hizmeti çalışanları olarak kadınlar, yeni kamu işletmeciliğinin üretim sürecindeki dönüşümden etkilenmekle birlikte yapısal uyum programları nedeniyle sosyal harcamaların kısıtlanması, sosyal refah programlarının niteliğinin değişmesi bağlamında da yeniden üretime dair politikaların hedefindedir. Oya Çitçi, kadınlar da dahil olmak üzere toplumun korunaksız kesimlerinin neoliberalizmden daha olumsuz etkilendiğini bu yönüyle toplumsal cinsiyetçi olduğunu teslim etmekle birlikte Craske'a atıfla bu ideolojinin kamudaki yansımalarının "cinsiyet körü" olduğunu belirtmektedir. Bu tezde ise kamudaki dönüşümün cinsiyet körlüğünün ötesinde cinsiyetçiliği derinleştiren bir süreç tespitini hakettiği düşünülmektedir. Bkz.: Oya Çitçi (2011), **a.g.m.**, s. 418.

¹⁹⁰ Jim Barry, John Chandler, Elisabeth Berg, "Women's, Movement and New Public Management: Higher Education in Sweden and England", **Public Administration**, Vol: LXXXV, No:1, 2007, pp. 103-122.

¹⁹¹ **A.e.**, s. 105.

olan insafsızlık, rekabetçilik araçsalcılık ve bireycilik ön plana çıkmaktadır. Bunun karşısında ise, empati, özveri, iş birliği gibi söylemler “kadınsı” olarak konumlandırılmaktadır. Üzerinde durulması gereken diğer bir sonuç, kadınlardan kadın olmaktan kaynaklı özelliklerinin işletmecilikte kullanmalarına dair beklentiler olmasıdır. Bu beklentiler, bakım emeği yükünü taşıyan kadınların bu yönlerini mesleklerine yansıtmaları; örneğin meslektaşlarına karşı iyi birer dinleyici, öğrencilerine karşı daha özverili çalışanlar olmaları gerektiğine dair taleplere dairdir. Özetlemek gerekirse, özel sektörün agresif yönetim tekniklerinin kamuya transferinin cinsiyetçi eril bir rejimin oluşmasına neden olduğu vurgulanmaktadır.¹⁹²

Yeni kamu işletmeciliğinin akademik hayatta gerçekleştirdiği dönüşüm hakkındaki diğer bir çalışmada da, öğrenci sayılarının artmasına rağmen kaynakların daralması, yönetim işlerinin artışı, akademik görevlerin çoğalması, performansa göre hesap verilebilirliğin talep edilmesi ve çalışma saatlerinin artarak daha çok çalışmayı gerektirmesi gibi olumsuz koşulları vurgulamaktadır.¹⁹³ Objektif, dolayısıyla “cinsiyet körü” olması beklenen performans kriterinin yükselmeye dair geleneksel pratiklerine meydan okusa da, çalışma rejiminin şiddetiyle birlikte uzun saatler isteyen rekabetçi bir azim gerektirdiği, bu nedenle özellikle kadın akademisyenlerin bu “çifte mesai”yle başa çıkmalarının daha da güçleştiği vurgulanmaktadır. Thomas ve Davies “rekabetçi”, “araçsalıcı” ve “bireyci” eril söylemlerin; “empati”, “paylaşımcılık” gibi “feminen” söylemlerle çatışma içinde olduğu görüşünü paylaşmaktadır. Çoğu kadının marjinalize edilme, susturulma ve ötekileştirilmeye maruz kaldığı belirtilen araştırmada; üniversite yapısının hala asimetrik toplumsal cinsiyet ilişkileriyle yüklü olduğuna dikkat çekilmektedir.¹⁹⁴

Bu çalışmalar yeni kamu işletmeciliği uygulamalarının cinsiyetçi sonuçlarına dair önemli veriler içermekle birlikte, negatif sonuçların “toksik erkeklik”e hasredilen özcü bir perspektif üzerinden değil ataerkil değerlerin üretim ilişkileriyle

¹⁹² A.e., s. 105-106.

¹⁹³ Robyn Thomas, Annette Davies, “Gender and New Public Management: Reconstituting Academic Subjectivities”, **Gender, Work and Organization**, Vol:IX, No:4, August 2002, pp. 372-397.

¹⁹⁴ Yeni performans kültürüne uyum sağlayabilen kadınların genellikle genç, hırslı, aile ve ev işi gibi yeniden üretime dair sorumlulukları olmayanlar olduğu belirtilen çalışmada; “eril” bir söylem tarafından yapılandırılan başarı ve etkililik odaklılığın, anksiyete, özdeğer yitimi gibi psikolojik anlamda olumsuz sonuçları olabileceğine dikkat çekilmektedir. Bkz.: A.e., b.a.

dolayımlandığına dair tarihsel ve toplumsal bir kavramla ele alınması gerektiği düşünülmektedir. Neomuhafazakarlığın ve neoliberalizmin etkisi altındaki uygulamaların cinsiyetçi sonuçları toplumsal yeniden üretim kavramı ışığında hem kamu çalışanı kadınları hem de "*modern toplumların iç bütünlüklerinin harcı olan kamu yararı alanı*"¹⁹⁵ nin küçültülmesi dolayısıyla sosyal politika alanındaki değişimi birlikte kavramayı olanaklı kılmaktadır. Neoliberalizm tarafından dolayımlanan erillik biçimleri olan "bireyci", "rekabetçi", "araçsalıcı" öznellik biçimlerinin yerleşikleştirilmeye çalıştırıldığı koşullarda ise yeni cinsiyet eşitsizliklerinin yaratılması kaçınılmazdır.

Isabella Bakker'in 1994 yılında "stratejik sessizlik"¹⁹⁶ kavramıyla ekonomi politığın cinsiyetçi yapısını vurgulamasının üzerinden geçen zamana ve konu hakkında yapılan birçok feminist çalışmaya karşın, var olan cinsiyetçilik devam etmenin de ötesine geçip yeni bir cinsiyet rejimine bürünmüştür. Klatzer ve Schlager, görünürdeki toplumsal cinsiyet eşitliği politika ve sözleşmelerine rağmen, AB'nin makro politikalarının geçmiş kazanımların tezahürü olanları dahi aşındırdığını öne sürmektedir.¹⁹⁷ Neoliberal dönüşüm bağlamında kamu harcamalarının kısılmasını da içeren, deflasyonist, piyasalaştırmacı politikaların kadınların daha fazla ücretsiz emek sağlamasını gerektiren cinsiyetçi içeriğe sahip olduğu feminist çalışmalar sayesinde vurgulanmaktadır.¹⁹⁸ Kadınların yeniden üretim alanındaki sorumlulukları arttıkça formal istihdama giriş olanakları azalmaktadır.¹⁹⁹ Hatta Birgit Sauer ve Eva

¹⁹⁵ Ahmet İnsel, **Neoliberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili**, 3. bs., İstanbul, Birikim Yayınları, 2011, s. 211.

¹⁹⁶ Isabella Bakker, *The Strategic Silence, Gender and Economic Policy*, Sed Books, London, 1994'ten aktaran Elisabeth Klatzer, Christa Schlager, "Feminist Perspectives on Macroeconomics: Reconfiguration of Power Structures and Erosion of Gender Equality through the New Economic Governance Regime in the European Union", **The Sage Handbook of Feminist Theory**, ed. Mary Evans vd., Sage, 2014, p. 483.

¹⁹⁷ Buna göre AB'nin toplumsal cinsiyet eşitliği retoriği makroekonomik yönetişimin sonuçları kadar etkili biçimde kadınların ve diğer dezavantajlı kesimlerin hayatlarına dokunamamaktadır. Bunlar, yalnızca iş bölümü ve maddi refahla ilgili değil politik alana katılım üzerinde de olumsuz sonuçlara sahiptir. Bkz.: **A.e.**, s. 483-484.

¹⁹⁸ Yapısal uyum programlarının, kamusal mekanizmaları aşındırması nedeniyle oluşan boşlukların yeniden üretim emeği tarafından kompanse edilmesine yönelik olumsuz sonuçları hakkında Bkz.: Drucilla K. Barker, Edith Kuiper, "Gender, Class and Location in the Global Economy", **The Sage Handbook of Feminist Theory**, Ed. Mary Evans vd., Sage, 2014, p. 505.

¹⁹⁹ Elisabeth Klatzer ve Christa Schlager, AB ülkelerinde kadınların istihdama katılımda artış gibi görünen oranların nitelikteki bir artışa değil, güvencesiz ve geçiciliğe işaret ettiğini, bu nedenle, bireycilik, esnekleştirme ve istihdama yönelik AB politikalarının hem AB hem de üye devletler

Kreisky, neoliberalizmi doğrudan devlet, politika ve toplumun maskülenizasyonu projesi olarak tanımlamakta, Kreisky neoliberalizmi geleneksel patriyarkal kodları zayıflatırsa bile maskülen hegemonyayı yeniden biçimlendirerek güçlendiren bir toplumsal cinsiyet politikası olarak nitelemektedir. Burada erilliğin modern örüntüleri açık şiddet yoluyla değil oldukça kapalı ideolojik unsurlar üzerinden kurularak toplumsal cinsiyet eşitliği bloke edilmektedir.²⁰⁰ Örneğin 2007 sonrası AB'nin kemer sıkmaya ve daha çok emeğin koşulları hakkındaki yapısal reformlara dair makro politika tekliflerini geliştirmesi kamu katılımıyla değil, sadece öne çıkarılan tekil konularda kamusal tartışmaların söz konusu edilebildiği diğer “şok doktrin”lere benzer biçimde, hızla ve kapalı kapılar ardında yapılmaktadır. Üye devletler ve onlar dolayısıyla bireylere yöneltilen bu “disipline edici” mekanizmalar çeşitli yaptırımlar bağlamında işlerlik kazanmaktadır. Bunların cinsiyetçi sonuçlarının yanı sıra karar aşamasında da aynı cinsiyetçi yapının olması bilhassa önemlidir. Özellikle bu kararların alınmasında finansallaşma çağının öne çıkan mali bürokrasisinin rekabetçi eril yapısı yeni ekonomik yönetim rejiminin çekirdek karakteristiği olarak nitelendirilmektedir.²⁰¹ Küçük elit bürokrasi gruplarının nicel olarak erkek hakimiyetinde olmasının yanı sıra nitel olarak da eril norm ve değerlerin egemen yapılar olmasının altı çizilmelidir. Karar alma süreçlerinin, parlamento gibi kadınların uzun mücadeleler sonucunda kısmen de olsa müdahil olabildiği geleneksel demokratik kurumlardan başka alanlara kaydırılmasını ise tesadüfle açıklamak mümkün görünmemektedir. Sermaye birikimi için gerekli optimal koşulları sağlama gayreti içerisinde devletler yeni politik kurumsallıklar üretmektedir.²⁰² Sadece mali bürokrasi değil, neoliberal sistemin egemen aktörleri olan uluslararası kuruluşlar, finans kurumları vb. de politik karar alma süreçlerini by-pass ederek kadınları ve yönetilenleri dışlayan demokratik kontrolün olmadığı yeni bir maskülen rejim ve otoriteryan iktidar yoğunlaşmasına olanak tanımaktadır.²⁰³

nezdinde derin toplumsal cinsiyet sonuçlarına sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bkz.: Elisabeth Klatzer, Christa Schlage, **a.g.m.**, s. 485-491.

²⁰⁰ E. Kreisky, “Die maskuline Ethik des Neoliberalismus-die neo-liberale Dynamik des maskulinismus”, **Femina Politica**, 10(2), 2001, s. 76-91’den aktaran **A.e.**, s. 487.

²⁰¹ **A.e.**, s. 487-490.

²⁰² Birgit Sauer, S. Wöhl, **a.g.m.**, s. 119-120.

²⁰³ Elisabeth Klatzer, Christa Schlage, **a.g.m.** s. 491-492.

Tüm bunların yeni kamu işletmeciliği bağlamındaki yansımaları, hem kamusal yeniden üretim olanaklarının kısılarak kadınların ücretsiz emeğine havale edilmesinde, hem de kamu sektöründeki emek sürecinin metalaştırılmasının cinsiyetçi sonuçlarında karşımıza çıkmaktadır. Bürokratik hiyerarşinin yeni kamu işletmeciliği bağlamındaki yapılanması da yeni cinsiyetçi rejimi pekiştirir niteliktedir.²⁰⁴ Sonuç olarak muhafazakarlık ve neoliberalizmden oluşan yeni sağ kadınları eşitlik ve özgürlük hedefinin çok gerisinde bir alana ötelemekteyse de kamu sektöründe ve genelde kadınların talebi yine de fordizme geri dönüş olarak yorumlanmamalıdır. Alttaki alıntıda özetlendiği gibi fordizm;

“...(erkek) işçilerin, hayat güvencesinin ve temel bir hayat standardının bedelini ömür boyu sürecek aptallaştırıcı bir bıkınlık ve toplumsal bir bastırılmışlıkla ödediği, uluslararası düzeyde emperyalist ülkelerle az gelişmiş kenar ülkelerden oluşan bir koloni hiyerarşisine; ulus düzeyinde ise ırkçılık ve cinsiyetçilik hiyerarşisine ve kadınların ezilmesine dayalı katı bir aile hiyerarşisine sırtını dayamaktaydı. Nostalji ile anımsayanlar ne kadar çok olursa olsun, bu sistem arzu edilemez ve buraya geri dönüş pratikte mümkün olamaz.”²⁰⁵

Bu itibarla; kadınların eşitlik ve özgürleşme talebinin, “*devletin kapitalist karakterini gizleme misyonu üstlenmiş sosyal devlet siyasetleri*”²⁰⁶ nin ötesinde, üretim ve yeniden üretime ayrı alanlar olarak yaklaşmayan, bütüncül bir tahayyülle mümkün hale gelebileceği düşünülmektedir. Kamu yönetimine dair eleştirel düşüncenin sorumluluğu da Stefano Harney’in vurguladığı gibi yalnızca yerleşik kamu yönetiminin sınırlılıklarını göstermek değil aynı zamanda insanların yaşamın devamlılığına yönelik tarihsel olarak geliştirdikleri örgütlenmenin çağcıl baskıcı biçiminin reddi olmalıdır.²⁰⁷

²⁰⁴ A.e., s. 493.

²⁰⁵ Nick Srnicek, Alex Williams, “Akselerasyonist Bir Politika İçin Manifesto”, (çevrimiçi) <https://www.birikimdergisi.com/guncel/830/akselerasyon-akselerasyonist-bir-politika-icin-manifesto> Son Erişim Tarihi: 09.08.2020.

²⁰⁶ Tülin Öngen, **Prometheus’un Sönmeyen Ateşi: Günümüzde İşçi Sınıfı**, 2.bs, İstanbul, Alan, 1996, s. 123.

²⁰⁷ Stefano Harney, **a.g.e.**, s. 25.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

“YENİ” OLANIN ELEŞTİRİSİNDE “SUBSUMPTION” KAVRAMINDAN YARARLANMA ÖNERİSİ

Subsumption kavramının yeni kamu işletmeciliğinin feminist eleştirisine sağlayabileceği olanakları tartışmaya geçmeden önce, bu tartışmanın zemini olan bürokratik hiyerarşi kavramı ve buna yönelik eleştirilerin ortaya konulması gerekmektedir. Hiyerarşi ve bürokrasinin mevcut biçimi, cinsiyet yüklü kavram ve yapılarıdır bu nedenle feminist kuramın tahakküm karşıtı bağlamıyla ortak noktalarının bulunması mümkün görünmemektedir. Fakat pratikte pek çok kadın bu yapılarla ilişki kurma ve kamudaki istihdam nedeniyle doğrudan içerisinde yer alma zorunluluğunda olduğundan, öncelikle toplumsal cinsiyet perspektifine sahip olmamakla malul ama yaygın biçimde kabul görmüş kuramların ele alınması gereklidir. Halihazırdaki bu kuramlara olabildiğince değinilmesinin ardından hakim kuram, yapı ve pratiklerin kadınları sömüren, baskıcı yönlerinin açığa çıkarılabilmesi mümkün olacaktır. Bu nedenle, bürokrasi ve hiyerarşiyle bağlantılı olarak yeni kamu işletmeciliğini **subsumption** kavramı üzerinden değerlendirmeye yönelik bu bölüm, yer yer Joan Acker’in, “cinsiyet körü örgüt teorisi ile patriyarkayı eklemleme” çabası olarak eleştirdiği bir bakış açısının varlığına dair bir özeleştiriye de gerektirmektedir.

Bürokrasiye dair kuramları tartışmaya geçmeden önce ise; kuramların bürokrasinin içeriğini açıklamak üzere en az iki perspektife sahip olduğu belirtilmelidir. Ali Farazmand’a göre birincisi; Weberyan ideal-tip kavramsallaştırılmasından türeyen ve örgütlenmenin en etkin tipi olarak hiyerarşiyle, iş bölümüyle ve uzmanlaşmayla karakterize edilen, evrensel olarak uygulanabilirliği varsayılan, kurallar ve düzenlemeler bütünü olarak bürokrasidir. İkinci anlamı daha geniş bir bağlamda; yapı, süreç, normatif değer ve kurallarla örgütlenmiş; liyakat, patronaj ve kayıt sistemlerini ifade etmektedir.¹ Geniş okuma perspektifini tercih eden Farazmand, yönetimin bir enstrümanı olan, bürokrasinin kökenlerinin antik

¹ Ali Farazmand, “Bureaucracy and Democracy: A Theoretical Analysis”, **Public Organization Review**, 10 (3), 2010, p. 246.

dünyada olduğunu ve henüz onu tamamen yerinden edecek bir alternatif olmadığını belirtmektedir.² 19. yüzyıl ortalarındaki merkezileşme ve endüstrileşmenin bir ihtiyacı olarak ortaya çıkan modern bürokrasiyi ise ulus devletlerle birlikte, resmi kolonizasyonun sonunun gelmesi ve kapitalizm ile sosyalizm yarışının bir ürünü olarak açıklayan Farazmand’a göre, dağıtım-bölüşüm ilişkilerinin düzenlenmesi ve kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesi bağlamında, bürokrasinin henüz alternatifi bulunamamıştır. Tarihteki en eski yönetim kurumlarından biri olmasına rağmen, zaman içinde, pejoratif bir anlam kazanarak, çürümeyle özdeşleştirilen bürokrasi, baskının, kontrolün ve yalnızca egemen elitlerin elindeki bir sınıf hakimiyeti olarak ün kazanmıştır.³ Farazmand özelleşmiş bilgi ve bu şekilde elde edilmiş tecrübeye dayalı geniş kapsamlı bürokrasi okumasının, ideal tipe oranla daha gerçekçi ve batı dışı örnekleri dışlamayan,⁴ tarihsel bürokratik imparatorluklardan çağdaş toplumlara

² Ali Farazmand, “Bureaucracy, Administration, and Politics: An Introduction”, **Bureaucracy and Administration**, ed. Ali Farazmand, New York, CRS Press, 2009, p. 2.

³ Ali Farazmand, kökenleri Pers Ahameniş İmparatorluğu’na kadar uzanan bürokrasinin bu ilk örneklerinin hem merkezileşmesi hem de adem-i merkezileşmesi içeren, “tolerans”ı ve “katılım”ı bünyesinde toplayan ve kadınların da yüksek seviyede yönetime katılımının sağlandığını belirttiği yapısının, önce Yunan şehir devletlerine oradan batı medeniyetine taşındığını vurgulamaktadır. Bkz.: Ali Farazmand, “Bureaucracy and the Administrative System of Ancient World-State Persian Empire: Implications for Modern Administration”, **Bureaucracy and Administration**, Ed. Ali Farazmand, New York, CRS Press, 2009, p. 45.; Farazmand diğer çalışmasında da aralarında Pers, Sasani, Roma, Britanya İmparatorluğunun bulunduğu bazı tarihi bürokratik imparatorlukların, yüksek uzmanlaşma bağlamında, Prusya ve Amerikan bürokrasisi gibi Weberyen bürokrasi örneklerini çağrıştırdıklarını belirtir. Bununla birlikte bürokrasinin tarihsel olarak –daha geniş politik destek sağlamak üzere– egemenler tarafından eşitleme politikası olarak da kullanıldığı hatırlatmasını yapmaktadır. Özellikle patrimonial ve tarihi bürokratik toplumlar ya da feodal güçlerin frenlenmesi ve otoritenin merkezileşmesi anlamındaki kullanımı buna yöneliktir. Modern bürokrasideki personel rejimlerini de bu yönüyle ele almak mümkündür. Bkz.: Ali Farazmand (2010), **a.g.m.**, s. 246.

⁴ V. Subramaniam, antik bürokrasilere karşı sosyolojik ilginin eksikliğinin Weber ve Marx’ın çalışmalarında da ifade bulduğunu ileri sürer. Buna göre Weber antik dünyanın bürokratik deneyimini patrimonial ve prebendal olduğu gerekçesiyle bir yana koyarken Marx “Asyatik Üretim Biçimi” bağlamında ekonomik gelişmenin önündeki durgunluk yaratan ve yüzyılları kapsayan bir engel olarak konuyu ele alır. Bkz.: V. Subramaniam, “Indian Legacy of Bureaucracy and Administration”, **Bureaucracy and Administration**, Ed. Ali Farazmand, New York, CRS Press, 2009, p. 53.; Fakat ‘Etnoloji Defterleri’ bağlamında yeni yapılan analizler, Marx’ın hem “Asyatik Üretim”e dair, hem de kadın ezilmesini özel mülkiyete indirgeyip çözümünü de basitçe özel mülkiyetin yok edilmesinden sonraya ertelediğine yönelik eleştirileri berhava etmektedir. Bu defterlerde kadın-erkek eşitsizliğinin kökenleri, toplumsal eşitsizliklerin de yeni boy göstermeye başladığı düşünülen komünal mülkiyet topluluklarında sorgulanmakta, Avrupa merkezci ilerleme anlayışının da “*prekapitalist ve kapitalist olmayan toplumların sergilediği çeşitlilik ile tüm toplumların aynı evrimsel hattı izlemeye ilişkin düşünsel çaba*” bakımından geçersiz kaldığı ifade edilmektedir. Bkz.: Melda Yaman, “Etnoloji Defterleri’nin Açtığı Yeni Ufuklar: Marx’ın Kadınların Ezilmesine ve Özgürleşmesine Dair Düşüncesine İlişkin İpuçları”, **Praksis**, Sayı:48, 2018/3, s. 9-41.; Sibel Özbudun, “Marx’ın Düşünce Dünyasına Bir Seyahat: Etnoloji Defterleri”, (çevrimiçi)

kadar çeşitli toplumsal yapıları daha kapsayıcı bir perspektif sunduğunu belirtir. Bürokrasinin 3. perspektifi ise, kamu yönetimine nazaran, daha çok siyaset biliminde atıf yapılan haliyle; “devasa yönetme mekanizması” olarak anlaşılmasıdır. Burada bürokrasinin ayırt edici ama aynı zamanda tartışmalı yönü, toplumdaki siyasaların tümünün çıkarlarını gözetmesidir. Yönetim kurumlarını kontrol edenin bürokrasiyi de iktidar aracı olarak kullandığı yönündeki okuma Weber ve Marx’ı yanyana değerlendirebilme olanağı taşısa da Weber’de bu durum kuramın geneline yayılmış değil, demokratik kontrolün işlevini gerçekleştiremediği durumlar için istisnai ve irrasyonel⁵ bir süreçte gönderme yapmaktadır.⁶

Bu bölümde ise bürokrasi, kapitalist toplumsal ilişkilerin düzenlenmesi açısından “rasyonel” niteliğiyle işlevselleşen bir enstrümana atıfla kullanılmaktadır. Bunu övgüye değer bir gelişim olarak niteleyen Paul Du Gay, bürokrasiyi, “*insani olasılıklar repertuarının olumlu bir genişlemesi*” ve “*uygarlaştırıcı bir araç*”⁷ olarak tanımlamaktadır. Fakat, tezdeki bakış açısı, bürokratik hiyerarşiye yönelik olumlu bir göndermeden ziyade kapitalist toplumsal formasyon açısından zorunluluğunu teslim

<https://sibelozbudun.blogspot.com/2014/05/marxin-dusunce-dunyasına-bir-seyahat.html> Son Erişim Tarihi: 15.12.2019.

⁵ Ali Farazmand (2010), **a.g.m.**, s. 247-248.

⁶ Bürokrasiye dair kuramlar; kavramsal ifadesinin kapsayıcılığı dışında takip ettiği ideolojik ve düşünsel çizgiden yola çıkılarak da sınıflandırılabilir. Buna göre Marksist, Webergil ve Durkheimci yaklaşımlar bürokrasi kuramlarının temel kollarıdır. Richard Harvey Brown, Marx’ın bürokrasiyi modern örgütlerin rasyonelitesini feodal mitlerden arındırıp sömürü ilişkilerinin irrasyonelitesini ortaya çıkarması bakımından anlamlı bulduğunu, fakat emekçileri fiziksel, psikolojik ve politik olarak bir araya getirmekle birlikte yabancılaşmaya da neden olan endüstriyel hayatın bürokratizasyonunun proleter devrimle değiştirilmesi gereken halihazırdaki şeytan olarak gördüğünü belirtir. Webergil görüş açısından ise rasyonel bürokrasi, kısa dönemde olumlu olmakla birlikte, uzun dönemde demokrasiye ve insan ilişkilerine çok az yer bırakacak kadar genişleme ihtimaline binaen olumsuzluk taşır. Fakat Weber’in bürokrasinin egemenliğine karşı geliştirdiği nihai bir çözüm önerisi de söz konusu değildir. Brown, Weber’in sadece, “tarihsel olarak intizamsız” bir karizmatik güce bel bağladığını vurgulamaktadır. Durkheim’da ise, Weber ve Marx’ın harmanlanmasına tanık olunmaktadır. Durkheim “araçsal akıl” ve “anomi”nin yalnız kapitalist toplumlara özgü değil endüstri toplumlarının tamamının karakteristiği olan iş bölümünün karmaşık yapısının bir sonucu olduğunu ileri sürer. Dolayısıyla çözüm ne devrim ne de karizmatik güçtür... Bu patolojiler resmi olmayan, kişisel, dayanışmacı/toplulukçu bir ilişki biçimiyle çözülebilir. Bkz.: Richard Harvey Brown, “Bureaucracy as Praxis: Toward a Political Phenomenology of Formal Organizations”, **Administrative Science Quarterly**, Vol:XXIII, September 1978, pp. 365-382.

⁷ Paul Du Gay’ın, “provokatif” olarak nitelenen çalışmasının ilk baskısının yapıldığı 2000 yılında kamu yönetimi disiplininde hakim olan zamanın “radikal” reform ruhunun aksine, anti bürokratik reformların “temsili siyasetten uzaklaşma” ile sonuçlanabileceği ve bürokrasinin sorumluluk ve dürüstlikle olan bağımlı tahrip edeceğini öngördüğünü belirtmek gerektiği düşünülmektedir. Bkz.: Paul du Gay, **Bürokrasiye Övgü: Weber, Organizasyon, Etik**, Çev. Engin Yıldırım, İstanbul, Değişim Yay., Eylül 2002, s. v-xiii.

etme gerekliliği yönündedir. Bu gereklilik, hiyerarşik yapının da ontolojik bir unsur olarak kabulünü beraberinde getirir mi sorusu, toplumsal cinsiyet perspektifi gözetilerek, yeni kamu işletmeciliğinin bürokrasi eleştirisi bağlamında tartışılmaya çalışılacaktır.⁸ Bunun için, öncelikle bürokrasi ve hiyerarşinin eril perspektife sahip olduğu aşikar olan hakim kuramsal perspektifi ve onun en önemli eleştirisi olan Marksist çözümlemeye değinilecek ardından, tartışmaya **subsumption** kavramı dahil edilerek, yeni kamu işletmeciliğine yönelik eleştirel ve feminist bir değerlendirilme yapılmaya çalışılacaktır.

3.1 Eril Perspektifli Bürokrasi Kuramlarına dair

Her ne kadar “kadınların” varlığına dair herhangi bir intiba uyandırmasa da kapitalist formasyona özgü bürokrasi kuramlarının dayanağı olan Weber’in ve tarihsel önceliğine rağmen onun eleştirisini de içeren Marx’ın bürokrasi okumalarına biraz daha ayrıntılı bakmak klasik kamu yönetiminden yeni kamu işletmeciliğine geçişin koşullarının kavranması açısından anlamlı olacaktır. Bunun için bürokrasi ve devlet ilişkisine dair bakış açılarını ele almak önemli bir farklılığı ortaya çıkaracaktır.

Klasik kamu yönetimindeki bürokrasi pratiğinin dayanağını oluşturan Weber’de devlet, parçalı hiyerarşi ve yönetim araçlarının merkezileşmesini ifade etmektedir.⁹ “Rasyonel yönetim”, kapitalizmin yarattığı toplumsal ve ekonomik yapının sonucu olarak, niteliksel ve niceliksel bir zorunluluktur.

“Resmi işlerden sevgi, nefret ve tüm hesaplanamaz kişisel duygular ya da genel anlamda irrasyonel öğeler arındırıldıkça; bürokrasi, arzulanen niteliğine yaklaşmış demektir. Weber kapitalizm ve rasyonalite ilişkisini şu şekilde ortaya koyar: Kapitalizm irrasyonel güdünün dizginlenmesi veya rasyonel olarak dengelenmesidir. Bürokratik eğilimler arttıkça rasyonel kuralların çerçevesi sağlamlaşmakta ve bürokratikleşme ve rasyonalite birbirini besleyen unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır.”¹⁰

⁸ Bu noktada, bürokrasiyi özellikle Sovyet toplumsal yapısı bağlamında, yeni sınıf ya da hakim sınıf olarak değerlendiren yaklaşımın bu çalışmanın halihazırdaki kapitalist üretim tarzına odaklanması ve çalışmanın sınırlılıkları nedeniyle kapsam dışı olduğunu belirtme ihtiyacı da hissedilmektedir.

⁹ Ramazan Günlü, “Emeğin Sermayeye İltihakı ya da Sosyal Devlet”, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:42, Mart 2010, s. 114-115.

¹⁰ Derya Güler Aydın, “Kapitalist Sistemde Bireyin Sorgulanması: Yabancılaşma ve Demir Kafes”, **Amme İdaresi Dergisi**, 43/2, Haziran 2010, s. 27.

Fakat bu da Weber’e bireyin öznelliğini oluşturan öğelerin zamanla ortadan kalktığı, büyüü bozulmuş bir dünyayı ve şahsiyetten arındırılmış demir kafese doğru gidişatı düşündürmektedir. *“Demir kafesin içinde kalmak, bireyin her türlü kişisel özelliğinden koparılarak mekanikleşmesi anlamına gelir. Bireyin mekanikleşmesi ile emeğin metalaşmasının bireyin insanlıktan çıkması bakımından aynı anlamı ifade ettiğini belirtmek gerekir.”*¹¹ Aralarındaki epistemolojik ve ontolojik farklara rağmen Marx’ın yabancılaşma ve daha sonra şeyleşme / meta fetişizmi kavramlarıyla ele aldığı kapitalist toplumda "bireyin insanlıktan çıkma hali”nin Weber’de de “demir kafes” metaforu ile sorunsallaştırıldığı görülmektedir. Fakat Marx’ta, kapitalist sisteme içkin nedenlerle, ürettiklerinin esiri olan “öznenin bunalımı” için, deva olarak, praksis işaret edilirken, Weber’de tanımlanmaya çalışılan soruna dair bir çözüm yolu söz konusu edilmemiştir.¹²

Kesinlik, hız, açıklık, bilgi, devamlılık, özgür karar alma, birlik, katı itaat, sürtüşmenin indirgenmesi Weber’in bürokrasi tanımına içkindir. Bürokrat/memur, özgür ama gayri şahsi resmi sorumlulukları bağlamında otoritenin unsurudur.¹³ Weber’e göre, ideal-tip bürokrasinin, geleneksel ve karizmatik olanına üstün olmasının nedeni, meşru ve rasyonel kararlar ile eylemlere dayanmasıdır.¹⁴ Bu itibarla, liberal siyasal teorinin içinden seslendiği anlaşılan Weber’in bürokrasi

¹¹ A.e., s. 28.

¹² A.e., s. 18-23.

¹³ Erik O. Wright, “Bureaucracy and the state”, **Liberalism, Marxism and the Struggle for the State: Prolegomena to the Study of Public Administration**, Ed. Richard Bates, Administrative Context of Schooling, Deakin University, Victoria 3217, 1985, p. 58.

¹⁴ Oysa, bürokrasinin geniş okumasında bile pratikte bu biçim nadiren var olur ve işlerlik kazanır. Bazı toplumlarda daha fazla uygulama alanı bulabilirken genellikle liyakatin, erdemin ve patronajın bir bileşimidir. Bkz.: Ali Farazmand (2010), **a.g.m.**, s. 246.; Liyakat ve güvencenin erozyonu kamu personel sisteminde kayırmacı eğilimin işini kolaylaştırmaktadır. Memuriyet kadrolarında yapılan kayırma genel olarak spoils sistem veya jacksonism (yağmacılık/himayecilik) olarak bilinmekte olup, bağlılık ve sadakat gibi ölçütlerin liyakatin yerini alması, üst düzey bürokrasinin ve hatta alt düzey kadroların dahi siyasi iktidara paralel olarak göreve gelmesi, yükselmesi ve ayrılmasını ifade etmektedir. Bu itibarla liyakatin geçerli olduğu; meritokrasinin zıttı olan, bağlılık ve sadakate dayalı kayırmacılığın akrabaya yönelik olanı ‘nepotizm’, hemşehriciliği de kapsayan eş, dost kayırmacılığı ‘kronizm’ ve siyasal olanı ‘patronaj’(partizanlık) kavramlarıyla ifade edilmektedir. Bkz.: Günay Yıldız, "Kayırmacılık Olgusunun Türk Kamu Yönetimine Yansımaları", **Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:I, No:2, 2017, s. 62-76.

kavrayışı kapitalizmle olan uyumu nedeniyle geleneksel kamu yönetimi uygulamalarında işlerlik kazanma olanağı bulmuştur.¹⁵

Bu bakış açısı ve dolayısıyla klasik kamu yönetimi paradigması, eleştirel bir analize muhtaçtır. Held'in de belirttiği gibi devletin nötrlüğü ve liberal siyasal teorinin genel/özel çıkar ikiliği illüzyondur. Devlet ancak sınıfsız olduğu takdirde; yani sömürü ilişkisi var olmadığında ve sınıfların çıkarları çatışmadığında kamu/genel çıkarı yansıtır¹⁶ ki bu durumda da işlevini yitireceğinden "sönümlenmesi" gerekir. Kamusal/genel çıkar konusu başka bir bölümde daha ayrıntılı ele alındığından bu noktada Marx ve ondan esinlenen bürokrasi anlayışının alanına girmiş bulunuyoruz. Liberal siyasal kuramda görünüşte depolitize olan üretim araçlarının sahipliği uyarınca ekonomi, politikadan bağımsız olup; emeği ile geçinen de üretim aracı sahibi de özgür sosyal kontrat bağlamında denktir. Fakat uzun vadede sermayenin ve özel mülkiyetin korunması faaliyetini yürüten devlet çoktan taraflıdır, ya da Jessop'un terminolojisini kullanmak gerekirse sermaye lehine stratejik seçiciliğe sahiptir. Bu anlamda sosyoekonomik ilişkilerle belirli sınıfsal çıkarlara gömülüdür.¹⁷ Marx, *Hegel'in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi*'nde, devletin en

¹⁵ Fritz Sager'e göre, çağdaş kamu yönetiminin kuramsal ve metodolojik biçimlenmesinde önemli yeri olan Weber ve Wilson, W.F. Hegel'den güçlü bir şekilde esinlenmiştir. İki ülkenin kurumsal ve kültürel yapısı arasındaki farka rağmen Weber'i ve Wilson'u ortaklaştıran nokta "tarihsel bir kaza" olmanın ötesinde, Hegel'in *Hukuk Felsefesi*'ne dayanan ve dolayısıyla Prusya bürokratik geleneğinden etkilenen bir bilinci paylaşımlarıdır. Sager, her ne kadar Weber'in, Hegelci bir epistemoloji ve metodolojiyi paylaşmıyorsa ve Hegel'in teleolojik tarih nosyonunu reddederek devleti mekanistik bir çerçevede ele alıyorsa da özellikle bürokrasi konusunda empirik bağdan (Prusya yönetim geleneği) kaynaklanan bir bağın mevcut olduğunu belirtir. Wilson da karşılaştırmalı tarihsel metodolojisinde, Weber'e yakındır ama ideal tip yerine evrimsel gelişme ve ilerleme nosyonlarına yaslanır. Öyleyse Weber'i ve Wilson'u ortak bir noktada birleştiren Hegel'in bürokrasi yaklaşımına da kısaca değinmek gerekmektedir. Hegel'e göre bürokrasi bireyin ve sivil toplumun refahını sağlamakla görevli modern devletin en önemli yönetsel organizasyonudur. Bürokrasiyi gerekli kılan iki unsur bireyin mülkiyet hakkının korunmasıyla birlikte birey ve kamu yaşamının herkesin mutluluğunu garanti etmesidir. Bu nedenle de bürokrasi, "hiyerarşik" örgütlenmelidir. Çünkü devletin güvenliği ve iktidar gücünün -başkanlar ve bürokrasi çalışanlarınca- suistimalini engellemek doğrudan hiyerarşiye ve cevap verebilirliğe bağlıdır. Kamu hizmetinde çalışma meritokratik olmalı ve her yurttaşa bu sınıfa katılma hakkı verilmelidir. Sager, Hegel'in "ortak çıkar"a bağlı, hukuk bilincine sahip, eğitilmiş, etik davranışlı bürokrasi tanımının "*soyut düşüncede açılmış zamanın ruhunu*" yansıttığını belirtir. Bkz. Fritz Sager, "Weber, Wilson and Hegel: Theories of Modern Bureaucracy", **Public Administration Review**, 69 (6), November/December, 2009, p. 1142.

¹⁶ Held (1983)'den aktaran Richard Bates, "Introduction", **Liberalism, Marxism and the Struggle for the State: Prolegomena to the Study of Public Administration**, Administrative Context of Schooling, Deakin University, Victoria 3217, p. 26 (31).

¹⁷ A.e.

önemli görünümünün/çehresinin bürokrasi olduğunu belirtir.¹⁸ Richard Bates, burada bir sınıfı ifade edecek biçimde devletin içindeki kapalı bir grup olarak ele alınan bürokrasinin daha sonra *Louis Bonaparte'ın 18. Brumaire*'nde belirli güçler dengesi bağlamında sınıf çıkarından “görece özerk” olarak konumlandırıldığını belirtmektedir. Bazı hallerde ise, sınıf çatışmasının arenası olarak ele alındığından, Bates’e göre Marx’ın bürokrasi sorunsalı hakkındaki görüşü muğlaklıklar¹⁹ içerir²⁰. Devleti toplumsal bir ilişki olarak analiz eden Nicos Poulantzas ise; meşruluğu kapitalist formasyondaki egemen meşruluk’a tabi olan bürokrasinin, devlet biçiminin oluşmasında temel bir rolü olamayacağını, bürokrasinin toplumsal güç olarak özel bir role sahip olduğunu belirtmektedir.²¹ Marksist yaklaşımın bürokrasi anlayışında değinilmeden geçilemeyecek önemli bir referans da Lenin’in bürokrasi üzerine düşünceleridir. Lenin’e göre, bürokratik devlet aygıtı kapitalizmin yaratısıdır ve burjuvazinin çıkarlarını temsil eder: “*bürokrasi kapitalist sınıfın hakimiyetini sağlayan temel yapıdır ve dahası bürokratik organizasyon yalnızca kapitalist egemenlik için uygundur.*”²² Bürokrasi, burjuva devletin vazgeçilmez bu “asalak” aygıtı²³, kapitalizm için fonksiyonelliği, bürokratların büyük küçük burjuvaziye dayanması ve uzmanlaşmış bürokratik yönetimin kitle denetimini²⁴

¹⁸ “Sözcüğün orta çağdaki anlamıyla devlet, varlığını ancak sivil konum ile siyasal konumun dolaylı olarak özdeş oldukları bürokrasinin içinde sürdürebiliyor.” Bkz: Karl Marx (2016), **a.g.e.**, s. 117.

¹⁹ Andre Liebich ise, Marx’ın bürokrasiyi “sınıf” olarak nitelendirdiği yorumlarının, ‘Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi’ adlı kitabına dayandığını, oysa burada tarihsel olarak çok özel bir bağlama sahip olan Prusya’nın ele alındığını ve “estate”in muadili olarak kullanılan sınıf vurgusunun hatalı olduğunu belirtir. Ayrıca Marx’ta pejoratif bir atıf olduğunu, olumlu olarak anılan tek yönünün ise feodalizme karşı mücadele ve modern devletin pekişmesi bağlamındaki rolü olduğunu vurgular. Bkz.: Andre Liebich, “On the Origins of a Marxist Theory of Bureaucracy in the Critique of Hegel’s ‘Philosophy of Right’”, **Political Theory**, Vol:X., No:1, Feb. 1982, pp. 77-93.

²⁰ Richard Bates, **a.g.m.**, s. 27.

²¹ Nicos Poulantzas, **Kapitalist Devlette Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar**, Çev. Şule Ünsaldı, Ankara, Epos, 2003, s. 420-421.

²² Erik O. Wright (1985), **a.g.m.**, s. 70.

²³ V. I. Lenin, **Devlet ve Devrim**, Çev. Mehmet Kaya, İstanbul, Emek yay., 1976, s. 37.

²⁴ Kapitalist üretim ilişkilerinin “özümlü yönetsel biçimi” olarak bürokrasi tüm kamu görevlilerini değil, özgül yönetsel ilişkiye dahil olan kısmını ifade eder. Bu özgüllük; “*kitlelerden ayrılmış ve onlar üzerinde duran kişi*”nin görevde süreklilik, azledilemezlik, kitle denetiminden muafiyet gibi ayrıcalıklara sahip olmasından kaynaklanır. Kitlelerden ayrılmışlık diğerlerinden farklı bir kriter olduğundan altı çizilmesi gerekmektedir. Bu kriter, devlet/toplum, politika/ekonomi gibi dikotomilerin zorunlu bir getirisi olduğu için bürokrasinin kapitalizme özgüllüğünü veren unsurdur. Ayrıca “kitle denetiminin olmayışına” da bir göndermedir. Kurthan Fişek, bu nedenle bürokratların topluma hesap vermekten başışık olması ama burjuvaziye “*binlerce görünmez bağ*” ile bağlı oluşunu önemle vurgulamaktadır. Bkz.: Kurthan Fişek, **a.g.e.**, s. 22-26.

imkansızlaştırması nedeniyle, “sınıf uzlaşmazlığının manifestosu”dur.²⁵ Bu anlamda, Bates’in ifadesiyle şiddet aracı olduğu aşıkâr olan burjuva devlet aygıtı için bürokrasi, kararların alınmasındaki birincil konumu nedeniyle önem ihtiva eder.²⁶ Bates’e göre, Lenin’de bürokrasi, yapısal hiyerarşi ve hakim sınıfla arasındaki karşılıklı bağımlılıkla pekişen mekanizmasının ayrıcalıklı doğası nedeniyle kitlelerin katılımını olanaksızlaştırma görevini haizdir. Bu nedenle, öncelikle eskisinin lağvedilmesini, fakat tüm bürokratik mekanizmanın ortadan kalkması amacıyla da yenisinin kurulmasını gerektirmektedir.²⁷

Bu minvalde konuyu Poulantzas’ın değerlendirmeleriyle özetlemek gerekirse; Weber’de bürokrasi meselesi, “patoloji” haline geldiğinde sorun teşkil ederken, Marx, Engels ve Lenin’de, kapitalist devletin işleyişi açısından –sınıf ilişkilerini sağlamak ve düzenlemek- zorunluluğu nedeniyle “*parazitli bir gövde*”²⁸ olarak nitelendirilmektedir. Bürokrasinin görece özerkliğinin Marx’ta, özellikle Bonapartist dönem açısından, söz konusu olduğunu belirten Poulantzas, Engels’in, bürokrasi hakkında bir adım öteye giderek “*küçük burjuvaları ve köylüleri yönetmek için kurulmuştur.*” bakış açısına sahip olduğunu belirtir.²⁹ Bu bakış açısının aşırı olduğu düşünülse bile “iktidar fetişizmi” ve hiyerarşi gibi küçük burjuva ideolojilerinin devlet için gerekliliğini resmetmesi bakımından anlamlı olduğu da ifade edilmektedir.³⁰ Eric Olin Wright ise, Weber ve Lenin’de bürokrasinin ele alınışındaki farka değinirken, Weber’in bürokrasiyi örgütsel probleme indirgediğini, Lenin’de ise sınıfsal ve yapısal bir mesele olduğunu vurgulamakta, konunun sınıfsal boyutunu ihmal eden Weber’de, bürokratik “sorumluluk” ve “etkililik” kavramlarının “nötr” olarak yansıtılmasını eleştirmektedir.³¹ Çünkü bürokrat, kapitalist toplumsal düzenin amaçlarını sahiplendiği takdirde onun bir fonksiyonu olmak koşuluyla “sorumlu” ve “etkili” olabilecektir.³²

²⁵ Richard Bates, **a.g.m.**, s. 27-28.

²⁶ **A.e.**, s. 28.

²⁷ **A.e.**, s. 29.

²⁸ Nicos Poulantzas (2003), **a.g.e.**, s. 403.

²⁹ **A.e.**, s. 413.

³⁰ **A.e.**, s. 417.

³¹ Erik O. Wright (1985), **a.g.m.**, s. 85.

³² **A.e.**, 85-91.

3.2 “Soyut Düşüncede Açıklanmış Zamanın Ruhu”³³: Bürokratik Hiyerarşi

Kuramdaki içkinliği nedeniyle, bürokratik hiyerarşinin kamu yönetimindeki yerini sorgulamadan evvel, hiyerarşiye dair kavramsal ve tarihsel kısa bir değinin yapılması da yapılması yerinde olacaktır. Yukarıdaki tartışmadan çıkarılabileceği gibi webergil yaklaşımda hiyerarşi, rasyonel yönetimin/bürokrasinin adeta doğal bir getirisi olarak yer aldığından erkek egemen kamu yönetiminin “volan kayışı” olan “hiyerarşi” kavramı ve uygulaması yeni kamu işletmeciliğine ve toplumsal cinsiyete odaklanan eleştirel bir analiz için de göz ardı edilemeyecek önemdedir. Bu eleştirel analize giden yolda hiyerarşi kavramını yerine oturtabilen kapsamlı bir yaklaşım, Murray Bookchin’de bulunmaktadır. Bookchin’in toplumsal ekoloji yaklaşımına göre; “kurumsal” ve “son derece ideolojik emir ve itaat sistemlerine”³⁴ işaret edip, “kesinlikle sosyal bir terim olan hiyerarşi tamamen ikinci doğaya özgü bir karakteristiktir”.³⁵ Sadece ekonomik sömürüyü değil, emri ve itaati oluşturan karmaşık tarihsel kültürel gelenekleri hesaba katmayı gerektiren “Hiyerarşi yalnızca toplumsal bir durum değildir; aynı zamanda bir bilinçlilik hali ve kişisel ve sosyal deneyimin her düzeyinde fenomenlerle yönetilen bir duyarlılıktır.”³⁶

Buna karşılık, özellikle var olan sistemle hemhal olabilen muhafazakarlık ve liberalizm gibi hiyerarşiyi doğallaştırmaya teşne yaklaşımlar da mevcuttur. Bu yaklaşımlara göre, uzmanlaşma ve iş bölümünün varlığı piyasa dolayımını ve hiyerarşiyi gerekli ve meşru kılar. Zorunlu bir olgu olarak yönetim hiyerarşilerine yönelik eleştiri ancak, paylaşıma “orantısız” el koyma³⁷ ve “doğa”sından saptırma

³³ Fritz Sager, **a.g.m.**, s. 1142.

³⁴ Murray Bookchin, **Özgürlüğün Ekolojisi: Hiyerarşinin Ortaya Çıkışı ve Çözülüşü**, Çev. Mustafa Kemal Coşkun, 2. Bs, İstanbul, Sümer yay., 2015, s. 25.

³⁵ **A.e.**; İkinci doğa toplumsal ekoloji literatüründe insan dolayımıyla oluştuğu kabul edilen kurumlardır.

³⁶ **A.e.**, s. 73.

³⁷ Örneğin Paul Rubin, egemen hiyerarşilerin kaynakların bölüşümü amacıyla insan ve primatlarda ortak olarak oluşan tüketim hiyerarşileri kapsamında olduğu, evrimsel ilerlemenin bir getirisi sayılabilecek olan üretken hiyerarşilerin ise monogamik modern toplumlarda emek piyasalarına gönüllü bağlılıkla meydana geldiği ve genellikle tüm bireyler için faydalı olduğu görüşündedir. Bu görüşe göre, üretken hiyerarşilerin oluşumu için basit toplumsal yapıdan; yerleşik, uzmanlaşmış ve işbölümünü içeren karmaşık bir toplumsal yapıya geçiş önemli bir yol ayrımıdır. Yazar, egemenlik hiyerarşilerinin eleştirilebilecek noktaları olsa dahi üretken hiyerarşilerin genel olarak “gönüllü” ve “olumlu” olduğu düşüncesindedir. Belirtilmesi gereken diğer bir noktada yazarın cinsiyete dayalı

nedeniyle mümkün olabilmektedir. Yani, hiyerarşiyi toplumsal bir inşa olarak ortaya koymanın yanı sıra biyolojik indirgemeci bir yaklaşımla doğal addeden bir bakış açısı da söz konusudur. Fakat “*insanın insan üzerindeki tahakkümünün eleştirisi*” anlamına da gelebilecek feminist bir perspektifin doğal hiyerarşi görüşünün uzağına düşeceği açıktır. Bu bağlamda, oluşumdaki cinsiyet faktöründen ve Bookchin’in tabiriyle “*egemenliğin epistemolojilerinden*” bağımsız olmayan hiyerarşinin kapitalist formasyonda aldığı biçim olarak bürokratik hiyerarşiyi yalnızca rasyonel bir ast-üst meselesi olarak düşünmek mümkün görünmemektedir.

Richard Bates, Marx’taki haliyle, bürokratik hiyerarşinin en önemli vasfının “bilginin hiyerarşisi” olduğunu belirtmektedir.³⁸ Weber’e göre de açıkça belirlenmiş hiyerarşi biçiminde örgütlenen bürokraside “bilginin kontrolü”³⁹ en büyük güçtür. Bilgi ve bilginin manipülasyonunun gücü oluşturduğu bürokratik hiyerarşinin tepe/üst yönetimi, genellikle “sahne gerisinden” belirlenen politik pozisyonlardır.⁴⁰ Bu nedenle kriz dönemlerinde kritik konumdadır. Özellikle hakim sermaye fraksiyonunun etkisi altında kalabilir⁴¹ ki bu durum, bürokrasinin teknik ve nesnel olduğu iddiasındaki Webergil yaklaşımın açmazlarındandır. Poulantzas da hiyerarşinin, “*bir devletin kendisiyle eşzamanlı genişleyen aygıtının özel bir örgütlenme ve işleyiş tarzı*”⁴² olan bürokratizmde ve onun “işbölümünün normatif modeli”nde ve “bürokratik giz”de yani “teknik işbölümünde” aranması gerektiğini belirtir.⁴³

Yükümlülük ve ayrıcalıkların tanımlı olduğu hiyerarşik bir yapıda, temelde bu görevi yürütenin kim olduğu çok da farketmeksizin “muteber bir içkin statünün”⁴⁴

hiyerarşiyi de adeta “doğal” ve “evrensel” bir veri olarak kabul etmesidir. Yazarın iddiasına göre, Marx da tüketim/üretkenliğe dayalı hiyerarşileri ayırt edememe hatasına düşmüş, kapitalizmin yüksek oranda üretken bir sistem olduğunu kavramakla birlikte analizinde bu iki hiyerarşiyi karıştırmıştır. Bkz.. Paul H. Rubin, “Hierarchy”, **Human Nature**, Vol:XI, No:3, 2000, pp. 259-272.

³⁸ Richard Bates, **a.g.m.**, s. 27.

³⁹ Erik O. Wright (1985), **a.g.m.**, s. 58.

⁴⁰ Gerald E. Coiden, “A Parabolic Theory of Bureaucracy or Max Weber through the Looking Glass”, **Bureaucracy and Administration**, Ed. Ali Farazmand, New York, CRS Press, 2009, p. 118.

⁴¹ Erik O. Wright (1985), **a.g.m.**, s. 59.

⁴² Nicos Poulantzas (2003), **a.g.e.**, s. 408.

⁴³ **A.e.**, s. 408-409.

⁴⁴ Burada bahsi geçen “muteber ve içkin statü”nün yine de eril bir karaktere sahip olduğu, görevi yürütenin ancak erkeklerarası olduğu sürece fark etmediğine dair farkındalığın altını çizmekle yetinelim. Bu konu Joan Acker’in görüşleri bağlamında alttaki bölümde daha kapsamlı olarak ele alınacaktır.

varlığı söz konusudur.⁴⁵ Fakat bu ‘içkin statü’nün “aşağı olanların ağır iş yapmasını, suçluluk duymasını ve fedakarlık yapmasını; onlara “üstün” olanlarınsa haz duymasını ve neredeyse bütün kaprislerini cömert biçimde doyuma ulaştırmasını haklı” gösterecek biçimde “toplumsal yapının nesnel tarihi” ile “psişik yapının öznel tarihi”⁴⁶ olarak içselleştirilmesine dayandığı düşünülmektedir. Bookchin’in “Egemenliğin epistemolojileri” olarak tabir ettiği “bu içsel devlet, suçluluk ve kendini suçlama duygularını kullanarak, devletin zorlayıcı güçleri ile korku uyandırmaya hiç gerek kalmaksızın, insan davranışını denetim altına alabilir.”⁴⁷ Bu psişik ve baskıcı yapıyı göz ardı eden Webergil yaklaşımda bürokratik hiyerarşi; rasyonelliğin bir sonucu olduğundan, gücün politik istismarının ve yozlaşmasının önüne geçilmesi, çalışanların yönlendirilmesi, sorunların çabuk çözümü ve iletişim silsilesinin sağlanması bakımlarından meşrulaştırılmaktadır.⁴⁸ Buradan hareketle denilebilir ki Webergil anlamda rasyonel temelleri olan bürokratik hiyerarşi;

- Çalışanların otonomisinin sınırlandırılması,
- Kurumlardaki iletişim kalıplarını yapılandırması
- Aşağıdan yukarıya bilgi akışının sağlanması fonksiyonlarını yerine getirmesi bakımından önemli ve gerekli⁴⁹ addedilmektedir.

Bu üç fonksiyon, çalışanların emek sürecinin kontrolünü yitirmesi açısından ilerleyen bölümlerde ele alınacak **subsumption** kavramı ve “egemenliğin epistemolojileri”nin içselleştirilmesi bağlamında yapılacak eleştirel bir analize muhtaçtır. Ancak eleştirinin sağlanabilmesi için bürokraside yer alan katmanların sınıfsal konumlanışları da belirlenmelidir.

Bürokratik hiyerarşiye dair konumlandırma sorunu yine Weber’den ve Marx’tan esinlenen yaklaşımlarda sınıfın neye tekabül ettiğine dair kapsamlı tartışmayla ilgilidir. Weber’de ekonomik ve sosyal düzen birbirinden ayrı alanlar

⁴⁵ Merton, Bureaucratic Structure and Personality, 1940’dan aktaran Emmanuel Yeboah Assiamah, Kwame Asamoah, Thomas Agyekum, “Therefore, Is Bureaucracy Dead? Making a Case for Complementarity of Paradigms in Public Administrative Thinking and Discourse”, **International Journal of Public Administration**, Vol:XXXIX, No:5, 2016, p. 384.

⁴⁶ Murray Bookchin, **a.g.e.**, s. 77.

⁴⁷ **A.e.**, s. 200.

⁴⁸ Albert Jacob Meijer, “E-mail in government: Not post-Bureaucratic but late-bureaucratic organizations”, **Government Information Quarterly**, 25, 2008, p. 433.

⁴⁹ **A.e.**, s. 433-434.

olarak kavrandığından, Marx'ın sınıf analizinin bütüncül yaklaşımına karşı, “sosyal prestij”, “statü” gibi tabakalaşma kavramları yer almaktadır.⁵⁰ Toplumdaki güç ilişkilerini araştıran Weber, ekonomik düzende “sınıf”ı piyasa konumuna bağlı olarak tanımlarken, sınıfın bir toplumsal gruba aidiyet kısmı göz ardı edilerek yalnızca konum belirleme ölçütü olarak tahayyül edilir ama sosyal düzen; sınıf değil “statü” üzerinden okunduğundan “*bir prestij ve ortak değerler kümesi*”⁵¹ne gönderme yapmaktadır.⁵² Bilindiği gibi, Marx’tan mülhem yaklaşımlarda ise, sınıfın en temel belirleyicisi üretim araçlarının mülkiyetine sahiptir. Fakat sırf bu belirleyenin esas alınması, kapitalist toplumsal yapı içerisinde üretim araçlarına sahip olan kapitalistler ve bundan yoksun olup, emeğini satarak yaşamını idame ettiren işçiler (proletarya) olarak, iki sınıflı bir yapının var olması gerektiği sonucuna yol açar. Halbuki bunun bir soyutlama olup hakim biçimi ifade etmekle birlikte bunun dışında birçok üretim ve sınıf biçiminin varlığını sürdürdüğüne yönelik Poulantzas da “...kompleks bir toplumsal oluşumda daima, birçok üretim biçiminin üst üste binmesi ile oluşmuş, iki değil fakat daha fazla toplumsal sınıflar”⁵³ın varlığına işaret etmektedir. Buradan hareketle tartışmaları süregiden bu kapsamlı konu hakkında, çağdaş kapitalizmde sınıf yapısının homojen ve iki kutuplu olmaktan ziyade heterojenliği ve ara sınıf konumlarını da barındıran bir nitelik sergilediği yorumunu belirtebiliriz.⁵⁴ Yani, sınıf konumlarını belirlemede üretim araçlarının mülkiyeti ilişkisine ek olarak; emeğin üretkenliğine, emek sürecinin kontrolüne ve politik-ideolojik ilişkilere de dikkat çeken bakış açıları gelişmiştir. Sınıfı tarihsel bir süreç, ya da sömürü ve baskının yapısıyla ilgili olarak tanımlayanlar olduğu gibi, üretim sürecindeki fonksiyonu ne olursa olsun, ücretli emek ile sermaye ilişkisi üzerinden

⁵⁰ Özgür Narin, “Sınıf Çözümlemelerinin Med Cezirleri, Marx, Weber ve Ötesi”, s. 15, (çevrimiçi) https://www.academia.edu/1499520/Sınıf_Çözümlemelerinin_Med_Cezirleri_Marks_Weber_ve_Ötesi Son Erişim tarihi: 15.05.2020.

⁵¹ A.e., s. 17.

⁵² Yaşam tarzı, formel eğitim ve prestijin ön plana çıktığı bu bakış açısı Dahrendorf ve Goldthorpe gibi isimler tarafından ileriye taşınarak; post-kapitalist toplumda marksist kuramın karşılık bulmadığı düşüncesinden hareketle “toplumsal çatışma”nın yerine “toplumsal farklılaşma” kavramları önerilir. Bkz.: A.e., s. 22-24.

⁵³ Nicos Poulantzas, **Siyasal iktidar ve Toplumsal Sınıflar**, Çev. Fevzi Lütü Topaçoğlu, Şen Sürer Kaya, İstanbul, Belge, 1992, s. 120.

⁵⁴ Ülker Şener, Kamu Emekçileri Sendikalarında Kadınlar ve Kadın Politikaları, **Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi**, AÜ SBE, 2013.

ya da üretken olup olmadığı ile ilgili yapılan çeşitli ayrımlar mevcuttur.⁵⁵ Örneğin Marx'ın “sınıflara tek tek bakmak yerine, birbirleri ile girdikleri üretim ilişkileri içerisinde bakmanın gereği”⁵⁶ vurgusundan hareket eden Poulantzas bu bakış açısını “mücadelede sınıf” kavramıyla serimlemiştir.⁵⁷ Nesnel ve öznel boyutlarıyla “kendinde sınıf” ve “kendi için sınıf” kavramlarına uzanan ve oldukça tartışmalı bir konu olan sınıf konumu ve sınıf oluşumu hakkında E.P. Thompson'dan E.M. Wood'a ortaklaşılan nokta ise, mücadelenin sınıf oluşumu üzerindeki önemi⁵⁸ ile öznel boyut olmaksızın, sırf nesnel sınıf konumun yetersiz kalacağına işaret etmektedir. Konumuzun odağına tekrar dönersek, Poulantzas'a göre kapitalist devletle ve onun sömürü biçimleriyle ilişkili olan bürokrasinin; bir sınıf (bazı özgül durumlar hariç) ya da bir sınıf fraksiyonu değil, “sınıf aidiyetine sahip bir kategori”⁵⁹ olarak nitelendiğini görmekteyizdir. Genel olarak hegemonik sınıf ya da fraksiyonunun iktidarı olarak işleyen bürokrasi, kendi içerisinde de çeşitlilikler arz etmektedir. Yani bürokrasinin çeşitli katmanlarının sınıfsal aidiyetleri farklıdır.⁶⁰ Wright'a göre de “doğrudan üretim ilişkileriyle belirlenmeyen toplumsal yapıdaki çeşitli mevkilerin sınıfsal durumu... onların, toplumsal üretim ilişkileri içerisinde tanımlanan temel sınıf çıkarlarıyla olan ilişkisiyle...”⁶¹ belirlenmektedir. Bununla birlikte, toplumsal cinsiyetin kurucu konumuyla bağlantılı olarak da önemini koruyan önermeye⁶² göre, “kapitalist üretim ilişkilerinde üretken olmayan ve üretken

⁵⁵ Erik Olin Wright, “Class and Occupation”, **Theory and Society**, Vol:IX, No:1, Jan. 1980, s. 179.

⁵⁶ Arzu Özsoy Özmen, **Kamuda Güvencesizlik: Uyum ve Direniş**, İstanbul, Notabene, 2017, s. 25.

⁵⁷ M. Özügür, 2002'den aktaran **A.e.**, s. 25.

⁵⁸ **A.e.**, s. 26.

⁵⁹ Nicos Poulantzas (2003), **a.g.e.**, s. 372.

⁶⁰ **A.e.**

⁶¹ E. O. Wright, *Class, Crisis and the State*, s. 91'den aktaran Alex Callinicos, Chris Harman, **Değişen İşçi Sınıfı: Günümüzde Sınıf Yapısı Üzerine Denemeler**, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, Z yayınları, 1994, s. 38.

⁶² Arzu Özsoy Özmen'in dikkatleri çektiği, ama toplumsal cinsiyete dair bir çıkarım içermeyen vurguya göre, her ikisi de sömürüye tabi olan üretken ve üretken olmayan işçi arasındaki farkı Wright; “üretken emekte karşılığı ödenmemiş emek zamanına artı değer olarak el konulur; üretken olmayan emekte ise, karşılığı ödenmemiş emek başka yerlerde üretilen artı değere el koymakta kapitalistin maliyetini düşürür” olarak tanımlamıştır. Bkz.: Arzu Özsoy Özmen, **a.g.e.**, s. 41.; Konumuz açısından ısrarla belirtilmesi gereken ise kamu emekçilerinin oldukça parçalı bir yapı sergilediğidir. Örneğin KİT'lerde çalışıp meta üretimi yapan kesimin halihazırdaki sınıfsal konumu açıktır. Ancak büro işlerini yürüten ve hiyerarşik tabakalara bölünen kesimin analizinde Wright'ın çelişkili sınıf kavramı tanımlaması faydalı olacaktır. Diğer taraftan bu tartışmada emek sürecinin niteliği ve bununla bağlantılı olarak “denetim” kavramı özellikle önemlidir. Bu bağlamda ayrıca, kamu emekçisi veya kamu çalışanı kavramlarının kullanımının politik konumlanış itibarıyla farklılık gösterdiği de

emek arasında temelde çıkar farklarına neden olabilecek bir ayrılığın varlığından söz edilemez”⁶³ Bu nedenle Alex Callinicos geçinmek için emeğini satmak zorunda olma kıstasından hareketle, “büro işçilerinin proletaryanın bir parçası sayılmaması için akla yatkın bir neden olmadığını” belirtir ancak üst mevkilere doğru çıktıkça kadın sayısında yaşanan düşüşten de anlaşılacağı gibi bürokratik-hiyerarşik yapının tüm unsurları büro işçiliğine dahil olmadığına da dikkat çeker.⁶⁴

“İşin doğrusu çağdaş kapitalizmdeki bürokratik örgütlenmeler, ister devletin ister özel kişilerin denetiminde olsunlar, ortak bir yapıya sahiptirler: üst düzey idareciler ve menajerler politikayı belirler ve orta düzey menajerler ile idareciler bu politikaları uygulama alanına aktarırlarken sıradan işçiler kitlesi ise (hem kol işçileri, hem beyaz yakalılar) ilk iki grubun denetimine bağlıdır. Çelişkili sınıf konumlarına yol açan ise bu yapıdır.”⁶⁵

Wright, iki sınıfa ait özelliklere de sahip olabilen, bir ayağı burjuvazide diğeri işçi sınıfında olan konumları “çelişkili sınıf konumları” olarak tanımlamaktadır.⁶⁶ Bu tanım **subsumption** kavramıyla beraber yeni kamu işletmeciliğinin bürokrasi ve personel rejimindeki dönüşümün anlaşılması ve eleştirisi açısından oldukça büyük bir olanağa sahiptir ve konuya tekrar dönecektir. Bu bölüm bakımından bir toplarlama yapmak gerekirse kamu bürokrasinin sınıf analizinin hiyerarşik yapının neresinde konumlanıldığıyla ilişkili olarak yapılması gerektiğini söylemek mümkündür. Burada, emek süreci üzerinde “denetim” sahibi olmak ciddi bir farklılaşma yaratmaktadır. En basit ifadesiyle, “memur” statüsünde çalışıp emek

belirtilmelidir. Arzu Özsoy Özmen, her ikisi de kamudaki değişik istihdam türlerine karşı kapsayıcı olma kaygısı bakımından ortaklaşıyor olsa da kamu emekçisi kavramının, işgücünü satarak yaşamını kazanan bu kesimin işçi sınıfının bir parçası olduğunu ifade ederken, kamu çalışanı kavramını, neoliberal bakış açısıyla aynı tarafa denk düşen ve kamuyu özel sektörle eşitleme gayretinde olan bir perspektifin yansıması olarak değerlendirmektedir. İlgili literatürde konuya “atanma” ve “seçilme” kriterleri bağlamında yaklaşılarak kamu görevlileri ve kamu personeli kavram çiftinin kullanıldığı da görülmektedir. Buna göre, kamu görevlisi denildiğinde hem atanmışları hem seçilmişleri hem de “yükümlüler” ve “gönüllüler”i kapsayan geniş çaplı bir kavram kastedilirken, kamu personeli yalnızca atama suretiyle kamu görevini yerine getiren kesimi ifade etmektedir. Bkz.: Arzu Özsoy Özmen, **a.g.e.**, s. 63-64.; Bu alt bölümde ele alınan haliyle üretken emek tartışmasının, kadınların ev içi emeğini analiz dahil etmemekten kaynaklı maluliyeti hatırlatılmakla yetinilecektir. Fakat toplumsal yeniden üretim kavramının kullanımının yaygınlaşmasının üretken olan / olmayan ayrımını bertaraf etme niteliğini haiz olduğu da belirtilmelidir.

⁶³ E.O. Wright, *Class, Crisis and the State*’den aktaran Alex Callinicos ve Chris Harman, **a.g.e.**, s. 19.

⁶⁴ **A.e.**, s. 31-33.

⁶⁵ **A.e.**, s. 38.

⁶⁶ Erik Olin Wright (1980), **a.g.m.**, s. 182.

sürecine dair denetim ve karar alma yetkisine sahip olmayan kitle ücretli işçi, denetim, karar verme ve “yönetme erkine sahip üst düzey bürokratlar ise çelişik bir sınıfsal konumda bulunmaktadır tespiti yapılabilir.”⁶⁷

3.3 “Hiyerarşinin Gölgesinde”: Yeni Kamu İşletmeciliğinde Bürokratik Hiyerarşinin Yerini Feminist Perspektifle Okuma Çabası

Feminist teori bağlamında bürokrasi eleştirisi temel olarak iki farklı veçhe üzerinden yürümektedir. Liberal feminizme daha yakın ve daha yaygın duruş, neoliberal söylemin etkisiyle, bürokrasiyi “modası geçmiş” ve “rijit yapısı” üzerinden eleştirmekte, fakat bürokrasinin özüne dair bir perspektif sergilememektedir.⁶⁸ Eleştirel yönetim teorisinden çıkan ve özgürlükçü motifler içeren “kontra-bürokratik” argüman ise; “çoğunluğun zararına olacak biçimde etik ve pratik büyük bedelleri olan bir yapı”⁶⁹ olarak tabir ettikleri bürokrasiyi, demokratik, kolektivist, eşitlikçi bir dönüşüme uğratma yaklaşımını ifade etmektedir.

Klasik yaklaşımdaki cinsiyete kayıtsız ve webergil tanımıyla rasyonel bürokrasinin, “toplumsal cinsiyete dayalı asimetrik iktidar ilişkilerini meşrulaştırma eğilimi”⁷⁰, örgütlerin/kurumların güçlü pozisyonlarının çoğunlukla erkekler ve nadiren “eril kodlamalara uygun” kadınlar tarafından⁷¹ yönetilmesindeki görgül örneklerde de doğrulanmaktadır. Önceki bölümlerde değinildiği üzere bürokrasinin daha bütünlüklü analizine açılan kapıyı aralayan Joan Acker, toplumsal cinsiyeti analitik bir kategori olarak kavrayan çalışmaların; “sömürünün ve kontrolün, eylemin ve duygunun cinsiyet yüklü”⁷² olduğunu göstermeye daha yakın olduğunu belirtir. Dolayısıyla, toplumsal cinsiyeti, yapılara eklemlenmenin bir aracı değil, oluşum

⁶⁷ Ülker Şener, **a.g.e.**, s. 36.

⁶⁸ Karen Lee Ashcraft, “Organized Dissonance: Feminist Bureaucracy as Hybrid Form”, **Academy of Management Journal**, Vol:XLIV, No:6, 2001, p. 1302.

⁶⁹ **A.e.**

⁷⁰ Selma Acuner, **a.g.e.**, s. 79.

⁷¹ Joan Acker (1990), **a.g.m.**, s. 139.

⁷² Bunun yanı sıra Joan Acker, örgütsel hiyerarşi ve kurumsal pratiklerden değil ama örgütlerin içindeki kadın ve erkek emekçilerin bireysel etkileşimden kaynaklanan diğer ayrımcı süreçlerden bahsetmektedir. Kelimeler, eylemler, imajlar, semboller ve hatta giysiler yoluyla ifade edilen cinsiyet aidiyeti, içirme ya da dışlama gibi sonuçlar ortaya çıkarmakla birlikte, toplumsal cinsiyetin kurulmasında ve yeniden üretilmesinde öze dairdir. Bu bağlamda cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasında herhangi bir uyumsuzluk reddedilerek, toplum tarafından kabul gören toplumsal cinsiyet kimlikleri desteklenir. Bkz.: **A.e.**, s. 144-146.

süreçlerinde yer alan ve hatta onsuz anlaşılamayacak bir unsur olarak değerlendirmenin gerekliliğini vurgulamaktadır. Yani, tüm örgütler sınıf, ırk, cinsiyet eşitsizlikleriyle sonuçlanan birbirleriyle ilişkili uygulamalar ve süreçleri kapsar ki Joan Acker buna “eşitsizlik rejimleri” demektedir.⁷³ Joan Acker, cinsiyet bağlamında asla nötr olmayan örgütsel mantığın maddi yansımasının yazılı kurallarda, iş sözleşmelerinde⁷⁴ yönetsel direktiflerde görülebileceği gibi, özellikle iş değerlendirme/ölçüm analizlerinde açığa çıktığını belirtir. Hiyerarşinin rasyonalizasyonunda kullanılan bir yönetim olarak ölçüm, işçilerin genel olarak hiyerarşiyi kabul edilebilir bir prensip olarak gördükleri varsayımına dayanmaktadır. Bu anlamda örgütsel mantık sorumluluk ve işin zorluğuyla hiyerarşik pozisyonun örtüştüğü kabulünü de içerir.⁷⁵ Bu nedenle, daha fazla sorumluluk gerektirdiği düşünülen bürokratik hiyerarşinin tepesindeki “zorlu” ama aynı zamanda daha “muteber” işlerden kadınlar dışlanmaktadır. Zaten hiyerarşiyi oluşturan tüm unsurlar somut işçiden bağımsız kavramsallaştırılır ki bu soyutlamaya en yakın olabilecek olan da, kadınların ev emeğine dair yükümlülüklerinin doğallaştırılması sayesinde, yaşamının tüm odağına işi koyabilen, erkek işçidir. Bu anlamda Acker de “iş”i en başından özel/kamusal ayrımıyla şekillenen emeğin cinsiyetçi bölümüne tabi olarak niteler.⁷⁶ Nitekim Dorothy Smith’in belirttiği gibi, “rasyonel ve gayri şahsinin” alt

⁷³ Joan Acker, "Inequality Regimes; Gender, Class, and Race in Organizations", **Gender & Society**, Vol:20 No:4, August 2006, p. 443.; Sınıfa, hayatta kalmak için kaynaklara erişme ve kontrol etme bağlamında maddi, ki endüstrileşmiş refah toplumlarında öncelikle olarak nakdi olan, sistematik farklılıklara gönderme olarak yaklaşan Joan Acker toplumsal cinsiyeti ise kadınlar ve erkekler arasındaki eşitsizliği besleyen kimlik ve inançlar doğrultusunda "toplumsal olarak inşa edilmiş yapısal farklılıklar" olarak tanımlamaktadır. Bu minvalde, toplumsal cinsiyet, örgütlerin içerisindeki sınıfsal ilişkilerin şekillenmesinde de önemli bir paya sahiptir. Örgütleri birbirinden farklılaştıran eşitsizlik rejimleri ise toplum, politika ve kültürle olan öznel bağı içerisinde, iktidarı elinde tutan ve kaynakların, amaçların belirlenmesi gibi kararları verenlerin öncelikleriyle biçimlenmektedir. Bkz.: **A.e.**, s. 443-444.

⁷⁴ Filiz Kartal’ın da Carolle Pateman’a atıfla vurguladığı gibi liberal siyasal kuramda “sözleşme yapma kapasite ve niteliklerinin” de eril tahakküm sınırları içinde çizildiği, kendi bedenlerinin dahi maliki olmayan kadınların bu sözleşmenin taraflarından olmadığı hatırla tutulmalıdır. Bkz.: Filiz Kartal, “Kadınların Yurttaşlığı ve Feminist Kuram”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt:XVIX, No:3, Eylül 2016, s. 66.

⁷⁵ Joan Acker (1990), **a.g.m.**, s. 147-148.

⁷⁶ Dolayısıyla yalnızca görgül düzeydeki biçimsel eşitlik düzenlemelerine değil görgül düzeyin ötesindeki yapı ve mekanizmalara da kulak vermek gerekmektedir. “A. Barrientos, J. Gideon ve M. Molyneux’nün vurguladıkları gibi, toplumsal cinsiyet rolleri ve normları, kadın ve erkeğin yaşamları boyunca farklı risklere ve şoklara maruz kaldıklarını ve bunları farklı deneyimlediklerini gösterir. Bu nedenle, birincisi kadınlarla erkeklerin sosyal korumayla ilgili olarak farklı ihtiyaçları bulunuyor. Ayrıca kadınlara yüklenen toplumsal yeniden üretim işlerinin, yani ücretsiz bakımı emeğinin ve ev

metni de budur. “*Meslek sahibi işçi sosyal gerçekliği erkek olan evrensel bireyle aynı şeydir.*”⁷⁷

Cinsiyetçilik ve alttaki bölümde **subsumption** kavramının yardımıyla değerlendirilecek bedene dair disiplinizasyon bürokrasinin temel unsurlarındandır. Refah devleti ve neoliberal versiyonları farklı boyunduruk biçimlerine tekabül etse de yeniden üretimdeki rolleri, duygusallıkları gibi argümanlar, her iki biçimde de kadınların örtük veya açık kontrollerinin sağlanmasında işlevselleşmektedir. Erkek cinselliğinin ve bedeninin disiplinizasyonun sınırları ise, üretim sürecinin kontrolünü sağlamanın aracı olarak, ve -elbette heteroseksüel formasyonun “kırmızı çizgisi” içerisinde kalmak şartıyla- örgütün dilini ve “metaforunu” oluşturması bakımından, işçilerin stresten uzaklaşarak daha “verimli” çalışmalarını sağlayacağı sınırlara kadar esneyebilmektedir.⁷⁸ Wendy Brown da “*tarihsel olarak maskülenitenin çok yönlü boyutları tarafından şekillendirilmiş*”⁷⁹ olan devletin içsel örgütlenmesi olan kamu sektöründe, Nancy Fraser’ın tabiriyle, “*ücretli istihdamın resmi ekonomik ilişkisine*”⁸⁰ giren kadın kamu emekçileri üzerinde kamusal ataerkinin boyunduruğunun süreğenliğini vurgulamaktadır.

Bu bağlamda feminist kuram, “*erkek egemenliğinin yapısal tezahürü olan bürokrasi*”⁸¹ nin kadınların itaatını ve baskıcı cinsiyet ilişkilerini koruyup beslediğinin altını çizmektedir. Örneğin “*profesyonellerin ayrıcalığını tanıyan rasyonalite ve hiyerarşi hakkındaki bürokratik kanon*”; duygusal, cinsel ve diğer “irrasyonel” sorunlarla tanımlanan çalışanlara ayrımcılık uygular veya değersizleştirir.⁸² Kadınların hiyerarşik yönetim kademelerinden ve karar alma

işlerinin dikkate alınması gerekiyor.” Bkz.: A. Barrientos, J. Gideon ve M. Molyneux, New Developments in Latin America’s Social Policy, Development and Change 39 (5): s. 770’dan aktaran Melda Yaman Öztürk “Ücretli İş ve Ücretsiz Bakım Hizmeti Ekseninde Kadın Emegi: 1980’lerden 2000’lere”, (çevrimiçi) <http://www.sosyalistfeministkolektif.org/web-yazilari/emegimiz/ucretli-is-ve-ucretsiz-bakim-hizmeti-ekseninde-kadin-emegi-1980lerden-2000lere/> Son Erişim Tarihi: 16.10.2019.

⁷⁷ Joan Acker (1990), **a.g.m.**, s. 149-150.

⁷⁸ **A.e.**, s. 152.

⁷⁹ Wendy Brown, Finding the Man in the State, 2006’dan aktaran Filiz Kartal, **a.g.m.**, s. 80.

⁸⁰ Resmi ekonomik sistem kurumları, Nancy Fraser’ın özel alana hapsedilen ev ve aileyle ilişkili kurumların ekonomik olmadığı yönündeki bakış açısına karşı kullandığı bir karşı-argümandır. Nancy Fraser, “Rethinking the Public Sphere: A Contribution to the Critique of Actually Existing”, 1990’dan aktaran **A.e.**, s. 77.

⁸¹ Karen Lee Ashcraft, **a.g.m.**, s. 1301.

⁸² **A.e.**, s. 1302.

mekanizmalarından dışlanması bazen “fitrat” bazen “tercih”le meşrulaştırılır.⁸³ Bu konuda tekil devletler bağlamında farklılaşan cinsiyet rejimleri üzerindeki tarihsel ve kültürel üstyapısal belirlemeler de etkilidir.

Günümüzde mobbing⁸⁴ (yıldıрма) olarak kavramsallaştırılan olgu da tüm çalışma yaşamında olduğu gibi kamu istihdamında da kadınları dışlayıcı mekanizmalar bahsinde vurgulanması gereken bir şiddet biçimidir. Mobbing, işyeri verimliliğini artırmak üzere, ataerkil kapitalizm tarafından güdümlenen sistematik bir şiddettir ve şiddetin fiziksel olanına kıyasla çok daha “sofistike” biçimde ortaya konulmakta, etkisi ise “fiziksel şiddete eş hatta bazen ondan daha yıkıcı olabilmektedir.”⁸⁵ Kadınlar başta olmak üzere ezilenlere yönelik “tersine çevirme” mekanizmaları, var olan zorlu koşulların “yüceltilmesi”, “cazip hale getirilmesi” yoluyla, onların “idare etme sanatı”nı içselleştirmeleri ve uyum sağlamaya yönlendirilmeleri stratejisidir.⁸⁶

⁸³ İñaki Rodriguez Longarela, “Explaining vertical gender segregation: a research agenda”, **Work, Employment and Society**, (31) 5, 2017, pp. 861-871.

⁸⁴ Melda Yaman ve Zerrin Oğlağı’nın makalesi konuyu tüm boyutlarıyla ele alırken bireysel sandığımız çoğu deneyimin yapısal yönlerini açığa çıkararak neredeyse içsel bir aydınlanmaya da ulaştırmaktadır. Buna göre kadınlar daha çok ruhsal bir şiddet türü hatta terörü olan mobbinge erkeklere oranla daha fazla maruz kalmaktadır. Kavramsal olarak sınıfsal ve cinsiyetçi eşitsizliklerce “kuşatma, taciz, rahatsız etme ve kıskançlık, cinsiyet ayrımı, düşünce ve inanç ayrımı, üstünlük kurma, boyunduruk altına alma ve yok etme arzularından kaynaklanabilmekte” olan mobbingin kadınların karşılaştığı biçiminde toplumsal cinsiyet dolayısıyla belirginleşen saldırgan bir dilsel söylem faaliyete geçirilmektedir. Söz konusu yıldıрма ve tacize karşı sesini yükseltmeye çalışan kadınlar ise, maruz kaldıkları sorunların nedenleriymiş gibi gösteren “kurnaz bir yansıtma mekanizması” ile, genellikle ruhsal sorunları olan toplum dışı kişiler olarak yaftalanmaktadır. Bunun dışında dışlama, yok sayma, alay konusu haline getirme, yalnızlaştırma, iş yapmasını engelleme, ya da tam tersi aşırı iş yükleme, cinsel içerikli şaka ve imalar, açık/örtülü tehdit gibi enformel mekanizmalar ile disiplin cezaları, görev değişikliği gibi formel mekanizmalar da devreye girebilmektedir. “İnsanın insana uyguladığı bir zulüm” olarak yıldıрма, “insanın karanlık yanını” ortaya çıkaran eşitsiz toplumsal ilişkileri düşündürmeliyken, çalışma yaşamına dair kabul görebilen tanımı genellikle, yapısal sorunları çalışanlararası ilişkilere indirgeyerek kişiselleştirmenin bir aracı olarak işlevsel kılınmaktadır. Bu noktada temel amaç “verimsizliğe” neden olan sorunun kişisel gerekçelerle çözülmesidir. Oysa yıldıрма görünürdeki sebep ve sonuçlardan çok daha derin mekanizmalara da işaret etmektedir. Bu nedenle egemen söylemde kabul görmüş şekliyle maddi bağlamından kopararak değil tarihsel yapısal unsurları kapsayan bir bakış açısıyla ele alınması gerekmektedir. Özellikle kadınlara karşı uygulanan yıldırmının bir ayağı ataerkide diğeri kapitalist ilişkilerde olan çok boyutlu bir kavram olduğunun altı çizilmelidir. Bkz.: Melda Yaman, Zerrin Oğlağı, “Çalışan Kadın ve Ruh Sağlığı”, içinde Melda Yaman, **Ataerkil Kapitalist Tahakküm Altında Kadın Emegi, Bedeni: Seçme Yazılar**, İstanbul, Sav, Kasım 2013, s. 205-219.

⁸⁵ Ayşe Devrim Başterzi, “Çalışma Yaşamında Eril Şiddet”, **Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi**, C:XV, Sayı:56, 2015, s. 45.

⁸⁶ Ayşe Devrim Başterzi, **a.g.m.**, s. 46-47.

“İşyerlerinin yarattığı şiddet, suya düşen taş gibi yaygın dalgalarla geniş bir kadınlar topluluğunu tahakküm altına almaya devam etmektedir. Beyaz yakalı kadınlardan mavi yakalı kadınlara uzanan iktidar ve tahakküm mekanizmaları da eril dizilişin ve hiyerarşinin bir diğer görünümüdür... Patriyarkal düzenin temel olarak varlığını sürdürmesinin belki temel yolu özel yaşamı ve çalışma yaşamını birbirinden ayrı kutular gibi yerleştirmesidir. Evde yıkanan bulaşıklar, büyütülen çocuklar, bakılan hastalar ve yakınlar kadınların ‘doğal’ ve ‘yaradılış, icabı’ ücretsiz görevleri olarak kodlandığında, işyerinde de kadınların hizaya sokulması, çeki düzen verilmesi, hizmet etmelerinin ve mevcut düzene itaat etmelerinin yolu açılmaktadır.”⁸⁷

“Çeki düzen” verilerek “idare etme sanatını içselleştiren”, veya verildiği izlenimini yaratan maskeyi takınarak “tutunabilen”, kadınların bürokratik yapı tarafından sömürülmesinin anlaşılmasında bir diğer kilit kavram da “duygusal emek”tir.⁸⁸ Duygusal emek bu bölümün konusu olan istihdam açısından ele alındığında, “işçilerin gerçekte hissettiklerini baskılayıp sahte duygular sergilemelerini” gerektirdiğinden aslında “psikolojik zorluk ve düşük seviyede iş tatmini gibi negatif sonuçlara sahiptir.”⁸⁹ Bu tip bir duygusal emek genellikle kamu hizmetinde çalışanlar için bir zorunluluktur. Hotchschild’in geliştirdiği bu kavram, “geçim için duyguların yönetimi”⁹⁰ dir ve kamu sektöründe de emeğin esasına tabidir. Bireyin duygularını kurumun talep ettiği doğrultuda sergilemesi genellikle kadınlardan beklenilmekte, özellikle kadın kamu emekçilerini yapaylığa zorlamaktadır. Weber’in bürokrasye yönelik “kişisel tutumu önleyen, eşitleyici ve insani bir koyutlama”⁹¹ olarak değerlendirilen kuramı duygusal emeğin cinsiyete özgü olmayabileceğini akla getirir de bu nesnel, objektif kamu emekçisinin erkek

⁸⁷ A.e., s. 47-48.

⁸⁸ Helen Colley’e göre, Agnes Heller, 1979 tarihli *A Theory of Feelings* adlı kitabında duyguların “farklı sınıf bileşenleri ve cinsiyetlerin erişimine açık olan oldukça farklı duygu repertuvarları” olduğundan bahsetmiş, buradan hareket eden Arlie Russell Hotchschild ise “duygusal emek kavramını geliştirerek Marx’ın emek gücü kavramında radikal bir yenilenmeye gitmiştir.” Ancak belirtmek gerekir ki Hotchschild’in kullandığı biçimiyle “duygusal emek” bir ücret karşılığında satılan ve “kapitalist toplumsal ilişkilerin dışında”, aile içinde kalan “duygu işi” olarak tabir ettiği yeniden üretim emeğinden farklılık arz etmektedir. Ona göre, duygusal emek değişim değeri üretirken duygu işi kullanım değeri üretmektedir. Bu bakış açısı yeniden üretim kapitalist ilişkilerin dışında mıdır sorunsalıyla iç içedir. Bkz.: Helen Colley, *a.g.m.*, s. 284-288.

⁸⁹ Melissa M. Sloan, “The Consequences of Emotional Labor for Public Sector Workers and the Mitigating Role of Self-Efficacy”, *American Review of Public Administration*, Vol:XLIV (3), 2014, p. 274.

⁹⁰ A. R. Hochschild, *The Managed Heart*, 1983’ten aktaran Melissa M. Sloan, *a.g.m.*, s. 275.

⁹¹ Kenneth J. Mier, Sharon H. Mastracci, Kristin Wilson, “Gender and Emotional Labor in Public Organizations: An Empirical Examination of the Link to Performance”, *Public Administration Review*, Vol:LXVI, No:6, 2006, p. 899.

birey üzerinden soyutlanarak oluşturulduğuna yönelik feminist eleştiri, hakim eril söylemin dışında kalan tüm “öteki”ler -ama özellikle kadınlar için- iki kat daha yıpratıcı olduğunun açığa çıkmasını sağlamaktadır. Bu anlamda duygusal emeğin cinsiyetçi doğasını belki de en iyi bürokrasi üzerine feminist kuram açıklama gücüne sahiptir.⁹² Bu minvalde cinsiyetçi içeriğiyle duygusal emek ve yeni kamu işletmeciliği ilişkisi düşünüldüğünde; yurttaşları müşteriye çevirmek isteyen bir yaklaşımın müşteri desteğini ve güvenini kazanmak adına bu emeği bütünün bir parçasına dönüştürme gayreti içerisinde olacağı açıktır.⁹³ Yani, duygusal emek webergil bürokrasi için ne kadar gerekliyse yeni kamu işletmeciliği için de bir gereklilik olarak varlığını korumakta, fakat amaç ve nitelik olarak aksi istikamettedir. Şöyle ki; webergil bürokraside duygusal emek, yurttaş karşı “objektif” olmanın zorunlu bir ögesi olarak, hizmet alanlar arasında –en azından kuramsal olarak- eşitleyici bir işlevselliğe sahip olmakla birlikte cinsiyete kayıtsız bir görünümü daha doğrusu kadın emekçiler açısından toplumsal cinsiyetlerinden arınmayı gerektirmekteydi. Yeni kamu işletmeciliğinde ise, “müşteri”nin kim olduğu ve ne istediği önemli bir fark yarattığından, “müşteri”nin kazanılması için daha fazla duygusal emek harcanır. Bu bağlamda, geleneksel bürokrasiye yöneltilen duygularından arındırılmış, yabancılaştırılmış insan eleştirisinin tam aksi bir yabancılaşma mefhumu söz konusu olmaktadır. Rekabet ve üretimin maksimizasyonu baskısı altında müşteri memnuniyetini sağlama zorunluluğundaki özel sektör çalışanlarına benzer biçimde kamu çalışanları da “zoraki duygulanım” zapturabttı altındadır.⁹⁴ Şirketvari bir havaya bürünmüş olan kamu kurumlarında artık *"duygular rasyonelliğe bulaştırılmaması gereken tehlikeli unsurlar değil; aksine işletmenin karlılığı için kullanılabilecek unsurlar olarak görülmeye başlamıştır."*⁹⁵ Toplumsal cinsiyetin, neoliberal denetim biçimi olan psikopolitikada, öz sömürünün

⁹² A.e., s. 900.

⁹³ A.e., s. 900-901.

⁹⁴ Üstelik, YKİ dolayısıyla aşırı siyasallaşan kamu sektöründe zoraki duygulanımın içeriğinin de aşırı siyasallaşma baskısıyla yoğunlaşacağını düşündürmektedir.

⁹⁵ Esin Kaya, Ayşe Tekin, "Duygusal Emek Kavramı Çerçevesinde Sağlıkta Yeniden Yapılanma", **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C:V, No:8, 2013, s.114.; Joanne Martin, Kathleen Knopoff, Christine Beckman, "An Alternative to Bureaucratic Impersonality and Emotional Labor: Bonded Emotionality at The Body Shop", **Administrative Science Quarterly**, Vol:XLIII, Issue:2, 1998, p. 429.

unsurlarından biri haline gelmesi de istihdama katılma olanağı bulabilen kadınları, “çalışma etiğine bağlılıkları”⁹⁶nın yoğunlaştırdığı ek bir sömürüye maruz bırakmaktadır.

Bu konuya dair genel bir değerlendirme yapmak gerekirse erkek egemen bir perspektif olan webergil bürokrasinin, marksist eleştirisinden bağımsız olarak, liberal ve neoliberal düşünce açısından⁹⁷ da zaman içerisinde pejoratif bir anlam kazanarak, insanların bilincinde Koven’in tabiriyle, “kahve içen” kamu emekçisi imajının oluşması, ideolojik bir hegemonyadan bağımsız düşünülemez.⁹⁸ Nitekim Paul du Gay’in, yeni kamu işletmeciliğinin öne çıkan isimleri olan David Osborne ve Ted Gaebler’in “*Umarız yaydığımız vizyon, sizi devletinizi yeniden kuracak kadar güçlendirir*” ifadesi ile Weber’in “*Vizyon özlemi çeken sinemaya gitsin.*”⁹⁹ cümlelerini bölüm epigrafi olarak alt alta kullanması “Amerikan perestroykasının” düşünsel mimarlarına yönelik sert bir hiciv olmuşsa da, tam da vurguladıkları gibi yaydıkları vizyonun ulus devletleri yeniden kuracak kadar güçlenmesinin önünde engel teşkil etmemiştir.¹⁰⁰

Paul Du Gay, bireylerin ve kurumların; sağlık, güvenlik veya üretim alanlarında kendi sorumluluklarını almalarının beklendiği neoliberal koşullarda

⁹⁶ Çalışma etiğine bağlılık hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz.: V. Spike Peterson, “Rethinking Theory: Inequalities, Informalization and Feminist Quandaries”, **International Feminist Journal of Politics**, 14-1, March 2012, pp. 18-19.

⁹⁷ Bürokrasiye karşı liberalizm kaynaklı eleştirinin en bilinen ismi Ludwig Von Mises de klasikleşmiş metninde, herkesin ortaklaştığı bir görüş olarak “bürokrasi şeytanı”ndan bahsetmiş ancak onu şeytanın kendisi değil bir “semptomu” olarak nitelendirmiştir. Asıl hedef ise Koven’in ifadesiyle “...sosyalist devlet” gibi muazzam bir cebir ve tazyik cihazı”dır. Mises ve ardılı sağ cenah yaklaşımların eleştirileri, bürokrasinin bireysel özgürlüklerin karşısında konumlandırılması suretiyle totaliter bir tehdit odağı olarak resmedilmesinden temellenmektedir. Fakat bu eleştirilerdeki “bireysel özgürlük”ün mülkiyet ekseninde ele alındığı, yani negatif özgürlük bağlamında yorumlandığı görülmektedir. Yeni Kamu İşletmeciliği hem bu mirası devralmış ama hem de devletin sosyal eşitlik, adalet gibi pozitif özgürlükleri sağlama konusunda refah devleti döneminde üstlendiği yükümlülüklerinden de feragat ettiğinin ilanı olmuştur. Bkz.: Steven G. Koven, “Bureaucracy, Democracy, and The New Public Management”, **Bureaucracy and Administration**, Ed. Ali Farazmand, CRS Press, 2009, pp.143.; Ludwig Von Mises, **Bürokrasi**, Çev. Feridun Ergin ve Atilla Yayla, 3.bs, **Liberte**, 2010, s. 15.

⁹⁸ Steven G. Koven, **a.g.m.**, s. 142.

⁹⁹ Paul du Gay, **a.g.e.**, s. 97.

¹⁰⁰ Daha önce belirtildiği gibi, bürokrasinin anti-demokratik bir eğilim taşıdığı ancak bunun bürokrasinin özüne ilişkin bir eleştiri değil bürokratik elitlerin politika ve toplum üzerinde oluşturabileceği dışsal bir patoloji potansiyeli olduğu Weber’den günümüze değin kabul gören bir görüş olmakla birlikte, neoliberal söylem öncesinde hiyerarşik yapısı az sayıda örnek haricinde ana akım bir eleştiri olmaktan uzaktır. Bkz.: Steven G. Koven, **a.g.m.**, s. 147.

devletin/yönetimin bu ihtiyaçları karşılayan birimlerinin; yani “bürokrasi”nin karalanmasından daha makul bir şey olmadığını belirtir.¹⁰¹ Diğer taraftan, devlet mekanizması sermayenin birikiminin gerekleri doğrultusunda dönüşürken, toplumsal yeniden üretimin sürdürülebilirliğinin zorlaşması, bürokrasiyle göbekten bağlı otoriter rejimlere gereksinimi de artırmıştır. Bu minvalde bürokrasi eleştirisinin öze dair olmaktan ziyade yoksullara sorunlarının sistemle değil “bürokratik elitler”le olduğu algısını yaratmak bakımından öne çıkarıldığını düşünmek yanlış olmayacaktır.¹⁰² Fakat yeni kamu işletmeciliği şaşırtıcı bir biçimde hiyerarşi eleştirisinde bulunduğu izlenimi de yaratmaktadır. Fakat, aşağıda ayrıntılandırılacağı üzere, piyasa mentalitesinin¹⁰³ uygulanması amacıyla yapılan hiyerarşi eleştirisi, insanın insan tarafından tahakkümüne yol açması nedeniyle yapılan ontolojik bir eleştiri değildir. Üstelik “çok başlı bir fenomen” olarak yeni kamu işletmeciliğinin elastik yapısı ilk dönemine ait bu retoriğin otoriterleşmeyle beraber arka plana itilmesine de olanak tanımaktadır.

Yeni kamu işletmeciliğinin de içinde bulunduğu neoliberal dönemin kamu yönetimi yaklaşımlarını, Post-Geleneksel Kamu Yönetimi şemsiye kavramıyla açıklayan Jonathan Davies’e göre, hiyerarşinin sözde köşesine çekildiği post geleneksel kamu yönetimi paradigmalarında küresel çağın egemen metaforu olarak “yönetim ağı” kavramsallaştırması büyük önem taşımaktadır.¹⁰⁴ Bununla birlikte, kamu yönetimi kimliğinin yeniden biçimlendirilmesinde “değişim-dönüşüm” iddiaları, “radikal mutasyon”unun gerçekleştirilmesinde “retorik bir araç” olarak

¹⁰¹ Paul du Gay, “The Tyranny of the Epochal: Change, Epochalism and Organizational Reform”, **Organization**, Vol:X (4), 2003, p. 675.

¹⁰² Bu bakış açısı için Güven Gürkan Öztan’ın “normalleşme” başlıklı yazısından esinlenilmiştir. (çevrimiçi) <http://www.diken.com.tr/guven-gurkan-oztan-tusiadin-talep-ettigi-normallesme-imkansiz/> Son Erişim Tarihi: 16.12.2019.

¹⁰³ Yeni kamu işletmeciliğinde bürokrasi eleştirisi, hiyerarşi=bürokrasi denkleminde yaslanırken, “piyasa” ilişkilerinin hiyerarşiden bağımsız, “alış-veriş”i gerçekleştiren tarafların eşit olduğu kabulüne dayanan bir soyutlamadan hareket etmektedir. Oysa bu bakış açısı tarihsel gerçeklikle örtüşmemektedir. Kapitalist piyasa ilişkilerinin tarihsel bağlamı, piyasanın niteliklerinin dahi dönemselsel olarak değiştiğini, piyasa kavramının 18. yüzyıl İngiltere’inde fiziksel ve sosyal bağlamından koparılacak tarih aşırı bir fenomeni ima etmeye başladığını göstermektedir. Bkz.: Walter W. Powell, “Neither Market Nor Hierarchy”, **Research In Organizational Behavior**, Vol:XII, 1990, p. 297.

¹⁰⁴ Jonathan S. Davies, “The Limits of post-traditional public Administration: towards a Gramscian Perspective”, **Critical Policy Studies**, 5:1, 2011, pp. 47-62.

kullanılmaktadır.¹⁰⁵ Bunun için empirik kökenleri olan öneriler yerine, geçmişle gelecek arasında devamlılık olmadığını ima eden, soyut formülasyonlar üretilerek “çılgır açıcı”lık vurgusu yapılagelmektedir.¹⁰⁶ Önceki bölümde daha ayrıntılı incelenen Osborne ve Gaebler’in; ‘Reinventing Government’ adlı çalışmalarında da; “eski”, “kötü”, “köhne” bürokrasiye karşı yeni girişimci yönetim zıtlığı oluşturularak “otoritenin desantralizasyonu” vaadinde bulunmaktadır.¹⁰⁷ Bunun için ise, piyasa amaçlarını geciktirici bir rol oynayan, bürokratik hiyerarşi piramidi aşılmalıdır. Buradan hareketle, yeni kamu işletmeciliğinin “hiyerarşi eleştirisi”nin “rıza”nın üretiminde önemli bir retorik olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁰⁸

Tezin diğer bölümlerinde vurgulandığı gibi, taraftarları, yeni kamu işletmeciliğini, iyi tanımlanmış bir teori olmaktan ziyade, “*işleyen prensiplerini yönetsel dönüşümün hem bir taslağı hem de bir paradigması olarak öneriyorlardı.*”¹⁰⁹ Osborne, Gaebler ve Plastrik gibi isimlerin önerileri, yönetsel hizmetleri rekabetçi işletme-piyasa sistemine açmak ve karar alma sürecinin “community-owned” bir yapıya dönüşmesiydi. Özellikle bu ikinci önerme, vatandaşların katılımını artıracak bir güçlendirme (empowering citizens) yoluyla “anti-hiyerarşik” ve “anti bürokratik” bir yönetim vadediyordu. Dunn ve Miller’a göre, bunun için hem yurttaşların hem de emekçilerin; aklını, kalbini fethedecek (win the minds) bir söylem geliştirme amacını da gütmekteydi.¹¹⁰ Nitekim, Bill Harley de,

¹⁰⁵ Paul Du Gay (2003), **a.g.m.**, s. 664.

¹⁰⁶ **A.e.**, s. 665-670.

¹⁰⁷ **A.e.**, s. 670.

¹⁰⁸ Bilindiği gibi Gramsci, kapitalist hegemonyanın varlığını sürdürebilmesi için kamusal rızanın sağlanması gerekliliğini dile getirmişti. Jonathan Davies de sermaye birikiminin gerçekleşmesine yönelik kamusal rızanın oluşturulmasında; “Post kapitalizm”, “Enformasyon Çağı”, “Ağ Teoremi” gibi kavramsallaştırmaların öne çıkarılarak weberyan bürokrasinin “anathema” ilan edildiğine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda eskinin bürokrati da; herkes gibi kendisini belirsiz, hızlı, karmaşık çok merkezli bir topluma uyarlamaya çalışmalı, “hiyerarşik katılık”a karşı “esnek”liğe açık olmalıdır. Bkz.: Jonathan S. Davies, **a.g.m.**, s. 55-58.

¹⁰⁹ William N. Dunn, David Y. Miller, “A Critique of the New Public Management and the Neo-Weberian State: Advancing a Critical Theory of Administrative Reform” **Public Organization Rev.**, 7, 2007, p. 347.

¹¹⁰ Bu bağlamda geleneksel hiyerarşik organizasyona, piramit örgütlenmeye meydan okuyan bir paradigma olma iddiasıyla hem kamu hizmetinden faydalananlar hem de bürokratik hiyerarşinin en alt katmanındaki emekçiler adına piramidi ters çevirme, güçlendirme (empowerment) iddiasını haizdi. Bkz.: **A.e.**, s. 347-349.

90'lı yılları “güçlendirme//salahiyet” kavramının gasp ettiğini belirtmektedir.¹¹¹ Toplumdaki karşılığı, “kitlelerden ayrılmış ve onlar üzerinde duran”ın yarattığı çekince olan klasik bürokrasinin hiyerarşik heyulasını bertaraf etmeye yönelik güçlendirme ve katılım kavramları özellikle toplam kalite¹¹² gibi yöntemlerle kamu emekçilerinin de otonomilerinin ve karar alma süreçlerine katılımlarının artacağını¹¹³ ima etmekteydi. Bu nedenle, bürokratik hiyerarşinin en önemli silahı olan “bilgi”nin paylaşımına açılması ve yöneticilerle iletişim kanallarının artırılması vaadi büyük yer tutmuştur. Oysa, Davies’in vurguladığı gibi, yeni yaklaşım uygulama buldukça, ağ yönetişiminin baskın pratiğinin, emekçileri güçlendirmekten ziyade¹¹⁴, yöneticileri “kontrol canavarı”na dönüştürmek olduğu ortaya çıkmış, biçimsel de olsa eşitliğin ve liyakatin terkedildiği koşullarda “*politik partizan*”a dönüşen yöneticilerin “*hiyerarşinin köşesine çekilmek*” bir yana “*disiplin ve ihraç gücünü*” artırdığı anlaşılmıştır.¹¹⁵

Özetle, bürokrasiyi “eşitleycilik” niteliğiyle değerlendiren bakış açısı webergil bir nosyon olarak tınlayan bu bağlamı, ulaşılabilirlik, yasallık ve güvence

¹¹¹ Bill Harley, “The Myth of Empowerment: Work Organization, Hierarchy and Employee Autonomy in Contemporary Australian Workplaces”, **Work, Employment & Society**, Vol:XIII, No:1, p. 42.

¹¹² Arzu Özsoy Özmen’in belirttiği gibi toplam kalite yönetimi adıyla bilinen ve müşterilerin istek ve beklentileri doğrultusunda ürün ve hizmetlerin kalitesinin yükseltilerek verimliliği artırma hedefinin yöneticiden işçiye tüm çalışanlarca benimsenmesinin istendiği yönetim anlayışının araçlarından biri olan “Performans değerlendirme sadece bir ücretlendirme modeli değil, aynı zamanda bir denetim ve baskı aracıdır.” Kamu sektöründe de benimsenen bu yaklaşım sayesinde kamudaki üst düzey görevlilerin sahip olduğu yeni denetim biçiminin öncekinden farkı, oluşturulan “veri tabanları” ile aynı zamanda “etkin” ve “verimli” çalışmanın dayatılması ve kontrolün sağlanabilmesidir. Bkz.: Arzu Özsoy Özmen, **a.g.e.**, s. 175-179.

¹¹³ Bill Harley, **a.g.m.**, s. 43.

¹¹⁴ Avustralya’da kamu ve özel sektör çalışanlarıyla yapılan saha çalışmasının bulguları da emekçiler açısından ne güçlenme ne de otonominin gerçekleştiğini doğrular niteliktedir. Gerçekte devasa bir değişimin söz konusu olmayıp “modern mit” yaratılmasına işaret eden Harley’e göre, bu çalışma, üretim süreci üzerindeki en önemli yapı olarak, “*astları ast üstleri üst yapan mekanizma*” olan hiyerarşinin, hala örgütlerin belkemiği olduğunu göstermesi açısından önem arz etmektedir. Bkz.: **A.e.**, s. 60-62.; Benzer bir çalışma Bangladeş örneğinde “özelleştirme” bağlamında yapılmış ve hakim söylemin aksine özelleştirmenin kamu emekçilerinin güçlenmesini sağlamak bir yana güvencesizlik, sendikasılaştırma gibi sonuçlar yarattığını ortaya koymuştur. Çalışmanın bir başka çarpıcı sonucu ise bürokratların, yeni kamu işletmeciliğinin dayanaklarından olan, rasyonel çıkar ve kamu tercihi teorilerinin iddia ettiğinin aksine, kendi çıkarlarını korumak adına reformlara karşı çıkmadığı, ulusal kalkınma için özelleştirmenin gerekli olduğu söylemini içselleştirip, reformları destekledikleri yönündedir. Bkz.: M. Rafiğul Islam, Ali Farazmand, “Perceptions of Civil Servants Toward Privatization and Development: A New Exploratory Study”, **Public Organization Review**, 2008, 8, pp. 37-52.

¹¹⁵ Jonathan S. Davies, **a.g.m.**, s. 58.

sağlaması bakımından klasik kamu yönetiminin olumlu yönlerinden biri olarak nitelemektedir.¹¹⁶ Maddeci feminizmden temellenen bakış açısı ise ezilenler ve kadınlar söz konusu olduğunda “eşitleyicik” unsurunun da maddi gerçeklikten epey uzak olduğunu ayırt etmemizi sağlamaktadır. “Yeni” yaklaşımda ise rekabetin ve mülksüzleştirilmenin önündeki engel olarak görülen klasik bürokrasinin, çalışanların gelişimi ve katılımını engelleyen “robotik-mekanik bir yabancılaşma” yarattığı argümanının öne çıkarılarak eleştirildiği, böylece toplumsal meşruiyeti sağladığı, anlaşılmaktadır.¹¹⁷ Tezin tamamında dile getirilmeye çalışılan ise aksine neoliberal vaatlerin kadınlar açısından güçlenme gibi olumlu bir yansıması olmak bir tarafa, “sosyal/beşeri sermaye”¹¹⁸ gibi kavramlarla pekiştirilen söylemlerin kadınların yeniden üretim sorumluluklarını artırdığı bu anlamda da cinsiyetçiliği derinleştirdiği yönündedir. Nitekim Joan Acker de, sendikal hareketin gerileyip güvencesizliğin

¹¹⁶ Roman, A. “Counterbalancing Perspectives on the current administrative telos of American Bureaucracies, 2014’ten aktaran Emmanuel Yeboah Assiamah, Kwame Asamoah, Thomas Agyekum, **a.g.m.**, s. 385.

¹¹⁷ Merton, Bureaucratic Structure and Personality, 1940’dan aktaran Emmanuel Yeboah Assiamah, Kwame Asamoah, Thomas Agyekum, **a.g.m.**, s. 387.; Oysa emeğin yabancılaşmasının önüne performansa göre ücretlendirme, daha çok kontrol/gözetim ve kamu hizmetinin metalaşması yoluyla geçilemeyeceği aslında oldukça aşikardır.

¹¹⁸ Yeni kamu işletmeciliğinin çerçevesiyle paralel olan Ulusal Performans Raporu’nun sunulması esnasında Al Gore’un danışmanınca dile getirilen “gerçekte ne kadar iyi olduğun değil, nasıl iletişim kurduğun belirleyicidir.” sözleri ile Aynur Özügürlü’nün sosyal sermaye kavramına yönelik eleştirel bir ifadeyle “kim olduğun değil kimi tanıdığın önemlidir.” İfadesini birlikte düşününce, kavramın gündelik hayattaki karşılığını vurgulayan kısa vecizeler olarak değerlendirmek mümkün görünüyor. Aynur Özügürlü, kamunun trajedisi olarak yorumladığı reformların gerçekleştirildiği süreçte “toplumda maddi varlıkların dışında kalan” diğer her şeyi ifade eden “sosyal sermaye” kavramının paradigmatik yerini vurgulamaktadır. Liberal kurguda “doğası gereği” “hayatta kalma uğraşı” içerisinde olan birey kabulünün, her geçen gün “toplumsal yeniden üretimin kolektif biçimlerini tasfiye” ettiğine dikkat çekilmektedir. Kavramı ilginç kılan unsurlardan biri sosyal bilimlere hakim olan liberal perspektifin ekonomi/siyaset ayrımını geçersiz kıldığı izlenimini yaratacak şekilde toplumu ve ekonomiyi aynı başlık altında birleştiren adından kaynaklanmaktadır. Fakat Aynur Özügürlü’ye göre asıl önemlisi “*bir zamanlar modernleşmecî perspektif gereği 'bariyer' olarak kabul ettiğimiz ya da yapısalcı-işlevselci yaklaşım gereği yoksulların geçim stratejilerini temsil eden 'tampon mekanizmalar'ın sermaye ilişkisine dönüştürülmesidir.*” (Burada ayrıca belirtmek gerekir ki Pierre Bourdieu’nun kavramın sınıfsal ayrıcalıkları yeniden üretmek üzere kullanılmasına dair eleştirel analizi makalede işaret edilen kapsamın dışında tutulmuştur.) Özügürlü’nün “gündelik hayatın piyasalaştırılmasına sunulmuş olan sosyolojik destek” olarak tabir ettiği kavram, refahın ve yoksulluğun sosyal sermayenin varlığı ve yokluğuna dayandırılmasına olanak tanımakta, daha geniş ölçekteki sorunları da coğrafyaların/halkların/ülkelerin öznel kusurlarına indirgemenin aracı olabilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Aynur Özügürlü, “Sosyal Sermaye: Kamunun Trajedisi Ya da Emeğin Sömürgeleştirilmesinde Yeni Bir Eşik”, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi** (12) 2006, 189-200.; Bununla bağlantılı ama daha geniş bir bağlam, birçok edebiyat eserinde ve sosyal bilimlerin çeşitli veçhelerinde endişeyle dile getirilenin aksine her yolun bürokrasiye değil de piyasaya çıktığı, aksi bir yol tutturmanın ise mümkün olmadığı distopik bir labirentin içine çekilmiş olduğumuz hissiyatıdır.

arttığı çağımızın örgütsel yeniden yapılanmasının örtülü veya açık eşitsizlik rejimlerini çoğaltan bir yapıda olduğunu belirtmektedir.¹¹⁹ Zaten yukarıda değinildiği gibi Washington Konsensüsünün izlerini taşıyan retorik öğelerin birçoğu da toplumsal yeniden üretiminin sürdürülemezliği noktasında geri plana itilerek, genel bir eğilim olarak Post Washington Konsensüsünün muhafazakarlığa / otoriterliğe daha çok olanak tanıyan kurumsalcı vurgusu öne çıkarılmıştır. Böylece, toplumsal meşruiyeti sağlama kaygısı olan rıza da yerini zora bırakmıştır.

3.4 Yeni Kamu İşletmeciliğini “Reel Subsumption” ile Kavrama ve Feminist Eleştirisi İçin Ön Hazırlık

Bu bölüm, sermayenin emeği “kendi imajı”na dönüştürmesinin¹²⁰ ve ona eşlik eden öznellik biçiminin kamu sektörüne yansımalarının özellikle otonomist yaklaşımın kullandığı biçimiyle “**subsumption**” kavramı üzerinden tartışılma denemesi olarak okunmalıdır. Ancak otonomist yaklaşımın, aslında ikisi de ilişkisel olan, devlet ve sermayeden bağımsız olunabileceğine yönelik argümanı ve tüm kavramsal seti benimsenmekten ziyade, **subsumption** kavramı çerçevesinde tez açısından oldukça değerli tartışmalarından yararlanılmaktadır. Bu itibarla, son dönemde yeniden sorgulanan “yataylık” ve “özerklik” kavramları¹²¹, “*hiyerarşisiz süreçlerin sert ve örtülü hiyerarşiler yaratabileceği*”¹²² ihtimalini “Yapısızlığın Tiranlığı” kavramıyla ele alan Jo Freeman’ın uyarısı dikkate alınarak tartışılmaya çalışılacaktır. Jo Freeman’nın yeni kamu işletmeciliği sürecinin evrildiği noktayı anlamak açısından da önemli görünen uyarısı, lidersiz, özerk ve yapılandırılmamış örgütlenme fikrinin başlangıç aşamasındaki sağlıklı yörüngeden ayrılarak adeta kendi için bir “tirana”/“tanrıçaya” dönüştüğü yönündedir. Konuşma, bilinç yükseltme gibi küçük çaplı örgütlenmeler açısından mümkün ve pozitif olabilecek bu fikrin daha geniş örgütlenmelere taşınması isteğinin hem diğer tahakküm biçimlerine hem de örgüt ve yapıya dair sınırları kavrayamamaktan ileri geldiğine işaret edilir.

¹¹⁹ Joan Acker (2006), **a.g.m.**, s. 418.

¹²⁰ “The History of Subsumption”, (çevrimiçi) <https://endnotes.org.uk/issues/2/en/endnotes-the-history-of-subsumption> Son Erişim Tarihi: 15.06.2020.

¹²¹ Özgür Narin, “Otonomi Üzerine Değiniler”, s. 6 (çevrimiçi) https://www.academia.edu/25373634/Otonomi_Uzerine_Değiniler?auto=download Son Erişim Tarihi: 27.04.2019.

¹²² A.e.

Buna göre, söz konusu kabullerin aksine, insanların oluşturduğu her bir araya geliş kendine has yapısal özelliklere sahiptir. Yapılandırılmamış örgütlenme hedefi, değer yansız bir sosyal bilim kadar anlamlı ve mümkün olduğundan, buna dair ısrar başkaları üzerinde hegemonya kurmak için gereken paravan haline dönüşür.¹²³ Bu düşünce, tıpkı *laissez faire*'in temelde güce ve tekele değil bunu devletin yapmasına karşı olmasına benzer biçimde, gayri resmi enformel yapıları engellemeyip sadece resmi olanları bertaraf etmekle sonuçlandığına yöneliktir. Dolayısıyla verili toplumsal formasyon¹²⁴ altında bu fikri savunmak, güçsüzlerin bu kararlara biçimsel de olsa katılımını ve bilgi edinmelerini sağlayan mekanizmaları yok etmektedir.¹²⁵ Bu kuramsal analize dair açık bir örnek, YKİ tarafından gereksiz ve hantal olarak yaftalanan denetim mekanizmalarının da yitirilmesi ve daha keyfi bir yönetim biçimine açık hale gelmesi verilebilir.¹²⁶ Öte yandan, klasik/geleneksel webergil bürokrasi ve temsil mekanizmalarını savunan perspektif de, toplumsal ve maddi bağlamlarından soyutlukları nedeniyle yetersiz olan bu mekanizmaların baskıcı içeriğini unutmaktadır. Aşağıdaki bölümlerde bürokratik hiyerarşi eleştirisiyle girdiği yoldan onu daha da tahkim eden biçimde çıkan yeni kamu işletmeciliği yaklaşımını, selefi olan yaklaşımla karşılaştırmalı bir tartışmaya olanak sağladığı düşünülen, **subsumption** kavramıyla düşünmeyi deneyeceğiz.

¹²³ Jo Freeman, "The Tyranny of Structurelessness", **Women's Studies Quarterly**, Vol:XXI, No:3/4, Fall / Winter, 2013, pp. 231-232.

¹²⁴ Konunun verili toplumsal formasyon altında olmayan tahayyülünün sınırları geniş olmakla birlikte, Paulo Freire'nin, otoritenin mutlaka emir komuta hiyerarşisine denk gelmek zorunda olmadığı, otorite ve özgürlük dengesinin de kurulabileceğine yönelik, "sınanmamış imkan" olarak ifade ettiği önerisini de akla getirmektedir. Bkz.: Paulo Freire, **Ezilenlerin Pedagojisi**, Çev. Dilek Hattatoğlu, 9. Bs., Ayrıntı, 2013, s. 102.

¹²⁵ Jo Freeman'a göre, açık ve belirgin yapılar enformel ilişkilerin gelişimini mutlak olarak önlemez ama özellikle demokratik ilkesel özleri benimseyen örgütlenmeler açısından sınırlandırıcı olurlar. Buna yönelik olarak vurgulanan 7 ilke için Bkz.: Jo Freeman, **a.g.m.**, s. 245-246.

¹²⁶ Özgür Narin "Otonomi Üzerine Değiniler...", **a.g.m.**, s. 4.; Özgür Narin'in Jerome Roos'tan esinlenerek belirttiği gibi; "küreselleşme" ile "finansallaşmanın" ikili süreci devam ettiği sürece, bürokratlar sadece bir idareci durumundadırlar ve aslında yöneten finansal sermayedir. Bankacılar ve "iş dünyası" gerçek iktidarı ellerinde tutmaktadırlar." Roos, atfı yapılan makalesinde, aksi takdirde yatırımları çekme tehdidi altındaki siyasetçilerin sermaye lehine politikaları benimseme zorunluluğunun seçmenlerde siyasetin işlevsizleştiği idrakını uyandırdığını belirtmektedir. Bu nedenle, "yataycılık fetişizminin ötesine geçilmesi" gerekliliğini kabul etse de halen en önemli alternatif olan otonom örgütlenmelerin eksiklere rağmen vakti gelmiş bir düşünce olduğunu ileri sürmekte, ancak özyönetim örgütlenmelerinde "*her daim eşikte bekleyen gücün tekelleşmesi tehdidi*"ne karşı Jo Freeman'ın makalesindeki ilkelerin işletilmesini gerektiği uyarısında bulunmaktadır. Bkz: Jerome E. Roos, "Otonomi: Vakti Gelmiş Bir Düşünce mi?", **Praksis: Gezi ile Gelen En Uzun Haziran**, Ağustos 2013, s. 217-240.

3.4.1 Formelden Reelee, Disiplinden Denetime: Kamu Yönetimi Yaklaşımlarında Tahakküm/Boyunduruk Biçimleri

Neoliberal dönemin bürokraside ve emek sürecinde meydana getirdiği dönüşüm, toplumsal bütünün dönüşümü bağlamıyla anlaşılmaya çalışılırken, “*her üretimin meta üretimi yörüngesine çekilmesi*”¹²⁷ ne yönelik eğilimin yansıması olarak okunmaya çalışılacaktır. Daha açık bir ifadeyle kamu sektöründeki emek sürecinin, egemen üretim biçimi olan meta üretiminin mıknaatısı tarafından çekilerek metalaştırılmasının¹²⁸ Türkçeye boyunduruk / tahakküm/içerilme olarak tercüme dilen “**subsumption**” kavramıyla anlaşılabileceği düşünülmektedir. Bu bağlamda “mutlak boyunduruğa geçiş için maddi ve teknolojik dönüşümlerin gerekliliği, toplumun tümünde gerçekleşecek daha geniş bir dönüşümle bağlantılıdır” cümlesiyle işaret edilen topyekün boyunduruğun “*önceden kamusal olan ilişkilerin özelleştirilmesini, kapitalist olmayan bir dışarının ortadan kalkması ve varoluşun bütün alanlarının metalaşmasını beraberinde getirir.*”¹²⁹ vurgusu hareket noktamızı oluşturacaktır.

Kamu yönetiminde “yeni” olanı anlamamızı sağlayacak analitik bir bağlam olarak ele alınan **subsumption** kavramının, ilk olarak Kant ve Schelling, onlar dolayısıyla da Hegel’de, evrensel ve tikel arasındaki ilişkisel sürece dair dinamik bir yaklaşıma atıfla ortaya çıktığı ifade edilmektedir. Hegel tarafından tikelin evrenselce

¹²⁷ Özgür Öztürk, “Marx’ın Yöntemi: Neden Meta?”, Melda Yaman, Özgür Öztürk, **Metaların Kerameti**, Ankara Dayanışma Akademisi Kitaplığı, İstanbul, İletişim, 2019, s. 103-114.

¹²⁸ Bob Jessop, bu ifadenin emek-gücünün gerçekten bir meta halini aldığı anlamına gelmediğini, daha çok “kurgusal bir meta” anlamına geldiğini belirtir. Jessop: “*Metalaştırılmış’ emek-gücünün ücretli-emek piyasasının genişlemesi yoluyla sermayeye resmen bağımlı kılması, üretimde emek-gücü kullanımının fabrika sisteminde makine-temposuna bağlanarak doğrudan kapitalist denetim altına alınmasıyla tarihsel olarak pekiştirilmiştir.*” ifadelerini yeni kamu işletmeciliği bağlamında anlamamıza yarayacak bir açıklamayla devam ettirir; “*Böylesi bir ‘gerçek kapsama’ (Marx’ın ifadesini kullanırsak) o zamandan beri elle yapılmayan [non-manuel] işleri izleyen ve düzenleyen akıllı büro makinelerinin kullanımı yoluyla elle yapılmayan işlere kadar genişletilmiştir. Fakat bu durum kendi içinde emek-gücünün boyun eğmesini güvenceye almak için yeterli değildir ve tipik olarak, zor, bürokrasi, performansa göre ücret ve işçilerin öznelliğini kalıba dökme girişimleri de dahil olmak üzere, diğer disiplin ve denetleme biçimleriyle desteklenir.*” Bu anlamda Yeni kamu işletmeciliği, emek sürecinde “kurgusal” metalaştırma ve ekonomik ilişkilerde değer biçiminin dayatılması” amaçta ise “ekonomik olmayan sahalarda ‘ekonomikleştirme’ mantığının dayatılması” üzerinden düşünülmeye de uygun görünmektedir. Bkz.: Bob Jessop (2009), **a.g.e.**, s. 48 ve 74.

¹²⁹ Jason Read, **Sermayenin Mikropolitikası**, Çev. Ayşe Deniz Temiz, İstanbul, Metis, 2014, s. 228.

kapsanmasının bir tahakküm ve şiddet unsurunu gerektirdiği anlamında kullanılmış, buradan hareketle Marx'ta da sermayenin emeği boyunduruk altına alması, Alman felsefesindeki soyut evrenselin tikel üzerindeki tahakkümüyle bağlantılı olarak düşünülmüştür.¹³⁰ Marx'tan esinlenen yaklaşımlarda boyunduruk, biçimsel ve mutlak olmak üzere iki kavram etrafında düşünülmektedir. Bu yaklaşımların çoğunda biçimsel boyunduruk, mutlak boyunduruk için bir öngereklilik olarak kavramsallaştırılsa da Patrick Murray'ın belirttiği gibi, bu ilişki doğrudan tarihsel bir sürece gönderme yapmamaktadır.¹³¹ Yani biçimsel boyunduruk geçmişte olmuş bitmiş bir kavram olarak düşünülmemelidir. Biçimsel boyunduruk, sadece doğrudan emek sürecini etkilerken aşağıda göreceğimiz üzere gerçek boyunduruk toplumsal bütüne dair, Camatte ve Negri'nin ele aldığı biçimde, geniş bir kullanımı haizdir. Bunun nedeni, biçimsel olanın mutlak artı değerle, yani işyerinde geçirilen emek zamanı ile ilgiliyken, mutlak boyunduruğun daha kompleks bir ilişkiye tekabül etmesidir. En yalın ifadesiyle; mutlak boyundurukta sermaye, emeği verili haliyle bırakmaz ve onu "kendi imajı"na dönüştürür.¹³² cümlesinde emeğin sermayenin imajına dönüşmesinin, aynı zamanda belli bir öznellik biçiminin eşlik etmesi gerekliliğine işaret edilmektedir. Çünkü kapitalist üretim tarzının sürdürülebilirliği belirli bir öznellik üretiminin zorunluluğuna da işaret etmektedir.¹³³ Bu itibarla biçimsel boyunduruğa eşlik eden öznellik biçimi daha çok "...akıllara Foucault'nun bedeni kurumlar¹³⁴ içinde sabitleyen "disiplinci iktidar" modelini getirmekte"¹³⁵dir.

¹³⁰ The History of Subsumption, (çevrimiçi) <https://endnotes.org.uk/issues/2/en/endnotes-the-history-of-subsumption> Son Erişim Tarihi: 15.06.2020.

¹³¹ A.e.

¹³² A.e.

¹³³ Emre Özcan, **Emeğin Kurucu Öznelliği: Otonomist Marksist Bir Okuma**, İstanbul, Otonom, 2017, s. 76.

¹³⁴ Bizim sorgulamamız ise genellikle piyasa alanına dair olarak yapılan bu analizlerin kamu alanı için de geçerli olup olmayacağına dairdir. Foucault'nun disiplinci mekanizmanın oluşumuna dair hapishane ve fabrika arasında kurduğu analojinin devlet aygıtının içsel yapısı bağlamında da ele alınabileceği düşünülmektedir. Örneğin Özgür Narin de subsumption kavramını bilimsel emek süreci ile üretimin gittikçe yaklaşması üzerinden tartışmaktadır. Narin'e göre, her ne kadar belirgin bir yakınsama söz konusuysa da üretkenlik baskısına tabi tutulan bilimsel emeğin özel niteliğinin yaratıcı etkinlik olması (somut emek), onun tam olarak boyunduruk altına alınamayacağına (soyut emeğe dönüştürülemeyeceği) işaret eder. Bkz.: Özgür Narin, "Kapital'den sonra Grundrisse: Marx ve Genel Zeka", **Grundrisse'den Kapital'e Patikalar**, Özgür Öztürk, Melda Yaman, Özgür Narin, Sav Yayınları, 2017, s. 368-394. Tezin çeşitli bölümlerinde referans verilen Stefano Harney de kamu yönetimi disiplini ve son dönem reformları subsumption kavramıyla düşünen çalışmaların erken dönem bir örneğidir. Ancak kavram, kamudaki emek sürecini dönemselleştirme yapılmak suretiyle

Mutlak boyundurukta ise artık yalnızca disiplinci iktidar değil, içsel denetim mekanizmaların ruhu işbaşı yaptırdığı, denetim/kontrol iktidarı ile de karşı karşıyayızdır.

Subsumption kavramı dolayısıyla ele alınan bu sürecin kamu yönetimiyle bağlantısının ise özetle şu şekilde kurulabileceği düşünülmektedir. Biçimsel boyunduruğun (formel subsumption) gerçek boyunduruğa (reel subsumption) dönüşümü özellikle teknoloji bağlamında gerçekleşmektedir. Kapitalizm sadece kendini yeniden üretmekle yetinemeyip her döngüde sermayenin genişleyen yeniden üretiminin zorunlu olduğu, bu nedenle bilgi ve teknolojik gelişime de mecbur olduğu bir sistemdir. Bilgi ve teknolojiye bağımlı, bu açıdan diğer üretim tarzlarından farklı olarak durağan değil Schumpeter'in vurguladığı gibi yaratıcı-yıkıma dayalı devingen bir sistem oluşunun nedeni de en basit tanımıyla kapitalistler arası rekabette yatmaktadır.¹³⁶ Fakat en başından itibaren bilgi ve teknolojik gelişmeye bağlı bir sistem olmasına rağmen, 70'li yıllardan sonrasını farklı kılan unsur bilgi ve teknolojinin, üretim ve emek maliyetlerini aşağı çekmek üzere "ekonomik sürece içerilmiş."¹³⁷ olmasıdır.¹³⁸ Dolayısıyla teknolojinin üretim sürecine nasıl uygulanacağı, kimin yararına kullanılacağı da bu sürece tekabül eden mutlak

sistematiik olarak analize dahil edilmekten ziyade, toplumsal koşullarla ilişkisini kurmak üzere çalışmaya dahil edilmiştir. Bkz.: Stefano Harney, **b.a.**; Özgür Narin'in vurgusu bizi, kamudaki büro emekçisinin mutlak boyunduruk koşullarından çıkmasının da belki işin "yaratıcı" niteliğinden değil ama insanın yaratıcı etkinlik ihtiyacı nedeniyle mümkün olabileceği düşüncesine yönlendirmektedir...? Öte yandan biçimsel ve mutlak boyunduruk kavramlarının bu çalışmada kullanımı, kavramların temel içeriğiyle birebir örtüşmekten ziyade, sermaye lehine stratejik seçiciliğin, kamudaki çalıştırma rejimini yine sermaye birikimine yönelik emek süreçlerinin kamuya taşınarak denetimin kolaylaştırılması düşüncesinden ileri gelmektedir. Ancak bu noktada kavramın kısıtlarından bir tanesi, personel politikasının yeni kamu işletmeciliği uyarınca dönüştürülmesi sürecinin, genel-yerel seçimler gibi etkenler nedeniyle taşeron personeli kadroya almaya yönelik örneklerinde görüldüğü üzere, kısa dönemli politik enstrümanların, uzun dönemli politikaları yer yer sekteye uğratabilmesidir.

¹³⁵ Emre Özcan, **a.g.e.**, s. 97.

¹³⁶ Mehmet Aydın, "Kapitalizmde Bilginin İşlevi ve e-devlet uygulamaları", **Katkı Dergisi**, No:4 (Teknoloji), Sav, Nisan 2017, s. 22-25.

¹³⁷ **A.e.**, s. 28.

¹³⁸ Bu süreçte devlet de kapitalizmin yeniden üretiminin devamlılığını sağlamak üzere kendisini teknolojik dönüşüme uyarlamıştır. Örneğin e-devlet, yalnız devletin kendi kurumları arasındaki ve devlet-yurttaş ilişkilerini kolay ve hızlı hale getirmenin değil, aynı zamanda devlet-sermaye ilişkilerini de içeren bir uygulama olarak bilgiyi toplayıp, tasnif edip, öngörülebilir hale getirerek ihtiyaçların hızlı ve güvenilir verilerle belirlenmesi gibi amaçlara ve özellikle sermaye açısından yatırım şartlarını öngörmeye elverişli kılmaktadır. Özetle, insanların yaşamlarını kolaylaştırmadaki artılarının yanı sıra "Bilgi ve teknoloji, emek süreçlerindeki baskının ve artık değer sömürüsünün görünmezleşmesini sağlayan bir olgu olarak öne çıkarıldığında eleştiriye tabi tutulmak zorundadır." Bkz.: **A.e.**, s. 32.

boyunduruğa/tahakküme içkindir.¹³⁹ Bilindiği gibi performans ölçümü, kamera sistemleri ve e-mail kullanımının yaygınlaşması gibi teknolojiye bağlı özellikler yoluyla emeğin metalaşması ve denetiminin artması yeni kamu işletmeciliğinin de alametlerindendir. Teknolojik süreçler, kamu emekçisinin denetimini de şeditleştirmiştir.¹⁴⁰ Deleuze'un denetim toplumu kavramını yakıştırdığı noktada artık dışsal bir disiplin sürecine gerek kalmayan mutlak boyunduruk/içerilme/ tabiiyet koşulları söz konusudur. Öznelerin öz sömürüye-içsel denetime ve gözetlenmeye meyyal bir hal alması da ancak belirsizlik, güvencesizlik koşullarının yaygınlaştırılmasıyla mümkün olabilecektir. Bunun kamudaki karşılığı yeni kamu işletmeciliği yaklaşımında açılanmaktadır.

Özetle, geleneksel kamu yönetimini hatırlatır şekilde “*tanımı gereği her şeyi kurala bağlayan*” disiplin “*yalnızca engelleyici, ket vurucudur; yani iktidarın yalnızca negatif tekniklerini işe koşar.*”¹⁴¹ Bu nedenle yalnızca biçimsel bir tabiiyeti de yeterli bulur. Oysa içsel dönüşümle mümkün olabilecek mutlak bir tabiiyet aynı zamanda öznelliklerin üretilmesiyle mümkün olabilecektir. Buradan hareketle, kapitalist ilişkiler temelinde yalnızca ücretli emeğin ve dışsal disiplin mekanizmalarının yeterli olduğu biçimsel içerilmeyi/boyunduruğu klasik kamu yönetimi ile, yeni kamu işletmeciliğini de teknolojik değişimin de yardımıyla, emeğin üretkenliğini artırıp aynı zamanda emeğin metalaşmasının önünü açan, bu bağlamda emeğin gerçek/mutlak bağımlılığa geçişi süreci olarak okumanın olanaklı olduğu düşünülmektedir. Diğer taraftan buna eşlik eden öznellik biçimlerinde yaşanan dönüşümden elbette kamu emekçileri de muaf değildir. Aşağıda kavram olarak **subsumption** tartışıldıktan sonra ona eşlik eden öznellik biçimleri de değerlendirilmeye çalışılacaktır.

3.4.2 Subsumption Kavramının Marx'ta ve Otonomist Perspektifteki İçeriği

Subsumption kavramının emek sürecindeki kullanımına yönelik temel metin olan Kapital 1. Cildin Eki “Dolaysız Üretim Sürecinin Sonuçları” bölümünde,

¹³⁹ Raju J. Das, “Reconceptualizing Capitalism: Forms of Subsumption of Labor, Class Struggle, and Uneven Development”, **Review of Radical Political Economics**, 44 (2), 2012, pp. 178, 183.

¹⁴⁰ Utku Özmakas, **b.a.**

¹⁴¹ **A.e.**, s. 142-143.

biçimsel boyunduruğun özelliklerine dair şu vurgulara rastlıyoruz; sermayenin emek üzerindeki biçimsel boyunduruğunda tek artık değer üretme biçimi emek zamanının uzatılmasıdır (mutlak artık değer).¹⁴² ve “*eski üretim tarzlarından yalnızca biçimsel olarak ayrılır.*”¹⁴³ Hala bir kullanım değeri üretimi söz konusudur, teknolojik süreç aynıdır fakat ölçek genişlemiş ve işçi artık “özgür”dür.¹⁴⁴ Buna karşı gerçek / mutlak boyunduruğa dair ise şu ifadeler kullanılmaktadır:

“...**Emeğin toplumsal üretici güçleri**, büyük ölçekli emekle birlikte de, bilim ile makinelerin dolaysız üretime uygulanması geliştirilir. Bir yandan, şimdi **sui generis** bir üretim tarzı olarak biçimlenmekte olan **kapitalist üretim tarzı** maddi üretimin değişik bir biçimini yaratır. Öte yandan maddi biçimde meydana gelen bu değişim sermaye ilişkisinin gelişmesinin temelini oluşturur ki o nedenle bu ilişkinin upuygun biçimi, emeğin üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine uygun düşer.”¹⁴⁵ Devamında ise “Aynı zamanda **kapitalist üretim**, şimdiye kadar henüz ele geçirmemiş olduğu ve henüz sadece **biçimsel boyunduruk** altında bulunan bütün **sanayi dallarını** fethetme eğilimi gösterir.”¹⁴⁶ denilmektedir.

Yukarıdaki alıntılara bağlı kalarak kamu yönetiminde boyunduruk kavramının yerini sorgulamak istediğimizde ister istemez “değer üretimi”, “üretken emek” gibi tartışmaların da tekrar içine düşüyoruz.¹⁴⁷ Bu nedenle, klasik kamu

¹⁴² Karl Marx, **Kapital Cilt I**, Çev. Mehmet Selik, Nail Satlıgan, İstanbul, Yordam, Nisan 2011, s. 784.

¹⁴³ A.e., s. 787.

¹⁴⁴ A.e., s. 791-793.

¹⁴⁵ A.e., s. 796-797.

¹⁴⁶ A.e., s. 797.

¹⁴⁷ Öncelikle bilindiği gibi kamu yönetiminde klasik anlamıyla artık değer üretiminden bahsedemiyoruz... Yani emekçinin ortaya koyduğu hizmet/ürün diyelim yeni kamu işletmeciliğinde metalaşmışsa da emek sermayeye dönüşmüyor. Başka bir ifadeyle, Marx'ın bu metnin referans noktası olan “emek süreci” ve karşılığı ödenmemiş emeğin nesnelleşme süreci olarak “değerlenme süreci”nin dolaysız birliği olarak “üretim süreci”nden bahsedemiyoruz... Çünkü bir bakış açısına göre kamudaki üretim sürecinde değerlendirme süreci söz konusu değil... Yine de emeğin “işçinin kendisine ait olmaktan çıktığı” ücretli emek biçimi söz konusu ama burada da “üretici emek” sorunu devreye giriyor; Marx’a göre “Kapitalist üretimin dolaysız amacı ve **asıl ürünü artık değer** olduğu için, ancak dolaysızca **artık değer üretilmesi** halinde **emek, üretici** emek yetisi uygulayıcısı da **üretici işçi** olur, yani yalnızca doğrudan doğruya üretim süreci içinde sermayenin değerlendirilmesi için tüketilen emek üreticidir.” Devamında şöyle demektedir; “*Her üretici işçi ücretli işçidir; ama bu yüzden her ücretli işçi üretici işçi olmaz. Ne zaman emek, **canlı etmen** olarak değişir sermayenin değerinin yerine geçmek ve kapitalist üretim sürecine katıştırılmak için değil, **kullanım değeri** olarak, **hizmet** olarak tüketilmek için satın alınırsa emek üretici emek, ücretli işçi de üretici işçi değildir. O zaman işçinin emeği, **mücadele değeri yaratan** olarak değil, **kullanım değeri** nedeniyle, üretken değil, **üretken olmayan** bir şekilde tüketilir. O nedenle sermayeci, emeğin karşısına, sermayeci olarak, sermayenin temsilcisi olarak çıkmaz. Parasını onunla, sermaye olarak değil, **gelir** olarak mücadele eder...*” Bununla birlikte üretici işçi olmasa da “ücretli emeğin fiyatını düzenleyen yasalara bağımlı” olan bir

yönetimi yaklaşımı ve yeni kamu işletmeciliğini sorgularken biçimsel ve mutlak boyunduruk kavramlarını doğrudan Marx'ın atfettiği anlamda kullanmak tam olarak elverişli görünmüyor. Fakat konuyu anlaşılır kıldığı düşüncesiyle Marx'tan esinlenmekle birlikte kavramın günümüzde değişen anlamı bakımından otonomistlerin ve özellikle onun eleştirisinden çıkan feminist eleştiriye haiz olanlarının bakış açısına kulak vermeyi tercih ediyoruz.

Leopoldina Fortunati'ye göre Marx, "Doğrudan üretim sürecinin sonuçları" bölümünde biçimsel ve gerçek boyunduruğu analiz ederken üretken emek¹⁴⁸ üzerinde

yığın işlev ve faaliyetin ücretli işçi kapsamında olduğu, "hakim üretim tarzı gereğince, onun boyunduruğu altına henüz gerçekten de girmemiş ilişkilerin idealiter onun buyruğu altına" gireceği belirtilmektedir; "**Üretici emek, emek yetisi ile emeğin, kapitalist üretim sürecinde biçimlenirken büründüğü ilişki ve tarzın bütünü için kısaltıcı bir ifadeden başka bir şey değildir. Demek ki üretici emekten söz ettiğimizde, toplumsal olarak belirlenmiş emekten, emek alıcısı ile satıcısı arasındaki son derece belirli bir ilişkiyi içeren emekten söz etmiş oluruz. Üretici emek, doğrudan doğruya, sermaye olarak parayla, yani kendinde sermaye olan, kullanım amacı, sermaye olarak işlev görmek olan ve emek yetisinin karşısına, sermaye olarak çıkan parayla mübadele edilir.**" Marx, üretici olan ve olmayan emeğe dair bahsinde "geçiş biçimleri" kavramını da kullanmaktadır. Örneğin başkalarına ders veren bir öğretmenin üretici işçi olmadığını ama sermaye kurumunda çalıştığında üretici işçi olabileceğini belirtse de devamında "*Gene de bu işlerin çoğunu, biçim açısından bakıldığında, biçimsel olarak sermaye boyunduruğu altında saymak zordur; bunlar geçiş biçimleri arasında yer alır.*" demektedir. Aynı şekilde salt mübadele için meta üretimi yapan sanatçılar örneğinde emekleri tüccar tarafından üst düzeyde sömürüle bile "**salt biçimsel olarak kapitalist üretim tarzına yalnızca bir geçiş biçimi oluşturur.**" cümlesiyle karşılaşıyoruz. Alıntılar için Bkz.: A.e., s. 744-779, 800-805 ve 809.

¹⁴⁸ Öte yandan, Emre Özcan'ın da belirttiği gibi üretkenlik kategorisi altında yapılan ayırım üretken olmayan emeğin işçi sınıfı olarak değerlendirilemeyeceği anlamına gelmemektedir. Marx da bu kavramsallaştırmayı "*işçi sınıfını tanımlamada bir ölçüt olarak geliştirmemiştir ve hiçbir zaman doğrudan, tek bir ölçüt üzerinden sınıf tanımlaması yapmaya meyletmemiştir.*" Bkz.: Emre Özcan, a.g.e., s. 109.; Bununla birlikte, bu kavramsallaştırmanın feminist bir okuma bağlamında sorunlu yanları olduğu görmezden gelinmeyecek niteliktedir. Bu nedenle, üretim-yeniden üretim dikotomisinin yanı sıra "ücretli emek" ve "üretkenlik" kavramları da feminist kuramcıları oldukça meşgul etmiştir. Hatta feminizm ve marksizmi yanyana gelemelik olarak konumlandırmaya kadar götürmüştür. Buna karşın Heather A. Brown gibi, feminist teorinin sık uğraklarından da olan "üretken emek" tartışması hakkında, Marx'ın kapitalist biçim açısından istenilen bir biçim olduğu yolunda normatif bir iddiada bulunmadığını, kapitalizmde var olan çelişiklere ve verimliliğe dikkat çekmek üzere yer verildiğini belirten yaklaşımlar da vardır. Fakat Brown da kadın emeğinin kapitalist üretim biçiminde nasıl zorunlu olarak marjinalize edildiğini gösteremediği yolundaki feminist eleştirmenlerin saptamalarının doğru olduğunu, ayrıca Marx'ın muhafazakar / viktoryen ideolojiden kaynaklanan bazı ahlaki vurgular yaptığını da eklemektedir. Bkz.: Heather A. Brown, **Marx'ta Toplumsal Cinsiyet ve Aile**, Çev. Gamze Rastgeldi, Ankara, Dipnot, 2015, s. 114-129.; Nancy Holmstorm da ev içi emeği üretken olmayan olarak nitelendirmesinin onun cinsiyetçi bir bakış açısına sahip olmasından kaynaklandığı yönündeki görüşlere karşı çıkarak Marx'ın bunu yaparken kapitalizmin bakış açısından neyin üretken olduğunu vurgulamak istemesine dair kaygıdan ileri geldiğini belirtmektedir. Bkz.: Nancy Holmstorm, "Giriş", **Sosyalist Feminist Proje, Teori ve Politikanın Günümüz Okuması**, Cilt:I, Ed. Nancy Holmstorm, Çev. Özge Keleşçi, İstanbul, Kalkedon, 2012, s. 21.; Benzer bir yaklaşıma sahip olan Silvia Federici ise, Marx'ta yeniden üretim emeğine dair suskunluk hakkında birkaç ihtimal öne sürmektedir. Öncelikle patriyarka ve aile eleştirisine rağmen endüstriyel emeğe öncelik tanınarak toplumsal cinsiyetin stratejik öneminin farkına varılmaması ve kadın

durur ve “*hizmetleri tümüyle kapitalizm-öncesi bir imtiyaz ekonomisine ait gibi görür, bu nedenle ev işi biçimi altında kapitalizmi meydana getiren hizmet ilişkilerini gözden geçirir.*”¹⁴⁹ Çünkü bu bakış açısıyla kapitalizm daha ziyade gayrişahsi ilişkiler temelinden hareket eder.¹⁵⁰ Oysa Marazzi’nin dikkat çektiği gibi, gerçek/mutlak boyunduruk/tahakküm sürecinde hizmet sektörü yalnızca ayrıcalıklı bir kesime hitap etme niteliğinden toplumun geneline doğru yaygınlaşma eğilimindeki bir alan olarak belki de en iyi ev işi modeli ve göçmen emek üzerinden

özgürleşmesinin daha çevresel bir konu olduğu düşüncesi ihtimali belirlemektedir. Nitekim bu görüş marksizmi uzun yıllar boyunca cinsiyet ve ırkı kültürel bir mesele olarak ele alma hatasına düşürmüştür. Ancak doğrudan yaşam deneyimlerimizden filizlenen “politik bir Marx okuması” ücretlendirilmeyen ev içi emeğin önemini açığa çıkarmaktadır. Silvia Federici’ye göre, Marx’ın politik okuması, ev içi emeğe dair sessizliğinin toplumsal güçlerin o aşamadaki yapısının ev içi emeği devrimci potansiyele çeviremeyeceği düşüncesinden kaynaklandığına yöneltir çünkü teorisi daima praksise yöneliktir. Öte yandan, yeniden üretim emeğine dikkat çekmek, kadınları fabrika işinden dışlamak amacı güden işçi sınıfı örgütleri veya burjuva güçlerinin işine yarayacağı endişesiyle ötelenmiş olabileceği de belirtilir. Oysa Federici’ye göre, sadece yeniden üretim kapsamında düşündüğümüzde bile subsumption yine önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Kapitalist gelişmenin ilk aşamasında kadınların yeniden üretim emeği biçimsel içerilmeye (formel subsumption) tabiyken işçi sınıfını koruyan yasaların çıkmasıyla mutlak boyunduruğa (reel subsumption) geçişin koşulları oluşmaya başlamıştır. Buna göre; korumacı yasalar bir yandan işçi sınıfını tehlikeli olmaktan çıkarıp disipline etmekte öte yandan kadınların çalışma saatlerinde düzenlemeler yaparak proleter kadınları fiziksel metalar üretmek yerine işçileri üretmek üzere eve yollamanın bir unsuru, bir sınıf stratejisi olarak zuhur etmiştir. İşçi sınıfı ailesi ve tam gün proleter ev kadınının yaratılması, ev içi emeğin kendisinin de gerçek boyunduruğa maruz kalması anlamına gelmekte, ev içi emek ilk defa çalışma disiplini ve emek piyasasının gereklilikleri uyarınca devlet eliyle düzenlemenin nesnesi olmaktadır. Nitekim Federici, ev içi emek sömürünün içinde olmasa bu kadar ev işine izin verilir miydi diye sorarken, toplumsal cinsiyeti de sınıf oluşumun kökenine yerleştirmektedir. Bu bağlamda, sermaye birikiminde yalnızca yeniden üretim emeğinin önemine dikkat çekilirken en başından itibaren “mutlak subsumption” kavramının geçerli olduğunu belirtmek de mümkün hale gelmektedir. Bkz.: Silvia Federici, "Notes on Gender in Marx's Capital", **Continental Thought & Theory: A Journal Of Intellectual Freedom**, Vol:I, Issue:4, 2017, pp. 19-37.; Ancak toplumsal yeniden üretim kavramıyla düşünüldüğünde tüm yaşamsal süreçlerin kapsanması ancak neoliberal dönemle birlikte söz konusu olmuştur. Yine de buna yönelik bakış açısı feminizmin tüm kollarını kapsamadığından Della Costa’yla beraber başlayan baş düşmanın sermaye mi yoksa Delphy’i takip eden çizginin savunduğu gibi patriyarka mı olduğu yolunda hala süregiden bir tartışma söz konusudur. Her ne kadar konuya dair kesin bir değerlendirme ortaya koymak tezin yazarını aşsa da daha önce de belirtildiği gibi, üretim ve yeniden üretime dair diyalektik ve ilişkisel bir bakış açısının ataerkiyi ve kapitalizmi analitik olarak ayırma zorunluluğu duyan ikili sistem teorileri bağlamındaki pek çok açmazın kapısının aralanması için de olanak sağladığı düşünülmektedir. Bu konuda bir tartışma için Bkz.: Melda Yaman, “Meta Olarak Emek Gücünden Meta Üretiminin Ötesine: Ücretli Emekten Kadınların Hane İçindeki Karşılıksız Emeğine”, Melda Yaman, Özgür Öztürk, **Metaların Kerameti**, Ankara Dayanışma Akademisi Kitaplığı, İstanbul, İletişim, 2019, s. 193-198.

¹⁴⁹ Leopoldina Fortunati, *The Arcane of Reproduction: Housework, Prostitution, Labor, and Capital*, 49’den aktaran Jason Read, **a.g.e.**, s. 211.

¹⁵⁰ A.e.

anlaşılabilmektedir.¹⁵¹ Altta bu konuyu tekrar ele alacağız fakat bunun için öncelikle otonomist yaklaşımın boyunduruk kavramına değinmemiz gerekmektedir.

Otonomist yaklaşımın alameti farikalarından birisi “*kapitalist gelişmenin bir döneminden diğerine geçişin ritmi, proleter mücadeleler tarafından belirlenir...*”¹⁵² fikridir. Buna göre 60’lı yıllarda kitlesel işçi, “işin reddi” dolayısıyla emek zamanını ölçme gücünü, yani sömürünün ölçüsünü, sermayenin elinden almaya muktediri.¹⁵³ Buna karşılık sermaye, bugün neoliberalizm dediğimiz hamleyle, süreci kendine doğru yontmayı mümkün kılabilmiştir. Bu yaklaşıma göre, biçimsel ve mutlak boyunduruk süreçlerinin analizi ise özetle şu şekildedir; biçimsel boyunduruk döneminin sınıf bileşimi¹⁵⁴; manüfaktür üretimin “profesyonel işçi”si ile “*vasıflı emeğin soyut emeğe indirgenerek yok edilmesi*”¹⁵⁵yle ayırt edilebilecek “kitlesel işçi”yi kapsar.¹⁵⁶ Bu dönemde sermaye ve emek arasındaki mücadele “mutlak artı değer üretimi” üzerinden gerçekleşir ve sermayenin egemenlik biçimi ulus devlet dolayısıyla “açık şiddet” bağlamında sağlanır. Mutlak Boyunduruk ise “nispi artı değer üretimi”nin ayırt edici olduğu “*yani makineleşmeyle birlikte emeğin*

¹⁵¹ A.e., 33. dipnot.

¹⁵² Antonio Negri, “Günümüzde Sınıfın Durumunun Yorumlanması: Yöntemsel Boyutlar”, **Açık Marksizm: Geleneklere Karşı**, Der. Werner Bonefeld, Richard Gunn vd., Çev. Şükrü Alpagut, İstanbul, Otonom, 2017, s. 150.

¹⁵³ A.e., s. 153.

¹⁵⁴ Otonomist marksizmin önemli kavramlarından olan “sınıf bileşimi”, emeğin, ücretli emeğe nazaran sermayeye bağımlı bir kavramsallaştırma olmaktan ziyade üretken veya yeniden üretime dair ya da ücretli ücretsiz gibi kavramsal bölünmelerin ötesine geçilmesini olanaklı kılmaktadır: “*Sınıf bileşimi kavramının önemi, emeği ücretli emek biçimi altında sermaye içi ve ona bağımlı bir üretici gücün ötesinde, onun gelişimini sekteye uğratan ve bozan bağımsız bir antagonist olarak yeniden keşfetmesinde olduğu kadar, sermayeyi bu gücü disiplin altına almaya çalışan bir iktidar ilişkisi olarak ortaya çıkarmasında yatmaktadır.*” Bkz.: Emre Özcan, **a.g.e.**, s. 51.

¹⁵⁵ A.e., s. 139.

¹⁵⁶ Antonio Negri’ye göre Marx’ın geliştirdiği değer kuramı, manüfaktür dönemini ve 1848’den 1968’e kadarki dönemi kapsayan büyük ölçekli sanayi dönemini anlaşılır kılmaktadır. Büyük ölçekli sanayi dönemi, işçinin emek sürecinin bilgisine hakim olduğu “profesyonel işçi” ve bundan uzaklaştırıldığı “kitlesel işçi” kavramlarıyla tanımlanabilecek 2 ayrı bölümde incelenebilir. 1848-1914 yıllarına “profesyonel işçi”lik, 1914-1968 yılları arasına “kitlesel işçi”lik tekabül etmektedir. Negri, profesyonel işçiden kitlesel işçiye geçiş döneminde dahi sermayeyi doğrudan üreten bağlamında üretken ve üretken olmayan emek ayrımının yersizleştiğini ikisinin de toplumu yeniden üreten emek kapsamında olduğu vurgusunu yapmakta ardından 1968 sonrasını açıkça soyut, gayri maddi, hareketli, çok değerlikli özellikler sergileyen “toplumsal işçi” dönemi olarak tanımlamaktadır. Bkz.: Antonio Negri, **a.g.m.**, s. 166.; Foucaultyan terimlerle düşünüldüğünde bu dönemselleştirme manüfaktür = egemenlik, Büyük ölçekli sanayi dönemi = disiplin, yeni dönem = denetim / iletişim bağlamında anlaşılabilir.

verimliliğinin ve toplumsallaşma düzeyinin artmasını ifade eder.”¹⁵⁷ Mutlak artı değer ortadan kalkmamakla birlikte hakim hale gelen, emeğin verimliliği bağlamındaki, nispi artı değer üretimidir.¹⁵⁸ Nispi artı değer, emeğin yoğunluğu ve organizasyonunda gerçekleşen değişim sayesinde mümkün hale gelir. Mutlak boyunduruğun “toplumsal işçisi”, dönemin öne çıkan makinesi olan, bilgisayara tabi kılınmıştır. Negri’ye göre, toplumun bilgisayarlaşması ve denetimin dışardan değil bizatihi toplumun içine aktarılması projesi, kriz devleti olmanın yanı sıra “krizi planlayan devlet”¹⁵⁹ biçimiyle de el ele giden bir süreçtir. Yukarıda değinildiği gibi, mutlak boyunduruğa geçiş için maddi ve teknolojik dönüşümlerin gerekliliği, toplumun tümünde gerçekleşecek daha geniş bir dönüşümle bağlantılıdır. Jacques Camite, sermayenin toplum üzerinde mutlak boyunduruk uyguladığı biçimden “sermayenin emeği topyekun boyunduruğu” diye bahsetmektedir (total subsumption). Gerçek bir insan topluluğu yerine sermayenin materyal topluluğunun söz konusu olduğu bir periyottur bu. Aslında kavramın bu şekilde kullanımı pek çok farklı yaklaşımda karşımıza çıkmaktadır. Tronti’nin “toplumsal fabrika” kavramsallaştırması da topyekun boyunduruğa dair tarihsel bir dönemselleştirmedir. Zaten Negri de toplumun topyekun boyunduruğu fikrini Tronti’den ilhamla geliştirmiş, fakat konuyu sermayenin tarihine indirgeme riskine karşı da uyararak emeğin gücüne dair daha umutvar bir okuma sunmaya özen göstermiştir.¹⁶⁰ Sermayenin giderek tüm topluma nüfuz ederek “yaşamı topyekun işe bağımlı” kılması anlamında “toplumsal fabrika”¹⁶¹, ve “gerçek/mutlak-tahakküm/boyunduruk” dönemi, sermaye tarafından topyekun tahakküm altına alınan

¹⁵⁷ Emre Özcan, **a.g.e.**, s. 141.

¹⁵⁸ **A.e.**, s. 142.

¹⁵⁹ Antonio Negri, **a.g.m.**, s. 147.

¹⁶⁰ Biçimsel ve mutlak boyunduruk kavramları diğer taraftan düzenleme okulunun bu tezde de yararlanılan yaygın/yoğun birikim kavramlarıyla da benzerlikler taşımaktadır. Ama yaygın/yoğun birikim de daha çok üretim süreci analizine olanak sağlarken mutlak boyunduruk yeniden üretim ve toplumsalın tamamına dair sorgulamaya imkan verdiğinden bu bölümün anahtar kavramları olarak tercih edilmiştir. Bkz.: “The History of Subsumption”, (çevrimiçi) <https://endnotes.org.uk/issues/2/en/endnotes-the-history-of-subsumption> Son Erişim Tarihi: 15.06.2020.

¹⁶¹ Toplumsal fabrika kavramsallaştırması en basit haliyle insan yaşamının tamamen işe indirgendiği bir sömürü biçimine gönderme yapar. Kafa ve kol emeği arasındaki ayrımın büyük ölçüde aşıldığı bu sürecin farkı, işçinin düzenli ve verimli bir mesainin sağlanması adına denetlendiği fordizm ve öncesinden farklı olarak, hayatının tamamını kaplayan bir biçimde, bir iş ve işçinin gücünün değil kendisinin sabit sermaye haline gelmesidir. Bkz.: Utku Özmakas, **a.g.e.**, s. 283.

toplumsal ilişkilerin ve onları oluşturan bilgi, arzu vb. pratiklerin niteliksel bakımdan dönüşümüne işaret etmektedir.¹⁶² Bu yeni dönemde toplumun özelliği disiplin değil denetim ve kontroldür ve sabit, kapalı bir öznelliği değil melez ve değişken bir öznellik üretimini beraberinde getirir.¹⁶³

Jason Read'e göre de *"toplumsal ilişkilerin giderek üretim sahasına dahil edilmesinin yanı sıra, kapitalist ilişkilerin toplumsal mekan sathına yayılması"*¹⁶⁴ anlamında ikili bir süreç söz konusudur. Read, biçimsel tahakkümün de yalnızca iktisadi bir tabiiyet biçimi olarak ele alınmasını eleştirirken: *"iktisadi ilişki daha başından siyasal bir ilişkiye, iktidar ilişkisine bulaşmıştır. Bu iktidar ilişkisi salt bir güç olarak tezahür etmez; özgül bir tabiiyet biçimini, belirli bir öznelliğin üretimini içerir."*¹⁶⁵ diye belirtmektedir. Fakat gerçek boyundurukta/tahakkümde, üretim sürecinde verimliliğin artırılmasının yanı sıra, toplumun tamamının sermaye tarafından yaratıldığı izlenimini yaratan "gizemlileştirme" toplumun tamamı üzerinde etkilidir. Bu bağlamda Read'a göre; emeğin teknolojik koşullarının gelişimi, emeğin toplumsal koşullarının siyasi dönüşümünden ayrı düşünülemez. Bu tespit -çağımıza tanıklık eden herkesin yakından bildiği- *"denetleme, gözetleme ve disiplin gibi siyasi ilişkilerin makinenin gelişiminin için bir parçasıdır"*¹⁶⁶ cümlesiyle birlikte düşünüldüğünde gerçek boyunduruk sürecini deneyimlemekte olduğumuzu da anlatır. Tezimiz açısından en önemlisi belki; gerçek tahakküm *"önceden kamusal olan ilişkilerin özelleştirilmesini, kapitalist olmayan bir dışarının ortadan kalkması ve varoluşun bütün alanlarının metalaşmasını beraberinde getirir."*¹⁶⁷ vurgusudur. Bu nedenle kamu alanındaki emek sürecinde meydana gelen dönüşüm toplumsal bütünün dönüşümü bağlamıyla anlaşılabilir. Günümüzde, *"kapitalist üretim süreci, toplumsal üretimin en küçük parçalarını bile kapsayacak*

¹⁶² Emre Özcan, **a.g.e.**, s.143 ve 177.

¹⁶³ **A.e.**, s. 202.

¹⁶⁴ Mario Tronti, *Ouvriers et Capital*, 1977'den aktaran Jason Read, **a.g.e.**, s. 159.

¹⁶⁵ **A.e.**, s. 179.

¹⁶⁶ **A.e.**, s. 193.

¹⁶⁷ **A.e.**, s. 228.

kadar yüksek bir gelişim düzeyine ulaştığı”¹⁶⁸ndan yani “*sermayenin toplumu gerçek boyunduruk altına aldığından söz edilebilir.*”¹⁶⁹

3.4.3 Mutlak/Gerçek Boyunduruk Zamanlarında Yönetim ve Öznellik

Yukarıda biçimsel ve mutlak boyunduruk süreçlerini açıklamaya çalışırken bunların aynı zamanda belirli türde öznellik biçimlerine tekabül ettiğini belirtmiştik. Bu nedenle, bu bölümde biyo ve psikopolitika kavramları çerçevesinde günümüzün öznellik biçimleri ve yol açtığı yabancılaşmanın/fetişizmin tezahürleri anlaşılmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda klasik kamu yönetiminin ideolojik olarak baskılanmış, depolitize edilmiş de olsa, güvenceden kaynaklı karakter sabitliğinin yerini kaygan koşullara adapte olmasını becerebilen bir öznelliğe sahip memur tipolojisinin alması toplumsal cinsiyet perspektifiyle sorgulanmaya çalışılacaktır.

Kamu sektörünün piyasa mantığı çerçevesinde yönetilmesi amacıyla geliştirilen bir değerler ve uygulama seti¹⁷⁰ olarak yeni kamu işletmeciliğini neoliberalizmle tanımlamak eleştirel değerlendirmelerin üzerinde ortaklaştığı zeminlerden birisidir. Fakat yeni kamu işletmeciliği tüm bunların yanı sıra aynı zamanda yeni bir akılsallık ve öznellikle el ele inşa edilmektedir. Çünkü neoliberalizm de yalnızca iktisadi bir sistem değil, bireylerin kendilerini bir şirket olarak tahayyül ettiği “yaşama”, “hissetme” ve “düşünme” biçimi olarak çağdaş kapitalizmin aklıdır.¹⁷¹ Foucault yönetimselliği “*başkaları üzerinde uygulanan tahakküm teknikleri ile kendilik teknikleri arasındaki buluşma*”¹⁷²olarak ifade etmektedir ve ordoliberallerin¹⁷³ temel düşüncelerini serptiği neoliberalizmin esas

¹⁶⁸ Antonio Negri, **a.g.m.**, s. 132.

¹⁶⁹ **A.e.**

¹⁷⁰ Uğur Ömürgönülşen (2003), **a.g.m.**, s. 15.

¹⁷¹ Pierre Dardot, Christian Laval, **a.g.e.**, s. 2.

¹⁷² **A.e.**, s. 9.

¹⁷³ Neoliberalizmin yolu, 1938 yılında Paris’te Uluslararası Entelektüel İşbirliği Enstitüsü çerçevesinde toplanan Walter Lipmann Kolokyumunun attığı temelden hareketle, İkinci dünya Savaşı sonrasında Almanya’da yeşeren ordoliberalizm düşüncesiyle de ilerlemiştir. Neoliberalizmin Alman biçimi olarak da ifade edilen ordoliberalizm “*nazizm karşıtı entelektüel çevrelerde doğan*” ve “*insanların sorumluluğuna çağrı yapan bir toplumsal dönüşüm doktrini*dir.” Buna göre devlet müdahalesi, ilkesel olarak olumsuzlanmaz aksine “düzenleyici” olarak işlevselliğinin altı çizilir. Düzenleyicilik elbette iktisadi alanla sınırlı değildir, klasik liberalizmin devlet/toplum ikiliğinin aksine bunların aynı zamanda zihniyet, değer gibi birçok başka alanı ve kurumları da kapsayacak şekilde birbiriyle karşılıklı bağımlılığına gönderme yapan bir doktrindir. **Gesellschaftspolitik** (Toplum politikası) tam olarak bunu betimler. Bkz.: Pierre Dardot, Christian Laval, **a.g.e.**, s. 170.; Foucault’ya göre günümüz neoliberalizminin ordoliberalizm dışındaki bir diğer ayağı Amerikan biçimine

mesesinin, 18. yüzyılın ekonomik serbestlik odaklı geleneksel liberalizmden farklı olarak "*piyasa ekonomisinin devleti biçimlendirip toplumu yeniden düzenleyebileceği ya da toplumu biçimlendirip devleti yeniden düzenleyebileceği*"¹⁷⁴ düşüncesi olduğunu belirtir. Ordoliberaler, rekabetin "*uyulması gereken bir doğa kanunu değil, yönetim sanatının tarihi bir amacı*" olduğunu belirtirler. Yani rekabet, "aktif yönetsellik"i gerektiren "*sürekli olarak etkin bir politika gerektiren bir hedef olabilir ve olmalıdır.*"¹⁷⁵ Bu doğrultuda Foucault, biyopolitikanın doğuşuna dair verdiği derslerde "*neoliberal biçimin canlı toplumsal bedene içe patlayıcı bir tarzda zerk edilmesi olarak anladığı post-fordist dönüşümün izini sürer.*"¹⁷⁶ Bu anlamıyla Foucault'ya göre biyopolitika, kendinden önceki tarihsel süreçlerden kopuşun göstergesidir.¹⁷⁷ Bu bakış açısı, bizi diğer bölümde tartıştığımız biçimsel/mutlak boyunduruk ayrımına da taşır. Şöyle ki; günümüzü mutlak boyunduruk koşullarıyla niteleyen Hardt ve Negri'nin yaklaşımında da Foucault'nun kavramlarından yararlanılır ama ondan farklı olarak konuyu kopuş ve süreklilik tartışmasından kapitalizmin evrildiği biçime yöneltirler.¹⁷⁸ Negri ve Hardt bu konuyu iktidar ve öznenin inşasını anlamayı sağlayan foucaultyen bir kavram olan biyopolitikle düşünür. Aşağıda konuyu anlamak ve dönemsel farklılıkları kavramak üzere öznellik, beden, biyopolitika ve psikopolitika ilişkisine daha yakından bakılacaktır.

3.4.4 "Oyunlarla Yaşayanlar": Psikopolitika, Öznellik ve Beden

"Oyunun kendine has bir zamansallığı vardır. Karakteristik özellikleri dolayimsız başarı ve deneyimi ödüllendirir. Yavaş yavaş olgunlaşması gereken şeyler oyunlaştırılmaz. Uzun süreli ve yavaş şeyler oyunun

dayanmaktadır. Amerikan neoliberalizmi (anarko liberalizm) rekabet ilişkisinin gündelik hayatta daha normalleştiği, "ekonomi-dışı" alanın daha fazla piyasa akılsallığına maruz bırakıldığı bir duruma karşılık gelmektedir. Örneğin beşeri sermaye kavramına baktığımızda, çocuk bakımının feminist literatürdeki bakım emeği bağlamında değil oldukça soğuk bir fayda maliyet hesabına indirgenmiş bir yatırım perspektifi olduğunu görürüz. Bakım, ileride çocuğun gelirine dönüşecek "beşeri sermaye"sini oluşturmaktadır. Bkz.: Michel Foucault, **Biyopolitikanın Doğuşu**: College de France Dersleri 1978-1979, Çev. Alican Tayla, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2015, s. 201.

¹⁷⁴ A.e., s. 104.

¹⁷⁵ A.e., s. 106-107.

¹⁷⁶ Franco "Bifo" Berardi, **Ruh İşbaşında: Yabancılaşmadan Otonomiye**, Çev. Fırat Genç, İstanbul, Metis, 2012, s. 160.

¹⁷⁷ Thomas Lemke, **Biyopolitika**, Çev. Utku Özmakas, 3. Bs., İstanbul, İletişim, 2016, s. 67.

¹⁷⁸ Thomas Lemke, Hardt ve Negri'nin, üretim biçiminde yaşanan dönüşümün sömürü yapılarında gerçekleştirdiği değişikliğe odaklandığını, onlara göre günümüzde artıdeğerin, duygulanımsal ve zihinsel kapasitenin işe koşulması yoluyla elde edildiğini belirtir. Bkz.; A.e., s. 91-94.

zamansallığıyla uyuşmaz. Örneğin avlanmak oyunun tarzına uygunken yavaş yavaş olgunlaşmaya, sakin bir şekilde büyümeye dayanan çiftçilik faaliyetleri oyunlaştırmaya gelmez. Hayat tümüyle avcılığa dönüştürülemez ki.”¹⁷⁹

Belirtmek gerekir ki öznel, Althusser’in de vurguladığı gibi, bir “tefekür” değil ‘maddi’ bir etkinlik”¹⁸⁰ olarak anlaşılmalıdır.¹⁸¹ Üstelik yalnızca varolan maddi toplumsal yaşamın bir sonucu olması anlamında değil “*yarattığı tahakküm ve tabiyet etkisi temelinde*”¹⁸² de maddi olduğu hatırd tutulmalıdır. Bilindiği gibi, bilincin üretimi ve öznel konu özellikle postyapısalcı olarak nitelenen Foucault, Deleuze, Guattari gibi isimlerce irdelenmiştir. Bu nedenle Jason Read’a göre, postyapısalcı düşünce ile marksizm arasındaki yakınsama kurularak konuyu ele almak oldukça anlamlıdır. Bu yakınsama ayrıca otonomist perspektif, eleştirel teori ve feminist felsefe alanındaki çok farklı yapıtan faydalanılarak mümkün olabilecektir.¹⁸³ Buna göre “üretim” ile “öznelin üretimi” arasındaki boşluğu doldurmak, başka bir ifadeyle, postyapısalcılık ile marksizm arasındaki yakınsamayı mümkün kılmak gayesiyle yapılacak bir okuma için, Marx’taki “üretim tarzı” kavramının, bilinç biçimleri de dahil olmak üzere, “*maddi varoluşun belli bir üretimi ile belli bir toplumsal düzen*” arasındaki değişken tarihsel ilişkiyi kavramsallaştırmak için kullanılmış¹⁸⁴ olduğunu anlamak önemlidir. Bununla birlikte Althusser’in “içkin nedensellik” kavramı da “... Öznelin aynı anda hem sonuç hem de neden

¹⁷⁹ Byung-Chul Han, **a.g.e.**, s. 57.; Byung-Chul Han’ın belirttiği gibi, iş ve yaşam dünyasını oyunlaştırma, performans sistemi sayesinde küçük çaplı oyunlar üzerinden başarı/başarısızlık gibi deneyimleri öne çekip ödüllendirme sayesinde “işe adanma”yı başka bir ifadeyle tahakküm ilişkilerini içselleştirmeyi kolaylaştırmaktadır. Fakat zorunluk alanından bağımsız olması gereken oyunun, çalışma yaşamındaki istismarının, öznel ve toplumsal açıdan uzun vadede “Tehlikeli Oyunlar” a dönüşebildiğini fark etmek işten değildir.

¹⁸⁰ Jason Read, **a.g.e.**, s. 136.

¹⁸¹ “İdeolojinin var olduğu yer, “tinsel dünya” olarak tahayyül edilen “fikirler dünyası” değildir, ideoloji, kurumlarda ve bu kurumların pratiklerinde vardır. Daha kesin olarak şunu bile söyleyebiliriz: ideoloji, aygıtların içinde ve bu aygıtların pratiklerinde yer alır... Elbette bu aygıtların ve pratiklerinin nesnesi ve hedefi, üretimde ve yeniden-üretimde toplumsal-teknik işbölümünün mevkilerini işgal eden bireylerdir ve dolayısıyla ideoloji, hem ideolojik aygıtlar aracılığıyla, hem de bu bireylerin pratiklerinde bu aygıtların pratikleri aracılığıyla vardır.” Louis Althusser, **Yeniden-Üretim Üzerine**, Çev. A. Işık Ergüden, İstanbul, İthaki, 2005, s. 121.

¹⁸² Jason Read, **a.g.e.**, s. 109.

¹⁸³ Jason Read, bu yakınsamanın, Marx’ın kendisine değil ama onun erken dönem yapıtlarını hümanist bir öznel, olgunluk dönem yapıtlarını ise, salt iktisadi yasalara indirgeyen anlayışa rağmen yapılabileceğini belirtmektedir. Read’e göre, bu çeşitli yaklaşımları kesiştirme çabası yalnızca eklektik bir teorik yaklaşımdan kaynaklanmaz, bu çabanın itici gücü “söz konusu perspektiflerin kuvvetli felsefi alt akımlar ve çatışmalarla birbirine bağlı olduğu” fikridir. Bkz.: **A.e.**, s. 18- 34.

¹⁸⁴ **A.e.**, s. 15.

olduğunu... neden ve sonucun özdeş olmadığının farkına varılmasını sağlar.”¹⁸⁵ Bu bakış açısıyla “*Sınıflar ve öznellikler, özgül maddi koşullarının öncesinde var olamaz.*”¹⁸⁶ Özgül maddi koşullar ise özgül öznellikler gerektirir. Ayrıca Read’ın belirttiği gibi, “özneelliğin bireyötesi üretimi” ne bireye ne de kolektife indirgenemez. Öznellik üretimine “*bir üretim tarzının ve bir itaat tarzının kesişmesi*” olarak bakmak daha caziptir. “*kendi bekası için zorunlu alışkanlıkları ve arzuları*” geliştirmek zorunda olan kapitalizm, kendini öznel olarak da icat etmelidir.¹⁸⁷

Öznellik konusunda ilk akla gelen isimlerden olan Foucault’nun da belirttiği gibi, klasik liberalizmin öznesinden farklı biçimde, “gerçekliği”, “oyunun kurallarını”, “normları”, kabul eden özne olarak neoliberal öznenen bahsedilebilir.¹⁸⁸ Burada “üretim sermayesinin girişimci öznesi” ile “finans sermayesinin yatırımcı öznesi”ni harmanlayıp, kendi hayatını da bir proje olarak kuran yeni bir öznedir bahis konusu olan. Bu özne, yani insan-sermaye, sadece çıkar peşinde değil geleceğe dönük olarak “*kendi portföy değerini artırma*”¹⁸⁹ uğraşında ömür sürmekte olduğundan yeni işletme tekniklerini benimseyerek öz-sömürüsünü gerçekleştirmeye de oldukça yatkındır. “Zorunluluk dünyasını” aşma umudunun yerle yeksan olmasının da etkili olduğu bu yatkınlık dışsal bir zordan, yani disipline dayalı biçimsel subsumption’dan oldukça farklıdır.¹⁹⁰ Daima kendi değerini maksimize etmesi gereken insan sermayesinin “*aynı zamanda oyunun kurallarını somutlaştıran ve gerçekleştiren özne*”¹⁹¹ olması, ve Sennelart’ın ifadesiyle “yaşam üzerindeki iktidar” anlamındaki biyo-iktidar meselesi, Foucault tarafından “tam olarak nüfusun ve bedenin kesiştiği yerde” olduğu belirtilen, cinsellik ve tarihinden ayrılamaz.¹⁹² Foucault’nun çalışmalarındaki disiplin ve biyoiktidar kavramları bu tezde daha çok disiplinin öne çıktığı biçimsel boyunduruktan denetim/ gözetim ve kontrolün baskın olduğu mutlak boyunduruk koşullarına geçişi anlamak açısından yol gösterici olarak

¹⁸⁵ A.e., s. 25.

¹⁸⁶ A.e., s. 49.

¹⁸⁷ Jason Read, “Öznellik Üretimi: Ortak İçin Bireyötesilik”, <http://sinirdan.blogspot.de/2013/03/oznellik-uretimi.html> Son Erişim Tarihi: 17.01.2020.

¹⁸⁸ Jason R. Weidner, Governmentality, Capitalism and Subjectivity”, *Global Society*, Vol:XXIII, No:4, October 2009, p. 405.

¹⁸⁹ Wendy Brown, a.g.e., s. 41.

¹⁹⁰ A.e., s. 112.

¹⁹¹ Jason R. Weidner, a.g.m., s. 406-407.

¹⁹² Michel Sennelart, “Derslerin Bağlamı”, içinde Michel Foucault, a.g.e., s. 273.

yer almaktadır. Denetim ve kontrol toplumunun ayırt edici yönü, “yönetim için uygun toplumsal bütünleşme ve dışlama davranışlarının”¹⁹³ öznelerce içselleştirilmesidir. Bu nedenle, Hardt ve Negri disiplinden kontrole geçişin tam da kapitalizmin bütün gelişim seyri içerisinde peşinde olduğu bir konu olduğunu, bu dönüşümün Marx’ın biçimsel ve mutlak boyunduruk kavramlarıyla ifade etmek istediği süreci vurguladığını belirtir.¹⁹⁴ Enformasyon teknolojilerinin geldiği aşamayla bağlantılı olarak “iletişim süreçlerinin üretime girişi”¹⁹⁵, fordist döneme kıyasla “çalışma alışkanlıklarının neden olduğu bütün katılıkların parçalanmasını”¹⁹⁶ da beraberinde getirmektedir. İşi kaybetme kaygısı, insanları daha itaatkar olma zorunluluğuna iterek çalışma yaşamını daha kısıtlayıcı hale getirmektedir.”¹⁹⁷

Weidner’a göre; öznellik ve iktidar bağlamında otonom marksizmden çıkarılabilecek iki sonuç vardır: Birincisi çağdaş kapitalist üretim ve yeniden üretimde iktidarın, öznenin duygusal ve libidinal yapıları gibi, doğrudan ön ya da alt bireysel öğeler üzerinde çalışan bir biçimde hareket ettiği¹⁹⁸ düşüncesidir. İkincisi ise “Toplumsal fabrika” dolayımıyla anlatılan, iktidarın yalnızca fabrika alanında değil, tüm toplumda boy gösterdiği ve Deleuzyen bir ifadeyle disiplin toplumundan denetim/kontrol toplumuna geçildiği¹⁹⁹ düşüncesidir.²⁰⁰ Foucault modernitenin

¹⁹³ Michael Hardt, Antonio Negri, **İmparatorluk**, Çev. Abdullah Yılmaz, 5. bs., İstanbul, Ayrıntı, 2003, s. 47.

¹⁹⁴ **A.e.**, s. 49.

¹⁹⁵ Christian Marazzi, **Sermaye ve Duygular: Çorapların Yeri**, Çev. Münevver Çelik, İstanbul, Otonom, 2017, s. 23.

¹⁹⁶ **A.e.**, s. 21.

¹⁹⁷ Christian Marazzi’ye göre, fordizmdaki evrensel haklara dayalı normatif emek piyasasının yerini, sınıf cinsiyet ve ırktan kaynaklı parçalanmaların aldığı bir tür “endüstriyel feodalite” almıştır. Marazzi, post fordist çalışmanın köleci niteliğinin emek sürecine doğrudan dahil olan dilsel-iletişimsel dolayımından kaynaklandığını belirtmektedir. Emek artık aynı zamanda insanlararası ilişkilerden de sorumludur. Marazzi’nin iletişimsel-ilişkisel emek olarak adlandırdığı kavram, feminist literatürün duygusal emek ve bakım emeği ya da ikisini de içeren tabirle yeniden üretim kavramlarıyla da ilintilidir. Fakat işçiler arası hiyerarşilerin oluşması bağlamında düşünüldüğünde, dilsel-iletişimsel emek, halihazırdaki cinsiyetçi emek sürecine dahil olan “sinizm, korku ve suçlama gibi tavır duygu ve eğilimlerin istilasına da dikkat çekmeyi sağlar. Bkz.; **A.e.**, s. 54-56.

¹⁹⁸ Jason R. Weidner, **a.g.m.**, s. 396.

¹⁹⁹ **A.e.**, s. 400.

²⁰⁰ S. Harney, günümüzde hakim kamu yönetimine yakın kuramcıların bu konuya karşı “körlük” içerisinde olmakla birlikte konuyu disipline taşımaya çalışan eleştirel çalışmaların da emek süreci teorisi yerine sadece yönetimsellik bağlamında üretilen öznellikler üzerine odaklandığını belirtmektedir. Oysa, Deleuze’un toplumsal kontrol olarak adlandırdığı, sermayenin toplumun tamamını mutlak boyunduruk altına aldığı, tarihsel momentin analizinde yönetsel tekniklerle ilişkisel olarak üretilen öznelliğin subsumption kavramı yardımıyla emek süreciyle bağlantısını kurmak mümkün görünmektedir. Harney’e göre, gerçek boyunduruk, biteviye bir çalışma rejimini olanaklı

hikayesini bedeninin disiplin altına alınması üzerinden okumuştur. Deleuze ise gözetim ama daha çok kontrol/denetimi vurgulamakta, bunun için rizom²⁰¹ ve denetim asemblajı kavramlarına yer vermektedir. Buna göre, kaçışın mümkün olmadığı denetim toplumunda, tüm toplumsal alana yayılan dijitalleşme sayesinde rizom biçiminde elde edilen bilgi parçalarının ilişkisel olarak biraraya getirilmesiyle oluşan “çoklu ve dinamik kümelenmeye” denetim asemblajı denilmektedir.²⁰² Bu nedenle yalnızca biyopolitikayı değil psikopolitikayı da içeren bir bakış açısını gerekli kılmaktadır. Disiplin toplumunun makinesi üretimin istikrarı için öngörülemez heyecan ve duyguları berataraf edilmesi gereken dışsallıklar olarak görmeyi gerektirirken “özgür öznenin ifadesi olarak geçici duygulanımsallıklardan biri olan heyecanın “üretim aracı konumunu kazandığı” neoliberal post fordist üretim, nesnellik, genellik, istikrar gibi öğeler barındıran akılcı yönetim yerine öznel, duruma bağlı, kural karşıtı, hızlı heyecansal yönetimi yeğlemektedir.²⁰³ Bu nedenle, dışsal bir denetime gönderme yapan biyoiktidarın yanı sıra çok daha verimli olan içsel bir “öz-sömürünün” mümkün kılındığı psikopolitika devreye girer.²⁰⁴ Byung Chul Han’ın ifadeleriyle; “İnsanı iradesine karşı sömürmek verimli olmaz. Yabancı bir gücün sömürüsü fazla kazanç sağlamaz”, sınıf mücadelesinin bile “insanın

kılan teknolojik gelişimin de yardımıyla, uygun özellikleri devlet etkisinin yanı sıra televizyon dizileri gibi popüler kültürle olan etkileşim sayesinde mümkün kılmaktadır. Bkz.; Stefano Harney, **a.g.e.**, s. 90-95.

²⁰¹ Türkçe karşılığı köksap ve en bilinen örneği zencefil olan rizom, genel olarak toprak altında yatay olarak kök biçiminde yayılan ve gelişen kök-bitkileri ifade etmektedir. Deleuze de en basit tabiriyle aşağı ve yukarı gibi dikey hiyerarşik imaları, köklere olan mutlak bağımlılığı ve durağanlığı barındıran ağaç biçimi yerine yataylığı ve köksüzlüğü öne çıkarmak amacıyla rizom kavramını tercih etmektedir.

²⁰² Ayrıntılı bilgi için Bkz: İbrahim Yücedağ, “Modern Toplumda Denetim Asemblajı”, **SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Ağustos 2017, Sayı: 41, s. 161-175.

²⁰³ Byung-Chul Han, **a.g.e.**, s. 52.; Fakat akılcı yönetimden heyecansal yönetime geçiş söz konusu ise yeni kamu işletmeciliğinin kuramsal kaynaklarından olan kamusal seçim ögesini nasıl yorumlamalıyız? Kamusal seçim sermaye birikimi lehine bir seçiciliği içerse de rasyonel bir seçimi varsayar. Buna yönelik öncelikle YKİ’nin tutarlı bir paradigma niteliğinde olmaması bir açıklama olabilir. Üstelik rasyonel olanın da ideoloji yüklü oluşu öne sürülebilir. Öte yandan kamusal seçim yaklaşımının ilk etaptaki belirleyiciliği kuramdan yitmiş ve otoriter biçime uygun kurumsalcı taraf ön plana çıkmıştır. Yine de konu kamu yönetimi disiplini çerçevesinde daha çok açılması gereken bir sorunsal olarak karşımıza çıkmaktadır.

²⁰⁴ “Disipline edici teknik bedensel olanı aşarak zihinsel olana da el atar. İngilizcede *industry/endüstri* “çalışkanlık” demektir. *Industrial School* da ıslah evidir. Bentham da panoptikonun sakinlerinin ahlakını düzeltereği iddiasıyla yola çıkmıştır. Ama *Psyche* (ruh) disiplin iktidarının hedefinde değildir. Disipline edici iktidarın ortopedik tekniği, ruhun gizli istekleri, ihtiyaçları ve arzuları barındıran derin katmanlarına nüfuz etmesine ve bunları hükmü altına almasına yetecek kadar incelikli değildir.”, Byung-CHul Han, **a.g.e.**, s. 30.

kendisiyle iç savaşı” haline dönüştüğü neoliberal dönemde “herkesin, kendini özgürce tasarlayan bir proje olarak, sınırsız bir öz-üretim imkanına sahip olduğu yanılısamı yaygınlaştırılmaktadır.”²⁰⁵

Berardi de benzer şekilde, gösterge kapitalizmi olarak tanımladığı post fordist üretim tarzını, metafizik bir çağrışım yapan tin olarak değil de, maddeci bir perspektifle ele aldığı “ruh” un işe koşulduğu bir dönem olarak analiz eder.²⁰⁶ Bu analizde de “Ruh biyolojik maddeyi canlı bir bedene dönüştüren enerjinin bir metaforudur.”²⁰⁷ Günümüzde çalışmanın hatta yaşamın hakim biçimi, bilgisayarın veya akıllı telefonların ekranına odaklanmaya dayalı bir ortaklık sergilese de, çoğunlukla yapılan işe dair spesifik bilgi birikimini de gerektirir. Öyleyse “işin özsel olarak değiş tokuş edilebilir, kişiliksizleştirilmiş bir karakteri olduğu zamanlarda iş yabancı bir şey olarak”²⁰⁸ algılanıp “işin reddi” mümkünken, işin içeriğinin zihinsel olarak daha yoğun hale gelmesi, daha fazla psikolojik etmenin işe dahil olmasına yol açmaktadır. Bunun yanı sıra salt iktisadi bir içeriğe bürünmüş olan bir zenginlik anlayışının kabul görmesi, yalnızlaşan özne için ruh ve bedenin işe adanmasından yüksünülmediği anlamını da taşımaktadır.²⁰⁹

Buraya kadar anlatılmak istenileni toparlamak gerekirse, sermayenin biçimsel boyunduruğunda başlangıçta yalnızca emek gücünün kapsanması söz konusuysen kapitalizmin gelişimi bu ilişkiye bilgi ve işin bağlı olduğu alışkanlıkların dönüşümünü de dahil eder. Teknolojik gelişimin mümkün kıldığı mutlak boyunduruk ise birey öncesi denilen, yani özelliğın oluşma zemini olan, duygu dil ve alışkanlıkların daha en başından metalaştırılarak bize sunulmasıyla gerçekleşir. “Bireyöncesinin metalaşması, özelliğimizin temel bileşenlerinin -dil, alışkanlıklar, algılar- sadece edilgin biçimde tüketilen şeyler olarak paketlenmiş bir biçimde bize gelmesi bakımından bu tür bir yabancılaşmadır.”²¹⁰ Dolayısıyla, üretim

²⁰⁵ A.e., s. 13-16.

²⁰⁶ Franco "Bifo" Berardi, a.g.e., s. 19.

²⁰⁷ A.e., s. 105.

²⁰⁸ A.e., s. 73.

²⁰⁹ Fakat zihinsel emek için de yaratıcı olan bilişsel emek ile tekrara dayalı işe odaklanan “zincir işçileri” ayırımı yapmak gerekmektedir. Berardi’nin çalışması daha çok birincileri ilgilendirse de tezimizin bağlamı çekirdek bürokrasiyi ilkiyle, kitlesel bürokrasiyi ise zincir işçileri tanımıyla düşünmeyi gerektirir. Bkz.; A.e., s. 80-83.

²¹⁰ Jason Read, a.g.m., b.a.

araçlarından koparılan öznenin çeşitli düzeylerde yaşadığı buhranı ifade eden, kapitalizmin uzun tarihiyle paralel bir kavram olarak yabancılaşmayı, son otuz yılı kapsayan kısa ama oldukça devinimli zamanda kazandığı içerik itibarıyla de, düşünmek gerekmektedir.

3.4.5 Günümüz Kapitalizmi ve Yabancılaşmanın Değişen Anlamı

Eğer özcü bir perspektiften kaçınmak istiyorsak -yani tarih aşırı saf bir insan özüne gönderme yapmadan- kapitalist formasyonun insanda yarattığı tahribatı nasıl ele alacağız sorusu akıllara gelmektedir. Burada öncelikle Bertell Ollman’a referansla şunu söyleyebiliriz. “*Yabancılaşma, ancak ve ancak yabancılaşmamanın yokluğu olarak anlaşılabilir.*”²¹¹ Aşağıda bu cümleyi konumuz bağlamında anlamlandırmaya çalışacağız.

Yabancılaşma, klasik tanımında, dört ilişkinin; insanın kendi üretici etkinliği (aktif yabancılaşma), ürünü, diğer insanlarla (toplumsal yabancılaşma) ve türüyle ilişkisinin bölünmesi, insanın bu ilişkilerle bağını yitirmesi olarak ifade edilebilir.²¹²

²¹¹ Bertell Ollman, **Yabancılaşma: Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı**, Çev. Ayşegül Kars, İstanbul, Yordam, 2008, s. 214.

²¹² İlk olarak insanın üretici etkinliğindeki yabancılaşmayı ele almak gerekirse; bu yalnız fiziksel değil zihinsel bir tahribatı; “*sanrıları, çürüten irade gücü, zihinsel donukluğu ve özellikle de cehaleti...*” beraberinde getirmektedir. İnsanın üretici etkinliğinde yabancılaşma (aktif yabancılaşma) ile ürününe yabancılaşmasının ilişkiselliği daha açıktır. Ollman’ın ifadesiyle ikincisi adeta birincinin sonucu gibi görünür. Çünkü “insan yaşamını nesneye aktarır”ken üretici etkinliği nesnelleşir. Fakat kapitalist üretim biçimi altında, yani üretimin amacı, aracı ve sürecin denetiminden koparıldığı koşullarda, gerçekleşen bu etkinlik, ürünle arasındaki ilişkiselliği de koparır. Sonuç olarak ürün, insanın karşısında “bağımsız” ve “yabancı” bir şey görünümü kazanır. “işçinin kaybettiği ama ürünün kazandığı bir yetenek” olarak, “*...bu ürünler birbirleriyle ve üretici insanın kendisiyle belirli ilişkilere girme yeteneğine sahiptirler.*” dolayısıyla ilişki yer değiştirir ve insanlararası ilişkiler de, “şeyleşir”. Marx tarafından daha sonra “meta fetişizmi” olarak tabir edilen bu kavram, çok yönlü ilişki biçimlerinin metalar arası ilişkiler görünümü sergilediği, tarihsel momente dair bir ifadedir. Bu da bizi yabancılaşmanın üçüncü bağlamı olan toplumsal yabancılaşmaya yani meta fetişizmine götürür. Bu ilk üç türün, somutluğuna karşın insanın türüyle ilişkisine dair yabancılaşma “mitik bir zamana” göndermeyle anlaşılabilir. Bu nedenle, diğerlerine nazaran daha tartışmalı bir konudur. Öte yandan Bertell Ollman’ın belirttiği gibi her ne kadar Marx ve ondan esinlenen yaklaşımların yabancılaşmaya ve yanlış bilince dair analizleri (eleştirileriyle birlikte) oldukça ufuk açıcı olsa da rasyonel bir bakış açısının varsayıldığı ya da yapısal ve sınıfsal ölçeğin kapsamıyla yapılan bu analizlere aynı zamanda irrasyonelliği ve “eski davranış kalıplarının, düzenlenmiş alışkanlıklar olarak içselleştirilmesi” anlamında “kişilik yapısı”na dair bir vurguyu da eklemek gerekmektedir. Ollman’a göre, karakterin üzerindeki aile gölgesine ek olarak, cinsel bastırma gibi pek çok faktör insan davranışının sınıfsal rasyonelitesine paralel olmayan bir patikaya girmesine neden olabilmektedir. Bununla birlikte “*ailenin bugün ürettiği insanların, dünyanın sorunlarıyla ancak yarın ilgilenebileceklerdir*” cümlesiyle vurguladığı zamansal uyumsuzluktan kaynaklı irrasyonelite uyarınca “*İnsanlar, uyumsuz olmaya mahkumdur; verdikleri tepkiler asla zamanı yakalayamayacaklardır.*” Ollman, “kişilik yapısı”na dair vurgunun “proletaryanın “özgürlük korkusu” olarak adlandırılan durumu ve de otorite karşısında uysallıklarını açıklamaya yardım ettiğini belirtmektedir. Elbette

Mutlak boyunduruk bağlamındaki otonomist yaklaşıma göre ise yabancılaşmanın güncel biçimi hem bedeni hem ruhu şeyleştiren bir kavram olarak²¹³ özneliliğin üretimine ve psikolojik bilişsel ve duygulanımsal güçlere de atıfla tanımlanmaktadır. Franco Bifo Berardi'ye göre, “*sermayenin içinde özneleşmeyi reddetmek, kapitalist zamansallıktan özgürleşmek ve sermayenin tahakkümünde olmayan insan etkinliğinin değerli kılınması demektir.*”²¹⁴ Biçimsel boyunduruk döneminin, tahammül edilemezlik koşullarına karşı “yadırgama”²¹⁵ ya da “işin reddi” hali yaşanabiliyorken mutlak boyunduruk koşullarında “*Arzulayıcı enerjilerimiz müteşebbis olma hülyalarıyla tuzağa*” düşürülmekte, “*libidinal enerjilerimiz ekonominin kuralları uyarınca*” düzenlenmekte ve “*dikkatlerimiz sanal ağların eğretiliğinde hapsolmaktadır.*”²¹⁶ Bu nedenle Berardi'ye göre, “Aşırı iletişim yükü”nden mustarip zamanımızın yabancılaşması eskiden olduğu gibi yalnız metaların tahakkümünden özgürleşme olarak anlaşılamaz. Bu anlamda yabancılaşmanın günümüzdeki üç bağlamı; “spesifik bir psikopatolojik kategori”, “kendiliğin acılı biçimde bölünmesi” ve öteki ile, dolayısıyla, kendisi ile de mutlu bir ilişki sürdürme kapasitesinden yoksun, sempati gösteremeyen bir mekanizmanın “distonik hisleriyle”, öteki'nin bedeninin erişilemez olması durumuyla bağlantılı bir

toplumsal bir bağlamı olan bir sorunu öznel psikolojiye indirgemekten kaçınmak gerekir. Ancak ikisi arasındaki ilişkiselliği vurgulayan bir analizin gerekliliği de açıktır. Tırnak içerisinde gösterilen tüm alıntılar için sırasıyla bkz.; A.e., s. 221-224, 230, 233, 243-244 ve 378.

²¹³ Emre Özcan, a.g.e., s. 203.

²¹⁴ A.e., s. 203.

²¹⁵ Berardi'ye göre 60'lı yıllar, hem Marx'ın yabancılaşma üzerine Hegelci temellere sahip görüşlerinin yer aldığı gençlik dönemi eserlerinin ilk olarak basılıp yaygınlaşmasının yarattığı etki hem de refah devletinin yarattığı ekonomik olarak görece tatmin edici yaşam koşullarına "kısıktırak yakalanmanın" yarattığı “yadırgama”nın kendini gösterdiği bir süreçtir. Berardi yabancılaşmayı nesne karşısındaki anlam kaybı olarak tanımlarken yadırgamayı “bilinçle dışsal sahne arasındaki karşılaşma”, “bilincin işe bağımlılığının reddi” ve “özerk bilincin kuruluşu” olarak ifade etmektedir. Berardi'ye göre Hegelci bir idealizm ile malul “*yabancılaşmanın gerisinde yatan kavramsal tertip, insan sahiciliğini kaybedilmiş yadsınmış, el konmuş ve askıya alınmış bir özü varsayması anlamında idealisttir.*” Bu bakış açısının Frankfurt Okuluna da büyük ölçüde paylaşıldığı görüşündedir. Frankfurt Okulu, yabancılaşmanın “*tarihsel olarak belirlenmiş bir biçim oluşturduğu dolayısıyla da tarihsel olarak aşılmasının mümkün olduğu fikrini öne sürer.*” Fakat Berardi'ye göre bu bakış açısı Hegelci idealizmden arınamamıştır. Bu nedenle İtalyan marksistleri yabancılaşma kavramı yerine sermayeden özerk bir insan kolektivitelerinin temeline atıfla “yadırgama” kavramını tercih etmişlerdir. “*Sermayeye bağımlı her türden emek biçiminin reddi*” olarak “*yadırgama kavramı yabancı bir davranış içerisinde belirlenen bir maksatlılığı ima eder.*” Bu ise, “*Üretim tarzının ve onun koşullarını yadırgama*” halidir. Tüm alıntılar için bkz.; Franco "Bifo" Berardi, a.g.e., s. 20, 32, 35 ve 38.

²¹⁶ A.e., s. 21.

ıstırap ve hüsrân hissidir.²¹⁷ Berardi'nin ifadesiyle, "*Ruhun boyun eğdirildiği, canlı, yaratıcı, dilsel, duygusal bedenselliğin değer üretimi marifetiyle kapsanıp içerildiği bir zamanda*"²¹⁸ yaşamaktayız. Dikkatin aşırı uyarılması, yorumlama kapasitemizi kısıtlarken, anlamı ve hayatı yakalayamama kaygısı, panik ve depresyonu bugünün patolojileri haline getirmektedir.²¹⁹ Bu anlamda, Berardi, ruhu işbaşı yaptırmanın hatalı varsayımının da, korku, kaygı, panik ve depresyon gibi ruhun karanlık yanlarını göz ardı etmesi olduğunu belirtir. "*Psikolojik akışlarla iktisadi süreçlerin iç içe geçtiği*" bu süreç ruhun karanlık yanlarını da kolektif olarak gün yüzüne çıkarmaktadır.²²⁰ Bu koşullarda, Holloway'ın belirttiği gibi anlaşılıyor ki, "*Öznellik (pratik), toplumun kavranması için tek olası başlama noktasıdır, toplumun anlaşılması, kendi öznelliğimizin (nesnelleştirici) biçimlerinin izini sürme sürecidir.*"²²¹

Kendi öznelliğimizin izini sürerek toplumun anlaşılmasına dair tezimiz bağlamındaki küçük bir adım ise, yabancılaşmanın güncel biçiminin kamu emek sürecindeki boyutunu, yukarıdaki psikopolitik öğeleri de içeren kapsamlı analizlerin yol göstericiliğinde, düşünme çabası olabilecektir. Bu bağlamda, oldukça basite indirgenmiş tanımıyla, üretim sürecine hakim olamayıp, sürecin yalnızca ufak bir kısmına üstelik monoton biçimde katılım göstermek suretiyle çalışmak, yapılan işin anlamsızlaşmasına ve yabancılaşmaya neden olmakta, "*Yalnızca dikkat gerektiren, zeka kullanımı ve yaratıcılık gerektirmeyen, rutin olarak aynı ya da benzer işleri yaparak monoton çalışmaya maruz kalan iş görenlerin pek çoğunda dikkat bozuklukları, çeşitli ruhsal ve fiziksel rahatsızlıklar görülmektedir.*"²²² Bunun yanı sıra, kamudaki emek sürecine dair yerleşik kabullerle yapılan genel çıkarım aşağıdaki ifadede özetlenmektedir:

²¹⁷ A.e., s. 98-100.

²¹⁸ A.e., s. 100.

²¹⁹ A.e., s. 157.

²²⁰ A.e., s. 183.

²²¹ John Holloway, "Ret Çılgılığından Güç Çılgılığına: İşin Merkeziliği", **Açık Marksizm: Geleneklere Karşı**, Der. Werner Bonefeld, Richard Gunn vd., Çev. Şükrü Alpagut, İstanbul, Otonom, 2017, s. 58.

²²² Mehmet Turan, Gülşah Parsak, "Yabancılaşma ve İş Tatmini İlişkisi: Bir Devlet Üniversitesi İdari Personeli Üzerinde Araştırma", **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:XX, No:2, 2011, s. 2-3.

“kötü yönetim tarzı, katı hiyerarşi, bürokrasi, sosyal yaşamdan yalıtılmış çalışma ortamı, düşük ücret, terfinin olmayışı gibi pek çok örgütsel etmen karşısında işinde tatminsizlik yaşayan bireyin bu memnuniyetsizliğini pek çok şekilde açığa vurması söz konusudur. İşinden doyum sağlayamayan bireylerde yabancılaşma, işten soğuma, işi geciktirme, devamsızlık, işgücü devri, dikkat bozuklukları ve çeşitli psikosomatik rahatsızlıklar görülmektedir.”²²³

Ancak, kapitalist formasyonun bütününden kaynaklı mevzubahis olumsuzlukların, yalnızca bürokrasiye indirgenemeyeceği ve kamudaki emek sürecinin neoliberal biçimini tam olarak yansıtamadığı düşünülmektedir. Klasik kamu yönetimi bakımından otonomist yaklaşımdaki “yadırgama”nın yanı sıra “işin reddi”ne olanak tanıyabilecek bu koşullar, neoliberal döneme tekabül eden rekabet, performans ve güvencesizliğin biçimlendirdiği öznelliğin, öz-sömürü yoluyla işe adanma zorunluluğunu içselleştirmesini anlamaya yetmemektedir. Üstelik toplumsal yeniden üretimin tamamında işe adanmayı gerekli kılan boyunduruk biçiminde, işin, yeniden üretim sorumluluklarını da sırtlanan kadınlar açısından, doğurduğu cinsiyetçi sonuçları anlamayı da olanaklı kılamamaktadır. Bu nedenle, biçimsel değil, ruhun ve bedeninin işe hasredilmesini gerektiren, mutlak boyunduruk döneminde yabancılaşmanın değişen anlamı ve feminist analizi de toplumsal yeniden üretim kavramının kapsayıcılığı ile mümkün olabilecektir.

Holloway, toplumsal ilişkilerin bütünlüğü perspektifinden yola çıkan kuramın yöntemini “nesnel mevcut toplum”un öznel reddi” cümlesinde isabetle özetlemiştir.²²⁴ Bunun için öncelikle öznelliklerimizi de analize katabilen kuramlara ihtiyaç duymaktayız. Ancak bu şekilde gerçekleşebilecek mevcut toplumun öznel reddi de karşı-yabancılaşma/fetişizm/yadırgama bağlamında mümkün olabilecektir. Çünkü, “yabancılaşmanın karşısında ve içindeyizdir”.²²⁵

²²³ A.e., s. 3.

²²⁴ John Holloway, a.g.m., s. 57.

²²⁵ A.e., s. 60.; Yalnızca ekonomik bir kategoriye değil toplumsal yaşamın bütününe sirayet eden bir duruma gönderme yapan yabancılaşma Foucaultyan iktidar kavramıyla da yakından ilişkilidir. Fakat Foucaultyan iktidar kavramı, oluşumuna dair kuram önermediğinden havada asılı kalmakta, bu nedenle, Ticsler’e göre, ancak “soyut emek merceğinden bakılarak yeniden tanımlandığında” daha iyi anlaşılabilir. Bu yapılmıca, “sermayenin insan niteliğini, insan yaşamını verimli bir niceliğe, nakde ve ürüne indirgemesinin her veçhesinde kendini gösteren kişi dışı bir tahakküm biçimi olduğu açığa çıkarılacaktır.” Bkz.; Sergio Tischler, “Şeyleşme Zamanı ve Başkaldırı Zamanı: Bazı Notlar,” **Açık Marksizm: Geleneklere Karşı**, der. Werner Bonefeld, Richard Gunn vd., Çev. Şükrü Alpagut, İstanbul, Otonom, 2017, s. 326-327.

3.4.6 Otonomist Yaklaşım Yönelik Feminist Eleştirinin Düşündürdükleri

Berardi'nin tanımladığı gibi, "*Ruhun boyun eğdirildiği, canlı, yaratıcı, dilsel, duygusal bedenselliğin değer üretimi marifetiyle kapsanıp içerildiği bir zamanda yaşıyoruz.*"²²⁶ Öte yandan toplumsal yaşamın devamında kadınların yüklendiği yeniden üretim emeğinin can alıcı önemi yerini hala korumakta. Öyleyse her ne kadar değişen ve dönüşen ilişkiler analize dahil edilse de feminist bir perspektifte yeniden üretimin önemi de vurgulanmalı, "*İçinde binlerce yıllık cinsiyetçi rol dağılımını*" içeren, ardında, "*asimetrik güç ilişkilerinin tüm bir tarihinin yattığı*"²²⁷ bu eşitsizlik ve indirgenemezlik analize dahil edilmelidir. Bu bağlamda Silvia Federici'nin son otuz yılda olup bitenin "*endüstriyel bir yeniden dönüşüm değil, sınıf ilişkilerinde toplumsal yeniden üretim sürecinden başlayan bir yeniden yapılandırma*"²²⁸ olduğu vurgusu önemlidir. Kamu sektörüne odaklanan konumuz açısından ise kadın istihdamının maalesef hala "ev işlerinin bir uzantısı"²²⁹ görünümünde olduğu tespiti ayrıca vurgulanmalıdır. Kamu yönetimi açısından kadınlar, sadece emek sürecinde değil, aynı zamanda "*onlar için ölümle yaşam arasındaki fark demek olan sağlık hizmetlerine ve çocuk bakımına erişmekten mahrum bırakıldıkları için de en ağır bedeli ödemişlerdir.*"²³⁰ Öyleyse feminist hareketten öğrenilecek olan şeylerden bir tanesi de yeniden üretimin içinde yaşadığımız "toplumsal fabrika"nın merkezinde olduğudur.²³¹

Marx'tan mülhem feminist analizlerin, kavramsal odakları "bakım emeği", "duygusal emek", "yeniden üretim" olarak farklılaşsa da tümünde yer alan emek tartışmasının açığa çıkardığı, emeğin "*sadece doğrudan sermaye üreten bir etkinlik değil, daha ziyade toplumsallığın ilişki ağlarını ve bu ağların devam ettirdiği özneleri de içeren bir toplumun kendisini üreten bir etkinlik*"²³² olduğu ve "ücretli

²²⁶ Franco "Bifo" Berardi, **a.g.m.**, s. 100.

²²⁷ Christian Marazzi, **a.g.e.**, s. 81.

²²⁸ Silvia Federici, **Sıfır Noktasında Devrim: Ev işi, Yeniden Üretim ve Feminist Mücadele**, Çev. Damlanur Meral vd., İstanbul, Otonom, 2014, s. 22.

²²⁹ **A.e.**, s. 56-57.

²³⁰ **A.e.**, s. 150.

²³¹ **A.e.**, s. 202.

²³² Kathi Weeks, **a.g.e.**, s. 17.

olsun olmasın, toplumsal olarak zorunlu olan kurucu pratikler”²³³ olduğudur. Yukarıda da değinildiği gibi, Hardt ve Negri’ye göre de günümüzde her türden emek biçimi toplumsal olarak üretken olarak kabul edilmelidir ve sermaye tarafından sömürülme süreci içerisindeki biyo ve psikopolitik üretimin bir parçası olarak anlaşılmalıdır. Joan Oksala, “*Hardt ve Negri’nin bu tartışmaya radikal müdahalesi meta üretimi ve toplumsal yeniden üretim arasında olduğu gibi üretken ve üretken olmayan emek arasındaki ayrımı reddetmeleri...*”²³⁴ olduğunu ifade eder. Kadınların yeniden üretim emeklerinin doğrudan toplumsal gerçekliğin üretiminde yer aldığı düşüncesi, proletarya veya Hardt ve Negri’nin kavramsal terminolojisi uyarınca, “çokluk”^a²³⁵ dahil olarak kapitalizme karşı mücadelede önemli özneler olarak görüldükleri bir bakış açısı geliştirilmesini sağlayabilmektedir.²³⁶ Fakat Joan Oksala, hala çekirdek aile biçimindeki izolasyon ve atomizasyona dayanan kapitalizmde, kadınların duygusal emeklerini de kapsayan ücretli ve ücretsiz emeklerinin vazgeçilemezliğinin, üretim ve yeniden üretim bağlamlarının da ayrıca vurgulandığı topyekün bir yeniden düzenleme talebini gerekli kıldığını haklılıkla belirtir.²³⁷ Bu bağlamda otonomist hareketin içinde yer aldıktan sonra onun feminist eleştirisine yoğunlaşan Silvia Federici’ye tekrar kulak vermek yerinde olacaktır. Federici’ye göre “*yeniden üretim işi, ‘yabancılaşmış emeğin’ doğasında var olan çelişkilerin en tartışmalı olduğu iştir ve bu nedenle devrimci pratiğin, tek sıfır noktası olmasa da sıfır noktasını oluşturmaktadır.*”²³⁸ Silvia Federici, feminizmin sömürge karşıtı hareketten aldığı ilhamla ücretsiz emek analizinin sınırlarını genişlettiğini ve ev ve evişinin fabrika sisteminin “öteki”si olmaktan ziyade temeli olduğunun görülmesini sağladığını belirtmektedir.²³⁹ Bu noktada konu, ister

²³³ A.e.

²³⁴ Joan Oksala, "Affective Labour and Feminist Politics", **Signs**, Winter 2016, p. 286.

²³⁵ Çokluk kavramının sınıfsal merceği bulanıklaştırdığına dair eleştiriler artık çoğu kişinin malumudur. Byung-Chul Han’ın eleştirisi ise başka bir cepheden, psikopolitikadan gelmektedir. Byung-Chul Han’a göre, proletaryanın çağcılını ifade edecek bir kavram olarak tedavüle sokulmak istenilen “çokluk” yalıtık ve kendisiyle kavga halindeki bireylerin açmazlarını görmezden geldiği ölçüde eksik kalmaktadır. Üstelik kendine yönelik öz-sömürüyü gerçekleştiren bireylerden oluşan “çokluk”un, “parazit nitelikli imparatorluğu” devirme kabiliyeti de tartışmalıdır. Bkz.: Byung-Chul Han, **a.g.e.**, s. 15.

²³⁶ Joan Oksala, **a.g.m.**, s. 286-287.

²³⁷ A.e., s. 300.

²³⁸ Silvia Federici (2014), **a.g.e.**, s. 14.

²³⁹ A.e., s. 17-18.

istememez Marazzi'nin "çorapların yeri" metaforuyla dikkat çektiği, hem "İçinde binlerce yıllık cinsiyetçi rol dağılımını" içeren, hem de eviçi emeğin değerlemesinin ölçülemezliği duvarına çarpmaktadır. Ardında, "asimetrik güç ilişkilerinin tüm bir tarihinin yattığı" bu eşitsizliği ve indirgenemezliği; Marazzi tüm bir kapitalist üretim tarzı bağlamında yorumlar. Marazzi'ye göre Adam Smith'ten bu yana iktisat bilimi bu ölçülemezliği yani emeğin niteliksel boyutunu ortadan kaldırma uğraşısı içindedir.²⁴⁰ "Çorapların yeri" meselesine daha yakından bakıldığında ev-içi emeğin nasıl da Marazzi'nin ifadesiyle post fordist döneme özgü ilişkisel emekle paralellik gösterdiği şaşırtıcıdır. Ağırlıklı olarak canlı emeğe dayanan ev içi emek teknolojik gelişmeye rağmen azalmak bir yana artmıştır. Çamaşır makinesi örneğinde olduğu gibi; "*buna eşlik eden değerler, estetik algılar ve kültürel standartlar (daha temiz, daha düzenli olma vb), kadınları ev içi emek biçimlerini çok çeşitli biçimlerde genişletmeye yöneltir.*"²⁴¹ Tahmin edilebileceği gibi sadece kişisel bakıma indirgenemeyecek olan bu emek, toplumsal ilişkileri sürdürebilmenin yolunu da sağladığından, canlı emeğin "özel alanda kamusal bir ilişkilene bağlamını" yeniden ürettiği görülmektedir. Bu nedenle Marazzi'ye göre;

"Ev içi emeğin belli bir sosyoekonomik bağlamın göstergeleri, imajları ve temsillerine dayalı *iletişimsel* ve sembolik bir emek gücü haline gelmesinin nedeni budur."; ücretli emek ve ev içi emeği kapsayan "İletişimsel ve ilişkisel emeğin neden olduğu yorgunluk, artık sadece fiziksel değil, işe bağlı stresle ilişkilendirilen yeni patolojilerin artışında da görüldüğü üzere, aynı zamanda zihinsel bir yorgunluktur."²⁴²

Aslında, bu tartışma yeni değildir. Feminizmin 2. dalgasından itibaren ev içi emeğin önemine dikkat çekilmiştir. Federici'nin de içinde yer aldığı Ev İçi Emek İçin Ücret Hareketi,²⁴³ ev işçisinin kapitalizmin yeniden üretimindeki asli yerini

²⁴⁰ Christian Marazzi, **a.g.e.**, s. 79-83.

²⁴¹ **A.e.**, s. 84.

²⁴² **A.e.**, s. 85.

²⁴³ Feminizm içi tartışmalı konulardan biri olarak ev işi için ücret talebi Silvia Federici'ye göre bu işin görünür kılınarak, ev işinin kadın doğasına atfedilmesinin yani bu toplumsal rolün reddidir ama aynı zamanda "daha fazla emek sızdırma gücünü baltalamak" olduğu ölçüde sermayeye karşı da girişilmiş bir mücadeledir. Bu anlamda Federici'ye göre "*yeniden üretim işinin değersizleşmesi, sermaye birikiminin ve kadın emeğinin kapitalist sömürsününün temel direklerinden biri*" olduğu için devleti "toplumsal ücret" ya da yeniden üretimi garantiye alan "güvenceli gelir" ödemeye zorlamak da önemli bir politik araçtır. Bunun karşısında ise ev işinin ücretlendirilmesinin geleneksel cinsiyetçi iş bölümünü yeniden üreteceği düşüncesi yer almaktadır. Nitekim ilerleyen sayfalarda görüleceği üzere yeni kamu işletmeciliğinin muhafazar ve otoriter rejimlerle hemhal olduğu son dönemde Federici'nin,

vurgulamış, böylece proleter ev kadını, yaşamın yeniden üretiminin öznesi olarak en azından kuramsal anlamda hak ettiği yeri bulmuştur. Toplumsal ilişkilerin doğrudan üretim ilişkilerine dönüştüğü vurgusuyla “toplumsal fabrika” kavramı da, bu perspektifin gelişmesinde önemli bir yere sahiptir ancak onun ötesindedir.²⁴⁴ Son otuz yılın toplumsal yeniden üretim sürecine dair bir dönüşüm olmanın yanı sıra Federici’nin belirttiği gibi sermaye maliyet unsuruna indirgediği ve bireysel sözleşmelere tabi kıldığı “...ücreti hem kimin işçi sınıfı olduğunu belirsizleştirmek hem de işçiler arasındaki bölünmeyi sürdürmek için kullanır.”²⁴⁵ Bununla birlikte;

"Ailenin toplumsal işlevini gizemlileştiren ücret ilişkisi yöntemi, sermayenin ücretli emeği ve toplumsal ilişkilerimizin ‘nakit para ilişkisine’ tabi kılınmasını gizemlileştiren yönteminin bir uzantısıdır. Biz Marx’tan ücretin kar sağlayan karşılıksız emeği gizlediğini öğrendik. Fakat işi ücretle ölçmek, aynı zamanda hayatımızın her anı sermaye birikimi için işlev görsün diye ailelerimizin ve toplumsal ilişkilerimizin üretim ilişkisine tabi kılındığını, *üretim ilişkilerine dönüştüğünü* de gizler. Ücret ve onun yokluğu, sermayeye işgününün gerçek uzunluğunu gizleme olanağı sağlar.”²⁴⁶

Bu konudaki tartışmalarda Melda Yaman’ın “*ataerkil ilişkileri kapitalizme kurban etmek*”²⁴⁷ uyarısı oldukça önemlidir ama Mariarosa Della Costa’nın “*kadınları ilgilendiren şey, onların emeklerinin sermayenin dışında kişisel bir hizmet*”²⁴⁸ gibi görünmesidir.”²⁴⁹ vurgusu da ayrıca yabana atılmaması gereken bir

evinin değerinin teslim edilmesine yönelik dile getirdiği, “toplumsal ücret”e karşılık gelmemekle birlikte, yeniden üretime dair alanlarda yapılan nakit transferleri, kadınları yeniden eve çağırmak üzere araçsallaştırılabildiğinden kadın özgürleşmesi bakımından oldukça riskli bir “Janus” olarak belirmektedir. Bu konuda Bkz.: Silvia Federici (2014), *a.g.e.*, s. 25, 35.; Stuart Shields, “The paradoxes of necessity: Fail forwards neoliberalism, social reproduction, recombinant populism and Poland’s 500Plus policy”, *Capital & Class*, 2019, pp. 1-17.

²⁴⁴ Silvia Federici (2014), *a.g.e.*, s. 19.

²⁴⁵ *A.e.*, s. 60.

²⁴⁶ *A.e.*, s. 59-60.

²⁴⁷ Melda Yaman (2019), *a.g.m.*, s. 202.

²⁴⁸ Burada Marx’ı hatırlarsak “*üretken*” emek tartışmasında, “*hizmet*” sektörünün bir tür feodal kalıntı olarak resmin dışında bırakıldığını, fakat gerçekte bakımın ve hizmetin ne kadar da sermaye ilişkisine dahil olduğunu belirtmek önemlidir. Gerçi Marx üretken emekçi olmayı yüceltmemiş ve hatta talihsizlik olarak nitelendirmişse de analizini bu şekilde sınırlandırması söz konusudur. Dolayısıyla feminist bir perspektifin amacı ev içi emeğin kapitalist bakış açısıyla ne kadar da “*üretken*” olduğunu teslim etmek değildir. Ama Silvia Federici’nin belirttiği gibi “*Marx’ın ev içi emeğe karşı görünür kayıtsızlığının temelinde tarihsel etkenler olduğu*” şüphesi diğer bir ifadeyle o tarihlerde kapitalizmin çekirdek ailesinin henüz tam anlamıyla yaygınlık kazanmadığı hatırd tutulmalıdır. Federici’nin ifadeleriyle bahsi geçen “*tarihsel denklemin bir tarafında proleter kadın diğer tarafında burjuva kadın vardı. Onbeş saatlik iş günü düşünüldüğünde proleterler açısından zaten “aile yaşantısı için ne yeterli zaman ne de uygun fiziksel koşullar mevcuttu.”* Çekirdek aile uzun işgününe karşı verilen

uyarıdır. Özellikle günümüzün toplumsal yeniden üretiminde “bakım krizi”nin²⁵⁰ açığa çıkardığı yeri doldurulamayan "*Yeniden üretim işinin emek yoğun bir süreç olduğu, en açık şekilde, en fiziksel öğelerinde bile güven duygusu vermeyi, rahatlatmayı, korku ve arzuları öngörmeyi gerektiren çocuk ve yaşlı bakımında görülebilir.*"²⁵¹ Bu bağlamda Federici, “küreselleşme” nin otonomistlerin kuramındaki gibi işçi sınıfının mücadelesine verilen bir yanıt değil, “*kadınların erkek bağımlılığına karşı, ev işinin iş olarak tanınması için, ırkçı ve cinsel hiyerarşilere karşı yürüttükleri mücadeleler*”²⁵²e bir yanıt olduğunu dile getirir. Nancy Fraser ve Tithi Bhattacharya gibi isimlerin de ücretli emeğin yanı sıra "yeniden üretime bir saldırı"yı da içeren “ikili atak”²⁵³ yorumuyla katıldığı bu görüşe göre “*Yeni dünya ekonomisi kendini güçlendirmek için, devletlerin toplumsal yeniden üretim sürecine*

mücadelelerin ardından ve “daha istikrarlı ve disiplinli işgücü” nün sermaye için elzem olduğunun anlaşılmasından sonra “emek gücünün yeniden üretiminin merkezi olarak örgütlenmesine sebep olmuştur.” Bu nedenle, “*Marksist tabiriyle denilebilir ki yeniden üretim işinin gelişmesi ve bunun sonucunda tam zamanlı ev kadınının ortaya çıkışı, emek sömürsünün biçimi olarak “mutlak”tan “nispi artı” değere” dayalı değer elde edilmesine geçişin ürünleridir.*” Bkz.: Silvia Federici (2014), **a.g.e.**, s. 55, 162.

²⁴⁹ Mariarosa Della Costa, “Women and the Subversion of the Community”, 25-26’dan aktaran **A.e.**, s. 47.

²⁵⁰ Nancy Fraser konunun bakım krizine indirgenebilmenin çok ötesinde sistemin kendini yeniden üretmesine dair olduğunu belirtmektedir. Toplumsal yeniden üretimin bu krizinin birbirinden yalıtılmak mümkün olmayan boyutlarından en önemlisi belki de “*finansallaşmış kapitalizmin toplumsal yeniden üretici çelişkileri*”dir. Bakım sorunu finansallaşmayla derinleşmiş olmasına rağmen kapitalist toplumun her formunda kendini gösteren genel bir çelişkisidir. Sorunun kaynağı, üretim alanının var olma koşullarını sağlayan yeniden üretimin hem değersiz hem de görünmez kılınması, kendine yeterli olmayan üretim alanının sınırsız birikim eğiliminin yer yer yeniden üretim alanına doğru genişleyip “kendi kuyruğunu yeme” noktasına gelmesidir. Finansallaşma çağının ücretlerdeki düşüş bağlamında kadınları istihdama çekmeye yönelten koşulları, sistematik yeniden üretimi devlete dışsal ama aile ve geleneksel yapıların sorumluluğuna içselleştiren, eşitsizlikleri derinleştiren bir görünüm sergilemektedir. Yeniden üretim hizmetini özellikle göçmen emeğin söz konusu olduğu piyasadan tedarik edebilme imkanı olanlarla, olmayanlar (ki buna ailesindeki yeniden üretimden feragat etmek zorunda kalan göçmen emeğin kendisi de dahil) arasında ikili bir yapının önceki döneme nazaran üretim/yeniden üretim çelişkisini yoğunlaştırdığı belirtilmektedir. Ancak üretim alanına bakıldığında ise toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik politikaların “uyumlulaştırma” ve farklılıkları benimsemeye yönelik multi-culti bir dilin ötesine gidemediğini de görülmektedir. Bu tespitler son bölüm açısından oldukça mühimdir. Üst sınıflara ait istisnai örnekler haricinde daha çok Batı kapitalizmini akla getiren bu ifadeler Kumkum Sangari’nin, “yeniden aileleştirme” ya da “toplumsal yeniden üretimin kimi aşamalarının piyasaya aktarımı”na yönelik iki yöntem olduğu tespitiyle düşünüldüğünde daha açık hale gelmektedir. Buna göre, ilk yöntem daha çok güneyde ikincisi ise güneyden kuzeye doğru yönelen ve yine çoğunlukla kadınlardan oluşan göçmen emek dolayımıyla kuzeyde geçerlidir. Bkz.: Kumkum Sangari, **a.g.m.**, s. 352-357.; Nancy Fraser, “Crisis of Care? On the Social-Reproductive Contradictions of Contemporary Capitalism”, **Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentring Oppression**, 2017, Ed. Tithi Bhattacharya, pp. 21-33.

²⁵¹ Silvia Federici (2014), **a.g.e.**, s. 181.

²⁵² Silvia Federici (2014), **a.g.e.**, s. 150

²⁵³ Tithi Bhattacharya (2017) “How Not to...”, **a.g.m.**, s. 68-93.

*fazla yatırım yapmamasına bel bağlar.*²⁵⁴ Ayrıca bunda sermayenin “emek gücünün yeniden üretimine yatırımın illaki daha yüksek bir iş üretkenliğine dönüşmediğini”²⁵⁵ idrak etmesi de etkindir. İşçileri “*kendi yatırımlarından sorumlu mikro girişimciler*”²⁵⁶ olarak değerlendiren bir ideoloji ve politika ortaya çıkmıştır ki bu durum devlet desteğinin geri çekildiği sağlık, eğitim yeniden üretim alanlarını da sermaye birikimine açmıştır.²⁵⁷ Dolayısıyla yeniden üretimin “toplumsal fabrika”nın merkezinde olduğu açıktır. Bu bağlamda Hardt ve Negri’nin “duygulanımsal”²⁵⁸ ve “maddi olmayan emek” kavramları da bu bakış açısından yoksun olduğu gerekçesiyle eleştiriyi hak etmektedir. Duygulanım gerektirmesi ve üretimin maddi olmayana doğru genişlediği önermesi üretim ve yeniden üretim arasındaki ayrımın bulanıklaştığı görüşüne yaslanır. Oysa Federici’ye göre yeniden üretim, örneğin bir yaşlı bakımı meselesinde duygusal emek bahsinde geçen “güleryüzlü” olmanın ötesinde “*yeniden üretilcek insana bütünüyle sorumlu olmayı ve neredeyse hiçbir şekilde ‘maddi olmayan’ olarak düşünilemeyecek bütün bir ilişkiyi gerektirir.*”²⁵⁹

²⁵⁴ Silvia Federici (2014), **a.g.e.**, s. 151-152.

²⁵⁵ **A.e.**, s. 172.

²⁵⁶ **A.e.**; Kadınları güçlendirmeye yönelik bir politika olarak gündeme getirilen mikro girişimcilik ve mikro kredilerin, kadın dostu olduğu iddiası, “güvenilmez” addedilen yoksulların, yaşamları boyunca tabi tutuldukları ataerkil mekanizmalar sonucunda sorumlu ve uysallaştırılmış kadınlara yönelik görece bir güvene dayalı borçlandırma ile “yoksulluğun yönetimi”nde işlevselleştirilmektedir. Bununla birlikte bir yandan kredi almaya muvaffak olabilenlerin sınıfsal konumlarına ve dolayısıyla dünyayı algılayışlarına dair yarattığı kafa karışıklığının ötesinde genellikle geleneksel cinsiyetçi iş bölümüne uygun alanlara dair olmasına rağmen cinsiyet eşitlikçi bir politika güdüldüğü izlenimi yaratılarak ataerkil kapitalist sisteme soluk aldırılmaktadır. Bkz.; Nuray Ergüneş, “Kadınlara Yönelik Kredi Biçimleri ve Kadın Emeginin Enformelleşmesi”, Der. Saniye Dedeoğlu, Melda Yaman Öztürk, **Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emegi: Türkiye Örneği**, SAV Yay, 2010, s. 183-213.; Reyhan Atasü Topçuoğlu, “Nuray’ın ardından”, **Nuray Ergüneş İçin Yazılar: Finansallaşma, Kadın Emegi ve Devlet**, Ed. Elif Karaçimen vd., İstanbul, SAV, 2019, s. 53-59.

²⁵⁷ Silvia Federici (2014), **a.g.e.**, s. 172-173.

²⁵⁸ Silvia Federici, duygulanımsal emek kavramı yerine, yeniden üretim emegi kullanımını tercih etmesini, “*baskın özelliğinde duygulanımsal emek, insanın yeniden üretiminin gereksindiği çalışmanın sadece sınırlı bir bölümünü anlatır ve feminist yeniden üretim işi kavrayışının yıkıcı potansiyelini siler.*” cümleleriyle açıklamaktadır. Ayrıca Hardt ve Negri’nin “*ekonominin küresel yeniden yapılanmasının yarattığı yeni üretim biçimlerinin halihazırda daha özerk, daha elbirliğine dayalı çalışma biçimleri bakımından olanaklar sağladığı*”na dair naif bakış açılarını yaşanan tahribat karşısında paylaşmadığını belirtmektedir. Bkz.; **A.e.**, s. 170, 179.

²⁵⁹ Bu itibarla yeniden üretim karşısında bakım emegi kavramı bile indirgeyici olabilmektedir. Çünkü bu işin fiziksel ve duygusal boyutları birbirinden ayrılmaz bir nitelik sergilerler. Federici’nin cümlelerinde sarıh bir biçime bürünen konunun yaşamlarımıza dokunan özeti şudur; “*İnsanın yeniden üretiminin meta üretiminden ayıran şey, yeniden üretim içindeki görevlerin bütünlüklü karakteridir. Ashında, bir ayırım devreye girdiği ve yaşlı insanların (ya da çocukların) duygusal ya da ‘duygulanımsal’ tepkileri ve genel olarak varlık koşulları dikkate alınmaksızın yıkıldığı, tarandığı, masaj yapıldığı, ilaç verildiği sürece, radikal bir yabancılaşma dünyasına girmiş oluyoruz.*

Öyleyse, Silvia Federici'nin kadınlar söz konusu olduğunda mutlak olanının daimi olduğu ama toplumsal bütün esas alındığında neoliberal döneme denk düştüğü vurgusu hatırdaki tutularak Read'ın, biçimsel ve gerçek boyunduruk arasındaki en iyi ayrımın yeniden üretimin rolünü kavramakla yapabileceğimiz önermesi anlamlıdır. Bu da en iyi, öznelğin biçimsel ve gerçek tahakküm içindeki rolü üzerinden anlaşılabilir. Buna göre, *“Biçimsel tahakkümde öznelğin üretimi aslen yeniden üretimle bağlantılıdır, gerçek tahakkümde ise öznelğin üretimi sermaye için başlı başına üretken hale gelir.”*²⁶⁰ Biçimsel boyundurukta yeniden üretim işlevi gören okul, aile, devlet gibi alanlar gerçek boyundurukta *“kendi başına artı değer üreten birer sanayiye dönüşür.”* dolayısıyla evvelce üretken olmayan tanımına giren alanlar *“doğrudan veya potansiyel olarak sermaye için üretken hale geldiği noktaya varır.”*²⁶¹ Fakat bu, Read'ın ve çoğu otonomist ileri sürdüğü gibi, üretim ve yeniden üretim arasındaki ayrımın bulanıklaştığı anlamına gelmekten ziyade Federici'nin vurguladığı gibi yeniden üretimin toplumsal fabrikanın merkezine oturduğuna işarettir.

3.4.7 “Mutsuzluk Fabrikası”

Şimdi, buraya kadar anlatılmaya çalışılanın kamu yönetimi disipliniyle olan ilişkisini, daha açık olarak, geleneksel kamu yönetimi ile biçimsel boyunduruğu ve yeni kamu işletmeciliği ile mutlak boyunduruğu paralel okumaya temayül edişimizin nedenlerini özetlemeye çalışalım. Biçimsel boyunduruğun özelliklerinin klasik kamu yönetimi paradigmasının kimi yönleri ile örtüştüğü düşünülmektedir çünkü diğer bölümlerde ayrıntılandırılmaya çalışıldığı gibi webergil bir rasyoneliteye dayanan klasik kamu yönetimi boyunca ücretli emek biçimsel de olsa “kamu hizmeti” görevini ifa etmekteydi. Bununla birlikte, “ücretle üretkenlik seviyesi arasında bağ” yoktur. Yani, ücret çalışma süresine bağlı olarak değişen derece/kademelendirme

‘Duygulanımsal emek’ teorisi bu sorunsalı ve yaşamın yeniden üretilmesindeki karmaşıklıkları göz ardı eder.” Bkz.; A.e., s. 203-204.

²⁶⁰ Jason Read, a.g.e., s. 226.

²⁶¹ A.e., s. 245.

dolayısıyla cüzi farklılıklar içeren “bağımsız değişkendir.”²⁶² Üstelik ideolojik tabiiyeti içermekle birlikte dışsal bir zora dayalı disiplin önemli ölçüde yeterli olup ruh henüz işe koşulmamıştır. Bu itibarla biçimsel boyunduruk kategorisi altında değerlendirilmeye de uygun görünmektedir.

Mutlak boyunduruk koşullarına baktığımızda ise analogiyi derinleştirebileceğimiz başka bağlamların da varlığı dikkat çekicidir. İlk olarak kamu hizmetinin metalaşmasıyla karşılaşmaktayız ki “*Kapitalizmin, birinci hedefi toplumsal bakımdan yararlı nesneler üretmek*”²⁶³ olmadığından yeni kamu işletmeciliği, fordist dönemdeki dolayılara gerek duymaksızın kapitalizmin neoliberal biçimine en uygun düşen yönetsel biçim olarak değerlendirilebilir. Kullanım değeri başka bir ifadeyle toplumsal yararlılığı olan ürün²⁶⁴ veya hizmet üretimi amacı yeni yaklaşımın sorunsalları arasında bulunmamaktadır. Dolayısıyla, devlet aygıtının içsel yapılanmasındaki “*emek gücünü metaya dönüştürmek için gereken ilişkileri*”²⁶⁵ yerleşikleştirmenin hipotezi olarak oldukça işlevseldir. Bu bağlamda “*Güvencesizlik/eğretilik, tüm bir üretim döngüsünün dönüştürücü ögesi*”²⁶⁶ olduğu gibi kamu sektörünün de bir eğilimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Üstelik mutlak boyunduruk, teknolojik süreçlerin, emeğin verimliliğini artırmak amacıyla üretim sürecinde kullanımına işaret ettiği ölçüde, kamu yönetimine de içkindir. Yani, yeni kamu işletmeciliğinde de emek süreci, teknolojiye bağlı özellikler yoluyla²⁶⁷, iletişimin ama aynı zamanda denetimin arttığı bir nitelik arz

²⁶² Jason Smith’in Berardi’nin *Ruh İşbaşında* adlı kitabına yazdığı “Ruh Grevde” başlıklı önsözünden esinlenilmiştir. Bkz.: Franco “Bifo” Berardi, *a.g.e.*, s. 9-17.

²⁶³ Louis Althusser, *a.g.e.*, s. 60.

²⁶⁴ *A.e.*

²⁶⁵ Jason Read, *a.g.e.*, s. 64.

²⁶⁶ Franco “Bifo” Berardi, *a.g.e.*, s. 166.

²⁶⁷ Yeni kamu işletmeciliği uygulamalarıyla birlikte kamu emekçilerinin mutlak boyunduruk şartlarına geçmesinde teknolojinin önemini vurgulaması açısından Meijer’in bürokraside e-mail kullanımı gibi teknolojik gelişmelerin devreye girmesiyle kendiliğinden anti hiyerarşik ve post bürokratik bir yapının oluşmadığı argümanını temellendirdiği makalesi de önem taşımaktadır. Makalede post bürokrasinin anahtar kavramı; yatay koordinasyon, ağ etkileşimi ile hiyerarşi ve “gayrişahsi formda belgelenen” emek süreci ilişkisi sorgulanmaktadır. Bu bağlamda emeğin somutlandığı ürün olarak “kendine has bir stili ve kişisel olmayan/resmi biçimiyle” yazılı doküman kritik önemdedir çünkü iddia e-mailin daha az hiyerarşiye yol açacağı yönündedir. Makaleye göre ise, ortaya çıkan sonuç, post bürokratik değil, bürokratik ve ağ biçimlerinin bir hibridi olan “geç bürokratik” bir yapılanmanın zuhur ettiğidir. Yeni tip bir yazılı doküman olan e-mail, bürokrasiyi artırmasa da “hiyerarşinin gölgesinde bir ağ yaratmakta”, bürokrasi aşılacak yerine “radikalize” olmakta ve hiyerarşi dikeyden yataya geçmenin

etmektedir. Konuya bir de yabancılaşma/yadırgama bağlamında yaklaşmak mümkündür. Örneğin Yeni kamu işletmeciliğinin, retorik düzeydeki bürokrasi eleştirisini ele alalım. Diğer bölümlerde ayrıntılarıyla değinildiği gibi bu eleştiride klasik kamu bürokrasisinin tümüne Kafka'nın eserlerindeki gibi süregelen bir muğlaklık ve işlevsizlik ithamları yapılırken "yeni" yaklaşımın sunduğu çözümde yöneticiler hala tabandaki emekçiler açısından yüz yüze iletişimin mümkün olmadığı, "*belli belirsiz hayali varlıklar olarak*"²⁶⁸ kalmaktadırlar. Yani yöneticilerle emekçiler arasında herhangi bir insani ilişkinin gelişiminin söz konusu olmadığı koşullar yeniden üretilmektedir. Buna ek olarak yeni öznellik biçimlerinin dayattığı bireyci, rekabet odaklı ilişkiler hala bir yabancılaşma veya otonomist bir tabirle yadırgama kavramları etrafında sorgulanmaya açık olduğunun göstergesidir. Bunu, kamu emekçisinin günbegün yaşadığı hiçlik ve beyhudelik duygularını "*...insanın bir amaca bağlı pratiklerinden koparılması ve bunların bağımsız bir güce dönüştürülmesi, emeğin ürününü bir metaya dönüştürür...*"²⁶⁹ cümleleriyle düşündüğümüzde bir anlama ulaşabiliriz: "*Emeğin değerle temsil edilmesi ve üreticiler arasındaki toplumsal ilişkilerin metalar arasındaki değer ilişkileri biçimine bürünmesi, özgürlükten yoksun olmak ve insanların kendi yaşamlarını denetleyememesi demektir.*"²⁷⁰ Fakat burada başka bir bağlam da söz konusudur. Yabancılaşma artık öznel ve sınıfsal anlamda işin reddine götürecek umutsuz bir farkındalığa neden olamamaktadır. Berardi'nin vurguladığı gibi mutlu olmanın yalnız mümkün değil aynı zamanda zorunlu olduğu, evrensel rekabete coşkuyla katılmanın salık verildiği²⁷¹ koşulların "mutsuzluk fabrikası" ile sonuçlanması ise şaşırtıcı olmasa gerektir. Yalnızca gerçeklik algımızın değil "*gerçekliğin kendisinin de parçalı olduğu*"²⁷² bir dünyada "*toplum atomlara ayrılmış ve paramparça*

çok ötesinde hibritleşerek genişlemiş, emir-kontrol kapsamlı bir gözetlemeye dönüşmüştür. Bkz.:

Albert Jacob Meijer, **a.g.m.**, s. 432.

²⁶⁸ Bertell Ollman, **a.g.e.**, s. 332.

²⁶⁹ Werner Bonefeld, Olgu Karan, "İlksel Birikimin Sürekliliği: Meta Fetişizmi ve Toplumsal Kuruluş", **Açık Marksizm: Geleneklere Karşı**, Der. Werner Bonefeld, Richard Gunn vd., Çev., Şükrü Alpagut, İstanbul, Otonom, 2017, s. 284.

²⁷⁰ John Holloway, **a.g.m.**, s. 217.

²⁷¹ Franco "Bifo" Berardi, **a.g.e.**, s. 86.

²⁷² John Holloway, **a.g.m.**, s. 217.

*görünür, gerçekte de öyledir.”*²⁷³ Bu parçalanmayı benliğinde yaşayan ve yadırgama haliyle ayırımına varabilen hatta reddeden emekçiler de yok değildir. Fakat Cleaver’ın belirttiği gibi “*Ana akım burjuva toplumsal kuramında, entegre edilemeyen ve başa çıkılamayan işçi sınıfı otonomisini nitelemek için sayısız terim mevcuttur: sapkın, suça meyilli, ezik, eğitimsiz, ilkel, geri, az gelişmiş, suçlu, yıkıcı, şizofren, gelişmemiş, paranoyak, hasta vb.*”²⁷⁴ Mevzubahis öznenin kadın olduğu düşünüldüğünde bu terimlerin alabileceği içerik ve kapsamın genişliği hakkında ayrıca bir liste yapılmasına gerek yok sanırım. Bunun karşısında ise Negri’nin kavramsallaştırdığı “kendini değerli kılma” (**autovalorizzazione**) önemli bir panzehir olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁷⁵ Cleaver’ın belirttiği gibi buradaki kendiliğin hem bireye hem de karmaşık ancak kolektif sınıf öznesine atıfta bulunabileceğini belirtmek önemlidir.²⁷⁶ Bu kavramın feminist analizdeki güçlenme kavramıyla yakınlığı açıktır. Fakat toplumsal bir dayanak söz konusu olmadıkça bireysel güçlenmenin tam olarak gerçekleşebilmesi de tartışmalı bir konudur. Sonuç olarak anti-bürokratik retorikle yola çıkan yeni kamu işletmeciliğinin bu temel kriterde bir değişikliğe gitmediği ve gidemeyeceği anlaşılmaktadır. Kapitalizmin tarihsel seyrinde görevde süreklilik ve azledilemezlik gibi kamu emekçilerine doğru yaygınlaşan “güvence” ise, yeniden bürokrasinin özgül yönetsel ilişkiye dahil olan kısmına çekilirken, kamu emekçileri üzerindeki baskı sermayeyle olan “binlerce görünmez bağ”²⁷⁷ın artışıyla paralel olarak yoğunlaşmıştır. Subsumption kavramı sayesinde analiz edilebilen bu yoğunlaşmanın yanı sıra ayrıcalıklı ve sürekli bir memur kadrosunun çekirdek bürokrasi için sürdürüldüğü, bunun dışında kalan geniş emekçi kitlelerin ise proletaryaya itildiği anlaşılmaktadır. Kuramsal olarak, kapitalizmi sorunsallaştırmadığından bürokrasiyi kırmak gibi bir niyetten değil toplumsal müştereklere doğru genişleyen sermaye birikimi önündeki engelleri kaldırmak ve emek sürecini metalaştırmak adına var olan bürokrasi eleştirisinden

²⁷³ A.e., s. 219.

²⁷⁴ Harry Cleaver, “Marksist Kuramda Sınıf Perspektifinin Terse Çevrilmesi: Değerlenmeden Kendini Değerli Kılmaya”, **Açık Marksizm: Geleneklere Karşı**, Der. Werner Bonefeld, Richard Gunn vd., Çev. Şükrü Alpogut, İstanbul, Otonom, 2017, s. 192.

²⁷⁵ Bu yönde feminist bir okuma için Bkz: Kathi Weeks, a.g.e., b.a.

²⁷⁶ Harry Cleaver, a.g.m., s. 200.

²⁷⁷ Kurthan Fişek, a.g.e., s. 26.

bahsetmek mümkün görünmektedir. Giderek yaşamayı gölgeleyerek yürütmeyi hatta kişiselliği öne çıkaran otoriter rejimlerle birlikte de gerileyen değil özellikle güvenlik aygıtlarında artan bürokratikleşme de bunu doğrulamaktadır.

Fakat elbette tezimizin kapsamı yalnızca bu tespitleri yapmakla sınırlı değildir. Boyunduruk kavramının yeni kamu işletmeciliğini sorgulamadaki önemini teslim etsek dahi, tezimizin odağını oluşturan toplumsal cinsiyet bağlamı henüz açık değildir. Öyleyse bunun için toparlayıcı nitelikte bir hatırlatma yapmamız yerinde olacaktır. Bir önceki bölümde aktarılmaya çalışıldığı gibi, feminist perspektif, mutlak/gerçek boyunduruğun esas nüvesinin “yeniden üretim” olduğunu görmemizi sağlamaktadır. Hatta neoliberalizm, “yeniden üretime bir saldırı” olarak işlerlik kazanmaktadır ki yarattığı yıkım en çok kadınları hedef almaktadır. Bu yıkım, birbirinden analitik olarak ayrıştırılsa dahi birbirinin tamamlayıcısı durumundaki eviçi ücretsiz emek ve ücretli emeğin ikisi için de söz konusudur. Çünkü kadınların ücretli emek piyasasındaki güçsüzlüğünün temeli ücretlendirilmeyen ve değersizleştirilen ev işinin kadınların omuzlarında olmasıdır. Dolayısıyla kadınlar söz konusu olduğunda istihdam “ev işlerinin bir uzantısı” olarak görülmektedir. Yukarıda değinildiği gibi, otonomist yaklaşım, deneyimlediğimiz çağı, yani mutlak boyunduruk sürecini, ruhun da işe koşulduğu “toplumsal fabrika” üzerinden okumaktadır. Bu okumanın feminist biçimi ise yeniden üretimin bu fabrikanın merkezinde olduğudur. Bu noktada, Althusser’in içkin nedensellik kavramına bağlı kalarak, yeni kamu işletmeciliğinin feminist eleştirisinde, neoliberalizmin ve muhafazakarlığın içkin bir nedensellikle bağlı olduğunu, birinin diğerinin nedeni veya sonucuna özdeş olmayıp Etienne Balibar’ın “*her birinin tarihi, diğerinin içinden geçer, kendi sonuçlarının etkin nedeni de diğerindedir.*”²⁷⁸ yorumu önem kazanmaktadır. Bu bakış açısına Ayşe Düzkan’ın açıklayıcı ama aynı zamanda konuyu toparlayıcı yorumunu eklemek de mümkündür; Neoliberal politikalar işçilerin yaşamından çaldıklarına karşı sus payı olarak onlara, şimdilerde muhafazakarlık kisvesine bürünen ataerki aracılığıyla, kadınlar üzerindeki

²⁷⁸ Etienne Balibar, “The Infinite Contradiction”, 160’dan aktaran Jason Read, **a.g.e.**, s.23.

tahakkümünü artırmayı vaat etmektedir.²⁷⁹ Hatırlarsak Federici'ye göre de sermayenin biri orta sınıf diğeri işçi sınıfı ailesi için ikili bir politikası vardır. İkincisinde daha fazla “maçoluğun” bulunması rastlantı olmanın ötesinde, işte en çok darbe alan erkeğe karşılık evde daha çok köleleşen daha itaatkar bir kadına gereksinim duyulmasıdır.²⁸⁰ Devlet iktidarının özsel bileşenlerinden olan cinsellik ve yönetimi özellikle hızlı yeniden yapılanmaların söz konusu olduğu çağımızda çok daha önemli hale gelmekte, bir düzenleme biçiminden diğerine geçişteki eşiği aşmak için ve bazen de kısa dönemli politik ve mali kaygıların ötesinde bir önemi haiz biçimde, devletin “beka” meselesinde, cinselliğin yönetimi işlevselleştirilmektedir.²⁸¹ Öyleyse, mevcut maddi koşullar bağlamında kadınların ücretli işlerde çalışma olanağını elde edebilmeleri, üzerlerindeki yeniden üretim sorumluluklarından feragat etmelerine yetmemekte, yeniden üretim hala toplumsal fabrikanın can damarını oluşturmaktadır. Bu “çifte sömürü”yle var olabilen mutlak boyunduruk koşullarında kadınların ev içindeki yeniden üretim emeklerini de kamu emekçileri olarak ürettikleri emeği de yalıtım mümkün değildir. Bu nedenle boyunduruk kavramı bağlamında yeni kamu işletmeciliğinin feminist eleştirisi, Hardt ve Negri'den esinlenilerek şöyle de yapılabilir; kamunun sermayenin imajına uygun bir biçime dönüştürülmesinin cinsiyetçiliği hiçbir istatistiğin yakalayamayacağı bir eğilimin analizi olduğundan oldukça zordur.²⁸² Ama yine de bu eğilim, toplumsal yeniden üretim ve boyunduruk kavramlarının ışığında analize tabi tutulabilir.

²⁷⁹ Ayşe Düzkın patriyarka kavramını tercih etmektedir ama tezde kavramlara dair bütünsel kullanım gerekliliği, içeriği tahrip etmeme ümidiyle, ifadeyi ataerki olarak düzeltmeyi gerekli kılmaktadır. Bkz.; Ayşe Düzkın, “Bu erkeklikle ne yapacağız?”, (çevrimiçi) <https://artigercek.com/yazarlar/ayse-duzkan/bu-erkeklikle-ne-yapacagiz> Son Erişim Tarihi: 19.05.2020.

²⁸⁰ Silvia Federici, **a.g.e.**, s. 33.

²⁸¹ Jyoti Puri, cinsellik çalışmaları, yönetimsellik, feminist çalışmalar ve post kolonyal hattı aynı örnekte dokuyarak “seksüel/cinsel devlet” kavramını açıklamaktadır. Buna göre cinselliği düzenlemenin yanı sıra aynı zamanda onu üretme zorunluluğunda olan devlet biçimleri ile cinsel normativite arasındaki yakınsama nedeniyle cinselliğin anlamı ve değişkenlerinin devlet kurum ve söylemlerinde yer alması şaşırtıcı olmaktan ziyade temel unsurlardandır. Kapitalist devlet açısından düşünüldüğünde ise toplumsal yeniden üretim perspektifinde üretim alanını var eden yeniden üretim emeğinin zorunluluğu heteronormatif yapının kaçınılmazlığının da göstergesidir. Bu nedenle, cinselliğin “irrasyonel ve tahripkar” olabilen içeriğinin belirsizliği, belirli, düzenli ve öngörülebilir, tek kelimeyle ifade etmek gerekirse, “yönetilebilir” hale getirilmelidir. Bkz.: Jyoti Puri, “States’ Sexualities: Theorizing Sexuality, Gender and Governance”, **The Sage Handbook of Feminist Theory**, Ed. Mary Evans vd., Sage, 2014, pp. 343-358.

²⁸² Michael Hardt, Antonio Negri (2011), **a.g.e.**, s. 129.

Kamudaki emek sürecinde cinsiyete dayalı farklılaşmanın görgül biçimi hiyerarşik mevkilere ulaşmada yaşanan ayrımcılıktan, başka bir tabirle “cam tavan” denilen ataerkil süreklilikte açığa çıkmaktadır. Bu süregelenliğe rağmen fordist unsurlara dayanan klasik kamu personel rejiminde tabandaki emekçiler açısından ücret bağlamında biçimsel bir eşitlik söz konusuysa yeni kamu işletmeciliği bu eşitliği özellikle “performans” bağlamında yıpratma eğiliminde olduğundan cinsiyetçiliği derinleştiren unsurlar içermektedir. Klasik modelden yeni kamu işletmeciliğine dönüşüm, bürokratik hiyerarşiyi ortadan kaldırmanın aksine, üretim sürecindeki hiyerarşinin niteliğini değiştirerek yoğunlaştırıyorsa kamu emekçisi kadınlar da ataerkil kapitalizmin kontrol ve denetiminin daha yoğun yaşandığı koşulların baskısı altındadır. Yukarıda kamu emekçilerinden farklı sınıfsal konumlara ait olduğuna değinilen yöneticilerin, teknolojinin de yardımıyla hiyerarşinin tabanındaki işçileri daha fazla kontrol etmesi biçiminde işlerlik kazandığı vurgulanmıştı. Yönetilenlere / emekçilere, “*çalışmanın kendi inisiyatiflerine bırakılmayacak çocuklar muamelesi yapmak*”²⁸³ ataerkinin uzun erimli yöntemleriyle de uyum halindedir. Emir-itaat ilişkisine dayanan hiyerarşinin emek sürecine dair bir zorunluluk olmadığı bilincine sahip bir perspektif eşliğinde, kadınların hiyerarşinin üst mercilerinde neden bulunmadığının sorgulanması önemli ve gerekli olmakla birlikte hedefi daha çok kadının “lider/yönetici” konuma gelmesiyle sınırlamak da feminist bir yaklaşımın uzağına düşmek anlamına gelecektir. Öte yandan yapısal olarak eril nitelikteki kurumlarda bireysel güçlenme yoluyla gerçek bir dönüşüm sağlamak pek de olanaklı görünmemektedir.

Kamu sektörünün mutlak boyunduruk koşullarıyla paralel okunmasına yol açan esneklik ve güvencesizlikten kaynaklı sorunlar ve yukarıda değinilen eviçi emekle uğraşma zorunluluğu devam etmektedir. Öyleyse yalnızca görgül düzeyin analiziyle anlaşılmayacak mutlak boyunduruk koşullarında kadınların ev içindeki yeniden üretim emeklerini de kamu emekçileri olarak ürettikleri emeği de toplumsal sermayeden ayırmak mümkün değildir. Yani, toplumsal fabrikadaki çalıştırma rejimlerini anlamak üzere kullanılan mutlak boyunduruk kavramı bağlamında yeni kamu işletmeciliğinin feminist eleştirisi, yine Hardt ve Negri’ye kulak verilerek

²⁸³ Murray Bookchin, *a.g.e.*, s. 151.

kamu sektöründe de üretimin biyopolitik²⁸⁴ hatta psikopolitik hale gelmesi üzerinden de yapılabilmektedir.²⁸⁵ Konuyu daha sonraki bölümlerde özellikle Türkiye bağlamında tartışmak üzere şimdilik noktalarken tekrar Camilla Stivers’a başvuracağız. Stivers’a göre zorunluluk alanı, "*daima yemek, kan, kirden mürekkep yaşamsal zorun üreticisi*"²⁸⁶ olan kadınlar açısından ücretli emekten özgürleşmekten çok daha fazlasını ima eder. Dolayısıyla Stivers’ın hatırlattığı "kalpsiz dünyanın kalbi" tabiri bile kadınlar açısından geçerliliğini yitirmekte, bu ise çok daha zalim ve sınırlayıcı bir zorunluluk alanına işaret etmektedir. Ama Stivers’ın bu sert çekirdeği yontmaya devam etmek gerektiği önerisi, örneğin kamu yönetiminin bölüşüm ilişkileri ve yeniden üretime dair potansiyeli nedeniyle dikkate değer ve toptancı bir yaklaşımla kenara itilemeyecek kadar da hayatidir. Neyse ki, ekonomi politığın cinsiyete dair "stratejik sessizliğini" ve yeniden üretim kavramının değerini öne çıkaran feminist çalışmalar sayesinde bugün tüm yaşam pratiklerini birlikte ele almaya olanak tanıyan toplumsal yeniden üretim kavramının ışığına ulaşabildik.

Bu minvalde, sorun ve belki de çözüm şu şekilde de ortaya konulabilir; biteviye bir tehlike ve güvencesizliğin yarattığı bir tahribat olarak ortaya çıkan ve herkesi kapsayan bir öznelilik biçimi olarak "kırılganlaşma" artık toplumsal bir yönetim aracı işlevi görmekte, toplumsal fabrikayı mutsuzluk fabrikasına çevirmektedir.

"...Hesaplanamaz olandan duyulan korku, yönetme ve özneleşme tekniklerine işaret" etmekte ve "ölçülemez olanı ölçen düzensiz kültürle"²⁸⁷ birleşmektedir. Burada yönetim sanatının bam teli, özneleri sürekli teyakkuz halinde tutmak, egemenleri (iktidarı) gerekli ve meşru kılacak güvenlik eşliğini, -rehavet ve isyan aralığında- yönetmektir."²⁸⁸

"Güvencesizlik, yaralanabilirlik, istikrarsızlık/tehlike unsurlarından oluşan" bir öznelilik hali olarak kırılganlıktan söz ettiğimizde, bir yönetim yaklaşımı olan yeni kamu işletmeciliğini de "kırılganlaş(tır)ma", "kırılgan kılma" hali üzerinden düşünebiliriz. Varoluşsal olarak kırılganızdır, "*Çünkü hayat kırılgandır ve özellikle*

²⁸⁴ Michael Hardt, Antonio Negri (2011), *a.g.e.*, s. 129.

²⁸⁵ Byung-Chul Han, *a.g.e.*, b.a.

²⁸⁶ Camilla Stivers (2007), *a.g.m.*, s. 476-477.

²⁸⁷ Isabell Lorey, *Kırılganların Yönetimi*, Çev. Nurhayat Köklü, İstanbul, Otonom, 2016, s. 18.

²⁸⁸ *A.e.*, s. 26.

*bakıma ve yeniden üretime bağlıdır.”*²⁸⁹ Öte yandan kapitalizmin daimi kırılmalık üretimiyle varolabildiği düşünüldüğünde istisnai olanın buna karşı görece bir güvence sağlayan refah devleti şemsiyesi olduğu da ileri sürülebilir. Üstelik kadınlar ve diğer ezilen gruplar açısından hiçbir dönemde açılmayan bir şemsiyedir bu. Bu anlamda toplumsal koruma sistemlerinden mahrumluğun katmerleştirdiği politik ve ekonomik kırılmalardan kaynaklanan somut korku ile “ölümlü yaşamın önlenemez tehlikesizliklerine” dair varoluşsal kaygının içiçe geçtiği ve birbirini tetiklediği öznellik biçimleri "zamanımızın ruhu"nu yansıtmaktadır. Lorey’in belirttiği gibi “*Çoğunluk için, bir süredir varoluşsal yaralanabilirlikten kaynaklı kaygılı üzüntü, kırılmalardan kaynaklanan korkudan ayırt edilemez hale gelmiştir. Artık tahmin edilemez olana, planlanamayana ya da olumsuzluğa karşı güvenilir bir koruma bulunmamaktadır.*”²⁹⁰ Bu nedenle, yaşamın idamesindeki bütünsel önemi nedeniyle yeniden üretime hak ettiği değeri teslim eden kuramlara olan ihtiyaç kamu yönetimi disiplini açısından da geçerlidir. Yeniden üretime odaklanmak ve bakımın müşterekleştirilmesi talebi, kamu/özel, üretken/üretken olmayan vb. gibi ayrımların ötesine geçmenin yanı sıra “kaygının ilk anına geri dönmeyi” ve başkalarıyla ilişkiselliğimizi-ve böylece “*yaralanabilirliğimizi ve içinde yaşadığımız ilişkilerin dokusu içinde kısmi ve bitmemiş olarak kurulduğumuzu*”-*anlamamızı sağlar.*”²⁹¹ Yeniden üretim emeğine yönelik olarak öne sürülen sosyal politikaların genişliği konuyu kadınlar lehine bir nebze değiştirebilse de yaşam boyunca maruz kaldıkları sınırlılıklar nedeniyle insani potansiyelleri engellenmiş olan kadınlar açısından gerçek bir çözüm olmanın uzağındadır. Yine de palyatif olmalarına rağmen gerekli ve mümkün olan bu politikalar tüm insanlar bakımından toplumsal cinsiyet, sınıf ve etnisite hatta gelecekte insanlık tarafından farklı biçimlerinin ortaya çıkarılması mümkün çeşitli eşitsizlik unsurlarının ortadan kalkması yönünde desteklenmelidir. Toplumsal cinsiyet farkı gözetmeksizin her insanın yaşamının çeşitli dönemlerinde bakım veren ve alan konumunda olabileceğinin

²⁸⁹ Butlerci bir kavram olarak kırılmalık halimiz elbette bir insan özüne referans değil, daha çok bedenlerimizi ve hayatlarımızı içeren, toplumsal ilişkisel “sosyo-ontolojik” bir tezahüre gönderme yapmaktadır. Bkz.: A.e., s. 29-33.

²⁹⁰ A.e., s. 95.

²⁹¹ Precarias a la deriva, “Geld oder Leben!”, “Was ist dein Streik?”, s. 74 ve 111-112 ’den aktaran A.e., s. 103.

farkındalığı, buna dair kurumsal mekanizmaların oluşturulmasını gerekli kılmaktadır. Bu ise insanı ve doğayı yalnızca yalıtık bir “üretim” alanına katılımı ölçüsünde dikkate alan mantığın aşılabilmesi ile mümkün olabilecektir. Yeniden üretim emeğini değerleştirme çabasının muhafazakar bir perspektifçe araçsallaştırılmasının önüne ise aynı zamanda ataerki ve kapitalizmin ilişkiselliği sorunsallaştırılarak geçilebilir. Dolayısıyla gözünü hem eviçine hem ücretli emek biçimlerine çevirmiş ikili bir perspektif, yani toplumsal yeniden üretim perspektifi gerekmektedir. Frigga Haug’un cümleleriyle; *“Eğer hayatın önemsizleştirilmiş alanlarının kurtuluşunu diliyorsak, bu alanlar evrenselleştirilmeli ve dolayısıyla yeniden değerli hale getirilmelidir. Aynı zamanda toplumsal emeğin ayrıcalıklı alanı artık kadınlar tarafından işgal edilmeli ve otoritesi zayıflatılmalıdır.”*²⁹²

Bu minvalde, bir sonraki bölümde, yukarıdaki perspektifte kullanılan kavramların açtığı düşünsel patikalar, özellikle Onur Ender Arslan ve Süha Oğuz Albayrak’ın kamu personel rejimleri hakkındaki çalışmaları üzerinden ilerleyecektir. Onur Ender Arslan’ın *“...her birikim rejiminin bir devlet biçimi ve buna bağlı olarak bir bürokrasisi ve bu bürokrasinin niteliği ile bağdaşık biçimde bir kamu personel rejimi vardır.”*²⁹³ ifadeleri bu düşünme çabası için oldukça yön gösterici niteliktedir. Süha Oğuz Albayrak ise Türkiye’de, 1980 öncesinde “Tekçi, statüter ve korporatist” bir kimlik taşıyan Devlet Memurları Kanunu’nun 80 sonrasında post fordist dönüşüme uğramaya başladığını, bu durumun 2000’lerden sonra “kopuş” biçimini aldığı vurgusuyla bu çabaya katkı yapabilecektir. Bu dönüşümün odağını ise, kürek çekmeyip dümen tutan kadroların meydana getirdiği kariyer uzmanlık

²⁹² Frigga Haug, “Feminizmdeki Marx”, **Marksizm ve Feminizm**, Haz. Shahrzad Mojab, çev. Funda Hülal, İstanbul, Yordam, Mayıs 2018, s. 118-119.; Bu anlamda ev içi emeğin ücretlendirilmesi önerisinin *“kadınları yalnızlığa ve toplumsal yeniden üretimin gündelik işlerine teslim etmesi”* ihtimaline karşı uyarıcı isimlerden Frigga Haug’un tüm insanların vaktini; çalışma, yeniden üretim, kişisel gelişim ve siyasi faaliyet çerçevesinde eşit şekilde bölünebileceği olanağın yaratılmasına yönelik dördüncü talebi dikkate değer görünmektedir. Bkz: Helen Colley, **a.g.m.**, s. 297.

²⁹³ Onur Ender Arslan, **Devlet Bürokrasi ve Kamu Personel Rejimi**, 2.bs, Ankara, İmge, 2012, s. 26.; Memurun ürettiği artı değeri çekerek, *“İdeal bir kapitalist gibi hareket eden ve memurları çalıştıran devlet, her birikim rejiminde, rejimin gereklerine göre memurlarını çalıştırma rejimini kurar. Bu rejimi oluştururken, birikim rejiminde sermaye tarafından oluşturulan işçileri çalıştırma rejimi ve üretim ile örgütlenmede ortaya çıkan rasyonalizasyon biçimleri, devletin memurlarını çalıştırma rejiminin bir yön göstericisi olmaktadır. Diğer yandan, birikim rejiminin niteliğinin devletin işlevlerini biçimlemesi karşısında, memurların niceliği ve niteliği doğrudan değişmektedir.”* ifadeleri bu düşünme çabasına yönelik oldukça yön gösterici niteliktedir. **A.e.**, s. 47.

sistemi oluşturmaktadır.²⁹⁴ Bu sistemin merkez (çekirdek) personel ve çevre (kitlesel) personel olmak üzere ikili bir ayrım üzerinden inşa olması, kafa ve kol emeğini, yani, zihinsel kapasite ile bedensel kapasiteyi birleştiren uzman-memur modelinin, otonomist yaklaşımın mutlak boyunduruk kavramıyla açıklanabilir niteliktedir.²⁹⁵ Giderek metalaşma yörüngesine giren kamu hizmetinin çevre işgücü eliyle gördürüldüğü “*Bu dönemde bakanlık örgütlenmesi artık kamu hizmetinin doğrudan sunucusu değil piyasanın gözetleyicisi, ihale edilen hizmetlerin denetleyicisi niteliğindedir. Bu yüzden yeni bakanlık örgütlenmesinin, hizmet servisleri ve bu servislerin bağlı bulunduğu şube müdürlükleri yerine, uzmanlıklar yani çekirdek işgücü üzerine inşa edilmesi anlayışına geçilmiştir.*”²⁹⁶ Konuya bu haliyle yaklaşıldığında dahi kariyer uzmanlık sisteminin²⁹⁷ bir nevi kamudaki mutlak

²⁹⁴ Süha Oğuz Albayrak, **Kariyer Uzmanlık Sistemi**, Ankara, TODAİE, 2016.

²⁹⁵ Onur Ender Arslan, **a.g.e.**, s. 304-307.

²⁹⁶ Süha Oğuz Albayrak, **a.g.e.**, s. 26.

²⁹⁷ Aynı bir bölümde ele alınacağı için burada dipnotta ele alınan ancak ayrıntısına inilemese de şimdiden vurgulanması gereken konu; kariyer mesleklerin diğer kamu görevlerinden en önemli farkının kamu personeli sınavındaki kariyer mesleklerine dair puanlama uyarınca ikinci bir sınav ve sözlü sürecine tabi tutularak edinilen göreve yardımcılık-aday statüsünde başlanmasıdır. Albayrak’a göre yardımcılık sürecinde “*Önemli olan uzman yardımcısının yeni kamu hizmeti anlayışını içselleştirmesi ve bunu hayata geçirecek mekanizmaları en iyi biçimde öğrenmesini sağlamaktır.*” “Uzman yardımcısının girmesi istenilen kalıp kurum kültürüyle önceden belirlenmiştir. Uzman yardımcısı, üç yıl süresince bu kalıba uygun tavır ve davranış geliştirmesi, aynı paradigma içerisinde düşünce üretmesi yönünde bir yetiştirme programına tabi tutulur. Yardımcılık sürecinin sonunda söz konusu kalıba uygunluk bir taraftan tez yazım süreciyle diğer taraftan yeterlik sınavıyla (yazılı, sözlü sınavlarla) değerlendirilir. Başarısızlık yaptırımı çok ağır olduğu için genellikle uzman yardımcısı spontane biçimde kendisine sunulan kalıba uyum sağlar ve yardımcılık sürecini başarı ile tamamlayarak uzmanlığa atanır.” Bkz.: **A.e.**, 218-222.; Bu vurgu açıkça Lazzarato’nun “*Modern işletme tekniklerinin peşinde olduğu şey “işçinin ruhunun fabrikanın bir parçası haline gelmesidir.” ve “İşçinin kişiliği ve özneliliği, örgütlenme ve yönetime karşı duyarlı hale getirilmelidir.”*” tespitini hatırlatmaktadır. Lazzarato’ya göre özne olma buyruğunu taylorist buyruktan ayıran temel fark, ikincisinde kuralları belirli bir iş süreci ve açık şiddet mevcutken ilkindeki belirsizliğin özneye iletişimsel olma zorunluluğu dayatması ve öznenin “çok daha totaliter olma tehdidi” taşıyan sessiz bir şiddet biçimine maruz kalmasıdır. Bkz.: Maurizio Lazzarato, “Maddi Olmayan Emek”, içinde **Çağdaş Marksist Kuramda Tartışmalar: Yapılar, Sistemler, Süreçler**, Haz. Andrew Pendakis vd., Çev. Soner Torlak, Ankara, Dipnot, 2017, s. 139-160.; Ancak, günümüzde maddi olan emeğin halen hakim biçim olduğu eleştirileri ile birlikte Silvia Federici’nin haklı itirazının ışığında bu tezde maddi olmayan emek kavramının büsbütün geçerliliği değil, bu emek biçimine dair mutlak boyunduruk bağlamındaki analiz benimsenmektedir. Ayrıca söz konusu kavramsallaştırmanın Federici’nin belirttiği gibi toplumsal cinsiyet konusunu es geçtiği düşünülmektedir. Çünkü sadece yeniden üretim alanındaki emek bile yalnızca “maddi olmayan emek” kavramıyla izah edilemeyecek çeşitliliktedir. Ayrıca ruhun işe koşulduğu tespitinin geçerliliği gözler önünde olmakla birlikte, konunun yalnızca üretim alanı ile sınırlandırılması eksikliğin temel kaynağıdır. Önceki sayfalarda değinildiği gibi, ruhun işe koşulduğu son otuz yıllık süreç aynı zamanda, neoliberalizm ve muhafazakarlıkların el ele verdiği yeni sağın hegemonyasında geçen bir süreci ifade etmektedir. Daha açık bir ifadeyle bu süreç aynı

boyunduruk koşullarını oluşturduğunu söylemek mümkün. Böylece, klasik kamu yönetimi teorisi ve pratiğinde, bürokrat/memur üzerinde, baskı dolayısıyla, ideolojik düzlemde sağlanan üretkenlik zoru yeni yaklaşımda artık kapitalist bir ekonominin araçlarıyla; iş güvencesizliği gibi doğrudan “maddi zor” bağlamında gerçekleşir.²⁹⁸ Bu bağlamda, kamu hizmetinde performansa dayalı çalışmaya geçiş birincil işleviyle ekonomi-politiğe dair olup, kamu emekçisinin yarattığı değeri “birim ölçüsü mübadele değeri”²⁹⁹olan bir şekle sokmak, sermayeye dayalı üretim biçimine, yani var olan toplumsal gerçekliğe uyumlu hale getirme çabasıdır. Diğer yanıyla ise Bookchin’in ifadesiyle “insanı açlık korkusuyla terbiye etmenin mutenalaştırılmış ismidir” ve psikopolitik yöntemlerle oluşturulan yeni öznellik biçimlerinin dayatılması anlamına gelmektedir. Fakat konunun bizim açımızdan asıl boyutu uzman personel seçimindeki toplumsal cinsiyet kriteri ve önceden belirlenen kurum kültürüne, -ki bu kültürün halihazırda cinsiyetçi ve ataerkil olduğu tezin tamamında vurgulanmaktadır- ne ölçüde uyum sağlanabileceği bağlamlarının cinsiyetçi içeriğiyle ilgilidir.

anda yeniden üretim alanına karşı açılmış bir savaş ve kadınların daha fazla yeniden üretim alanına sıkıştırılmaları olgularını da kesmektedir.

²⁹⁸ Ernest Mandel, **a.g.e.**, s. 56’den esinlenilmiştir.

²⁹⁹ Karl Marx (2008), **a.g.e.**, s. 530.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KAMUDAKİ ÇALIŞMA İLİŞKİLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ VE DERİNLEŞEN CİNSİYETÇİLİK

Bu bölümde, sermaye birikimi ile kamu yönetimindeki değişimi kavramanın, feminizmin eleştirel gücünden yükselen, “çok yönlü ilişkisel bir analiz”¹ ile mümkün olabileceğine dair tezin tamamına hakim olan kuramsal perspektif doğrultusunda Türkiye’deki süreç anlaşılmalı çalışılacaktır. Bu çaba, kamuda reform ihtiyacını dile getiren çevrelerin, konuyu bütünsel bir bakış yerine, bürokrasi ve hantallık tartışmasına indirgeyen yaklaşımının eleştirisi üzerinden yükselmektedir. Kamu sektörünün reforma olan ihtiyacı açıklanırken hızla değişen piyasa ekonomisine ayak uydurma gerekliliği açık edildiğinde bile, bu ilişki “dışsallık” üzerinden kurulmaktadır. Ayşe Cebeci’nin ifadeleriyle “kendinden menkul bir devlet” ve aynı şekilde bir piyasanın birbirini “dışsal olarak etkilediği tahayyülü” kamu yönetimi disiplininin hakim paradigmasını olduğu gibi yeni kamu işletmeciliği reformlarını da aynı bakış açısıyla malul bırakmaktadır.² Bu itibarla, "inceleme alanı olarak kamu sektörü içindeki kamu kurum ve örgütleri”ne odaklanan yeni kamu işletmeciliği yaklaşımı da, devlet ve toplumla olan ilişkisellik çerçevesinde bir değerlendirme yapmaktan kaçınmaktadır. Ancak bunun eksik ve hatalı bir bakış açısından değil bilinçli-stratejik bir tercihten ileri geldiğinden bahsetmek mümkündür.³ Stefano Harney’in vurguladığı gibi yüzyılı aşkın bir zamandır kamu yönetimi disiplini kendini kuramsal olarak diğer bilgi ve pratik biçimlerinden ayırma uğraşı içerisinde.⁴ Bu uğraşa, toplumsal bir ilişki olarak devlet ve onun kurumsal aygıtındaki emek süreçlerinin analizinin dahil edilmemesi ise ilgi çekicidir. Oysa devlet aygıtının sermaye birikim rejimlerine şekillenen

¹ Ayşe Cebeci, "2000'li Yıllarda Türkiye'deki Kamu Yönetimi Değişimini Çözümlemek", **Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi**, Cilt:XXXV, Sayı:II, 2013, s. 177.

² A.e., s.177-179.

³ A.e.; Ayşe Cebeci’nin çalışmasında kullandığı özgün kavramsal terminoloji, ayrıntılarına girilmeden oldukça basite indirgenmiş biçimi ile ifade edilmeye çalışılmaktadır.

⁴ Stefano Harney, **a.g.e.**, s. 19.

çalıştırma/personel rejimleri ve buna denk düşen öznellik biçimleri söz konusudur. Bu bağlamda kamu yönetimi disiplindeki “kayıp halka” olarak emeğe ve çalışma ilişkilerine yönelik görmezden gelmeye dikkat çekilmesi gerekmektedir. Öte yandan “emeğin ontolojisi”ne yönelik ilgisini yalnızca “üretim” alanıyla sınırlandıran bakış açısı bile, ataerkiyle olan içsel bağlantıları dikkate almadığında var olan perspektifin kısmi eleştirisinden öteye gidemeyecektir.⁵

Disiplindeki bu yok saymaya dair kuramsal temayüle rağmen, son kırk yıllık süreçte kamu yönetimine, daha yerinde bir tabirle onun işletmeci biçimine olan ilginin gerisinde sadece özel sektör tekniklerinin kamuya uyarlanmasıyla sınırlı bir amaç değil özel sektörü de değişime tabi tutan yeni koşullar ve hedefler doğrultusunda “krizlerin istilasını altındaki devlet”⁶in yeniden organizasyonu düşüncesi yatmaktadır. Bu nedenle, Harney, ilk dönemdeki kamu yönetimindeki aksaklıkların girişimcilikle giderileceği düşüncesinin, “girişimciliği kurtaracak bir yönetimsellik”e evrildiğinden bahsetmektedir. Hatta, YKİ henüz kapitalize olmamış veya önceki dönemlerde sınıf mücadelesiyle metadışlaştırılan ve devlet-sermaye eliyle yaratılmak zorunda kalınan yeniden üretime dair kurum ve ilişkileri üretime tabi kılmak üzere organize edilmiş bir direnç, kriz koşullarında toplumsal yeniden üretime dair son strateji olarak nitelendirilmektedir.⁷ Kamu yönetiminin değişim değeri için üretim yapılmayan, sermaye birikiminin (henüz) olmadığı, artıdeğerin / farkın azamileştirileceği emek yoğun bir sektör olması bu ilginin temel nedenlerindendir. Nitekim “küresel ekonomide rekabetçi güce sahip olmak”⁸ iddiasıyla kamu yönetiminin yeniden yapılandırılmasının elzem olduğu çeşitli uluslararası kuruluş ve sermaye örgütleri tarafından dile getirilmekle kalmamış, yönetim mekanizmaları sayesinde sermaye sınıfının çeşitli kurum ve platformları, özellikle 2001 sonrasındaki yasa yapım süreçlerine dahil olmuştur.⁹

Yetmişli yılların sonlarında başlayan bu süreci anlamak için, özdeki çeşitli paralelliklere rağmen, ilk dönemi kamu işletmeciliği, sonrasını ise yeni kamu

⁵ A.e., 86.

⁶ A.e., s. 128.

⁷ A.e.

⁸ Ayşe Cebeci, **a.g.m.**, s. 186.

⁹ Örneğin Yatırım Danışma konseyleri (Investment Advisory Council) ve Yatırım Ortamını İyileştirme Koordinasyon Kurulu (YOİKK) gibi. Bkz.: A.e., s. 186.

işletmeciliği olarak ele almak gerektiği yukarıda da vurgulanmıştı. Tekrar altını çizmek gerekirse kamu işletmeciliği,

"ekonomik başarısızlığın temel nedenini devlette görmekte ve bu nedenle, devletin özellikle de ekonomi alanından çekilmesi gerektiği üzerinde durmakta ve deregölasyon(kuralsızlaştırma) olarak nitelendirilen bir formöl çerçevesinde piyasanın ancak piyasa tarafından yönetilmesi gerektiğine", dayanırken sonrasında bu politikanın başarısızlığı nedeniyle "piyasanın başarılı olabildiğinin en iyi yolunun girişimci / etkin devletin yaratılması gerekliliğini savunan yeni kamu işletmeciliği önem kazanmıştır."¹⁰

Kamuda işletmevari yöntem ve uygulamalara geçişin ilk ayağı olan kamu işletmeciliğinin öne çıkan kavramı olan "özelleştirme" 90'lı ve özellikle 2000'li yıllardan sonra yerini, daha az tepki çekecek bir adlandırmayla, yeni kamu işletmeciliği kapsamındaki neoliberal yapısal reformların bir parçası olan, Kamu Özel Ortaklıklarına (KÖÖ) bırakmıştır.¹¹ KÖÖ'lar özellikle yüksek riskleri barındırmakla birlikte en büyük kar alanlarını oluşturan kamu hizmetleri ve alt yapı yatırım alanlarında sermayeye hem "riskleri kamulaştırma" hem de "piyasa kurallarından görece bağışık olma" avantajları sunmaktadır. Dolayısıyla KÖÖ'lar, *"kamusal hizmetlerin görölmesine dâhil olan kamu sektörü ve özel sektör arasındaki ilişkinin yeniden düzenlenmesi yoluyla, devlet ve sınıf ilişkilerinin yeniden yapılanmasına dayanak oluşturan "belli bir yönetim tarzı" olmanın yanı sıra, "kamu emek sürecine ilişkin toplumsal ilişkileri parçalamakta"*¹² olduğundan Selime Güzelsarı'nın belirttiği gibi *"kamudaki örgütlü işgücünün yerini örgütsüz ve daha*

¹⁰ Barış Övgün, "İdari Reform ve Politika Transferi", **Mülkiye Dergisi**, C:XXXIX, No:1, 2015, s. 301-306.; Bu bağlamda Övgün, 'İdari Reform ve Politika Transferi' adlı kitabında Yeni Kamu İşletmeciliğini "küreselleşmenin temel taşıyıcısı" ve bir "politika transferi" olarak ölke örnekleriyle açıklayıcı bir biçimde ele alan ve dayanağını yeni sağ düşüncede bulmakla birlikte, onu homojen bir politikaya indirgemeyen Mehmet Zahid Sobacı'nın "yeni sağın, kamu tercihi, işlem maliyetleri, asil-vekil teorisi ve işletmecilik yaklaşımlarının bir sentezi olarak yeni kamu işletmeciliği anlayışını beslediği" tespitini olumlamakla birlikte, Sobacı'nın 1980 sonrasını kesintisiz bir süreç olarak analiz etmesini eleştirmektedir.

¹¹ Selime Güzelsarı (2009), **a.g.m.**, s. 44.; "Farklı tanımlamaları olmakla birlikte genel olarak kamu-özel ortaklığını, kamu idarelerinin özel sektör ile bir altyapı projesi veya bir hizmetin gerçekteştirilmesi amacıyla, bir projenin tasarımı, finansmanı, yapımı ve işletilmesi ile mevcut bir yatırımın yenilenmesi, kiralınması, bakım-onarımının yapılması ve işletilmesinde özel sektör katılımının sağlandığı yöntemler bütünü olarak tanımlamak mümkündür." **A.e.**, s. 46.

¹² Selime Güzelsarı (2009), **a.g.m.**, s. 48-63.

ucuz emek gücünün alması”¹³na da yol açmaktadır. Bu bağlamda KÖO’lar diğer işlevlerinin yanı sıra YKİ’nin emek süreci dönüşümünün araçlarından biri olarak nitelenebilir.

Yeni kamu işletmeciliğinin feminist eleştirisini daha çok mümkün kılacağı düşüncesiyle bu tezde de emek süreci üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ancak yukarıda değinilen KÖO’lar gibi yeni alanlardan ziyade, teze sınırlılık koyma zorunluluğuyla, klasik/geleneksel kamu yönetiminde yer alan emek süreci ile yeni kamu işletmeciliği uygulamalarının farkları anlaşılmaya çalışılmaktadır. Başka bir ifadeyle sermaye birikim biçimindeki değişime koşut olarak kamu personel rejiminde gerçekleşen dönüşüm sorgulanmaya çalışılmaktadır.

4.1 Sermaye Birikim Rejimleri İlişkiselliğinde Kamuda İstihdam:

Genel Eğilimler ve Öne Çıkan Ülke Deneyimleri

Diğer tüm kavramlar gibi memurluk da ait olduğu ekonomik ve toplumsal formasyondaki koşullar çerçevesinde tarihsel bir perspektifle değerlendirilmelidir. Bu anlamda memurluk da öncelikle artığa el koyma biçimi ile ayrıışan üretim tarzlarına göre farklılaşmaktadır. Örneğin ekonomik/siyasal ayrımının olmadığı feodal sistemde memurluk artık ürüne doğrudan el konulmasıyla gerçekleşen bir sadakat hizmetidir.¹⁴ Onur Ender Arslan’ın ayrıntısıyla ele aldığı tarihsel ve toplumsal bağlamın kısa özetini yapmak gerekirse; feodal üretim biçiminden kapitalist biçime evrilen süreçte ise kamu görevleri de satış/yağma yoluyla edinilmesi yönteminden tedricen kapitalist “rasyonelite” koşulları üzerinden gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Feodal ve kapitalist üretim tarzlarına göre farklılaşan memurluk, kapitalist üretim tarzı içerisindeki sermaye birikim rejimlerine göre de

¹³ A.e., s. 75.; Koray Karasu da KÖO’ların “sözleşme sisteminin yaygınlaşması hatta genelleşmesi” olarak anlaşılabileceğini belirtmektedir. Bkz.: Koray Karasu, “Kamu-Özel Ortaklığı: Sözleşme İlişkinin Genelleşmesi” **Kamu Yönetimi: Yapı İşleyiş Reform**, Ed. Barış Övgün, A.Ü. S.B.F. Yayın No: 598, KAYAUM Yayın No:5, Ankara, 2009, s. 79-91.

¹⁴ “Beyin yanında doğrudan artığa el koyan memur, maaş gibi belirli bir miktarda para kazanmaz, toplumsal artıkle memurun kazandığı arasında doğrudan bir ilişki vardır; dolayısıyla memur sömürüye ortaktır.” Bkz.: Onur Ender Arslan, a.g.e., s. 44.; Bu mertebenin edinilmesinde ise, kişisel güven ve sadakat gibi kriterler, feodal beyin belirleyiciliğinde etkili olmaktadır. Bunun yanı sıra, kamu görevleri satış yöntemiyle de dağıtılabilmektedir. Özellikle “Avrupa’da makam satışı, siyasal alan ile iktisadi alanın mutlak ayrıldığı aşamaya kadar, burjuvazi ile aristokrasinin iktidarı birlikte kullanmasının bir aracı olmuştur.” A.e., s. 45.

ayrışmakta, devlet, bürokrasi ve personel rejimleri her birikim rejiminde yeniden biçimlenmektedir. Tarihsel gelişim süreci içerisinde 19. yüzyılın ikinci yarısında kurulan kapitalist kamu personel rejimi; çalıştırma biçiminden, hizmete almaya, yükselmeden, maaş yelpazesindeki açıklığa, her sermaye birikim rejiminin gerekleri uyarınca yeniden inşa edilmiştir. Bu süreçte, hala değişmeyen ilk unsur memurun ürettiği hizmet ve maldan değil, toplanan vergilerden ayrılan maaş ile geçinmesi, İkincisi ise, memurun seçimle ya da memurluk makamını satın almak suretiyle göreve gelmeyip, hizmete alınmasıdır.¹⁵

“Ancak, memurun hizmete alınma yöntemi, her tarihsel aşamada birikim rejiminin niteliğine ve üretim güçlerinin gelişkinliğine koşut olarak değişebilir. Memurun ‘ne kadar süre için’ hizmete alınacağı da birikim rejimlerine göre farklılaşmaktadır. Memur liberal kamu personel rejiminde, belirsiz süreli ancak her an görevinden ayrılacak biçimde, dolayısıyla güvencesiz olarak hizmete alınmıştır. Fordist kamu personel rejiminde ise, statü düzenine göre, yaşam boyu istihdam ilkesi üzerinden memur çalıştırılmıştır. 1980 sonrası ortaya çıkan esnek kamu personel rejiminde ise memur, sözleşme ile ‘belirli süreli’ ve ‘her an işini kaybetme’ ilkesi üzerinden istihdam edilmektedir.”¹⁶

İşçi sınıfının üretim süreçlerine dair yeniden yapılanma ve emek gücünün yeniden üretimine dair toplumsal veçhelere karşı 80’li yıllarda başlatılan “sınıf savaşının ikili atağı”nı¹⁷ da içermesiyle ayrışan kamu yönetiminde, bu stratejinin izdüşümü post fordist personel rejiminin kilit kavramı olan “performans”ta billurlaşmaktadır. “Öznelliğin meta biçimi” tabirini hak eden “performans”¹⁸ kriteri nedeniyle “her an işini kaybetme” korkusunun söz konusu olduğu veya olmasının planlandığı esnek kamu personel rejiminin düşünsel zeminine dair kısa bir tarihsel

¹⁵ A.e., S. 45-50.; İngiltere’de Trevelyan Raporu ile memurluğun alınıp satılması yasaklanmıştır. Raporun en önemli özelliği yukarıda belirtilen rasyonel kriterlerin -sömürgelerdeki artığın çekilmesinde ihtiyaç duyulan memurların belirlenmesinde en iyilerin seçilmesi amacıyla olmak üzere- kapitalist üretim biçimindeki memurluk düzenini betimlemesidir. Bkz.: A.e., s. 73.

¹⁶ A.e., s. 50.; Soyut eşitlik kavramı gereğince en azından alt düzey devlet memurluğuna “biçimsel” olarak her yurttaşın erişim olanağının bulunması kapitalist toplumsal düzenin önemli dayanaklarındandır. Fakat “üst düzey yönetici kitlenin her zaman genel memur kitlesinden farklılaşmış” olduğunun belirtilmesi gerekmektedir. A.e., s. 45-46.

¹⁷ Tithi Bhattacharya “How Not to...”, a.g.m., s. 90.

¹⁸ Sanatsal alanlarda özgüllüğü niteleyen bir terim olarak dolaşıma girip zamanla diğer alanlara da sirayet eden hatta Judith Butler’de sistemin yeniden üretimine meydan okuyan bir içeriğe de sahip olan performans, istihdam alanına tam aksi bir doğrultuda ithal edilerek emek gücünü ve ilerleyen aşamada mutlak boyunduruk bağlamında emeğin kendisini piyasa kriterlerince ölçülebilir kılmaya yönelik bir indirgemeye dönüşmüştür. Bkz.: Stefano Harney, a.g.e., s. 137-138.

yolculuğa çıktığımızda ise 1968 tarihinde İngiltere’de hazırlanan Fulton Raporu ile karşılaşsak da pratikteki ilk bütünsel yansıması 1978 yılında ABD’de kabul edilen Memurluk Rejimi Reformu Yasası uyarınca gerçekleşen dönüşümle söz konusu olmuştur. Üstelik Onur Ender Arslan’a göre bu ilk pratiğin 20. yüzyılda sermaye birikiminin koçbaşı olan ABD’de ortaya çıkması da tesadüf değildir.¹⁹ Nitekim fordizm öncesi liberal personel rejiminin nüveleri de üretim güçlerinin gelişimi bakımından önceki yüzyılın lideri olan İngiltere’deki Northcote-Trevelyan Raporu bağlamında atılmıştır.

Yukarıda değinildiği gibi esnek-post fordist kamu personel rejimine geçişteki “tarihsel yolda açılan ilk patika”²⁰ 1968 tarihli Fulton Raporudur. Bu patikanın İngiltere açısından dört başı mamur bir yola dönüşmesi ise 1979’da Thatcher hükümeti eliyle gerçekleşmiş ardından 1988 tarihli İleriki Adımlar (Next Steps) programı ile süreç hızlanmış son olarak 1995 tarihli Personel Yasası ile rejim yerleşikleşmiştir. “*Lord Fulton ve arkadaşları, kariyer düzeninin kıdem ve eğitim temelli fordist yapısını bir sorun olarak saptamışlar*”²¹ işe alımdaki merkeziliğe karşı yerel kurumları işaret etmişler ve yetersiz memurları “ayıklamanın” önündeki engel olan mutlak güvenceyi hedef almışlardır. Bunun yanı sıra raporda, geçici süreli çalışmanın savunusu yapılmış ve rejimi katılıktan kurtarmanın yolu olarak yönetici ve stajyerler seviyesinde kamu-özel arasında hareketliliğin sağlanması salık verilmiştir.²² Maaş düzenine ilişkin esneklik talebiyle performans sisteminin temelleri atılarak, fordist sistemin kafa kol emeği bölünmesinden mamul sınıflandırması yerine kafa kol emeğini birleştiren uzman-memur²³ sistemine geçilmesi de önerilmiştir.²⁴

¹⁹ Sermaye ve temsilcilerinin açık desteğinin yanı sıra memur sendikalarının tanınması ödünü bağlamında en kitlesel memur sendikası olan AFGE'nin onayını da alan 1978 Yasası, küçük sendikaların muhalefetine rağmen zorlukla karşılaşmadan çıkarılarak uygulamaya konulmuştur. Yasanın temel hedefi, halihazırda ABD’de zaten gevşek olan, memurun statü güvencesinin ortadan kaldırılması ve maaşın belirlenmesinde performans ölçütünün getirilmesi yani “özel rasyonalite”nin yerleştirilmesidir. ABD modeli ve İngiltere’deki uygulamalar, IMF ve Dünya Bankası gibi örgütlerce ideal model olarak dünyanın geri kalanına önerilmesi nedeniyle önem taşımaktadır. Bkz.: Onur Ender Arslan, **a.g.e.**, s. 248-253.

²⁰ **A.e.**, s. 254.

²¹ **A.e.**, s. 257.

²² **A.e.**, s. 255-258.

²³ Uzmanlaşmayı teşvik eden ve “uzman” ve “yönetici”nin “birbirini tamamlayan unsurlar” olması gerektiği önerisinde bulunan Fulton Raporu, rutin ve entelektüel işler (kafa-kol emeği) ayrımı ile

Kıta Avrupasında, örgütlülük ve dayanışmanın güçlülüğü nedeniyle, kamu personel rejimindeki dönüşüm anglosakson ülkelere kıyasla daha tedricen gerçekleşmiştir. Örneğin Fransa'daki "güçlü statü hukuku geleneği" fordist sistemin biçimsel eşitlikçi yaklaşımının bütünüyle ortadan kaldırılmasını engellediğinden Arslan, Fransa'nın kamu personel rejimindeki dönüşümü "parçalı ilerleyen esneklik", Almanya'yı ise "yerel düzeyde parçalı ilerleyen esneklik" olarak tabir etmektedir. Almanya'da Weberci geleneğin etkisiyle statü hukuku varlığını korumakla birlikte, Almanya'nın federe yapısı esnekleştirme pratiğine Fransa'ya nazaran daha çok olanak tanımaktadır. Özellikle 1990'dan sonra yerel düzeydeki post fordist uygulamalar Fransa'dakinden daha hızlıdır. Öte yandan post-fordist kamu personel rejiminin dünya çapında işlerlik kazanmasında IMF ve Dünya Bankası'nın etkisi kapitalistleşme yolunda olan ülkeler üzerinde çok daha belirgindir. Bu nedenle, yapısal uyum programları, stand by antlaşmaları ve "şok doktrin"ler çerçevesinde post fordist kamu personel rejimi kapitalistleşmekte olan ülkelere dayatılmıştır. 1981 yılından itibaren Dünya Bankası'nın yapısal uyum politikalarında kamu personel rejimine yönelik kısa vadeli ilk hedef kamu harcamaları içerisinde memurlara yönelik harcamanın düşürülmesi ikinci ve daha uzun soluklu hedef ise esneklik rejimini temel alan rasyonalizasyonun yerleşikleştirilmesi bağlamında emeğin metalaştırılmasıdır. IMF de stand by antlaşmalarına konulan benzer koşullar dolayısıyla esnek personel rejimini biçimlendirmektedir. Bu şekilde, post fordist rasyonaliteyle uyumlu olarak işleyen küçük ama "etkin" bir bürokrasi kurulması hedeflenmektedir.²⁵

4.1.1 Yaygın, Yoğun ve Esnek Birikim Zamanlarında Memurluk

Yukarıda kapitalist üretim tarzı içerisinde, kamu personel rejimlerinin sermaye birikim rejimlerine koşut olarak farklılaştığı, bu farklılığın memuru hizmete alma, yükselme, değerlendirme, emeklilik gibi iç ögeler üzerinden okunabileceği

geçişi, iş birliğini ve yükselmeyi önlediği gerekçesiyle sınıflandırma eleştirisinde bulunur. Ayrıca dikey hiyerarşik kademelerin çokluğunun karar almada engel çıkarması nedeniyle azaltılması tavsiyesinde bulunmaktadır. Bkz.: Cahit Tutum, "Fulton Raporu", **Amme İdaresi Dergisi**, Sayı 2/1, Mart 1969, s. 58-79.; Bu bakımlardan Rapor, yeni kamu işletmeciliğinin öncül metinlerinden sayılabilir.

²⁴ Onur Ender Arslan, **a.g.e.**, s. 260.

²⁵ **A.e.**, s. 273-296.

ifade edilmeye çalışılmıştı. Bu iç öğeler hatırd tutularak, yaygın birikim (1850-1945), yoğun birikim- Fordizm (1945-1980) ve esnek birikim- post fordizm (1980 sonrası) dönemlerinde personel rejimlerinin tarihsel olarak öne çıkan unsurlarına değinilmeye çalışılacaktır.

1850 ve 1914 yılları arasında karakteristik özelliğini sergileyen ve 1945'e kadarki geçiş dönemini de kapsayan yaygın birikim döneminin emek sürecinin öne çıkan özelliği, makinenin üretimde kullanılmaya başlanması ve fabrika mekanının ortaya çıkışıdır. Hala mutlak artı değer çekilmesi başatlığını korumakta, emek sürecinin nesnel örgütlenmesinin gerçekleşmesi ve emeğin homojen ölçülebilir bir nitelik kazanmasına uğraşmaktadır. Bunun sonucunda ise basitleşen emeğin yönetimi için ara yönetim pozisyonlarının ortaya çıkması ve emeğin disipline edilşinin gerçekleşmesi de bu döneme denk düşmektedir.²⁶ Emeğin biçimsel boyunduruğu kapsamında değlendirilebilecek bu dönemde disipline edici teknikler bakımından devletin baskı aygıtları, yani açık şiddet öne çıkmıştır. Bu bilgiler ışığında kamu personel rejiminde de "üretim biçimine koşut olarak", feodal yapı ve ilişkilerden kopuş söz konusu olmaya başlamıştır.

“Bu kopuş, ülkelerin kapitalist yapılarının değışimi çerçevesinde, ya burjuva devrimi ile yurttaşlara verilen temel bir hak olarak memurluğa bütün yurttaşların eşit biçimde hizmete gireceği ilkesiyle (Fransa) ya da yönetsel bir reform adı altında (İngiltere) ya da bütünüyle siyasal sistemi etkileyecek bir reform biçiminde ortaya çıkmıştır. (Amerika Birleşik Devletleri).”²⁷

Böylece birikim rejimiyle paralel özellikler sergileyen özgül bir memurluk konumu ortaya çıkmıştır ki “*Bütün yurttaşların eşit biçimde memurluğa girmesi, yurttaşların soyut eşitliği düşüncesinin bir yansıması dışında, toplumdaki “en iyilerin” seçilmesinin getireceği, burjuvazinin iyi işleyen bir devlet makinesine olan maddi ihtiyacını karşılamaya işaret etmektedir.*”²⁸ Weber'in işaret ettiği biçimde işe almadaki rasyonel kriterler ve yükselmedeki liyakat kriteri, feodal dönemdeki beye bağımlılık kriterinin defterinin kapanması anlamına gelmekle birlikte devlet

²⁶ Hatırlatmak gerekirse, bir önceki manifaktür döneminde emek uzmanlık gerektiriyordu. Bu dönemde sermayenin işlevi ise daha çok onları bir çatı altında toplayarak iş bölümünü hakim hale getirmesiydi. Bkz.: A.e., s. 58-61.

²⁷ A.e., s. 68.

²⁸ A.e., s. 69.

kademelerinin küçük burjuvaziye açılmasına da olanak sağlayarak onların desteğini sağlama amacına da hizmet etmiştir. Öte yandan, Liberal kapitalist dönemde her kurumun kendi personel rejimini belirleyebildiği bir yapı vardır. Personel alımında sınav kriteri söz konusu ise de her kuruma özel olduğundan takdir, kurumun üst düzey yöneticisindedir. Personelin kuruma karşı yargı yoluna gitme hakkı ise bu dönem için henüz söz konusu değildir. Yine Arslan'ın belirttiği gibi, liberal devlette bürokrasi kapitalist fabrika örgütlenmesine benzer şekilde kafa ve kol işleri bağlamındaki ayrıma göre sınıflandırılmıştır. Ayrıca memurların sendikalaşma hareketlerinin başlangıcı ile emeklilik hakkının temelleri de bu dönemde atılmıştır. Bu anlamda fordist kamu personel rejiminin öncülleri belirginleşmiştir.²⁹

1945 ve 1980 yılları arasındaki döneme tekabül eden fordizmde temel sorunsal olan verimliliğin yani, göreceli artık değer oranının yükseltilmesi olmuştur. Bu amaç, Taylorizm³⁰ aracılığıyla emeğin denetim ve kontrolünün artırılmasıyla sağlanmıştır.³¹ Daha önce biçimsel boyunduruk kavramıyla tanımlanan dışsal

²⁹ A.e., s. 70-83.

³⁰ Taylorizmin verimlilik ve bilimsellik vurgularını, *Taylor'un kişiliğinde var olduğu düşünülen, derinlemesine tutkular, hırslar, obsesyon ve kompulsiyonlar bağlamında ve psikanalitik bir bakış açısıyla* irdeleyen bir çalışma için Bkz.: Ramazan Ertugut ve Serhat Soyşekerçi, "Bilimsel Yönetim Yaklaşımına Psikanalitik Bakış: Bir Taylor Okuması", **Amme İdaresi Dergisi**, C:XLIII, No:2, Haziran 2010, s. 1-16.; Çalışma özetle aktarılmaya çalışılırsa; Taylorist yöntem ve takıntılı-saplantı arasında var olduğu düşünülen koşutluk ilişkisi sorgulanmaktadır. Buna göre kilit kavramlar "inisiyatif" ve "güdü"dür. Yazarlara göre; "*Takıntılı-saplantılı bir kişilik ile yörgülen Taylor'un, esasen işçilerin bir grup üyesi olarak sosyopsikolojik ihtiyaçlarını ön planda tutması elbette beklenemezdi. Dolayısıyla Taylor için işçiler hep üretim faaliyetinin bir faktörü idi.*". Buna dair ilginç ibarelerden birinde şöyle denilmektedir; "*Örneğin Taylor işe gidip gelirken sadece kendi adımlarını saymıyordu, adımlarını ve birim zamanda aldığı yolu takıntılı bir şekilde hesaplarken, doğası gereği bir işçinin işe gidip gelirken saatte 3,4 millik bir hızla yürüdüğünü ve iş bitimi eve daha hızlı ve koşar adım gittiğini gözlemlemiştir (Taylor, 1997: 29). Bir başka deyişle adımlarını saymasındaki temel neden ortalama bir hızdan daha az bir hızla iş yerine gelen işçinin kaytarma süresini hesaplayıp bunu zaman etütlerine aktarabilmek veya aktif çalışma sırasında gecikmek için elinden geleni yapan bir işçinin verimsizliğini ortaya koymak idi.*" Bkz.: A.e., s. 9.; Bu konuda ayrıca Harry Braverman'ın *Emek ve Tekelci Sermaye* adlı çalışması da çok önemli bir başvuru eseridir.

³¹ Sungur Savran da Taylorizmi, teknolojiyi tarafsız bir güce indirgeyen bir sonuç olarak görmekten ziyade teknolojinin gelişim düzeyini veri olarak kabul eden bir iş yönetimi ve emeğin kontrol tarzı olduğunu belirtmektedir. Emek süreci içerisinde çıraklıktan başlayıp yöneticiliğe kadar bizzat yer aldıktan sonra kendi yöntemini geliştiren Taylor, Savran'ın ifadesiyle "*işçinin işi üzerinde kontrol sahibi olduğu ölçüde, işi yavaşlatmak için sayısız yöntem icat ettiğini, bunun da emek yoğunluğunu düşürerek maliyetleri yükselttiğini gayet iyi biliyordu.*" Bu nedenle sürecin kontrolünü kapitaliste/yönetime aktarmak üzere geliştirdiği Taylorizm sadece fabrika için değil her tür işyeri için uygulanan bir yönetim ve emek sürecidir. Ancak Savran'a göre, Henry Ford'un kurduğu "yürüyen montaj hattıyla güçlendirilmiş Taylorizmi ifade eden" sisteme referansla türeyen bununla birlikte, "kitle tüketimi" ve "yoğun birikim" gibi kavramsallaştırmalarla nitelense de teorik ve pratik olarak sağlam temellere sahip olmadığı belirtilen bir kavram olarak Fordizm terkedilmelidir. Sermayenin

denetim mekanizmaları (çalışma süresi, sigara yasağı vb..) tedricen derinleştirilerek “işin nasıl yapılacağıının tam olarak dikte edilmesi”³² biçimine bürünmüştür. İşin bilgisinin kafa/kol emeği ayrımı uyarınca yönetime aktarılması “bilimsellik” ve “rasyonellik” kavramlarıyla meşrulaştırılmaktadır. Fordizmin emek sürecinin, toplumsal cinsiyete kayıtsız özeti bu biçimde olsa da feminist kuramcılar sayesinde biliyoruz ki bu sistem son derece rijit bir cinsiyetçi iş bölümüne dayanmaktadır. Fordizmde farklılaşmamış aile ücreti, emeğin yeniden üretiminin gelire ait bir unsuru olarak tüketimin de türdeş olmasına olanak tanımış, buna dair sonraki bölümde ele alınacak eleştiriler saklı kalmak üzere, yeniden üretimde devlet bazı sorumluluklar üstlenmiştir. Devletin yapısı ve genişlemesi ile birlikte örgütlenme biçimi de fordist emek örgütlenmesine paralel bir seyir izlemiş, F.W. Taylor, Henri Fayol ve M. Weber’in düşünceleri doğrultusunda hiyerarşik ve dikey bir örgütlenme ilkesi benimsenmiştir. Weber’in atfettiği bir nitelik olarak rasyonel bürokrasi, bakanlık düzeyinde merkezi biçimde örgütlenen, önceden bilinen kurallar uyarınca hareket eden, kişisellikten uzak mekanikliğe yakın bir görünüme bürünmüştür.³³ Böylelikle, fordist personel rejimi tüm memurlar açısından soyut yasalar çerçevesinde belirlenen, işe alımda eşitlik ve iş yaşamında güvencenin varlığıyla anlam kazanan statü hukuku odağında yükselmiştir. Burada önemli bir noktanın altı çizilmesi gerekmektedir. Her ne kadar rejimin rasyonelleştirme çabasının bir yansıması olarak sicil değerlendirmeleri söz konusuysa da siciller memuru disiplin altında tutmanın bir aracı olarak görülmüştür. “Memurun maaşı ile sicil arasındaki bağın doğrudan kurulmamış olması bu sistemin genel niteliğidir.”³⁴ Ayrıca maaş rejimi, bütün memurlar için ortak olarak sınıf derece ve kademe esasına göre artan bir nitelik

yönetim tarzı ve emek sürecini daha iyi kavramsallaştıran Taylorizm tanımlaması daha yerindedir. Bkz.: Sungur Savran, "Yalın Üretim ve Esneklik: Taylorizmin En Yüksek Aşaması", **Marksizm ve Sınıflar: Dünyada ve Türkiye'de Sınıflar ve Mücadeleleri**, Haz. Sungur Savran, Kurtar Tanyılmaz, E. Ahmet Tonak, 2.bs, İstanbul, Yordam, Mayıs 2015, s. 132-137.; Fakat yalnızca üretim alanındaki emek sürecini değil yeniden üretimi ve bunu sağlamaya dair devlet aygıtının büründüğü düzenleme biçiminin eleştirisini mümkün kılacağı düşüncesiyle tezde fordizm ve post fordizm kavramları tercih edilmektedir.

³² Onur Ender Arslan, **a.g.e.**, s. 92.

³³ Bu bağlamda "Fordist bürokrasinin niteliklerini şöyle sıralayabiliriz; sürekli devam eden yönetsel etkinlik, tüzel kural ve süreçlere bağlanmış yönetsel mekanizma; uzmanlaşmış birim ve kurumlar; yazılı doküman ve maddi yönetsel araçların kullanımı; büroların/araçların mülkiyetine memurların sahip olmaması; tüzel kurallarla belirlenmiş disiplin ve denetim mekanizması" Bkz.: **A.e.**, s. 131-132.

³⁴ **A.e.**, s. 154.

sergilediği için biçimsel eşitlik kapsamında değerlendirilir. Bu noktaların öneminin aşağıda post-fordist personel rejiminin ayrıntısına inildikçe daha iyi aktarılabileceği umulmaktadır.

1980’li yıllardan sonra ise, birikim rejimleri bakımından yoğunluktan esneğe doğru dönüşen sürecin personel rejimindeki karşılığı, kuramsal olarak geleneksel kamu yönetimi paradigmasıyla örtüşen fordist personel rejimin yerini, post fordist personel rejiminin alması olmuştur. Bu süreç, öne çıkan en önemli unsurun güvencesiz istihdam olması nedeniyle, kamu personeli ve devlet ilişkisinde de kural olarak yasa ile belirlenen “statüsel çalışma ilişkisi sistemi”den “sözleşmesel çalışma ilişkileri sistemi”ne³⁵ doğru bir kayma olarak da nitelendirilebilir. Post-Fordist emek sürecinin en önemli özelliği, “üretimdeki kaynakların ve işgücünün “ultra rasyonel” kullanımıdır. Bu nedenle fordist personel rejiminin emek sürecindeki düşük nitelikli emek tercihi yerine çok işlevli emek gereksinimi söz konusu olmakla birlikte³⁶ burada işleyen “iki karşı kuvvet”³⁷ diyalektiği söz konusudur. Daha çok "vasıflı-gözetleyici" olan çekirdek emek gücü nitelikli hale gelirken, “işgücünün büyük bir bölümünü oluşturan çevre işgücü vasıfsızlaşmaktadır.”³⁸

Post Fordist birikim rejiminde, fordist devlette var olan toplumsal gücünü yitiren, önceden belirlenmiş kurallar yerine “işleyen hipoteze” ayak uyduran, post Weberci olarak da tabir edilen bürokrasinin öne çıkan unsuru, “özel rasyonaliteye sahip olan memur” biçimidir ki, özel rasyonalitenin sağlanma zemini esnek

³⁵ Arzu Özsoy Özmen, **a.g.e.**, s. 57.

³⁶ Onur Ender Arslan, **a.g.e.**, s. 164-169.

³⁷ Özgür Narin, kapitalizmde emekçinin yaratıcılığının soğurularak vasıfsızlığa doğru itilmesini, vasıflı emeğin uzun vadedeki maliyetinin önüne geçmenin yanı sıra denetimini de mümkün kılmak olduğunu belirtir. Bilimsel buluşlar nedeniyle karşıt eğilim de ortaya çıksa geniş emekçi kitlelerine yönelik genel eğilim vasıfsızlaştırma olarak gerçekleşmektedir. Bunu konumuzla alakalı olarak düşündüğümüzde bilginin giderek kamu emekçisinden koparılmasını tamamlayan iktidar ve güç yoğunlaşmasının aynı zamanda erkek egemen bir sürecin pekiştirilmesi olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bilindiği gibi kamu sektörü de tabandaki kadın istihdam oranı hiyerarşinin üst katmanlarına çıkıldıkça azalan, erkek egemen bir yapılanmadır. Bu bağlamda iki karşı kuvvet hareketin ilki, kamu sektörünün dönüşümünde geniş kitlelerin proleterleşmesi üzerinden (memur kadrolarının veri hazırlama ve kontrol işletmeni (VHKİ) olarak tanımlanmasında bile açık olduğu gibi) okunabilmektedir. Memurlar görece özerk iş süreçlerinin vasıfsızlaştırılması ve denetiminin artırılması ile bir nevi "veri madenci"lerine dönüştürülürken üst düzey kadrolar güvenceli, yaratıcı (zihin emeği) emek niteliğine kavuşmaktadır. Bkz.: Özgür Narin (2017), **a.g.m.**, s. 347-408.

³⁸ Onur Ender Arslan, **a.g.e.**, s. 182-183.; Bu vurgular bizi Süha Oğuz Albayrak’ın çalışması dolayısıyla otonomist perspektifin boyunduruk kavramıyla da buluşturacaktır.

istihdamda, performansta ve toplam kalite uygulamalarında yatmaktadır.³⁹ Daha önce belirtildiği gibi, post fordist bürokrasi de yekpare değildir. Bürokrasinin klasik tanımına denk düşen memurluk pozisyonu açısından iki karşı kuvvet diyalektiği işlemekle birlikte, YKİ uygulamalarıyla birlikte taşeron bürokrasinin de bu parçalı yapıya dahil edilmesi gerekmektedir. Neredeyse doğrudan sermayenin yönetimi altına girmesi de feodal dönemdeki güvencesiz ve beye mutlak bağımlı memur/bürokrasi biçimini andırmaktadır.⁴⁰

Öte yandan, Bentham'ın panoptikonuna yani dışsal disiplin kurallarına ihtiyaç bırakmayan, bu anlamda Foucault'dan çok Deleuze'ü hatırlatacak biçimde disiplinden kontrole/gözetime, biyopolitikadan psikopolitikaya geçişi sağlayan “öz-sömürü”nün kamu emek sürecindeki izlerini görmek mümkündür.⁴¹ Yeni kontrol biçimlerine tabi olan işçi, hem performans baskısının katmerlediği rekabet nedeniyle diğer işçiler tarafından gözetlenmekte, hem de “işyeri ile bütünleştirme politikası çerçevesinde oluşturulan sorumluluk” uyarınca kendi oto-kontrolünü sağlamaktadır.⁴² Üstelik teknolojinin bir getirisi olarak⁴³ ayrıca üst yönetim tarafından da gözetlenebilen post fordizmin işçisi üzerindeki baskı artmıştır.

³⁹ “Özsel rasyonalite, hukuksal rasyonaliteden daha şiddetlidir; hukuksal rasyonalitenin açık şiddetine karşı, özsel rasyonalitenin görünmez, ancak çok daha yaşamsal sonuçlar doğuran şiddeti ortaya çıkmıştır. Bu, emek üzerindeki “piyasa despotizminin”, piyasa araçları ve düzeninin bürokratik yaşamda da kurulmasıyla, bürokrasi üzerindeki “piyasa despotizminin” oluşturulmasıdır. Bürokratin uygulamaları üzerindeki denetim hiyerarşik denetimden, piyasaların, özsel denetimine geçmiştir. Bürokratin aldığı kararlar ve yaptığı işler, üst bürokratlar için kurumların performans denetimi, orta ve alt bürokratlar için ise oluşturulan bireysel performans düzeni ile sağlanmaktadır...Böylece, özsel rasyonalite, hukuksal rasyonalitenin üzerinde konumlanarak, Post-Fordist bürokrasinin tözünü oluşturmaktadır. Post-Fordist bürokrasinin tözü, esnek kamu personel rejimi ile kurulmuştur”. Bkz.: A.e., s. 239-240.

⁴⁰ Çekirdek bürokrasi kısıtlı bir kesime karşılık gelmesine rağmen, post fordist genel bürokrasinin küçülme eğilimine karşı, sayısal olarak büyüyen kısmıdır. Üst ve orta düzey yöneticilerle birlikte uzmanlığa dayalı işleri yerine getiren, daha ziyade kafa emeği gerektiren işleri, daha yüksek maaşlarla gerçekleştiren çekirdek bürokrasi "maddi ve kültürel olarak burjuva sınıfsal değerleriyle" hemhal olmuş (ya da olması istenilen) kesimdir. Çevresel bürokrasi ise nicelik olarak en geniş kesim olmasına rağmen post fordist esneklik uyarınca sürekli küçülen bir görünüm arz eder. Yapılan işin kolayca ikame edilebilir kol emeği kapsamında olması, giderek güvencesizleşmeleri ve daha düşük maaşlar elde etmeleri gibi nedenler "doğrudan işçi sınıfına eklemelenmeleri" sonucunu yaratmıştır. En dış halka olan taşeron bürokrasi ise oldukça parçalı bir görünüm sergiler. “Taşeron bürokrasi özünde, atipik çalıştırma biçimleriyle kamuda istihdam edilen personel yanında, kamu hizmetlerinin metalaştırılarak sermayeye devredilen parçasını -bütünüyle özelleştirilen değil- idare içinde ya da dışında yapan kişileri kapsar.” Bkz.: A.e., s. 243.

⁴¹ Byung-Chul Han, a.g.e., s. 16.

⁴² Buroway, erken dönem kapitalizmin baskının rızaya üstün geldiği despotik rejime denk gelirken zamanla yerini baskıyı dışlamayan ama rızanın ön planda olduğu hegemonik despotizme bıraktığını

Tezin dayanak noktası kavramlarından biri olan kamuda (real subsumption) gerçek-içerilmeyi/boyunduruku sorgulayacağımız yer de teknoloji vasıtasıyla emek sürecinin denetim ve sömürüsünün katmerlenmesi, otonomist terminolojiye yakın bir ifadeyle ruhun da işe koşulmasıdır. Bu konuda Nurcan Törenli'nin 2005 gibi görece erken bir tarihte kaleme aldığı makale ufuk açıcıdır. Törenli'ye göre, “*e-Devlet kavramı hiç sorgulanmaksızın benimsenerek adeta bürokrasinin panzehiri*” olarak *muştulanmış, yeni bir kamu hizmeti anlayışının gerekliliği konusunda bir çekimgücü yaratmış*”⁴⁴, enformasyon toplumunun çağrıştırdığı toplumsal dönüşümün kamu yönetimindeki muadili olarak “*benzer bir dönüşümü çağrıştırmakla*” birlikte “*ideolojik olarak bu paradigma içinde üretilmiştir*.”⁴⁵ Ama asıl önemlisi, 'amaca' bağlı olarak kullanılabilecek denetimci, insana ve onun belleğine güvenmeyen mekanizmaların, “*teknolojinin tarafsızlığı*” gibi ideolojik bir kılıfla daha örtük-yoğun hale getirebilecek teknolojik olanaklara sahip uygulamalar”⁴⁶ olmalarıdır. Sayısallaşma ve internet bağlamındaki bilgi ve iletişim teknolojilerindeki

belirtmektedir. Bunun hem devletin düzenleyip dönüştürdüğü fabrika rejimleri için hem de kendi emek süreci için geçerli olduğu tespitinden hareket eden Arzu Özsoy Özmen'e göre “*aynı birim içinde güvenceli ve güvencesiz çalışanların birlikteliği ve kamu hizmetini başka bir firmaya bağlı olarak yerine getiren güvencesizlerin varlığı rızanın baskıya üstün geldiğinin somut örnekleridir*.” Bkz.: Arzu Özsoy Özmen, **a.g.e.**, s. 53.; Burada bahsi geçen rıza unsuru, yeni dönem uyarınca şekillendirilen ve kendini şekillendiren öznellik biçimlerini de düşündürmektedir.

⁴³ İlkay Savcı'nın 1999 tarihli öngörülü makalesinde belirttiği gibi; teknolojik gelişim sonucunda “*üretim bandının beyaz yakalı kopyası*” haline gelen “*ofis tipi işler, her biri uzmanlaşmış işgörenler tarafından yerine getirilen, çok sayıda alt göreve ayrılmış hem çeşitlilik özelliğini kaybetmiş hem de toplam nihai ürünle işgörenin ilişkisini kesen bir çalışma tarzı yaratmıştır. Sonuç ise, işgörenin iş üzerindeki kontrolünün gittikçe azalması olmuştur*.” Bilgisayar teknolojisi, işgörenin, konumuz açısından kamu emekçisinin, giderek veri girmekten ibaret hale dönüşerek hem vasıfsızlaşmasına, emek sürecindeki hakimiyetini yitirmesine neden olmakta öte yandan ise “*kontrolü merkezileştirme*” amacına da hizmet etmektedir. Bkz.: İlkay Savcı, “*Toplumsal Cinsiyet ve Teknoloji*”, **A.Ü. SBF Dergisi**, 54-1, 1999, s. 123-142.

⁴⁴ 2000'li yıllarla birlikte enformasyon toplumuna geçiş söyleminin yaygınlaştırılmasının gerisindeki anlam da “*bir an önce "pazarlanabilir" mal ve hizmetler şeklinde üretilip, satışa sunulabileceği yeni üretim ilişkilerini (üretimden ayrı tutulamayacak tüm ilişki biçimlerini) yeniden, yeniden üretmek şeklinde özetlenmektedir. Nitekim enformasyon toplumu vb. gibi söylemler “kapitalist üretim ilişkilerinin üzerini örtmekte, var olan eşitsizlikler üzerine kurulu iktidar ilişkilerini (hem ulusal hem de uluslararası boyutlarda) gizlemektedir*.” Bkz.: Nurcan Törenli, “*EİT Dolayımında Kapitalist Üretim İlişkilerinin Yeniden Yapılandırılması: Enformasyon Toplumu ve Düşündürdükleri*”, **AÜ SBF Dergisi**, 58-2, 2003, s. 206.

⁴⁵ Nurcan Törenli, “*e-Devlet'in Ekonomi-Politikğine Giriş: Kullanıcı Dostu Ortamlarda “Sanallaşan” Kamu Hizmetleri*”, **AÜ SBF Dergisi**, 60-1, 2005, s. 192.

⁴⁶ **A.e.**, s. 200.

gelişmeler⁴⁷, veri, ses, metin, görüntünün bilgisayar diline dönüştürülebilmesi, bilgisayarlar arasında bağlantının kurulabilmesi ve veri alışverişinin yapılabilmesi olanağını sağladığından enformasyonun "*sistematik denetim başta olmak üzere çeşitli amaçlara dönük olarak üretilmesine, saklanmasına, iletilmesine ve dağıtılmasına dönük maddi işlemleri, önceki dönemlerle karşılaştırılamayacak ölçüde kolaylaştırmış, hızla gerçekleştirilebilir hale getirmiştir.*"⁴⁸ Enformasyon ve İletişim Teknolojilerinin

“... gelişimine koşut olarak, emek gücü üzerinde denetim olanakları arttıkça, üretim sürecini parçalara ayırma olanakları da artmış, bu durum işçinin bir bütün olarak üretimi tasarlama yetilerinden de ayrılmasına neden olmuştur. EİT ile mekandan bağımsız denetim ofis, atölye, fabrika dışı çalışma pratiği (*teleworking vb.*) ile daha özgürleşmiş bir ‘ruh’ hali (sanal özgürlük) yaratmakta, buna karşın EİT'in uzaktan komuta ve kontrol olanakları ile kurulan mikro düzeydeki denetim, sınıf hakimiyetini yine sanal olarak ortadan kalkmış gibi göstererek, belirli bir zaman diliminde yapılan üretimden elde edilecek verimi ve yaratılan değer en çoğa çıkarılmasına katkıda bulunmaktadır.”⁴⁹

Bu nedenle, evden çalışma, esnek istihdam gibi uygulamaların önünü açarak kamu yönetiminde de artan iş yükünü ve "yaşamı kolaylaştıracığı" iddia edilen⁵⁰ e-devlet uygulamalarının teknolojik tabanının (sayısallaşma, yöndeşme ve internet

⁴⁷ Uğur Sadioğlu ve Mete Yıldız tarafından Bilgi ve İletişim Teknolojilerine dair 15 yıllık bir süre bağlamında incelenen 80 makalenin 51 tanesinin (%64) “yeni kamu işletmeciliği” yaklaşımı ile ilgili yazılmış olmasının bir rastlantı olmadığı çünkü “yeni kamu işletmeciliği” yaklaşımı ile bilgi ve iletişim teknolojilerinin kamu kesiminde kullanılması (e-devlet) yaklaşımı arasında güçlü bir ilişki” bulunduğu belirtilmektedir. Buna göre, *Yeni kamu işletmeciliği yaklaşımının kamu yönetiminde özel sektör zihniyeti ve yöntemleri ile hareket etme, yönetimde verimliliği arttırma, etkinlik ve etkililiği, şeffaflığı ve hesap verebilirliği sağlama, yönetim birimleri ve sektörler arası işbirliklerini özendirme ve benzeri amaçları, bilgi ve iletişim teknolojilerinin yönetim alanında kullanımının sunmuş olduğu imkânlar ve sağlayabileceği düşünülen yararlarla büyük oranda benzerlik göstermektedir.* Bkz.: Uğur Sadioğlu ve Mete Yıldız, "Kamu Yönetimi ile Bilgi ve İletişim Teknolojileri: Bir Bibliyografik Analiz", **H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C:XXV, No: 2, 2007, s. 341.

⁴⁸ Nurcan Törenli (2005), **a.g.m.**, s. 203.

⁴⁹ Nurcan Törenli (2003), **a.g.m.**, s. 212-213.

⁵⁰ İlginç olan teknolojinin bürokrasiyi azaltacağı argümanına dair gerçekçi ilk öngörünün yine bürokrasinin demir kafesinin kuramcısı Weber tarafından telefon kullanımı bağlamında verilmiş olmasıdır. Weber enformasyonun aktarılma hızına telefonun sağlayacağı katkının hiyerarşiyi, kırmak değil, sağlamlaştırma yönünde olacağını vurgulamıştı. “Tarih Weber’i haklı çıkardı; telefon 1860’larda öncelikle yetki paylaşımının bürokratik hiyerarşi temelinde kurulduğu bürolara, işmerkezlerine, gazetelere yetki devrini gerçekleştirmek üzere değil, aksine bu organizasyonlardaki iş süreçlerini, komuta-kontrol gereksinimlerini karşılamak üzere girdi”. J.R. Beniger, *The Control Revolution*, England: Harvarn University Press, 1986’dan aktaran Törenli (2005), **a.g.m.**, s. 215-216.

olarak özetleyebileceğimiz) sistematik denetim başta olmak üzere bürokratik kontrol yeteneklerini artırmaya dönük bir yapılanmayı desteklemesi”⁵¹ söz konusudur.

4.1.2 “Hayatın Koordinatları”⁵²: Rekabet ve Performans

Öne sürdüğü temel tezi, kamu sektörüne oranla daha “etkin” ve “verimli”⁵³ olduğu düşünülen piyasa mekanizmalarının kamu yönetiminde kullanılması olan yeni kamu işletmeciliği, geleneksel bürokratik yönetim anlayışının⁵⁴ kuramsal ve fiili tezahürlerinde yer almayan “rekabet” kavramını kamu sektörüne taşımak

⁵¹ Örneğin “Elektronik ortamlarda yürütülen faaliyetler tek tek bireyler düzeyinde sürekli kayıt altına alınarak (e-postaların saklanması), üzerinde çalışılan, başkalarıyla paylaşılan bilgiler görüntülenerek, yapılan tüm işlemler raporlaştırılarak çok daha etkin bir biçimde saklanabilir-denetlenebilir hale gelmiştir. Böylece tozlu raflarda yığılan dosyalar dolusu evrak, ‘günü geldiğinde’ çıkarılıp kullanılacak birer belge haline gelmiştir.” Bkz.: A.e., s. 213.

⁵² Ölçülebilir her şeyin ölçülmesine, ölçülemeyenleri ölçülebilir hale, “sayıları dile getirmeye” yönelik veri totalitarizmi (hiç de Oğuz Atay’a referansla kullanılan bu başlığın onu bu ifadeyi kullanmaya iten ihtiyaçla örtüşmeyen biçimde) hayatın koordinatlarını çıkarıp sermaye birikimine tabi kılma amacını taşımaktadır. Bkz.: Byung-Chul Han, a.g.e., s. 66.

⁵³ Belirtmek gerekir ki verimlilik kavramı, yeni kamu işletmeciliğine özgü olmayıp, Amerikan Kamu yönetimi disiplininin başlangıcından itibaren kurucu bir unsur olarak yer almıştır. Bu konuya dair makalesinde Ozan Zengin, ABD’nin, Kıta Avrupasından farklı olarak, aristokrasiye rağmen gelişmesi gereken bir burjuvazi ve ulus devlete geçişin zorluklarıyla mücadele gibi zorlukları içermeyen kapitalistleşme tarihinin kamu yönetimi anlayışında da farklı bir anlayışa yönelmesi sonucunu doğurduğunu belirtmektedir. Buna göre, Kıta Avrupasından farklı olarak, Amerikan Kamu Yönetiminde öncelikle yerel yönetim yapılarının oluşturularak yağma (spoil) sistemi ile mücadele edilmesinin ardından ülke çapında bir yönetsel reform süreci yaşanmıştır. “Ulusal bir yönetim kültürü oluşturulurken bilimsel ve evrensel olduğu düşünülen ilkeler saptanmaya çalışılmış,” bu bağlamda 1890-1920 yılları arasında egemen olan “Bilimsel temellere dayalı planlı ve yönetsel açıdan gelişmeyi içeren” ilerlemecilik düşüncesi merkezine “demokrasiyi de geliştireceği” varsayımıyla “verimlilik”i almıştır. Siyaset yönetim ayrılığı ile birlikte “verimlilik” ABD kamu yönetimi disiplininin “kendisini kurmasında” önemli bir yere sahip olmuş, adeta dinsel bir buyruk biçimine bürünmüş ve hatta “fetişleştirilmiştir”. Verimliliğin, iktisadi, mekanik bir ilke değil, toplumsal niteliksel bir içeriğe sahip olması gerektiğini vurgulayan Leonard D. White ve TODAİE’nin kuruluş sürecinde Türkiye’de bulunan Marshall E. Dimock gibi ayrıksı isimler olsa da “Yine de bu dönemde piyasacı anlamda iktisadiliğe ve örgütlenmeye dayanan gelişmeler birincil planda yer almaktadır.” Zengin ayrıca Weber’in rasyonel bürokrasinin aynı zamanda “verimli işleyen bir mekanizma” olduğu yönündeki kuramından da ABD’nin verimlilik odaklı yönetim geleneğinin oluşmasında yararlandığını belirtmektedir. Bkz.: Ozan Zengin, “Amerikan Kamu Yönetimi Disiplininin Kuruluşunda Verimlilik Olgusunun Yeri”, **Mülkiye**, C:XXXV, No:273, 2011, s. 43-54.

⁵⁴ Yukarıda ele alındığı gibi YKİ, geleneksel bürokrasiye dikey hiyerarşik yapısının demokratik olmadığı gerekçesiyle karşı çıkmış, yaklaşımı oluşturan birçok unsur da “demokratik” olduğu iddiasıyla meşrulaştırılmıştır. Örneğin “hesap verebilirlik” ve “katılımcılık” unsurlarına dair vurgu, geleneksel bürokraside söz konusu olmayan demokratik bir yönetim vaadiyle birlikte anlam kazanmaktadır. Demokrasi ve bürokrasiyi bir zıtlık olarak ele almak yerine “hesap verebilirlik” kavramı üzerinden yakınlaştırılabileceğini öneren bir çalışma için Bkz.: Asım Balcı, “Bürokrasi-Demokrasi İlişkisi ve Hesap Verebilirlik Yaklaşımı”, **H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C:XXIII, No:1, 2005, s. 313-338.; Ancak tüm dünyada gittikçe otoriterleşen yönetimler altındaki “yeni” bürokrasilerin pratikleri, işaret edilen makalede de bahsi geçen, “Jacksonianism” olarak da bilinen ve her iktidarla birlikte değişen topyekün bir “yağma sistemi”ne geri dönüşün söz konusu olduğunu düşündürmektedir.

hedefindedir. Özellikle sistem teorisinin, “katı olan her şey buharlaşıyor” minvalindeki dönüşüme uyum sağlayabilenin hayatta kalacağına dair perspektifi, özel/kamu ayrımı gözetmeksizin bütün örgütlerin “yeniliğin ve çevreye uyumun anahtarı olan rekabete gereken önemi veren açık bir sistem olması” gerektiğine yönelik kavrayışı, “başarma güdüsü aşılama”ya yönelik rekabetin kamu sektörü için de olanaklı olduğunu ileri sürmektedir.⁵⁵ Dolayısıyla rekabetin özel sektörden ithali veya kamusal malların özel sektöre satışı/devri/hibesi (özelleştirme) yeterli değildir, rekabet içselleştirilmelidir. Bu itibarla da “özelleştirme” bir amaç değil, yalnızca bir koşuldur.⁵⁶

Rekabetin içselleştirilmesinde en basit tanımıyla “*çalışanın performansına dayalı olarak esas ücrete ilave yapılan ödemeleri*” kapsayan bireysel performansa⁵⁷ göre ücretin önemli bir yeri vardır.⁵⁸ Her ne kadar, örneğin Japonya’da başarılı bürokratlara yapılan çalışkanlık ödenekleri gibi, daha eski ama münferit örnekleri mevcutsa da, Coşkun vd., performansa dayalı ücretin “*kapsamlı kamu reformunun*

⁵⁵ Veysel Eren (2003), **a.g.m.**, s. 84-87.

⁵⁶ Veysel Eren’e göre “kamu sektöründe ekonomikliği sağlamanın ön koşulu” olan “*Rekabete odaklanmanın amacı, şimdiye kadar kamusal olarak görülen hizmetlerin özel piyasaya aktarılması değil, aksine kamusal bir rekabete dayalı hizmet sunumunu olanaklı hale getirmektir.*” Bkz.: **A.e.**, s. 89.; Yeni yönetim biçiminin “mottosu” olarak ifade edilen rekabetin önemi, misyonunu tamamlamış bir paradigmanın yerini bırakmasının kaçınılmaz olduğu gerekçesiyle de açıklanmaktadır. Buna göre patrimoniyal yönetime özgü olduğu belirtilen “kayırmacılık” ve “yolsuzluk”a karşı mücadelede etkin olan bürokratik yönetim görevini tamamlamıştır. Üstelik hacim olarak büyüdükçe işlevsizleştiği ifade edilmektedir. Eren’e göre, bürokratik yönetimde “etkinlik ve verimlilik”in kriteri kayırmacılık ve yolsuzluğa karşı ne derece etkin olunabildiğine yönelik parametreler olduğundan “önceden belirlenmiş” “yazılı” kurallara ve “gayrişahsilik” ilkesine yaslanır. Oysa kamu işletmeciliğinde etkinlik ve verimlilik kriterleri sonuçlara odaklı işletme yönetimi kavram ve tekniklerine dayanır. “Motto”sunun ise “Rekabet yoluyla sürekli yenilenme” olduğu ifade edilmektedir. Bkz.: **A.e.**, s. 102-104.

⁵⁷ Sonay Bayramoğlu, “performans kriteri”ni, düzenleyici devlette emekçi sınıfların savunma ve özgüven mekanizmalarını kırma aracı olarak tanımlamaktadır. Bkz.: Sonay Bayramoğlu Özügürlü (2009), **a.g.m.**, s. 93.

⁵⁸ Performansın birey üzerindeki etkisi teşvik ve promosyonla çok çalışmaya yönlendirme olurken, şirket bağlamındaki daha geniş etkisi çok çalışma ve piyasa başarısı sağlamaya yönelik kolektif stres ve sermaye ile emeğin beklentisini ayarlama gereksinimidir. Fakat birey düzeyinde söz konusu değişim sağlanabilse de piyasa diyalektiğinin olmadığı kamuda “şirket (kurum) başarısı”nı sağlama fikri YKİ uygulamalarının çelişkisidir. Piyasayla doğrudan bağlantının yokluğunu ikame etmek üzere piyasa kriterlerince ölçülebilirliğe indirgeme yöntemi ve kamu emekçisinin kendini karşılaştırılabilir kılması gerekmektedir. Bu ise diğerlerine fark yaratacak niteliklerin işe dahil edilmesini, toplumsal yaşamı emeğe içsel hale getirmeyi de gerektirmektedir. Bu anlamda performans “*öznelliğin meta biçimi*” olarak ifade edilebilir. Stefano Harney, **a.g.e.**, s. 133-138.

bir parçası olarak uygulanmasının”⁵⁹ kaynağının 1978’de ABD’de hayata geçirilen Kamu Hizmetleri Reform Kanunu olduğunu belirtmektedir.⁶⁰ Fakat, reformun en radikal uygulamalarına merkez olan ABD’de, beklentinin aksine performans uygulamalarının çalışanları olumsuz yönde etkilediği anlaşılarak, 1984 yılında sistem Performans Yönetimi ve Takdir Kanunu (Performance Management and Recognition System) ile değiştirilmiştir. Bu Kanun da 7 yıl süren ömrü sonunda, *"performans düzeyindeki farkların yeterince ayırt edilememesi, kaynak yetersizliği, performans ölçümündeki manipülasyonlar ve belki de en önemlisi sistemin kamu kurumlarının performansını artırdığına ilişkin hemen hiçbir kanıtın olmaması nedenleriyle”*⁶¹ yürürlükten kaldırılmış ancak 2000’li yılların başında yeniden gündeme gelmiştir. Bu noktada 1990’ların başında Al Gore tarafından hazırlanan *“Ulusal Performans İncelemesi Raporu”*nun temel teşkil ettiği ve 1993 yılında kabul edilen ancak 1997 yılından itibaren uygulamaya geçirilen *‘Hükümet Performans ve Sonuçlar Yasası’na’ Government Performance and Results Act, GPRA)* işaret edilmektedir.”⁶²

ABD dışında öne çıkan bazı ülkelerdeki sürece de kısaca değinmek gerekirse; İngiltere’de 1979 tarihinde Thatcher hükümetiyle başlayan süreç, 1982 yılında “Mali Yönetim Girişimi” (Financial Management Initiative-FMI) uyarınca, ekonomiklik, verimlilik, etkinlik ilkelerinin temel alındığı “paranın değeri” yaklaşımı çerçevesinde

⁵⁹ Selim Coşkun, Hakan Dulkadiroğlu, Nevzat Fırat Kunduracı, “Kamu Sektöründe Bireysel Performansa Göre Ücret Uygulamaları: Başarısızlığın Yaygınlaşması”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt:LXXI, No:2, 2016, s. 628-630.

⁶⁰ Kanunun 4 ana unsuru; "performans değerlendirme sistemi, performansa göre ücret, üst düzey yönetici sistemi (Senior Executive System) ve uygulayıcı ve düzenleyici kurumların birbirinden ayrılması"dır. Öncelikle İngilizce konuşan ülkelerde uygulamaya konulan reformlara dair veriler, hiçbir unsurunu uygulamayan Yunanistan hariç, "OECD ülkelerinin %40’ından fazlasının reformun dört unsurunu da adapte ettiğini göstermektedir. Reformun en az üç unsurunu uygulayan ülkelerin oranı ise %73,3’tür. Bkz.: A.e., s. 630.; Köseoğlu ve Şen’e göre ise kamuda performans ölçümünün kökenleri 1900’lü yılların başında New York Belediye Araştırma Bürosu ve 2. Dünya Savaşı’nın ardından “Planlama Programlama Bütçeleme Sistemi” (PPBS) uygulamalarına kadar götürülebilir de bir yönetim paradigması olarak YKİ’nin hegemonyası ve onun araçlarından olan performans uygulaması 1980’li yıllardan itibaren oluşmaya başlamıştır. Bkz.: Özer Köseoğlu, Mustafa Lütfi Şen, "Kamu Sektöründe Performans Yönetimi: Politikalar, Uygulamalar ve Sorunlar", **Akademik İncelemeler Dergisi (Journal of Academic Inquiries)**, C./Vol: IX, No/Issue: 2, Yıl/Year: 2014, s. 117.

⁶¹ Selim Coşkun, Hakan Dulkadiroğlu, Nevzat Fırat Kunduracı, **a.g.m.**, s. 631.

⁶² Özer Köseoğlu, Mustafa Lütfi Şen, (2014), **a.g.m.**, s. 117.

performans ölçümleriyle ve Next Steps'in ardından özellikle 1998 yılında İşçi Partisi döneminde kabul edilen Yerel Yönetimler Yasası bağlamında etkili olmuştur.

“Sıkı bir denetim ve teftiş sistemi”nin bulunduğu “İngiltere’de performans ölçüm sistemi dış kurumsal değişkenlerle uyumlu olup reformlar *yukarıdan aşağıya, zorunlu ve tekdüzedir*; performans göstergeleri genel ve kesindir; performans bilgisi oldukça şeffaftır (lig tabloları, okul puanlamaları gibi) ve cezaların uygulanması için güçlü bir yetki bulunmaktadır.”⁶³

Fransa’da ise özetle; 1995 yılında “Kamu Hizmetlerinde ve Devlette Reform” programıyla başlayan performans değerlendirmesi “Bakanlıklar Arası Değerlendirme Komitesi”, “Ulusal Bilimsel Değerlendirme Konseyi” ve “Sorumluluk Merkezleri”nin eşgüdümüyle yürütülmektedir. Bu süreçte "kamu performansı kavramına yasal temel kazandırması bakımından Fransa’da kamu yönetiminin değişiminde ana faktör olan” ve 1 Ağustos 2001 tarihinde kabul edilen “Mali Yasalarla İlgili Organik Yasa” (*Loi Organique Relative Aux Loris de Finances, LOLF*) uyarınca 2005-2006 yıllarında özellikle performansa dayalı bütçeleme reformuna şekil verilmiştir. Fransa’da performans ölçümlerinin, İngiltere’nin aksine, 1990’lardan itibaren küçük belediyelerin “kendiliğinden” uygulamaya başladığı, “aşağıdan yukarıya doğru” geliştiği belirtilmektedir. Ancak düşük performansa dair yaptırım olmaması ve bireysel performans ölçümleriyle ilgili ciddi girişim yapılmaması gibi nedenlerle merkeziyetçi memur sisteminin temelde değişmeden kaldığı, Yeni Zelanda ve İngiltere gibi ülkelere göre nispeten daha az yayıldığı vurgulanmaktadır.⁶⁴ Nitekim, Yeni Zelanda 1984 yılında İşçi Partisinin seçimleri kazanmasının ardından mali bunalım nedeniyle konuya dair en köklü ve kapsamlı uygulamaların hayata geçirildiği ülke olarak bilinmektedir. 1988 yılında kabul edilen “Kamu Sektörü Yasası” (*State Sector Act*) ile birlikte Bakanlar ve Kamu Yöneticileri arasında yapılan yıllık performans anlaşmaları neticesinde, bakana karşı sorumlu olmakla birlikte, yönetme serbestisi tanınan kamu yöneticisi “kamu hizmetleri

⁶³ A.e., s. 120.; Bununla birlikte, “paranın değeri” yaklaşımında merkezden belirlenen hedeflerin, yerel yönetimlerin özerkliğini zedelediği, ayrıca çalışanlar üzerinde baskı oluşturduğu ve denetimin maliyetli olduğu gibi eleştiriler gündeme gelmiştir. Bu itibarla, son yıllarda sonuçların yanı sıra süreçlere dair güven ve adalet kriterlerini gözeten “kamu değeri” yaklaşımının performans ölçümlerine dahil edildiği belirtilmektedir. A.e.

⁶⁴ A.e., s. 122.

komisyonu” ile ilişkili olarak personelin işe alımından ücretin belirlenmesi ve yapısal düzenlemelere kadar sorumluluk sahibidir.⁶⁵ Yeni Zelanda’da 1989 yılında kabul edilen “Kamu Maliyesi Kanunu” ile çıktılara ve sonuç odaklılığa göre yapılandırılan kamu yönetimi ile stratejik yönetimi uzlaştırma girişimi olarak 2003 yılından itibaren “sonuç/çıktı odaklı yönetim” (Management for objectives) yaklaşımı benimsenmiştir. Toparlamak gerekirse performansa dayalı yönetim uygulamalarının yakın tarihte gündeme gelmesi nedeniyle makalede ele alınan diğer örneklerden ayrılan Fransa hariç bahsi geçen ülkelerde

“...performans yönetimine ilişkin kavram ve düşünce düzeyinde fazla bir farklılık bulunmamakla birlikte izlenen performans yönetimi yaklaşımı ile bu kapsamdaki politika ve uygulamalar çeşitlenmektedir. ABD sonuç odaklı performans yönetim modeli izlerken, İngiltere paranın değeri ve son yıllarda yükselen kamu değeri modelini, Yeni Zelanda ise çıktı odaklı performans yönetim modelini tercih etmektedir.”⁶⁶

Fakat asıl sorun A.B.D örneğindeki başarısızlığına rağmen 1980’li yıllardan itibaren Batı Avrupa kapitalist devletlerine de sirayet eden uygulamaların 2000’li yıllardan sonra Fransa gibi köklü kamu yönetimi geleneğine sahip bir ülkeyi dahi kapsamış olması, bunun yanı sıra “Şok Doktrin”e maruz kalan Doğu Avrupa ülkelerinde de uygulanmaya başlanmış olmasıdır.⁶⁷ Coşkun vd.’nin belirttiği gibi, dünya çapındaki olumsuz sonuçlarına rağmen, performansa göre ücret uygulamaları paradoksal biçimde hem yatay (ülkelerarası) hem de dikey (farklı kademelerdeki

⁶⁵ Bu durum bize, birikim rejimleri ile personel rejimleri arasındaki koşutluğa bağlı olarak işe alma, ücret vb. anlamındaki parçalı yapıdan oluşan post-fordist personel rejimi koşullarının gelişkin bir örneğini düşündürmektedir.

⁶⁶ A.e., s. 125.

⁶⁷ Selim Coşkun, Hakan Dulkadiroğlu, Nevzat Fırat Kunduracı, **a.g.m.**, s. 632.: Performansa göre ücret uygulamalarının pratik karşılığına bakıldığında ise, ülkeden ülkeye farklı neden ve önceliklerle işlerlik kazandırıldığı anlaşılmaktadır. Coşkun vd.’ne göre, “İsveç, Norveç gibi Kuzey ülkelerinde daha çok personel geliştirme yönüne vurgu yapılmakta, Anglo-Amerikan ülkelerinde motivasyon ve bürokrasiyi kontrol öne çıkmaktadır. İtalya ve Fransa gibi ülkelerde ise öne çıkan faktörler liderlik ve üst düzey yöneticileri hesap verebilir kılmaktır. Doğu Avrupa ve Türkiye gibi ülkelerde ise bilhassa uluslararası kuruluşların etkisiyle Batıya ayak uydurma çabaları temel saiklerdir... Performansa göre ücret programlarında söylemde verimlilik, etkinlik, şeffaflık gibi rasyonel faktörler öne çıkmakla beraber, uygulamada sembolik politika, çalışanlara ilişkin varsayımlar, siyasetin kendini hem ulusal hem de uluslararası kamuoyunda meşrulaştırma çabaları önemli rol oynamaktadır.” 2005 yılı itibarıyla, OECD ülkelerinin yaklaşık üçte ikisi kamu görevlilerinin ücretlerini bireysel performanslarıyla ilişkilendirmiştir. 2008 yılında yapılan bir araştırma OECD ülkelerinin %80’inin performansa göre ücretle ilgili en az bir yasal düzenleme yaptığını göstermektedir. Bkz.: A.e., s. 628-629.

kamu görevlilerini kapsayacak şekilde) olarak, yaygınlaşmaya devam etmektedir. Bu durum; kurumların “iyi yönetimi” benimsediklerine dair kanaati uyandırmak ve meşruluk elde etme çabasıyla giriştikleri birbirine benzeşme (izomorfizm / eş yapılılık) süreci olarak açıklanmaktadır. İzomorfizmin zorlayıcı (coercive), taklitçi (mimetic) ve normatif -ahlaki biçimleri söz konusu olabilmektedir. Makalede, Lah ve Perry’nin çalışmasının bulguları da dikkate alınarak, OECD üyesi ülkelerin kamu yönetimi reformlarını *"teknik verimlilik ve etkililikten daha ziyade meşruiyet kaygılarıyla adapte etmekte"*⁶⁸ olduklarına işaret edilmektedir. Bu bakış açısına göre özetle, emek sürecindeki dönüşümün en önemli ayağı olan performansa göre ücret uygulamasının başarısızlığına⁶⁹ dair empirik verilere rağmen yaygınlaşmaya devam etmesi zorlayıcı, taklitçi ve normatif nedenlerden kaynaklanmakta, ülkelerin dünya kapitalist sistemindeki yerleri bağlamında bu üç unsurun etkililik oranı farklılaşmaktadır. Örneğin Doğu Avrupa ülkeleri için ön planda olan zorlayıcılık unsuru iken Batılı kapitalist ülkeler için taklitçi ve normatif unsurlar öne çıkmaktadır.⁷⁰ Kamu sektöründeki performans uygulamalarına dair bu tez açısından

⁶⁸ A.e., s. 643.; Ayrıca bazı bulguların sürece katılanların niteliklerinin benzer olması durumunda yeniliklerin daha çabuk yaygınlaşacağına dair iletişim kuramının kısmen de olsa etkili olduğu ifade edilmektedir. Yazarlara göre *Özellikle başlangıçta İngilizce konuşan bazı ülkelerde reform unsurlarının erken dönemde adapte edilmesi yenilikçi iletişim süreçlerinin etkili olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda 1984 tarihinde uygulanmaya başlanan kapsamlı Avustralya kamu yönetimi reformlarının ABD ve Avusturalyalı yöneticilerin yakın etkileşiminden kaynaklandığı iddia edilmektedir... Bu, reformların hiçbir zaman kamu hizmetlerini iyileştirmek ve etkinliğini artırmak için adapte edilmediği anlamına gelmemekte, yalnızca kurumsal izomorfizmin iletişim kuramına göre daha baskın olduğunu göstermektedir.* Bkz.: A.e., s. 642-644.

⁶⁹ Performansa göre ücret uygulamasının, kamu çalışanlarının maddi teşvikle motive olduğuna dair indirgemeci yaklaşımına karşı, toplumsal nedenlerle de motive olabileceklerini vurgulayan "Kamu Hizmetleri Motivasyonu" kuramı *"kamu çalışanlarının neden farklı düzeyde iş motivasyonuna sahip olduğunu içsel (intrinsic) ve dışsal (extrinsic) faktörleri bir araya getirerek açıklamaya çalışmaktadır."* Kökeninde insan doğasına yaklaşımdaki farklılık ve onun kamu yönetimindeki uzantısı yatan bu tartışmanın bir tarafı insanı, kendi çıkarını gütmeye amacını taşıyan bencil bir canlı olarak addeden rasyonel seçim modelinin kamu yönetimindeki karşılığı olan kamusal seçim kuramına oradan da performansı temel alan YKİ'ye uzanmaktadır. Bunun karşısında “değerler”i dışlamayan, çalışanların sadece dışsal motiflerle yönlendirilmedikleri yaklaşımı Perry ve Wise tarafından Kamu Hizmetleri Motivasyonu Kuramı olarak kavramsallaştırılmıştır. Bu itibarla, Kamu hizmetleri Motivasyonu Kuramı, bireyin ve kurumun ötesinde toplumsal çıkarın, kamu çalışanlarının motivasyonu için önemine dikkat çekmektedir. Bkz.: Selim Coşkun, "Kamu Hizmetleri Motivasyonu Kuramı: Bir Literatür Değerlendirmesi", **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C:11, Yıl:11, No:1, 2015, s. 61-74.

⁷⁰ Kendi ifadeleriyle Selim Coşkun vd.'ye göre; *"Bireysel performansa göre ücret programlarının yaygınlaşması rasyonel bir temele dayanmamaktadır. Programların yaygınlaşmasının temelinde iddia edildiği gibi kamu kurumlarının daha rasyonel/etkin çalışması tezi bulunmamakta, rasyonellik dışında pek çok faktör rol oynamaktadır. Örneğin sembolik açıdan performansa göre ücret programları*

öne çıkan en önemli unsurlar ise başarısızlığa rağmen devam etmeye yönelik ısrarın ardındaki nedenin hem sermaye birikimine yönelik kısıtları aşmak üzere cazip bir alan olan toplumsal yeniden üretim alanlarına doğru yayılma gereksinimi hem de emek süreci üzerinde bir “kontrol mekanizması” arayışı olduğudur. Bu tespitler Harney’in “*toplumsal dayanışmalara karşı geliştirilen bir strateji olarak performans*”⁷¹ tanımını hatırlatmaktadır. Bu anlamda YKİ, ekonomiyle içsel bağlantıyı performans dolayısıyla kamu emekçisinin bedeninde cisimleştirir. Dolayısıyla, performans sistemi emeği dizginlemeye ve ölçülebilir kılmaya dönük otorite arayışlarının kamu sektöründeki uygulamalarından biri olarak nitelenebilir.

4.2 Türkiye’de Kamu İstihdamının Serencamı

Bu bölümde, birikim süreçlerine koşut olarak dönüşen kamudaki çalıştırma rejimlerinin Türkiye özelindeki tarihsel serencamı ele alınmaya çalışılacaktır. Bu noktada, dönüşen koşullarla birlikte eşitlik, güvence ve dayanışmaya dair hegemonik söylemlerin başarı, esneklik ve fedakarlıkla yer değiştirmesinin kamu istihdamına yansması da Türkiye’nin öznel tarihsel süreci bağlamında anlaşılmaya çalışılacaktır.

Uğur Ömürgönülşen, bu söylemsel değişimin bir yansıması olarak, yeni sağ öncesi kamu yönetimine dair reform taleplerinin geleneksel kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde teknik bir konu olarak değerlendirilirken, 1980 sonrasında, yönetimin rolü, kapsamı ve kapasitesi dahil olmak üzere, gerçekleşen tartışmalarda teknik boyutun yanı sıra politik-ideolojik bir çerçevenin söz konusu olduğunu belirtir.⁷² Aynı konuyu Ozan Zengin de vurgulamakta ve her iki dönemi yansıtan kavramsal

politikacıların, üst düzey kamu yöneticilerinin ve kamuoyunun bürokrasiyi kontrol etmeye yönelik çabalarını temsil etmektedir. Politikacılar bu yolla bürokrasinin, seçilmişlerin ve dolayısıyla toplumun kontrolünde olduğu mesajını vermektedir. Özet olarak ise, performansa göre ücret miti ve ritüeli yeni yönetim sisteminin meşrulaşmasına yardım etmektedir.” Bkz.: Selim Coşkun, Hakan Dulkadiroğlu, Nevzat Fırat Kunduracı, **a.g.m.**, s. 647.

⁷¹ Stefano Harney’in konuyu maddi olmayan emek kavramıyla sınırlandırdığı yaklaşıma katılmak tam olarak mümkün değilse de teknolojik gelişim nedeniyle içiçe geçen zihin ve kol emeğinin ölçüm ve karşılaştırmasını yapabilmek ve bu emeği yoğunlaştırmak üzere çeşitli stratejiler geliştirilmek zorunda kalınarak, kamuda buna yönelik stratejiye performans adı verildiği çıkarsaması ufuk açıcıdır. Bkz.: Stefano Harney, **a.g.e.**, s. 123-136.

⁷² Uğur Ömürgönülşen, "Devletin Küçültülmesi Politikasının Bir Stratejisi Olarak Personel Azaltma: Anavatan Partisi Hükümetlerinin Türk Merkezi Kamu Yönetiminde Personel Azaltma Stratejisinin Genel Bir Değerlendirmesi", **H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:XXIII, No:1, 2005, s. 373.

farklılığa dikkat çekmektedir. Zengin, 1945-1980 yılları arasında kamu yönetimindeki reform çabalarının, kalkınmacı perspektif çerçevesinde, yönetsel sistemin, kapitalizmi benimseyen devletlere benzer biçimde, “modernleştirilmesi” olarak tanımlamaktadır. Burada devlete ve topluma dair geniş kapsamlı köklü bir değişim hedeflenmeyip, değişimin bürokrasiye yönelik, palyatif, dar kapsamlı ve örgütsel zeminde olması söz konusudur ve idari reform (re-organizasyon) olarak tanımlanmaktadır.⁷³ Dolayısıyla, kapitalizmin farklı dönemlerine göre biçimlenen idari reform ve düzenleyici reform kavramları farklı süreçlere tekabül etmektedir. Düzenleyici reform (regulatory reform), artık kapitalizmin zaferini ilan ettiği neoliberal dönemin piyasanın önündeki engellerinin kaldırıldığı ve hatta kendisinin piyasalaştığı kamuya dair tahayyülüdür. Üstelik yalnızca kamuyu değil, toplumu, devleti ve yaşamın tamamını kapsayacak şekilde topyekün bir dönüştürme hedefine sahiptir.⁷⁴ Otonomist terminolojiyle ifade etmeye çalışırsak, kamunun “toplumsal fabrika”nın herhangi bir atölyesine dönüşmesi sürecidir.

Öte yandan, Ömürgönülşen, kamu yönetiminin zaten sadece hukuki-bürokratik sorunlara sıkıştırılmaya çalışılmasının aksine, ekonomik-politik içeriği nedeniyle, sürekli değişmesi gereken “kaleydoskopik” bir doğaya sahip olduğunu belirtmektedir.⁷⁵ Örneğin, refah devleti döneminde genişleyen ve sendikaların gücü nedeniyle tartışmaya açılmayacak olan bu içerik, 20. yüzyılın son çeyreğinde, tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye’de de tartışılır hale gelmiştir. Kamunun, “*aşırı şişkin, hantal, yolsuzlukla iç içe, özel sektörün ateşlediği ekonomik gelişmenin önündeki en büyük engel*”⁷⁶ olduğuna dair söylem, akademi⁷⁷, iş çevreleri ve medya tarafından

⁷³ Örneğin MEHTAP (Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırma Projesi) projesi “*tüm dünyada batılı anlamda modernleşmenin sağlanması hedefiyle yürütülen idari reform dalgasının 1960’lardaki zinciridir.*” Ayrıca Zengin’e göre her ne kadar 1980’li yıllardan itibaren bu kalkınmacı perspektifin terk edilerek piyasa ekonomisine açılım tercihi söz konusu olmuşsa da 1988 tarihli KAYA (Kamu Yönetimi Araştırması) projesi de hala idari reform kapsamına dahildir. Çünkü KAYA da “*idari reform olgusundan ve kendinden önceki çalışma stillerinden kopamamış, özgün bir çalışmayı ortaya koyamamıştır.*” Ancak MEHTAP’tan farklı olarak, merkezi yönetimle birlikte yerel yönetimleri, genel katma bütçeli kuruluşları vb. içermesi nedeniyle, daha kapsamlıdır. Bkz.: Ozan Zengin, “Türkiye Cumhuriyeti Kamu Yönetiminde Dönüşüm ve OECD Etkisi”, **Mülkiye**, Cilt XXVII, Sayı 241, 2003, s. 233-263.

⁷⁴ A.e., b.a.

⁷⁵ Uğur Ömürgönülşen (2005), **a.g.m.**, s. 377.

⁷⁶ A.e., s. 374.

⁷⁷ Stefano Harney de temelde emek süreçleriyle okunması gereken kamu yönetiminin kısmen kendisine dair söylemi, kısmen de Sheila Slaughter ve Larry L. Leslie tarafından adlandırıldığı

dolaşıma sokularak, kamu hedef haline getirilmiştir. Bunun yanı sıra, kamu yönetiminde reform gerekliliği AB, IMF, OECD⁷⁸ ve Dünya Bankası gibi kurumlarca da vurgulanmıştır. Kamu sektöründe sadece küçülmenin yeterli olmadığı yönetim zihniyetinin de değişmesi gerektiği anlayışı 90'lardan sonra adeta "topyekün bir savaş" (general crusade)⁷⁹ halini almıştır. Bu topyekün savaşın Türkiye'deki karşılığı özellikle 2000'li yıllardan sonra belirginleşmiştir. Ayşe Cebeci de 2000'lerde Türkiye'de kamu yönetimindeki dönüşümü açıklarken, her kamusal hizmetin aslında toplumsal ilişkileri yeniden üretmedeki işlevselliğine dikkat çeker.⁸⁰ Bir hizmetin tanımından, kamu tarafından ne ölçüde üstlenileceği konusuna kadar, sermaye birikim rejimi ve sınıf mücadelesi dinamikleri belirleyici olmaktadır. Bu anlamda kamunun neden yeni bir yapılandırmaya ihtiyaç duyulduğu sorusunun cevabı *"küreselleşmenin getirdiği makro ekonomik kısıtlar mali sıkılığı gerekli kılmakta, bunun için de kamuda maliyetlerin düşürülmesi, etkinliğin artırılması gerekmektedir."*⁸¹ cümlesiyle özetlenebilir.

Kamuda maliyetlerin düşürülmesi "zorunluluğu", diğer pek çok uygulamanın yanı sıra tasarruf tedbirleri adı altında kamu kesiminde istihdamı daraltmanın ve parçalı hale getirmenin, performans kriterini yerleştirmenin, toplam kalite yöntemini benimsemenin öğelerini oluşturduğu esnek personel rejimine geçişin de gerekçesidir. Fakat çoğu ülkede çalışanların ve sendikaların olası tepkileri nedeniyle "kamuda reform" rüzgarının sonlarda gelen halkası olarak gerçekleştirilebilmektedir. Bu nedenle "Washington Konsensüslerine" göre uygulanan süreçte öncelikle personel sayısı, daha sonra ücret ve maaşlarda kısıtlama gerçekleştirilmekte, en son da

ifadeyle, "akademik kapitalizm" tarafından üretildiğini belirtmektedir. Kamu yönetiminde işletmeci anlayışa geçiş popüler ve akademik yayınlardaki anekdot, aforizma ve aksiyomların birliğinden oluşan bir anlatıyla mümkün hale gelmiştir. Fakat bunu biçimlendiren devlet ve topluma dair sistematik düşünce de göz ardı edilmemelidir. Bkz.: Stefano Harney, **a.g.e.**, s. 104.

⁷⁸ OECD'nin 90'lı yıllardan itibaren artan orandaki kamu yönetimi ilgisi ve kamu yönetimindeki düzenleyici reformların belirleyici rolü hakkındaki makale için Bkz.: Ozan Zengin (2003), **a.g.m.**, s. 233-263.

⁷⁹ Uğur Ömürgönülşen (2005), **a.g.m.**, 381.

⁸⁰ Ayşe Cebeci (2013), **a.g.m.**, s. 196.

⁸¹ Seyhan Erdoğan, "Yeni Liberal Küreselleşme Sürecinde Esnek Kamu Personel Rejimi", **Toplum ve Hekim**, Ocak-Şubat 2005, C:XX, Sayı:1, 2005, s. 55.

sözleşmelilik, performans ve taşeronlaştırma yoluyla güvencesizlik koşulları yaratılmaktadır.⁸²

Türkiye’de de IMF ile 1999 yılında yapılan stand by antlaşması⁸³ Washington Konsensüsü ve onun devletin düzenleyiciliği konusundaki eksikliklerini kurumsalçı perspektifle tamamlayan Post-Washington Konsensüsünün Türkiye’ye taşınmasına aracı olmuştur.”⁸⁴ 1999 yılındaki Stand By antlaşması özellikle personel sayısının ve ücretlerin sınırlandırılmasına yönelik kısıtlarıyla 1. aşamaya örnek olarak değerlendirilebilir. 2002 yılındaki Stand By antlaşması ise yine aynı bağlamda yani kamu personel sayısının sınırlandırılmasına yönelik ama daha incelikli kısıtlamaları dayatmıştır. 2004 tarihli 7. gözden geçirmeye ilişkin IMF raporunda ise istihdam ve ücret kısıtlarına yönelik izlenen politikanın devam ettirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu nedenle, öncelikle kamu işçileri ve KİT’lerde çalışan personelin emekli edilmesi, yeni personel alımının sınırlandırılması, maaşların düşürülmesi, mesailerin kısıtlanması gibi Washington Modeline dair uygulamalar -kamu işçilerinin o dönem için %100 olan sendikalaşma oranına rağmen- gerçekleştirilebilmiştir. Memurlar açısından ise Kamu Personel Reformuna dair Yasa Tasarısının⁸⁵ kadük kalması nedeniyle kısmi olarak hayata geçirilmiştir.

⁸² Nitekim bu aşamaların hangisinin ne ölçüde uygulanabileceği de ülke koşulları ile biçimlenebilmektedir. Örneğin İtalya tamamıyla özelleştirilen bir personel rejimini örneklerken kıta Avrupa ülkelerindeki direniş hibrit uygulamaları örneklendirebilmektedir. Bkz.: A.e., s. 56.

⁸³ Sonay Bayramoğlu, 1999 tarihinde IMF ile imzalanan stand by antlaşması ile başlayan sürecin, devlet aygıtının “sermaye sınıfının doğrudan iktidarının bir enstrümanına indirgenmesi” ve “toplumsal ilişkilerin kapitalist karakterini sağlamlaştırma” anlamına gelen “düzenleyici devlet” kavramıyla açıklanabileceğini vurgulamaktadır. “Yönetişim” modelinin demokrasi retoriğinin bu “enstrüman”ın sermaye sınıfı tarafından “rekabet ilkesi” çerçevesinde biçimlendirilmesine olanak sağladığı belirtilmektedir. “Düzenleyici devlet modeli, siyasi ve iktisadi krizlere karşı istikrar vaadinde bulunurken, “put kırıcılık” misyonu ile da piyasa gerekleriyle uyumsuz olan tüm yerleşik kurum ve kuralları dağıtmayı önüne koymuştur.” Sonay Bayramoğlu, düzenleyici devletin oluşmasında çeşitli bağımsız düzenleyici kuruluşlarının önemine de dikkat çekmektedir. BDDK’lar hem “kamu sektöründe farklı bir çalışma tarzına geçiş anlamına gelen rekabet ilkesini kurumsallaştıran, özel ve kamu sektörlerini serbest piyasa kurallarına göre düzenleyen araçlar olarak” hem de “küresel sermayenin talepleri doğrultusunda yeni bir siyasal örgütlenmeye giderken, içeride de AKP hükümetinin İslami sermayeyi güçlendirme politikasına uygun bir siyasal manevra alanı” yaratılabilmesinin koşullarını oluşturmuştur. Bunun yanı sıra Kalkınma ve Yatırım ajansları da uluslararası ve ulusal sermayenin ulus devletlerce içerilmesine ve taleplerinin bürokratik engellerce aksatılmadan gerçekleştirilmesine işaret etmektedir. Son olarak düzenleyici devletin “doğal tekel” olarak bilinen alanların da özelleştirilmesini mümkün kıldığı vurgulanmaktadır. Bkz.: Sonay Bayramoğlu Özügür (2009), a.g.m., s. 93- 102.

⁸⁴ Seyhan Erdoğan (2005), a.g.m., s. 60.

⁸⁵ Seyhan Erdoğan tarafından 1999 yılındaki stand by antlaşması ile başlayan sürecin 3. ayağı olduğu belirtilen Tasarıda, esnek kamu personel rejimine yönelik temel unsurlar 4 alanda ifade edilmiştir. 1-

Mehmet Devrim Aydın ve Sultan Aksoy ise, 2000 yılı sonrasında başlatılan kamu harcama reformu sürecinin başlangıcının "12 Temmuz 2001 tarihinde Dünya Bankası ile imzalanan, "1. Program Amaçlı Malî ve Kamu Sektörü Uyum Kredi Anlaşması"na (PFPSAL) değin uzanmakta"⁸⁶ olduğunu, "finans (bankacılık) ve kamu sektörlerinde gelecek dönemde Türkiye'nin uygulayacağı politikaları, kredi ön koşullarını ve yerine getirilmesi gereken taahhütleri içermekte"⁸⁷ olan antlaşmanın üç ana başlığının makroekonomik çerçeve, bankacılık reformu ve kamu sektörü reformu olduğunu ifade etmektedir. Bu doğrultuda, öncelikli olarak ise 10/12/2003 tarih ve 5018 sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu, 5216 sayılı 10/07/2004 tarihli Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 5302 sayılı 22/02/2005 tarihli İl Özel İdaresi Kanunu, 5393 sayılı 03/07/2005 tarihli Belediye Kanunu ve 5436 sayılı 22/12/2005 tarihli Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun bağlamında "Strateji çalışmalarının dayandığı mevzuat ilk aşamada beşli bir yapı üzerine inşa edilmiştir"⁸⁸

Kamu çalışanlarının sayısının azaltılması 2- Sözleşmeli personelin yaygınlaştırılması 3- Esnek istihdamın uygulanması 4- Performansa dayalı ücret. Erdoğan'ın belirttiği üzere, bir yandan sözleşmeliğin yaygınlaştırılması bağlamında memurların istihdam güvencesi ortadan kaldırılarak statü hukukundan uzaklaştırılması, öte yandan memurlar için geçerli olan toplu sözleşme ve grevi yasağının korunarak sendikal haklar bakımından "sözleşme" hukukuna bile uzak tutulması ilgi çekicidir. Dolayısıyla söz konusu uygulamaların politik kayırmacılık ve patronaj ilişkilerini geri getireceği belirtilen makale, reform girişiminin gerçekleşmesi halinde var olan eğilimlerin yapısal bir değişikliğe dönüşeceği öngörüsü ile sonlanmaktadır. Belirtmek gerekir ki söz konusu Tasarı yasalaşamamış olmakla birlikte personel rejiminin dönüştürülmesi girişiminin parçalı bir biçimde uygulamaya konulduğuna dair analizler söz konusudur. Kamu Personeli Reformuna dair kadük kalan Yasaya ilerleyen sayfalarda tekrar değinilecektir. Bkz.: A.e., s. 59-63.

⁸⁶ Mehmet Devrim Aydın, Sultan Aksoy, "Kamu Kesiminde Stratejik Planlama ve Çalışanlara Yansıması: Hacettepe Üniversitesi Örneği", **H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C:XXV, No:1, 2007, s. 299.

⁸⁷ A.e.; Buna göre kamu sektörüne dair "Kamu Harcama Yönetimi: Bütçe Reformu" yapılmasının öngörüldüğü stratejik planlama çalışmaları ve buna bağlı olarak hayata geçirilen Performans Esaslı Bütçeleme uygulamalarının söz konusu sürecin bir parçası olduğu belirtilmektedir. Aydın ve Aksoy'un 5018 sayılı Kanun çerçevesinde pilot olarak belirlenen 8 (Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Türkiye İstatistik Kurumu, Hudut ve Sahiller Sağlık Genel Müdürlüğü, Karayolları Genel Müdürlüğü, Hacettepe Üniversitesi, Denizli Valiliği (İl Özel İdaresi) , İller Bankası Genel Müdürlüğü, Kayseri Büyükşehir Belediyesi) kamu idaresinde başlatılan Stratejik Planlama çalışmalarına örnek olmak üzere 2005 yılında Hacettepe Üniversitesinde başlatılan stratejik planlama faaliyetleri hakkındaki saha çalışması için Bkz.: A.e., s. 293-322.

⁸⁸ A.e., s. 300.; Öte yandan "Pilot kuruluşlarda stratejik planlama çalışmaları devam ederken 5018 sayılı KMYKK (2003) ile kamuda stratejik planlama tüm kamu kurumları için zorunlu hale getirilmiş ancak kanunun uygulanması iki yıl sonraya ertelenmiştir. Ayrıca; 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu (2004), 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu (2005) ve 5393 sayılı Belediye Kanunu (2005) ile

5018 sayılı Kanun, sermayenin karşılaşacağı riskleri minimize etmeyi sağlaması açısından Türkiye’deki kamu yönetimi reformlarının mihenk taşı olarak nitelendirilmektedir.⁸⁹ Ayşe Cebeci’ye göre;

“5018’in en önemli işlevi kamunun, genel olarak da tüm devletin egemenlik hakkından kaynaklı karar alma ve uygulama sürecinin tam olarak öngörülebilir kılınmasıdır. Kanun kapsamında tüm kurumların hazırlamak zorunda olduğu stratejik plan ve kamu kaynağının kullanılmasının genel esaslarındaki değişim sermaye açısından devlet gibi önemli bir aktörün tüm kurumlarının nasıl hareket edeceğinin bilinmesini sağlar. Buna bağlı olarak da bireysel sermayeler birikim süreçlerini daha kolay ve risksiz olarak belirleyebilirler.”⁹⁰

Bununla birlikte, 5018 sayılı kanunun diğer bir önemi performans esaslı bütçeleme ve onun 2017’deki 2. nesil örneği olarak gündeme taşınan program bazlı bütçeleme uygulamasını düzenlemesi ve bu açıdan da “yalnızca kamunun artan finansal kısıtına çözüm”⁹¹ amacıyla düzenlenmediğini de açığa çıkarmasıdır.

4.2.1 Tarihsel Dönemeçler

Kamudaki çalıştırma rejimi, ülkenin sosyal ve ekonomik örgütlenme tarzının “bağımlı değişkenidir.” Yani, “*toplumsal güçlerin yapısının ve toplumsal sistemlerin kurulduğu ölçeğin değişmesi kamu personel sistemini doğrudan etkilemektedir.*”⁹² Bu itibarla, 1980’li yıllarla birlikte devlet aygıtındaki dönüşüme uygun çalışma ilişkilerinin yerleşikleştirilmesi gerektirmiştir. Fakat performansa dayalı ödeme

de büyükşehir belediyelerine, nüfusu 50.000’in üzerindeki belediyelere ve il özel idarelerine stratejik plan hazırlama yükümlülüğü getirilmiştir.19 Ekim 2007 tarih ve 26675 sayılı R.G.’de yayınlanan 12702 karar sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla KİT’ler de stratejik plan hazırlama zorunluluğu bulunan kurumlar kapsamına eklenmiştir.” Bkz.: Neşe Songür, “Türk Kamu Yönetiminde Stratejik Planlama ve Uygulamalara İlişkin Genel Bir Değerlendirme”, **Strategic Public Management Journal (SPMJ)**, Issue No:1, October 2015, ISSN 2149-9543, p. 62.

⁸⁹ Ayşe Cebeci, **a.g.m.**, s. 191-192.; Nitekim, 5018 sayılı Kanunun kamu yönetiminde yeni bir yaklaşıma geçişteki önemini Maliye Bakanlığı Müsteşarı Naci Ağbal şöyle ifade etmiştir; “*Kamu kaynaklarının etkili, ekonomik ve verimli kullanılması suretiyle toplumsal talepleri karşılayabilen kaliteli ve hızlı kamu hizmeti üretebilme ihtiyacı; kamu yönetim sistemindeki geleneksel düşünceleri şekillendiren yeni bir yönetim anlayışı ortaya çıkarmıştır. Bu yönetim anlayışının ülkemizdeki en önemli ürünü, kamu mali yönetim sisteminde köklü değişiklikler yapan 5018 sayılı Kamu Mali Yönetim ve Kontrol Kanunudur.*”. Bkz.: T.C. Maliye Bakanlığı, 2013 Yılı Performans Programı, Ankara, 2013, s. 3’ten aktaran **A.e.**, s. 189.

⁹⁰ **A.e.**, s. 190.

⁹¹ **A.e.**, s. 191.

⁹² İpek Özkal Sayan, Aziz Küçük, “Türkiye’de Kamu Personeli İstihdamında Dönüşüm: Sağlık Bakanlığı Örneği”, **A.Ü. SBF Dergisi**, C:LXVII, No:1, 2012, s. 199.

sistemine dayanan esnek⁹³ personel sistemi ülkelerde ‘mutatis mutandis’ (koşullara bağlı) olarak uygulanmaktadır.⁹⁴ Öyleyse işleyen bir hipotez olarak YKİ’nin Türkiye versiyonunun henüz tam anlamıyla bu ilkeyi hayata geçirmemiş olması onu YKİ’nin dışında konumlandırmamızı gerektirmemektedir. Performansa dayalı ücret henüz genel geçer bir uygulamaya dönüşmemiş olabilir ancak eşitsizlik, rekabet ve tabiiyet unsurlarına farklı biçimlerde işlerlik kazandırılmaktadır.⁹⁵ Çok biçimli statü, farklılaştırılan maaş rejimi dışında istihdam, dayanışma ve örgütlülüğü kırmak açısından da kullanışlı olagelmıştır.

Bu belirlemeler ışığında, aşağıda Türkiye’deki sürece dair tarihsel bir perspektif sunularak ardından yeni kamu işletmeciliğinin feminist eleştirisi yapılmaya çalışılacaktır. Bunun için ise bazı ölçütlerin açıklanması gerekmektedir. "Tüzel metinler", "maaş rejimi" bir diğer ifadeyle "maaş yelpazesindeki açıklık" bu ölçütlerin başında yer almaktadır. Bu nedenle dönemleştirmeyi yaparken gözetilecek noktalardandır. Bir diğer ölçüt "Emeklilik düzeni"dir. Burada emeklilik hakkı koşulları kriter olmakla birlikte memurların maaşlarından alınan emeklilik keseneğinin oranı da önemlidir.⁹⁶ Buradan yola çıkılarak, Türkiye’de kamu istihdamında sermaye birikimine koşut olarak biçimlenen 3 dönemden bahsetmek mümkündür. 1838 yılında başlayıp 1945 yılına kadar, kapitalist memurluk rejiminin kurulduğu liberal kamu personel rejimi, 1945-1980 yılları arasındaki Fordist kamu personel rejimi ve 1980 sonrası Post Fordist esnek kamu personel rejimi geçerli

⁹³ Özey Göztepe’nin esneklik ve güvencesizliğe dair tartışmaları özetler nitelikteki cümlesinde vurguladığı gibi, aslında “*sermayenin esneklik dediği şeyi emek, gerilim olarak yaşar.*” Özey Göztepe, “Yeni Dönemin Satırbaşları”, **Güvencesizleştirme: Süreç, Yanılgı, Olanak**, Ed. Özey Göztepe, İstanbul, Notabene, Mayıs 2012, s. 22.

⁹⁴ Onur Ender Arslan, **a.g.e.**, s. 304.

⁹⁵ Tezin yazarının kamu sektöründeki öznel deneyiminden kaynaklı izlenimi de örneğin, uzmanlık/kariyer kadrolarının pratikte “alt seviye” memurluk kadrolarından farklı çalışmasalar dahi farklı maaşlarla çalıştırılmalarının kamuda eşit işe-eşit ücret ilkesini ve dayanışmayı aşındırmaya dönük bir uygulama olduğu yönündedir.

⁹⁶ Onur Ender Arslan’ın belirttiği üzere; “*Liberal dönemde maaş yelpazesindeki açıklık çok yüksektir, Fordist aşamada görece içsel eşitlik rejime içkindir, Post-Fordist aşamada yelpazedeki açıklık yükselmiştir.*” Ayrıca emeklilik keseneğinin oranı da tarihsel olarak bürokrasinin toplum içerisindeki konumunun göstergesidir. Bkz.: Onur Ender Arslan, **a.g.e.**, s. 307-312.

olmuştur. Arslan'ın oldukça ayrıntılı biçimde ele aldığı bu üç personel rejiminin burada yalnızca öne çıkan unsurlarına değinilecektir.⁹⁷

Türkiye'de kapitalist memurluk rejiminin temelini oluşturan liberal personel rejimi, 1838 yılında Osmanlı Devleti'nde başlayıp, İkinci Dünya Savaşının sonuna kadar devam eden bir döneme tekabül etmektedir.⁹⁸ Burada nedeni hakkındaki tartışmalara değinilemeyecek olan çeşitli etmenler nedeniyle, kapitalist ilişkilere uygun hukuksal yapıların kurulması sürecine girilmesiyle, devlet aygıtında dönüşüm de gerekli hale gelmiştir: 1838'de, maaşlı memurluğun II Mahmud tarafından fermanla kurulması ile liberal memurluk rejimine geçişin ilk adımı atılmıştır. 27 Mart 1838'de çıkarılan bir Hatt-ı Hümayun ile bütün memurlara maaş bağlanması, ardından kazasker, kadı ve memurlara yönelik ceza kanunnamesi ile hem memurluğa dair koşulları belirli cezai müeyyideler oluşturulmuş hem de "liberal özgürlükler" bağlamında görece bir statü güvencesi getirilmiştir. Söz konusu düzenlemeler, kapitalist ülkelerin sürekli memurluk rejimleriyle paralel olmakla birlikte, önemli bir unsur da Batı tipi vergi düzeninin yani maliye nezaretinin kurulmasının bir sonucu olarak geçilen maaş rejimiyle birlikte, memurun doğrudan toplumsal artığı çekmesi biçimindeki geleneksel modelin terk edilmeye başlanmasıdır. Nitekim bir süre iki unsuru kapsayacak biçimde ilerlenmişse de 1880 sonrası bütünüyle maaş düzenine geçilmiştir. Fakat yine de 1838 maaş düzenlemesi görev yapılan kurum ve ünvana göre oldukça farklılık gösteren, kişisel, alt ve üst memur arasındaki yelpazenin açık olduğu, "*son derece farklılaşmış bir maaş rejimidir.*"⁹⁹ Zaten bu durum 19. yüzyıl kapitalist toplumlarının personel rejimlerinde görülen ortak bir unsurdur. Maaş

⁹⁷ Onur Ender Arslan bu dönemleri de alt başlıklarla incelemiştir. Burada sadece öne çıkan unsurların bir araya getirilerek bir zemin oluşturması hedeflendiğinden daha ayrıntılı bilgi için Arslan'ın özgün çalışmasına başvurulması önerilmektedir.

⁹⁸ Bunun öncesindeki yapıyı kısaca özetlemek gerekirse; klasik Osmanlı dönemindeki üst düzey memuriyet, kan bağına dayanmayıp, devşirme sistemiyle toplanan erkek bireylerin çeşitli kademelerdeki eğitim biçimlerinden geçirilerek "*kişiyeye bağlı memuriyet sisteminin en ileri aşaması*"nı oluşturan kul sisteminden kaynaklanmaktadır. "*Kul-memur için devletine hizmet, ailesine ve babasına hizmetle eşittir. Oluşturulan bu babacıl (paternalist) düzende, kul-memur, aynı zamanda kendisini devletin, mülkün, sahibi olarak da görmektedir.*" Bu anlamda padişaha "özel" olarak bağlıdırlar ve iltizam sistemi dolayısıyla "*toplumsal artığa doğrudan el koymaktadırlar*". Bunun yanı sıra tamamıyla "kişisel bağlılık" üzerine temellenen maaşla geçinen bir askeri memur kesimi de söz konusudur. Fakat bunlar da bağlı oldukları yöneticinin artığa doğrudan el koyması sayesinde maaşlandırılmışlardır. Bkz.: A.e., s. 325 ve 333.

⁹⁹ A.e., s. 342-343.

rejiminin yanı sıra, personel rejiminin bakanlıklar arasında farklılık göstermesi yine batılı örnekleriyle ortak bir özellik olarak liberal kamu personel rejiminin genel niteliklerindendir. Bu yolda en önemli metinlerden biri olan 1876 tarihli Kanun-i Esasi ile eşitlik ve liyakat ilkeleri sağlamaştırılmış ve kanuna aykırı emir olmayacağına dair kanuni emir ilkesi oluşturulmuştur. Ardından çıkarılan kararnamelerle de emeklilikten disipline dair pek çok düzenlemeyle rejimin biçimi oturtulmuş ve yapılan bazı değişikliklerle birlikte esas olarak 1926 yılında çıkarılacak 788 sayılı Memurin Kanununa kadar varlığını sürdürmüştür.¹⁰⁰

Bu genel nitelikler, İttihat Terakki yönetimince yapılan 1909 memur tasfiyesi gibi politik örnekler ile meşrutiyet ve savaş dönemindeki birkaç tadilat dışında çok önemli değişikliklere uğramadan devam etmiştir. 1908 yılında başlayan sürecin nihayete erdiği Cumhuriyet döneminin kuruluş aşamasında “bürokrasi, eski rejimin egemen sınıflarıyla yükselen burjuvazi arasında “uzlaşmanın çimentosu”¹⁰¹ olmuştur. Birikim rejimi alanında olduğu gibi üst yapısal ilişkiler açısından da 1920’den sonraki süreç, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ortaya çıkan rejimin bir devamı olarak nitelendirilebilmekle birlikte, 1924 Anayasasına liberal kamu personel rejimi bağlamında anayasal ilkeler konulmasıyla ayrılmaktadır.¹⁰² Ardından 1926 tarihli 788 sayılı Memurin Kanunu, 1927 tarihli 1108 sayılı Maaş Kanunu ve 1929 tarihli 1452 sayılı Devlet Memurları Maaşatının Tevhit ve Teadülüne Dair Kanun ile kamu personel rejiminin hukuksal sınırları çizilmiş eski rejimin düzenlemeleri tasfiye edilmiştir.¹⁰³ Bu dönemde, kamu işçileri dışında kamudaki iki temel istihdam biçimi;

¹⁰⁰ Burada, ilgisi için özellikle zikredilmesi gereken 1880 tarihli maaş rejimini düzenleyen Maaşat Kararnamesi ile sicil, disiplin ve emeklilik rejimi ile emekli sandığının oluşturulduğu 1881 Tarihli Memurini Mülkiyye Terakki ve Tekaüd Kararnamesidir. Bkz.: A.e, s. 326-351.

¹⁰¹ Sungur Savran, Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri (1919-1980), 1992’den aktaran A.e, s. 367.

¹⁰² A.e, s. 369-376.

¹⁰³ Ancak belirtmek gerekir ki genel nitelikleri itibariyle liberal kamu personel rejiminin özelliklerini sergilese de 1929 sonrası dönem bir ölçüde, Osmanlıdaki biçiminden farklılık arz eder. 1923-1929 arası bürokrasi, burjuvazi ve eski rejim sınıfları karşısında adeta egemen güç konumunda iken, 1929 ertesinde, devletin sermaye birikiminin sağlanmasında üstlendiği konum nedeniyle artık değere yakınlık bağlamında burjuvaziyle eklemlenen bir bürokrasi ortaya çıkmıştır. Bkz.: A.e, s. 377-379.; 1929 yılı dünya çapındaki ekonomik buhran nedeniyle ithal ikameci içe dönük bir sermaye birikim perspektifine dönüşmesine sahne olmuştur. Bunun kamu yönetimine yansması ise “tasarruf” perspektifi çerçevesinde alınan önlemler biçimindedir. 1452 sayılı Yasanın yanı sıra 1426 sayılı Vilayet İdareleri Kanunu bağlamında ülkenin idari örgütlenmesinde merkezîyetçi yapının ilan edilerek “Cumhuriyetin kurumsallaşma ya da konsolide olma yolunda ilerlemesi bakımından kritik”

memur ve müstahdemdir.¹⁰⁴ Memurların emeklilik hakkı söz konusu ise de liberal kamu personel rejiminin bir unsuru olarak güvence gevşektir ve memurun yükselmesi kıdem esasına dayanmakla birlikte amirin takdiri belirleyicidir. Eğitim ise “dolaylı bir belirleyendir”.¹⁰⁵ 1909 öncesi Şirketi Hayriye’deki iş bırakma eylemi gibi sınırlı sayıdaki örnekler dışında 1909-1960 yılları arasında memurlar açısından yasaklama dönemi söz konusu olduğu da belirtilmelidir.¹⁰⁶

1945 yılından 80’li yıllarla başlayan neoliberal yeniden yapılanmaya kadar fordist unsurlar belirleyici olmuştur. Bu dönem rejimin inşası (1945-1965) ve yerleşmesi (1965-1980) olarak iki altbaşlığa ayrılabilir. Türkiye’nin kamu personel rejimine fordist biçimin yansıması oldukça geç bir tarih olarak 1965 yılında kabul edilen 657 sayılı yasa ile mümkün olmuştur. Ancak Onur Ender Arslan, 1945-1965 yılları arasındaki parçalı değişimle 1965 yılındaki bütünsel geçişin zemininin oluşmaya başladığını belirtmektedir.¹⁰⁷ 1952’de A.Ü. SBF bünyesinde kurulup 1958’de 7163 sayılı Yasayla kurumsallaşan TODAİE¹⁰⁸ (Türkiye ve Orta Doğu

önemdedir. Bkz: Sonay Bayramoğlu, “1929: Yönetimde Merkezîyetçiliğin İnşası, Açıklamalı Yönetim Zamandizini 1929-1939, Ed. Birgül A. Güler, Ankara, **AÜ SBF KAYAUM**, 2007, s. 21.

¹⁰⁴ Kendi içlerinde de çeşitli kategorilere sahip olan memur ve müstahdem ayrımında kol emeği statüsündeki müstahdemlerin emeklilik hakkının sağlanması ise ancak fordist aşamada söz konusu olacaktır. Memur “yasa ile belirlenen yöntemle hesaplanan” maaşla çalışırken, müstahdem “bütçe yasaları ve bireysel sözleşmelerle belirlenen” ücret karşılığı çalışmakta bu da kadrosuzluğa, güvence farklılığına ve ek olarak emeklilik hakkının bulunmamasına da işaret etmektedir. Bkz.: Onur Ender Arslan, **a.g.e.**, s. 379- 384.

¹⁰⁵ **A.e.**, s. 390-392.

¹⁰⁶ Sendika hakkına dair bir kural yer almamakta fakat, 1936 tarihli İş Kanunu çıkarılana kadar yürürlükte olan 1909 Tatil-i Eşgal Kanunu nedeniyle, memur, işçi ve müstahdemlerin sendika hakkı yasaktır. 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu ile de memur ve işçiler için “sınıf adına ve temelinde” dernek kurma yasağı dolayısıyla sendika yasağı getirilmiş, ayrıca memur ve müstahdemlerin derneklere üye olması da yasaklanmıştır. Memurlar yasası, grev yasağını açıkça içermekle birlikte aksi durumda ihraç ve sınıf tenzili uygulanacağı belirtilmiştir. Ek olarak 788 sayılı Kanunla memurlara siyaset yasağı da getirilmiştir. Arslan, bu konuda batıdaki örnekleri ile Türkiye arasındaki temel farkın, “*Batıda memurların de facto örgütlenmesine idarenin tepkisinin doğrudan tanımama biçiminde olması, Türkiye’de ise memurların aşağıdan güçlü bir örgütlenmesinin olmadığı bir ortamda, idarenin açık bir yasaklama düzeni oluşturmaması*” olduğunu belirtmektedir. Yani batıda de facto örgütlülüğe yönelik “örtük bir tanıma” olmakla birlikte, liberal kamu personel rejiminin niteliği uyarınca memur sendikaları rejimin bir iç ögesi değildir. Bkz.: **A.e.**, s. 398-400.

¹⁰⁷ Bu yolda ilk adım birikim rejimiyle bağlantılı olarak 1945 yılında işçiler için sigorta sisteminin kurulmasının bir devamı olarak 1949 yılında kabul edilen 5434 sayılı Emekli Sandığı Kanunuyla tüm askeri ve sivil bürokrasinin emeklilik rejiminin tek elde ve merkezi olarak düzenlenmesidir. **A.e.**, s. 409-410.

¹⁰⁸ Belirtmek gerekir ki, TODAİE, 9 Temmuz 2018’de yayımlanan 703 sayılı kapsamlı KHK ile kapatılarak teşkilat ve bütçesi YÖK’e devredilmiştir. Bünyesindeki öğrenciler Hacı Bayram Veli Üniversitesine, öğretim üyelerinin ise tercih ettikleri 10 kurumdan, bir kuruma en fazla 3 üç kişi olacak şekilde yerleştirileceği belirtilmiştir. Böylece 703 sayılı KHK ile genel çerçevesi çizilen

Amme İdaresi Enstitüsü) de daha çok üst düzey memurlara hitap etse dahi hizmetiçi eğitimin kurumsallaşması ve kamu yönetimine dair araştırmaların yapılması için önemli bir girişim olmuştur. Dönemin memurluğa dair tartışmaları, güvence konusu etrafında şekillenmiş ve 1949-1960 yılları arasında çıkarılan çeşitli kanunlarla memurların azli kolaylaştırılmıştır.¹⁰⁹

1960 sonrası ise, tüm dünyadaki eğilime paralel olarak, devletin egemen güçler bloku ile halk kitlelerini uyumlulaştırma çabasıyla ekonomiden toplumsal ilişkilere kadar daha fazla müdahil olmaya çalıştığı, bu gayeyle siyasal iktidarlar tarafından yürütülen popülist politikaların temel aracı olarak bürokrasinin işlevselleştirildiği ve öneminin arttığı bir döneme denk gelmektedir. Recep Aydın ve Levent Demirelli'nin çarpıcı bir şekilde betimlediği gibi, *“Siyasal iktidarların personel atama ve görevden alma sıklığı, devlet aygıtını yönetebilme kabiliyetince belirlenmektedir. Siyasal iktidarların ekonomiye ve diğer politika alanlarına kamu iktisadi teşebbüsleri gibi araçlarla müdahalelerinin bekaları için önemli oluşu, bu dönemde kamu yönetimi için yürütülen mücadeleyi zorlaştırmıştır.”*¹¹⁰ Bürokrasinin siyasal işlevinin öne çıkması bir yandan dolaylı da olsa bürokrasi-siyasal iktidar çekişmelerine sahne olmuş öte yandan personel rejimlerinin önemi daha da belirginleşmiştir.¹¹¹ Bu itibarla söz konusu dönemde 657 sayılı Yasanın yürürlüğe girmesi de daha anlaşılır olmaktadır. Memur güvencesine dair esas kırılma olan 1961 Anayasası ile 1924 Anayasasından farklı olarak memurluğa dair ayrıntılı hükümlere yer verilerek kamudaki temel istihdam biçimi olarak memurların güvencesi ve (12

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin gerektirdiği kamu yönetimi yapılanmasına dair tercihin, 50 yılı aşkın bir zamandır var olagelen “bir geleneğin ortadan kaldırılması” doğrultusunda olduğu ifade edilmektedir. (çevrimiçi) <https://www.memurlar.net/haber/762169/yok-ten-todaie-karari.html>; <https://www.birgun.net/haber/bir-gelenek-sona-erdi-doktora-okulu-kapatildi-haci-bayram-a-devredildi-223330> Son Erişim Tarihi: 08.12.2019.

¹⁰⁹ DP'nin bürokrasiye olan güvensizliği ve giderek otoriterleşen politikasının izdüşümünü kamu personeline yönelik 6422 ve 6435 sayılı Yasalarda görmek mümkündür. 6422 sayılı emeklilik yasını 5'er yıl geriye çekmek suretiyle gönüllü tasfiyelere olanak sağlarken 6435 sayılı Yasa istenilmeyen personeli merkeze çekme ve merkeze çekilenlerin tekrar atanmama yoluyla emekliye sevk edilmesi gibi memur güvencesini doğrudan sarsan uygulamalara sahne olmuştur. Bunun ötesinde dönemin politikalarına paralel olarak ABD'deki kadro sistemine benzer bir personel rejiminin ve kamu yönetimi disiplininin oluşturulmasına dair çabalar söz konusudur. Ayrıntılı bilgi için Bkz.: Recep Aydın, Levent Demirelli, “Türk Siyasal Hayatındaki Tarihsel Kırılmaların Bürokrasi Yazınına Yansımaları”, **Quo Vadis: Kamu Yönetimi**, Der. Veysel Erat, Cengiz Ekiz, İbrahim Arap, Ankara, Nika, 2018, s. 115-118.

¹¹⁰ A.e., s. 123.

¹¹¹ A.e.

Mart ile tekrar kaldırılacak olan) sendika hakkının açıkça tanınmasıyla gerçekleşmiştir. Her ne kadar maaş rejimi 1945 yılından itibaren tedricen fordist modele uygun biçimde yelpazedeki açıklığı eritecek biçimde hayata geçirilebilmişse de 657 sayılı yasanın uygulanabilmesi açısından, 1965-1970 arası geçiş dönemi olmuş, rejim ancak 1970 sonrası tam anlamıyla işlerlik kazanabilmiştir.¹¹² Cahit Tutum'a göre zaten *"Tüm kamu görevlilerini ilgilendiren ortak hükümlerin tek bir yasada toplanması olanaklıdır ama, tüm personel kategorilerini her yönden aynı rejime tabi tutmak ve bunlara ilişkin esasları aynı kanunla düzenlemek olanak dışıdır. Devlet Memurları Kanunu, bunu denemeğe çalışmıştır."*¹¹³

Yukarıda belirtildiği gibi rejimin en önemli niteliklerinden biri 1961 Anayasasıyla güçlü yargı denetimi getirilmesi ve bunun sonucu olarak fordist memur güvencesinin oluşmasıdır. Yaşam boyu istihdam ilkesi uyarınca, idare memurun yasalarla belirlenen koşullar dışında görevine son veremeyecek, yasada belirlenen koşullar doğrultusunda hizmetle ilişkisinin kesilmesi durumunda ise, buna karşı yargı yoluna gidilebilecektir. Belirtmek gerekir ki, memurluktan çıkarma cezasını gerektiren eylem ve durumlar, "memurun iş ortamındaki disiplinine ve "siyasete ilişkin yasaklara aykırı hareketleri"ne dairdir. "Dolayısıyla, 657 Rejiminde Fordist kamu personel rejiminin belirgin niteliği olarak, memurun hizmetle ilişkisinin kesilmesi ile memurun üretkenliği arasında bir bağ yoktur."¹¹⁴ 657 sayılı Yasada işe almada biçimsel eşitlik ilkesini hatırlatır biçimde, "yarışma sınavı" esası

¹¹² Örgütlenme konusunda liberal kamu personel rejiminden kopuşu imleyen en önemli iki yasa ise 1965 tarihli 624 sayılı Devlet Personeli Sendikaları Kanunu ile 657 sayılı Devlet Memurları Kanunudur. Fakat yukarıda belirtildiği gibi yasal memur sendikacılığının bu ilk adımı hayli kısa ömürlü olmuş 12 Mart Askeri darbesi sonrası Anayasa değişikliği ile ortadan kaldırılmıştır. Bu nedenle 1980 darbesine kadar memurların örgütlülüğü dernek statüsünde devam etmiştir. 1965-1970 arasında 657 sayılı Yasanın uygulanmasının ertelenişi ise bürokrasinin direnişi ile açıklanmaktadır. Özellikle mimar mühendis gibi yüksek öğrenimli yevmiyeli teknik personel yüksek ücretleri ve farklı statüleri nedeniyle yasaya direnen kesimi oluşturmaktadır. Bununla birlikte bürokrasinin üst kesimi de fordist görece eşitlikçi maaş rejimi nedeniyle yasaya karşı tepki duymuşlardır. Üniversitelerin de özerklik kaygısıyla karşı çıktığı yasa 1970 tarih ve 1327 sayılı Yasa ile değişikliğe uğratılmış "memur olarak kabul edilen ancak, kendi özel personel yasaları olan meslek kümeleri"ne yer verilmiştir. Bkz.: Onur Ender Arslan, *a.g.e.*, s. 411-426.

¹¹³ Cahit Tutum, "Devlet Memurları Kanunu'nun Genel Bir Eleştirisi", *Amme İdaresi Dergisi*, C:VII, No:4, Aralık 1974, s. 53.; Öte yandan kapsam itibarıyla "gereksiz ölçüde geniş tutulmuş" olduğu düşünülen Devlet Memurları Kanunu'nun, çıkarılan 12 adet kararnameye rağmen toplumsal yapıdaki iki büyük değişim olan "endüstrileşme" ve "demokratikleşme"yi gerektiği gibi algılayamadığı, söz konusu kararnamelerin Kanuna toplumsal değişimi yansıtan bir felsefe getiremediği eleştirisi yapılmaktadır.

¹¹⁴ Onur Ender Arslan, *a.g.e.*, s. 431.

benimsenmiştir. Kapsamlı biçimde düzenlenen hizmet içi eğitimde özel sektöre yer verilmemesi ise rejimi, neoliberal biçiminden ayıran önemli noktalarındandır.¹¹⁵ Bu itibarla, 657 rejiminin temel istihdam biçimi asli ve süreklilik unsurlarına dayanan memurluktur. Temel istihdam biçimi olan memurluk statüsünün ise üç temel ilkesi bulunmaktadır; nitelik ve meslek uyarınca yapılan “sınıflandırma”, memurlara hiyerarşik yapıda ilerleme imkanı tanıyan “kariyer” ve iç süreçlerin hukuka ve yeterliliğe uygun şekilde düzenlenmesine dayanan “liyakat”. İkinci istihdam statüsü ise “istisnai, geçici ve sınırlı” olmak üzere sözleşmeli personeldir. Söz konusu kategori özel uzmanlık bilgisi gerektiren alanlar için konulmuş olsa da 1980 sonrasında kapsamı genişleyecektir. Üçüncü kategori ilk etapta “yevmiyeli personel” olarak yer alırken 1974 yılındaki 12 sayılı KHK ile “geçici personel” adını alan mevsimlik veya bir yıldan az süreli işler için kullanılan istihdam biçimidir. Son kategori ise 657 sayılı Yasada düzenlenmeyip doğrudan İş Yasasına göre istihdam edilen “işçi” statüsüdür. Rejimin mali hükümlerine göre asli unsur, derece ve kademeye göre belirlenen “temel maaş” ve onun yanındaki diğer kalemler olan “ek gösterge”, “yan ödeme” ve “sosyal haklar niteliğindeki ödemeler”dir. Fordist dönemdeki görece eşitlikçi maaş rejimi zamanla diğer kalemlerin temel maaş rejimine nazaran genişlemesi nedeniyle maaş yelpazesi açılmaya başlamıştır.¹¹⁶ 1980 sonrasında “birçok memur kategorisinde, temel maaş, toplam maaşın içerisinde küçük bir miktar oluşturmuş, tazminatlar ana maaş kalemi olmuştur.”¹¹⁷

Yukarıdaki kuramsal bölümde 1980 sonrası sürecin ilk bölümünün kamu işletmeciliği sonraki kısmının ise yeni kamu işletmeciliği olarak ele alınmasının analizi daha mümkün kılacağı belirtilirken ayırt edici nokta olarak emek sürecinde meydana gelen değişim vurgulanmıştı. Arslan’a göre de 1980 sonrası dönem kamu personel rejiminin niteliği bağlamında 2011 yılının baz alınarak öncelikle post-fordist kamu personel rejiminin inşası ve ardından post-fordist kamu personel

¹¹⁵ A.e., s. 433-449.; Ancak 1974 tarihli yönetmelikle genel ilke olarak “başvuranların sayısının ilan edilen kadrodan az olması durumunda yeterlilik, fazla olması durumunda ise yarışma sınavı yapılması kabul edilmiştir. Bununla birlikte hizmete almada tam merkezilik 1999 yılına kadar sağlanamadığından, bu durum fordist rasyonalizasyonun “eksik bir parçasını oluşturmuştur.” Bkz.: A.e., s. 434.

¹¹⁶ A.e., s. 427-428.

¹¹⁷ A.e., s. 435.

rejiminin kurulması olarak dönemselleştirilebilir. Sürecin başlangıç koşulları ise kısaca şu şekildedir; Türkiye’de 1977-1980 yılları arasında emekçi sınıfların örgütlülüğü sermaye birikim rejimini yenilemeye imkan vermediğinden, 1978 ve 1979 yıllarında imzalanan iki stand-by antlaşması hayata geçirilememiştir. 1980 yılı başında AP hükümeti ile IMF arasında imzalanan istikrar antlaşması doğrultusunda, 24 Ocak Kararları alınmış, söz konusu kararlar ancak 1980 darbesi sonrasında yaşama geçirilmiştir. Bu nedenle “*Türkiye’de fordist birikim rejimini tasfiye edip, yerine esnek birikim rejimi ve düzenleme biçiminin kurulmasının yolunu*”¹¹⁸ açan 12 Eylül 1980 darbesi kaçınılmaz olarak kamu personel rejimi açısından da sonuç doğurmuştur. Hatta Tacettin Karaer, Türkiye’de “*askeri müdahaleleri izleyen dönemlerde kamu yönetimi aygıtının da öncelikle ele alınan, yeniden düzenlenmek istenen kurumlardan biri olduğunu*”¹¹⁹, bu bağlamda 12 Eylül darbesinin, yalnızca özel sektör için 24 Ocak kararları çerçevesinde izlenecek yöntem konusunda değil, kamu yönetimi için de bir perspektif öngörmekte olduğunu ifade etmektedir. Bu konuda, Bülent Ulusu’nun 27 Eylül 1980 tarihinde hükümet programını sunarken yaptığı konuşmanın kamu yönetiminde istenilen değişimin açık göstergesi olduğu belirtilmektedir. Ulusu’ya göre kamu yönetiminin ahvali pürmelali şu şekildedir:

“Mazisi yüzyıllara dayanan Türk idare yapısı, şartların değişmesiyle yeniliklere ve ihtiyaçlara ayak uyduramayarak eskimiş, ekonomik ve sosyal gelişmelerin gerisinde kalmıştır. Bunun sonucunda kamu yönetiminde, aşırı merkeziyetçilik, görev, yetki ve sorumlulukların dağılımında dengesizlik, normalin çok üstünde istihdam, atıl kapasite, verimsizlik, lüzumsuz formalite ve kırtasiyecilik hastalıkları meydana gelmiştir. Kalkınmakta olan bir ülke durumundaki Türkiye’nin ekonomik ve sosyal kalkınmasını engelleyen en önemli faktör, Türk idaresinin bu hastalıklarıdır. Bu tabloya, bir de son yıllardaki anarşik ortam eklenince, idare toplumun güven ve huzurunu sağlamada yetersiz kalmıştır.”¹²⁰

Bu konuya dair hükümet programında; devlet kadrolarındaki “aşırı şişkinlik”in giderilmesi, personel mevzuatının süratle ele alınması ile ekonomik programların, gereksiz formaliteler yüzünden geciktiği, işgücü ve malzeme israfı

¹¹⁸ A.e, s. 451.

¹¹⁹ Tacettin Karaer, "12 Eylül ve Türk Kamu Yönetiminin Yeniden Düzenlenmesi", **Amme İdaresi Dergisi**, Sayı:20/3, Eylül 1987, s. 53.

¹²⁰ Başbakan Bülend ULUSU’nun Konuşma, Demeç ve Mesajları (21 Eylül 1980-31 Aralık 1981), Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1982, s.17’den aktaran Tacettin Karaer, **a.g.m.**, s. 37.

yapıldığı belirtmelerinin yapılarak “*en kısa zamanda kamu hizmetlerinin görülmesindeki aksamalar giderilecek, basit, sade ve pratik yöntemler geliştirilerek uygulamaya konulacaktır*”¹²¹ ibareleri yer almıştır. Bu doğrultuda komisyonlar oluşturulmuştur. Özellikle “Kamu Yönetiminin Yeniden Düzenlenmesi” adlı komisyon ve yayınladığı rapor, hem öncelikli olarak uygulamada bazı bakanlıkların örgütlenmesinde yarattığı etki bağlamında hem de daha sonra Kanun Hükmünde Kararname Taslakları biçimine dönüştürülecek yeniden düzenleme çalışmalarının temelini oluşturması bakımından önem arz etmektedir. Çünkü 17.06.1982 tarihinde kabul edilen 2680 sayılı “Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Görev ve Yetkilerinin Düzenlenmesi” adlı Kanunla Bakanlar Kurulu’na kamu hizmetlerinin “düzenli”, “süratli”, “etkin”, “verimli” ve “ekonomik” biçimde yürütülebilmesi adına Kanun Hükmünde Kararname çıkarabilme yetkisi verilmiştir.¹²² Daha önce kamu yönetimine dair düzenlemeler öncelikli olarak komisyonlar oluşturulması ve onların raporları doğrultusunda siyasal iktidarın yasal düzenlemeler yapması şeklinde yapılırken, ilk defa kamu yönetimi düzenlemelerinin doğrudan Kanun Hükmünde Kararname Taslakları hazırlanmak suretiyle hayata geçirilmesi amaçlanmıştır. Bu yöntemin “*somut önerilerin yaşama geçirilmesi açısından daha kolay*”¹²³ olmasının yanı sıra, komisyon üyelerinin taşıyabileceği farklı niteliklere nazaran, siyasal iktidarın doğrudan etki edebileceği, nesnel ölçütler yerine siyasal tercihlerin söz konusu edilebileceği bir sürecin tercih edildiğini düşündürmektedir.¹²⁴

Uğur Ömürgönülşen, askeri yönetimin, darbeden önceki Adalet Partisinin azınlık hükümetinde Turgut Özal’ın oluşturduğu ekonomi-politikanın uzantısı olarak hükümet programında yer alan tenkisar¹²⁵ uygulamasını devam ettirdiğini, ilk bir yıl

¹²¹ A.e., s. 37.

¹²² A.e., s. 38-46.

¹²³ A.e., s. 47.

¹²⁴ Ayrıca her iki gerekçenin de yeni kamu işletmeciliğinin temel prensipleriyle ters düşmediği düşünülmektedir.

¹²⁵ Türkiye tarihinde memurları kitlesel biçimde hizmet dışına çıkarma anlamı taşıyan ve “tenkisar” olarak bilinen bir uygulama söz konusudur. B. A. Güler, tenkisarın daha çok “rejim” sorunları yaşayan ülkelerde gerçekleşen bir uygulama olduğunu belirtmektedir. Buna göre Türkiye tarihinde memuriyetlerin kaldırılması veya zorunlu emekli etme uygulamalarından oluşan 3 karakteristik “tenkisar” döneminden bahsedilmektedir. Üç tenkisattan İlki II. Meşrutiyet döneminde Abdülhamit Dönemi memurlarına el çektilmesiyle, İkincisi 1930’lu yılların devletçilik uygulamalarına engel olduğu düşünülenlerin “aciz ve kabiliyetsizlikleri” nedeniyle gerçekleştirilen ve üçüncüsü 1949-1954 yılları arasında ikincinin tam zıttı bir perspektifle “devletçi” memurların sistem dışına çıkarılmasıdır.

içerisinde öncelikle “siyasallaşmış” sivil bürokrasinin, askeri rejimin teknokrat hükümeti tarafından, temizlenerek merkezi yönetimin personel sayısında azaltmaya gidildiğini belirtmektedir.¹²⁶ Bu bağlamda, 8/5284 sayılı Bakanlar Kurulu kararı uyarınca Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Turgut Özal’ın başkanlığında oluşturulan alt kurul ve onlara bağlı 3 komisyonca kamu yönetiminde yeniden düzenleme çalışmaları yürütülmüştür.¹²⁷ Oldukça kapsamlı Kanun Hükmünde Kararname Taslakları hazırlanmıştır. Ancak, 6 Kasım 1983 tarihinde yapılan genel seçimler sonucu hükümet değiştiğinden, hazırlanan tasarıların Bakanlar Kurulu tarafından benimsenmesine olanak kalmamıştır. Fakat belirtmek gerekir ki, yeni hükümet de askeri yönetim döneminde hazırlanan Kanun Hükmünde Kararname Taslaklarını esas almış ve bunlar üzerinde kendi ekonomik ve siyasal yönelimi doğrultusunda bazı değişiklikler gerçekleştirmiştir.¹²⁸ Zaten 1983 yılında yapılan seçimle Turgut Özal’ın Anavatan Partisi’nin (ANAP) iktidara gelmesinde bürokrasi

Bkz.: Birgül Ayman Güler (2013), **a.g.e.**, s. 157.; 15 Temmuz sonrası yaşanan süreç ise, 4. bir kitlesel tenkiset dönemi olarak nitelenebilir. Bu dönemde Kanun Hükmünde Kararnameler yoluyla yaşanan kitlesel işten çıkarmaları, neoliberal otoriter devletin alameti farikası olan çalışma ve yaşam koşullarındaki belirsizliğe dayalı güvencesizlik ve bu sayede hem üretim hem yeniden üretim alanlarının denetimi üzerinden ele alan bir yaklaşım için Bkz.: Hülya Kendir, “Neoliberal otoriter devletin “terörist” memuru; OHAL sürecinde yaşanan işten çıkarmalarla birlikte güvencesizleştirme ve suçlulaştırma”, **Nuray Ergüneş İçin Yazılar: Finansallaşma, Kadın Emeği ve Devlet**, Ed. Elif Karaçimen vd., İstanbul, SAV, 2019, s. 351-384 .

¹²⁶ Uğur Ömürgönülşen, askeri rejimin tenkisata dair 3 önemli aracının olduğunu belirtmektedir;

1) 1402 sayılı Sıkıyönetim Yasası’nın kamu hizmeti gören memurları savunma hakkı olmaksızın görevden almaya olanak vermesi nedeniyle 1980-83 arasında 2065 devlet memurunun işine son verilmesi 2) 1981 tarih ve 2559 sayılı Kanun’la 20 yıl hizmeti olanlara ve 31 Ocak 1982 itibarıyla 55 yaşından yukarı olup 10 yıl hizmeti olanlara emeklilik hakkının tanınarak, teşvik edilmesi hatta politik nedenlerle elimine edilmek istenilenlerin zorlanması yoluyla memur sayısının azaltılması 3) İşe alımları dondurma yoluyla elde edilen sonuca göre yakın tarihte ilk defa 1980-1982 yılları arasında kamu sektöründeki istihdamın 1.312.000’den 1.294.000’e, memur sayısının ise 995.000’den 991.000’e düşmesidir. Bkz.: Uğur Ömürgönülşen (2005), **a.g.m.**, s. 390-391.

¹²⁷ Komisyonlar, üyeleri ve hazırlanan Kanun Hükmünde Kararnamelerin listesi hakkında geniş bilgi için bkz.: Tacettin Karaer, **a.g.m.**, s. 48.

¹²⁸ “1980-1983 döneminde yapılan çalışmaların bir sonraki hükümet için çok önemli bir kaynak oluşturduğunu” Çanakkale Milletvekili Cafer Tayyar Sadıklar 174 ve 202 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamelerin yasalaşması hakkındaki 27.09.1984 tarihli TBMM görüşmelerinde açıklıkla ifade etmiştir; “... Bugün değerli oylarınızla onaylamak durumunda olduğumuz bu kararnamede birçok hükümler, o gün üzerinde çalışılarak uygulamaya konulan hükümlerin aynısıdır. 2680 sayılı Yetki Kanunu Sayın Ulusu hükümeti zamanında çıkarılmış ve bu yetki kanununa dayanılarak o Hükümet zamanında geceli gündüzlü çalışmalar yapılarak her bakanlığın teşkilatı yeniden düzenlenmiş ve tasarılar haline getir(il)miş yeni Hükümete devredilmiştir. Yeni Hükümet de gelir gelmez bunları ele almış ve genel esaslarını muhafaza ederek süratli bir çalışmayla, gene hatırlayacaksınız 174 sayılı Kanun Hükmünde Kararnameyle bunları yürürlüğe koymuştur...” Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Cilt 7, B: 5, O: 1, 27.09.1984, Ankara 1984, s. 89’dan aktaran **A.e.**, s. 54.

ve yönetim karşıtı görüş ve retorığı de etkili olmuştur.¹²⁹ Fakat Ömürgönülşen'e göre ANAP hükümetleri büyük ölçüde memurun anayasal güvencesi nedeniyle tenkisattan ziyade işe alımları dondurmaya tercih etmiş, ancak KİT'ler ve kamu kuruluşlarındaki sözleşmeli personeller bakımından kamu personelinin yapısında değişiklik yaratacak bir politika izlemiştir. Öte yandan "Yeni Sağcı söylemine rağmen, ANAP Hükümetleri, Türk Merkezi Kamu Yönetimi personelinin hem mutlak hem de nispi değerler açısından azaltamamışlardır." tespiti "Memur güvencelerinin varlığı ve dönemin sonuna doğru artan siyasi rekabet karşısında izlenen popülist politikalar"a bağlamakta, ANAP hükümetleri dönemini "bir personel azaltma döneminden ziyade, Türk Merkezi Kamu Yönetimi personelindeki artış oranının önemli ölçüde azaltıldığı kısıtlama yılları olarak görülebilir."¹³⁰ şeklinde özetlemektedir.

1990'lı yıllardan itibaren kamu personel rejimindeki dönüşüm sürecini tetikleyen sermaye birikimine dair faktörlerin öne çıkanları; 1989 yılındaki işçi sınıfının geniş çaplı eylemliliği ve 32 sayılı karar doğrultusunda sermaye hareketleri üzerindeki denetimin kaldırılarak finansal sermayenin önünün açılmasıdır. 1994 bunalımı sonrası ise doğrudan ekonomik güç başka bir ifadeyle "piyasa mekanizması" hakim hale gelerek, gerçek ücretlerde düşüş yaşanmış, Kasım 2000 ve Şubat 2001 yılındaki bunalımlar sonrasında ise "yeniden yapılanmanın ikinci bütünsel adımı atılmıştır."¹³¹ Devlete ait kamu işletmelerinin tasfiyesi ile birlikte düzenleyici kurumların ortaya çıkışı, devletteki yapısal değişimin de unsurlarından olmuştur. Fordizmin hiyerarşik örgütlenmesi olan bakanlıkların yanı sıra finansallaşma sürecini sağlayacak özerk kurumlar işlevselleştirilmiştir. Hiyerarşik kurumsal yapıda gerçekleşen bu farklılaşmanın da etkisiyle, fordist tekçi modelden çoklu-parçalanmış istihdama dönüşen kamu personel rejimine dair en önemli göstergelerden biri, çevresel ve taşeron bürokrasinin maaşlarında gerçekleşen reel

¹²⁹ Bununla birlikte, partinin kamu sektörüne dair eleştirel tutumunun 1983 tarihli TÜSİAD raporundaki kamunun aşırı bürokratik, hantal, aşırı merkeziyetçi olduğu, çalışanların ise vasıfsız, beceriksiz ve maaşlarının yüksekliğine dair görüşleri ile paralellliği de dikkat çekicidir. Ayrıca raporda özel sektörün kamuya hizmet vermeye hazır olduğu da dile getirilmektedir. Uğur Ömürgönülşen (2005), **a.g.m.**, s. 395.

¹³⁰ **A.e.**, s. 372.

¹³¹ Onur Ender Arslan, **a.g.e.**, s. 460.

düşüş ve parçalı yapıdan kaynaklı olarak, maaşlar arasında ortaya çıkan içsel eşitsizlik dolayısıyla maaş yelpazesinde açıklığın artması olmuştur.¹³²

Post-fordist semaye birikimi ve neoliberal devlet projesi ile paralel olarak kamu personel rejimindeki değişimin, öncelikle istihdamdaki sınırlamalar, ardından emek sürecinde değişimi beraberinde getiren, sözleşmelilik ve performansa göre ödeme ile gerçekleştiğine yukarıda değinilmişti. Türkiye’de de aynı süreç takip edilmiştir. Memur istihdamının öncelikle niceliksel anlamda, özellikle yerel yönetimler ve KİT’lerde şiddetli örnekleri görülen "daraltılma" (bu konuda nüfus artışı ile orantılı olmayan memur sayısındaki artışa dair istatistikler yanıltıcı olabilmektedir) politikasını, daha sonra nitel olarak da "memurluk rejiminin içinin boşaltılması" ve "*içsel süreçlerin esnekleştirilip metalaşması*"¹³³ izlemektedir. Genel olarak sözleşmelilik eğilimini üst düzey bürokraside sözleşmeli ya da kadro karşılığı sözleşmeli statülerin¹³⁴ alması, alt düzeyde ise, memurluk yerine yardımcı hizmetler

¹³² Erdoğan’ın belirttiği gibi, “Tarihsel olarak, kamu çalışanlarının istihdam ilişkilerinde gözlemlenen temel eğilim, memurların statü hukuku ile işçilerin sözleşme hukukunun birbirine yaklaşmasıdır. Ancak bu yaklaşma 80’li yıllara kadar, her iki çalışan grubun lehinde olan unsurların ön plana çıkarılması biçiminde olmuşken yeni liberal küreselleşme sürecinde her iki çalışan grubunun aleyhinde olan unsurların ön plana çıkarılması şeklinde olmaktadır.” Bu itibarla ne memur ne de işçi statüsünde olan yeni sözleşmeli pozisyonlar oluşturulmaktadır. Bu konuda her ne kadar ülkelerin geleneklerine ve ekonomi-politik şartlarına göre farklılaşan uygulamalara rastlansa da kamudaki dönüşümlerin “*kamu istihdamının statü hukukuna tabi kariyer sistemleri biçimindeki örgütlenmelerini parçalama*” konusunda ortaklaştığı belirtilmektedir. Bkz.: Seyhan Erdoğan (2005), *a.g.m.*, s. 58.

¹³³ Çekirdek kitleyi; düzenleyici kurul personelleri, bakanlık ve kamu kurumlarında kadro karşılığı sözleşmeli çalışan personel ile uzmanlık kadroları, üniversite öğretim elemanları, hakim ve savcılar, askeri personel oluştururken; çevresel bürokrasiyi memurlar, sözleşmeli personel, geçici personel ve sürekli işçiler; taşeron bürokrasiyi de geçici işçi, geçici proje personeli, taşeron personel ve stajyerler oluşturmaktadır. Bu bağlamda oldukça parçalı bir yapı meydana gelmiştir. Onur Ender Arslan, *a.g.e.*, s. 462-491.

¹³⁴ 1980 öncesinde genel olarak 657 sayılı Yasa’nın 4/B hükmü çerçevesinde varlığını sürdüren sözleşmeli personel “Memurluk Statüsünü Çözme Mekanizması ve Esnek Kamu Personel Rejiminin Temel Statüsü”, haline gelmiştir. 1980 yılında tüm kamu personeli içerisinde %0,2’lik bir dilime denk gelen sözleşmeli personel statüsü, bu tarihten itibaren temel biçim olan 4/B’nin yanı sıra, öncelikle KİT’lerdeki “memurluk rejimini çözme aracı olarak” kullanılmış, daha sonra ise merkezi yönetimde üst düzey bürokrasi için “kadro karşılığı sözleşmeli personel” ve “post fordist devlet örgütlenmesinin temel yapısı olarak düzenleyici kurullar”da tüm seviyeler için örgüt yasalarıyla belirlenen “sözleşmeli personel” gibi biçimler almıştır. Belirtmek gerekir ki, kurumlar içerisindeki parçalı ve eşitsiz personel yapısının oluşturulmasında hem özne hem nesne olan kadro karşılığı sözleşmeli personeller, diğer sözleşmeli biçimlere oranla en yüksek güvenceye sahip kesimdir. Çünkü kadro karşılığı sözleşmeli olarak istihdam edilen bu kesimin, memur statüsünde boş kalan ayrıca bir kadrosu bulunmaktadır. Bu ayrıcalıklı ve “güvenceli-sözleşmeli” istihdam sayesinde -her ne kadar değişikliklerle aşındırılmışsa da- hala fordist dönemin maaş rejiminin tınlarını taşıyan 657 sayılı Yasa’nın eşitlikçi düzeninden kaçış sağlanabilmektedir. Böylece bürokrasinin üst seviyelerinde hem güvenceli, kadrosunu kaybetmeyen, hem yüksek maaşlarla çalışan “mutlu azınlık” yaratılmaktadır. Ne ilginçtir ki, post fordist yeniden düzenleme aynı zamanda bu “mutlu azınlık” sayesinde işlevselleştirilmektedir.

sınıfının tasfiyesi ile birlikte bu hizmetlerin (temizlik, yemekhane, personel taşımacılığı. vb.) sermayeye açılması, mümkün ise taşeronlaşma değilse geçici işçiliğin öne çıkması yoluyla ilerlemektedir. Ayrıca kamu sosyal tesislerinin özelleştirilmesi ile buralarda çalışan kamu görevlilerinin tasfiye edilmesi ve özelleştirilmeyen tesislerde taşeronlaşma ve piyasa fiyatlarıyla hizmet sunulması sürecin diğer unsurlarındandır.¹³⁵

Süha Oğuz Albayrak, 1980 sonrasında birikim rejimindeki değişimin kamudaki istihdama yansımalarının ilk somut örneklerine dair yukarıda belirtilenlere ek olarak, 657 sayılı Kanun'un 68/B maddesinde yapılan ve üst düzey görevlere atanmada kamu hizmetinde geçen sürenin öneminin silikleştirilerek özel sektörde geçen hizmet sürelerinin de hesaba katıldığı bir biçime geçilmesi ve 36. maddede yapılan değişiklikle kamu hizmetlerinin piyasaya gördürülmesinin yolunun açılması olduğunu belirtmektedir.¹³⁶ 2000'ler sonrasında alamet-i farikası ise kariyer uzmanlık sistemi olmuş, "yüksek ücretli memur" biçiminde yaygınlaştırılan kariyer uzmanlıklar "politik etkiye çok daha açık" ve "sadece siyasi talimatları yerine getiren "nitelikli memur" olarak benimsenmiştir.¹³⁷ Zihin-kol emeğinin keskin biçimde ayrıştırılmasına, ilkinin artan niteliksel unsurlarına rağmen ikincisinin vasıfsızlaştırılmasına, yönelik iki karşı kuvvet diyalektiğine örnek olarak Arslan'ın çekirdek-çevresel kadrolar ayrımına benzer biçimde Albayrak da "*Kamu kurumlarının merkez örgütünde planlama, politika belirleme, strateji geliştirme, koordine etme niteliği taşıyan işlerinde, sayıları görece az, iyi eğitim görmüş, yüksek özlük haklarıyla ve muhtemelen statü hukukuna tabi olarak görev alacak kariyer uzmanlar*"¹³⁸ ile "*doğrudan kamu hizmetini sunan personel konumunda, özel hukuk hükümlerine göre ve kurumların taşra örgütlerinde istihdam edilecek diğer çalışanlar*"¹³⁹ ayrımına sistemin can alıcı noktası olarak işaret etmektedir.¹⁴⁰ Nitekim

Arslan'a göre "Bu süreç, seçilmiş ve "reformcu" bürokrasiyi içinde yer aldığı toplumun gerçekliğinden soyutlayarak, kendi yalıtılmış maddi gerçekliği içerisinde küresel düzene eklemlemeyi kolaylaştırmaktadır." Bkz.: A.e., s. 502-523.

¹³⁵ A.e., s. 481-488.

¹³⁶ Süha Oğuz Albayrak, a.g.e., s. 64-65.

¹³⁷ A.e., s. 323-324.

¹³⁸ A.e., s. 312.

¹³⁹ A.e.

söz konusu değişiklikler topyekûn değerlendirildiğinde daha açık hale gelmektedir. Yani, personel rejimindeki değişiklik, bakanlık yapısında meydana gelen yatay örgütlenme ve kariyer uzmanlık sistemi ile birlikte değerlendirilmelidir.¹⁴¹ Daha önce de vurgulandığı gibi, bu eğilim “tesadüfen” ortaya çıkmaktan ziyade aslında devletin yeni işleyiş biçimiyle de çok uyumludur. Artık kamu hizmetlerini, devasa kamu örgütleri aracılığı ile çok sayıda ve iş güvencesine sahip memurlar eliyle doğrudan sunan devlet anlayışından vazgeçilmiş; onun yerine, kamu hizmetlerini piyasadan “temin eden”, piyasayı “gözetleyip”, “denetleyen”, ihale süreçlerini belirleyen, planlayan, politika tespit eden, devlet anlayışı tercih edilmeye başlanmıştır. Merkezde, az sayıda, görece yüksek özlük haklarıyla çalıştırılan kariyer uzmanlar da bu yeni devlet anlayışı bakımından “rasyonel” bir tercihtir. Bu anlayışa göre artık kamusal istihdam; merkezdeki “çekirdek personel” ile iş güvencesinden yoksun, çok sayıdaki “çevresel/kitlese personel” biçimindeki ikili bir yapı esasında iş görecektir.”¹⁴² Çekerek personel olarak kariyer uzmanlar, kamu personeli sınavından sonra çeşitli meslekler bağlamında farklı hesaplanan puanlama uyarınca ikinci bir sınav ve sözlü sürecine tabi tutulmanın ardından, başarılı addedilmeleri halinde, göreve yardımcılık statüsünde başlamaktadırlar. Daha önce işaret de edildiği gibi Albayrak’a göre yardımcılık sürecinde “*Önemli olan uzman yardımcısının yeni kamu hizmeti anlayışını içselleştirmesi ve bunu hayata geçirecek mekanizmaları en*

¹⁴⁰ Neden böyle olduğunu açıklamadan önce kavramsal kargaşaya yol açmamak için post fordist dönemin kariyer uzmanlığı ile önceki dönemin uzmanlık kavrayışı arasında fark olduğunu belirtmek gerekmektedir. “Uzmanlaşma” bilimsel yönetim ilkeleri bağlamında Taylorizmle oradan doğru da geleneksel kamu yönetiminin ussal-yönetim/bürokrasi anlayışıyla da örtüşmektedir. Taylorizmde, iş sürecinin ayrıntılandırılması görevinde uzmanlaşan yönetim kademesi ile ayrıntılandırılan işi rutin olarak gerçekleştirmesi beklenen işçi arasında, kafa/kol emeği bölünmesine dayalı bir ayrım söz konusudur. Bu ayrım kamu personel rejimi için de geçerlidir. “Üretim bilgisinin işçiden alınması yoluyla işçinin vasıfsızlaştırılması ve işin tasarım ve uygulanmasının bölünmesi gibi birkaç temel ilkeye dayanan Taylorcu emek süreci kamu personel rejiminde ‘sınıflandırma’ ilkesi aracılığıyla yansıma bulmuştur. Öte yandan “Weber’in rasyonel bürokrasi modelinde de uzmanlaşma “nesnelliği” sağlamaktadır. Bunun için öncelikli şart, “gerekli liyakata sahip olunduğunu gösteren ve katılımı herkese açık olduğu için eşitlikçi olduğu varsayılan sınavdan geçilebilmesidir.” Buradaki örtük sorunsal ise; kapitalist üretim tarzı altındaki tüm kamu personel rejimleri arasında en eşitlikçi olduğu varsayılan biçimin dahi Marx’ın işaret ettiği “burjuva sivil toplumun bilgisiyle devletin bilgisi arasındaki nesnel bağ”ı sağlayan “sınavı geçecek bilgi ve yeteneğe kimlerin sahip olduğu” sorununun görmezden gelinerek “bilginin bürokratik vaftizi”nin gerçekleştirilmesidir. Bkz: Karl Marx (2016), **b.a.**, ve Süha Oğuz Albayrak, **a.g.e.**, s. 29-33.

¹⁴¹ Süha Oğuz Albayrak, “Kamu Yönetimi Temel Kanunu Sonrası Kamu Personel Rejimi”, **Memleket, Siyaset, Yönetim (MSY)**, C:12, No:27, Haziran 2017, s. 1-18.

¹⁴² **A.e.**, s. 15.

*iyi biçimde öğrenmesini sağlamaktır.”*¹⁴³ Bu itibarla kariyer uzmanlık sistemi kamudaki mutlak boyunduruk koşullarını cismanileştirmektedir. Başka bir anlatımla, neoliberal yönetimselliğin biçimlendirdiği öznellik sürecinin içselleştirilmesini zorunlu kılmaktadır.¹⁴⁴ Konunun toplumsal cinsiyet boyutunu bir sonraki bölümde ele almadan önce şimdiye kadar anlatılmaya çalışılan sürecin mevzuattaki yansımaları kısaca toparlamak gerekmektedir. Çünkü bizi yeni kamu işletmeciliğinin eleştirel-feminist analizine götürebilecek en somut verileri yürürlükteki mevzuat sunabilmektedir.¹⁴⁵

Buna dair en temel dayanak olan Anayasanın 128. maddesine göre Türkiye’de personel sistemi kanunla düzenlenen statüer bir rejimi ifade eder. Buna rağmen yukarıda aktarıldığı üzere 1980 sonrasında pek çok düzenleme KHK ile gerçekleştirilmiş ve halen gerçekleştirilmeye devam edilmekte olduğundan 1965 tarihli 657 sayılı DMK, İpek Özkal Sayan’ın tabiriyle adeta “yamalı bohça”¹⁴⁶ halini almıştır. Kanunla düzenlenmesi gereken personel rejiminin KHK yordamıyla

¹⁴³ Süha Oğuz Albayrak, *a.g.e.*, s. 218.

¹⁴⁴ Ayrıca uzmanlık kadrolarına girişte yaşandığı bilinen “referans” ve “güvenlik soruşturması” konusu siyasal boyutun eksik olmadığı boyunduruk tezinin çeperini cinsiyet seçiciliğe doğru da genişletmektedir. Öte yandan, halihazırda cinsiyetçi ve ataerkil olan kurum kültürü ile psikopolitikanın buyruklarının pekiştiği yapının, kamu personelinin toplumsal cinsiyet dağılımı üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir. Ayşe Devrim Başterzi, uzmanlaşma ve kamu sektörü özelinde uzmanlık-kariyer sisteminin giderek incelikleşen şiddet biçimlerine benzemekte ve onunla da ilişkili bir süreçte gönderme yapmakta olduğunu belirtmektedir. Bu konunun toplumsal cinsiyet perspektifi ise iyice “incelmiş, naif bir hale bürünmüş ve kronikleşmiş” bir şiddeti görünür kıldığıdır. Bkz.: Ayşe Devrim Başterzi, *a.g.m.*, s. 47.

¹⁴⁵ Gerçi kadük kalmakla birlikte, YKİ’nin maddi varlığından çok ruhunun daha etkin olduğu örnekler de yok değildir. Türkiye’deki personel sistemi üzerinde yaklaşık on beş yıldır dolaşan bu hayalete de ayrıca değinilecektir. Ama öncelikle İpek Özkal Sayan’ın, Türkiye’deki personel sisteminin sorun alanlarını altı başlıkta belirlediği izlek üzerinden konuya dair yasal mevzuat özetlenecektir. Sayan’ın başlıklarının bir kısmı yukarıda tarihsel-kuramsal bir biçimde ele alınmaya çalışılmıştır. Ama bu izleğin yeni kamu işletmeciliğinin esnek personel rejiminin mevzuattaki karşılığını daha kolay takip etmeyi sağlayacağı düşünülmektedir. Bu başlıklar; “statü rejiminin esnetilmesi”nde araçsallaştırılan KHK ve Toplu Sözleşmeler, Liyakat Sistemi, kamu personel sisteminin “kalbi” olarak nitelendirdiği İstihdam Politikası, Taşeron Personel konusu, bu tez kapsamında YKİ için oldukça işlevsel olduğu düşünülen Uzman İstihdamı ve “kapıda beklemekte” olan performans sistemidir. Bkz.: İpek Özkal Sayan, “Türkiye’de Kamu Personel Sisteminde Sorun Alanları ve Çözüm Önerileri”, *A.Ü. SBF Dergisi*, C:LXXI, No:3, 2016, s. 670-671.

¹⁴⁶ *A.e.*, s. 671.; KHK çıkarma yetkisi de ilk olarak 1972 yılında DMK ile ilgili olarak kullanılmış ve günümüze kadar devam ederek inisiyatifin yasamadan yürütmeye nakli olarak değerlendirilebilecek bir politik tutuma dönüşmüştür. Bu durum Poulantzas’ın demokrasinin günbatımı ve otoriter devletin zuhuruuna dair düşüncesiyle de paralellik gösteren bir uygulamalar zinciri halini almıştır. 657 sayılı DMK fordist personel rejimine hitap eden statüer bir kanun olarak 1965 yılından beri varlığını sürdürmekte ise de fiiliyatta KHK’lar vasıtasıyla “kanunun ruhu” soğurulmuş ve post fordist bir rejime elverişli hale getirilmiştir. “Demokrasinin günbatımı” tabiri ve gerekçeleri için Bkz.: Nicos Poulantzas, *Devlet İktidar Sosyalizm*, Çev. Turhan Ilgaz, Ankara, Epos, 2006.

bypass edilmesinin sakıncaları, yalnızca yürütmenin yasama aleyhine genişlemesiyle sınırlı değil, ama onunla bağlantılı olarak, kamuoyunca gerçekleştirilecek tartışma sürecine de elverişsizliğidir. Konunun diğer bir yönünü ise 2010 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile yalnızca “mali ve sosyal haklar” için tanınan toplu sözleşme hakkı oluşturmaktadır. İpek Özkal Sayan’ın vurguladığı önemli nokta, toplu sözleşme hakkına dair düzenlemenin, Anayasanın 128. maddesinde tanımlanan “*toplu sözleşme ile kanunla tanınmış haklardan daha geri bir düzeyin öngörülelemeyeceğine*” dair bir ibare içermediğinden, ‘yasal hakların daraltılmasının’ bir aracı olarak kullanılmaya müsait bir düzenleme”¹⁴⁷ olmasıdır. Yeni personel rejiminin liyakat konusundaki sorunlarının ilk boyutunu ise hizmete alımdaki (özellikle A grubu uzmanlık kadrolar için) sözlü sınavlar oluşturmaktadır.¹⁴⁸ Kurum içi yükselmede liyakat konusu ise hem liberal perspektifli örgütsel adalet konusu¹⁴⁹ ile hem de toplumsal cinsiyet ilişkileri ile oldukça iç içedir. O yüzden sonraki bölümde ele almak üzere şimdilik belirtilebilecek olan “mevzuatta yer almakla birlikte” uygulamada gözetilmeyen bir ilke olarak belirdiğidir.¹⁵⁰

¹⁴⁷ İpek Özkal Sayan, **a.g.m.**, s. 674.; İpek Özkal Sayan’ın belirttiği gibi, personel sistemine dair politika belirleme ve değişim uzun bir mesai ve tartışma sürecini gerektirmesine rağmen Kararnameler, Bakanlar Kurulunun yapısı teknik ayrıntıya girilmesine olanak vermediği için, “uzmanlarca gizli olarak” çoğunlukla kurumların “görüşü alınmadan” hatta “yeterince incelenmeden” yayımlanmaktaydılar. Bkz.: **A.e.**, s. 673-674 .

¹⁴⁸ Liyakat meselesine dair sözlü sınavların yargıya taşınan örnekleri için bkz: **A.e.**, s. 466-467.

¹⁴⁹ Örgütsel adalet konusunda Bkz: Mustafa Çolak, Hayat Ebru Erdost, “Örgütsel Adalet: Literatür İncelemesi ve Gelecek Çalışmalar İçin Bazı Öneriler”, **H.Ü., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C:XXII, No:2, 2004, s. 51-84.

¹⁵⁰ 2000’li yıllardan itibaren uygulanan “sıkı kadro politikası”nın bir sonucu olarak kadrolu memur ihtiyacı kurumların kendi öz gelirlerinden karşıladığı geçici işçi ya da sözleşmeli personel eliyle görülmeye başlanmış, ancak, seçim dönemleri bu “sıkı kadro politikası”nın gevşetildiğine tanık olunmuştur. İpek Özkal Sayan’a göre bu durum, Türkiye’de kamu personel alımına yönelik politikaların “iş yükü”ne göre değil “seçim odaklı” yürütülmekte olduğunu göstermektedir. Örneğin 2007 yılında 5620 sayılı Kanunla geçici işçi sayısındaki artış sürekli veya sözleşmeli işçiliğe nakille eritmeye çalışılmış, seçimin hemen öncesinde girilen uygulamayla yaklaşık 100.000 kişinin statüsünde değişiklik yapılmıştır. 2011 yılında ise genel bütçeli kurumlardaki sözleşmeli çalışanlar memur kadrosuna alınmış, 2013’te ise bu defa, 2011 yılındaki düzenlemede kapsam dışı bırakılan kurumlar ve yerel yönetimlerin sözleşmeli çalışanları memur kadrosuna alınarak, (yerel yönetimlerde sözleşmeli kadrolara KPSS ile girilmediğinden) KPSS ile anlamda bypass edilmiştir. Bkz: İpek Özkal Sayan, **a.g.m.**, s. 680-683.; Sayan’ın çalışmasının yayımlandığı tarih itibarıyla kapsayamadığı son dönem uygulamalara da değinmek gerekirse; 16 Nisan 2017 tarihinde gerçekleştirilen Referandumun ardından “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi”ne geçişin temelleri atılmış, 24 Aralık 2017 tarihinde yayımlanan 696 sayılı KHK ile kamudaki taşeron işçilerin 4/D’li olarak kadroya geçişi için gerekli koşullar açıklanmıştır. Buna göre süresi içinde yapılacak başvuru sonrası gerçekleştirilecek yazılı veya sözlü sınavlarda 100 üzerinden en az 50 alanların kadroya geçirileceği belirtilmiştir. Öte yandan “geçmiş haklarından feragat etme” ve “güvenlik soruşturması” gibi kriterler nedeniyle kadroya

Uzmanlık ve uzman yardımcılığı kadrosunun 2003 yılına kadar bazı başkanlık ve müsteşarlıklar dışında Bakanlık olarak yalnızca Maliye Bakanlığında mevcutken 2011 tarihli 666 sayılı KHK ile diğer bakanlıklar için de olanaklı hale getirilmesi ve 5 bin kadro ihdas edilerek sayılarının artırılması da kamu istihdamının niteliği bakımından önemli dönemeçlerdendir. Bu konuya dair öne çıkan ilk eleştiri, hizmet bakanlıklarında uzman olmayan memurlar ile aynı işi yapmalarına rağmen daha iyi haklara sahip olan uzman ve yardımcılarının “iş barışı”nı yıprattıklarıdır.¹⁵¹ Kamu personel rejimindeki tahakküm ve metalaşmanın diğer bir unsuru ise yukarıda ayrı bir bölümde ele alınan performans kriteriyle gerçekleşmektedir. Sağlık alanında¹⁵² uygulama alanı bulan performans değerlendirme sistemi, önce iş tanımının yapılabilmesi ve daha sonra işe yönelik çıktı miktarının nicel olarak ölçülebilmesini gerektirdiğinden Türkiye’deki kamu istihdamının geneline uygulanmak için elverişli olmadığı izlenimini yaratmaktadır.¹⁵³

Son olarak kamudaki emek sürecinin metalaşmasına yönelik mevzuata ilişkin en önemli metin olması bakımından, bölümün başında bahsi geçen hayalette

alınmayan işçiler hak kayıplarına uğramıştır. Bu bakımdan taşeron işçilerin 4/D’li kadroya alınmasını 24 Haziran Milletvekili Genel Seçimleri ile birlikte gerçekleşen Cumhurbaşkanlığı Seçimi’nin takip etmesi ise Sayan’ın analiziyle birlikte okunabilecek bir örnektir. (çevrimiçi) <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/12/20171224-22.htm> <https://www.memurlar.net/haber/743089/taseron-isci-ne-kazandi-ve-ne-kaybetti.html> Son Erişim Tarihi: 08.12.2019.

¹⁵¹ İpek Özkal Sayan, **a.g.m.**, s. 686-687.

¹⁵² 2003 yılından itibaren pilot uygulama olarak belirlenen Sağlık Bakanlığı süreç içerisinde bünyesinde sistematik bir şekilde "performansa dayalı değerlendirme ve ödeme sisteminin tüm bakanlık düzeyinde uygulandığı tek örnek" haline gelmekle birlikte, performansa dayalı ödemelerin miktarının temel ücretin üzerine çıkması bağlamında modele uymayan bir örnek olarak tartışmalı durumda olduğu ileri sürülmektedir. Bkz.: Selim Coşkun, Hakan Dulkadiroğlu, Nevzat Fırat Kunduracı, **a.g.m.**, s. 633.

¹⁵³ Performans değerlendirmesi ile ödeme sistemi ilişkisinin kurulması, bir indirgeme söz konusu olmadıkça, elverişli olmadığı gibi performans kriterini karşılayamayan kamu emekçisinin güvencesi nedeniyle görevini sonlandırmak da (henüz) mümkün değildir. Bununla birlikte OECD ülkelerinin üçte ikisinde uygulamaya konulan ve kamu çalışanları arasındaki iş barışını olumsuz etkilediği OECD tarafından da dile getirilmiş, "*Eğer performans sistemi iyi bir şekilde kurulamazsa hem sisteme olan güven azalacak hem de yolsuzluk ve siyasal kayırmacılık ortaya çıkacaktır.*" tespiti yapılmış olmasına rağmen performans uygulamalarından vazgeçmek de söz konusu olmamıştır. Bkz.: İpek Özkal Sayan, Ayül Güneşer Demirci, "Kamu Personelinin Değerlendirilmesinde Performans Sistemine Geçiş Sürecinin Analizi", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C:LXXIII, No:2, 2018, s. 667-671. Bu durum, Stefano Harney’in kamudaki emek sürecine performans kriterini taşımak üzerindeki ısrarın yalnızca kamuyu değil özel sektörü de kapsayacak bir kontrol sisteminin oluşturulmasına yönelik deneme yanılma uygulamaları olduğu tespitini hatırlatmaktadır. Nitekim İpek Özkal Sayan’a göre Türkiye’de söz konusu geçiş, koşulların olanaklılığı daha da önemlisi kamu sektörünün kendine has “kamu yararı” anlayışı dikkate alınmadan “dünya trendine uydurma çabası” nedeniyle gerçekleşmektedir. Bkz.: İpek Özkal Sayan, **a.g.m.**, s. 689.

değiniilmesi gerekmektedir. Bu hayalet, kadük kalmasına rağmen yapılmak istenilen değışikliklerin parçalı bir şekilde hayata geçirildiğı 5227 sayılı Kamu Yönetimi Temel Kanunudur. Türkiye’de yeni kamu işletmeciliğı uygulamalarının çıkması olarak 5227 sayılı Kanun¹⁵⁴, hem kamu yönetimi reformu bağlamında Cumhuriyet tarihindeki diğerk kanunlara oranla kapsamının genişliğı, hem de kamu yönetimini, yeni kamu işletmeciliğı çerçevesinde yeniden şekillendirmesi bakımından bu nitelendirmeyi hak etmektedir. Bu bağlamda kadük¹⁵⁵ kalan kanuna rağmen "kanunun ruhu"nu taşıyan uygulamaların parçalı olarak hayata geçirildiğı ve hatta günümüzdeki “yeniden merkezileşme”¹⁵⁶ olgusu karşısında ademi merkezizetiçiliğemeyleden yönleri dışında bazı alanlarda kanunun ötesine dahi geçildiğı¹⁵⁷ ifade edilmektedir.¹⁵⁸

¹⁵⁴ Ozan Zengin, KYTK Tasarısı hazırlanırken atıfta bulunulan OECD’nin 2001 tarihli Türkiye Raporunun (Türkiye’de Düzenleyici Reformlar: Ekonomik İyileşme İçin Önemli Destek) ve GATS dolayımıyla DTÖ’nün izlerine rastlandığını, Tasarının içerdigi kavramlar bağlamında, dil ve üslubunun kamu yönetiminden ziyade işletmecici anlayışı sergilediğini belirtmektedir. Bu itibarla Tasarıyı belirleyen dışsal kaynaklar söz konusu olmakla birlikte, küresel kapitalizme dahil olmak isteyen ülke içindeki büyük sermaye örgütlerinin ve yerinden yönetimin güçlendirilmesinden farklı olarak kamu hizmetinin özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarına devri anlamına gelen yerelleşme (decentralization) bağlamında yerel düzeydeki küçük ve orta ölçekli sermayenin de destek verdiği belirtilmektedir. Bkz.: Ozan Zengin, “Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı Neyi İfade Ediyor”, **A.Ü. SBF Dergisi**, 58-4, 2003, s. 195-198.

¹⁵⁵ 5227 sayılı Kamu Yönetiminin Temel İkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanunun, dönemin Cumhurbaşkanınca yeniden görüşölmek üzere meclise gönderilmesi üzerine, Anayasa Mahkemesince iptal edilerek topyekün önünün kesilmesi ihtimaline karşı kadük bırakıldığı ve “içerdigi unsurların parçacıl yöntemlerle uygulanmaya konmaya çalışıldığı” ileri sürölmektedir. Bkz.: Hasan Engin Şener, "Performans Bilgisinin Denetimi Olarak Türk Sayıştayı’nın Performans Denetimi", **Memleket, Siyaset, Yönetim (MSY)**, C:XII, No: 28, Aralık 2017, s. 2.

¹⁵⁶ Yeniden merkezileşmeye dair bir örnek, 17.08.2011 tarihli Resmi Gazetede yayımlanan 649 sayılı Kararnamenin 45. Maddesi uyarınca, üst kurulların büyük bir bölümünün “her türlü faaliyet ve işlemlerini denetlemeye bakanın yetkili olduğu” belirtilerek iktidarın kontrolü altına alınması ve devamındaki pek çok düzenleme ile AKP’nin “çok büyük bir sermaye alanını kontrol etmesi”, ayrıca “ilksel birikim araçlarıyla metalaştırılacak yeni alanlar” açmasıdır. Bkz.: Özey Göztepe, **a.g.m.**, s. 21-22.

¹⁵⁷ A. Argun Akdoğan, Hasan Engin Şener, “Bu Sayıda”, **Memleket, Siyaset, Yönetim (MSY)**, C:XII, No:27, Haziran 2017, s.

¹⁵⁸ Ancak burada bir istisnadan bahsetmek gereklidir. Hasan engin Şener’e göre kadük kalan kanunun ötesine geçilmeyip gerisinde durulan bir husus bulunmaktadır. Bu hususun denetime dair olması ise şartırtıcı olmayacaktır. Şener’e göre KYTK hala izlenen politikaların ana eksenini oluşturmakla birlikte devam ettirilmeyen konulardan birisi kavramsal muğlaklığın eşlik ettiği “performans denetimi” kavramdır. 5227 sayılı Kanunun 39. maddesinde “*performans denetimi; yönetimin bütün kademelerinde gerçekleştirilen faaliyet ve programların plânlanması, uygulanması ve kontrolü aşamalarında ekonomikliğin, verimliliğin ve etkililiğin, denetlenmesini ifade eder*” denilerek geniş anlamıyla “verimlilik, etkililik, tasarruf (VET)” olarak kodlanmıştır. Ayrıca 5227 sayılı Kanunun diğerk maddelerinde yöneticilerin performansları bağlamında sorumlu tutulmasını gerektiren ibareler yer almasına rağmen 5018 sayılı Kanunda bu kavram 9. Maddenin son fıkrasında “*Maliye Bakanlığı,*

KYTK'nın kamu personel rejimi üzerindeki etkisini kaleme alan Süha Oğuz Albayrak, kanunun düşünsel temelini -gerekçesinde de belirtildiği üzere- Yeni Kamu Yönetimi (New Public Management) anlayışından aldığını belirtmektedir.¹⁵⁹ Albayrak'a göre, KYTK'nın kamu personel rejimindeki izdüşümü, memurların özlük haklarının kanunla düzenlenebileceğini belirten Anayasanın 128. maddesinin 2010 yılındaki düzenleme sonrası "mali ve sosyal haklara ilişkin" toplu sözleşme ile de belirlenebileceği ibaresinin eklenmesi ve 2011 yılında 6111 sayılı Yasa ile 657 sayılı Devlet Memurları Kanununda yapılan değişiklik ile sicil sisteminin kaldırılması olmuştur. Sicil sistemi kaldırılırken yerine herhangi bir genel ve kapsayıcı bir değerlendirme sistemi konulmamış ancak; *"Kamu kurum ve kuruluşları yürütmekte oldukları hizmetlerin özelliklerini gözönünde bulundurarak memurlarının başarı, verimlilik ve gayretlerini ölçmek üzere, Devlet Personel Başkanlığının uygun görüşü alınmak kaydıyla, değerlendirme ölçütleri belirleyebilir."*¹⁶⁰ ibaresi eklenmiştir. Sicil sisteminin kaldırılmasının tezin kuramsal çerçevesi bakımından önemi, hiyerarşik amirlerce oluşturulan sicil sisteminde şahsiyet değerlendirmesinin önemli bir kriteri oluşturmasıdır. Hem hizmet içi hem dışındaki tutum ve davranışların ele alındığı bu değerlendirme sisteminde açık bir denetim/disiplin söz konusudur fakat işe odaklı "verimlilik" ölçme amacı geri plandadır. Yeni sistemde temel kriter ise

Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve ilgili kamu idaresi tarafından birlikte tespit edilecek olan performans göstergeleri, kuruluşların bütçelerinde yer alır. Performans denetimleri bu göstergeler çerçevesinde gerçekleştirilir." ibaresiyle yer alarak dar anlamıyla "performans bilgisi"ne indirgenmiştir. Dolayısıyla Şener'e göre "5018 ile 5227 arasında ana ekseninde (performans yönetimi sisteminin kurulması ve performans denetiminin yapılması) bir kayma olmamasına rağmen çeşitli sapmalar" söz konusudur. Bu sapma, performans denetiminin kapsamıyla ilgilidir. Şener'e göre bu kapsam daraltımının arkasında literatürde yöneticilerin *"sorumluluk üstlenme konusundaki çekinceleri"*, *"riskten kaçınma davranışı"*, *"ölçülebilir olana odaklanma riski"* olarak yer alan çeşitli unsurlar olabilmekteyken Türkiye özelinde özellikle *"Sayıştaya verilen yetkinin iktidarın kararlarına müdahale olarak görülmesi"* gibi kaygıların söz konusu olduğunu göstermekte ve *"sistemin yasa yapıcılar tarafından net bir şekilde benimsenmediğini ortaya koymaktadır."* Bu nedenle, VET bağlamında, amacı da dahil olmak üzere kamusal faaliyetin tamamını kapsama niteliğini haiz, performans denetiminin yerini konuyu verilerin ölçülmesine indirgeyen ve sorumluluk doğurmayan raporlar bağlamındaki performans bilgisinin denetimi almıştır. Şener, performans bilgisinin önemli, gerekli ama yeterli olmadığını belirterek performans denetimine indirgenemeyeceğini ifade etmektedir. Şener'e göre "doğru işi yapmak" hem geleneksel kamu yönetiminin hem yeni kamu işletmeciliğinin hedefleri arasındadır. Geleneksel yönetimde bunun kriteri "hukuka uygunluk"tur. Fakat "sonuç odaklı" yeni kamu işletmeciliğinde VET'ten arındırılmış bir performans bilgisi denetimi *"doğru işi iyi ve en az maliyetle"* yapmak amacından sapılsa dahi doğru işin yapıldığı yanılmasına yol açabilecektir. Bkz.: Hasan Engin Şener, **a.g.m.**, s. 1-26.

¹⁵⁹ Süha Oğuz Albayrak, **a.g.m.**, s. 3.

¹⁶⁰ **A.e.**, s. 10.

hem kadük kalan 5227 sayılı Kanunun çeşitli maddelerinden hem ardından 2006 yılında aynı saiklerle gündeme gelen Devlet Memurları Kanun Tasarısı Taslağından anlaşıldığı üzere performans ölçütleri bağlamında “*rekabete uygun çalışacak personel istihdamını yaratmak*”¹⁶¹ olmuştur. Kuramsal bölümde dile getirildiği gibi bu durum açık disipline edici uygulamaların yanı sıra neoliberal çalıştırma rejiminin işe adanmaya yönelik psikopolitik bağlamını da kapsayan öznelliğin meta biçimine dönüştürülmesine işaret etmektedir.

Gelinen noktada, 6111 sayılı Kanun ile 657 sayılı DMK’nın 122. maddesine “kurumlara memurlarının başarı ve verimliliklerini ölçmek üzere değerlendirme ölçütleri belirleme yetkisi” tanınmış, ayrıca “Takdirname” başlığı da performans anlayışına uygun olan “başarı, üstün başarı ve ödöl” olarak değiştirilmiştir.¹⁶² Sağlık Bakanlığı gibi örnekler dışında genel bir değerlendirme sisteminin oluşturulamaması hem kamuda başarı ölçütünü belirleyecek piyasa tipi bir kâr mekanizmasının yokluğu hem de işin niteliğinin ölçülebilirliğe elverişli olmamasında yatmaktadır. Türkiye özneline geçerli diğer bir sorun da başlangıçta 657 sayılı DMK ile Amerikan tarzı bir sınıflandırma¹⁶³ sistemi kurulmak istenilmesine rağmen ayrıntılı olarak yapılmayan iş tanımlarının yalnızca hizmet sınıflarını belirlemek düzeyinde kalmasıdır. Bu itibarla, Türkiye’de kamu sektöründeki emeğin nicel ölçümünü kolaylaştıracak, “*sınıflandırma ilkesi*” üzerinden yükselen bir kamu personeli sistemi

¹⁶¹ İpek Özkal Sayan, Güneşer Demirci, **a.g.m.**, s. 684.

¹⁶² İpek Özkal Sayan ve Güneşer Demirci performans kavramı yerine kullanılan “başarı değerlendirme” çerçevesinde yeni düzenlemelere dair çalışmaların devam ettiğini belirtmektedir. Makalenin yazım tarihi itibarıyla DPB tarafından yapılan son çalışma ve halihazırdaki değerlendirme ölçütlerinin ayrıntısı için Bkz.: **A.e.**, 689-693.

¹⁶³ Albayrak, 1964’te hazırlanan ve 1965 yılında yürürlüğe konulan 657 sayılı DMK’nın sınıflandırma ve kadro esasına dayalı taylorcu bir içeriğe sahip olması nedeniyle özellikle sendikalara güçlü pazarlık olanağı tanıdığını, bu yönüyle fordist sistemle de oldukça uyumlu olduğunu belirtir. Ancak, söz konusu ilkeler “pazarlık” unsurunu da beraberinde getirdiğinden, başka bir deyişle çoklu memur sendikacılığını da gerektirdiğinden, dönemin sınıf bileşiminin gücü de dikkate alınarak, üniversite öğretim üyelerinin Kanunun “mali hükümleri” hakkında açtıkları dava sonucu AYM’ce verilen 04.02.1966 tarihli iptal kararı gerekçe gösterilerek 1970 yılında yapılan değişiklikle taylorcu ilkelerden vazgeçilmiştir. Bkz.: Süha Oğuz Albayrak, **a.g.e.**, s. 56-61.; Buna göre; “*Taylorcu anlamda iş bölümü ve mesleki uzmanlaşmaya dayalı sınıflandırma değil sadece öğrenim diplomaları esas alınarak oluşturulmuş gruplandırma düzenine geçilmiş ve aslında Kanunun içi boşaltılmıştı.*” Özetle, “*1950’li yıllardan itibaren sürdürülen, sınıflandırma ilkesine dayalı kariyer sistemine geçiş çabası*” terkedilerek yerine tekçi, korporatist, statüer bir kamu personel rejimi kurulmuştur.” Böylece, sınıf tüzüklerine dayanan pazarlıkçı personel rejimi yerine fordist refah devletinin korporatist anlayışı ile daha uyumlu olan statüer memuriyet rejimi tercih edilmiştir. Bkz.: **A.e.**, s. 89 ve 321.

*kurulamadığı için günümüzde iş tanımları yapılamamakta ve performans değerlendirme yöntemi “teknik olarak” kamu personeli için kurulamamaktadır.”*¹⁶⁴

4.2.2 Refah Rejimi Stratejileri ve Yeni Kamu İşletmeciliğinin Feminist Eleştirisindeki Önemi

Toplumsal formasyonun diğer alanlarının olduğu gibi, kamu yönetimi alanının da bilimsel ve uygulama düzeyinde eril bir alan olarak inşasını kadınların siyasi temsildeki yetersiz oranıyla ilişkilendiren Reyhan Atasü Topçuoğlu'na göre; *Ulus devletlerin kuruluşundan itibaren hükümetlerin ve meclislerin erkekler tarafından oluşturulması, kamu yönetiminin konuları ve öncelikli uygulama alanları belirlenirken, kadınların dezavantajlı konumlarının ve geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin getirdiği problemlerin ‘toplumsal sorun’ olarak tanımlanıp gündeme alınmasını ertelemiştir.*¹⁶⁵

Buna rağmen kamu yönetimindeki emek sürecine tedricen dahil olmayı başaran kadınlara yönelik görünür bariyerler; ayrımcılık, önyargı, taciz, toplumsal cinsiyet kodları, iş-yaşam çatışması, örgütsel kültür ile yapıyı ve son süreçte ise performans değerlendirme rejimlerini kapsayan yapısal reform süreçleri ile ilintilidir. İstihdamda kadına yönelik bariyerler büyük ölçüde toplumdaki cinsiyete dayalı “toplumsal sözleşme”den kaynaklanmaktadır ve bu sözleşme, kadını biyolojik ve toplumsal yeniden üretimle görevlendiren ataerkil perspektife dayanmaktadır. Erkeklerin güç ve iktidarla, kadınların ise tabi olmakla özdeşleştirildiği bu perspektif¹⁶⁶ diğer cinsiyetçi örgütlenmeler gibi kamu yönetiminin de sadece, kayıtsızlık anlamını çağrıştıran, “cinsiyet körü” olmanın ötesinde¹⁶⁷ gücün, kontrolün ve tahakkümün kadınların aleyhine olduğu bir yapı sergilediği önceki bölümlerde

¹⁶⁴ İpek Özkal Sayan, Aytül Güneşer Demirci, **a.g.m.**, s. 695.

¹⁶⁵ Reyhan Atasü Topçuoğlu, "Feminizmin Refah Devleti ve Sosyal Politika Alanına Eleştiri ve Katkıları", **Amme İdaresi Dergisi**, C:XVIX, No:4, Aralık 2016, s. 45.

¹⁶⁶ Karen Johnston, "Women in public policy and public administration?", **Public Money & Management**, Vol:XXXIX, No:3, 2019, pp 157-158.

¹⁶⁷ Örneğin daha önceki bölümlerde açıklanmaya çalışıldığı gibi Weber'in ideal bürokrasisinin nitelikleri de açıkça ifade edilmese de “*objektif, duygusal olmayan, kişisel ilişkiler geliştirmeyen*” eril bir bireyi temel almakta ve subjektif, duygusal olmak gibi dişillığe atfedilen niteliklerin örgütsel değeri düşürdüğü ima edilmektedir. Bkz.: Emine Çetinel, Sevdije Ersoy Yılmaz, "Feminist Teori: Yönetim ve Organizasyon Alanına Eleştirel Bir Yaklaşım", **Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C:VI, No:2, 2016, s. 120.

vurgulanmaya çalışılmıştır.¹⁶⁸ Buna göre, kamusal alanın zaten üretim/yeniden üretim gibi kendi ürettikleri dünyadan dışlanmalarını sağlayan soyutlamaların ürünü olduğunun idrakı, başka bir kuramsal çerçeve ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Bu itibarla, tezde toplumsal mücadeleleri devletten yalıtma ya da devlet takıntısıyla malul olmuş soyutlamacı bir analiz yerine Poulantzas'ın toplumsal çelişkileri devlet aygıtında görmeyi sağlayan dinamik kavramsallaştırması¹⁶⁹ tercih edilmiştir. Ayrıca bu ikiliği geçersiz kılan toplumsal yeniden üretim kavramına başvurulmuştur.

Bu minvalde ne yeni kamu işletmeciliği yaklaşımını ne de herhangi bir kamu yönetimi paradigmasını yalnızca “cinsiyet körü” olarak tanımlayabilmek mümkün görünmektedir. Yeni kamu işletmeciliği açısından istihdamdaki ayırt edici öğeler “performans” ve “esneklik”e olan odağının kamu sektöründe sözleşmeli, güvencesiz çalışmanın önünü açarak etkinlik, verimlilik gibi işletme yönetimi ilkeleri üzerinden kadın çalışanların sorgulanması/dışlanması sonucunu doğurduğudur.¹⁷⁰ Özellikle performans kavramını “özneliğin meta biçimi” olarak tanımlamak, özneliği oluşturan içsel bir öge olarak toplumsal cinsiyet bağlamında da oldukça ayrımcı sonuçlar doğurabileceğini hesaba katmayı gerektirmektedir. Kadınların toplumsal yeniden üretimin tüm alanlarıyla sınıyan özneliliklerini sadece “boş vakit” üzerinden düşündüğümüzde bile, özgüçlerinin farkındalığına ve bunu geliştirmeye yönelik, oldukça dezavantajlı bir konumda oldukları açıktır. Bu anlamda, ataerkil kapitalist sistemdeki işbölümü gereği yeniden üretim emeğini de üstlenmelerine rağmen “üretim” alanındaki biçimsel eşitlikle sınıyan kadınlar *“kaçınılmaz olarak daha*

¹⁶⁸ King'e göre kamu yönetimindeki eril yapıyı tanımlamada 4 unsur söz konusudur. Kurumlar/örgütler erkeklerin alanıdır çünkü; lider olma ihtimalleri daha çoktur, erili yeğ tutan kültüre gömülü toplumsal cinsiyet kodları vardır, devlet de eril bir alan olduğundan yönetim, siyaset, yönetsel devlet gibi kavram, yapı ve uygulamalar erkeğe öncelik tanıyan kültürü yansıtır. Son olarak agresif ve iddialı olmakla tanımlanan liderlik ve yöneticilik kavramları da erildir. Bkz: King, C. S., Sex-role identity and decision styles: how gender helps explain the paucity of women at the top. In Duerst-Lahti, G. and Kelly, R. M. op. cit., 1995'ten aktaran Karen Johnston, **a.g.m.**, s. 157.

¹⁶⁹ Stefano Harney, **a.g.e.**, s. 90-92.

¹⁷⁰ Eğer güvencesizliğin kaynakları “iş süreci üzerinde kontrolün kaybedilmesi ya da azalması, statü ve gelirden yükselme olasılığının olmaması ya da azalması, gelir düzeyi için daha çok çalışılmasının gerekmesi, geleneksel ücret artışlarının azalması, işi tanımlayabilme yeteneğinin yitirilmesi ve sonuçlara ilişkin belirsizliğin artması” ise yeni kamu işletmeciliğinin kadınlar açısından oldukça güvencesiz bir yaklaşım olduğu açıktır. Bkz.: H. E. Temiz, “Eğreti istihdam: İşgücü Piyasasında Güvencesizliğin ve İstikrarsızlığın Yeni Yapılanması”, Çalışma ve Toplum, Sayı:2, 2004, s. 59'dan aktaran Denizcan Kutlu, “Güncel Gelişmeler ve Güvencesizleşme Örüntüleri”, **Güvencesizleştirme: Süreç, Yanılgı, Olanak**, Ed. Özay Göztepe, Notabene, Mayıs 2012, s. 66.

devamsız, daha az etkin, daha az verimli, dolayısıyla daha pahalı bir çalışan kategorisi olarak değerlendirilmektedir.”¹⁷¹ Öte yandan, neoliberal yapısal uyum programlarının, personel sayısındaki daralma ve metalaşma bakımından öncelikle kadınları olumsuz yönde etkilemesinin yanı sıra “ikili atak”ın yeniden üretime dönük ayağı bağlamında sosyal refah programlarının niteliğinin değişmesi ve kamusal harcamaların kısıtlanması¹⁷² bakımından da kamu yönetimindeki cinsiyet körlüğü kavramının nahifliğinden daha öte bir nitelemeyi hak ettiği düşünülmektedir. Maria Karamessini’nin belirttiği gibi, kemer sıkma politikaları sadece ücretli kadın emeğine yönelik bir negatif etkiyi değil, kamusal hizmetlere erişime yönelik olumsuz etkileri nedeniyle kadınları daha fazla ücretsiz ev içi emeğe yönlendirerek geleneksel cinsiyet rollerine doğru ideolojik geri adımları provoke etmeyi mümkün

¹⁷¹ Oya Çitçi (2011), **a.g.m.**, s. 418.

¹⁷² Toplumsal yeniden üretim perspektifinin ekseriyetinde hakim olan neoliberal devletin özelleştirmeler sonucu yeniden üretimden çekildiği tezine; kamu hizmetlerinin sermayeye açılmasından kaynaklı olarak kadınların sırtına yüklediği görevler bağlamında değil ama devletin yeniden üretimin kontrolünü bırakmadığı hatta daha da derinleştirdiğine yönelik bir itiraz da söz konusudur. Buna göre, devlet bireylerin emek kapasitesini sermayenin ihtiyaçları ölçüsünde yönlendirmeye devam etmektedir. Bu bakımdan bir geri çekilmeden bahsetmek mümkün değildir. Özellikle dikey toplumsal hareketliliğe eklenme umuduna dahi sahip olmayan kesimler, neoliberal otoriter devletlerin kontrole dayalı, denetleyici politikalarına daha fazla maruz kalmaktadır. Öte yandan özellikle çocuklarının dikey toplumsal harekete dahil olacağı umudunu hala taşıyan haneler ise bu politikaların basit alıcıları değil çoğunlukla değişime uyum sağlamaya teşne aktif birimlerdir. Buna bağlı olarak da geliştirdikleri çeşitli yeniden üretim stratejileri bulunmaktadır. Fakat bu stratejiler de hanelerin sahip olduğu maddi ve kültürel kaynakların farklılığı nedeniyle nesillerarası bir aktarıma dayalı olarak bileşik ve eşitsiz bir nitelik sergiler. Varolan bu yapısal eşitsizlikler özneyi eşitsizliği geleceğe taşıyacak biçimde etkilemektedir. Makaleye göre, bu perspektif, hem öznenin yapısal kısıtlılığını görmezden gelen “kamusal seçim” teorisini hem de “kültürel sermaye” kavramıyla eşitsizliği vurgulasa da yine de orta sınıf ve işçi sınıfı ailelerinin varolan üretim biçimine uyum sağlamak adına geliştirdikleri stratejileri analize dahil etmeyen çalışmaları geçersiz kılmaktadır. Bu bağlamda “toplumsal yeniden üretim stratejisi” ise özne ve yapı diyalektiğini, bileşik eşitsizlik kavramı yardımıyla, kapitalizmin makro ve mikro ölçekleri bağlamında okumanın anahtarı olarak önerilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Alex Nunn, Daniela Tepe-Belfrage, "Social reproduction strategies: Understanding compound inequality in the intergenerational transfer of capital, assets and resources", **Capital & Class**, Vol:XLIII, Issue:4, 2019, pp. 617-635.; Bu uyarılar eşliğinde devletin yeniden üretimden çekilmesinden değil ama sermaye birikimi rejiminin gerekleri doğrultusunda buna yönelik maliyeti üstlenmekten azade olarak derinleşen bir kontrol biçiminden bahsetmek gerektiği dikkate değerdir. Nitekim biyo ve psikopolitik yöntemlerle otoriter uygulamaların hızla arttığı günümüzde Angela Davis’in ucuz ve bol emek gücü sağlaması nedeniyle iştah kabartan hapisane endüstrisine yönelik eleştirisinden yola çıkan Harney’in, devlet destekli sermaye birikim rejiminin bu önemli örneğinin, yeniden üretimin maliyetini üstlenmeksizin, suçla iç içe bir yaşama terk edilen genç nüfusun, ücretli bile değil, mahkum işçiler olarak yine sermaye birikim döngüsüne katıldığına yönelik vurgusunu birlikte düşünmek de yararlı olacaktır. Bkz.: Stefano Harney, **a.g.e.**, s. 145.

kılmaktadır.¹⁷³ Yani, konu yalnızca tekinsiz liberalizmden mülhem değildir. Neoliberalizmle el ele giden muhafazakarlık, tüm dünyada kadını aile bağlamında tanımlayarak, toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesinin de yer aldığı değişim taleplerini, sosyal çözülme olarak değerlendirmekte ve geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine yaslanarak çözüm aramaktadır. Bu itibarla, günümüzde otoriter yüzü giderek belirginleşen yeni sağın neoliberalizm ve muhafazakarlıktan oluşan bileşenlerinin kadın ve aileye yaklaşımı tamamlayıcı niteliktedir.¹⁷⁴ Toplumda kadınların konumu o toplumsal formasyonda geçerli olan üretim biçimi ve ideolojiye göre farklılıklar gösterdiğinden¹⁷⁵ konunun mihenk taşı olan neoliberalizmin yanı sıra, ataerkinin çeşitleri tarafından üst belirlenen din, kültür ve gelenek gibi unsurlar da dikkate alınmalıdır. Fakat Oya Çitçi, üst belirlenimlere rağmen, BM ve AB'nin düzenleyici belgelerinin kadınlar açısından partilerüstü bir devlet politikasını da gerektirdiğini belirtmektedir.¹⁷⁶ AB müktesebatında toplumsal cinsiyet eşitliği politikaları “ekonomik büyüme ve istihdamın aracı” olarak yer almakla birlikte, 1980 sonrasında söz konusu politikaların da etkisiyle gelişmiş kapitalist toplumlarda kadınların çalışma yaşamına katılımında niceliksel anlamda hayli yol alındığı vurgulanmaktadır.¹⁷⁷ Ancak bu konuda Klatzer ve Schlager'in, görünürdeki toplumsal cinsiyet eşitliği politika ve hatta sözleşmelere rağmen AB'nin makro politikalarının geçmiş kazanımların tezahürü olanları dahi aşındırdığı uyarısı dikkate değerdir. Buna göre, AB'nin toplumsal cinsiyet eşitliği retoriği makroekonomik yönetişimin sonuçları kadar etkili biçimde kadınların ve diğer dezavantajlı kesimlerin hayatlarına dokunamamaktadır. Kadınların yeniden üretim alanındaki sorumlulukları arttıkça formel istihdama giriş olanakları azalmakta, AB ülkelerinde kadınların

¹⁷³ Maria Karamessini, "Introduction-Women's Vulnerability to Recession and Austerity: A Different Crisis, a Different Context", **Women and Austerity: The economic crisis and the future for gender equality**, Ed. Maria Karamessini and Jill Rubery, Routledge, London and New York, 2014, p. 14.

¹⁷⁴ Oya Çitçi (2011), **a.g.m.**, s. 418.

¹⁷⁵ Oya Çitçi, **Kadın Sorunu ve Türkiye'de Kamu Görevlisi Kadınlar**, Ankara, TODAİE yayınları No:200, 1982, s. 73.

¹⁷⁶ Bu politikaların dört boyutu; Eşitlik konusunda çerçeve yasalar, olumlu eylem, özendirici ve destek hizmetlerdir. Silke Heinemann, "Women's Employment and Part-Time Employment in the Public Service", Hans-Ulrich Derlien-B. Guy Peters (Ed.), *State at Work, Volume 2, Comparative Public Service Systems*, Edward Elgar, Cheltenham, s. 94'ten aktaran Oya Çitçi, "Kamu Yönetiminde Değişme ve Kadın Memurlar", **Kamu Yönetiminde Değişim ve Güncel Sorunlar**, Ed. Prof. Dr. Eyyup Günay İşbir, Ankara, TODAİE, 2013, s. 149.

¹⁷⁷ **A.e.**, s. 148-150.

istihdama katılımda artış gibi görünen oranları ise söz konusu istihdam alanlarının niteliğindeki bir artışa değil, güvencesiz ve geçiciliğe işaret etmektedir. Bu nedenle, bireycilik, esnekleştirme ve istihdama yönelik AB politikaları hem AB hem de üye devletler nezdinde derin toplumsal cinsiyet sonuçlarına sahiptir.¹⁷⁸ Bu süreçte ayrıca özel sektöre nazaran kamu sektöründe kadınların oranının giderek artması ile kamu yönetiminde feminizasyon olgusunun gerçekleştiği iddiası da gündeme gelmiştir. Fakat söz konusu dönemde devletin küçültülmesi bağlamında memur sayısının azaltılması, geleneksel olarak erkeklerin yoğunlukta olduğu alanların özelleştirilmesi, gibi olgular dikkate alındığında söz konusu argüman tartışmaya açık hale gelmektedir. Aslında Çitçi'nin de belirttiği gibi bu dönemi tanımlayan “*..istihdam riskleriyle daha fazla yüz yüze geldikleri sınırlı süreli sözleşmeye dayanan ve kısmi zamanlı istihdam gibi atipik çalışma biçimlerinin artışı ile kamu yönetiminde yerleşik çalışma kalıbının erozyona uğramasıdır.*”¹⁷⁹ Ayrıca yukarıda bahsedilen kamu yönetimindeki feminizasyon olgusunun “kadınsı” çalışma alanları olarak değerlendirilen eğitim ve sağlık alanlarında yaşanması, çalışma yaşamında eşitliğe dair niteliksel bir ilerlemeden ziyade, geleneksel cinsiyetçi işbölümüne dair kalıpları güçlendirdiğine de işaret etmektedir. Diğer taraftan “*sorumluluk düzeyinin yükselmesine koşut olarak toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin artması*”¹⁸⁰ da kamu yönetiminin görgül düzeyinde kadınlara dair sürmekte olan sorunsallardan birisidir.

Daha önceki bölümlerde, neoliberal tahribat karşısında kimi çevrelerce yeniden bir seçenek olarak sunulan refah devleti modelinin, keskin bir cinsiyete dayalı iş bölümüne dayanması nedeniyle malul olduğuna değinilmişti. Bu anlamda, kamu istihdamının yeni biçiminin analizi için, fordist dönemle kıyaslamalar yapılması, fordist dönemde kamudaki istihdam politikalarının cinsiyetçilikten azade olduğuna delalet değildir. Bu bakımdan aşağıda, refah devletine yönelik feminist eleştirilerin, neoliberal dönemdeki kadın istihdamı politikasının araçlarından olan iş ve yaşamı uzlaştırma-uyumlaştırma konusuyla ilgili yönlerine değinilecektir. Feminist perspektif, hem bilginin üretimindeki hiyerarşik ve cinsiyetçi boyutu, hem

¹⁷⁸ Elisabeth Klatzer, Christa Schlager, **a.g.m.**, s. 483-499.

¹⁷⁹ Oya Çitçi (2013), **a.g.m.**, s. 152.

¹⁸⁰ **A.e.**, s. 153.

de refah devleti örneğinde “vatandaş”¹⁸¹ların homojen ve eşitlikçi bir grup olmadığını ortaya çıkararak, toplumsal gerçekliğin eleştirisine olanak sağlamıştır. Bu itibarla, sorunun yalnızca eşit muamele görmekte değil, neyin ihtiyaç olduğunun tanımının da politik mücadele uyarınca belirlendiğinin farkındalığıyla¹⁸² refah rejimi stratejileri ele alınmaya çalışılacaktır.

Refah rejimlerinin analizi konusunda ilk etapta öne çıkan isim olan Esping Anderson’ın çalışması, kamu, piyasa ve aile/hane üçlüsünün toplumsal hizmetlere dair sorumluluğu paylaşma oranlarının rejimin niteliğini belirlediği yönündeydi.¹⁸³

¹⁸¹ Özgün Akduran, refah devletlerinin sosyal politika uygulamalarına temel teşkil eden Beveridge Raporu’nun açık ve örtülü cinsiyetçi içeriklere sahip olduğunu belirtmektedir. Kadınları savaş dönemlerindeki boşluğu dolduracak yedek işgücü olarak konumlandıran bakış açısı savaş bittikten sonra aileyi öne çıkararak, kadınları da bu bağlamda öncelikle ulusun biyolojik ve kültürel yeniden üretimi ile görevli kılmıştır. Sağlıklı bir toplumun varlığının aileye dayandığı perspektifi devlete de bunun koşullarını sağlamak, en azından desteklemek görevi yüklemiştir. Elbette ki bu bakış açısı, dönemin sermaye birikim modelinin ve sınıf mücadelesinin niteliği uyarınca şekillenen, stratejik bir tercihi yansıtmaktadır. Raporun kadınlara yönelik “her kadın evli olmak ister” gibi kendinden menkul varsayımları evlenen kadının ücretli istihdamdan çekilme olgusunu isteksizlik ve tercihle açıklamaktadır. Oysa bunlar nedene değil sonuca, öze değil cinsiyetçi toplumsal ilişkilerin sonucuna dair görünümlerdir. Evli ve bekar kadınlar arasında ücretli istihdama katılım konusunda takınılan ikircikli tutum ise “annelik” işlevinin çalışan olma niteliğine üstün” tutulduğu anlamına gelmektedir. Özgün Akduran’ın cümleleriyle; “*Beveridge Raporu, hem aile içinde hem emek piyasasında verili olan cinsiyete dayalı iş bölümünü keskinleştirici bir rol üstlenerek, devletin ataerkil toplumsal örgütlenmeyi yönettiği ve kontrol altına aldığı bir sosyal politika sisteminin kurumsallaşması işlevini yerine getirmiştir. Bu doğrultuda geliştirilen sosyalist feminist eleştirilere göre; kapitalist toplumda belirli bir cinsiyete dayalı işbölümü inşa edilip geliştirilirken, devlet de sosyal politika müdahaleleri ile kapitalist toplumsal örgütlenmeye en uygun yapıyı yaratarak, bunu teşvik etmekte ve güçlendirmektedir.*” Aslında bu perspektif kapitalizmin kadının ev içindeki yeniden üretim emeğine sıkı sıkıya bağlı olduğunun da amaçlanmayan bir itirafı olarak okunabilir. Öte yandan Özgün Akduran, 2. Dünya Savaşı ertesindeki sosyal politikanın şekillenmesinde İngiltere’deki İşçi Partisi iktidarının önemli isimlerinden Richard Titmuss’un payını vurgulamakta, T.H. Marshall’ın “vatandaşlık” kavramının içeriğini sınıfsal eşitsizliği giderecek şekilde doldurma iddiasındaki *Vatandaşlık ve Sosyal Sınıf* adlı, nötr görünümlü bir cinsiyetçilikle malul, çalışmasının da dönemin cinsiyetçi iş bölümünü pekiştiren önemli bir kaynak olduğunu belirtmektedir. Günümüzde, evrensellik iddiasıyla sınıf, cinsiyet, etnisite gibi halihazırdaki farklılıkların üzerinden atlayan yaklaşımların eşitliği sağlamak şöyle dursun tam aksine eşitsizlikleri derinleştiren uygulamalara yol verebildiği artık daha açıktır. Bkz.: Özgün Akduran, **a.g.e.**, s. 59-61, 62, 71-73.

¹⁸² Özetle denilebilir ki “*refah devletinin ortaya çıkış sürecindeki ana ideolojisinin oluşumunda bakım ve yeniden üretim tamamen kadınların ücretsiz çalışması ile karşılanan bir temel ihtiyaç olarak düşünülür. Kadın, vatandaş ve devlet arasında bakım emeği ve yeniden üretim emeği üzerinden bir ilişki kurulur, bu ilişki aile ile kurumsallaşır. Tüm bakım ve yeniden üretim aile kurumunun doğal işlevi olarak addedilir.*” ki Topçuoğlu; çocuk, yaşlı, engelli bakımındaki kurumsallaşmanın yetersizliği ve buna dair ihtiyacın aile içinde ücretsiz çalışan kadınlara havale edilmesi bakımlarından günümüz Türkiye ile benzerliğini vurgulamaktadır. Refah devletine dair feminist çalışmaları 5 kuşak üzerinden sistematize ederek ayrıntılı bir literatür taraması sunan bir makale için bkz.: Reyhan Atasü Topçuoğlu, **a.g.m.**, s. 37-64.

¹⁸³ Şemsa Özar, Burcu Yakut Çakar, "Kamu Politikaları, Piyasa ve Toplumsal Normlar Kısacasında Türkiye'de Erkeksiz Kadın Olmak", **2000'ler Türkiye'sinde Sosyal Politika ve Toplumsal Cinsiyet**, Ed. Saniye Dedeoğlu, Adem Yavuz Elveren, Ankara, İmge, 2015, s. 302.

Fakat sosyal bilimler alanında oldukça geniş bir yazına zemin hazırlayan bu yaklaşım toplumsal cinsiyet körü olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir. Eleştirilerin hala geçerli olan temel gerekçesi, emek gücünün yeniden üretildiği mekan olmasına rağmen, üretime dair analizlerde yer verilmeyip, sadece gelirin ve tüketimin unsuru olarak bahsi geçen “hane” kavramının büyük oranda ücretsiz kadın emeğine dayanan yeniden üretimi mistifike etmesi ve kadına yönelik politikalara ancak aile üzerinden yer verilmesidir.¹⁸⁴ Bunun üzerine yaklaşımını toplumsal cinsiyet farkındalığıyla revize ederek refah rejimlerini ayırt etmenin kriterini aileden bağımsızlaştırma¹⁸⁵ olarak tanımlayan Esping Andersen’in liberal, muhafazakar, sosyal demokrat modellerini ele alan Misra vd.’ye göre 4 farklı refah stratejisinden bahsetmek daha yerindedir. Bunlar:

- 1) Muhafazakar, temel bakım verici/ ikincil kazanç sağlayıcı modeli
- 2) Liberal temel kazanç sağlayıcı, ikincil bakım verici modeli,
- 3) Muhafazakar seçim modeli (kadınlar öncelikle kazanç getirici mi yoksa bakım verici mi olacaklarını seçebilirler),
- 4) Sosyal demokrat kazanç getirici ve bakım verici modelidir.

Başlıca örnekleri Almanya, Avusturya, Lüksemburg ve Hollanda’da görülen muhafazakâr model, bakım işinin kadının temel rolü olduğu varsayımından hareket etmektedir. Kadınların tam zamanlı istihdamını desteklemek yerine, bir buçuk kazananlı aile modelini benimsemektedir. Bunun için, bakım destekleri, doğum sonrası izinler ve yarı zamanlı istihdamının yaygınlaştırılması gerek kadın

¹⁸⁴ Esping-Andersen’in üç farklı refah devleti sınıflandırması ve sınıflandırmanın toplumsal cinsiyet perspektifinin eksikliğine yönelik feminist eleştirel çalışmaların ayrıntılı bir analizi için Bkz: Özgün Akduran, **a.g.e.**, b.a.

¹⁸⁵ “Aileden bağımsızlaştırma yetişkin bireylerin aile ilişkilerinden bağımsız bir şekilde, ücretli bir iş ya da sosyal güvenlik hizmetleri aracılığıyla sosyal kabul görmüş standartlarda yaşamlarını sürdürmesi derecesi olarak tanımlanabilmektedir.” Bu bağlamda “Andersen’in her iki çalışmasının ortak yönü, refah hizmetlerinin piyasa ve aileden bağımsızlaştırılarak kamusal bir sorumluluğa dönüşümünün, farklı refah devleti yapılarını ortaya koyacağıdır.” Buna göre sosyal demokrat refah rejimi “çifte emekçi modeli”ni, muhafazakar-korporatist olan “aile destek modeli”ni, liberal refah rejimi de “piyasa modeli”ni benimsemektedir. Çifte emekçi modelde, biçimsel eşitlikçi politikalar bağlamında, kamusal bakım hizmeti yaygın olduğundan, kadınların işgücü piyasasına yoğun olarak katıldıkları görülmektedir. Aile destek modelinde, kamusal destek bakım hizmetinin kadınlar tarafından ev içinde sunulmasına yönelik verildiği için, işgücüne katılım sınırlıdır. Piyasa modelinde ise, bakım hizmeti tahmin edileceği üzere, piyasa tarafından sunulmaktadır. Bkz.: Mehmet Merve Özaydın, “Cinsiyete Dayalı Refah Sınırlandırmaları Temelinde İş ve Aile Yaşamının Uyumlaştırılması Sorunu”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 15/3, 2013, s. 54-55.

istihdamını artırmanın gerek iş ve aile yaşamını uzlaştırmanın “sihirli formülü” olarak görülmektedir. Amerika, Kanada ve İngiltere’nin benimsediği liberal model ise, kadınların gelir getirici rolünü ön plana koymakta, bakım hizmetlerini ise desteklememektedir. Bakım hizmetleri piyasa veya ücretsiz “aile” emeği ile gerçekleştirilmektedir. Belçika ve Fransa’nın öncüsü olduğu muhafazakâr seçim modeli, uzun ebeveyn izinleri, gelişmiş bakım olanakları gibi önlemlerle kadınların iş ve bakım rolleri arasında bir denge sağlamayı hedeflemektedir. Sosyal demokrat model ise erkeklerin bakımdaki rolü ve kadınların istihdamdaki rollerini artırmak amacıyla babalık izinleri,¹⁸⁶ kamusal bakım hizmetleri ve diğer kamusal önlemleri içeren bir dizi politika önermektedir.¹⁸⁷

Ann S. Orloff ise, Esping-Anderson’un konuyu “metadışlaştırma” kavramıyla ele alan kavramsal çerçevesi ile toplumsal cinsiyet perspektifini eklemleyen çalışmasında "*görünmez kılınan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini ve bu eşitsizliklerin toplumsal cinsiyet ilişkilerini etkileme biçimlerini gün ışığına çıkarmak*

¹⁸⁶ Ejrnaes ve Boje, “çalışma süreleri”, “doğum izni” ve “çocuk bakımı” kriterleri üzerinden şekillenen aile politikalarını değerlendirmiştir. Buna göre oluşan 5 biçim arasında en maliyetli politikayı oluşturan geniş aile politikalarında çocuk bakımı yüksek düzeyde doğum izinlerine yüksek ödenek sağlanmakta ve yarı zamanlı çalışma modeli söz konusudur. Bu model İsveç, Danimarka ve Belçika’da uygulanmaktadır. İkinci sırada kısa dönemli doğum izni ve yarı zamanlı çalışma nedeniyle işgücünden çekilmeye neden olan model gelmekte ve İngiltere ile Hollanda’da uygulanmaktadır. Almanya ve Avusturya’da ise uzun dönemli doğum izni ve düşük saat düşük ücretli olan yarı zamanlı çalışma modeli uygulanmaktadır. Dördüncü sıradaki Aile bakım modeli düşük doğum izni nedeniyle işgücü piyasasından çekilme ile sonuçlanan İspanya, Yunanistan ve İtalya’da görülen biçimdir. Sonuncusu ise uzun dönemli iznin ardından tam zamanlı istihdama dönülen bakım hizmetinin ise enformel olarak sürdürülen Macaristan, Polonya ve Finlandiya’daki genişletilmiş ebeveyn izni modelidir. Bunun dışında kalan Türkiye’nin de yer aldığı kabul edilen geç kapitalistleşmiş Güney Avrupa (Akdeniz refah rejimleri) modelinin ise "*refah devletinin göreceli zayıflığı nedeni ile aile ve kilise gibi yapıların güç kazandığı, çocuk ve yaşlı bakımı gibi ev içi hizmetlerin kadınlar tarafından üstlenildiği ve erkeklerin geçim sağlayan olarak işlev gördükleri bir yapıya sahip*" olduğu belirtilmektedir. Mehmet Merve Özyayın’a göre, "*Devletin refah hizmetlerinin kurumsallaşma düzeyinin düşük olduğu Akdeniz refah rejimleri, dinin toplum hayatı ve aile üzerindeki belirleyici etkisinin, aileyi önemli bir refah kurumu haline dönüştürdüğü bir modeldir. Aile, refah hizmetlerinin sağlanmasında açıkları kapatıcı bir fonksiyon ifa etmekten çok, refahı sağlayan ve bu özelliği ile kamusal politikalarla da desteklenen bir kurum halindedir. Sayılan tüm özellikler ışığında Türkiye refah rejiminin de Akdeniz coğrafyasının geleneksel özelliklerine sahip olduğu ve refah yapılanmasının da diğer rejimlere kıyasla Güney Avrupa refah modeline benzeştiği.*" belirtilebilir. Bkz.: A.e., s. 56-63.

¹⁸⁷ J. Misra vd., "“Reconciliation Policies And The Effects of Motherhood on Employment, Earnings And Poverty”, Journal of Comparative Policy Analysis: Research and Practice, 9 (2): 136-138’den aktaran Çağla Ünlütürk Ulutaş, "İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları: Türkiye’de Yeni Politika Arayışları", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C:LXX, No:3, 2015, s. 729.

için üç temel alana”¹⁸⁸ odaklanmaktadır. Birbirleriyle ilişki içindeki bu üç alan; evlilik ve aile ilişkileri, cinsiyet temelli iş bölümü ve kadınların ücretli işe erişim olanaklarıdır. Bu bağlamda Orloff, sosyal yardım politikalarının önemine dikkat çekerek bunların erkek egemenliğini yeniden üretmenin aracı olabileceği gibi kadın dostu olmalarının da mümkün olduğunu belirtir.¹⁸⁹ Çünkü kadınların emekleri ve bedenlerini aile, işyeri ve her türlü kamusal / özel alanlarda kontrol etmeye dayalı tahakküm ilişkileri kadınların erkeklere eşit “bağımsız yurttaşlar” olarak toplumsal-politik yaşama katılımlarını da engeller. Bu ilişkilere karşı devletlerin müdahalesi veya reddi ise kadınlar için kritik olduğundan devletin sosyal yardım politikaları oldukça belirleyicidir.¹⁹⁰

Esping-Anderson, Polanyi’nin etkisini düşündürten, “*refah devletinin özgürleştirici potansiyelinin kalbi*”¹⁹¹ olarak nitelendirdiği “metadışlaştırma”¹⁹² kavramsallaştırmasıyla, bir kamu hizmetinin bir hak olarak tanınmasının ve bireyin piyasaya bağımlı olmadan geçimini sağlama güvencesinin hayati olduğunu belirtir. Özellikle fordist birikime dayalı refah devletinde işçi sınıfının gücü doğrultusunda kapsamı genişleyen metadışlaştırma, piyasadan bağımsız bir yaşam sürdürebilme olanaklarını tanımlamaktadır. Orloff, o sırada henüz toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin bahsinin geçmediği bu yaklaşıma toplumsal cinsiyeti eklemektedir. Çünkü ücretli bir işte çalışsın veya çalışmasın evişişlerinin ve bakımın oluşturduğu yeniden üretim emeğini kadınların üstlenmesi hala genel geçer olan cinsiyete dayalı iş bölümünün

¹⁸⁸ Şemsa Özar ve Burcu Yakut Çakar, Orloff’ın yaklaşımının Türkiye bağlamında aydınlatıcı olacağını belirttiğinden alttaki bölümde ayrıca ele alınacaktır. Şemsa Özar, Burcu Yakut Çakar, **a.g.m.**, s. 302.

¹⁸⁹ Ann S. Orloff, “Gender and the Social Rights of Citizenship: The Comparative Analysis of Gender Relations and Welfare States”, **American Sociological Review**, (58:3), 1993, p. 304.

¹⁹⁰ **A.e.**, s. 309.

¹⁹¹ **A.e.**, s. 311.

¹⁹² Hasan Bakır, Esping-Anderson’un Refah Devletlerini analiz etmek için kullandığı “metadışlaştırma” kavramı çerçevesinde 1980 sonrası sürecin emeğin yeniden metalaşması olarak okunabileceğini dile getirmektedir. Refah devleti uygulamalarının halen tamamen çözülmediği, neoliberalizme direnen ülkelerde 2008 krizinin etkisinin çabuk atlatıldığını, liberal geleneğe yakın olanların ise krizden daha çok etkilendiğini belirterek, bu durumun aslında emek piyasalarını esnekleştirme, sosyal harcamaları kısımaya yönelik reçetelerin değersizliğini kanıtladığına dair görüşünü “2008 krizinin finans temelli olması buna rağmen finans piyasasına önlem alınması yerine emek piyasalarına ve sosyal harcamalara odaklanılması bu bağlamda oldukça manidardır.” şeklinde ifade etmektedir. Bkz.: Hasan Bakır, “Esneklik ve Emek: Emeğin Metalaşması ve Metadışlaştırılması Bağlamında Bir Değerlendirme”, **A.Ü. SBF Dergisi**, C:LXXIII, No:2, 2018, s. 362.

çekirdeğini oluşturmaktadır.¹⁹³ Bu ise, kadınlar açısından ücretli işi talileştirerek, her ikisini de yapmaya olanak tanıdığı için yarı zamanlı çalışmayı teşvik etmektedir. Bunun sonucunda ise kadınlar, ücret ve emeklilik hakkı gibi maddi getirilerin yarısını almaya tabi olmaktadır. Bu konudaki yasal düzenlemeler, devletin toplumsal cinsiyet hiyerarşisinin oluşmasına ve cinsiyetçi yapıyı güçlendirmesine sunduğu katkının görünürlüğü bakımından, önem arz etmektedir. Üstelik erkek işçilerin metadışlaştırma kapasiteleri de ev içindeki ücretsiz emek sayesinde var olmuştur. Ancak yeniden üretim ihtiyaçlarının kadınlarca karşılanması sayesinde sendikal faaliyetler vb. dolayısıyla politikayı dönüştürme olanakları söz konusu olmaktadır.¹⁹⁴ Bu bağlamda refah rejimlerinin analizinde, aile içindeki söz hakkı bakımından, öncelikle kadınların ücretli emeğe erişim olanakları önemli bir boyutu oluşturmaktadır. Onun ötesinde, kimsenin evliliğe mecbur bırakılmadan kendi kaderini tayin edebileceği, özerk bir yaşam sürebileceği koşulların oluşturulması için kadın hareketinin talepleri doğrultusundaki mutlak ve görece standartlara ulaşılması¹⁹⁵ diğer bir boyutu oluşturmaktadır.

Bu kriterlerden yola çıkarak, neoliberalizmin esnek ve güvencesiz istihdamının kadınlara sunduğu seçenekleri değerlendirmeye geçebiliriz. Ulus devletlerin kadınların ücretli istihdama katılımı ile ev içi sorumluluklarını dengeleyebilecek hizmetleri sunan kurum ve mekanizmalara erişimlerine dair stratejik tercihleri olarak "uzlaştırma/uyumlaştırma politikaları" aslında yaklaşık yarım asırdır OECD ve İLO gibi kurumların gündemlerinde yer almakta, "*kadınların işgücü piyasasında varlık kazanmasıyla zayıflayan 'geleneksel rolleri' arasındaki negatif ilişki, uzlaşma arayışının çıkış noktasını oluşturmaktadır.*"¹⁹⁶ Ancak kadınların omuzlarına yüklenen yeniden üretim faaliyetinin boyutları birikim

¹⁹³ Ann S. Orloff, **a.g.m.**, s. 312-313.

¹⁹⁴ Ayrıca kadın ve erkek işçilerin ücretli ve ücretsiz emeğe katılım oranları ve katılım modelleri farklı olduğundan "metadışlaştırma" kavramının içeriği de farklılaşacaktır. Şöyle ki, kadınlar ücretli işte çalışmaya başlar başlamaz sanki evdeki sorumluluklarından feragat edebiliyorlarmış gibi, yeniden üretim sorumluluğu istihdam analizlerinden kaybolmaktadır. Ya da örneğin doğum ve bakım izninin "metadışlaştırma" kavramı çerçevesinde bir kazanım olabilmesi için kadının gelir/özlük hakları kayba uğramamalı, aynı zamanda çalışma yaşamına ara vermek süreklilik gösterene oranla ücret seviyesinde dezavantaja yol açmamalıdır. Bkz.: **A.e.**, s. 317.

¹⁹⁵ **A.e.**, s. 321.

¹⁹⁶ Servet Gün, "Neoliberal Muhafazakârlığın İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Yaklaşımı", **Mülkiye Dergisi**, 40 (3), 2016, s. 40.

rejiminin niteliğine göre değiştiğinden yukarıda refah rejimleri başlığı altında genel kriterleri aktarılan bu politikaların neoliberal biçimi de farklılaşmaktadır. Günümüzde çekirdek aileye odaklı toplumsal yeniden üretim ilişkileri, geniş ailenin içerisindeki kadınların nesillerarası dayanışmasıyla üstünün örtülmesine de imkan bırakmadığından, bakıma oradan doğru da toplumsal yeniden üretime dair krizi ayyuka çıkarmıştır. Uzun çalışma saatleri, iş yoğunluğu, güvencesizlik ve cinsiyetçiliğin çeşitli yansımaları gibi nedenlerle giderek daha da hoyratlaşan çalışma koşulları, neoliberal tasfiyeler nedeniyle kamusal bakım mekanizmalarından da mahrum olan kadınları çocuk sahibi olmakla istihdama katılmak arasında tercih yapmak zorunda bırakmıştır.¹⁹⁷ Bu nedenle, neoliberal çalıştırma rejimlerinin istihdamda toplumsal cinsiyeti anaakımlaştırma stratejilerinin temel sac ayakları olarak doğum sonrası izinler, bakım hizmetleri ve esnek istihdam koşulları olan iş ve aile yaşamının uyumlaştırılması politikaları önem kazanmıştır.¹⁹⁸ Bu politikalara dair vurgulanması gereken bir nokta da esneklik ve güvencesizlik bağlamında emeklilik sisteminde gerçekleşen dönüşümdür. Sosyal güvenlik ve emeklilik sistemi, işçiler için güvenceye karşılık gelirken, sermaye açısından maliyetinden mümkün mertebe kaçınılması gereken sorumluluklara denk gelmektedir.¹⁹⁹ Bununla birlikte, neoliberal dönemin karakteristiklerinden biri olan üretim alanındaki finansallaşma sürecinin toplumsal yeniden üretim alanına doğru temellükünün unsurlarından birisi de emeklilik sistemlerindeki dönüşümdür. Yalnızca bireysel birikim ve maaşa indirgenemeyecek toplumsal bağlamlara sahip emeklilik sistemleri finansallaşma

¹⁹⁷ Çağla Ünlütürk Ulutaş, **a.g.m.**, s. 725-726.

¹⁹⁸ İstihdam oranlarında medeni durum oldukça etkili olduğundan AB ülkelerinde yüksek oranlara erişilmesinde ücretsiz yuva ve kreşler, okul öncesi eğitimin kamusal eğitime dahil edilmesi, doğum izinleri vb. iş ve aile yaşamını uyumlulaştırma politikaları etkilidir. Örneğin doğum iznine bakıldığında İsveç ve Almanya'nın (erkeklerin de kullanabildiği) 47 haftalık "ücretli doğum izni" ile ilk sırada yer aldığı, Norveç'te 44, Yunanistan'da 34, Finlandiya'da 32 hafta olan ücretli doğum izninin, Türkiye'de sadece ücretli 16 hafta ve ücretsiz en fazla 6 ay olduğu (Kamu emekçileri 2 yıl ücretsiz izin alabilmektedir.) belirtilmektedir. Bkz.: Defne Erzene Bürgin, "Türkiye'de Kadınların İstihdamdaki Payları Neden Düşüyor? AB Ülkeleri ile Karşılaştırma", s. 7-10, (çevrimiçi) https://www.academia.edu/31301568/Türkiyede_Kadınların_İstihdamdaki_Payları_Neden_Düşüyor_AB_Ülkeleri_ile_Karşılaştırma Son Erişim Tarihi : 25.05.2020.

¹⁹⁹ Derya Gültekin Karakaş, Sertaç Babat, Mehtap Hisarcıklılar, "Türkiye'de Bireysel Emeklilik Sistemi ve sermaye birikim süreci", **Nuray Ergüneş İçin Yazılar: Finansallaşma, Kadın Emeği ve Devlet**, Ed. Elif Karaçimen vd., İstanbul, SAV, 2019, s. 282-322.

sürecinde bireysel sorumluluk düzlemine doğru itilmektedir.²⁰⁰ Böylece, yeniden üretimin maliyetinin sermaye açısından dışsallaştırıldığı neoliberal dönemde, diğer toplumsal yeniden üretim alanlarındaki mülksüzleştirme ve metalaştırmaya paralel olarak, emeklilik yaşı, geliri ve sağlık güvencesi konularını kapsayan, sosyal güvenlik sistemi de sermaye birikimi için işlevsel kılınmak istenilmektedir. Bu süreçte sermaye lehindeki stratejik seçiciliği nedeniyle finans sermayesini çekmek ve küresel piyasa sisteminde rekabet gücünü artırma zorunluluğunda olan ulus devletler, emeğin koşullarını geçici ve güvencesiz hale getirirken, sermaye tarafından yapılan prim ödemelerine dayalı gelirlerini de düşürmüştür. Öte yandan ulus devletlerin sermaye lehine uyguladığı vergi düzenlemeleri ve özelleştirmelerin yol açtığı kaynak eksikliklerini borçlanmayla giderme çabaları da sosyal güvenlik sistemini sürdürülebilir olmaktan çıkararak mali kısıtları sosyal güvenlik sistemlerini özelleştirme yoluyla aşma perspektifi üzerinde etkili olmuştur. Bu ise toplumsal eşitsizlik ve dışlanmayı derinleştirmiştir. İstihdamdaki güvencesizleştirmenin etkileri emeklilik dönemindeki gelir güvencesini de aşındırıp, emekliliği kadınlar açısından neredeyse imkansızlaştırmaktadır.²⁰¹ Yaşanılan süreç kamunun değil de piyasa ve ailenin rolünü öne çıkarmakta olduğundan, *"kadınların emeklilik güvencesine erişiminde işgücü piyasalarının yarattığı etkilere, refah devletinin dönüşüm sürecindeki piyasalaşmanın yarattığı etkilerin eklenmesi, kadınların büyük bir*

²⁰⁰ 1994 tarihinde Dünya Bankası tarafından başlatılan ve hala karşı toplumsal hareketleri tetikleyen emeklilik reformu dalgasının Sarıtaş'a göre en ilginç yanı, emekliliği sermaye birikimi ve ekonomik büyümenin unsuru haline dönüştürmesidir. Bkz.: Serap Sarıtaş Oran, "Pensions and Social Reproduction", **Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentring Oppression**, Ed. Tithi Bhattacharya, 2017, p. 148.; Serap Sarıtaş Oran, "Türkiye'de Emeklilik Sisteminin Finansallaşma Çerçevesinde Analizi: Bireysel Emeklilik Sistemi", (çevrimiçi) <https://independent.academia.edu/SerapSaritas> Son Erişim Tarihi: 07.05.2019.

²⁰¹ Refah devletinin cinsiyetçi yapısının eleştirisinde, kadınların sosyal güvenliğe erişiminin erkekler dolayısıyla gerçekleşmesinin bağımlı statüye yol açtığı vurgulanmıştı. Bunun karşısında ise "Wollstonecraft" ikilemi adı verilen, kadınların işgücüne katılmasını teşvik eden liberal formül ile kadınları koruyucu önlemler alınmasına yönelik cinsiyetçi paradigmayı yeniden üreten seçenek arasında sıkışılmıştır. Buna dair geniş tartışmalar söz konusu olmakla birlikte üzerinde en çok oydaşılan, kamunun bakım sorumluluğunu üstlenerek kadınların istihdama katılımını engelleyen faktörlerden birini azalttığı ileri sürülen demokratik refah rejimi perspektifidir. Bu bağlamda Şenay Gökbayrak'a göre, *"refah rejiminde kamunun, piyasa ve aileye oranla sosyal korumada öncelikli aktör olduğu sistemler, yaşlılık döneminde kadınlara güvence sağlamada içerme düzeyi yüksek sistemler olarak karşımıza çıkmaktadır."* Bkz.: Şenay Gökbayrak, "İşgücü Piyasaları ve Sosyal Güvenlikte Dönüşüm Ekseninde Kadınların Emeklilik Güvencesi", **Çalışma ve Toplum**, 2011/2, s. 169.

*bölümü için emeklilik güvencesinden bütünüyle dışlanma sonucunu ortaya çıkarmaktadır.”*²⁰² Konuyu daha iyi anlamak için neoliberal dönemdeki emeklilik reformlarının çerçevesine de kısaca değinmek gerekmektedir.

Şenay Gökbayrak, emeklilik reformlarının parametrik ve yapısal olmak üzere iki çeşidi olduğunu belirtmektedir. Parametrik reformlar; kamu emeklilik programlarının gelirlerini artırmak ve giderlerini azaltmak için emekli olma koşullarının zorlaştırılması ile emeklilik programlarından sunulan karşılıkların azaltılmasına ilişkin düzenlemeleri içermektedir.²⁰³ Bu tip reformlar, sosyal güvenliğe sahip olabilmek için, emeklilikten ziyade, işgücüne katılımı zorlayan çalıştırma rejimlerini oluşturmaktadır. Öte yandan da kamusal bakım hizmetinin daralması, konunun vahametini bu sorumluluğun yüklendiği kadınlar açısından artıran cinsiyetçi bir süreç olduğunu göstermektedir. Sonuç ise, kadınları bakım sorumluluğu ile birlikte yürütebilecekleri esnek, güvencesiz çalışmaya razı etmek, dolayısıyla da emeklilik koşullarını sağlamalarını da olanaksız hale getirmektedir.²⁰⁴

Buna karşı örneğin ebeveyn izni gibi bakım sorumluluğunda eşitlikçi bir yaklaşımı içeren uygulamalar ise biçimsel olmanın ötesine gidememektedir.²⁰⁵ Bu nedenle, söz konusu parametrik reformlara “tamamlayıcı nitelikteki özel emeklilik

²⁰² A.e., s. 170.

²⁰³ Bu kapsamdaki emeklilik reformları, emeklilik yaşını kadın ve erkek için eşitlemek temelinden yükseltmekte; emeklilik programlarına katkı miktarı ve katkı süresini artırmakta; emeklilik aylığı bağlama oranını düşürmekte, emekli aylıklarının endeksleme yöntemlerindeki değişimler ile yaşlıların toplumsal refahtan aldıkları payın azalmasına neden olmaktadır. Bkz.: A.e., s. 171.

²⁰⁴ Halbuki kadınların, çok boyutlu gerekçelerle, tercih ettikleri devlet memurluğu gibi, günümüzde o da göreceleşmiş olan, güvenceli işlerden, iyi koşullarda emekli olup, çifte mesaiden kurtulmalarının sağlıkları üzerinde olumlu etkisi olduğu ileri sürülmektedir. Buna göre, emeklilikle birlikte, güvencesiz işlerde daha ağır götürüsü olan “çifte mesai”nin bedensel ve ruhsal yükünün oluşturduğu çifte sağlık sorunlarından en azından bir tanesi ortadan kalkmakta, geriye “ikame edilemeyen sorumluluklar”ı olan görünmez emekleri kalmaktadır. Nilay Etiler, **a.g.m.**, s. 4.

²⁰⁵ Şenay Gökbayrak’ın belirttiği gibi; “kamu emeklilik programlarına hak kazanma koşullarında kadın ve erkekler arasında eşitliği sağlayıcı yönde uygulamalar, kadınların emekli olma koşullarını zorlaştırmaktadır. Bakım kredileri genel olarak 0-3 yaş çocukların bakımına yönelik verilmekte; bu sürenin dolmasından sonra eğer kamusal nitelikli tam zamanlı bakım hizmetlerine erişim olanağı yok ise, kadınlar için tekrar işgücü piyasasına dönmek önemli ölçüde zorlaşmaktadır. Kariyer kesilmesi, yaşam boyu öğrenmenin Avrupa istihdam stratejisinin temel bileşeni olduğu bir yapıda kadınlar için eğitim fırsatlarından dışlanma ve nitelikte azalma anlamına gelmekte; işverenlerin bu konudaki önyargıları da kadınların doğum ve bakım dönemi sonrasında tekrar işgücü piyasasına girmesini zorlaştırmaktadır.” Şenay Gökbayrak, **a.g.m.**, s. 171.

programlarının”²⁰⁶ eklenmesi yoluyla piyasalaştırmayı teşvik eden yapısal reformlar eklendiğinde durum katmerlenmektedir. Özetle;

"Kadınların gerek kamu emeklilik programından gerekse bireysel emeklilik programından emeklilik güvencesi sağlayabilmesi, işgücü piyasalarında düzenli ve güvenceli işlerde çalışmalarına bağlıdır. Ancak işgücü piyasasında enformelleşme ve a-tipikleşme olarak gerçekleşen dönüşümün başrolünde kadınların olması, kadınlar açısından güvenceli istihdam olanaklarının buna bağlı olarak da emeklilik güvencesinin ortadan kalkmasına neden olmaktadır.”²⁰⁷

Diğer taraftan uzlaştırma politikalarına ulus devletlerin toplumsal ve kültürel özgüllükleri bağlamında da şekil verilebilmektedir. Dolayısı ile uzlaştırma konusuna yaklaşımda politik tercihler de etkili olmaktadır. Bu konuda *"kadını geleneksel rollerine doğru iten ve evde kalıp ev işi, çocuk ve yaşlı bakımı gibi işleri yapmasını sağlayan ataerkil aile yapısını güçlendiren 'nakit transferi uygulamaları' uzlaştırma politikaları arasında yer alan tartışmalı başlıklar içerisinde değerlendirilmektedir."*²⁰⁸ Nakit transferleri özellikle geleneksel yapıyı pekiştirici niteliğiyle kadınları istihdamdan dışlaması ve “yoksulluğu kurumsallaştırması” nedeniyle eleştirilmektedir.²⁰⁹ Bu noktada koşullu nakit transferi (Conditional Cash Transfer: CCT) muhafazakar ve neoliberal perspektifi aynı sepette toplayıp sürdürülebilirliğini sağlamada kilit kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Doğu Avrupa’da uygulanan Şok Terapi’nin yoğun ve hızlı neoliberal dönüşümü kadınlar açısından düşük ücret, hizmet sektörünün düşük statülü işleri ve evdeki ücretsiz emek bakımından orantısız yeni rol ve sorumluluklar getirmiştir. Her iki cinsiyeti de piyasaya çeken neoliberal toplumsal eşitlik söylemi, devletin kamu hizmetlerinin maliyetini üstlenmekten geri çekilmesiyle bakım krizini yaratmıştır. Buna yanıt ise Polonya’nın 500+ politikasında örneği görülen geleneksel toplumsal cinsiyet rollerini tahkim eden muhafazakar politikaları anomali olmaktan çıkaran projelerle gelmiştir. Emek gücü yeniden üretilmediği takdirde sermayenin

²⁰⁶ Neoliberal istihdam biçimlerinin cinsiyetçi yapısı nedeniyle düşük ücrete, esnek ve düzensiz çalışmaya tamah eden kadınların, özel emeklilik programlarına yüksek miktarda ve düzenli olarak katkı payı ödemesi olanaklı görünmemektedir. Konuya dair yapılan çalışmaların da bunu doğruladığı belirtilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: A.e., s. 175-177.

²⁰⁷ A.e., s. 184.

²⁰⁸ Servet Gün (2016), a.g.m., s. 41.

²⁰⁹ Mehmet Merve Özeydin, a.g.m., s. 58-59.

genişletilmiş yeniden üretimi riske gireceğinden kadınları yeniden ev içine yönlendiren “geçmişin altın çağına” referans veren muhafazakar politikaların önü açılmaktadır. Bu bakımdan Avrupa’daki en düşük doğum oranlarından biri olan Polonya’da, kriz kaynaklı popülizmin olanak sağladığı post-solidarist bir söylem çerçevesinde, muhafazakar, Katolik ve toplumsal yeniden üretimde aileyi vurgulayan bir refah rejimi uygulamaya konulmuştur.²¹⁰ Keskin dönüşümün yarattığı toplumsal bulanıklığa bir tepki olarak toplumsal yeniden üretime yapılan devlet desteği anlamında 500+ politikasının neoliberal yönelimi gerileten “ilerici” bir refah biçimine denk geldiğini söylemek ise mümkün görünmemektedir. Toplumsal yeniden üretim krizine dair bu palyatif politika, bir devlet müdahalesi olarak ilk dönem neoliberal reçetelerle ters düşse de son dönemdeki uygulamalar bakımından oldukça yerinde olmanın yanı sıra neoliberalizmin devamlılığını sağlama hedefinden de şaşmamaktadır. Bu anlamda “yaratıcı yıkım” kavramı etrafında düşünülebilecek, her daim revizyona açık ve hibrit yapısıyla neoliberalizmin sermaye lehine gerçekleştirilen adımlarından birisi olarak değerlendirilmektedir. “*Neoliberal yanılığın daima neoliberal çözümlerinin olması*”²¹¹ “işleyen hipotez” olarak yeni kamu işletmeciliğinin elastik niteliğiyle de örtüştüğünden tez açısından ayrıca vurgulanmaya değerdir.

²¹⁰ Polonya’da, bir yanda yabancı düşmanlığı ve agresif milliyetçiliğin eşlik ettiği diğer yanda neoliberal ideallere vurgu yapan otoriter bir popülizmin 1989’dan beri görülmeyen toplumsal hareketliliği ve kutuplaşmayı gündeme getirdiği belirtilen makalede, kompleks sorunları elit ve halk gibi ikiliklere indirgeyerek, dikkatleri ekonomik problemden uzaklaştırmak konusunda tüm dünyada çeşitli örneklerle karşılığını bulan otoriter popülizmin, yüceltilen otantik geçmişin cinsiyet rejimlerini yeniden tasdik eden bir anlayış çerçevesinde uygulanmakta olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda uygulamaya konulduğu andan itibaren çocuk yoksulluğundaki gerilemede etkisini gösteren 500+ projesi, 2. ve üzerindeki her çocuk için ayda 500 zloti (Yaklaşık 115 Euro), -ki bu asgari ücretin %40’ı gibi bir orana tekabül etmektedir-, aylık geliri 800 zlotinin altındaki aileler için ilk çocuktan itibaren, engellilik durumunda ise 1200 zloti olarak hayata geçirilmektedir. Düşük doğum oranlarını artırmaya yönelik söz konusu politika hem emek gücünün yeniden üretimini hem de artan göçmen nüfus tehdidinde karşılık Polonya’nın etnik yapısını koruma gayesini içermektedir. Özellikle öğrenim düzeyi düşük anneler üzerindeki etkisi istihdamdan çekilme ve geleneksel cinsiyet rollerinin yeniden tahkimi olan bu politikanın işsizlik oranlarındaki düşüşe dair yansımalarının ise aldatıcı olduğu belirtilmektedir. Bkz.; Stuart Shields, **a.g.m.**, s. 1-17.; Öte yandan söz konusu rejimlerin niteliğinin kuramsal olarak tartışmalı olduğu hatırlanmalıdır. Otoriter popülizmin açıklayıcılığını benimseyenler olmakla birlikte, bu nitelemenin kuramsal açıdan faşizme denk rejimleri temize çektiği de ileri sürülmektedir. Fakat bu tartışma tezin kapsamını oldukça aşan bir sorunsala dair olduğundan makalede tercih edilen “otoriter popülizm” kavramı sorgulanamamaktadır.

²¹¹ A.e., s. 8.

Bu başlığı kısaca toparlamak gerekirse, kapitalist devletlerin cinsiyete dayalı refah rejimlerinde, kadınları istihdama çekmek üzere iş ve aile yaşamını uyumlaştırmak için öncelikli araç bakım hizmetlerini destek/üstlenme yolundaki mekanizmaların oluşturulması, diğeri ise uyumlaştırmaya dönük izin ve esnek istihdam gibi olanakları sağlayan yasal düzenlemelerin yapılmasıdır. Bunlardan ilki daha çok neoliberal dönem öncesinde yaygın bir kurumsallığa sahipken ikincisi neoliberalizmin toplumsal cinsiyeti anaakımlaştırma perspektifinin unsurlarıdır. Diğer bir araç ise politik manipölasyona oldukça açık bir uygulama olan aileye yönelik nakit transferleridir. Refah rejiminin niteliğini de açığa çıkarmayı sağlayan bu üç araç Türkiye’deki yeni kamu işletmeciliği uygulamalarının feminist analizinde de yol gösterici olacaktır.

4.3 Türkiye’de Yeni Kamu İşletmeciliği ve Feminist Eleştirisi

4.3.1 Türkiye’de Kadın İstihdamına Dair Genel Görünüm

“Gülsüm, a Gülsüm, sen buralardan gittiğinde davarları, koyunları, sığırları, sıpaları, tavukları kim gütsün? İnek sağdı, odun kıydı, südün pişiri, kaymağı taşı, ocakta yemek, öğlene pişcek, tarlaya gitcek...Anası, atası, danası, sıpası...Atıyo tepesi, atıyo tepesi...”²¹²

Türkiye’de kadınların istihdama katılımına dair çalışmalarda, "köyden kente göç ile tarımda çalışan kadın nüfusunun azalması" vurgusuna rağmen “kentlerde yaşayan, göç geçmişi olmayan ve eğitimli kadınların” da işgücüne katılma oranlarının düşük olduğu göze çarpmaktadır.²¹³ Kadınların öğrenim düzeyleri yükseldikçe iş gücüne katılım oranlarının yükseldiğine dair dünya çapındaki bulguya nazaran Türkiye’de kentlerde yaşayan öğrenim düzeyi yüksek kadınların istihdama katılma oranlarının yükselmediği ifade edilmektedir. Buna göre, Cumhuriyetin kurulduğu yıllardan 1950’li yıllara kadar büyük bir değişim yaşanmayan kadınların

²¹² Kardeş Türküler müzik grubunun sayfalarca analizi tek bir şarkıya (Gülsüm/Uğurlama) sığdırdıkları bu dizeler tarım alanında üretimi ve yeniden üretimi üstlenen kadınların koşullarını özetlemektedir. Sadece tarıma özgü olmayıp diğer alanlar için de geçerli olan “çifte sömürü”nü yansıtan bu dizelerin devamında ise “Kınamızı soldurana, gülümüzü kurutana, ömrümüzü çürütene öf be diyelim hele” vurgusu ile genel bir eğilim olarak yalnızca yaşamın zorluklarını aktarmakla yetinen geleneksel betimleyici perspektiften de ayrılmaktadır.

²¹³ Defne Erzene Bürgin, **a.g.m.**, s. 1.

istihdama katılım düzeyi %81,5 gibi yüksek bir orana tekabül etmekteydi. Bu yüksek oranın tahmin edilebileceği gibi tarım sektöründen ileri gelmesi 1960'lerden sonra artan göç olgusuyla birlikte azalmasını da açıklamaktadır.²¹⁴ Kırsal alanda ücretsiz aile işçisi olarak çalışan ama istihdam istatistiklerinde yerini bulan kadın, kente göçle birlikte "iktisaden faal nüfusun dışına" itilmektedir.²¹⁵ Oysa hem öncesinde hem de köyden kente göçle birlikte yaşanan proleterleşmede işgücünü oluşturduğu düşünülen erkek işçinin yeniden üretimini gerçekleştiren kadınların iktisaden faal olmadığı tespiti de oldukça sorunlu görünmektedir. Yine de istatistikler²¹⁶ bu şekilde tutulduğundan, görülen o ki 2000'li yıllara kadar kadınların işgücüne katılım oranları düşme eğilimi göstermiş, *"2000'li yıllarda kırsalda kadınların işgücüne katılım oranları düşmeye devam ederken, kentlerde yaşayan kadınların işgücüne katılım oranlarında hafif artışlar gözlemlenmiştir."*²¹⁷

²¹⁴ A.e., s. 2.

²¹⁵ Kadın istihdamına yönelik analizde "u hipotezi yaklaşımı" tarımdaki çözülme nedeniyle yaşanan düşüş eğiliminin, kültürel değer yargılarının değişimi ve eğitim olanaklarının artmasıyla birlikte, yeniden yükseleceğine yöneliktir. Diğer bir yaklaşım ise, hane gelirinin artmasının kadınların işgücünden çekilmesine neden olduğu, ancak kol emeği dışındaki çalışma olanaklarının artışı ve öğrenim düzeyinin artışına yönelik ikame etkisi ile yeniden artacağı perspektifidir. Özaydın, tarımdaki çözülme nedeniyle kadın istihdamında yaşanan düşüş haricinde, Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranının düşüklüğünün en önemli nedenlerinden birisinin kamusal çocuk ve yaşlı bakım hizmetlerinin yetersizliği olduğunu belirtmektedir. Bkz.: Mehmet Merve Özaydın, **a.g.m.**, s. 63-64.

²¹⁶ Utku Özmakas'ın tanımlamasıyla *"biyopolitika" daha ziyade nüfusu temel alarak "yaşam" içerisinde belirleyici niteliğe sahip olan bir dizi sürece ilişkin bilginin denetlenmesine ve ağırlıklı olarak düzenleyici önlemler alınmasına dayanan müdahale tekniklerinin genel adıdır.* Bu itibarla bu bölümde yararlanılan insani gelişim veya toplumsal cinsiyet endekslerinin "bilgi ile iktidar arasındaki ilişkinin somutlaştığı alanlardan biri olan "sayılar", yani istatistik" bağlamında biyopolitikaya dair veriler olduğu da hatırlanmalıdır. Bununla birlikte, bilginin denetimi konusunda, disiplin iktidarının yönetim tekniği olan "biyopolitika" neoliberal dönemi ve onun dijital panoptikonuyla soğurarak oluşturduğu "big data"yı açıklamaya yetmemektedir. Byung-Chul Han'ın vurguladığı gibi biyopolitikanın ilişkisi bedenledir. *"Nüfus istatistiklerini kullanan biyopolitik, psişik olana ulaşamaz. Topladığı istatistikler nüfusun psikogramına veri sağlayamaz. Demografi psikografi değildir. Ruhu içermez. İstatistiğin Big Data'dan ayrıldığı yer de burasıdır. Big Data'dan sadece bireysel değil kolektif psikogram, muhtemelen bilinçdışının psikogramı oluşturulabilir. Bu sayede ruhu bilinçdışına kadar aydınlatmak ve sömürmek mümkün olabilir."* Bkz.: Utku Özmakas, **a.g.e.**, s. 123-124.; Byung-Chul Han, **a.g.e.**, s. 30.

²¹⁷ Defne Erzene Bürgin, bunun nedenlerini, bir yandan kadınların öğrenim seviyesinin artması, diğer yandan kentteki yaşam şartlarından kaynaklı "maddi zor"un kadınların istihdama katılımını gerektirmesi olarak açıklamaktadır. Öğrenim düzeyi arttıkça işgücüne katılım oranları yükselmekle birlikte kentlerde dahi eş ve aileleri "izin" vermediği için çalışamayan bir kesimin varlığı bir yana özellikle kırsal bölgelerde daha şedit olabilen ataerki nedeniyle öğrenimlerine devam edemeyen ya da çeşitli dini cemaatlerin insafına bırakılan kız çocukları ayrı bir çalışmanın konusu olabilecek niteliktedir. Öte yandan yukarıda belirtildiği gibi kadınların ücretli istihdama katılımlarındaki oranların düşüklüğünün temel nedeni cinsiyetçi iş bölümünde yatmakta, öğrenim düzeyi yüksek de olsa ev işlerinden sorumlu olduğu düşünülen *"Kadının ev dışında ücretli çalışacağı işten alacağı*

Halbuki, 1980 öncesindeki ithal ikameci politikaların yerine ihracata yönelik büyüme stratejisinin benimsendiği “gelişmekte” olan ülkelerdeki konfeksiyon, elektrikli aletler gibi emek yoğun sektörlerdeki üretim artışının kadın istihdamındaki artışı tetiklediği örneklerle rağmen, *"Türkiye’de benzer üretim sektörlerinde gerçekleşen büyümeye karşın, kadın istihdamında bu trende paralel bir artış görülmedi”*²¹⁸ gibi, 1980 sonrasında da devletin kadın istihdamına dair genel tutumunda da tutarlı bir politikanın benimsendiğinden bahsetmek güçtür.

Oya Çitçi, 1980 sonrasındaki neoliberal dönemde kadın istihdamına yönelik iki temel belirleyenin 1979 tarihli Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (CEDAW), ve Avrupa Birliği politikaları olduğunu belirtmektedir. Buradan hareketle çalışma hayatındaki eşitliğe dair; eşit davranış yaklaşımı, fırsat eşitliği yaklaşımı, destekleyici eylem ya da olumlu ayrımcılık yaklaşımlarının söz konusu olduğu ifade edilmektedir. Örneğin Türkiye tarafından 1985 yılında imzalanan (CEDAW)²¹⁹ Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Uluslararası Sözleşmesi uyarınca 1990 yılında KSSGM

ücret, çocuk bakımı ve ev içi işler için gerekli hizmetlerin alınması için yeterli değildir.” Bkz.: Defne Erzene Bürgin, **a.g.m.**, s. 2-4.

²¹⁸ Şemsa Özar, “Türkiye’de 1980 Sonrası Dönemde Kadın Emeği ve İstihdamı Politikaları: Kadın Hareketi, Sendikalar, Devlet ve İşveren Kuruluşları”, s. 1, (çevrimiçi) [https://www.academia.edu/31782953/ Türkiye de 1980 Sonrası Dönemde Kadın Emeği ve İstihdamı Politikaları Kadın Hareketi Sendikalar Devlet ve İşveren Kuruluşları Geçmişte n Günümüze Türkiye de Kadın Emeği içinde Ahmet Makal ve Gülay Toksöz eds İmge Kitab evi Yayınları 2015 ss.223-253?auto=download](https://www.academia.edu/31782953/Türkiye_de_1980_Sonrası_Dönemde_Kadın_Emeği_ve_İstihdamı_Politikaları_Kadın_Hareketi_Sendikalar_Devlet_ve_İşveren_Kuruluşları_Geçmişte_n_Günümüze_Türkiye_de_Kadın_Emeği_içinde_Ahmet_Makal_ve_Gülay_Toksöz_edş_İmge_Kitab_evi_Yayınları_2015_ss.223-253?auto=download) Son erişim tarihi: 21.11.2018.

²¹⁹ Meryem Koray, CEDAW’ın ve buna dayalı eşitlik politikalarının önemini teslim etmekle birlikte *“cinsiyet eşitliği istenirken hala esas olan temel hak ve özgürlüklerdir; ondan ötesi eşitlik politikalarının alanına girmemekte”* olduğunu belirtir. Ayrıca eşitlik konusu tartışılırken dönemin koşullarının etkisinin de göz ardı edilmemesi gerekliliğinden hareketle kadın konusunun “fırsat eşitliği” bağlamında tartışıldığı bu dönemdeki liberal rüzgara dikkat çekmekte, fırsat eşitliğinin ötesine örneğin toplumsal sonuçlarda eşitlik vurgusuna rastlanılamadığını vurgulamaktadır. Bu nedenle de *“cinsiyet eşitliği politikalarının 1980 sonrasında dünyasında siyasal ve ekonomik alanda uygulanan “neoliberal politikaların bir parçası”* olarak görmek ve bu politikalar açısından önemli işlevi olabileceğini düşünmenin oldukça “gerçekçi” olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda *“Kadınların cinsiyet eşitliği mi yoksa bazı kadınların cinsiyet eşitliği mi?”* sorusu önemini korumaktadır. Meryem Koray, “Küreselleşen Eşitlik Politikalarına Karşı Küreselleşen Kapitalizm: “Sol-Feminist” Bir Eleştiri, **Birkaç Arpa Boyu: 21. Yüzyıla Girerken Feminist Çalışmalar**, C:1, Der. Serpil Sancar, Koç Üniv. Yay., İstanbul, 2011, s. 311-317.; Konuyu Türkiye özelinde değerlendiren Oya Çitçi ise Türkiye tarafından 1985’te imzalanan CEDAW’ın hayata geçirilememe nedenini, refah devletinin eşitlikçi paradigmasıyla oluşturulan bu sözleşmenin neoliberalizmin hegemonik bir kimlik kazandığı 1990’lar ve sonrası için siyasal dayanaktan yoksun kalması olarak açıklamaktadır. Oya Çitçi (2011), **a.g.m.**, s. 422.

(Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü)²²⁰ nin kurulması bağlamında hazırlanan raporlar önem taşımakla birlikte uygulamaya dönüşemediği için sadece çalışmalara referans olmakla kalmaktadır. Bu bağlamda Şemsa Özar, “Devlet, ne kendi kurumları içinde, ne de düzenleme rolünü oynayabileceği diğer alanlarda kadın istihdamının geliştirilmesi ve kadınlara karşı ayrımcılığın ortadan kaldırılması konusunda bir adım atar.”²²¹ tespitini yapmaktadır. Bununla birlikte:

“1990’lı yıllardan başlayarak, DB ve AB gibi uluslararası örgütlerin güttüğü politikaların da etkisiyle, kadın emeği ve istihdamı gibi geniş bir konu, kadın girişimciliğini teşvik etmeye indirgenerek, bu yolla kadın emeği ile ilgili her türlü sorunun üstesinden gelinebileceği gibi bir söylem içine girilir. Kadın girişimciliğini teşvik konusu devlet söyleminde ön plana çıkmasına rağmen, o konu bile, kamu kurumları tarafından tutarlı ve yapıcı bir somutlukta ele alınmaz.”²²²

2000’li yıllardan itibaren ise işveren örgütlerinin kadın emeği ve istihdamına yönelik ilgisi²²³ dikkat çekici hale gelmeye başlamıştır. Söz konusu dönemdeki topyekûn dönüşüm süreciyle birlikte düşünülünce anlam kazanan işveren örgütlerinin ilgisinin ötesinde, bu dönem ayrıca kadın hareketinin uzun yıllar verdiği mücadelenin sonucunda Medeni Kanun (2001), TCK (2005) ve İş Kanunu’nda (2003) yapılan değişikliklerle, yasalarda yer alan toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin

²²⁰ KSSGM’nin kurumsallaşmasına giden sürecin ve 2000’li yıllara kadarki seyrinin tarihsel ve toplumsal bağlamını ayrıntılı bir analizle sunan çalışma için bkz.: Selma Acuner, **a.g.e.**, b.a.

²²¹ Şemsa Özar, **a.g.m.**, s. 19.

²²² **A.e.**, s. 21.; Bu konuda örneğin TİSK’in 10-11 Şubat 2006 tarihinde gerçekleştirdiği Kadın İstihdamı Zirvesi hakkında Şemsa Özar: “Biz, bir grup feminist davet edilmediğimiz halde toplantıya katıldık ve söz alıp kadın istihdamını artırmanın bütünlüklü politikalar ile mümkün olabileceğini, kadınların sırtına yıkılmış olan bakım hizmetleri sorunu konuşulmadan kadın istihdamının artırılmasından bahsetmenin mümkün olmadığını ifade ettik. Bakım hizmetleri konusunda devletin sorumsuz davrandığını, işverenlerin de bu hizmetlerin kendi yükümlülükleri arasında değilmiş gibi davranmasını kınadık. Toplantının sonuç bildirgesi yayınlandığında söylediklerimizin adresine ulaşmadığını gördük.” diyerek eleştirmiştir. Şemsa Özar’ın belirttiğine göre, zirvenin sonuç bildirgesinde “esneklik” in yanı sıra eğitim, kadın işçi çalıştıran işverenlere vergi indirimi uygulaması ve kadın girişimciliğinin desteklenmesi konuları ön plana çıkarılmıştır. Bkz.: **A.e.**, s. 23.

²²³ Bu ilgiye dair yine Şemsa Özar’dan yapılan doğrudan alıntı açıklayıcı olacaktır. Türkiye’nin AB ile tam üyelik müzakerelerine başladığı 2005 yılında işveren kuruluşlarının kadın emeği ve istihdamına ilgilerinin artmasının tesadüf olmadığını belirten Özar’a göre: *İşveren kuruluşları, işe alım ve yükseltmelerde kadınlara karşı uygulanan ayrımcılık ve eşit değerde işe eşit ücret gibi, bu konunun doğrudan kendilerini ilgilendiren açılarından ziyade, yaklaşım olarak, “boşa harcanan” bir “insani sermaye”nin ülke kalkınmasına katkısı, ya da kadınların eğitim düzeyinin artırılması gibi bir perspektifi tercih ediyor. Böylelikle, AB’ye olumlu bir mesaj verilirken, sorumluluk yüklenmek zorunda kalacakları bir konuyu da gündeme getirmemiş oluyorlar.”*dı. Bkz.: **A.e.**

önemli bir bölümünün kaldırılmasına ya da değiştirilmesine sahne olmuştur. Bununla birlikte DESA, Novamed grevleri ve SSGSS yasa tasarısına karşı yürütülen kampanya "*kadın hareketinin emek ekseninde mücadelesine yeni bir veçhe eklemeye namzet*"²²⁴ olmuştur. 2000'li yıllardan sonra Türkiye'de kadınların istihdama katılım oranlarına dair önemli bir kaynak, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) bünyesinde yayınlanan Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi (GII) nin üreme sağlığı, kadının güçlendirilmesi ve ekonomik etkinlik değerleri üzerinden hesaplanan verileridir. 2017 yılı verilerine göre Türkiye'de; kadınların işgücü piyasasına katılım oranı %32,4 iken, erkeklerde %71,9 düzeyinde seyretmekte ve 0.317 değeri ile 60. sırada yer almaktadır.²²⁵ Dünya Ekonomik Forumunun ekonomiyeye katılım ve fırsat, eğitime katılım, sağlık ve sağ kalım ile siyasi güçlenme kategorileri üzerinden ilkinin 2006 yılında yayınlamaya başladığı Cinsiyet Eşitliği Uçurumu Raporuna göre ise 2017 yılında 144 ülke arasında 131. sırada, 2018 yılında ise 149 ülkeden 130. sırada yer alan Türkiye'nin 2006, 2017 ve 2018 raporlarındaki puanları Tablo 4.1'de gösterilmiştir:

²²⁴ A.e., s. 11.; Şemsa Özar, 1980 darbesinden sonra Türkiye'de kadınların politik yaşama katılmasında ve politika yapım biçimindeki görece dönüşümde sesini yükselten ikinci dalga feminist hareketin yanı sıra kürt siyasal hareketindeki kadınların özellikle 1990'lı yıllardan sonraki katkısını vurgulamaktadır. Fakat 90'lı yıllarda kadınlar açısından ev eksenli emek yoğun çalışma biçimindeki artışa rağmen ne sendika veya sol partilerin ne de devlet kurumlarının emek eksenli bir kadın politikasına sahip olduğunu belirtmektedir. Şemsa Özar'a göre, bu durumun nedenlerinden birini kadın hareketinin devletten ve sendikalardan özerk olma tercihi oluştursa da bu tercihin "ev dışı cinsiyetçi iş bölümüyle mücadele ayağı"nın zayıf kalmasına yol açmıştır. Bunun yanı sıra 1980 sonrası feminist hareket içerisinde yer alan kadınların, içinden çıktıkları sol siyasetlerin kadın perspektifinin eleştirisi üzerinden yükselmesinin de feminist hareket açısından önceliğin emek eksenli bir politik hattan ziyade cinsellik ve beden temalarına verildiği bir perspektifin etkisini hatırlatmaktadır. Bkz: A.e., s. 8-11.

²²⁵ Öne çıkan diğer unsurlar; meclisin sadece %14,6'sını kadınların oluşturduğu, yetişkin kadınlar arasında en az orta öğrenim görmüş olanların oranı %44,9 iken, bu oranın erkeklerde %66 olduğu ve her 100.000 canlı doğumda 16 kadının hayatını kaybettiğidir. Ayrıca ergenler arasındaki kayıtlı doğurganlık oranının dahi 15-19 yaşları arasındaki her 1000 kadında 25,8 olması da dikkat çekici konulardandır. (çevrimiçi)

http://www.tr.undp.org/content/turkey/en/home/presscenter/articles/2018/09/tuerkiye-_nsani-gelime-endeksinde-64--oldu0.html Son erişim tarihi 15.10.2018.

Tablo 4.1: Küresel Cinsiyet Eşitliği Raporu: Türkiye Değerlendirmesi

	2006		2017		2018	
Türkiye	Sıralama	Puan	Sıralama	Puan	Sıralama	Puan
Küresel Cinsiyet Eşitliği puanı	105	0,585	131	0,625	130	0,628
Ekonomiye katılım ve fırsat	106	0,434	128	0,471	131	0,466
Eğitime katılım	92	0,885	101	0,965	106	0,968
Sağlık ve sağ kalım	85	0,969	59	0,977	67	0,976
Siyasi güçlenme	96	0,052	118	0,088	113	0,101
Değerlendirmeye alınan toplam ülke sayısı	115		144		149	

Kaynak: (çevrimiçi) <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/news/none-dunya-ekonomi-forumu-2017-kuresel-cinsiyet-es/> Son Erişim tarihi 15.10.2018.;

(çevrimiçi) http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2018.pdf Son Erişim Tarihi: 10.12.2019.

Halihazırda iç açıcı olmayan bu genel verileri yorumlarken bile kadınların emek gücüne katılım oranlarında gerçekleşecek artışın da doğrudan kadınlar lehine bir olgu olmayabileceği unutulmamalıdır. Her fırsatta vurgulandığı gibi, istihdama katılsalar dahi hatırlanması gereken, "*Kadınların kamusal alanda kapsanarak, içerilerek ezilmelerinin ön koşulu, kamuya özel bir statüyle, hem yurttaş hem de eşitsiz cinsel sözleşmeyle kurulmuş ailenin tâbi bir üyesi olarak çıkmış olmasıdır.*"²²⁶ Ücretli istihdama öncelikle yeniden üretim yükü dolayısıyla eşitsiz başlayan kadın, ücretli istihdamın cinsiyetçi yapısı nedeniyle de işe alınmadan terfiye, ücretli emeğin tüm hiyerarşik süreçlerinde yeniden bir ayrımcılığa uğramaktadır. Ayrıca bu cinsiyetçi yapı, kadınları işyerinde yıldırma (mobbing) cinsel tacizi de içeren türlü eril şiddet biçimlerine maruz bırakmaktadır.²²⁷ Takip eden kısımda konunun

²²⁶ Gülnur Acar Savran, **a.g.m.**, s. 269-270.

²²⁷ Çalışma ortamının kadınlar açısından maddi ve manevi olarak "gayri ergonomik" olan ataerkil yapısı zaten başlı başına şiddet kaynağıdır ve mobbing, taciz gibi olgusal gerçekliklerde kendini dışa vurmaktadır. Bkz.: Nilay Etiler, **a.g.m.**, s. 5.; Bu nedenle YKİ'nin emek sürecinde yarattığı dönüşümü feminist bir perspektifle ele almak, esnek çalışma, güvencesizlik, kontrol ve baskı süreçlerinin ağırlaşması gibi "emek temelli" sorunların yanı sıra ondan ayrı düşünilemeyecek devlet aygıtı, ideolojisi ve onun erkek egemen rollerini benimseyen emekçilerinin uyguladığı, tamamının yazıya dökülmesi pek de imkanı görünmeyen, türlü şiddet biçiminden olabildiğince bahsetmeyi, ayrıca kadınların kendi sorumlulukları olarak içselleştirdikleri yeniden üretimden kaynaklı bedensel

tüm boyutları, personel rejimleri ve neoliberal dönemin kamu yönetiminde egemen yaklaşım olan yeni kamu işletmeciliği çerçevesinde ele alınmaya çalışılacaktır.

4.3.2 2000’li Yıllardan Günümüze Kamu İstihdamında Kadınların Konumu: “Kapsayarak Dışlama”dan, “Açık Dışlama”ya

Dünya çapında feminizasyon²²⁸ kavramından ayrı düşünilemeyen, sözleşmelilik ve güvencesizliğe doğru meyleden istihdam yapısının Türkiye’deki kamu sektörüne de bir yansımasının olmaması mümkün değildir.²²⁹ 1980 sonrasında Türkiye’deki kamu sektörünün istihdam yapısı, Oya Çitçi’nin burada ayrıntısına inilemeyecek bulgularına göre özetle, kadınların, %33’lük kritik eşiği aşarak, herhangi bir olumlu ayrımcılık politikasının yokluğunda dahi niceliksel bir gelişme kaydettiği bir döneme denk düşmektedir. Fakat bunun gerekçelerinden bir kısmını 1980 sonrasındaki özelleştirmelerin "*erkeklerin yoğun olduğu ekonomik ve teknik kuruluşlar*"da gerçekleşmesi ve "*kamu yönetiminde memuriyetin giderek erkekler için çekici olmaktan uzaklaştığı*" gibi gerekçeler oluşturmaktadır. Çitçi’ye göre, bu olgular gelişmiş kapitalist ülkelerin daha önce yaşadığı “feminizasyon” gerekçeleriyle de örtüşmektedir.²³⁰ Dolayısıyla göz ardı edilemeyecek bir niceliksel gelişmeye rağmen niteliksel bir gelişmenin söz konusu olup olmadığı sorusu ile niceliksel gelişmenin dağılımı da bizim için önem taşımaktadır. Bu nedenle, yeni kamu işletmeciliğinin feminist eleştirisi için söz konusu dağılımın geleneksel iş bölümüne yakın alanlarda olup olmadığı, kadınların çekirdek bürokrasinin neresinde, ne oranda konumlandığı, esneklik bakımından ele alındığında hangi koşullara

ve zihinsel -ya da dikotomik olmayan spinozacı bir kavramla duygulanımsal olarak ifade edilen-yorgunluğu da hatırd tutmayı gerektirmektedir. Melda Yaman ve Zerrin Oğlağı’nun da vurguladığı gibi, "*Bir kadın çalışanın öbür kadın ve erkek çalışanlarla ilişkisi, ırk, yaş ve kökenle birlikte toplumsal cinsiyet rollerinin tanımladığı “kadın” ve “erkek” olma biçimleriyle de belirlenmektedir. Toplumsal cinsiyet rollerinde olduğu gibi, hane içinde, okullarda, iş yerlerinde, kamu kurumlarında, yasalarda ve devlet katında erkekler kadınlardan daha yüksek konumdadır.*" Bunu şiddet ve ayrımcılık olarak ruhsal ve bedensel olarak deneyimleyen kadınlar sağlık sorunlarına maruz kalmaktadır. Bkz.: Melda Yaman, Zerrin Oğlağı, **a.g.m.**, s. 205-219.

²²⁸ Emeğin feminizasyonu istihdama daha çok kadının katılıma dair olumlu bir yönelimi değil, artan finansallaşma ve göç gibi olgularla giderek olumsuzlaşan emek koşullarında toplumsal cinsiyet, ırk ve etnisite bağlamlarında derinleşen bir gerilemeyi ifade etmektedir. Bkz.: Drucilla K. Barker, Edith Kuiper, **a.g.m.**, s. 500-501.

²²⁹ Oya Çitçi (2013), **a.g.m.**, s. 155.

²³⁰ **A.e.**, s. 173.

zorlandığı soruları önem kazanmaktadır. Söz konusu sorular metnin kalan kısmında yönlendirici olacaktır.

*“Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kadınlar aleyhine açıldığı en dikkat çekici alanlardan biri”*²³¹ olan kadın istihdamı ve bu bağlamda uygulanan ücret politikaları, kamu yönetimi gibi “biçimsel eşitlik” kriterinin söz konusu olduğu bir alanda da özellikle geçerlidir. Örneğin, kadınların, sosyalist deneyim geçmişleri nedeniyle, eğitimde eşitlik ve çocuk bakımında devlet desteği gibi unsurlar bakımından hayli yüksek oranlarda temsil edildiği, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin kamu personellerinde de tüm dünyadakine benzer şekilde karar alma pozisyonlarında çok sınırlı temsilleri söz konusudur. 2013 verilerine göre Ukrayna’daki kamu istihdamındaki %75 kadın temsiline rağmen kıdemli pozisyonlardaki oranları %13, Rusya’da da benzer şekilde %71’e %13 oranındadır.²³² Aşağıda yer alan, 2016 yılında G20 ülkelerinde kamu sektöründeki kadın yöneticilere dair tablo 4.2’de, Türkiye’de %8,8 gibi oldukça düşük bir oran söz konusuysa, Güney Afrika’daki dikkat çekici oranı Johnston, Güney Afrika’nın etkili politikaları ve Botswana’daki eğitim ve kamu yönetimine dair önemli yatırımlarla açıklamaktadır. Orta Doğu gibi ataerkil şiddetin daha görünür olabildiği kültürlerde ise kadınların ücretli emeğe katılımının daha sınırlı hatta sosyal, kültürel ve dinsel teamüller uyarınca yasak olduğu örneklerin söz konusu olduğu ayrıca belirtilmektedir. Johnston, daha eşitlikçi gelenekleri olduğunu belirttiği İngiltere, Belçika, Fransa, Hollanda, Almanya gibi liberal demokrasilerdeki²³³ eşitlik politikalarına rağmen eksik temsilin söz konusu

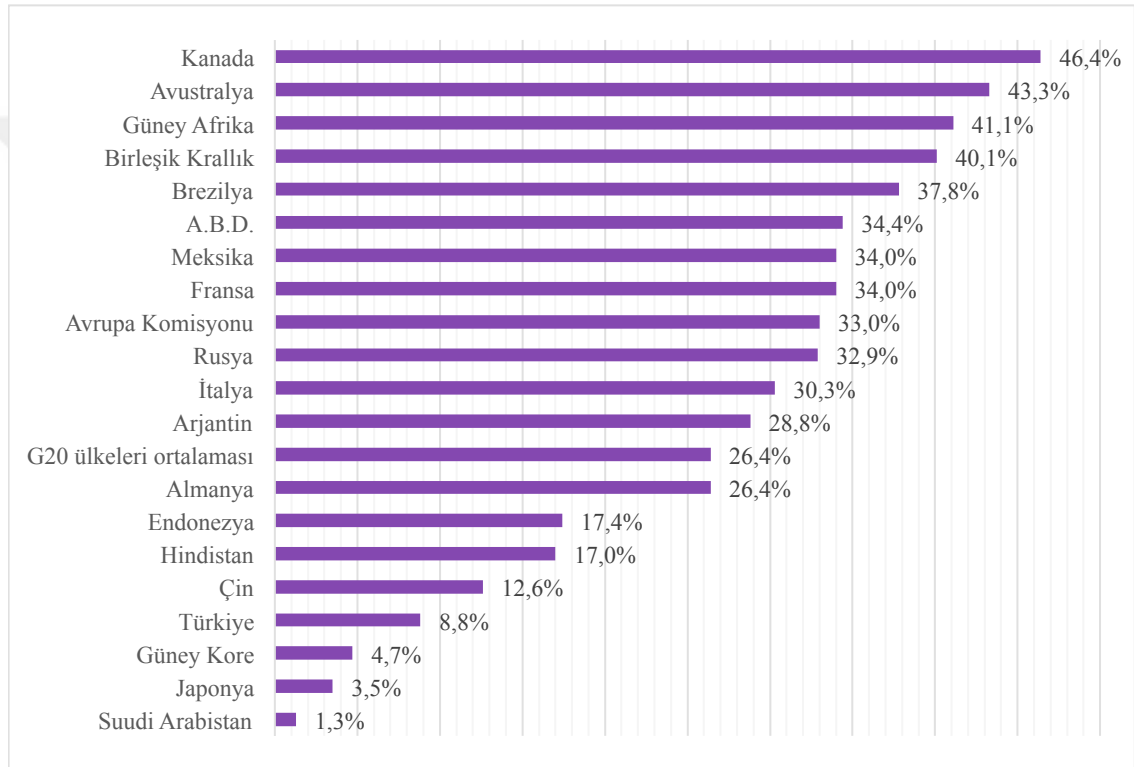
²³¹ Müjgan Hacıoğlu Deniz, Elif Haykır Hobikoğlu, "Cinsiyete Göre Gelişme Endeksi Çerçevesinde Kadın İstihdamının Ekonomik Değerlendirmesi: Türkiye Örneği", s. 123 (çevrimiçi) <http://avekon.org/papers/546.pdf> Son Erişim Tarihi: 11.12.2019.

²³² Karen Johnston, *a.g.m.*, s. 155.

²³³ Kapitalist ulus devlet ve vatandaşlık tanımlarının sınırlılıklarına dayalı bu yaklaşımda, emeğin feminizasyonu sürecinin bel kemiği olan göçmen kadın emeğinin istatistiklere konu edilmediği de hatırlanmalıdır. Üstelik, büyük ölçüde bu yok sayma sayesinde kendi vatandaşlarına yönelik eşitlik politikalarını hayata geçirebildiği ileri sürülebilecek, dünyanın en “gelişmiş” ülkelerinden biri olarak addedilen İsviçre örneğinde de kadınlar ve özellikle göçmen kadınlar çalışma yaşamında çoğu zaman eşitsizliğin türlü biçimlerine maruz kalmaktadır. Kadınların erkeklerden daha az ücretlere tamah etmek zorunda kalması, hamilelik ve doğum haklarının oldukça sınırlı, kreşlerin pahalı ve yaygın olmaması, sağlık hizmetlerine ulaşımın zorluğu gibi kadınların tamamı için geçerli sorunları göçmen kadınlar açısından arttıran dil problemi genel olarak “kadınları görünmeyen parmaklıkların ardına kilitlemektedir.” Bkz.: “Göçmen Kadınlar: İsviçre’nin gerçek yüzünü bir de bize sorun”, (çevrimiçi) <https://www.ekmekvegul.net/sinirlarin-otesi/gocmen-kadinlar-isvicrenin-gercek-yuzunu-bir-de-bize-sorun> Son Erişim Tarihi: 10.12.2019.

olduğunu ifade etmektedir. Örneğin Almanya’da kamu sektöründeki bir kadının, erkek bir meslektaşına oranla %23 daha az kazanması söz konusudur. Öte yandan, kadınların ücretli emeğe katılımını etkileyen diğer nedenler büyük ölçüde çocuk bakım masrafları, etkisiz eşitlik politikaları ve yeni kamu işletmeciliğinin Anglosakson kamu yönetimi reformlarınca körüklenen eril kurum/örgüt kültürü olduğu belirtilmektedir.²³⁴

Tablo 4.2: G20 Ülkelerinde Kadın Kamu Yöneticiler (2016)

Kaynak: (çevrimiçi) <https://www.womenleadersindex.com/wp-content/uploads/Women-Leaders-Index-2016-17.pdf>

Son Erişim Tarihi: 27.09.2020

Dolayısıyla var olan ataerkil kapitalist modernitenin, hele coğrafyamıza özgü bir üst belirlenim olarak tabir edilebilecek neo-muhafazakar / siyasi İslamın ağırlaştırdığı ve bulanıklaştırdığı koşulları, yeni kamu işletmeciliği dolayısıyla kamu sektöründeki ataerkinin varlığını şiddetlendirmektedir.²³⁵ Bu anlamda denilebilir ki,

²³⁴ Karen Johnston, **a.g.m.**, s. 155.

²³⁵ Bu konuda ismiyle müsemma bir örnek en son ismiyle Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığıdır. Yasemin Mamur Işıkcı, 2011 yılında 633 sayılı kararname ile Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının kurulmasının ve 2013-2017 Stratejik Plan ve Dokuzuncu Kalkınma Planında belirtilen amaç ve hedeflerin YKİ anlayışını sergilediğini belirtmektedir. Buna göre yerelleşme, özelleştirme, performans denetimi, uzmanlaşma, yönetim ve siyaset ayrımı gibi YKİ ilkeleri, ASPB’nin Bakanlık

yeni kamu işletmeciliği kamu sektöründeki emek sürecinin tamamını mutlak boyunduruğa/içerilmeye tabi tutarken, kadın emekçiler açısından tarihsel bir süreklilik arz eden “kapsayarak dışlama” mekanizması, giderek yoğunluğunu artıran otoriterleşme süreciyle birlikte yerini daha açık bir dışlamaya bırakmaktadır. Aşağıda tezin yazarını bu çıkarsamalara götüren olgu ve bağlantılar aktarılmaya çalışılacaktır. Ancak bunun için daha önceki bölümlerde genel çerçevesi çizilmeye çalışılan Türkiye’de kamudaki çalıştırma rejimlerinin kadın istihdamına yönelik boyutlarının tarihsel seyrine değinilmesi gerekmektedir.

4.3.3 Kamu İstihdamında “Kapsayarak Dışlama”nın Tarihi

Kamu personel rejiminin kurumsallaşmasıyla memuriyete girişte yarışma ve liyakatin geçerli olması “*siyasal hakların genişliğine bağlı olarak tarihsel sırasıyla aristokratları, mülk sahibi tüccar-sanayici burjuvaziyi, işçileri, köylüleri, kadınları aşama aşama kapsayan bir süreçtir.*”²³⁶ Yani tüm dünyada kadınlar genel bir eğilim olarak yukarıdaki tarihsel izlek doğrultusunda personel rejimlerince içerilmiştir. Fakat kamu personel rejimlerince içerilmeleri/kapsanmaları, toplumsal cinsiyetleri nedeniyle yaşadıkları dışlanmayı geçersiz kılamamıştır.

yapısına biçim vermiştir. Sözleşmeli personel ve performans uygulamaları ile uzmanlık ve fonksiyonel bölünme anlamında emek sürecine, politika ve hizmet birimlerinin birbirinden ayrılması bağlamında da Bakanlığın politika belirleyici olup hizmet sunumunun ise yerelleşme adıyla özel sektöre ve gönüllü kuruluşlara devredilmesi gibi uygulamalar üzerinden yansıdığı belirtilmektedir. Yasemin Mamur Işıkçı’nın konuyu Çocuk Koruma Hizmetleri çerçevesinde ele aldığı makalede; Kamu Yönetimi Reformu uyarınca çıkarılan 2005 tarihli 5362 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu ve 5393 sayılı Belediye Kanunlarının “Yönetişim Mantiği” doğrultusunda sosyal nitelikli kamusal hizmetlerin merkezden yerele oradan da dernek, vakıf ve özel sektöre devredilebilmesinin önünü açtığı belirtilmektedir. Yönetişim yaklaşımının meşrulaştırdığı devlet, sivil toplum, özel sektör birlikteliği sosyal hizmetleri “temel kamu hizmeti” olmaktan çıkarıp “toplumsal dayanışmanın hayırseverlik duygularına terk edilerek”, “geleneksel yöntemlere dönüş”ü imlemektedir. Oysa özellikle çocuk koruma hizmetleri, kuralsızlaştırma ve denetimsizliğe meyyal çok aktörlü bir alana havale edilmemesi gereken bir alandır. Özetle, çocuk koruma hizmetlerinin öncelikle merkezden yerele oradan özel sektöre ve “sivil toplum kuruluşu olduğu söylenen derneklere, vakıflara ve hatta bireylere” havale edilmesi sürecinin yeni kamu işletmeciliği paradigması uyarınca şekillendiği belirtilmektedir. Bkz.: Yasemin Mamur Işıkçı, “Yeni Kamu İşletmeciliği Perspektifinden Çocuk Koruma Hizmetlerinin Yeniden Yapılandırılması”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, C:VIII, No:1, İlkbahar 2017, s. 40-64.

²³⁶ Birgül Ayman Güler (2013), **a.g.e.**, s. 148.; Fakat giderek kapsayıcılığını artıran tarihsel seyre rağmen, örneğin 20. yüzyılda hala “İngiltere’de üst düzey kamu hizmetlerinin büyük ölçüde üst-orta gelirli zengin sınıfların tekelinde olduğu, yurttaşların tüm kesimlerini içermediği görülmektedir.” tespiti eşitliğin de biçimsel olduğu kavrayışı sayesinde şaşırtıcılığını yitirmektedir. Bkz.: David Richards’ın “The Higher Civil Service, the Westminster/Whitehall Model and the British Political Tradition” adlı bildirisinden aktaran **A.e.**

Türkiye’de kadınların kamu kesiminde çalışmaya başlamalarının tarihi daha eskiye uzanmakta ise de yasal dayanağının 1926 tarihli 788 sayılı Memurin Kanunu’nun 6. maddesinde zuhur bulduğu belirtilmektedir. Kanunda, "*Kadınların memur ve müstahdem olmaları caizdir. Ne gibi memuriyet ve hizmetlerde istihdam edilecekleri her vekaletin memurlarına ait kanunlarla tesbit olunur*"²³⁷ denilerek bir yandan yasal güvence oluşturulmakta diğer yandan ise ataerkil kısıtlara olanak tanıyan ve liberal kamu personel rejiminin parçalı yapısı ile uyum sağlayan bir dayanak oluşturulmaktadır. Bu yasa, kadınların çalışmasını kocalarının iznine tabi kılan dönemin Medeni Kanun’unun 159. maddesi ile birlikte düşünüldüğünde, "*Evli bir kadın, ancak kocası izin verirse, yönetimin uygun gördüğü alanlarda çalışabilecektir. Kadınların her alan ve konumda erkeklere eşit bir biçimde çalışmaları söz konusu değildir*."²³⁸ sonucuna yol açmaktadır. Oya Çitçi’nin Türkiye’deki kamu personel rejiminin toplumsal cinsiyet yapısına dair liberal ve fordist dönemleri içine alan 1980 yılına kadar olan durumuna dair çalışmasında şu tespitler yapılmaktadır:

"Kadın kamu görevlilerine ilişkin ilk verilerin yer aldığı 1938 Devlet Memurları Sayımından son sayımın yapıldığı 1980 yılına kadar, yaklaşık kırk-iki yıllık bir dönemde, Türk kamu yönetiminde, kadın görevlilerin sayı ve oranlarında, diğer çalışma alanlarında gözlenmeyen düzenli bir artış, görülmüştür. Kadın görevliler kamu yönetiminde önemli oranlarda temsil edilmemekle birlikte, erkek meslektaşlarından daha hızlı bir artış, göstermişlerdir. 1938 ve 1980 yılları arasında kadın kamu görevlilerin sayısı yaklaşık olarak 24 kat artarken erkeklerin artışı 8 kattır."²³⁹

Kadınlar çalışma yaşamına katılsa da yeniden üretim sorumlulukları kesintiye neden olduğundan bu oranları yorumlarken "süreklilik" önemli bir gösterge olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki genel eğilim, 20-25 ve 45-60 yaş kümelerinde katılımın artmasına yöneliktir. Türkiye’de ise kadınların kamu kesimindeki çalışma yaşamına katılımı süreklilik arz etmemektedir. Çitçi’ye göre, Türkiye’de kadınların kamu kesimindeki çalışma yaşamına katılması

²³⁷ Oya Çitçi (1982), *a.g.e.*, s. 91.

²³⁸ *A.e.*

²³⁹ *A.e.*, s. 99.; Bununla birlikte en yüksek genel bütçeli kurumlarda, en düşük oranı ise yerel yönetimlerde görülen bu artışın 1980 yılında çarpıcı biçimde düştüğü belirtilmektedir. Bkz.: *A.e.*, s. 100-102.

konusunda 1963-1976 yılları göz önüne alındığında “bir feminizasyon olgusunun varlığı”²⁴⁰ saptanabilmekle birlikte, 1976 yılı itibariyle %71’inin 34 yaş altı olması, oranın yaşla ters orantılı bir şekilde azalması ve evlendikten sonra çalışma yaşamından ayrılma eğilimi dikkate alındığında “*kamu kesiminde çalışan kadın görevlileri için kamu görevinin bir yaşam uğraş niteliği taşımadığını, evlenme ve çocuk sahibi olma sonucu kadının çalışma yaşamından ayrıldığını söylemek çok yersiz olmayacaktır.*”²⁴¹ Bu itibarla süreklilikten ziyade, evlenme ve çocuk sahibi olma öncesinde, “geçiş dönemi niteliği” taşıdığından bahsedilebileceği vurgulanmaktadır. Dolayısıyla 1980 yılına kadar olan dönemde kamudaki kadın istihdamına dair “*değişken, geçici, kararsız bir işgücü*”²⁴² nitelmesi yapılmaktadır. Bakanlıkların fonksiyonlarına göre kadın memur oranlarına bakıldığında ise geleneksel cinsiyet rolleri uyarınca bir dağılımın söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Gülmez’e göre “*kadın memurların daha «sosyal» görünüş ve nitelikteki hizmet kesimlerine yönelmesi, yalnız bu konudaki bazı istek ve sorunlarının daha iyi ve olumlu çözümlenebileceğini ummalarından değil, aynı zamanda kazandıkları formasyon ve eğitimin karakter ve gereklerine de uygun*

²⁴⁰ Daha önce, finansallaşma süreciyle birlikte emeğin değişen koşullarını belirtmek üzere kullanılan feminizasyonun olumlu bir atfa sahip olmadığı vurgulanmıştı. Mesut Gülmez’in 1972 tarihli “Kamu Yönetiminde Feminizasyon Olayı” başlıklı makalesinde ise kadınların yönetim dünyasına girişi teknolojik ilerlemeler, kültürel etken ve personel bunalımı dolayısıyla açıklanmış ve günümüzdeki içeriğinden ziyade sayısal bir artışa yönelik olarak yer almıştır. Teknolojik ilerlemelerin sağladığı kolaylıklar ve okullaşma oranında artan cinsiyet eşitliği gibi koşullar birinci ve ikinci maddelere açıklık sağlarken “personel bunalımı” kapitalizm boyunca kadınların “yedek işgücü” niteliğinde konumlandırılmasına işaretler. Bu durum tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de özellikle savaş ve bunalım yıllarına koşut olarak kadınların kamu sektörüne girişinin koşullarını oluşturmuş, ayrıca kamudaki ücretlerin düşüklüğü nedeniyle özel sektöre yönelen erkeklerin yarattığı kadro boşluğunun kadınlarca doldurulması da kamudaki “feminizasyon olayı”nın açıklaması olarak sunulmuştur. Bununla birlikte kamu yönetiminin rolünün genişleyerek eylem alanının zenginleşmesi de kadın sayısındaki artışın nedenleri arasında gösterilmiştir. Gülmez’e göre, bu genel ve dolaylı nedenlerin yanı sıra, ekonomik ve psikolojik kişisel nedenler de bu konuda etkindir. Fakat bu feminizasyon olgusuna rağmen üst ve orta kademlerdeki yönetsel görevlerde kadınların çok düşük oranlarda temsillerinin yalnızca öğrenim düzeyi ile açıklanamayacağını, Memurların Genel Statüsüne ilişkin 1959 tarihli Yönetmeliğin 7. maddesinde öngörülen “iki cinsiyet arasında hiçbir ayırım yapılmaz” hükmünün uygulamada karşılığının olmadığı da belirtilmektedir. Dahası, basit yürütme işlerini gerçekleştiren alt kademelerde dahi kadınların öğrenim düzeyleri aynı seviyedeki erkek memurlara oranla daha yüksek olduğundan “eşit diploma eşit görev” kuralının da karşılığının olmadığı belirtilmektedir. “Cam tavan” metaforunun henüz kullanılmadığı bir dönemde kamudaki dikey ve yatay ayrımcılığın dile getirilmesi ise ayrıca önemli görünmektedir. Bkz.: Mesut Gülmez, “Kamu Yönetiminde Feminizasyon Olayı”, *Amme İdaresi Dergisi*, Sayı:5/3, Eylül 1972, s. 57-65.

²⁴¹ Oya Çitçi (1982), *a.g.e.*, s. 105.

²⁴² *A.e.*, s. 107.

düşmesindendir.”²⁴³ Gülmez’in “önemli ve etkili” olarak ifade ettiği, Althusser tarafından ise “devletin şiddet aygıtları” olarak tabir edilen unsurları kapsayan İçişleri, Adalet, Dışişleri ve Başbakanlığa bağlı çoğunlukla militarist ve eril nitelikteki hizmetlerde kadın temsil oranının düşüklüğü çok da şaşırtıcı değildir.²⁴⁴ Bu konuda daha fazla ayrıntı için Oya Çitçi’nin çalışmasına yeniden döndüğümüzde kurumlar açısından yoğunlaşmanın Milli Eğitim Bakanlığı, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ve onları takiben PTT Genel Müdürlüğünde arttığı, bu üç kurumun 1963 yılında kamu kesimindeki kadınların % 55.7’sini, 1970’de % 67.9’unu, 1976’da % 69’unu, 1978’de % 65.4’ ünü, ve 1980’de ise % 60.6’sını kapsadığı anlaşılmaktadır. Yine Çitçi’nin çalışmasındaki verilere göre 1980 yılında; “Tüm kadın görevlilerin %37,8’i genel idare hizmetlerinde, %30,7’si eğitim-öğretim hizmetlerinde, %15’i sağlık hizmetlerinde, %12,7’si yardımcı hizmetlerde, %3,3’ü teknik hizmetlerde, %0,5’i emniyet hizmetlerinde, %0,3’ü din hizmetlerinde, %0,3’ü avukatlık hizmetlerinde bulunmaktadır. Mülki idare hizmetleri alanında ise hiç kadın görevli bulunmamaktadır.” Aynı hizmet alanındaki kadın sayısının erkek sayısına oranları ise sağlık hizmetlerinde %59,7, avukatlık hizmetlerinde %42,7, genel idare hizmetlerinde %27,5, eğitim-öğretim hizmetlerinde %25,3, yardımcı hizmetlerde %17,3, teknik hizmetlerde %12,3, emniyet %2,9 ve din hizmetlerinde %1,7 olarak belirtilmiştir.²⁴⁵ Bu verilerin de yardımıyla Çitçi’nin o dönem itibarıyla ulaştığı sonuç şu paragrafta özetlenmektedir;

²⁴³ Mesut Gülmez (1972), **a.g.m.**, s. 66.

²⁴⁴ Gülmez’e göre bu noktada “gelenek ve önyargı” gibi ataerkil süreklilikler etkili olmakla beraber teknik nitelikte olup da kadınların “fiziksel yapısına ve gücüne”, “yaratılış ve yeteneklerine” uymadığından rağbet etmedikleri Bayındırlık ve Tarım Bakanlığı gibi alanlarda da kadın memur oranı düşüktür. Anlaşılan o ki, Gülmez bir yandan, kamudaki ataerkil cinsiyet kalıplarıyla varlığını sürdüren cinsiyetçi yapıyı işaret ederken, bunun toplumsal inşa yönünü vurgulamakta, diğer yandan da bazı “teknik” bakanlıklardaki cinsiyetçi yapının “doğal” ve “biyolojik” nedenlerle meşru olduğunu düşünmektedir. **A.e.**, b.a.

²⁴⁵ Oya Çitçi’ye göre, 1978-80 dönemindeki düşüşün nedeni ne erken emeklilik olanağı ne de eğitim kalıplarının değişimidir. Çitçi konuyu, *1976-1980 yılları arasındaki toplumsal kargaşaya ve siyasal iktidarların özellikle Milli Eğitim Bakanlığı üzerinde yoğunlaşan militan kadro yaratma çabalarına bağlanabilir. Militan kadro oluşturmaya yönelik personel politikası, kadınların «kadınsı» çalışma alanlarının başında gelen bir kuruluştaki yerlerini yitirmeleri sonucunu yaratmıştır. Bu olgu, kadınların çalışma yaşamında konumlarını değerlendirmeye açısından ilginç bir gösterge olarak ortaya çıkmaktadır.* 1978 yılında tüm öğretmenler arasında kadın öğretmenlerin %40,1 olan oranı 1980 yılında %25,3’e düşmüştür. *“Kısacası feminizasyon olgusunun gerçekleşeceğine inanılan bir uğraş alanı toplumsal ve ekonomik bunalımın sonucu olarak bu niteliğini yitirme yoluna girmiştir. Bu da kadınların en «kadınsı» uğraş alanında bile güvenceye sahip olmadıklarının somut bir göstergesidir.”* biçiminde

"Toplumda eğitim olanaklarından yararlanabilen ayrıcalıklı bir kadın kategorisinin kamu kesiminde çalışma olanağı bulduğu, gelişmiş kapitalist ülkelere oranla daha çeşitli uğraş alanlarında kadının temsil edildiği, ancak zaman içinde belli alanlarda ve bu alanların alt düzeylerinde toplanma eğiliminin ortaya çıktığı söylenebilir. Ayrıca kadın görevlilerin yaş dağılımları ve hizmet sürelerine bağlı olarak ortaya çıkan çalışma kalıbı, kamu kesiminde çalışmanın kadın için bir yaşam-uğraş niteliği taşımadığını, büyük olasılıkla evlilik ya da çocuk sahibi olmaya dek süren bir «geçiş dönemi» olduğunu göstermektedir. Bu genel çerçeveye dayanarak, kadın nüfusunun çok üstünde niteliklere sahip olmalarına karşın, kamu kesiminde çalışan kadınların da erkek meslektaşlarına eşit çalışma olanağından yoksun oldukları ileri sürülebilir.”²⁴⁶

Kadınların kamu sektöründeki konumlarının belirlenmesinde, “eşit işe eşit ücret”²⁴⁷ ilkesi ve “geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri”ni hafifletici düzenlemeler de önemli sorunsallardır. Bu nedenle, 80’li yıllara kadar olan süreç aktarılırken fordist kamu personel rejiminin Türkiye’deki en önemli izdüşümü olan 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu’ndaki karşılıklarına bakılmalıdır. 657 sayılı Kanun’un önemi aynı zamanda "*Cumhuriyet döneminde kadın memurlara ilişkin en kapsamlı*

yorumlamaktadır. Avukatlık hizmetlerindeki yüksek oranın yanıltıcı olmaması gerektiği konusunda da uyarıda bulunan Oya Çitçi, toplam 1742 kamu görevlisi avukattan 744’ünün kadın olmasını, az gelişmiş ülkelerde uzman mesleklerde kadınların temsil oranının görece yüksek olduğu savı ile açıklamaktadır. Belirtilmesi gereken noktalardan birisi de eğitim dışındaki en yoğun kadın çalışan sayısını haiz genel idare hizmetlerinin büyük kısmının “büro görevlileri” kapsamında yer almakta olduğu,” büro görevlisi kadınların da yönetsel hiyerarşinin en alt düzeylerinde yoğunlaştıklarıdır. 1979 yılında 66 kamu kuruluşunu kapsayan bir araştırmanın sonuçlarına göre, bu kuruluşlarda kadın görevlilerin %70.3’ü daktilograf ve büro memuru olarak çalışırken, müdür yardımcılığı ve daha üst konumlarda çalışanların oranı yalnızca %1,5’tir. Bkz.: Oya Çitçi (1982), *a.g.e.*, s. 109-114.

²⁴⁶ Oya Çitçi (1982), *a.g.e.*, s. 115.

²⁴⁷ Belirtmek gerekir ki “eşit işe eşit ücret” ilkesi sadece kadınlar açısından değil tüm çalışanlar bağlamında tarihsel bir perspektiften bakıldığında anlam ihtiva edecektir. Hatırlatmak gerekirse kamu personel rejimi de geçirdiği tarihsel dönüşüm yordamıyla bu ilkeyle yakınsamış veya ırksamıştır. Örneğin liberal kamu personel rejimi her bir kamu kurumunun kendi personel rejimini belirleyebildiği, ücretler bağlamında yelpazedeki açıklığın söz konusu olduğu bir sistemdir. Fordist dönem ise maaş rejiminin bütün memurlar için ortak olarak sınıf, derece ve kademe esasına göre belirlendiği, görece eşitlikçi bir mekanizma olarak zuhur etmiştir. Bkz.: Onur Ender Arslan, *a.g.e.*, s. 312.; Pratik mücadele içerisinde cinsiyet ayrımcılığına karşı ve aynı işin yapılmasına rağmen kafa/kol vb. ayrımından kaynaklanan eşitsizliğe karşı çıkmak bağlamıyla kullanılan tanımlama eski söyleyişle “tevhid ve teadül” yani “birlik ve denklik”e karşılık gelmektedir. Günümüzde, ABD’nin iş sınıflandırmasına dayanan bu soyut ilke bile eleştiri oklarına düşer olmakta, yerini performansla göre ücretlendirmeye bırakması savunulmaktadır. Buna yönelik temel argüman da günümüzün eski usul “ayrıntılı iş sınıflaması ve hiyerarşiler zincirine” indirgenmeyecek bir “esnek”liği gerektirdiği yönündedir. Bu itibarla, “insan sermayesi” kavramını odak alan, bireysel sözleşmelere indirgenmiş istihdam biçimi hedeflenmektedir. Hatta performansla göre ücretin “insan odaklı” ücret olarak adlandırılması dahi söz konusu edilmektedir. Ancak B. Ayman Güler’in belirttiği gibi “...bu *humaniter*, insancıl anlamında değil, *emeğin verimliliğini insan yeteneklerinin sınırlarına kadar kullanılabilir kılmak* anlamında bir insan odaklılıktır.” Birgül Ayman Güler (2013), *a.g.e.*, s. 320.

düzenleme”²⁴⁸ olarak tabir edilmesindedir. Kanun’un ilke olarak bütün memurlara karşı eşit uzaklıkta olduğu izlenimi yaratan yapısı fordist dönemin kamu personel rejimindeki “eşit işe eşit ücret” anlayışının da gereğidir. Fakat yine, biçim ve öz aynı olsaydı bilime gerek duyulmazdı sözünün hatırlattığı gibi nesnel ölçütlere bağlanan maaş rejimi, kapitalist ataerkil toplumsal cinsiyet sisteminin gerçekliği karşısında yalnızca biçimsel kalmaktadır. Ne kadınların iş yaşamında karşılaştığı cam tavan problemine, ne eşitsiz toplumsal koşullar nedeniyle eğitim ve meslek seçiminde yaşanan ayrımcılığa, ne de bir yandan devam eden yeniden üretim sorumluluklarına duyarlıdır. Dolayısıyla liberal perspektifin sınırları içinde bile kalınsa “eşit işe eşit ücret” ilkesi diğer kriter olan “geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri”ni hafifletici düzenlemeler olmadan anlaşılamayacaktır.

Fordist eğilimli dönemin personel rejimine yönelik temel metni 657 sayılı Kanun’da “geleneksel toplumsal cinsiyet rolleri” kapsamındaki annelik ve çocuk bakımına ilişkin üç madde bulunduğu anlaşılmaktadır;

"Yasanın 104/a maddesine göre kadın memura, doğum yapmasından önce üç hafta ve doğurduğu tarihten itibaren altı hafta izin verilir. Yasanın 188/a maddesi devlet memurlarına analık halinde sosyal sigorta yardımının sağlanmasını, 207. maddesi ise devlet memurlarından çocuğu olanlara doğum yardım ödeneği verilmesini öngörmektedir. Ancak, anne ve babanın her ikisinin de devlet memuru olması durumunda bu yardım babaya verilecektir. 1982 yılına değin Devlet Memurları Yasasında kadınların doğum izinlerinin düzenlenmesine karşın süt izinlerine ilişkin kural yer almamıştır. Kamu görevlisi kadınlara süt izni, işçi statüsündeki kadınların süt iznini düzenleyen «Umumi Hıfzıssıhha Kanununun» 177. maddesine dayanılarak verilmekteyken, 1982 Şubatında bir yasa değişikliği ile bu konu düzenlenmiştir. Buna göre, doğum iznini tamamladıktan sonra işe başlayan emzikli kadınlara, altı ay süreyle, çocuğunu emzirmek üzere çalışma saatlerinde bir buçuk saat izin verilecektir. Mayıs 1982'de yapılan bir değişiklikle de kurumların altı ay ücretsiz doğum izni verebileceği kurala bağlanmıştır.”²⁴⁹

Anne ve bebek sağlığı açısından bile yetersiz olan bu düzenlemelerin, çocuğun bakımı konusunda ise herhangi bir çözüme yer vermemesi dikkat çekicidir. Çocuk bakımının, yuva ve kreşlerin sınırlı sayısı ve maliyeti de düşünülünce, geleneksel ilişkilere havale edildiği anlaşılmaktadır. Buna yönelik bir uygulama, 1975 yılında çalışan işçi ve memur kadınlar için çıkarılan erken emeklilik

²⁴⁸ Oya Çitçi (1982), **a.g.e.**, s. 116.

²⁴⁹ **A.e.**, s. 117.

seçeneğidir. Fakat bu seçenek, güncel örneklerine benzer biçimde geleneksel cinsiyet rollerini hafifletici bir düzenleme olmaktan oldukça uzak, aksine geleneksel rolleri pekiştirici niteliktedir. Cinsiyet rollerinde bir değişim hedefini değil, palyatif ve geleneksel bir tercihi yansıtmaktadır. Dolayısıyla 80’li yıllara kadar egemen model olan fordist personel rejiminden esinlenilen biçimsel eşitliğin de toplumsal cinsiyet açısından öze dair olmadığı açıktır.²⁵⁰

4.3.4 80’lerden Günümüze Kamu İstihdamının Cinsiyeti: Kuram, Tarih, Mevzuat

Bundan yaklaşık yirmi sene evvel Şükrü Özen’in Türkiye’de kadın ve erkek kamu yöneticilerinin yönetim tarzlarını “dişillik” ve “erillik” bağlamında ele alan makalesinde günümüzün hakim kamu yönetimi perspektifinin analizi açısından dikkate değer tespitler bulunmaktadır. Makaleye göre 1998 yılında 40 ülke kapsamında yapılan bir araştırma sonucunda Türkiye’nin “dişil” değerleri ön planda olan bir toplumsal yapı sergilediği belirlenmiştir. Bununla birlikte toplumsal kültüre koşut olarak kamu yöneticilerinin önemli bir kısmının da bu dişil değerleri paylaşmakta olduğu belirtilmektedir. Bu dişil niteliklerle kastedilen ise “insana dönüklük, ortak davranışçılık, adanmacılık ve normativizm”²⁵¹ gibi niteliklerdir.²⁵² Makalenin değerlendirme ve sonuç bölümünde kamu ve özel sektör arasındaki *kurumsal kültür* farkı nedeniyle sonucun değişeceğine yönelik saptamalar oldukça dikkat çekicidir;

²⁵⁰ Bu bölümdeki yoğun katkısına rağmen tezin sınırlılığı nedeniyle Oya Çitçi’nin çalışmasının tamamlayıcısı olan kapsamlı alan çalışmasının konu ile ilgilenenler açısından önemli sonuçlarına yer verilememiştir. Çitçi’nin alan çalışmasını bu tez açısından değerli kılan en temel noktayı ifade etmek gerekirse, farklı toplumsal kökenleri ve konumları olan kamu emekçisi kadınların sorun ve tutumlarının farklılaşmakta olduğu, fakat, yeniden üretimden kaynaklı sorumluluklarının yükünün tüm farklılıkları ortaklaştıran bir unsur olarak karşımıza çıktığıdır.

Oya Çitçi (1982), *a.g.e.*, s. 118-119.

²⁵¹ Şükrü Özen, "Türkiye’de Kadın ve Erkek Kamu Yöneticilerinin Yönetim Tarzı Açısından Farklılaşması ve Eril Erkek-Dişil Kadın Varsayımının Geçerliliği", **20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek Konferansı**, Ed. Oya Çitçi, Ankara, TODAİE Yayın No:285, Kasım 1998, s. 220.

²⁵² Yapılan saha çalışmasının da yönetim tarzı açısından “dişillik” yönünde olunan eğilimin kadın ve erkek yöneticilerce paylaşıldığı, düşük düzeydeki farklılaşmanın en önemlisinin karar vermede benimsenen tutum olduğunu ortaya çıkardığı belirtilmektedir. Farklılaşmanın toplumsal cinsiyetin belirleyici olduğu yetke alanında ortaya çıkması da ilgi çekicidir. Karar vermede izlenebilecek seçenekler 4 grupta ele alınmaktadır. Bunlar; otokratik, benimsetici otokratik, danışmacı otokratik ve demokratik davranış biçimleridir. Buna göre kamu kesimindeki kadın yöneticilerin karar almada en fazla benimsedikleri davranış demokratik seçenek olmakta ve bunu sırasıyla danışmacı-benimsetici otokratik davranış ve son olarak da salt otokratik davranış izlemektedir. Bkz.: *A.e.*, s. 232.

“Örneğin, kamu kurumlarının meşruiyetini yasalardan alması, Devlet semsiyesi altında başarılı olsa da olmasa da varlığını sürdürebilmesi, kurumsal başarının ölçülmesindeki güçlüklerin yanı sıra başarılı olması için zorlayıcı etmenlerin eksikliği, ayrıca iş güvencesinin, performansa değil kıdeme ve eğitime dayalı ücretlendirme sisteminin, yine performansa değil yasalara uygunluğa dayalı değerlendirme sisteminin geçerli ve yaygın olması, başarıya dönük eril bir kültürden çok insana dönük dişil kültürün oluşmasına katkıda bulunmaktadır. Ancak, böylesi bir kurumsal kültürün özel sektörün önemli bir kesiminde geçerli olduğunu söylememiz mümkün değildir. Örneğin, özel bir şirket meşruiyetini karlılık kavramından alır ve rekabette başarılı olduğu ve sahibine (veya sahiplerine) kar sağladığı sürece yaşayabilir, aksi takdirde varlığı sona erer. Bu farklılığa bağlı olarak, yöneticiler karlılık gibi somut bir başarı ölçütü açısından daha fazla baskı altındadırlar, buna koşut olarak iş güvencesi daha düşüktür, performansa dayalı değerlendirme ve ücretlendirme sistemleri daha yaygındır. Sonuç olarak, özel sektörde yaygın olan kurumsal kültürün, kamu kurumlarının aksine başarıya dönük eril yönetim kültürünü özendirdiğini düşünebiliriz. İşte bu farklılıklardan ötürü, özel sektördeki kadın ve erkek yöneticiler, kamu sektöründeki meslektaşlarından daha az dişil veya daha eril bir yönetim tarzı yansıtabilirler. Veya kamu sektöründe kadın ve erkek yöneticiler dişil yönetim tarzı ekseninde birbirlerine benzeşirken, özel sektörde böylesi bir benzeşme söz konusu olmayabilir. Dolayısıyla, kadın-erkek yönetim tarzı farklılaşmasının özel-kamu karşılaştırması, gelecekte incelenmesi gereken bir konu olarak görünmektedir.”²⁵³

Bazı kavramlar ve bakış açısında özellikle özcü temeller bağlamında tartışılabilirler yönler bulunsun da makale tez bağlamında vurgulanmak istenilen hususlar açısından çarpıcı bir örnek oluşturmuştur. Yirmi sene öncesinin toplumsal ve kültürel yapısının, eril ve dişil kavramlarının içeriğinin doldurulmasının da ataerkiden bağımsız olduğu düşünülmemekle birlikte, toplumsal açıdan öne çıkan değerlerin yirmi sene içerisindeki değişimini ve kamu ve özel sektör açısından bağlamlarını ortaya koyması anlamlı görünmektedir. Bugün yukarıdaki alıntıda özel sektöre atfedilen tüm öğelerin kamuya sirayet ettiğine tanık olmaktadır. Bu da kamunun erillikle özdeşleştirilen kapitalize değerlerin egemenliği altına alınmasıyla gerçekleşmektedir. Aşağıda bu konuyu daha geniş bir şekilde ele almaya çalışacağız. Ancak eril özelliklerle tanımlanan özel sektördeki kadın yönetici oranının kamudakinden yüksek oluşunu nasıl değerlendirmeliyiz? Kısa bir hatırlatma yapmak gerekirse, kadınları daha üst pozisyonlarda çalışmaktan alıkoyan ataerki kaynaklı

²⁵³ A.e., s. 235.

dikey ayrım literatürde “cam tavan”²⁵⁴ kavramı ile kadınların bakım emeği ağırlıklı olan eğitim ve sağlık gibi belli mesleklerde yoğunlaşmasına dair yatay ayrım ise “cam tavan” kadar yaygın olmayan, “cam duvar” kavramıyla ifade edilmektedir.²⁵⁵ Bunun yanı sıra, yine kökeninde ataerkil işbölümü yatan, örneğin tıp alanında erkeklerin cerrahlik gibi daha prestijli olduğu düşünülen kariyerlere yönelmesine dair, meslek içi cinsiyet ayrımcılığı da söz konusudur. Tüm bu ayrımcılık biçimleri, yani kadınların hak ettikleri, etme potansiyeline sahip oldukları meslek ve mevkilere erkekler tarafından el konulması, çalışma yaşamından uzaklaştırılarak istihdamda yeterince temsil edilmemelerine neden olmaktadır.²⁵⁶ Bu bağlamda Oya Çitçi,

²⁵⁴ Çetinel ve Sevdije Ersoy Yılmaz, tezin önceki bölümlerinde farklılıklarına değinilmeye çalışılan feminist örgüt yaklaşımlarından biri olan liberal çizginin, çalışanlar arasındaki yatay ve dikey ayrımları ele almak için, sıklıkla “cam tavan” kavramına başvurmasını liberal perspektifin pozitivist epistemolojik temellere dayanan yapısının ölçülebilir istatistiksel yöntemler ve yasalar önündeki soyut eşitliği yeterli görmesi ile açıklamaktadırlar. Bkz.: Emine Çetinel, Sevdije Ersoy Yılmaz, **a.g.m.**, s. 119-148.; Buradan hareketle, personel rejimindeki, yapısal eşitsizlikleri görmezden gelen soyut eşitlik kuralına rağmen hiyerarşinin tepesine ulaşmada yaşanan ayrımcılık/eşitsizlik mekanizmaları, var olan toplumsal formasyonun çok daha gerçekçi bir yansımasıdır tespitini yapmak da mümkündür. Hala geçerli mevzuattaki cinsiyete dayalı ayrımcılık yasağına, hatta anayasal olarak pozitif ayrımcılığa olanak tanınmasına rağmen kamu sektöründe ciddi oranda bir cinsiyet seçici yapı ve stratejinin varlığı, kadın personel sayısı ile yönetici kadrolardaki kadınların oranı arasındaki asimetriden de anlaşılmaktadır. Bu itibarla cam levhanın/tavanın toplumsal gerçeklikten sızan yansımayı daha iyi gösteren, cıva ve kalayla sırrı pekiştirilmiş bir ayna olduğunu söylemek bile oldukça mümkün görünmektedir.

²⁵⁵ Karen Johnston, **a.g.m.**, s. 2.; Türkiye’de kamu sektöründe “kapsayarak dışlama” pratiklerinin görünür biçimleri olan “cam duvar” ve “cam tavan” oldukça belirgindir. Geleneksel cinsiyet rollerine paralel mesleki dağılımın yanı sıra hiyerarşinin üst katmanlarına çıkıldıkça kadın sayısındaki düşüş toplumsal cinsiyet eşitliğinin en yüksek seviyede olması beklenen üniversitelerde bile geçerli bir olgudur. Üniversitelerde toplam kadın personel %42 iken yönetici pozisyonlarda bu oran %15’e karşılık gelmektedir. Üstelik bu oran diğer kamu kurumlarındaki oranlara nazaran oldukça yüksektir. Araştırma görevliliği gibi idari bakımdan alt pozisyonlarda yüksek oranlardaki kadın sayısının üst idari pozisyonlara doğru azalması elbette sadece personel rejimindeki dışlayıcı erkek egemen yapıyla ve buna dair “cam tavan” ve “cam duvar” kavramlarıyla değil toplumsal yeniden üretim kavramının kapsayıcılığıyla anlaşılabilir olabilmektedir. YÖK’ün toplumsal cinsiyet eşitliği tutum belgesini toplumsal değerlerle uyumsuzluğu gerekçesiyle kaldırması da eğitimden, bakım krizine, çalıştırma rejimlerinden, erkek egemen ideolojiye oldukça bütünlüklü bir bağlama yöneliktir. Bkz.: Aysun Gezen, “Kamuda Kadının Adı Yok mu oluyor?” (çevrimiçi) <https://www.tesev.org.tr/tr/research/kamuda-kadinin-adi-yok-mu-oluyor/> Son Erişim tarihi: 11.11.2019.; Ahmet Tunç, "Türk Kamu Personel Yönetiminde Yönetici Kadınların Oranı: Devlet Üniversiteleri Açısından Bir İnceleme", **Yasama Dergisi**, Sayı:32, (çevrimiçi) http://www.yasadergisi.org/web/yasama_dergisi/2016/sayi32/sayi32_64-80.pdf Son Erişim tarihi: 13.11.2019.

²⁵⁶ Karen Johnston, **a.g.m.**, s. 156.; Johnson, atıf yapılan makalesinde temsiliyetçi bürokrasiyi ayrımcılığın panzehiri olarak sunmaktadır. Fakat temsilin de aktif ve pasif biçimleri farklılaşmaktadır. Pasif temsil, bir kurumun toplumun demografik yapısını yansıttığı, kadınların veya azınlıkların nüfusla orantılı olarak bürokraside yerini bulduğu biçimdir. Aktif temsil ise bir bürokratin, bir demografik grupla olan bağlantısı nedeniyle, kurum politikasının belirlenmesinde bilinçli veya bilinçsiz olarak grubun çıkarlarını gözetmesidir. Dolayısıyla aktif temilde, bürokratik kurumun

Türkiye’de özel sektörde kadın yönetici oranının kamu sektöründen fazla olmasını ise “*kamu yönetiminde yüksek yönetim konumlarına atanmada yönetsel liyakatten çok siyasal liyakat ve sadakatin*”²⁵⁷ belirleyici olmasıyla açıklamaktadır. Tüm bunlardan hareketle, dikey ve yatay farklılaşmanın erkekler lehine bir asimetriyi yansıttığını, “kadınsı” çalışma kalıplarının pekiştirildiğini, kadınların “karar konumlarındaki marjinalliklerinin süregeldiğini”²⁵⁸ belirtmektedir.²⁵⁹

normlarından ziyade, toplumsallaşma sırasında edinilen değer ve davranışlar önem taşımaktadır. Ayrıca kadınların aktif temsili söz konusu olduğunda, kadın bürokratların kamu hizmetlerinin yararlanıcısı olan kadınlarla hemhal olabildiğinde mümkün hale gelebildiği belirtilmektedir. (Johnston, bunu İngiltere’deki kadın polisler üzerinden yapılan çalışmalara referansla, kadın temsiliinin yüksek olmasının cinsel şiddete maruz kalan kadınlar açısından daha olumlu sonuç verdiğiyle örneklendirmektedir.) Makaleye göre sosyalizasyon ve aidiyet hissinin pasif temsilin aktif temsile dönüşmesinde etkisi olmakla birlikte örgütteki güçlü sosyalleşme de aksi yönde etki yapabilmektedir. Örgütsel bağlam, yapı hiyerarşi, düzenleme gibi unsurlar bürokrati kişisizleştirerek bürokrasi dışı gruplarla bağımlı zayıflatılabilmektedir. Ayrıca hiyerarşinin basamaklarının tırmanıldıkça, sokağın sesinden uzaklaşıldığı, bu nedenle, alt seviye bürokratların ait oldukları toplumsal grupların çıkarlarını temsil etmeye daha yakın olduğu belirtilmektedir. Ancak örneğin AB’nin eşitliğe dair politika ve yasalarına rağmen kadın temsiliinin artmaması gerçek bir meydan okuma için eril paradigmanın ele alınması gerektiğini göstermektedir. Öte yandan kamu sektörünün “performansını” artırmak için küresel olarak kabul edilen YKİ ve işletmeciler ideolojisinin bir paradoksa yol açtığı, çünkü YKİ reformlarının temsili bürokrasinin kazanımlarını boşa çıkarıp maskülenliği körüklediği belirtilmekte ise de konuya dair derinlikli bir analiz sunulmamaktadır. Nitekim Johnston da ikincil verilerden yararlanarak kaleme aldığı makalesinde, konuya dair verilerin yetersizliğine dikkat çekmekte, daha çok araştırma yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bkz.: Karen Johnston, *a.g.m.*, s. 158-162.; Burada bir parantez açmak gerektiği düşünülmektedir. Şöyle ki ataerki kapitalist toplumsal formasyon altında nüfusu temsil etmeyen, yalnızca belirli bir gruptan/sınıftan/cemaatten/partiden/etnik kimlikten oluşan bir kamu yönetiminin güven ve meşruluğu aşındırdığı ve sorgulanmaya açık olduğu, başka bir ifadeyle temsili bürokrasi literatürü bağlamında çeşitliliği ve çok kültürlülüğü sağlayan “pasif temsil”in kamu hizmetine girmede önemli bir demokratik kriter olduğu tespiti yerinde olmakla birlikte, kamu hizmeti görevi ifa eden bireyin toplumsal aidiyeti uyarınca hareket ederek, tüm kamu hizmeti alıcılarına eşit mesafede olması kriterinin aşınmasının da tamamen olumlu addedilmesi düşündürücüdür. Öte yandan temsilde nicel eşitliğin sağlanması da gerekli ama yeterli bir amaç gibi görünmemektedir. Buradaki kafa karışıklığının, aktif ve pasif temsilin artırılması talebinde toplumsal cinsiyet/sınıf/ırk/din/cemaat vb. gibi her türlü toplumsal grup ve aidiyetin ayrım gözetilmeden birbirine denk tutulmasından, her ne kadar YKİ eleştirisi yer almakta ise de liberal temsil kavramının fetişleştirilmesinden, kaynaklandığı düşünülmektedir.

²⁵⁷ Oya Çitçi (2013), *a.g.m.*, s. 182.

²⁵⁸ *A.e.*, s. 183.

²⁵⁹ Nilüfer Negiz ve Aysun Yemen’in Isparta ölçeğinde yaptığı çalışmada Türkiye’de özel sektördeki yönetici kadın oranının görece yüksekliğine rağmen kamu sektöründeki oranın düşük olması 3 nedenle açıklanmaktadır. Bunlar: “1. Kadınların ailevi öncelik taşımaları (ev ve çocuk bakımı) 2. Kültürel engeller (Kadına toplum tarafından benimsenilen cinsiyet rollerinin dayatılması) 3. İşe alma ve terfi sürecinde kadın ve erkek çalışanlara fırsat eşitliği tanımayan örgütsel uygulamalar”dır. Söz konusu araştırmada erkek çalışanlar tarafından kadın yöneticiye yönelik olumsuz algının varlığı da ayrıca belirtilmektedir. Makaledeki vurgulara, diğer nedenlerle ilişkisel ama özellikle üçüncü neden kapsamında olan, bir ekleme yapmak gerekirse kamuda “cam tavan”ın bir kısmının “rotasyon” koşulundan kaynaklanmakta olduğu, erkeklerin görevde yükselmesi için ailenin başka bir şehre göç koşullarına uyum sağlanırken kadınların görevde yükselmesi uğruna tüm ailenin göçünün gerekli ve

Konuyu kamu personel rejimindeki güncel verilerle düşünmek gerekirse; Aralık 2018 verilerine göre toplam 3.487.396 olan kamu personelindeki kadınların oranı 1.342.086 ile %38,48'e denk gelmektedir. Toplam kamu personelinin 2.422.252'si yani %69,46'sı memur, diğerleri ise %0,56 hakim, %3,80 öğretim elemanları, %7,30 sözleşmeli personel ve %18,88 işçiler olarak dağılmaktadır.²⁶⁰ Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü'nün web sayfasında yer alan *Türkiye'de Kadın* adlı çalışmada kadınların toplam istihdama katılımı 9.018.000 ile %29,4 olarak belirtilmekte, kadınların işgücüne dahil olmama nedenlerinin başında, %54,8 oranı ile, ev işiyle meşgul olma gelmektedir. Bürokrasideki %38,48 kadın oranına rağmen üst düzey kadın yönetici oranı %9,05 gibi düşük bir karşılığa sahiptir.²⁶¹ 2017 verilerinde %37,14 genel, %10,87 üst düzey olan bu oranda düşüş göze çarpmaktadır.²⁶² Nitekim 2019-2023 dönemi için hazırlanan aynı zamanda Cumhurbaşkanlığı Sisteminin de ilk planı olan 11. Kalkınma Planına yönelik KEİG Platformu "*aile ve kadın konusundaki değerlendirme ve hedefleriyle toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda mevcut durumdan da geriye gidildiğini gösteriyor.*"²⁶³ değerlendirmesinde bulunmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitliği kavramının çıkarılarak "aile ve kadın"a indirgenen güçlenme vurgusunun ise 10. Planda atfı yapılan Anayasa'nın pozitif ayrımcılık ilkesinin göz ardı edilerek onun da gerisine düştüğü belirtilmektedir. Üstelik, istihdama katılım konusunda dahi yeterli olmayan hedeflerin işsizliği de kapsayan işgücüne katılım oranları üzerinden verilerek gerçek tavrın anlaşılmasını da

meşru görülmediği düşünülmektedir. Dolayısıyla yasa karşısındaki biçimsel eşitlik burada da toplumsal gerçekliğin eşitsizliği nedeniyle akim kalmaktadır. Bkz.: Nilüfer Negiz ve Aysun Yemen, "Kamu Örgütlerinde Kadın Yöneticiler: Yönetici ve Çalışan Açısından Yönetimde Kadın Sorunsalı", **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2011, No:24, s. 204-213.

²⁶⁰ (çevrimiçi) <http://www.dpb.gov.tr/tr-tr/istatistikler/kamu-personeli-istatistikleri> Son Erişim Tarihi: Aralık 2018.; Devlet personel Başkanlığının 703 sayılı KHK ile kapatılması nedeniyle 25.05.2020 tarihi itibarıyla söz konusu linkin güncel versiyonuna ulaşılamamakta ve Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığının web sitesine yönlendirilmektedir.

²⁶¹ Buna dair verilerde dikkat çekici unsur toplam 13.344 olan hakim sayısının 6.052'sini yani %45 oranında kadın hakim sayısını içermesidir. (çevrimiçi) <https://www.ailevecalisma.gov.tr/media/19172/tr-de-kadin-eylul.pdf> Son Erişim Tarihi: 25.05.2020.

²⁶² "Kamu yönetiminde kadının adı yok.", *Milliyet*, 02.09.2017, (çevrimiçi) <http://www.milliyet.com.tr/gundem/kamu-yonetiminde-kadinin-adi-yok-2512324> Son erişim Tarihi: 25.05.2020.

²⁶³ Keig Platformu, "On Birinci Kalkınma Planı'nda Kadın İstihdamı: Hedef Girişimcilik ve Kooperatifçilik", (çevrimiçi) http://www.keig.org/on-birinci-kalkinma-planinda-kadin-istihdami-hedef-girisimcilik-ve-kooperatifcilik/#_ftnref6 Son Erişim Tarihi: 25.05.2020.

muğlaklaştırdığı belirtilmektedir. Bu nedenle, 2023 yılında kadın işgücüne katılma oranını %34,2'den %38,5'e; kadın istihdamı oranını %29,4'ten %39'a çıkarma hedefine yönelik ibarelerin umut vaat eden bir tablo olma niteliğini taşımadığı belirtilmektedir. Kadınlara dair oranların düşüklüğünü artırmaya yönelik öneriler ise bütünsel bir kamu politikası yerine girişimcilik ve kooperatifleşme üzerinden çözülebileceği yanılıgısına işaret etmektedir. Mevcut çalışma ilişkilerindeki ayrımcı mekanizmalar mevzu bahsedilmemekle birlikte sadece iş/yaşam uyumlulaştırmaya yönelik tek seçenek olarak sunulan esnek çalışmanın yaygınlaştırılacağı vurgusu söz konusudur. Buradaki temel kaygının da işgücüne katılımın ve ailenin güçlendirilmesi olması bakım yükünü sorunsallaştırmasını beklemenin abesle iştigal olacağı raporun iş/yaşam uyumlulaştırmayı da “doğurganlık”ı artırmaya yönelik ele alarak maalesef şaşırtıcı olmaktan ziyade otoriter muhafazakar perspektifin politik ajandası bakımından vaka-i adiyeden bir durum arz etmektedir.²⁶⁴ KEİG'in 2019 tarihli Kriz, Kadınlar ve Ev Emeği Raporu²⁶⁵ da son durum hakkında gerçek değerlendirmeyi yapan önemli kaynaklardan birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Hala kırsal kesimden kaynaklanan yüksek oranın etkili olduğu kadın istihdamının kentlerde hizmet sektöründe, profesyonel ve teknik işlerde ise öğrenim düzeyinin olumlu, evliliğin ise olumsuz yönde etkilediği istihdama katılım oranlarının genel olarak güvencesiz/eğreti işlerdeki yoğunlaşması cinsiyetçi iş bölümünün etkisiyle açıklanabilir niteliktedir. Krizlere teşne finansallaşmanın borçluluk ve işsizlik tehdidiyle ağırlaştırdığı koşulların yansıması en çok sanayi sektöründe çalışan kadınların iş yaşamından çekilmesine neden olmakla birlikte, kadınların kayıt dışı, ucuz ve esnek çalışmaya daha açık konumları kriz dönemlerinde daha çok sömürüye olanak tanımları bakımından tercih edilebilir de kılmaktadır. Krizin yansıması ise elbette, sadece ücretli emeğe yönelik istatistiklerin açıklayabileceği bir durum değildir. Konunun bir de yeniden üretime yönelik ücretsiz ev içi emek boyutu söz konusudur. 2018 verilerine göre ücretsiz ev işinin kadınların yaşamından kopardığı zorunlu mesai günde ortalama 5 saat 8 dakika iken erkeklerde bu süre 1 saat 25

²⁶⁴ A.e.

²⁶⁵ Semiha Arı, Saniye Dedeoğlu, “Kriz Kadınlar ve Kadın Emeği Forumu Raporu 2019”, (çevrimiçi) <http://www.keig.org/wp-content/uploads/2019/01/Kriz-Kadinlar-Kadin-Emegi-Forumu-Raporu.pdf>
Son Erişim Tarihi: 25.05.2020.

dakikaya tekabül etmektedir. Üstelik ekonomi politiğin ölçütlerine göre yapılan bu oranlara mevcut toplumsal formasyonda yaşamın idamesi için zorunlu olup yine kadınlara havale edilen duygusal ve zihinsel emek dahil bile edilmemektedir. Ayrıca 2008-2009 krizinden sonra yapılan çalışma, yeniden üretime dair yükün ve buna dair ücretsiz emek saatinin artışında sadece kadınların istihdamdan dışlanmalarının değil, erkeklerin işsizliğinin de etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre kriz sonucu erkek işsizliğindeki %1 artış kadınların ücretsiz ev içi emeği zamanını %5 artırarak yansıtmaktadır. Bununla birlikte “kadınların ücretsiz çalışma zamanının erkeklerle oranla yaklaşık olarak dört kat arttığını” göstermektedir.²⁶⁶ Ücretli ve ücretsiz emek arasındaki bu ilişkisellik bile üretim ve yeniden üretimi ayrı alanlar olarak ele almanın yanıltıcılığına işaret etmektedir.

4.3.5 Otoriter ve Muhafazakar Eğilimin Yansıması Olarak Açık Dışlama

150 yılın ardından Kraliçe Viktorya hala bize sesleniyor: “Konuşabilen ve yazabilen herkese ‘Kadın Hakları’ denen bu şeytani çılgınlık ve deliliği denetim altına alma görevini vermek için en çok can atan kişi Kraliçe’dir. Bu mesele, Kraliçe’yi sinirine hakim olamayacak kadar çok sinirlendirmektedir. Tanrı erkeklerle kadınları farklı yaratmıştır. O halde kendilerine bahşedilen konumlarda kalmalarına izin verin.”²⁶⁷

Yeni kamu işletmeciliğine dair son dönemde atılan adımları takip etmeye yönelik olarak bakılacak ilk metin de yine “yamalı bohça” haline gelen 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu olacaktır. Kadın memurun anne ve ev kadını kimliği üzerinden ele alındığı kanundaki neoliberal “yama”ların tek olumlu yanı ebeveyn izninin söz konusu edilmesidir. Fiiliyatta ise bunun da kadınlara yönelik olduğu ise aşîkardır. Yine hasta bakımı konusunda her ne kadar doğrudan belirtilmese de düzenlemenin kadın memurlara yönelik olarak yapıldığı belirtilmektedir.²⁶⁸ Toplumsal yeniden üretimin kontrolünden değil ama maliyetinden çekilen neoliberal devlet aygıtında, kadın çalışanlar bakımından “ev kadını ve anne kimliğine tanınan

²⁶⁶ A.e.

²⁶⁷ J. Kamm, John Stuart Mill in Love, 1977, s. 179’den aktaran Valerie Bryson, a.g.e., s. 99.

²⁶⁸ Oya Çitçi (2013), a.g.m., s. 165.

*öncelik*²⁶⁹ devam etmekte, kadınlar söz konusu olduğunda çalışma yaşamı ev işinin uzantısı olarak ikincilleştirilerek varlığını sürdürmektedir. Kanun, 2016 yılındaki değişikliklerle birlikte²⁷⁰, doğum yapan kadına doğum izinlerini kullandıktan sonra, bakım için 24 aya kadar “ücretsiz” izin hakkı tanıyarak, bu işin emeğini ve maliyetini kadınların omzuna yüklemektedir. Bunlardan cinsiyete kayıtsız izlenimi uyandırmakla beraber kadınlara yönelik olduğu açık olan ilgi çekici olan maddeler şunlardır:

"Doğum sebebiyle aylıksız izinde geçen sürelerin memurun derece ve kademe ilerlemelerinde değerlendirilmesi ... Memura çocuğunun mecburi ilköğretim çağının başladığı tarihi takip eden aybaşına kadar olan dönemde mali haklar ile sosyal yardımlara ilişkin her bir ödeme unsurunun yarısı esas alınarak ödeme yapılması kaydıyla yarım zamanlı çalışma imkanı getirilmesi, evlat edinmelerde de memurun bu haktan aynı şekilde yararlanması..."²⁷¹

Bu düzenleme ile kısmi zamanlı/esnek çalışmanın sisteme dahil edilerek *"kamu yönetiminde kadınların ikincil çalışanlar olarak tescilini sağlayacağını ileri sürmek yanlış olmayacaktır."*²⁷² Annelik ve çocuk bakımını kadının bireysel sorunu ve sorumluluğu haline getirmek ataerkil yapıyı derinleştirecek, böylece,

"Yeni nesilleri yetiştirme işlevleri ve ev kadını kimliklerine verilen öncelikle, uzun sürelerle çalışma yaşamından "izinli" olan, kısmi zamanlı, evden ya da uzaktan çalışan kadınlar açısından ise, sorumluluk gerektiren bir konuma geledikleri için yönetimi eleştirmek hiç de kolay olmayacaktır. Bu, kadınların, kamu yönetiminde yatay ve dikey farklılaşmalarıyla kendi "kalabalık" gettolarında yaşamayı sürdürmeleri anlamına gelecektir."²⁷³

²⁶⁹ A.e., s. 185.

²⁷⁰ 10/02/2016 tarihli ve 29620 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan 6663 sayılı Gelir Vergisi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

²⁷¹ Reyhan Atasü Topçuoğlu, **a.g.m.**, s. 41.; Reyhan Atasü Topçuoğlu’na göre, 6663 sayılı torba yasa *"hali hazırda tam zamanlı çalışan kadınların çocuk doğurmalarını takiben yarı zamanlı çalışmaya geçişini ve bu şekilde toplamda 16,5 yıla kadar yarı zamanlı çalışmalarını düzenlenmektedir; bu durum tam da kuramsal kısımda değinildiği gibi, kadınların emekliliğine dair hak kayıplarına yol açar mahiyettedir. Çocuk nedeniyle yarı zamanlı çalışmaya geçiş hakkının babalar için söz konusu olmaması, çalışma düzenlemeleri yapılırken kadınların esasen hane içi bakım ve yeniden üretimden sorumlu, erkeklerin ise eve ekmek getirmekten sorumlu görüldüğünü ortaya koymaktadır."* Bkz.: Reyhan Atasü Topçuoğlu, **a.g.m.**, s. 41.

²⁷² Oya Çitçi (2013), **a.g.m.**, s. 185.

²⁷³ A.e.

Yeni kamu işletmeciliğini feminist bir perspektifle değerlendirmek üzere kamudaki çalıştırma rejimini düzenleyen temel yasa metninin yanı sıra devletin refah rejimi ve uzlaştırma politikalarına dair tutumuna da bakılması gerekmektedir. *"Kadınların kendi başına bir aileyi geçindirmekten yoksun olmaları, Türkiye'deki ücretli ve ücretsiz işlerin toplumsal cinsiyet açısından dağılımına olduğu kadar ülkedeki refah rejiminin yapısıyla da oldukça ilişki içindedir."*²⁷⁴ Genel bir değerlendirmeye neoliberal zamanların Türkiye'sinde, refah hizmetini/sunumunu piyasadan edinme olanağı olan sınırlı bir kesim hariç, yeniden üretim neredeyse tamamen kadınlar tarafından yerine getirilmektedir. Dolayısıyla bu konuda Orloff'ın odaklarından biri olan evlilik ve aile ilişkilerinin analizi önem kazanmaktadır. Şemsa Özar ve Burcu Yakut Çakar'a göre de refah rejiminin asıl belirleyicisi, çeşitli nedenlerle erkek öznenen (baba, eş vb.) bağımsızlaşmış, makalede "erkeksiz kadın" olarak ifade edilen, kadının toplumsal konumudur. Erkek öznenen bağımsızlaşmış kadının konumu da sosyal güvenlik sistemi ve sosyal yardım programlarını odağına alan toplumsal cinsiyet perspektifli bir analizle yapılabilmektedir. Ancak bilindiği gibi Türkiye'de kadınların istihdama katılımları düşük olduğundan, kadınlar Sosyal Güvenlik Sistemine çoğunlukla erkekler dolayısıyla dahil olmaktadır.²⁷⁵ Sistem bunun üzerine kurulu olunca, "aile kurumunun birliği"ni korumaya yönelik politikalarda boşanma/vefat/terk/eşin cezaevine girmesi gibi gerçekliklerin gözetilmemesi, kadınları akraba desteği/sosyal yardım gibi "süreklilik ve güven arz

²⁷⁴ Şemsa Özar, Burcu Yakut Çakar, **a.g.m.**, s. 301.

²⁷⁵ Onun da ötesinde erkeklerin enformel sektörde yer alması veya işsizlik nedeniyle onlar dolayısıyla dahi olsa herhangi bir sosyal güvenlik sistemine dahil olma imkanı bulamayan, sosyal yardım programları kapsamında olsalar da bunun insan onurunu aşağılayıcı boyutlarına maruz kalan ve son olarak ne sosyal güvenlik sistemine ne de sosyal yardım programlarına dahil olabilen, bu ikisinden de dışlanan kesimler de söz konusudur. Bkz.: Ebru Pektaş, "Sistematik olarak kadınları aşağılamanın 'sosyal politikası'", **İleri Haber**, 10.12.2019, (çevrimiçi) <https://ilerihaber.org/yazar/sistematik-olarak-kadinlari-asagilamanin-sosyal-politikasi-107292.html> Son Erişim Tarihi: 11.12.2019.; Bu bölümdeki ifadeler de elbette, sosyal mekanizmaların kısılması veya bu döngüye itilen insanların damgalanması bakımından değil, aksine genişleyen kamusal politikaların geleneksel işbölümünü teşvik ve politik tabiiyete mahkum etmeyen bir biçiminin sağlanması gerektiğine dairdir. Kadınları yeniden ev içine ve görünmezliğe çağıran nakit transferlerinin muhafazakarlıkla ilişkisine, Paulo Freire'nin de işaret ettiği gibi sosyal refah programlarının manipülasyon araçları olarak kullanıldığı uyarısına paralel olarak yer verilmektedir. Freire, zaten izole edilmiş hayatlar nedeniyle ağırlaşan koşulları (örneğin evde yaşlı /çocuk bakımına yönelik devlet desteği vb. bakım-yeniden üretim emeği) yine aynı yöntemle çözmek mümkün görünmediği gibi, bu koşulların hem bütünsel gerçekliği görmeyi hem de dayanışmayı engellediğini imlemektedir. Bkz.: Paulo Freire, **a.g.e.**, s. 143.

etmeyen çözümlere”²⁷⁶ havale etmektedir. “Evliliğin herkesin uyması gereken bir norm” olarak kabul edildiği Türkiye’de, kadınların doğuştan sahip oldukları bir nitelik zannıyla, yeniden üretimin işlerini üstlenmeleri gerektiği yerleşik bir zihniyettir.²⁷⁷ Bunun yukarıda bahsi geçen istihdama katılımında süreklilik konusuna yansımaları, kadınlarda 20’li yaşlarda göreceli olarak yükselen ancak evlenme ve özellikle doğum sonrasında düşen oranlarla seyretmesi, bu bağlamda süreklilik arz etmemesidir. Dolayısıyla dönemsel veya tamamıyla işgücünün dışına çıkma zorunluluğu söz konusudur. Bunun temel nedeni de: *“Türkiye’deki aile temelli refah rejiminin çocuk bakım hizmetlerini kamu hizmeti olarak ya da ebeveynler için ekonomik ve ulaşılabilir sunmak yerine kadınların omzuna yüklemesidir. İlköğretim okullarının saatleri bile iş saatlerine göre değil, evde çocuklarını bekleyen bir anne varsayımı altında oluşturulmuştur.”*²⁷⁸ Fakat, bu kabule rağmen, yani ailenin geçimini erkeğe, bakımını kadına yükleyen geleneksel iş bölümüne dayalı refah rejiminin boşanma/erkeğin cezaevine girmesi vb. gibi koşulları göz ardı etmesi, bu gibi durumlarla karşı karşıya kalan kadınların yaşam koşullarını zorlaştırmaktadır. Yani Türkiye’deki “refah rejimi” bu koşullarla karşılaşan kadınları yoksulluk riski ile baş başa bırakmaktadır. Yalnızca sosyal güvenlik sistemine dahil olan erkeğin vefatı konusunun refah rejiminin kapsamına girmesi ise rejimin kadını ancak aile bağlamında desteklediğini *“ailenin dışına düşen diğer kadınları cezalandırmakta olduğunu göstermektedir.”*²⁷⁹ Buraya kadar, Türkiye’de neoliberal reformlar nedeniyle kapsamı daralan refah rejimine erkekler dolayısıyla bağlanan veya enformel istihdam nedeniyle onun dahi dışında kalan kadınlar bakımından bir özet sunulmaya çalışıldı. Şimdi ise, ataerkil koşulların yarattığı zorluklara rağmen, istihdama katılan kadınlar açısından, uzlaştırma/uyumlaştırma politikaları ve emeklilik koşulları çerçevesinde konu ele alınmaya çalışılacaktır.

²⁷⁶ Şemsa Özar, Burcu Yakut Çakar, **a.g.m.**, s. 302-306.

²⁷⁷ **A.e.**, s. 308.

²⁷⁸ **A.e.**, s. 310.; Özellikle çalışma deneyimi olmayan ve küçük çocuğa bakmakla yükümlü kadınlar, düşük ücretli ve genellikle sosyal güvence kapsamı dışında kalan işlerde sıkışıp kaldıkları bir döngüye hapsolmaktadır. Öte yandan akraba, komşu vb. gibi çevrelerden gelen enformel destek mekanizmalarının ise hem yetersiz ve süresiz hem de “erkeksiz” kadınların üzerinde “bir dizi kısıtlayıcı ahlaki norm ve kuralı da beraberinde getirdiği” uyarısı yapılmaktadır... Bkz.: **A.e.**, s. 321.

²⁷⁹ **A.e.**, s. 325.

Yukarıdaki bölümde iş ve yaşamı uyumlaştırıp kadınları istihdama çekmeye yönelik üç aracın; 1- kurumsal mekanizmalar, 2-yasal düzenlemeler ve 3- geleneksel cinsiyet rollerini pekiştirmesi nedeniyle uyumlaştırma/uzlaştırma araçlarından biri olup olmadığı tartışmalı olsa da muhafazakar ve neoliberal perspektifi aynı potada toplayan kilit kavram olduğu için analize dahil edilmesi gereken koşullu nakit transferleri (Conditional Cash Transfer: CCT) olduğu belirtilmişti. Sondan başlayıp öncelikle nakit transferlerini değerlendirmek gerekirse, Türkiye’de 2000’li yıllarla birlikte atağa kalkan neoliberal politikalar doğrultusunda kapsamı daraltılan kamusal hizmetler sonucu ortaya çıkan boşluğun doldurulması ve özellikle alt sınıfların yaşamında yarattığı tahribatı soğurmak üzere araçsallaştırılması bakımından öneminin vurgulanması gerekmektedir. Meltem Yılmaz Şener, AKP’nin sosyal politikasının kadınlara dair sembolik ifadesi olarak tabir edilebilecek nakit transferi programının, hem söylemsel alanda kadının güçlendirilmesine yönelik katkı sağladığı öne sürülerek iktidarın pekişmesine hizmet ettiğini, hem de kadını ev içi rolleri ile tanımlayan geleneksel toplumsal örüntüyü tahkim ettiğini belirtmektedir.²⁸⁰ Nakit transferleri genellikle çocukların bakım ve eğitimine yönelik gerekliliği karşılamaları koşuluyla yapılmaktadır. Bunun ardında yatan bakış açısı; yoksul hanelerde “insan sermayesi”ne yatırım yapılamadığı için yoksulluk zincirinin kırılmadığına dair, yoksulluğu bireysel bir probleme indirgeyen, egemen ideolojidir. İnsan sermayesine yapılan yatırımın “pozitif davranış değişikliği”ne yol açacağı beklentisi hakimdir.²⁸¹ Öte yandan, sosyal güvenliğin devlet tarafından karşılanması

²⁸⁰ Meltem Yılmaz Şener, "Conditional cash transfers in Turkey: A case to reflect on the AKP’s approach to gender and social policy", **Research and Policy on Turkey**, 1:2, 2016, p. 165.; Meltem Yılmaz Şener, tezin diğer bölümlerinde bireysel çerçevedeki olanaklılığı sorgulanan “güçlenme” kavramının bu konuda da oldukça basite indirgendiğini vurgulamaktadır. Çocuk, hasta ve yaşlıların bakımına dair koşullar öne sürülerek kadınlara yapılan nakit transferleri, kadını bakım emeğiyle özdeşleştiren bir zihniyetin ürünü ve aynı zamanda bu yapının yeniden üretiminin aracı olarak işlevselleştirilmektedir. Nitekim İlk örneği 1997 tarihinde Meksika’da başlayan Progressa (Daha sonra Oportunidades) adlı koşullu nakit transferi programı Dünya Bankası gibi uluslararası kurumların da desteğini alarak çok hızlı bir biçimde dünya çapında yaygınlaşmıştır.

²⁸¹ Neoliberal dönemde emeğin güvencesizliğine odaklanan “prekarya” kavramına dair analizleriyle bilinen Guy Standing’e göre; libertarian paternalizmin, insanların kendileri ve toplum için ekonomik olarak rasyonel davranışları doğrultusunda yönlendirilmeleri gerektiğine dair bakış açısının bir örneği olan nakit transferi programları, “koşul” öne sürmeleri nedeniyle de sorunludur. Bu sorun, hem bir hakkın edinilmesinde koşul öne sürülmesindeki trajediden, hem de bu koşulların hak kavramını hayırseverliğe indirgemesinden ileri gelmektedir. Ayrıca bu koşullu programlar daima koşulları belirleyenler lehine keyfi bir iktidara olanak tanımakta ve yolsuzluk için de geniş bir alan yaratmakta

gereken ekonomik ve toplumsal bir hak olduğu düşüncesinin terkedilerek, konunun bireylerin sorumluluğunda olan bir risk yönetimi haline gelmesi neoliberal zihniyetle olan bağı göstermektedir. Bu bağlamda, yoksul ailelerin davranışlarını yönlendirmeye yönelik koşullu sosyal yardım programları, ailelere sosyal riskle başa çıkma kapasitelerini artırmak için yapılan neoliberal programlardır. Konunun toplumsal cinsiyet boyutu da verilmek istenilen izlenimin ötesinde bir içeriğe sahiptir. Programların toplumsal cinsiyet farkındalığına sahip olduğu ve kadınları güçlendirdiği özellikle vurgulanmaktadır. Gerçekten de bu programların kız çocuklarının öğrenimine olumlu katkısı olduğuna dair pek çok veri olmakla birlikte yüksek kayıt-devam oranına rağmen nitelik itibarıyla aynı şeyi söylemek güçtür. Öte yandan nakit transferlerinin kadınların hesabına yatırılması doğrudan güçlenme anlamına gelmemekte çünkü programlar kadın değil “çocuk/yaşlı bakımı” odaklıdır ve asıl önemlisi bu bakımdan kadınları sorumlu tutarak geleneksel rolleri pekiştirmektedir.²⁸² Dolayısıyla daha önce bahsi geçen Polonya’daki uygulamaya benzer şekilde Türkiye örneğinde de nakit transferleri neoliberalizm ve muhafazakarlığın el ele vererek geleneksel cinsiyet rollerinin tahkim edilmesinde işlevselleştirilmiştir. Türkiye’de koşullu nakit transferi uygulamasının ilk örneği 2001 krizi bağlamında, Meksika referans alınarak, Dünya Bankasının tavsiyesi üzerine gerçekleştirilmiştir. Öncelikle krizden etkilenen ve nüfusun %6’sını oluşturan yoksul ailelere yönelik acil destek sağlamak üzere, Dünya Bankası ile 14.09.2001 tarihinde imzalanan (Social Risk Mitigation Project: SRMP) Sosyal Risk Azaltma Projesi ile başlatılmıştır. 6 pilot şehirde uygulanmaya başlayan programda çocukların okula devamı, sağlık bakımlarının yerine getirilmesi ve hamilelikte düzenli sağlık kontrolü gibi koşulların sağlanması talebiyle önemli miktarlar kadınların banka hesaplarına yatırılmıştır.²⁸³ Böylece bir yandan neoliberal reformlar

olduğundan çürümeye neden olmaktadır. Guy Standing, “Behavioral Conditionality: Why the Nudges Must Be Stopped - an Opinion Piece.” *Journal of Poverty and Social Justice* 19 (1), 2011: 27–38 ve Guy Standing, (2007) “Conditional Cash Transfers: Why Targeting and Conditionalities Could Fail.” *IPC One Pager* 47: 1’den aktaran A.e., s. 166.

²⁸² A.e., s. 167.

²⁸³ Programların gerekçesi yoksul ailelerin hem en çok riskle karşı karşıya olması ama hem de en korunmasız toplumsal grubu oluşturmalarıdır. Oysa örneğin 2001 krizi gibi bahse konu risklerin çoğu yapısal olmasına rağmen bir yandan kamusal hizmetlerin özelleştirilmesi gibi neoliberal dönüşümler devam ettirilmekte öte yandan yoksullardan da bireysel sorumluluklarını almaları istenmektedir. Yani

sürdürülürken, diğer yandan klientalist ve neo patrimonyalist politikalarla, reformların şiddeti kısa vadeli olarak soğurularak denge kurulmaya çalışılmaktadır.²⁸⁴ Türkiye'deki uygulamanın toplumsal cinsiyet açısından sonucunun; ailenin, tüm ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak olmakla birlikte, bazı ihtiyaçlarını gidermek için önemli bir kaynak oluşturduğunu, ancak bu durumun kadınların aile içindeki karar alma mekanizmasında payını artırmadığı belirtilmektedir. Öte yandan, kadınların işgücüne katılımını olumsuz etkilediği, aile içi şiddetin seviyesinde önemli bir etkisinin olmadığı, ayrıca babaların sorumluluğuna dair herhangi bir uygulamaya da rastlanılmaması gibi olgularla birlikte düşünüldüğünde, bakım işini kadına yükleyen geleneksel toplumsal cinsiyet ilişkilerini yeniden üretmekte olduğu gerekçeleriyle eleştirilerin odağındadır.²⁸⁵

Neoliberal toplumsal formasyonun üretim ve yeniden üretim alanlarını düzenlemeye, başka bir terminolojiyle iş ve aile yaşamı arasındaki çatışmayı²⁸⁶

neoliberalizmin riskin sorumluluğunu bireye yükleyen klasik bakış açısı "risklerinden sorumlu yoksullar" yaratarak Koşullu Nakit transferi programında vücut bulmaktadır. Bkz.: A.e., s. 168-169.

²⁸⁴ Marcie Patton, 2006. "The Economic Policies of Turkey's AKP Government: Rabbits from a Hat?" Middle East Journal 60 (3): 513-536. 'dan aktaran A.e., s. 170.

²⁸⁵ Koşullu Nakit Transferleri programlarına AKP iktidarından önceki DSP-ANAP-MHP Koalisyonu zamanında imzalanarak başlandıysa da AKP tarafından önemi anlaşılarak partinin sosyal yardım perspektifini destekleyecek biçimde vurgulanmış, seçimler dolayısıyla yaşanan iktidar değişikliği sonucu, programların etkileri de AKP iktidarı döneminde görülmeye başlanmıştır. Kuramsal olarak, kamusal sosyal yardım sistemine karşı çıkılıp nakit transferi aracılığıyla yapılan yardımlar, AKP'nin hayırseverlik politikası olarak anlaşıldığından, destek bulmuştur. Bu nedenle, Meltem Yılmaz Şener 2007 yılında program sona ermesine rağmen, oy potansiyeli anlamına gelen uygulamanın, kapsamı genişletilerek devam ettirildiğini belirtmektedir. Bkz.: A.e., s. 170-174.

²⁸⁶ Emine Özmete ve Işıl Eker'in iş ve aile yaşamı arasındaki "çatışma"ya dair Ankara Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'nda çalışan 300 kamu emekçisi ile yaptığı araştırmanın sonuçlarına göre "çalışan bireylere en ağır gelen rollerin evlilikle edinilen ebeveyn ve eş olma sorumlulukları olduğu" belirlenmiştir. Ancak araştırmacıların kendi ifadeleriyle "Bu araştırmanın en önemli bulgularından biri rollerin algılanması; iş-aile yaşamı çatışması ve aile-iş yaşamı çatışmasında cinsiyet değişkeninin istatistiksel açıdan anlamlı bir etki ortaya koymadığıdır." değerlendirmesi düşündürücüdür. İş ve aile yaşamının ilişkiselliği, iş hayatında kadınlar açısından yazılı olmayan kuralların varlığı ve yeniden üretim emeğinin önemli bir parçası olan duygusal emeğin üretim alanında egemen olan agresif yapıya uyum sağlama zorlukları yaratabileceği üzerinden tartışılmasına rağmen, araştırma sonucunda, medeni durumun ve çocuk sayısının etkili olup, toplumsal cinsiyetin istatistiksel farklılığa yol açmaması düşündürücüdür. Yazarların konuya dair *Bu hem kadınların hem de erkeklerin yaşanan çatışmayı benzer düzeyde algıladıklarını göstermektedir. Bu durum, kadınlar evle ve aile ile ilgili işlere erkeklerle kıyasla daha fazla zaman ayırıyor olsalar dahi iş-aile yaşamı çatışmasını erkekler ile aynı düzeyde algıladıkları şeklinde yorumlanabilir. Bu da her iki yaşam alanına ilişkin örtüşen talepleri kadınların daha başarılı bir şekilde yönetebildiklerini düşündürmektedir. Erkeklerin ise aile yaşamı ile ilgili konularda kendilerini sorumlu hissetseler dahi bu talepleri bazı nedenlerle (bilgi ve beceri eksikliği; geleneksel toplumsal cinsiyet algısı, zamanı iyi yönetememe vb.) yeterince karşıla(ya)madıkları için kendilerini suçlu hissettikleri ve iş-aile yaşamı çatışması yaşadıkları söylenebilir*" açıklamaları feminist terminolojide "mansplaining" adı verilen, konuyu erkek bakış

uyumlaştırmaya/uzlaştırmaya, yönelik politikaların asli unsurları olan bakım mekanizmalarına ulaşım ve yasal çerçevenin kamudaki izdüşümüne bakıldığında ise öncelikle; emekçilerin tarihsel kazanımı olan yasal izinlerdeki toplumsal cinsiyet boyutunun analizini kolaylaştırmak için, “doğum izni”, “babalık izni” ve “ebeveyn izni” tasnifi yapılabilir. Toplumsal cinsiyet eşitliği açısından özellikle “ebeveyn izni” ve doğum sonrası yarı zamanlı çalışma olanağının yalnızca kadınlara yönelik olarak düzenlenip düzenlenmediği önemli bir kriterdir. Bununla birlikte bakım mekanizmalarının yetersizliği nedeniyle uzlaşma politikalarının bu iki unsuru iç içe geçmiş olduğundan, bakım hizmetlerine ayrılan zamanın cinsler arası dağılımı da önemli bir veridir. *"Türkiye’de, gelişmiş ve çok sayıda gelişmekte olan ülkenin aksine, kadınlar için bakım ve istihdam arasındaki seçimin yönü çoğunlukla çocuk sahibi olunca istihdamdan çekilmek veya işgücü piyasasına hiç girmemek biçiminde olmuştur.”*²⁸⁷ Altta Çağla Ünlütürk Uluştas’tan yapılan uzun alıntı bakım mekanizmalarının ahvalini özetler niteliktedir.

"2010/14 sayılı “Kadın İstihdamının Artırılması ve Fırsat Eşitliğinin Sağlanması” konulu Başbakanlık Genelgesi’nin 13’üncü maddesinde düzenlenen “4857 sayılı İş Kanununun ilgili hükümleri gereği kamu ve özel işyerlerinde kreş ve gündüz bakımevi yükümlülüğünün yerine getirilmesi sağlanacak ve denetlenecektir” hükmüne karşın, Türkiye’de 150’den fazla kadın çalışanı bulunan 1658 resmi kurum ve 7204 özel şirketten 2012 yılında 100’den fazla kadın çalıştıran 299 işyeri denetlenebilmiştir. Denetimi yapılan işyerlerinden 127’sinde emzirme odası olması gerektiği halde 81’nin böyle bir oda kurmadığı, kreş açması gereken 172 işyerinden 76’sında ise kreş olmadığı görülmüştür. Öte yandan önce, Maliye Bakanlığı’nın yayınladığı “Kamu Sosyal Tesislerine İlişkin Tebliğ” ile kreşlere kamu bütçesinden harcama yapılmasına engel oluşturularak, ardından da 2014 Bütçe Kanun Tasarısı’nda yer alan tasarruf tedbirleri kapsamında kamu hizmetlerinin ödeneklerinin sınırlandırılması yoluyla, kamu kurumlarında kreş açılması da sınırlandırılmıştır. Kamusal erken çocukluk eğitimi olanaklarına dair bir diğer sorun alanı, 26 Temmuz 2014 tarihli 29072 sayılı Millî Eğitim Bakanlığı Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Kurumları

açısından da betimlemeye dair bir çabayı düşündürmektedir. Ayrıca ankete katılan kadınların yaşamlarındaki sorunların analizine yönelik yeterli toplumsal cinsiyet bilincine sahip olmamalarından kaynaklanan veya anket formunun cinsiyet kriterini içerse de soyut bireyden hareket ederek toplumsal cinsiyet farklılığını ortaya koyacak düzeyde olmayabileceğini de düşündürmektedir. Bkz.: Emine Özmete, Işıl Eker, "İş-Aile Yaşamı Çatışması ve Roller: Kamu Sektörü Örneğinde Bir Değerlendirme", *Çalışma İlişkileri Dergisi*, Temmuz 2012, C:III, No:2, s. 1-23.

²⁸⁷ Çağla Ünlütürk Uluştas, *a.g.m.*, s. 736.

Yönetmeliği ile okul öncesi eğitim kurumlarında sabah ve öğleden sonra yarımşar gün olmak üzere ikili eğitim sistemine geçilmiş olmasıdır. Bu durum erken çocukluk eğitimi konusundaki evrensel hedeflere erişim kadar tam zamanlı kadın istihdamının önünde de engel oluşturacaktır.”²⁸⁸

Servet Gün, iş ve aile yaşamını uzlaştırma konusundaki pro-natalist²⁸⁹ (doğurganlığı arttırıcı) yaklaşımın AKP Kadın Kolları Başkanlığı öncülüğünde yürütülen 2012 tarihli “İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları Çalıştay Raporu”ndaki politika hedefleri içerisine yerleştirildiğini ve Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın koordinatörlüğünde hazırlanan ve ilan edilen “Ailenin ve Dinamik Nüfus Yapısının Korunması Programı Eylem Planı” adlı belgeye (2015) somut bir biçimde yansıtıldığını belirtmektedir. Türkiye’de 6663 sayılı kanunla yasal adımı atılmış bulunan iş ve aile yaşamını uzlaştırmaya yönelik düzenlemeler geçici iş ilişkisinin yaygınlaşmasına aracılık edecek olan özel istihdam bürolarıyla ilgili yasanın yürürlüğe girmesiyle birlikte büyük oranda murat edildiği biçim çerçevesinde hayata geçirilmiştir.²⁹⁰ Gün, iş ve aile yaşamını uzlaştırma politikalarının annelik-aile vurgusuyla ele alındığı Türkiye’de “piyasa eğilimlerini de içeren –en azından onları dışlamayan- bir hat izlenmekte”²⁹¹ olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle, yarı zamanlı çalışma hem muhafazakarlıkla desteklenen ailenin devamlılığına hem piyasanın esnek çalışma talebine olanak sağladığı ölçüde

²⁸⁸ A.e., s. 736-737.

²⁸⁹ Birbirleriyle ilişkili olan kadın istihdamı ve doğurganlığa dair politikadaki öncelik ve dengelere göre Türkiye’de nüfus politikaları 1923-1960 döneminde pro-natalist, 1960-2000 döneminde anti natalist (doğurganlığı azaltıcı), 2000 sonrası ise nüfusun yaşlanmasına dair kaygıların ön plana çıkarılarak yeniden pro-natalist söylem ve politikaların geliştirildiği bir dönem olmaktadır. 2010 yılından itibaren çalışma çağındaki nüfusun (üretken/aktif nüfus olarak da tabir edilen 15-64 yaş aralığı) toplam nüfus içerisindeki payının artarak “Demografik Fırsat Penceresi” olarak değerlendirilen ve 2050 yılına kadar devam edeceği öngörülen bir sürece girildiği belirtilmektedir. Halbuki, çalışma çağındaki nüfusun artışı ancak buna paralel eğitim, sağlık ve istihdam olanaklarının sağlanması koşuluyla olumlu olarak değerlendirilebilir. Ayrıca hasta, engelli ve yaşlı bakımına dair bir projeksiyonun geliştirilmesini de gerektirmektedir. Bkz.: A.e., s. 731.

²⁹⁰ Servet Gün, a.g.m., s. 45.; Servet Gün, 6663 sayılı *Gelir Vergisi Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun* başlığını taşıyan ve torba yasa olarak bilinen yasanın, diğer torba yasalar gibi “konu olarak birbiriyle ilgili olmayan bazı düzenlemeleri içermekte olup ‘İş ve aile yaşamını uzlaştırmayı’ amaç edinen düzenleyici kuralların bu kanunun değişik maddelerine “dağınık olarak serpiştirilmiş” durumda olduğunu belirtmektedir. Özel istihdam Büroları hakkındaki yasa ise 20 Mayıs 2016’da Resmi Gazete’de (Sayı 29717) yayınlanarak yasalaşmış ve yürürlüğe girmiştir. Bkz.: A.e., s. 47.

²⁹¹ A.e., s. 36.

ataerkil kapitalizmin post fordist birikim rejimindeki belkemiği olarak karşımıza çıkmaktadır.

"Zira kadınları hedefleyen uzlaştırma politikalarıyla birlikte gündeme getirilen esneklik, retorikte kadınların çıkarlarını anlatsa da gerçekte piyasaların gereksinimine bağlı bir 'projeden' öte bir anlam ifade etmemektedir. Uzlaştırma yaklaşımıyla birlikte yeniden gündeme gelen esneklik kavramı, bilindiği gibi neoliberal stratejinin önemli ve sürekli gündem konularından biri olmaya devam etmektedir."²⁹²

Bu nedenle, konuya dair muhafazakar bir yaklaşımda ele alınan yasal çerçeve de 'kutsal annelik ve esneklik'in uzlaşacağı biçimde düzenlenmektedir.²⁹³

Yeni kamu işletmeciliği ve uzlaştırma politikaları bağlamında hayata geçirilen esneklik, sadece istihdamda değil emeklilikte de kadınlar aleyhine hak kayıplarına yol açmaktadır. Şöyle ki; Türkiye'de emeklilik hakkına dair neoliberal dönüşüm 90'lı yıllardan itibaren yaş sınırını yükseltmek ve prim ödeme gün sayısını artırmak gibi emekliliğe hak kazanma koşullarını zorlaştıran parametrik reformların uygulanmasıyla başlamıştır. 2001 yılında 4632 sayılı Kanun bağlamıyla bireysel emeklilik programı emeklilik sistemine dahil edilerek yapısal dönüşüm aşamasına geçilmiştir.²⁹⁴ Fakat işgücü piyasasında artan enformellik söz konusu koşulların karşılanmasını büyük bir çalışan kesimi için "neredeyse imkansız hale getirmekte" dolayısıyla "sayıları süreç içerisinde artan geniş bir nüfus kesiminin emeklilik

²⁹² A.e., s. 39.

²⁹³ 6663 sayılı kanunun 10. Maddesiyle düzenlenip, *Hem kadın hem de erkek memurları hedefleyen madde, çocuğun mecburi ilköğretim çağına başladığı tarihe gelinceye dek (5,5 yaş), ayrıca süt izni verilmeksizin memurun haftalık çalışma saatlerinin normal çalışma süresinin yarısı kadar düzenlenebilmesini içermektedir. Bu madde hükümlerinden yararlanan memur yarı zamanlı çalıştığı süreler boyunca mali haklar ile sosyal haklardan da yarı ödemeler esas alınarak yararlanmaktadır. Aynı zamanda bu süre içerisinde derece ve kademe ilerlemeleri normal sürelerin yarısı dikkate alınarak hesaplanmaktadır. Bu madde her ne kadar 'memur' diyerek erkek memurları da kastederek bir içeriğe sahipse de asıl hedefin kadın memurlar olduğu madde gerekçesinde 'kadınları iş hayatından koparmadan çalışma imkânı sağlamak' olarak belirtilmektedir."* Bkz.: A.e., s. 45.

²⁹⁴ Türkiye'de ekonomi-politik alandaki sermaye lehine stratejik seçicilikten kaynaklanan sorunların rasyonel yönetim ve idari yapıdaki hantallıktan ileri geldiğine yönelik retorik bu alanda da etkili olmuş, 2000'li yıllarda başlayan piyasalaştırma eğiliminin devamı olarak emeklilik sistemi özel sektöre açılmıştır. Bireysel Emeklilik Sistemi'nin (BES) sosyo-demografik özelliklere göre ve özel emeklilik sistemine dahil olamayanlar aleyhine olacak şekilde farklılaşması ise dışlanmışlığı ve eşitsizliği artırmaya neden olmaktadır. Halihazırda tüm çalışanlar açısından zorunlu ve gönüllülüğü içeren biçimleri devam etmekle birlikte, kamu çalışanları açısından ilk etapta teşvik edilen ardından iki aşamalı biçimde zorunlu hale getirilen BES hakkında ayrıntılı bilgi için Bkz.: Derya Gültekin Karakaş, Sertaç Babat, Mehtap Hisarcıklılar, a.g.m., s. 284-290.

*güvencesinin büyük ölçüde piyasaya bırakıldığı ve yaşlılık riski karşısında koruma sağlamanın bireyselleştiği anlaşılmaktadır.”*²⁹⁵ Buna ek olarak, kamu emeklilik sisteminde öncelikle tamamlayıcı nitelikte ardından zorunlu hale getirilerek uygulamaya konulan bireysel emeklilik sistemi, Türkiye’de kadınların işgücüne katılımının azalması, esnek çalışma koşulları ve kayıt dışı çalışanlar arasında kadın oranının yüksekliği gibi unsurlarla birlikte düşünüldüğünde *"kadınların kamu emeklilik programlarından emekli olma koşullarını sağlayabilmelerini zorlaştırdığı gibi, bireysel emeklilik programına katılma ve program kapsamında anlamlı bir birikim elde etmelerini de engellemektedir.”*²⁹⁶

Bu uzun bölümü toparlamak gerekirse, konuya dair sorun alanları şu noktalarda özetlenebilir. Kuramsal bölümlerde aktarılmaya çalışıldığı gibi, kapitalizmin içsel kısıtları nedeniyle, kadın emeğinin sömürüsüne, bedeninin denetimine son verilerek, yeniden üretimin bütünüyle toplumsallaştırılması olanaklı değildir. Öte yandan, neoliberal koşulların dayatmasıyla, devletin sınırlı ve eleştiriye açık biçimlerde de olsa üstlendiği yeniden üretim faaliyetlerinin maliyetini üstlenmekten çekilmesi kadınların yükünü ağırlaştırmaktadır. Bu yükün altında kalan kadınları bir yandan da istihdama çekmek isteyen çalıştırma rejimleri uzlaştırma politikalarını gündeme sokmuştur. Bunlar; bakıma dair mekanizmalar, yasal düzenlemeler ve nakit transferleridir. Neoliberal devlette bakıma dair mekanizmalara erişim genellikle piyasaya havale edildiğinden, nakit transferlerinin ise toplumsal cinsiyet farkındalığı oldukça tartışmalı olduğundan, emekçi sınıflar açısından olumlu fark yaratabilecek asıl araç yasal düzenlemeler olmaktadır. Yasal düzenlemelerin kamu personeli rejimine ait boyutuna bakıldığında ise; uzlaştırma politikasının yansımaları olarak izinler ve esnek istihdam ön plana çıkmaktadır. Fakat ne izin ne de esnekliğe dair düzenlemeler bir kazanım olarak görülebilir niteliktedir. Aksine, kapitalist sömürüyü ve ataerkil iş bölümünü derinleştiren bir konumda oldukları anlaşılmaktadır. Kamu sektörünün çeşitli mekanizmalar aracılığıyla sermaye birikimine açılmasının ardından emek sürecinin de metalaşma eğilimine girmesi,

²⁹⁵ Şenay Gökbayrak, **a.g.m.**, s. 179.

²⁹⁶ **A.e.**, s. 183.

Türkiye’deki “kamu yönetimi geleneği açısından “önemli bir eşik aşımı”²⁹⁷ olmanın yanı sıra son dönemde şeditleşen ataerkil süreçlerle birlikte düşünüldüğünde, kadınlar açısından var olan şiddetin tüm biçimlerini de yoğunlaştırmaktadır.²⁹⁸ Krizlere teşne finansallaşmanın yarattığı toplumsal yeniden üretimin bütünlüklü sorunlarını, neoliberal temeli korumakla beraber kadınları eve yönlendirerek çözmeye dair muhafazakar-otoriter strateji kadına yönelik şiddetin maddi, duygusal ve olası fiziksel biçimlerini de çoğaltmaktadır.²⁹⁹

²⁹⁷ Servet Gün, **a.g.m.**, s. 47.

²⁹⁸ Son dönemde sadece yerleşik geleneksel cinsiyetçi retorikten değil Alev Özkazanç’ın işaret ettiği gibi muhafazakar ve otoriter bir rejimin sürdürülebilirliğine dayalı yeni ve ağırlaştırılmış bir şiddet biçiminden bahsetmek mümkündür. Kadına, çocuğa ve tüm canlılara yönelik fiziksel ve duygusal erkek şiddeti, politik alanda kadın dernek ve temsilcilere de uygulanmakta, trans, mülteci ve engelli kadınlara yönelik kaydı tutulmayan şiddetin biçimlerini ise tam olarak analiz edebilmek dahi mümkün değildir. Bkz.: Sibel Hürtaş, Muhafazakarlık, Otorite ve Cinsiyetçilik Üçgeninde Kadın Hakları Mücadelesi, **Liberal Perspektif Analiz**, Sayı:10, 2017, s. 17-31, (çevrimiçi) https://ozgurlukarastirmalari.com/dosyalar/OAD_yQW6YNV.pdf Son Erişim Tarihi: 13.11.2019.

²⁹⁹ 2013 yılında hakim adayı Didem Yaylalı’nın mesleğe kabul edilmemesi üzerine intihar ettiğine yönelik haberler kamu personel rejimindeki cinsiyetçi süreçlerin bizzat tanığı olmam ve konuya dair bir tez yazmaya yönelik hazırlıklarım nedeniyle dikkatimi çekmişti. Buna dair haberlerde, yakın arkadaş çevresi, Adalet Akademisi’nde staj yaptığı dönemde tayt giydiği için uyarıldığı ve alkol almasının sorun edilmesine işaret etmekte, babası Yaşar Yaylalı ise o dönemde HSYK’da görevli yetkilileri sorumlu tutarak HSYK’nın 3’üncü Dairesi tarafından disiplin cezası ve bu süre zarfında hastane kayıtlarına ulaşılamaması gerekçe gösterilip atamasının reddettiğini belirtmektedir. Fethullahçı yapılanmayla ilgili daha sonra açılan çatı davasına müdahil olmalarına yönelik yaptığı açıklamada “bazı kişileri elemek için bu yollara başvuruyormuş” yorumunu yapan Yaşar Yaylalı, Didem’in ‘Bize biat edeceksin’ baskısını kabul etmediğinden onu “bıktırıp, kendi isteğiyle ayrılması için çaycılarının yanına gönderip küçük düşürüyorlardı” yorumunu yapmaktadır. “Tayt giyiyor diye disiplin cezası aldı..”, **Hürriyet**, 24.02.2017, (çevrimiçi) <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/didem-in-drami-iddianamede-40375788> , Son Erişim Tarihi: 27.05.2020. Konuya dair adalet.org sitesinin kurucusu Hâkim Aydın Başar’ın paylaştığı mesajdaki “Ruh dünyasının nasıl bir süreç geçirdiğini arkadaşlarından öğrenebiliyoruz. Söylenene göre en son intihar edecek insanlardan biri. Ne tetikledi bu kararı bilmiyorum. Ama yaşadığı sürece belki ruhunun en büyük haksızlıklarına uğradı. Bizim ülkemiz kendi insanlarını yok etmede maharetli bir ülkedir. Dün Ayşe’ ye yapılı bu yok etme bugün Dideme. Dileğim bu intiharın nedeni kendisine yapıldığını düşündüğü haksızlıklar değildir. Yoksa o haksızlık da rolü olanlara büyük bir vebal ve vicdan sızısı bırakmıştır.” yorumunu yine Yaşar Yaylalı’nın “Kızım artık bu mesleği yapmak istemiyordu. Bursa’ya gelecekti. Bana son zamanlarda hakkımı sonuna kadar arayacağım. Onlar benim gururumu, haysiyetimi yok ettiler. Atamam yapılısın bir gün çalışıp istifa edeceğim” diyordu sözleriyle YARSAV’ın “Örneğini defalarca gördüğümüz Türkiye Adalet Akademisi denilen gözetleme, hizaya çekme ve fişleme merkezinde kendisinden olmayanları izleyen ve büyük abinin ‘Hukukçu dediğin muhafazakar olur’ diye giyimine karışıp, yaşam tarzını sorgulayan zihniyet ve onun koordinasyonu ile HSYK kendinden olmayı ötekileştiren, onurunu inciten zihniyetle gençcek bir yaşamı ona dar etti. Yalan söyleyecekler, hilelerine ve yalanlarına devam edecekler.” açıklamasıyla birlikte değerlendirince bu tezde vurgulanmak istenilen dönüşümün önemli bir kısmı açığa çıkmakta gibidir. Neoliberalizm, tüm ücretli emeği kapsayan bir çalıştırma rejimine dönük gözetleme ve kontrol mekanizmasına ve bunu içselleştirmeyi, adanmayı reddedenlere yönelik baskı pratiklerine işaret ederken, muhafazakar biçimi, toplumsal cinsiyeti ayrıca bir baskı unsuru olarak derinleştirmektedir. Bkz.: “Genç hakim adayı intihar etti”, **Hürriyet**, 23.08.2013, (çevrimiçi) <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/genc-hakim-adayi-yaylali-intihar-etti-24575440> Son Erişim

Bu konuyu anlaşılır kılmak üzere bir alt dönemselleştirmeye daha gitmek yerinde olacaktır. Tezin kuramsal zemini “24 Ocak kararları ile başlayan dönemi genel olarak neoliberal bir ekonomi politika tercihiyle açıklayan”³⁰⁰ yaklaşımlara dayanmaktadır. Ancak daha önce aktarılmaya çalışıldığı üzere tezin bağlamı 2000’li yıllara kadar olan dönemi kamu işletmeciliği, sonrasını ise yeni kamu işletmeciliği ile değerlendirilmeyi gerekli kılmaktadır. 2000 yılından sonraki süreç ise Galip Yalman’ın toplumsal meşruiyeti sağlamaya yönelik “rıza” ve “zor” kavramları üzerinden düşünme önerisi ile iki alt döneme ayrılabilir. Bu sayede yukarıda toplumsal cinsiyete dair bahsi geçen neoliberal ve muhafazakar yönelimli çelişkili uygulamaların da anlaşılır kılınabileceği düşünülmektedir. Bu itibarla, ekonomiye ve toplumsal yaşama dair neoliberal tercihin sürekliliği korunarak 2000’li yılların başında “milenyum” heyecanı ile yaratılan rıza ve demokrasi söyleminden³⁰¹ ilham alan düzenleyici devlet modelinden 2011 sonrasında giderek zoru öne çıkaran neo-otoriter bir devlet biçimine yönelim³⁰² söz konusu olmuştur. Konuyu kamu yönetimi

Tarihi: 27.05.2020.; “Didem Yaylalı Hakkında Basın Açıklaması”, **YARSAV**, 11.04.2018, (çevrimiçi) <http://www.yargiclarsendikasi.org/post/didem-yaylali-hakkinda-basin-aciklamasi> Son Erişim Tarihi: 27.05.2020.; Yakın dönemdeki bir örnek de sözleşmeli öğretmenliğin, konunun toplumsal cinsiyet bağlamı çok açık olmayan ama mobbingin cinsiyetçi içeriğini bildiğimiz için önem teşkil eden Saadet Harmancı’yı intihara sürükleyen koşullardır. İntiharından önce öğrencilerinin önünde kendisine yumruk atıldığını ve idare tarafından eziyet edildiğini yakın çevresine bildiren Türkçe Öğretmeni Saadet Harmancı, Mayıs ayında stajyer öğretmen olarak göreve başlamış, ancak ailesine ve yakın arkadaşlarına “okul müdürü ve yardımcısının sık sık kendisine ve diğer stajyer öğretmenlere, “*Memurluk hayatınız pamuk ipliğine bağlı. Sizi bitiririz*” diyerek baskı yaptığını söyledikten sonra daha fazla dayanma kudreti bulamayıp 10 Kasım akşamında 6 katlı binanın en üst katından atlamıştır. Sadece “*Memurluk hayatınız pamuk ipliğine bağlı. Sizi bitiririz*” cümleleri bile kamu personel rejimindeki güvencesiz istihdamın ve mutlak tabiiyet koşullarının neden olduğu şiddetin kişisel yıkıma götürdüğü örneklerden açığa çıkan biri olduğu unutulmamalıdır. <https://www.birgun.net/haber/saadet-ogretmen-yasamina-son-vermeden-once-ogrencilerin-onunde-bana-yumruk-attilar-demis-276378>

³⁰⁰ Galip L. Yalman, “Finansal Krizler ve Sermaye Grupları”, **Nuray Ergüneş İçin Yazılar: Finansallaşma, Kadın Emeli ve Devlet**, Ed. Elif Karaçimen vd., SAV, 2019, s. 127-151.

³⁰¹ Bu durum 2000’li yılların başından itibaren kadın hareketinin, AB ile uyum politikasının da etkisiyle siyasi iktidarın desteğini sağlayarak, Anayasa, TCK ve Medeni Kanun’da kadın haklarına yönelik olumlu mevzuat değişikliklerini sağlaması fakat 2011 sonrasında siyasi iktidarın konuya yönelik keskin bir politika değişimine yönelmesinin de açıklayıcısıdır. Ancak belirtmek gerekir ki yasal olarak ortaya konulmak zorunda kalınan siyasal iradenin hayata geçirilmesinde buna dair çabanın yine daha çok kadın dernekleri tarafından gerçekleştirilmesini gerektirmiştir. Nitekim Sibel Hürtaş, siyasi iktidarın mevzuat değişikliğine gittiği süreçte bile görünürdeki toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifini söylemsel retoriğinde benimsemediğini belirtmektedir. AKP’nin yazılı belgeleri ve söylemlerindeki geleneksel cinsiyet rollerini koruduğuna dair örnekler için Bkz.: Sibel Hürtaş, **a.g.m.**, s. 9-11.

³⁰² Yalman’ın 2011 sonrası üst kurulların özerkliğinden vazgeçişe dair politika değişikliğinin keyfilik ve kayırmacılıkla bağlantılı okunabileceği uyarısı, rıza üretme gereksiniminin ortadan kalkışı ve yeni

perspektifiyle yorumlayan Selime Güzelsarı da bu doğrultuda bir değerlendirme yapmakta ve yeni kamu işletmeciliği ve yönetişime dair miladı 2001 krizi sonrası kamu yönetimi reformları olarak belirtmektedir. 2011 sonrası kamu yönetimi reformlarında ise daha önceki yerelleşme ve demokratikleşme retoriğinin aksine KHK'lar yoluyla merkezileşme eğilimine dikkat çekmektedir.³⁰³ Bu itibarla örneğin bakanlık örgütlenmelerindeki değişim ve üst kurulların bakanlıklara bağlanarak hiyerarşiye tabi hale getirilmesi neoliberalizmden kopmayı değil aksine neoliberal otoriterleşmeyi yansıtmaktadır. Özellikle 16 Nisan 2017 Referandumunun ardından oluşmaya başlayan aşırı merkezileşmiş bir yapının 9-10 Temmuz 2018 Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile karşılık bulduğu ifade edilmektedir. 9 Temmuz 2018 yeminiyle başlayıp ardından çıkan Cumhurbaşkanlığı kararnameleriyle biçimlenen Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sisteminin öne çıkan özellikleri merkezileşme, kişiselleşme, siyasileşme ve denetimsizlik olarak nitelendirilmektedir. Buna göre önceki yerelleşme, adem-i merkezileşme, kurumsallaşma, ekonomi/siyaset ayrımı, demokratik denetim gibi neoliberal retorikler “güçlü devlet” saikiyle ordoliberal kökenlerine daha çok yaklaşan otoriter biçimin nitelikleriyle yer değiştirmiştir. Bu aradaki farklara rağmen alttaki neoliberal niteliğin devamlılığı, sermayenin emeğin kazanımlarına karşı “çok katmanlı sınıfsal ve siyasal mücadelelerinin karmaşık bütünlüğü”³⁰⁴ çerçevesinde açığa çıkmaktadır. Bu anlamda sadece “iç tutarsızlıklar”ı haiz değil net bir “sınıfsal ve siyasi hedefi” olması bakımından da ayırt edilebilen neoliberalizmin Pınar Bedirhanoglu’nun vurguladığı gibi otoriter biçime bürünmesi borçluluğun sürdürülmesine dayanan finansal zayıflık ve krizler nedeniyle “keskinleşen yeni sınıfsal ve siyasi gerilimlere yanıt”la açıklanabilir niteliktedir. Nitekim merkezileşme eğilimine paralel olarak yapılan birimler arasındaki iş bölümünün sarıh olmayan muğlak yapısı da bir yandan kişileşmenin öte yandan siyasileşmenin olanağını sunmaktadır. Ekonomik krizi

kamu işletmeciliği ilişkiselliğinde düşünülebilecek çok boyutlu bir konudur. Galip L. Yalman, **a.g.m.**, s. 131.

³⁰³ Selime Güzelsarı, “Neoliberal Otoriterleşme, Devletin Şirketleşmesi ya da Şirket-Devlet: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi”, **Ayrıntı Dergi**, Ocak/Şubat 2019, Sayı:29, s. 42.

³⁰⁴ Pınar Bedirhanoglu, “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Türkiye’de Ekonomi Yönetiminin Dönüşümü: Neoliberalizmin Sonu mu?”, **Nuray Ergüneş İçin Yazılar: Finansallaşma, Kadın Emeği ve Devlet**, Ed. Elif Karaçimen vd., İstanbul, SAV, 2019, s. 213.

siyasileştirme politikasının borcun toplumsallaştırılması ve şirket kurtarma operasyonlarıyla birlikte yürümesi, genel olarak sermayenin değil belirli sermaye fraksiyonlarını koruma, kayırma gayesi çerçevesinde ekonomi/siyaset ayrımını da geçersiz kılmaktadır.³⁰⁵ Bununla örtüşen bir doğrultuda yeni kamu işletmeciliğinin de disipline içkin tüm eleştirilere rağmen siyaset-yönetim ayrımını benimseyen mirasa sahip çıkan bir retorikle yola çıkıp geldiği noktada tamamen politize olması da ayrıca vurgulanmaya değerdir.³⁰⁶ Bunun kamu personel rejimine doğrudan yansımaları ise 15 Temmuz 2016'dan sonra çıkarılan KHK'lar yoluyla gerçekleştirilen kitlesel işten çıkarmalar üzerinden de okunabilir. Türkiye'deki kamu personel rejimi tarihinin 4. kitlesel tenkisi olarak değerlendirilebileceği daha önce vurgulanan bu olgu, iş güvencesinin de fiili -de facto- olarak kaldırılması olarak tanımlanabilir ve bu anlamda neoliberal çizgiyle yakınsama içerisindedir.³⁰⁷ Onun da ötesinde, işe alıma dair KHK ile düzenlenip ardından yasalaşan güvenlik soruşturması, arşiv kaydı araştırması ve mülakat uygulamalarının özel görevlere has olmaktan çıkarılıp tüm memurlar bakımından genelleştirilmesi liberal-burjuva kamu personel rejiminin genel özelliği uyarınca tüm sınıflara açık olması beklenen kadrolarının politize edilerek, kayırmacılık ve güvencesiz çalışmanın şedit bir biçimi haline dönüştürülmesi olarak değerlendirilebilir.³⁰⁸ Ayrıca kamu personel sisteminin yazılı kurallar çerçevesinde emek sürecini disipline etmeye yönelik biçimsel

³⁰⁵ A.e., s. 225-230.

³⁰⁶ Gerçi Amerika'daki kökenlerinin o dönem var olan kayırmacı sisteme karşı, disiplini siyasetten başışık tutma kaygısı içerisinde olduğu çokça vurgulanmıştır ancak reel politika kaynaklı bir kaygının ontolojik bir unsura dönüştürülme çabası en azından eleştiriye hak etmektedir. Bkz.: Mustafa Kemal Bayırbağ, Asuman Göksel, **a.g.m.**, s. 153-169.

³⁰⁷ 4. kitlesel tenkisi olarak değerlendirilebilecek OHAL dönemi ihraçlarının yerine sözleşmeli ve taşeron personel alımı da yeni kamu işletmeciliğinin güvencesiz ve esnek istihdam perspektifinin otoriter politik araçlarla devam ettirmenin yanı sıra politik-ideolojik tabiiyeti de sağlayamayacağı mümkün kılma çabasıdır. Bkz.: "Ohal bilançosu: İhraç edilen memur yerine 'sözleşmeli' personel", **Demokrat Haber**, (çevrimiçi) <https://www.demokrathaber.org/calisma-hayati/ohal-bilancosu-ihrac-edilen-memur- yerine-sozlesmeli-personel-h85919.html> Son Erişim Tarihi: 28.05.2020.; Meliha Kaplan ve Pınar Abdal, tüm bunların toplumsal cinsiyet bağlamında şiddetlendiği, son dönemde "yaşamından vazgeçen emekçilerin içerisinde kamu görevinden ihraç edilen, ataması yapılmayan, geçim sıkıntısı çeken, işsizlik, mobbing gibi birçok nedenle hayatına son veren, geleceğe dair umudunu yitirip intihar eden kadınlar oldukça geniş bir yer tutuyor" yorumunu yapmaktadır. Meliha Kaplan, Pınar Abdal, "Kadın İşçilerin Sağlığı ve İş Güvenliği Neden Özgün Bir Alandır?", **KESK Kadın Dergisi**, Mart 2019, s. 36-39.

³⁰⁸ Aysun Gezen, "Kamuda Kadının Adı Yok mu oluyor?", TESEV, (çevrimiçi) <https://www.tesev.org.tr/tr/research/kamuda-kadinin-adi-yok-mu-oluyor/> Son Erişim tarihi: 11.11.2019.

boyunduruğunu aşarak, politik yönelim de dahil olmak üzere toplumsal yeniden üretiminin tüm veçhelerinde tam adanmayı gerektiren mutlak boyunduruk koşullarını da işaret etmektedir.

4.3.6 Sonuca Doğru

YKİ eski şaraba yeni şişe midir yoksa şarap da şişe de yenilenmiş midir? Her ikisi de. Nasıl neo ön ekini de alsa koşullar hala kapitalist üretim biçiminin sınırları içindeyse YKİ de neoliberal döneme tabidir. Ancak bu daha ayrıntılı bir analizle anlaşılabilir. farklılıkların olmadığı anlamına da gelmemektedir. Kamu işletmeciliği gece bekçisi devlet şiarının gözde paradigmasıyken, YKİ geceyi de gündüzü de koordine etmesi için göreve çağrılan, yeri geldiğinde -ki bu genellikle kadınlara dönük uygulamaları imler- başına buyruk düzenlemeler yapması salık edilen, bekçilikten çoktan terfi etmiş, otoriter/istisnai devletin kamu yönetimi yaklaşımıdır.

Temel varlığı/önceliği, kar elde etmek olan bir alanla, önceliği kamu yararı/hizmeti olarak ifade edilen bir diğer alanı, amaçsal farklılıklarını gözetmeden birbirine indirgeyen bir paradigmanın hegemonik hale gelmesi elbette yalnızca kuramsal kısırtıcılığında ya da piyasanın çok sevdiği tabirle “cazibesi”nde değildir. Rosa Luxemburg’a çok şey borçlu olan perspektife göre, sermaye birikiminin geldiği aşama, daha evvel tam anlamıyla kapitalize edilmemiş kamusal alanların da çitlerini kırma zorunluluğunu doğurmuştur. Söz konusu çitlerin kırılabilmesi ise, güvenceli istihdamın yarattığı, özgüven sahibi dayanışmanın kırılmasını da gerektirmektedir. Bu nedenle, özel sektör laboratuvarlarında test edilmiş geçici, esnek çalışma koşullarının kamuya ithali zorunluluk olmuştur. Böylece kamuda da rekabet ve performansa dayalı mekanizmaların baskısıyla sınıf kültüründen mahrum bırakılarak “işinden anlamlı bir anlatı” çıkaramayan bireyler yaratılmaktadır. Bu durumun, anlam kaybına uğrayan, yalnızlaşan bireylerin vicdani körelişlerinin kolaylaşmasıyla, Richard Sennett’in tabiriyle “karakter aşınması”yla nasıl da içiçe olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca proletaryadan prekaryaya dönüşürken ideolojik olarak ise

aksine devrimcilikten muhafazakarlığa tevarüsün de anahtarını da veriyor gibidir sanki...³⁰⁹

Konuyu “Kamunun trajedisi” gibi oldukça yerinde bir kavramla ifade eden Aynur Özügurlu’ya kulak verilirse; kamu fikrinin yalnızca politik katılıma indirgendiği neoliberal dönem ekonomi ile birlikte siyaset teorisinin de dönüşmesine neden olmuş, “Evrensel öznenin geçersizliği iddia” edilerek “parçalı bir toplumsallık fikri” egemen hale gelmiştir. Gerçi tarihsel seyri içerisinde kamu kavramının yaşamın yeniden üretim ile bağlantılı ortaklaşa mülkiyeti işaret eden içeriği, kapitalizmin başlangıcından 19. yüzyıla gelene değin emekçilerin yanı sıra kadınları da dışlamıştır. Bunun ardından gelen yüzyıl ise -feminist eleştiriyi hak eden eksikliklerine rağmen- sınıf mücadelesinin, sosyalist deneyimler dışındaki örneklerde refah devleti dolayısıyla, kamusal alanı, özel alan aleyhine, genişletmesine sahne olmuştur. Bu itibarla refah döneminde yaşadığı genişlemeye rağmen son otuz-kırk yıllık süreç kamudan “bir metafor olarak dahi” bahsetmeyi olanaksız kılmaktadır.³¹⁰

Yukarda nakit transferleri konusunda değinildiği gibi, hakim ideolojinin, sorumluluğu bireyin / ailenin sahip olamadığı “sosyal sermaye”de arayan zihniyeti, yoksullukta bile ortaklaşamayacak öznel nedenleri öne çıkarmakta, konuyu hak etme/etmeme meselesine indirgemektedir. İnsan sermayesi veya beşeri sermaye, sosyal sermaye gibi³¹¹ kavramlar aracılığı ile tüm yaşama sirayet eden sermaye dili yalnızca ortaklaşa sahip olunan müşterek alanları değil buna dair tahayyülü³¹² de dönüştürmekte, toplumu içinden çıkılamayacak bir möbius şeridinde yürümeye mahkum etmektedir. Kamunun, “eşitlik ilkesine dayalı evrensel ve kapsayıcı sosyal politikalar temelinde değil seçici kriterler temelinde örgütlenmesi”³¹³ personel rejiminde de karşılığını bulmaktadır. Parçalı yapı, esnek personel rejiminin de

³⁰⁹ Hasan Bakır’ın, "Esneklik ve Emek: Emegın Metalaşması ve Meta-Dışlaştırılması Bağlamında Bir Değerlendirme" adlı makalesinden esinlenilmiştir. Bkz.: Hasan Bakır, **a.g.m.**, b.a.

³¹⁰ Aynur Özügurlu (2006), **a.g.m.**, s. 201.; Sosyal sermaye kavramıyla yeniden vücut bulduğu yanılsamasını yaratan ise Viktoryen dönemin hayırseverciliğine benzemektedir. "*Kolektif sorumluluğun kısmileşmesinin özellikle yoksulluk açısından kaçınılmaz bir sonucu da merhametin genelleştirilmesidir.*" **A.e.**, s. 203.

³¹¹ Aynur Özügurlu (2006), **a.g.m.**, s. 208.

³¹² **A.e.**, s. 209.

³¹³ **A.e.**, s. 205.

unsurlarındandır ve seçici kriterlerin içeriğinin doldurulmasında keyfiyet ve ideolojik biatın gözetilmeyeceğini söylemek mümkün görünmemektedir.

Bununla birlikte, hikayenin anlatılması gereken diğer yönü, yukardaki sürecin kadın ve erkek kamu emekçileri açısından farklı yaşanıp farklı sonuçlar yarattığıdır. Feminist düşünürler sayesinde biliyoruz ki “*Özel/kamusal arasındaki sınır da politik olarak belirlenen, akışkan bir nitelik taşımaktadır.*”³¹⁴ Bugün yeniden “yeniden üretim” alanına itelenen pek çok şeyi, fordist dönemde “devlet” üstlenebilmişti. Dolayısıyla yeniden üretimin kapsamının boyutları ve içeriğinin doldurulması da sınıf mücadelesi ve feminist mücadelenin, Wedel’in tabiriyle hem pratik hem de stratejik ihtiyaçları arasındadır. Örneğin kreş talebi pratik mücadeleler arasında yer alırken, geleneksel cinsiyet rollerini değiştirmeye yönelik uzun vadeli stratejik bir perspektifin de başlangıcı olabilir. Gülnur Savran’ın “*kamusallığa eşit ve özerk katılım ne kadar mümkündür?*”³¹⁵ sorusu YKİ için de anlamlıdır. Bu anlamda kadınların istihdama katılımı konusunda yeniden üretim alanına yapılan vurgu, “özel olanın politik olduğu”na dair feminist ısrardaki gibi, tekilliklerimizin ifşası yoluyla politikleştirilmesi talebinden ziyade, öznel deneyimlerimizin ortaklıklarının süzülmesiyle oluşan bir nesnellığe ulaşmak umuduyladır. Dolayısıyla varolan personel rejimine basitçe eklenme değil, onun yeniden yapılanması talebidir.³¹⁶

Bu itibarla, tekrar Aynur Özügürlü’ya kulak verirse, neoliberal politikalar, “*...90’ların ikinci yarısından beri feminizmin tarihen ‘alışık’ olageldiğinin tersine cinsiyet-körü değiller. Dahası, neoliberalizm özellikle son 10 yıldır kadınları kapitalist küresel yeniden yapılanmanın bir öznesi ve aracı haline getiren ‘toplumsal cinsiyet eşitliğinin ana-akımlaştırılması’ (gender mainstreaming) programının sahibidir.*”³¹⁷

Dünya kapitalist sistemine eklenme biçimine bağlı olarak şiddeti artan veya azalan oranlarda varlık gösteren neoliberal / neomuhafazakar uygulamalar, teknolojinin de yardımıyla, kamudaki emek süreçlerini mutlak boyunduruk

³¹⁴ Gülnur Acar Savran, **a.g.m.**, s. 287.

³¹⁵ **A.e.**, s. 292.

³¹⁶ **A.e.**, s. 300-301.

³¹⁷ Aynur Özügürlü, "Neoliberalizm ve Feminist Politikada "Sınıfsal Tutum" Arayışları", **A.Ü. SBF Dergisi**, C:LXVII, No:4, 2012, s.126-127.

koşullarına dönüştürmektedir. Üstelik teknoloji bu süreçlerde hiç de yansız olmayan bir biçimde araçsallaşmaktadır. "*Teknolojiler bilinçli ya da bilinçsiz belirli toplumsal seçeneklere açık, diğerlerine kapalı olmak için gerçekleştirilirler.*"³¹⁸ Yani ırksal ve sınıfsal olduğu gibi toplumsal cinsiyetçi bir yapısı da vardır ve feminist araştırmacılarca "*erkeğin biçimsel egemenlik araçlarından biri*"³¹⁹ olarak nitelendirilirler.

Türkiye bağlamında genel çerçeveyi özetlemek gerekirse; yukarıda somut konfigürasyonlardaki tarihsel ve kültürel devamlılıkların farklı cinsiyet rejimlerini oluşturduğuna değinilmişti. Türkiye gibi geç kapitalize olan ve tarihsel olarak da ataerkil mekanizmaların çokça işe koşulduğu ülkelerde hem batıyla benzeşme hem de ondan farklılığın vurgulanarak varlığın korunması gerekliliği³²⁰, "üretim" alanını benzerlik, kadınlıkla bağdaştırılan "yeniden üretim" ve kültürel alanın farklılaşma üzerinden kurulması stratejisine yöneltmiştir. Bu nedenle kadınların, eril bir alan olarak somutlaşan kamudaki çalıştırma rejimlerine içerilseler dahi dışlandıkları çok daha aşıkardır. Bu tezdeki kavramsallaştırmaya göre "kapsayarak dışlama" pratiklerine maruz bırakılmışlardır. Neoliberal dönemde ise ucuz emek niteliğiyle istihdama katılımı artırmaya yönelik ilk dönemdeki toplumsal cinsiyeti anaakımlaştırma ile geleneksel iş bölümü arasındaki gerginlik zorunlu bir otoriterleşmeyle çözülmeye çalışılarak cinsiyetçi uygulamaların önünü açmıştır. Böylelikle, "kapsayarak dışlama" mekanizmasına ihtiyaç bile duyulmaksızın açık bir dışlama rejimine zorunlu dönüş, cinsiyetçi uygulamaları da derinleştirmektedir.

Buradaki zorunlu otoriterleşme tartışması ile finansallaşma koşullarının ilk etapta sağladığı kredi bolluğu sayesinde özellikle Güney ülkelerindeki "en çaresiz" kesimlerin desteğiyle iktidara gelen unsurların, borçlandırma yoluyla sürdürülebilir kıldığı koşulların nihayete ermesi kastedilmektedir. Pınar Bedirhanoğlu'nun yeni sınıfsal denge, gerilim ve çelişkilere bir yanıt olarak analiz ettiği otoriterleşme savına³²¹ toplumsal cinsiyet rejimi ve yeniden üretime dair yeni konumlanma

³¹⁸ İlkay Savcı, **a.g.m.**, s. 129.

³¹⁹ **A.e.**, s. 132.

³²⁰ Serpil Sancar, **a.g.m.**, b.a.

³²¹ Pınar Bedirhanoğlu, "Finansallaşma, Yeni Sınıfsal Çelişkiler ve Devletin Dönüşümü", **Çalışma ve Toplum**, 2019, s. 371-387.

ihtiyacının da eklenmesi gerektiği düşünülmektedir. Neoliberalizmi, emeğe ve yeniden üretime yönelik ikili atak olarak tanımlayan analizlere bağlı kalan tezin yaklaşımı da finansal krizleri yine sermaye lehine çözme çabasının bir yansıması olarak otoriterleşmenin bu boyutunun vurgulanmasını gerektirmektedir. Nitekim üretimden yalıttık veya kısmen ilişkili spekülative para hareketi olarak sermaye birikimine içkin olan finansallaşmanın neoliberal dönemde hakim hale gelmesinin belirleyici özelliği de toplumsal yeniden üretimin tamamına yönelik bir boyunduruğa da tekabül etmesidir. Bu bağlamda her birikim ve ona tekabül eden cinsiyet rejimine gömülü olan maddi zor ve yapısal şiddete, temel geçim koşullarının sağlanamadığı bu dönemde açık bir şiddet de eşlik ettiğinden emekçiler açısından çok daha görünür olan bu koşulların sürdürülebilirliğinde otoriter yönetim tekniklerine ve bunu mümkün kılacak cinsiyet rejimlerine gereksinim duyulmaktadır.

Sonuca geçmeden önce genel bir toparlama da yapmak gerekirse, bu bölümde Türkiye’deki yeni kamu işletmeciliği uygulamalarının emek sürecinde yarattığı dönüşüm, feminist analizin “*gerçekliği bütüncül, entegre ve ekolojik bir çerçevede görme*”³²² perspektifiyle anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu nedenle, kamudaki emek sürecini parçalayan bir perspektifin, “mağdur ve dezavantajlı olanlar”³²³ üzerindeki tahakkümünü kolaylaştıracağı düşüncesinden hareket edilmiştir. Bununla birlikte, ancak emek süreci ve yeniden üretim sürecinin ilişkiselliğini vurgulayan bir bakış açısı, kadınların çalışma yaşamına dair aldıkları kararların, tutum ve davranışların “kişisel seçimler” değil ekonomik ve politik oldukları kavrayışında olabilecektir. Bu bağlamda: “... kadın emeğini piyasaya seferber etmek için aile ideolojisinin ve kadınlık söyleminin yüceltilmiş biçimleriyle dolaşıma giren ve güvencesizliği kadınların ev içi emekleri aracılığıyla kurumsallaştıran neoliberal politikalara karşı çıkabilmenin yolunun hala ‘ev işlerini neden biz kadınlar yapıyoruz?’

³²² Van Der Berg, N. ve Cooper, L.B., Feminist Visions for Social Work, National Association for Social Workers, 1996’dan aktaran Reyhan Atasü Topçuoğlu, **a.g.m.**, s. 15.

³²³ Cemre Bolgün, “Toplumsal Ayrışmalar, İktidar İlişkileri ve Ötekileştirme Süreçleri Üzerine Bir Tartışma” **Sosyal Politikanın Cinsiyet Halleri: Toplumsal Cinsiyet ve Sosyal Hizmet**, Der. Derya Şişman Kaylı, Fatih Şahin, Ankara, Nika, 2016, s. 221.

sorusundan”³²⁴ geçtiği düşünölmektedir. Dolayısıyla "emeğe, insana ve ekonomik değere dair bazı temel varsayımların da değışmesi gerekmektedir.”³²⁵

³²⁴ Aynur Özüğürlü (2012), **a.g.m.**, s. 139.

³²⁵ Reyhan Atasü Topçuoğlu, **a.g.m.**, s. 57.; Konu hakkındaki alan çalışmaları da “ataerkil költürün hane içi bakım ve yeniden üretimi kadınlara yüklemesi”nin, “kadınların çalışma yaşamına ve toplumsal hayata katılımlılarını engellemekte” olduğunu, “hem kadınların hem de çocuk, engelli, yaşlı gibi bakım ihtiyacındaki grupların özgürleşmesi açısından bakım hizmetlerinin kurumsallaşmasının” gereğini göstermektedir. Bkz.: **A.e.**, s. 56-57.

SONUÇ

“Şunu söyleyebiliriz sanıyorum: Bu giderek yaklaşan karanlık, ne yazık ki artık Minerva’nın baykuşunun kanatlarını havalandırmayacak, aksine her şeyle birlikte onun kanatlarını da tutuşturup kavuracak gibi görünüyor. Çünkü o ‘baykuş’ artık tefekküre dalmış gizemli bir ‘gece kuşu’ değil, ‘gündüz vardiyası’na mahkum sıradan bir işçi veya memur statüsünde çalışıyor...”¹

Bu tezde, toplumsal cinsiyetin kapitalizmin oluşumundaki ontolojik yerinin analize dahil edilmesine olanak sağlayan kavramlara sahip olunmadıkça, gerçekliğin eleştirisine yönelik çalışmaların dahi, kapitalist modernleşmeye özgü dikotomiler üzerindeki vurgusunun yetersiz kaldığına dair kuramsal bir temel üzerinden yola çıkılmaktadır. Bu dikotomilerin temel gerekçesinin yeniden üretimin görünmez kılınması olduğu düşünülmektedir. Kadınların yeniden üretim emeğine dair mistifikasyon mevcut toplumsal formasyon ve bu formasyonu temel alan sosyal bilimlerden hayattır ve bu bakımdan iktidar mücadelesinin tam ortasında yer almaktadır. Bu nedenle, halihazırdaki toplumsal gerçekliğin dışlayıcı tarafıyla yüzleşenler açısından, öncelikle gerçekliği bütünsel olarak idrak edebilmek, ardından dönüşümünü tahayyül edebilmek üzere, bu dışlanmanın tarihsel maddeci analizini sağlayacak kavramlara ihtiyaç vardır. Malesef bu dışlanmaya maruz bırakılan en kalabalık toplumsal kesimlerden birisini hâlâ kadınlar oluşturmaktadır. Bu hakikati sahiplenilen feminist kuramcılarca içeriklendirilen toplumsal yeniden üretim kavramı ise bu ihtiyacı karşılayacak bir kapsamdadır. Toplumsal yeniden üretim kavramı, üretim ve yeniden üretim alanlarını bütünsel olarak ele almayı mümkün kıldığından, bu iki alana da dair olan kamu yönetimi disiplini açısından da oldukça önemli bir açılım sağlama niteliğini haiz olduğu düşünülmektedir. Böylece, klasik kamu yönetimi kuram ve uygulamalarını olduğu gibi, neoliberal dönemin kamu yönetimi yaklaşımı olan yeni kamu işletmeciliğinin feminist eleştirisinde de temel kavram olarak benimsenmiştir.

Tezin diğer önemli dayanağı olan mutlak boyunduruk (**subsumption**) ise, sermaye birikim rejiminin öteden beri peşinde olduğu ama ancak teknolojik

¹ Şükrü Argın, “İki Perdelik Küresel “Gölge Oyunu”: Hacivat ile Karagöz, **Ekpress Dergi**, Aralık 2018-Şubat 2019, s. 52.

ilerlemenin vasıtasıyla günümüzde ulaşabildiği koşulları ifade etmek üzere, analitik bir kavram olarak kullanılmıştır. Bu ise, sermaye birikim rejiminin niteliğine bağlı olarak dönüştürülen emek süreçlerine uyum sağlayacak yeni bir öznellik biçimini gerekli kılmaktadır. Bu öznellik biçimlerinin ortaya çıkışı ise varoluşsal kırılganlıklarımızı körükleyen güvencesizlik koşulları ile ilgilidir. Tezde güvencesizlik koşullarının oluşumu, eleştirel kuramcıların işaret ettiği noktalar üzerinden düşünülen ve adım adım gerçekleşen bir süreç olarak aktarılmaya çalışılmıştır. Bu süreçte 80’li yıllardan sonrasının hakim ideolojisi olan yeni sağın toplumsal dayanışmaya dair mekanizmaları sermaye birikimine açmaya olanak tanıyan toplumsal-kuramsal perspektifinin etkisi vurgulanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda dönüştürülen devlet aygıtının kesinlikle denetimini değil ama maliyetini üstlenmekten kaçındığı yeniden üretim sorunsalında ortaya çıkan boşluğu aile, cemaat gibi kurumlara ve yardımseverlik, gönüllük gibi söylemlere havale etmesi, politik insanın yerine ekonomik insanı çıkarması, kapitalist formasyonun evrensellik söylemiyle inşa olunan halk ve yurttaşlık gibi kavramları da geçersiz kılmasına işaret edilmesini gerekli kılmaktadır. Daha iyi bir yaşama dönük tahayyülün ortadan kalkmasıyla siyaset ve kamusalığa dair taleplerin anlamını yitirmesine neden olan bu depolitizasyon süreci, toplumsal dayanışma mekanizmalarından yoksun kalanların “çalıştırma rejimleri”ne boyun eğmesinin de nedenlerini oluşturmuştur. Öte yandan kadınlar ve ezilenler açısından zaten çetin mücadeleler sayesinde tedricen ve kısmen elde edilebilen mekanizmaların işlevsizleştirilmesi sadece otoriterliğe meyleden rejimlerde değil toplumsal cinsiyeti anaakımlaştırma politikalarını benimsedikleri izlenimi yaratanlarda da retorik olmaktan öteye geçemeyecek cinsiyetçiliklerle yüklü koşulları ortaya çıkartmıştır. Toplumsal yeniden üretimin devamlılığında öne çıkarılan iki mekanizmanın “yeniden aileleştirme” ve “piyasaya aktarım” kavramlarında ifade bulması ve bu kavramların tam olarak yeni sağın iki önemli bileşeni olan muhafazakarlık ve neoliberalizme karşılık gelmesi tesadüf değildir elbette.

Burada yalnızca bir kısmına değinilebilen koşullar bütünsel olarak değerlendirildiğinde, ulus devletlerin içsel örgütlenmesine dair küresel bir kılavuz olarak önerilen yeni kamu işletmeciliğinin, vaatlerine uymayan başarısızlıklarına rağmen, hala devam ettirilme ısrarının da sermaye birikim rejiminin yaşadığı kısıtı

aşmada toplumsal yeniden üretime dair alanlara doğru yayılma zorunluluğu olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır. Yeni kamu işletmeciliğinin özellikle toplumsal meşruiyete önem verdiği ilk döneminde öne çıkarılan hesap verilebilirlik, şeffaflık, katılım da yurttaşlara değil sermayeye yönelik işlevsellikte ifade bulmaktadır. YKİ'nin çerçevesi oluşturulurken katılıma ne kadar vurgu yapılsa da, devlet sermaye sivil toplum üçgeninde sivil toplumun emeğe karşılık gelmediği, bu sandalyenin de çoğunlukla kamuyla değil sermaye tarafından doldurulduğu tartışmaları bir yana, artık ortada ekonomikleştirme tarafından içerilmemiş (burada içermek, yani ekonominin siyasalı yutması değil de kendi imajına dönüştürmesi hatırlatması belki daha yerinde olacaktır.) bir alandan eser olmadığı için kararlara toplumsal katılım ve denetim de mümkün olamamaktadır. Bu nedenle, kamudaki dönüşüm, ancak ekonomikleştirme projelerini kesintiye uğratma ihtimali söz konusuysa müdahil olabilen, kendi ikbalinin sınırlarını da bu çerçeveye daraltan bir özne üretimiyle el ele gittiğinden kolayca gerçekleşmektedir. Bu özne üretimi konusunun kapsamının genişliği burada yalnızca kamudaki dönüşüm bağlamında değinilmesine olanak tanımıştır.

Neoliberal dönemin kamu yönetimi yaklaşımında, daimi genişlemeye meftun birikim yasasının gereklerince yalnızca niceliksel dönüşüme olanak tanıyan kamu işletmeciliğinin yerini, yeni metalaşma sahalarına ulaşmada elzem hale gelen yeni kamu işletmeciliğinin almasıyla emek sürecinde mutlak boyunduruk koşullarını oluşturacak niteliksel değişim de mümkün hale gelmiştir. Tutarlı bir paradigma olarak nitelendirilemeyecek yeni kamu işletmeciliğinin ise, sermaye birikiminin devamlılığı sağlandığı müddetçe, elastik içeriğinin de elverişli kıldığı, çeşitli politik rejimlerle ve buna paralel cinsiyet rejimleriyle hemhal olabildiği vurgulanmıştır. Bu elastikliği mümkün kılanın ise işletmeci anlayışın bir uzantısı olarak kamusal seçim teorisinin yanı sıra yeni kurumsalcılığı bünyesinde barındırmasıdır. Yeni kamu işletmeciliğinin özellikle ilk döneminde öne çıkarılan işletmeci anlayışın kimi unsurları üzerinden toplumsal rızanın sağlanması da kolaylaşmıştır. Neoliberal perspektifin devlet aygıtına ve kamuya dönük pejerotif söyleminin de yardımıyla sermaye birikiminin önünde engel olarak görülen bürokratik hiyerarşinin eleştirisinde kamusal seçim kuramından beslenen adem-i merkezîyetçi öğeler dolayısıyla özerklik, hesap verilebilirlik, katılımcılık gibi demokratik vaatler öne

ıakrılmıştır. Ancak, kapitalist formasyonun kadın emeğinin görünmezliğine dayanan temel dikotomisine, finansallaşmanın yarattığı krizler de eklenince piyasanın kendi başına üstesinden gelemeyeceğı sorunlarda devletin rolünü vurgulayan Post Washington Konsensüsünün açtığı yoldan yeni kamu işletmeciliğinde de devlet ve aile gibi kurumlara işaret eden yeni kurumsalcılığın etkisinin işletmeci unsurların önüne geçtiğı patıkaya sapılmıştır. Bu bağlamda, yukarıda belirtildiğı gibi, batılı kapitalist rejimlerde yeniden üretime dair öne çıkan strateji “piyasaya aktarım” olurken Türkiye’nin dahil olduğı bazı örneklerde otoriter muhafazakarlık bağlamında “yeniden aileleştirme” stratejisi olmuştur. Eşzamanlı olarak da uygulanabilen bu stratejilerden ayrı düşünölemeyecek kamudaki çalıştırma rejimleri de cinsiyete dair, hem örtük hem de açık cinsiyetçiliğe olanak tanıyan bir içeriğe sahiptir. Toplumsal müştereklere dair genişleyen sermaye birikiminin yıktığı sosyal güvenlik bariyerlerini kadınların ücretsiz emeğı üzerinden aşmaya dönük cinsiyet rejimi tercihinin çok boyutlu sonuçlarının konumuz açısından öne çıkan ayağı ise kadınları istihdamdan çekilmeye iten, geleneksel iş bölümüne dayalı mekanizmaların yeniden ama cinsiyetçiliğı daha da derinleştiren boyutlarda geri çağrılmasıdır.

Bu minvalde ortaya çıkan tezin asıl meramı, yeni kamu işletmeciliğı olarak ifade bulan kamudaki yeniden yapılanmanın cinsiyetçiliğı derinleştiren istihdam boyutunun eleştirel analizinin de mevcut toplumsal formasyonun tamamına hakim olduğı düşünölen mutlak boyunduruk/tahakküm kavramıyla birlikte yapılabileceğidir. Bunun için, kamudaki istihdam yapısının dönüşümüne odaklanılarak güvencesiz ve kırılgan kılınan yaşamın işe adanmayı zorunlu kılan koşulları anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda çok kullanışlı bir kavram olan “güvenlik” dolayımıyla, kart sistemlerinden kamera ile gözetlemeye kadar tüm unsurların, kamudaki emek sürecine de taşınarak, emeğın metalaşması ve bunu mümkün kılan denetim ve gözetimi içselleştirmiş yeni bir kamu emekçisi öznenin şekillendirilmeye çalışıldığı ileri sürölmüştür. Yeni kamu işletmeciliğinin ilk dönemde meşruiyet kaygısıyla öne çıkardığı bürokratik hiyerarşinin demokratikleştirilmesi retoriğinin aksine “teknolojinin lütfu” olarak kontrol ve denetimi artırarak kamudaki emek sürecine mutlak boyunduruk koşullarını taşımanın da unsuru olduğı ileri sürölmüştür. Son dönemin borçlandırma ve finansallaşmaya

dayalı, krizlere teşne yapısı nedeniyle toplumsal yeniden üretimin sürdürülemezliğinin zorunlu kıldığı otoriterleşme temayülleri açısından da vazgeçilmez bir unsur olarak bürokrasinin daha da önem kazandığı vurgulanmıştır. Bu bağlamda, liberal epistemolojinin bağımlı bir uzantısı olan dikotomilerden biri olmanın yanı sıra, özellikle ABD'nin toplumsal siyasal yapısı bağlamında şekillenen disiplinin, kayırmacılığa (spoil system/jacksonism) karşı teyakkuz halinin kuram ve uygulamadaki karşılığı olarak, bir tampon işleviyle de sahip çıktığı, siyaset/yönetim dikotomisinin, tam aksi yönde işleyerek yönetimde aşırı politizasyona evrildiğine işaret edilmeye çalışılmıştır. Öte yandan dikotominin asıl unsurunun yeniden üretim emeğinin görünmezliğine dayandığı düşüncesi, disiplinin feminist eleştirisinde de vazgeçilmez bir unsur olarak belirmiştir. Bu görünmez kılmaya dayalı stratejinin hem kurama hem uygulamaya yansıyan boyutu “stratejik sessizliğe dayalı” bir yok sayma olduğundan kadınların sesinin kamu yönetimine yansması oldukça geç bir tarihte ve öncelikle gerçekliğin empirik katmanının eleştirisiyle başlamıştır. Feminist hareketin ve teorinin daha derinlikli analizlere yönelmesi disiplinde de karşılığını bularak, sadece bir eklemleme olarak değil köklü bir sorgulamayı gerekli kıldığı düşüncesi belirmiştir. Bu doğrultuda feminizmin çeşitli kolları farklı yöntemler benimsemiş, özellikle postmodern ve post yapısalçı çalışmaların toplumsal gerçekliğin maddi boyutundan ziyade dilsel söylemsel eleştirisine yönelen kolu, kamu yönetiminde son dönemde yapılan feminist çalışmaların ağırlıklı boyutunu oluşturmuştur. Bu tezde ise dilsel-söylemsel eleştirinin kesinlikle vazgeçilmez olduğu ancak yeterli olmadığı düşüncesiyle maddeci feminizmin ontolojik sorgulamayı mümkün kılan kuramsal çerçevesi benimsenmiştir. Kamu yönetimi disiplininin ve neoliberal yansıması olan yeni kamu işletmeciliğinin hakiki eleştirisinin bu kuramsal çerçeveden yapılabileceği ileri sürülmüştür.

Konunun Türkiye özelindeki analizinde kamudaki çalıştırma rejiminin yeni biçiminde “iki karşı kuvvet diyalektiği”nin işlediği, çelişkili bir dönüşüm gerçekleştiği de vurgulanmaya çalışılmıştır. Hiyerarşinin tabanında metalaşmayla paralel olarak güvencesizleşme ve standartlaşma söz konusu olurken üst düzey bürokraside de cinsiyetçiliği derinleştiren uygulamalarla çekirdek bir kadro oluşturulmaktadır. Bunu gerekli kılan tabiiyet/boyunduruk koşulları, geleneksel kamu yönetiminde elimine edilmeye çalışılan bir aşırı politizasyon süreciyle,

kayırmacı, ayrımcı ve cinsiyetçi uygulamaları da beraberinde getirmiştir. Buna giden süreç 80’li yıllardan sonra devletin sermaye lehine stratejik seçiciliğinin el verdiği kamu işletmeciliği yaklaşımıyla başlamıştır. Kamu işletmeciliğinin uzun vadeli hedefini oluşturan temel öğeler, özelleştirme ve kamudaki istihdamın niceliksel olarak eritilmesi olmuştur. Bu hedefler, kamudaki istihdamı politik kaygılarla artırmaya yönelik kısa vadeli uygulamalar dışında dönemin asıl belirleyicisi olmuştur. 2000’li yıllar ise kamudaki bu palyatif dönüşümlerin yetersizliği üzerine köklü bir dönüşüm stratejisine yönelmesine sahne olmuştur. Kamusal müştereklerin kamu özel ortaklıklarına açılması ve kamudaki emek sürecinde niteliksel dönüşüm tartışmalarının başladığı bu yıllar, 2010’lu yıllardan sonraki otoriter ve ona göbekten bağlı olduğu düşünülen muhafazakar ajandanın açıklıkla beyan edilerek uygulamaya dökülmesi süreci olmuştur. Buradaki bağ, sermaye lehine stratejik seçiciliğin eğitim, sağlık gibi temel ihtiyaçları bireylerin sorumluluğuna iten koşullarının toplumsal yeniden üretimi sürdürülemezlik noktasına getirmesi olmuştur. Birikim rejiminde ve özellikle otoriterliğin ağır bastığı ülkelerde rızanın yerini zora bırakan söylem “daimi savaş hali” üzerinden hegemonikleştirilmiş, böylece giderek zorlaşan koşulları, sosyal politikada hak temelli anlayışın yerini alan yardımseverlik, gönüllülük gibi söylemler üzerinden cemaat tipi örgütlenmeler ve kadının yeniden üretim emeği ile soğurmak üzere geleneksel iş bölümünü doğal addeden muhafazakar politikanın da önü açılmıştır. Bu bağlamda, yapısı, kuramı ve ilişkileriyle kadınları dışlama temeline dayanan liberal devlet aygıtının ve içsel örgütlenmesinin eril niteliğini biçimsel eşitlik gerekçesiyle kadınları da kapsayarak örtük olarak sahiplendiği dışlama mekanizması lüzumsuz hale gelmiş, bu dışlamayı alenileştiren cinsiyet rejimleri berraklaşmıştır. Türkiye özelinde de yansımaları bulan bu tespitleri istihdama dair analizlerden olduğu kadar mevcut yasal kurumsal kazanımları dahi tırpanlanma hamlelerinden de somutlaştırmak mümkündür.

Tezdeki tartışmaları sonuca bağlamak ve çıkarsamaları netleştirmek gerekirse yeni kamu işletmeciliğinin eşitsizliği ve cinsiyetçiliği derinleştirdiğine dair eleştirel perspektif şu noktaları açığa çıkarmıştır. Kamu yönetimi disiplini kuramı -hakim perspektifi şekillendirme kapasitesi sınırlı sayıdaki örnekler tenzih edilerek- ve uygulamaları ataerkil perspektifle maluldür. Devletin sermaye lehine stratejik seçiciliği aynı zamanda cinsiyet seçicidir. Bu seçicilik, kapitalizme dışsal ve olumsal

değil sınıf ve ırk ile birlikte içsel ve zorunlu ontolojik bir öge olarak değerlendirilmektedir. Neoliberal post fordist birikim, yeniden üretim sorumluluğunu sermaye ve devlete değil risk, girişimcilik, beşeri sermaye gibi kavramlar üzerinden bireylere ve ailelere havale etmektedir. Aile denildiğinde ise, cinsiyete dayalı iş bölümü nedeniyle yaşamsal döngüyü çekip çevirmekle sorumlu tutulan kadınların kastedildiği, devletin sermaye lehine geri çekildiği her yeniden üretim faaliyetinin cinsiyetçi rejimi derinleştirildiği hatırlanmalıdır. Bu retoriğin bireylerce benimsenmesinde biyopolitikanın da ötesine geçen bir psikopolitika yordamıyla gerçekleştirilen özneleştirme politikaları etkilidir. Bu öznellik tipinin emek süreçlerindeki sonuçları ise subsumption kavramı üzerinden okunabilmektedir. Subsumption kavramının yardımıyla kamu emek sürecindeki fordist üretimle uyumlu çalışma ilişkilerinin post fordist neoliberal biçime dönüşümünü analiz etmek mümkün hale gelmektedir. Bu noktada kamu personel rejiminin tarihsel seyrinin toplumsal cinsiyete dair analizi ve toplumsal cinsiyet eşitliğini anaakımlaştırma retoriğinin, iş/aile hayatını uyumlulaştırma politikasının eleştirisini “kapsayarak dışlama” kavramıyla gerçekleştirmek mümkündür. Türkiye ve özellikle “şok doktrin” bağlamında yeni kamu işletmeciliğine geçen bazı ülkeler özelinde ise “kapsayarak dışlama” mekanizması kapalı bir ajanda olmaktan çıkıp giderek ayyuka çıkan muhafazakar politik ufuk(suzluk) nedeniyle liberal toplumsal cinsiyet eşitliği retoriğinin de gerisine düşmüş ve geleneksel cinsiyet rejimlerinin tahkimine yönelen açık bir dışlama mekanizması biçimini almıştır. YKi tutarlı bir paradigma değil, yukarıda işaret edilen tüm kavramlar birlikte düşünüldüğünde anlamlandırılabilir her mevsime uygun, çok kullanışlı reformlar topluluğudur. Belirleyici özelliği sermayeyi gözetten neoliberal uygulamalar olmakla birlikte süreç içerisinde kah katılımcı liberal bir retoriğe kah otoriter çalıştırma rejimine bürünme potansiyeline sahip eklektik ve elastik bir kuramsal çepere sahiptir. Hem ilk aşamadaki demokratik retorikle hem de son dönemdeki otoriter rüzgarla hemhal olabilmesi, toplumsal cinsiyet eşitliğine dair vurguyla muhafazakar perspektifi bir arada yürütebilmesi de buradan kaynaklanmaktadır. Tüm dünyada aileyi ve kadının yeniden üretim emeğini öne çıkaran yaklaşım ile bireyci neoliberal perspektifin yani neoliberalizm ile muhafazakarlığın birlikteliği kuramsal bir çelişkiyi, doldurulması gereken bir boşluğu değil, kapitalizmin ücretsiz yeniden üretim emeğine olan ontolojik

gereksinimini işaret etmektedir. Bu gereksinimin ne kadarının hangi boyutta sermaye devlet ve toplum arasında paylaştırılacağı ise sınıf mücadelesi ve sermaye birikim rejiminin niteliği ve ulus devletlerin öznel koşulları uyarınca belirlenmektedir. Toplumsal yeniden üretimin kontrolünden değil ama maliyetinden çekilen fakat bu nedenle de “kendi kuyruğunu yiyerek” otoriter temayüle zorunlu kalan devlet aygıtındaki istihdam biçiminin en önemli sonucu; kadınları yeniden eve çağırarak görünmez kılmaya yönelik politik ajandayı “sümen altından” çıkararak geleneksel ilişkileri derinleştirmek olmuştur. Dolayısıyla, tüm bunlarla bağlantılı olan YKi reformlarının feminist eleştirisi de ancak yoğunluklu olarak sermaye ve devlet tarafından güdümlenen hakim perspektifin objektifinin dışından bakabilen kapsayıcı feminist bir perspektifle mümkün olabilecektir. Dünya çapındaki eğilime paralel olarak Türkiye özneline de karşılığını bulan bu ilk dönem liberal retorik ile son dönemin otoriter yönelimi siyasal islamın da etkisiyle toplumsal cinsiyet eşitsizliğine dair var olan uçurumu derinleştirmektedir. Bu bağlamda yeni kamu işletmeciliği halihazırdaki ataerkil ve eşitliksiz toplumsal formasyonun hem nedeni hem sonucu olup, onu daha da derinleştiren cinsiyet seçici uygulamalar bütünüdür.

KAYNAKÇA

- Acar Savran, Gülnur: Özel/Kamusal, Yerel/Evrensel: İkilikleri Aşan Bir Feminizme Doğru, **Praksis**, 8, s. 254-305.
- Acker, Joan: "Inequality Regimes; Gender, Class, and Race in Organizations", **Gender & Society**, Vol:20 No:4, August 2006, pp. 441-464.
- Acker, Joan: "Hierarchies, Jobs, Bodies: A Theory of Gendered Organizations", **Gender and Society**, Vol:IV, No:2, 1990, pp. 139-158.
- Acuner, Selma: "Türkiye’de Kadın-Erkek Eşitliği ve Resmi Kurumsallaşma Süreci", Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, 1999.
- Akalın, Uğur Selçuk: "Neoliberal İktisadın Gelişimi Üzerine Kısa Bir Not", **Neoliberal İktisadın Marksist Eleştirisi**, ed. Gülsüm Akalın, Uğur Selçuk Akalın, İstanbul, Kalkedon, 2009, s. 9-22.
- Akbulut, Örsan Ö.: "Türkiye’de Kamu Yönetimi İncelemesini Tanımlayıcı Bir Kavram Önerisi: Ölçücülük-İdeametric", **Amme İdaresi Dergisi**, C:39, Sayı:4, Aralık 2006, s. 159-193.
- Akbulut, Örsan Ö.: **Siyaset-Yönetim İlişkisi: Kuramsal ve Eleştirel Bir Yaklaşım**, Ankara, TODAİE, 2005.
- Akbulut, Örsan Ö.: "Kamu Yönetiminde İşletmecilik Sorunu", **Mülkiye**, C:XXXI, Sayı: 254, 2007, s. 73-86.
- Akbulut, Örsan: **Küreselleşme, Ulus Devlet ve Kamu Yönetimi**, Ankara, TODAİE, Şubat 2007.
- Akdoğan, A. Argun, Hasan Engin Şener: "Bu Sayıda", **Memleket, Siyaset, Yönetim (MSY)**, C:XII, Sayı 27, Haziran 2017, s. V-VI.
- Akdoğan, A. Argun: "Habermas'ın Sistem Kuramı Eleştirisi Çerçevesinde Yeni Kamu İşletmeciliği ve Müzakereci Demokrasi", **Amme İdaresi Dergisi**, C:XL, Sayı:4, Aralık 2007, s. 21-44.
- Akduran, Özgün: **Hane Devlet Piyasa: Kadın Emegi ve Sosyal Politikalar Bağlamında Cinsiyetlendirilmiş Bütçe**, İstanbul, SAV, 2012.
- Al, Hamza: "Kamu Kesiminde Yeni Denetim Yaklaşımları: Süreç Odaklı Denetimden Sonuç Odaklı Denetime Geçiş", **Amme İdaresi Dergisi**, C:XL, Sayı:4, Aralık 2007, s. 45-61.
- Alada, Adalet B.: "Yerel Yönetim Anlayışındaki Değişimler ve Türkiye’deki Yansımaları", **Devlet ve Sermayenin Yeni Biçimleri**, Der.

- Ramazan Günlü, Ankara, Dipnot, 2008, s. 269-302.
- Albayrak, Süha Oğuz: **Kariyer Uzmanlık Sistemi**, Ankara, TODAİE, 2016.
- Albayrak, Süha Oğuz: "Kamu Yönetimi Temel Kanunu Sonrası Kamu Personel Rejimi", **Memleket, Siyaset, Yönetim (MSY)**, C:XII, Sayı 27, Haziran 2017, s. 1-18.
- Althusser, Louis: **Yeniden-Üretim Üzerine**, Çev. A. Işık Ergüden, İstanbul, İthaki, 2005.
- Argın, Şükrü: "İki Perdelik Küresel "Gölge Oyunu": Hacivat ile Karagöz, **Ekpress Dergi**, Aralık 2018-Şubat 2019, s. 48-55.
- Arslan, Onur Ender: **Devlet Bürokrasi ve Kamu Personel Rejimi**, 2.bs, Ankara, İmge, 2012.
- Ashcraft, Karen Lee: "Organized Dissonance: Feminist Bureaucracy as Hybrid Form", **The Academy of Management Journal**, Vol:XLIV, No.6, 2001, pp. 1301-1322.
- Ataay, Faruk: "Neoliberalizm, Düzenleyici Devlet ve Yönetişim", **Quo Vadis: Kamu Yönetimi**, der. Veysel Erat, Cengiz Ekiz, İbrahim Arap, Ankara, Nika, 2018, s. 275-293.
- Atasü Topçuoğlu, Reyhan: "Feminizmin Refah Devleti ve Sosyal Politika Alanına Eleştiri ve Katkıları", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt:49, Sayı:4, Aralık 2016, s. 37-64.
- Atasü Topçuoğlu, Reyhan: "Nuray'ın ardından", **Nuray Ergüneş İçin Yazılar: Finansallaşma, Kadın Emegi ve Devlet**, Ed. Elif Karaçimen vd., İstanbul, SAV, 2019, s. 53-59.
- Aydın, Derya Güler: "Kapitalist Sistemde Bireyin Sorgulanması: Yabancılaşma ve Demir Kafes", **Amme İdaresi Dergisi**, 43/2, Haziran 2010, s. 17-32.
- Aydın, Mehmet Devrim, Sultan Aksoy: "Kamu Kesiminde Stratejik Planlama ve Çalışanlara Yansımaları: Hacettepe Üniversitesi Örneği", **H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:25, Sayı:1, 2007, s. 293-322.
- Aydın, Mehmet: "Kapitalizmde Bilginin İşlevi ve e-devlet uygulamaları", **Katkı Dergisi**, Sayı:4 (Teknoloji), Sav, Nisan 2017, s. 22-25.
- Aydın, Recep, Levent Demirelli: "Türk Siyasal Hayatındaki Tarihsel Kırılmaların Bürokrasi Yazınına Yansıması", **Quo Vadis: Kamu Yönetimi**, Der. Veysel Erat, Cengiz Ekiz, İbrahim Arap, Ankara, Nika, 2018, s. 103-133.
- Aykaç Yanardağ, Aslıhan: "Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: Ana Akım Yaklaşımlar, Alternatif Açılımlar", **Strata: İlişkisel Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:0, Şubat, 2019, s.7-20.

- Bakır, Hasan: “Esneklik ve Emek: Emeğin Metalaşması ve Meta-Dışlaştırılması Bağlamında Bir Değerlendirme”, **A.Ü. SBF Dergisi**, C:LXXIII, No:2, 2018, s. 343-366.
- Bakker, Isabella, Stephen Gill: “Rethinking power, production, and social reproduction: Toward Variegated Social Reproduction”, Vol:XLIII, issue:4, **Capital & Class**, 2019, pp. 503-523.
- Balcı, Asım: “Bürokrasi-Demokrasi İlişkisi ve Hesap Verebilirlik Yaklaşımı”, **H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C:XXIII, Sayı 1, 2005, s. 313-338.
- Barker, Drucilla K., Edith Kuiper: “Gender, Class and Location in the Global Economy”, **The Sage Handbook of Feminist Theory**, Ed. Mary Evans vd., Sage, 2014, pp. 500-513.
- Barry, Jim, John Chandler, Elisabeth Berg: “Women’s, Movement and New Public Management: Higher Education in Sweden and England”, **Public Administration**, Vol:LXXXV, No:1, 2007, pp. 103-122.
- Barzelay, Michael: “Origins of the New Public Management”, **New Public Management**, Ed. Kate McLaughlin vd., Routledge, 2002, pp. 15-33.
- Başterzi, Ayşe Devrim: “Çalışma Yaşamında Eril Şiddet”, **Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi**, C:XV, Sayı:56, 2015, s. 44-48.
- Bates, Richard: "Introduction", **Liberalism, Marxism and the Struggle for the State: Prolegomena to the Study of Public Administration**, Administrative Context of Schooling, Deakin University, Victoria 3217, pp. 3-36.
- Bayırbağ, Mustafa Kemal, Asuman Göksel: “Kamu Yönetimi”, **Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinlerarası İlişkiler**, Haz. Gökhan Atılğan, E. Atilla Aytekin, 3.bs, Yordam, 2013, s. 153-169.
- Bayrak, Burcu M.: “Yönetim Bilimi’nde Yöntem Sorunu ve Kimlik Krizi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Quo Vadis: Kamu Yönetimi**, Der. Veysel Erat, Cengiz Ekiz, İbrahim Arap, Ankara, Nika, 2018, s. 191-219.
- Bayramoğlu Özügürlü, Sonay: “Bağımsız Düzenleyici ve Denetleyici Kurumlar: Sermayenin Tekelleşmesi”, **Kamu Yönetimi: Yapı İşleyiş Reform**, Ed. Barış Övgün, Ankara, A.Ü. S.B.F. Yayın No: 598 Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın No:5, 2009, s. 93-115.
- Bayramoğlu, Sonay: “1929: Yönetimde Merkezîyetçiliğin İnşası, Açıklamalı Yönetim Zamanizini 1929-1939, Ed. Birgül A. Güler, **AÜ SBF KAYAUM**, Ankara, 2007, s. 21-106.
- Bedirhanoğlu, Pınar: “Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi ve Türkiye’de Ekonomi Yönetiminin Dönüşümü: Neoliberalizmin Sonu mu?”, **Nuray Ergüneş İçin Yazılar: Finansallaşma**,

- Kadın Emeği ve Devlet**, Ed. Elif Karaçimen vd., İstanbul, SAV, 2019, s. 211-232.
- Bedirhanoglu, Pınar: “Finansallaşma, Yeni Sınıfsal Çelişkiler ve Devletin Dönüşümü”, **Çalışma ve Toplum**, 2019, s. 371-387.
- Berardi, Franco "Bifo": **Ruh İşbaşında: Yabancılaşmadan Otonomiye**, Çev. Fırat Genç, İstanbul, Metis, 2012.
- Bhattacharya, Tithi: “How Not to Skip Class: Social Reproduction of Labor and the Global Working Class”, **Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentering Oppression**, Ed. Tithi Bhattacharya, 2017, pp. 68-93.
- Bhattacharya, Tithi: “Introduction: Mapping Social Reproduction Theory”, **Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentering Oppression**, Ed. Tithi Bhattacharya, Pluto, London, 2017, pp. 1-20.
- Bindel, Julie: “Why Andrea Dworkin is the radical, visionary feminist we need in our terrible times”, The Guardian, 16.04.2019, <https://medyascope.tv/2019/04/18/yasadigimiz-korkunc-zamanlarda-ihtiyacimiz-olan-radikal-ve-vizyoner-bir-feminist-andrea-dworkin/>.
- Bolgün, Cemre: “Toplumsal Ayrışmalar, İktidar İlişkileri ve Ötekileştirme Süreçleri Üzerine Bir Tartışma” **Sosyal Politikanın Cinsiyet Halleri: Toplumsal Cinsiyet ve Sosyal Hizmet**, Der. Derya Şişman Kaylı, Fatih Şahin, Ankara, Nika, 2016, s. 209-224.
- Bond, Patrick: “Çalkantılı, Eşitsiz ve Birleşik Kapitalizm”, **Siyasi İktisat ve Küresel Kapitalizm: 21. Yüzyıl, Bugün ve Yarın**, Der. Robert Albritton, Bob Jessop, Richard Westra, ed. Cemil Boyraz, çev. Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 141-175.
- Bonefeld, Werner, Olgü Karan: “İlksel Birikimin Sürekliliği: Meta Fetişizmi ve Toplumsal Kuruluş”, **Açık Marksizm: Geleneklere Karşı**, Der. Werner Bonefeld, Richard Gunn vd., Çev. Şükrü Alpagut, İstanbul, Otonom, 2017, s. 279-295.
- Bookchin, Murray: **Özgürlüğün Ekolojisi: Hiyerarşinin Ortaya Çıkışı ve Çözülüşü**, Çev. Mustafa Kemal Coşkun, 2. Bs, İstanbul, Sümer yay., 2015.
- Box, Richard C.: “Marcuse Was Right: One Dimensional Society in the Twenty-First Century”, **Administrative Theory & Praxis**, Vol:XXXIII, No:2, June 2011, pp. 169-191.
- Boyraz, Cemil: “Krizden Sonra? Küresel Kriz Sonrası Siyasi-İktisada Genel Bir Bakış”, **Siyasi İktisat ve Küresel Kapitalizm: 21. Yüzyıl, Bugün ve Yarın**, Der. Robert Albritton, Bob

- Jessop, Richard Westra, Ed. Cemil Boyraz, Çev. Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018, s. xiiiv-xxv.
- Braverman, Harry: **Emek ve Tekelci Sermaye: Yirminci Yüzyılda Çalışmanın Değersizleştirilmesi**, Çev. Çiğdem Çıdamlı, İstanbul, Kalkedon, 2008.
- Brown, Heather A.: **Marx'ta Toplumsal Cinsiyet ve Aile**, Çev. Gamze Rastgeldi, Ankara, Dipnot, 2015.
- Brown, Richard Harvey: "Bureaucracy as Praxis: Toward a Political Phenomenology of Formal Organizations", **Administrative Science Quarterly**, Vol:XXIII, September 1978, pp. 365-382.
- Brown, Wendy: **Halkın Çözölüşü: Neoliberalizmin Sinsi Devrimi**, Çev. Barış Engin Aksoy, İstanbul, Metis, 2018.
- Bryson, Valeria: **Feminist Politika Teorisi**, Çev. Aylin Gülaşık, Ankara, Phoenix, 2019.
- Bryson, Valerie, Timothy Heppell: "Conservatism and Feminism: The Case of British Conservative Party", **Journal of Political İdeologies**, 15 (1), February 2010, pp. 31-50.
- Buck-Morss, Susan: **Hegel Haiti ve Evrensel Tarih**, çev. Erkal Ünal, İstanbul, Metis, 2012.
- Burcu Bayrak, M.: "Yönetim Bilimi'nde Yöntem Sorunu ve Kimlik Krizi Üzerine Bir Değerlendirme", **Quo Vadis: Kamu Yönetimi**, der. Veysel Erat-Cengiz Ekiz-İbrahim Arap, Nika, 2018, s. 191-219.
- Burnier, Delysa: "Other Voices/Other Rooms: Towards A Care-Centered Public Administration", **Administrative Theory & Praxis**, Vol:XXV, No:4, 2003, pp. 529-544.
- Burnier, Delysa: "Finding A Voice: Gender and Subjectivity in Public Administration Research and Writing", **Administrative Theory & Praxis**, Vol:XXV, No:1, 2003, pp. 37-60.
- Butler, Judith: **Cinsiyet Belası**, çev. Başak Ertür, İstanbul, Metis, 2014.
- Butler, Judith: **İktidarın Psişik Yaşamı: Tabiyet Üzerine Teoriler**, Çev. Fatma Tütüncü, Ayrıntı, 2005.
- Callinicos, Alex, Chris Harman: **Değişen İşçi Sınıfı: Günümüzde Sınıf Yapısı Üzerine Denemeler**, Çev. Osman Akınhay, İstanbul, Z yayınları, 1994.
- Cattaneo, Nathalie, Helena Hırata: "Esneklik", **Eleştirel Feminizm Sözlüğü**, Haz. Helena Hırata, Françoise Laborie vd., Çev. Gülnur Acar-Savran, Ankara, Dipnot, 2015, s. 125-129.
- Cebeci, Ayşe: "2000'li Yıllarda Türkiye'deki Kamu Yönetimi Değişimini Çözölemek", **Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi**,

- C:XXXV, Sayı:II, 2013, s. 175-206.
- Çelik, Fatma Eda: “Yönetim Bilimlerinde İki Kültür”, **Quo Vadis: Kamu Yönetimi**, Der. Veysel Erat, Cengiz Ekiz, İbrahim Arap, Ankara, Nika, 2018, s. 221-245.
- Çetinel, Emine, Sevdije Ersoy Yılmaz: “Feminist Teori: Yönetim ve Organizasyon Alanına Eleştirel Bir Yaklaşım”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:6, Sayı 2, 2016, s. 119-148.
- Çiner, Can Umut, Burcu Olgun: “Neo-Weberyen Devlet: Yeni Kamu İşletmeciliği Reformları için Yeni Bir Tartışma”, **Kamu Yönetiminde Paradigma Arayışları: Yeni Kamu İşletmeciliği ve Ötesi**, Ed. Özer Köseoğlu, Mehmet Zahid Sobacı, Dora, 2015, s. 205-230.
- Çitçi, Oya: “1979’dan 2010’a Neoliberal Dönemde Kadın Memurlar”, **Birkaç Arpa Boyu: 21. Yüzyıla Girerken Feminist Çalışmalar**, Der. Serpil Sancar, 1. Cilt, İstanbul, Koç Üniv. Yay., 2011, s. 415-457.
- Çitçi, Oya: “Kamu Yönetiminde Değişme ve Kadın Memurlar”, **Kamu Yönetiminde Değişim ve Güncel Sorunlar**, Ed. Prof. Dr. Eyyup Günay İşbir, TODAİE, 2013.
- Çitçi, Oya: **Kadın Sorunu ve Türkiye’de Kamu Görevlisi Kadınlar**, TODAİE yayınları No:200, Ankara, 1982.
- Cleaver, Harry: “Marksist Kuramda Sınıf Perspektifinin Terse Çevrilmesi: Değerlenmeden Kendini Değerli Kılmaya”, **Açık Marksizm: Geleneklere Karşı**, Der. Werner Bonefeld, Richard Gunn vd., Çev. Şükrü Alpagut, İstanbul, Otonom, 2017, s. 167-208.
- Cockburn, Cynthia: “Bakış Açısı Kuramı”, **Marksizm ve Feminizm**, Haz. Shahrzad Mojab, çev. Funda Hülagü, Yordam, Mayıs 2018, s. 415-434.
- Cohen vd., Allan R.: A Tale Of O: On Being Different, ed. Barry A. Stein, (çevrimiçi) https://www.trainingabc.com/product_files/P/A_Tale_Of_O_LG.pdf, son erişim: 05.01.2020.
- Coiden, Gerald. E.: “A Parabolic Theory of Bureaucracy or Max Weber through the Looking Glass”, **Bureaucracy and Administration**, Ed. Ali Farazmand, New York, CRS Press, 2009, pp. 111-127.
- Çolak, Mustafa, Hayat Ebru Erdost: “Örgütsel Adalet: Literatür İncelemesi ve Gelecek Çalışmalar İçin Bazı Öneriler”, **H.Ü., İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt:22, Sayı 2, 2004, s. 51-84.
- Colley, Helen: “Emek Gücü”, **Marksizm ve Feminizm**, Haz. Shahrzad

- Mojab, çev. Funda Hülügü, Yordam, Mayıs 2018, s. 278-300.
- Cornwall, Andrea, Jasmine Gieon, Kalpana Wilson: "Introduction: Reclaiming Feminism; Gender and Neoliberalism", **IDS Bulletin**, Volume 39, Number 6, December 2008, pp. 1-9.
- Coşkun, Selim, Hakan Dulkadiroğlu, Nevzat Fırat Kunduracı: "Kamu Sektöründe Bireysel Performansa Göre Ücret Uygulamaları: Başarısızlığın Yaygınlaşması", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C:LXXI, No:2, 2016, s. 627-651.
- Coşkun, Selim: "Kamu Hizmetleri Motivasyonu Kuramı: Bir Literatür Değerlendirmesi", **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C:XI, Yıl 11, Sayı:1, 2015, s. 61-74.
- Cutler, Tony: "Making a 'Success' Out of 'Failure': Darker Reflections on Private and Public Management", **Questioning the New Public Management**, Ed. Mike Dent, John Chandler, Jim Barry, Ashgate, 2004, pp. 207-224.
- Dardot, Pierre, Christian Laval: **Dünyanın Yeni Aklı: Neoliberal Toplum Üzerine Deneme**, Çev. Işık Ergüden, İstanbul Bilgi Üniv. Yay., 2012.
- Das, Raju J.: "Reconceptualizing Capitalism: Forms of Subsumption of Labor, Class Struggle, and Uneven Development", **Review of Radical Political Economics**, 44 (2), 2012, pp. 178-200.
- Davies, Jonathan S.: "The Limits of post-traditional public Administration: towards a Gramscian Perspective", **Critical Policy Studies**, 5:1, 2011, 47-62.
- Denhardt, Robert B., Jan Perkins: "Women in Public Administration: The Coming Death of Administrative Man", **Public Administration Review**, Vol:XXXIV, No:4, July/August 1976, pp. 347-389.
- Dent, Mike, Jim Barry: "New Public Management and the Professions in the UK: reconfiguring Control?", **Questioning the New Public Management**, Ed. Mike Dent, John Chandler, Jim Barry, Ashgate, 2004, pp. 7-20.
- Dent, Mike, John Chandler, Jim Barry: "Introduction", **Questioning the New Public Management**, Ed. Mike Dent, John Chandler, Jim Barry, Ashgate, 2004, pp. 1-5.
- Dunn, William N., David Y. Miller: "A Critique of the New Public Management and the Neo-Weberian State: Advancing a Critical Theory of Administrative Reform" **Public Organization Rev**, 7, 2007, pp. 345-358.
- Durmaz, Mehmet Nuri: "Bir Siyasal Program Olarak Yönetişimi Anlamak", **Yayımlanmamış yüksek lisans tezi**, Yıldız Teknik Üniversitesi, SBE, 2008.

- Düzkan, Ayşe: “Bu erkeklikle ne yapacağız?”, (çevrimiçi) <https://artigercek.com/yazarlar/ayse-duzkan/bu-erkeklikle-ne-yapacagiz> .
- Düzkan, Ayşe: “Keşke İngilizce yazılaydı”, **Virgül**, Mart 2005.
- Eagan, Jennifer L.: “Denaturing Fixed Identities: A Project For Feminist Public Administration Practice”, **Administrative Theory & Praxis**, Vol:XXVII, No:2, 2005, pp. 407-412.
- Eagan, Jennifer L.: “Foreclosure and Dispossession: The Case for A Feminist Critical Theory for Public Administration”, **International Journal of Organization Theory And Behavior**, 17 (1), Spring 2014, pp. 37-64.
- Eagleton, Terry: **Post-modernizmin Yanılsamaları**, Çev. Mehmet Küçük, 3. bs. İstanbul, Ayrıntı, 2015.
- Ebert, Teresa L.: “Son Söz: Sınıfın Aynasında Toplumsal Cinsiyet”, **Marksizm ve Feminizm**, Haz. Shahrzad Mojab, çev. Funda Hülal, İstanbul, Yordam, Mayıs 2018, s. 435-461.
- Ekiz, Cengiz: “Yönetim Düşüncesi Tarihi İçin Bir Öneri”, **Quo Vadis: Kamu Yönetimi**, Der. Veysel Erat, Cengiz Ekiz, İbrahim Arap, Ankara, Nika, 2018, s. 27-44.
- Ercan, Fuat: “Sağlık Hizmetleri Dönüşürken: Devlet Sermaye Arası İç Bağlantılar” Ankara, **SES Yayınları**, Kasım 2018, s. 14-50.
- Erdoğan, Seyhan: “Yeni Liberal Küreselleşme Sürecinde Esnek Kamu Personel Rejimi”, **Toplum ve Hekim**, Ocak-Şubat 2005, C:XX, Sayı:1, 2005, s. 53-64.
- Eren, Veysel: “Personel Rejiminde Bürokratik Modelden İşletmeci Anlayışa Geçiş”, **SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 2006, s. 131-153.
- Eren, Veysel: “Kamu Yönetiminde Rekabet, Rekabetin Kurumsallaştırılması ve Rekabet Mekanizmaları”, **A.Ü. SBF Dergisi**, 58-4, 2003, s. 83-105.
- Eren, Veysel: “Kamu Performans Yönetiminde Ölçüt Sorunu: İdari Faaliyetlerde Başarı Ölçütleri”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt XLII, Sayı 2, 2009, s. 1-21.
- Eren, Veysel: “Personel Rejiminde Bürokratik Modelden İşletmeci Anlayışa Geçiş”, **SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, 2006.
- Ergun, Turgay: **Kamu Yönetimi: Kuram/Siyasa/Uygulama**, Ankara, TODAİE, 2. bs., 2015.
- Ergüneş, Nuray: “Kadın İstihdamı, Evet ama Nasıl?”, **Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi**, Sayı:56, 2015, s.30-36.

- Ergüneş, Nuray: “Kadınlara Yönelik Kredi Biçimleri ve Kadın Emeğinin Enformelleşmesi”, der. Saniye Dedeoğlu, Melda Yaman Öztürk, **Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emeği: Türkiye Örneği**, SAV Yay, 2010, s.183-213.
- Ergüneş, Nuray: “Marksizm ve Kadın”, **Manifesto’nun 160. Yılında Marksizmin Güncelliği**, Der. Yüksel Akkaya, İrfan Kaygusuz, 2008, Ankara, s. 106-135.
- Erturgut, Ramazan, Serhat Soyşekerçi: “Bilimsel Yönetim Yaklaşımına Psikanalitik Bakış: Bir Taylor Okuması”, **Amme İdaresi Dergisi**, C:XLIII, Sayı:2, Haziran 2010, s. 1-16.
- Erzene Bürgin, Defne: "Türkiye'de Kadınların İstihdamdaki Payları Neden Düşüyor? AB Ülkeleri ile Karşılaştırma"
https://www.academia.edu/31301568/Türkiyede_Kadınların_İstihdamdaki_Payları_Neden_Düşüyor_AB_Ülkeleri_ile_Karşılaştırma, Son Erişim Tarihi: 04.12.2019.
- Etiler, Nilay: “Kadın Çalışanların Sağlığına Neden Bakmalı”, **Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi**, Sayı:56, s.2-5.
- Farazmand, Ali: “Bureaucracy and the Administrative System of Ancient World-State Persian Empire: İmplications for Modern Administration”, **Bureaucracy and Administration**, Ed. Ali Farazmand, New York, CRS Press, 2009, pp. 19-51.
- Farazmand, Ali: “Bureaucracy and Democracy: A Theoretical Analysis”, **Public Organization Review**, 10 (3), 2010, pp. 245-258.
- Farazmand, Ali: “Bureaucracy, Administration, and Politics: An İntroduction”, **Bureaucracy and Administration**, Ed. Ali Farazmand, New York, CRS Press, 2009, pp. 1-15.
- Farmer, David John: “Mapping Anti-Administration: Introduction to the Symposium”, **Administrative Theory & Praxis**, Vol:XXIII, No:4, 2001, pp. 475-477.
- Farmer, David John: “Symposium: The Great Refusal” **Administrative Theory & Praxis**, Vol:XXV, No:2, 2003, pp. 175-178.
- Federici, Silvia: "Notes on Gender in Marx's Capital", **Continental Thought & Theory: A Journal of Intellectual Freedom**, Vol:1, Issue:4, 2017, pp. 19-37.
- Federici, Silvia: **Caliban ve Cadı: Kadınlar, Beden ve İlksel Birikim**, Çev. Öznur Karakaş, 3.bs, İstanbul, Otonom, Mart 2017.
- Federici, Silvia: **Sıfır Noktasında Devrim: Ev işi, Yeniden Üretim ve Feminist Mücadele**, Çev. Damlanur Meral vd., İstanbul, Otonom, 2014.
- Fişek, Kurthan: **Das Yönetim: Devlet, İktidar ve Bürokrasinin Marksist Analizi**, Der. Levent Demirelli -Recep Aydın, Notabene,

Ankara, 2016.

- Foucault, Michel: **Biyopolitikanın Doğuşu: College de France Dersleri 1978-1979**, Çev. Aican Tayla, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2015.
- Fournier, Valerie: “The Appeal To 'Professionalism' As A Disciplinary Mechanism”, **The Sociological Review**, Vol:XLVII, No:2, 1999, pp. 280-307.
- Fraser, Nancy: “Crisis of Care? On the Social-Reproductive Contradictions of Contemporary Capitalism”, **Social Reproduction Theory: Remapping Class, Recentring Oppression**, 2017, Ed. Tithi Bhattacharya, pp. 21-33.
- Fraser, Nancy: “Feminizm, Kapitalizm ve Tarihin Oyunu”, **Kültür ve Siyasette Feminist Yaklaşımlar**, Sayı:9, Ekim 2009, s. 58-75.
- Fraser, Nancy: **Fortunes of Feminism: From State-Managed Capitalism to Neoliberal Crisis**, Verso, 2013.
- Freeman, Jo: “The Tyranny of Structurelessness”, **Women's Studies Quarterly**, Vol:XLI, No. 3/4, Fall / Winter 2013, pp .231-246.
- Freire, Paulo: **Ezilenlerin Pedagojisi**, Çev. Dilek Hattatoğlu, 9. Bs., İstanbul, Ayrıntı, 2013.
- Gardiner, Jean: “Bakım Emegi”, **Ücretli-ücretsiz Emek Kıskaçında Kadın, Kadın Emegi Konferansı**, Feminist Politika Özel sayı, 2011, s. 63-77.
- Gaulejac, Vincent de: **İşletme Hastalığına Tutulmuş Toplum**, Çev. Özge Erberk, İstanbul, Ayrıntı, 2013.
- Gay, Paul du: “The Tyranny of the Epochal: Change, Epochalism and Organizational Reform”, **Organization**, Vol:X (4), 2003, pp. 663-684.
- Gay, Paul du: **Bürokrasiye Övgü: Weber, Organizasyon, Etik**, Çev. Engin Yıldırım vd., Değişim, İstanbul, Eylül 2002.
- Geras, Norman: **Marx ve İnsan Doğası: Bir Efsanenin Reddi**, Çev. İsmet Akça, M. Görkem Doğan, İstanbul, Birikim Yayınları, 2002.
- Gezen, Aysun: “Kamuda Kadının Adı Yok mu oluyor?”
<https://www.tesev.org.tr/tr/research/kamuda-kadinin-adi-yok-mu-oluyor/> Son Erişim tarihi: 11.11.2019.
- Gillman, Laura: “Critical Realist and Postpositivist Realist Feminisms: Towards a Feminist Dialectical Realism”, **Journal of Critical Realism**, 15:5, 2016, pp. 458-475.

- Goetz, Anne Marie: “Gender and Administration”, **ids bulletin**, Vol:XXIII, no 4, 1992, pp. 6-17.
- Gökbayrak, Şenay: “İşgücü Piyasaları ve Sosyal Güvenlikte Dönüşüm Ekseninde Kadınların Emeklilik Güvencesi”, **Çalışma ve Toplum**, 2011/2, s. 165-190.
- Gökdeniz, Kutay, Aydemir, Vahap: “Mary Parker Follet: Yönetimde İnsan Unsuru”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C:IX, Sayı: 47, Aralık 2016, s. 847-856.
- Gore, Ellie, Genevieve LeBaron: “Using social reproduction theory to understand unfree labour”, **Capital& Class**, Vol:XVIII, issue:4, 2019, pp. 561-580.
- Göztepe, Özay: “Yeni Dönemin Satırbaşları”, **Güvencesizleştirme: Süreç, Yanılgı, Olanak**, Ed. Özay Göztepe, İstanbul, Notabene, Mayıs 2012, s. 15-60.
- Gruening, G.: “Origin and Theoretical Basis of New Public Management”, **International Public Management Journal**, Vol:IV, No:1, 2001, pp. 1-25.
- Güler, Birgül Ayman: “Yönetim Bilimi ya da Kamu Yönetimi: Yöntembilimsel Özellikler Üzerine”, **Türkiye’de Kamu Yönetimi ve Kamu Politikaları**, Ed. Filiz Kartal, 2. bs, TODAİE, 2015, s. 9-44.
- Güler, Birgül Ayman: **Türkiye’nin Yönetimi: Yapı**, 5. bs, Ankara, İmge, Ocak 2018.
- Güler, Birgül Ayman: “Yeni Yönetim Anlayışı: Dinsel ve Militer Kökenler Üzerine”, <http://80.251.40.59/politics.ankara.edu.tr/bguler/pdf/dinsel.pdf> Son Erişim Tarihi: 11.06.2018.
- Güler, Birgül Ayman: **Kamu Personeli: Sistem ve Yönetim**, 2. Bs., İmge, Ankara, 2013.
- Güler, Zeynep E.: “Muhafazakarlık: Kadim Geleneğin Savunusundan Faydacılığa”, **Modern Siyasal İdeolojiler**, Der. H. Birsen Örs, İstanbul Bilgi Üniv. Yay., 2070, s. 118-146.
- Gülmez, Mesut: “Kamu Yönetiminde Feminizasyon Olayı”, **Amme İdaresi Dergisi**, Sayı 5/3, Eylül 1972, s. 57-65.
- Gültekin Karakaş, Derya, Sertaç Babat, Mehtap Hisarcıklılar: “Türkiye’de Bireysel Emeklilik Sistemi ve sermaye birikim süreci”, **Nuray Ergüneş İçin Yazılar: Finansallaşma, Kadın Emeği ve Devlet**, Ed. Elif Karaçimen vd., İstanbul, SAV, 2019, s. 282-322.
- Gün, Servet: “Neoliberal Muhafazakârlığın İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Yaklaşımı”, **Mülkiye Dergisi**, 40 (3), 2016, s. 35-53.

- Günlü, Ramazan: “Emeğin Sermayeye İltihakı ya da Sosyal Devlet”, **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, No:42, Mart 2010, s. 111-133.
- Günlük Şenesen, Gülay, Yelda Yücel, Ayşegül Yakar Önal ve ark. **Kadınsız Kentler: Toplumsal Cinsiyet Açısından Belediyelerin Politika ve Bütçeleri**, İstanbul Bilgi Univ. Yay., 2017.
- Güven, Ali Barak: “IMF, Dünya Bankası ve Küresel Kriz: Yeni Dengeler, Eski Yönelimler”, **Küresel Kriz ve Yeni Ekonomik Düzen**, Der. ve yay. haz. Fikret Şenses, Ziya Öniş, Caner Bakır, İletişim, 2.bs. 2015.
- Guy, Mary E.: “Three steps Forward, Two Steps Backward: The Status of Women’s Integration into Public Management”, **Public Administration Review**, Vol:LIII, No:4, July / August 1993, pp. 285-297.
- Güzelsarı, Selime: “Kamu Yönetimi Disiplininde Yeni Kamu İşletmeciliği ve Yönetişim Yaklaşımları”, **Kamu Yönetimi: Gelişimi ve Güncel Sorunları**, Ed. Kemal Öktem, Uğur Ömürgönülşen, Ankara, İmaj, 2004, s. 85-137.
- Güzelsarı, Selime: "Kamu Özel Ortaklıkları Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme", **Kamu Yönetimi: Yapı İşleyiş Reform**, Ed. Barış Övgün, A.Ü. S.B.F. Yayın No: 598 Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın No:5, Ankara, 2009, s. 43-78.
- Güzelsarı, Selime: “Neoliberal Otoriterleşme, Devletin Şirketleşmesi ya da Şirket-Devlet: Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi”, **Ayrıntı Dergi**, Ocak/Şubat 2019, Sayı 29, s. 39-50.
- Güzelsarı, Selime: “Üçüncü Kuşak Yapısal Reformlar: Kamu Hizmet Anlayışında Değişim”, **SES Yayınları**, Kasım 2018, Ankara, s. 51-57.
- Hacıoğlu Deniz, Müjgan, Elif Haykır Hobikoğlu: “Cinsiyete Göre Gelişme Endeksi Çerçevesinde Kadın İstihdamının Ekonomik Değerlendirmesi: Türkiye Örneği”, (çevrimiçi) <http://avekon.org/papers/546.pdf> , Son Erişim Tarihi: 11.12.2019.
- Han, Byung-Chul: **Psikopolitika: Neoliberalizm ve Yeni İktidar Teknikleri**, Çev. Haluk Barışcan, İstanbul, Metis, 2019, s. 30-35.
- Harding, Sandra “Bakış Açısı Epistemolojisini Yeniden Düşünmek: Güçlü Nesnellik Nedir?”, **Türkiye’de Feminist Yöntem**, Haz. Emine Erdoğan, Nehir Gündoğdu, Çev. Çağrı Çınaz, Nezihe Başak Ergin, İstanbul, Metis, 2020.
- Hardt, Michael, Antonio Negri: **Çokluk: İmparatorluk Çağında Savaş ve Demokrasi**, Çev. Barış Yıldırım, 2. bs, İstanbul, Ayrıntı, 2011, .
- Hardt, Michael, Antonio **İmparatorluk**, Çev. Abdullah Yılmaz, 5. bs., İstanbul,

- Negri: Ayrıntı, 2003.
- Harley, Bill: "The Myth of Empowerment: Work Organization, Hierarchy and Employee Autonomy in Contemporary Australian Workplaces", **Work, Employment & Society**, Vol:XIII, No:1, pp. 41-66.
- Harney, Stefano: **STATE WORK: Public Administration and Mass Intellectuality**, Duke University Press, Durham and London, 2002.
- Harvey, David: "Yeni" Emperyalizm: Mülksüzleşme Yoluyla Birikim", çev. Evren Mehmet Dinçer, **Praksis** 11, 2004, s. 23-48.
- Harvey, David: **Postmodernliğin Durumu**, Çev. Sungur Savran, 3. Bs, İstanbul, Metis, 2003.
- Harvey, David: "Esneklik: Tehdit mi Yoksa Fırsat mı?", **Toplum ve Bilim**, Sayı: 56-61, Bahar, 1993, s.83-92.
- Hassanpour, Amir: "Ulus ve Ulusçuluk", **Marksizm ve Feminizm**, haz. Shahrzad Mojab, çev. Funda Hülagü, Yordam, Mayıs 2018, s. 301-324.
- Hatipoğlu, İbrahim: "Bütünleşik Kamu Yönetimi: Yeni Kamu İşletmeciliğinin Parçalayıcı Doğasına Yönelik Bir Sorgulama", **Kamu Yönetiminde Paradigma Arayışları: Yeni Kamu İşletmeciliği ve Ötesi**, Ed. Özer Köseoğlu, Mehmet Zahid Sobacı, Bursa, Dora, 2015, s. 153-170.
- Haug, Frigga: "Toplumsal Cinsiyet İlişkileri", **Marksizm ve Feminizm**, Haz. Shahrzad Mojab, Çev. Funda Hülagü, İstanbul, Yordam, Mayıs 2018, s. 49-99.
- Haug, Frigga: "Feminizmdeki Marx", **Marksizm ve Feminizm**, Haz. Shahrzad Mojab, Çev. Funda Hülagü, İstanbul, Yordam, Mayıs 2018, s. 100-130.
- Hirsch, Joachim: **Materyalist Devlet Teorisi: Kapitalist Devletler Sisteminin Dönüşüm Süreçleri**, Ed. Şule Daldal, İstanbul, Alan yay, 2011.
- Hoggart, Lesley: "Neoliberalizm, Yeni Sağ ve Cinsel Siyaset", **Neoliberalizm: Muhalif bir Seçki**, Haz. Alfredo Saad-Filho ve Deborah Johnston, Çev. Şeyda Başlı ve Tuncel Öncel, 2. bs., İstanbul, Yordam, 2007, s. 248-258.
- Holloway, John: "Ret Çılgılığından Güç Çılgılığına: İşin Merkeziliği", **Açık Marksizm: Geleneklere Karşı**, Der. Werner Bonefeld, Richard Gunn vd., Çev. Şükrü Alpagut, İstanbul, Otonom, 2017, s. 35-67.
- Holmstorm, Nancy: "Kadınların Doğasının Marksist Teorisi" **Sosyalist Feminist Proje: Teori ve Politikanın Günümüz**

- Okuması**, Ed. Nancy Holmstorm, Çev. Özge Kelekçi, C:II, İstanbul, Kalkedon, 2012, s. 260-289.
- Holmstorm, Nancy: "Giriş", **Sosyalist Feminist Proje: Teori ve Politikanın Günümüz Okuması**, Ed. Nancy Holmstorm, Çev. Özge Kelekçi, C:I, İstanbul, Kalkedon, 2012.
- Hood, Christopher: "A Public Management for All Seasons?", **Public Administration**, Vol:LXIX, Spring 1991, pp. 3-19.
- Hood, Christopher: "The 'New Public Management In The 1980s: Variations On A Theme", **Governance and the Public Sector**, Ed. Ron Hodges, Edward Elgar Pub., Northampton, ABD, 2005.
- Horiuchi, Catherine: "The Rational Feminist: Enhancing Administrative Theory Through Object Models", **Administrative Theory & Praxis**, Vol:XXVII, No:2, 2005, pp. 377-384.
- Hürtaş, Sibel: Muhafazakarlık, Otorite ve Cinsiyetçilik Üçgeninde Kadın Hakları Mücadelesi, **Liberal Perspektif Analiz**, Sayı:10, 2017, s. 17-31
https://ozgurlukarastirmalari.com/dosyalar/OAD_yQW6YNV.pdf Son Erişim Tarihi: 13.11.2019.
- Hutchinson, Janet R., Hollie S. Mann: "Feminist Praxis: Administering For A Multicultural, Multigendered Public", **Administrative Theory & Praxis**, Vol:XXVI, No:1, 2004, pp.79-95.
- Hutchinson, Janet R.: "Multigendering PA: Anti-Administration, Anti-Blues", **Administrative Theory & Praxis**, Vol:XXIII, No:4, 2001, pp. 589-604.
- Hutchinson, Janet R.: "Gender Anarchy and The Future in Public Administration", **Administrative Theory & Praxis**, Vol:XXVIII, No:3, 2006, pp. 399-417.
- İnsel, Ahmet: **Neoliberalizm: Hegemonyanın Yeni Dili**, 3. Bs, İstanbul, Birikim Yayınları, 2011.
- Işık, Ebru, Serdaroğlu, Ufuk: "Kadın Emeği: Feminist İktisadın Yol Haritası Üzerinden Bir Okuma", **Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi**, C:XV, Sayı:56, 2015, s. 6-14.
- İslam, M. Rafigul, Ali Farazmand: "Perceptions of Civil Servants Toward Privzatization and Development: A New Exploratory Study", **Public Organization Review**, 2008, 8, pp. 37-52.
- Jessop, Bob: "The Gender Selectivities of the State", s.5
<http://www.comp.lancs.ac.uk/sociology/papers/Jessop-Gender-Selectivities.pdf>.
- Jessop, Bob: "Thatcherizm'e Veda mı? Neo-liberalizm ve Yeni Zamanlar", **Hegemonya Post-Fordizm ve Küreselleşme**

- Ekseninde Kapitalist Devlet**, İstanbul, İletişim, 2005.
- Jessop, Bob: **Devlet Teorisi: Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak**, Çev. Ahmet Süreyya Özcan, 2. bs., Ankara, Epos, Kasım 2016.
- Jessop, Bob: **Devlet: dün bugün gelecek**, Çev. Atilla Güney, Ankara, Epos, 2016.
- Jessop, Bob: **Kapitalist Devletin Geleceği**, Çev. Ahmet Öcan, Ankara, Epos, 2009.
- Johnston, Karen: "Women in public policy and public administration?", **Public Money & Management**, Vol:XXXIX, No:3, 2019, pp. 155-165.
- Kaboolian, Linda: "The New Public Management: Challenging the Boundaries of the Management vs. Administration Debate", **Public Administration Review**, Vol:LVIII, No. 3, May-Jun., 1998, pp. 189-193.
- Kaplan, Meliha, Pınar Abdal: "Kadın İşçilerin Sağlığı ve İş Güvenliği Neden Özgün Bir Alandır?", **KESK Kadın Dergisi**, Mart 2019, s. 36-42.
- Karaer, Tacettin: "12 Eylül ve Türk Kamu Yönetiminin Yeniden Düzenlenmesi", **Amme İdaresi Dergisi**, Sayı 20/3, Eylül 1987, s. 29-54.
- Karamessini, Maria: "Introduction-Women's Vulnerability to Recession and Austerity: A Different Crisis, a Different Context", **Women and Austerity: The economic crisis and the future for gender equality**, Ed. Maria Karamessini and Jill Rubery, Routledge, London and New York, 2014, pp. 3-16.
- Karasu, Koray: "Kamu-Özel Ortaklığı: Sözleşme İlişkisinin Genelleşmesi" **Kamu Yönetimi: Yapı İşleyiş Reform**, Ed. Barış Övgün, A.Ü. S.B.F. Yayın No: 598 Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın No:5, Ankara, 2009, s.79-91.
- Kartal, Filiz: "Kadınların Yurttaşlığı ve Feminist Kuram", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt:XLIX, Sayı 3, Eylül 2016, s. 59-87.
- Kaya, Esin, Ayşe Tekin: "Duygusal Emek Kavramı Çerçevesinde Sağlıkta Yeniden Yapılanma", **Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:V, Sayı:8, 2013, s. 110-119.
- Kendir, Hülya: "Neoliberal otoriter devletin "terörist" memuru; OHAL sürecinde yaşanan işten çıkarmalarla birlikte güvencesizleştirme ve suçlulaştırma", **Nuray Ergüneş İçin Yazılar: Finansallaşma, Kadın Emeği ve Devlet**, Ed. Elif Karaçimen vd., SAV yay, 2019, s. 351-384.
- Kirmanoglu, Hülya: **Kamu Ekonomisi Analizi**, 6. bs., İstanbul, Beta, 2017.
- Kirmanoglu, Hülya: "Kamu işletmeciliğinin değişen anlamları", **Nuray Ergüneş**

- İçin Yazılar: Finansallaşma, Kadın Emeği ve Devlet**, Ed. Elif Karaçimen vd., İstanbul, SAV yay., 2019, s. 323-350.
- Klatzer, Elisabeth, Christa Schlager: "Feminist Perspectives on Macroeconomics: Reconfiguration of Power Structures and Erosion of Gender Equality through the New Economic Governance Regime in the European Union", **The Sage Handbook of Feminist Theory**, Ed. Mary Evans vd., Sage, 2014, pp. 483-499.
- Koç, Handan: "Feminizmin Yeni Yüzyılı İçin Geriye Doğru Bir Bakış", **21. Yüzyıl Feminizmine Doğru: Neoliberalizmin Ötesinde Bir Kadın Hareketi İçin Tartışmalar**, Ed. Aynur Özügürlü, Ankara, Notabene, 2013, s. 193-214.
- Koray, Meryem: "Küreselleşen Eşitlik Politikalarına Karşı Küreselleşen Kapitalizm: "Sol-Feminist" Bir Eleştiri", **Birkaç Arpa Boyu: 21. Yüzyıla Girerken Feminist Çalışmalar**, Der. Serpil Sancar, C:1, Koç Üniv. Yay., 2011, s. 311-317.
- Köseoğlu, Özer, Mustafa Lütfi Şen: "Kamu Sektöründe Performans Yönetimi: Politikalar, Uygulamalar ve Sorunlar", **Akademik İncelemeler Dergisi** (Journal of Academic Inquiries) 113 C/Vol: 9, Sayı / Issue: 2, Yıl / Year: 2014, s. 113-136.
- Kotz, David M.: "Kapitalist Olmayan Kurumların Aşınması ve Kapitalizmin Yeniden Üretimi", **Siyasi İktisat ve Küresel Kapitalizm: 21. Yüzyıl, Bugün ve Yarın**, Der. Robert Albritton, Bob Jessop, Richard Westra, Çev. Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 188-189.
- Koven, Steven G., "Bureaucracy, Democracy, and The New Public Management", **Bureaucracy and Administration**, ed. Ali Farazmand, CRS Press, 2009, s. 139-154.
- Kutlu, Denizcan: "Güncel Gelişmeler ve Güvencesizleşme Örüntüleri", **Güvencesizleştirme: Süreç, Yanılgı, Olanak**, Ed. Özay Göztepe, Notabene, Mayıs 2012, s. 61-116.
- Larbi, George A.: The New Public Management Approach and Crisis States, UNRISD Discussion Paper, No. 112, September 1999, s. 12. (çevrimiçi)
[http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/%28httpAuxPages%29/5F280B19C6125F4380256B6600448FDB/\\$file/dp112.pdf](http://www.unrisd.org/80256B3C005BCCF9/%28httpAuxPages%29/5F280B19C6125F4380256B6600448FDB/$file/dp112.pdf).
- Lawton, Alan, Frederique Six: "New Public Management: Lessons from Abroad", **The State of Public Administration**, Ed. Donald C. Menzel, Harvey L. White, M. E. Sharpe, New York, Armonk, 2011, pp. 409-423.
- Lazzarato, Maurizio: "Maddi Olmayan Emek", **Çağdaş Marksist Kuramda Tartışmalar: Yapılar, Sistemler, Süreçler**, Haz. Andrew Pendakis vd., çev. Soner Torlak, Ankara, Dipnot, 2017, s.

- 139-160.
- Leblebici, Doğan Nadi, Ayşegül Kurban, Uğur Sadioğlu: “Türk Yönetim Sisteminde Bağımsız Düzenleyici Kurullar Üzerine Kuramsal Tartışmalar”, **H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C:XXX, Sayı 2, 2012, s. 81-109.
- Lemke, Thomas: **Biyopolitika**, Çev. Utku Özmkas, 3. Bs., İstanbul, İletişim, 2016.
- Lenin, V.I.: **Devlet ve Devrim**, Çev. Mehmet Kaya, İstanbul, Emek yay., 1976.
- Leuenberger, Deniz Z.: “Loves’s Labor Found: Contribution from Feminist Theory to the ‘Labor of Care’ In the Work of Public Administration”, **Administrative Theory & Praxis**, Vol:XXVII, No:2, 2005, pp. 401-406.
- Levine, Helisse: “Echoes of Settlement Women in Public Administration: A Cross-Cultural Perspective”, **Administrative Theory & Praxis**, Vol:XXXI, No:4, 2009, pp. 596-602.
- Liebich, Andre: “On the Origins of a Marxist Theory of Bureaucracy in the Critique of Hegel’s ‘Philosophy of Right’”, **Political Theory**, Vol:X, No:1, Feb. 1982, pp. 77-93.
- Lipietz, Alain: “Uluslararası İşbölümünde Yeni Eğilimler: Birikim Rejimleri ve Düzenleme Tarzları”, **Toplum ve Bilim**, Sayı:56-61, Bahar, 1993, s. 58-82.
- Lloyd, Genevieve: **Erkek Akıl: Batı Felsefesinde ‘Erkek’ ve ‘Kadın’**, Çev. Muttalip Özcan, İstanbul, Ayrıntı, 1996.
- Longarela, İñaki Rodriguez: “Explaining vertical gender segregation: a research agenda”, **Work, employment and Society**, (31) 5, 2017, pp. 861-871.
- Lorey, Isabell: **Kırılganların Yönetimi**, Çev. Nurhayat Köklü, İstanbul, Otonom, 2016.
- Lynn Jr., Laurence E.: “The Myth of the Bureaucratic Paradigm: What Traditional Public Administration Really Stood for”, **Public Administration Review**, Vol:LXI, No:2, Mar.-Apr. 2001, pp. 144-160.
- Lynn, Laurence E.: “A Critical Analysis OF The New Public Management”, **Governance and the Public Sector**, Ed. Ron Hodges, Edward Elgar Pub., Northampton, ABD, 2005, pp. 123-139.
- Madakbaş Güleney, Elif: “Yeni Kamu İşletmeciliği Uygulamalarına Feminist Yaklaşım(lar)”, **Kamu Yönetiminde Paradigma Arayışları: Yeni Kamu İşletmeciliği ve Ötesi**, Ed. Özer Köseoğlu ve Mehmet Zahid Sobacı, Dora, 2015, s. 75-97.

- Mamur Işıkcı, Yasemin: “Yeni Kamu İşletmeciliği Perspektifinden Çocuk Koruma Hizmetlerinin Yeniden Yapılandırılması”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, C:VIII, Sayı:1, İlkbahar 2017, s. 40-64.
- Mandel, Ernest: **İktidar ve Para: Bürokrasinin Marksist Bir Analizi**, Çev. Bülent Tanatar, İstanbul, Yazın,1992.
- Marazzi, Christian: **Sermaye ve Duygular: Çorapların Yeri**, Çev. Münevver Çelik, İstanbul, Otonom, 2017.
- Marcuse, Herbert: **Tek Boyutlu İnsan: İleri Endüstriyel Toplumun İdeolojisi Üzerinde İnceleme**, Çev. Seçkin Çağan, İstanbul, May Yay., Eylül 1968.
- Marcuse, Herbert: “Marxism and Feminism”, **Women Studies**, Vol:II, 1974, pp. 279-288.
- Martin, Joanne, Kathleen Knopoff, Christine Beckman, “An Alternative to Bureaucratic Impersonality and Emotional Labor: Bonded Emotionality at The Body Shop”, **Administrative Science Quarterly**, Vol:XLIII, Issue 2, 1998, pp. 429-469.
- Marx, Karl: **Hegel’in Hukuk Felsefesinin Eleştirisi**, çev. Kenan Somer, 3. bs, Ankara, Sol, 2016.
- Marx, Karl: **Kapital Cilt I**, Çev. Mehmet Selik, Nail Satlıgan, İstanbul, Yordam, Nisan 2011.
- Marx, Karl: **Grundrisse: Ekonomi Politğin Eleştirisi İçin Ön Çalışma**, Çev. Sevan Nişanyan, Birikim, 2008.
- Matthaei, Julie, Brandt, Barbara: “Dönüşüm Anı”, **Siyasi İktisat ve Küresel Kapitalizm:21. Yüzyıl, Bugün ve Yarın**, Der. Robert Albritton-Bob Jessop-Richard Westra, Çev. Can Cemgil, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2018, s. 197-220.
- McDonough, Peggy, Jessica Polzer: “Habitus, Hysteresis and Organizational Change İn The Public Sector”, **Canadian Journal of Sociology**, 37 (4), 2012, pp. 357-380.
- McGinn, Kathy, Patricia M. Patterson: “A Long Way Toward What?” Sex, Gender, Feminism, and the Study of Public Administration”, **İnternational Journal of Public Administration**, 28, 2005, pp. 929-942.
- McKinnon, Catherine A.: "Complicity: An Introduction to Andrea Dworkin, Abortion, Chapter 3, Right Wing Women", **Law & Inequality: A Journal of Theory and Practice**, Vol:1, New York, 1983, pp. 89-93.
- Meijer, Albert Jacob: “E-mail in government: Not post-Bureaucratic but late-bureaucratic organizations”, **Government Information Quarterly**, 25, 2008, pp. 429-447.
- Mier, Kenneth J., Sharon “Gender and Emotional Labor in Public Organizations: An

- H. Mastracci, Kristin Wilson: Empirical Examination of the Link to Performance”, **Public Administration Review**, Vol:LXVI(VI), 2006, pp. 899-909.
- Mies, Maria: **Ataerki ve Birikim: Uluslararası İşbölümünde Kadınlar**, Çev. Yıldız Temurtürkan, Ankara, Dipnot, 2012.
- Miller, Karen Johnston, Duncan McTavish: “Women in UK Public Administration”, **Public Administration**, Vol:LXXXIX, No:2, 2011, pp. 681-697.
- Mises, Ludwig von: **Bürokrasi**, Çev. Feridun Ergin ve Atilla Yayla, 3.bs, Liberte, 2010.
- Mitchell, Juliet: **Kadınlar: En Uzun Devrim**, Çev. Gülseli İnal, Güllü Savran, Şirin Tekeli vd., İstanbul, Agora, 2006.
- Moe, Ronald C.: "The "Reinventing Government" Exercise: Misinterpreting the Problem, Misjudging the Consequences", **Public Administration Review**, Vol:LIV, No. 2 (Mar.- Apr., 1994), s. 112-113.
- Murphy, Michelle: “Yeniden Üretim”, **Marksizm ve Feminizm**, Haz. Shahrzad Mojab, Çev. Funda Hülagü, Yordam, Mayıs 2018, s. 361-383.
- Narayan, Uma: “Batılı Olmayan Bir Feministten Perspektifler”, **Türkiye’de Feminist Yöntem**, Haz. Emine Erdoğan, Nehir Gündoğdu, Çev. Çağrı Çinaz, Nezihe Başak Ergin, İstanbul, Metis, 2020, s. 37-51.
- Narin, Özgür: “Otonomi Üzerine Değiniler”, s. 6, (çevrimiçi), https://www.academia.edu/25373634/Otonomi_Uzerine_De_giniler?auto=download , Son Son Erişim Tarihi: 27.04.2019.
- Narin, Özgür: “Kapital’den sonra Grundrisse: Marx ve Genel Zeka”, **Grundrisse'den Kapital'e Patikalar**, Özgür Öztürk, Melda Yaman, Özgür Narin, İstanbul, Sav Yayınları, 2017, s. 368-394.
- Narin, Özgür: “Sınıf Çözümlemelerinin Med Cezirleri, Marx, Weber ve Ötesi”, academia.edu.
- Negiz, Nilüfer, Aysun Yemen: “Kamu Örgütlerinde Kadın Yöneticiler: Yönetici ve Çalışan Açısından Yönetimde Kadın Sorunsalı”, **SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Aralık 2011, Sayı:24, s.204-213.
- Negri, Antonio: “Günümüzde Sınıfın Durumunun Yorumlanması: Yöntemsel Boyutlar”, **Açık Marksizm: Geleneklere Karşı**, Der. Werner Bonefeld, Richard Gunn vd., Çev. Şükrü Alpagut, İstanbul, Otonom, 2017, s. 129-166.
- Noordhoek, Peter, “Beyond New Public Management: Answering the Claims

- Raymond Saner: of Both Politics and Society”, **Public Organization Review**, Vol:V, 2005, pp. 35-53.
- Nowak, Jörg: “Poulantzas, Gender Relations And Feminist State Theory”, **Reading Poulantzas**, Ed. Alexander Gallasvd., Merlin Press, 2011, pp. 122-137.
- Nunn, Alex, Daniela Tepe-Belfrage: “Social Reproduction Strategies: Understanding Compound Inequality in the Intergenerational Transfer of Capital, Assets and Resources”, **Capital & Class**, Vol:XLIII, issue:4, 2019, pp. 617-635.
- Öğütte, Vefa Saygın: “Bir Sosyal Mekanizma Olarak Toplumsal Cinsiyet: H. Hartmann’a Eleştirel realist Bir Yorum”, **Doğu Batı**, Sayı:63, 2013, s. 45-71.
- Oğuz, Şebnem: “Sınıf Mücadelesinde Özne Sorunu: Proleterya mı, Prekarya mı?”, **Güvencesizleştirme: Süreç, Yanılgı, Olanak**, Ed. Özay Göztepe, İstanbul, Notabene, Mayıs 2012, s. 229-250.
- Oksala, Joan: “Affective Labour and Feminist Politics”, **Signs**, Winter 2016, pp. 281–303.
- Ollman, Bertell: **Yabancılaşma: Marx'ın Kapitalist Toplumdaki İnsan Anlayışı**, Çev. Ayşegül Kars, İstanbul, Yordam, 2008.
- Ömürgönülşen, Uğur: “Kamu Sektörünün Yönetimi Sorununa Yeni Bir Yaklaşım: Yeni Kamu İşletmeciliği”, **Çağdaş Kamu Yönetimi 1**, Ed. Muhittin Acar, Hüseyin Özgür, Ankara, Nobel, 2003, s. 3-43.
- Ömürgönülşen, Uğur: "Devletin Küçültülmesi Politikasının Bir Stratejisi Olarak Personel Azaltma: Anavatan Partisi Hükümetlerinin Türk Merkezi Kamu Yönetiminde Personel Azaltma Stratejisinin Genel Bir Değerlendirmesi", **H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C:23, Sayı 1, 2005, s. 371-417.
- Öngen, Tülin: **Prometheus'un Sönmeyen Ateşi: Günümüzde İşçi Sınıfı**, 2.bs, İstanbul, Alan, 1996.
- Orloff, Ann S.: “Gender and the Social Rights of Citizenship: The Comparative Analysis of Gender Relations and Welfare States”, **American Sociological Review**, 1993, (58:3), pp. 303-328.
- Osborne, David, Ted Gaebler: **Reinventing Government: How the Entrepreneurial Spirit is Transforming the Public Sector**, New York, Addison-Wesley Publishing Company, February 1992.
- Osborne, Stephen P., Kate McLaughlin: “The New Public Management in context”, **New Public Management**, Ed. Kate McLaughlin vd., Routledge, 2002, pp. 7-14.

- Övgün, Barış: “İdari Reform ve Politika Transferi”, **Mülkiye Dergisi**, C:XXXIX, Sayı:1, 2015, s. 301-306.
- Ozan, Ebru Deniz: "Sosyal Bilimlerde Gerçekçi-İlişkisel Yaklaşımın Anahatları", **Praksis**, (3) 2001, s.10-25.
- Özar, Şemsa, Burcu Yakut Çakar: “Kamu Politikaları, Piyasa ve Toplumsal Normlar Kısacasında Türkiye’de Erkeksiz Kadın Olmak”, **2000’ler Türkiye’de Sosyal Politika ve Toplumsal Cinsiyet**, Ed. Saniye Dedeoğlu, Adem Yavuz Elveren , Ankara, İmge, 2015, s. 301-330.
- Özar, Şemsa: “Sendikalar, Devlet ve İşveren Kuruluşları”, s.1, [https://www.academia.edu/31782953/ Türkiye de 1980 Sonrası Dönemde Kadın Emegi ve İstihdamı Politikaları Kadın Hareketi Sendikalar Devlet ve İşveren Kuruluşları Geçmişten Günümüze Türkiye de Kadın Emegi içi nde Ahmet Makal ve Gülay Toksöz eds İmge Kitabevi Yayınları 2015 ss.223-253?auto=download](https://www.academia.edu/31782953/Turkiye_de_1980_Sonrasi_Donemde_Kadin_Emegi_ve_Istihdam_Politikaları_Kadın_Hareketi_Sendikalar_Devlet_ve_Işveren_Kuruluşları_Geçmişten_Günümüze_Türkiye_de_Kadın_Emegi_İçinde_Ahmet_Makal_ve_Gülay_Toksöz_eds_İmge_Kitabevi_Yayınları_2015_ss.223-253?auto=download) Son erişim tarihi: 21.11.2018.
- Özaydın, Mehmet Merve: “Cinsiyete Dayalı Refah Sınırlandırmaları Temelinde İş ve Aile Yaşamının Uyumlulaştırılması Sorunu”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 15/3, 2013, s. 47-72.
- Özbudun, Sibel: “Marx’ın Düşünce Dünyasına Bir Seyahat: Etnoloji Defterleri”, <https://sibelozbudun.blogspot.com/2014/05/marxin-dusunce-dunyasina-bir-seyahat.html> Son Erişim Tarihi: 15.12.2019.
- Özcan, Emre: **Emeğin Kurucu Öznelliği: Otonomist Marksist Bir Okuma**, İstanbul, Otonom, 2017.
- Özen, Şükrü: “Türkiye’de Kadın ve Erkek Kamu Yöneticilerinin Yönetim Tarzı Açısından Farklılaşması ve Eril Erkek-Dışıl Kadın Varsayımının Geçerliliği”, **20. Yüzyılın Sonunda Kadınlar ve Gelecek Konferansı**, Ed. Oya Çitçi, Ankara, TODAİE Yayın No: 285, Kasım 1998, s. 217-236.
- Özgür, Hüseyin: “Yeni Kamu Yönetimi Hareketi”, **Çağdaş Kamu Yönetimi – I: Konular, Kuramlar, Kavramlar**, Ed. Muhittin Acar, Hüseyin Özgür, Ankara, Nobel Yay, 2003.
- Özkal Sayan, İpek, Aytül Güneşer Demirci: “Kamu Personelinin Değerlendirilmesinde Performans Sistemine Geçiş Sürecinin Analizi”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C:LXXIII, No:2, 2018, s. 667-700.
- Özkal Sayan, İpek, Aziz Küçük: “Türkiye’de Kamu Personeli İstihdamında Dönüşüm: Sağlık Bakanlığı Örneği”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C:LXVII, No:1, 2012, s. 171-203.

- Özkal Sayan, İpek: “Türkiye’de Kamu Personel Sisteminde Sorun Alanları ve Çözüm Önerileri”, **Ankara Üniversitesi. SBF Dergisi**, C:LXXI, No:3, 2016, s. 669-691.
- Özkanlı, Özlem: “Türkiye’de Üniversitelerde Üst Düzey Kadın Yöneticilerin karşılaştıkları Kültürel ve Yapısal Engeller”, **Mülkiye**, C:XXXIV, Sayı:268, 2010, s. 265-279.
- Özkazanç, Alev: “Refah Devletinden Yeni Sağa”, **Siyaset Sosyolojisi Yazıları**, Ankara, Dipnot, 2007.
- Özkazanç, Alev: “Toplumsal Cinsiyet Belası, Trans vs. Terf Tartışması Üzerine Düşünceler”, <https://viraverita.org/yazilar/toplumsal-cinsiyet-belasi-trans-vs-terf-tartismasi-uzerine-dusunceler> Son Erişim tarihi: 11.11.2019.
- Özkazanç, Alev: **Neoliberal Tezahürler: Vatandaşlık-Suç-Eğitim**, Dipnot, Ankara, 2011.
- Özkazanç, Alev: **Feminizm ve Queer Kuram**, Ankara, Dipnot, 2015.
- Özmağas, Utku: **Biyopolitika: İktidar ve Direniş Foucault, Agamben, Hardt-Negri**, İstanbul, İletişim, 2018.
- Özmete, Emine, Işıl Eker: “İş-Aile Yaşamı Çatışması ve Roller: Kamu Sektörü Örneğinde Bir Değerlendirme”, **Çalışma İlişkileri Dergisi**, Temmuz 2012, C:III, Sayı 2, s. 1-23.
- Özsoy Özmen, Arzu: **Kamuda Güvencesizlik: Uyum ve Direniş**, İstanbul, Notabene, 2017.
- Öztepe, Özay: “Yeni Dönemin Satırbaşları”, **Güvencesizleştirme: Süreç, Yanılgı, Olanak**, Ed. Özay Göztepe, İstanbul, Notabene, Mayıs 2012.
- Öztürk Yaman, Melda: “Ücretli İş ve Ücretsiz Bakım Hizmeti Ekseninde Kadın Emeği: 1980’lerden 2000’lere,” (çevrimiçi) <http://www.sosyalistfeministkolektif.org/web-yazilari/emegimiz/ucretli-is-ve-ucretsiz-bakim-hizmeti-ekseninde-kadin-emegi-1980lerden-2000lere/> Son Erişim Tarihi: 16.10.2019.
- Öztürk, Melda Yaman, Nuray Ergüneş: “Maddecî Bir Feminizm için: Kadının Görünmeyen Emeği Tartışmaları”, **İktisat Dergisi**, Sayı:469, 2006, s. 14-24.
- Öztürk, Özgür.; “Marx’ın Yöntemi: Neden Meta?”, Melda Yaman-Özgür Öztürk, **Metaların Kerameti**, Ankara Dayanışma Akademisi Kitaplığı, İstanbul, İletişim, 2019, s. 103-114.
- Özügürlü, Aynur: “Sosyal Sermaye: Kamunun Trajedisi Ya da Emeğin Sömürgeleştirilmesinde Yeni Bir Eşik”, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi** (12) 2006, s. 188-213.
- Özügürlü, Aynur: “Neoliberalizm ve Feminist Politikada "Sınıfsal Tutum"

- Arayışları”, **A.Ü. SBF Dergisi**, C:LXVII, No:4, 2012, s. 125-146.
- Özuğurlu, Aynur: “Sosyal Sermaye: Kamunun Trajedisi Ya da Emeğin Sömürgeleştirilmesinde Yeni Bir Eşik”, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi** (12) 2006, s. 189-200.
- Özuğurlu, Metin: “Sınıf Çözümlemesinin Temel Sorunsalları”, **Praksis** 8.
- Özuğurlu, Metin: “Taşeronlaşma Güvencesiz İstihdam Ya da “Hayatta Dikiş Tutturamama Halleri Üzerine”, **Memleket Siyaset Yönetim**, C:IV, Sayı: 9, 2009/9, s. 122-128.
- Parr, Sadie: “Integrating Critical Realist and Feminist Methodologies: Ethical and Analytical Dilemmas”, **International Journal of Social Research Methodology**, Vol:XVIII, No:2, 2015, pp. 193-207.
- Pektaş, Ebru: “Sistematik olarak kadınları aşağılamanın ‘sosyal politikası’ <https://ilerihaber.org/yazar/sistematik-olarak-kadinlari-asagilamanin-sosyal-politikasi-107292.html> Son Erişim Tarihi: 11.12.2019.
- Peterson, V. Spike, “Rethinking Theory: Inequalities, Informalization and Feminist Quandaries”, **International Feminist Journal of Politics**, 14-1, 2012, pp. 5-35.
- Philips, Anne: **Demokrasinin Cinsiyeti**, Çev. Alev Türker, 2. Bs, İstanbul, Metis, 2012.
- Polanyi, Karl: **Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri**, Çev. Ayşe Buğra, İletişim, 2007.
- Pollitt, Christopher, Geert Bouckaert: **Public Management Reform: A Comparative Analysis-New Public Management, Governance, and the Neo-Weberian State**, Oxford University Press, 3.ed, 2011.
- Poulantzas, Nicos: **Devlet İktidar Sosyalizm**, Çev. Turhan Ilgaz, Ankara, Epos, 2006.
- Poulantzas, Nicos: **Siyasal iktidar ve Toplumsal sınıflar**, Çev. Fevzi Lütfi Topaçoğlu, Şen Süer Kaya, İstanbul, Belge, 1992.
- Poulantzas, Nicos: **Kapitalist Devlette Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar**, Çev. Şule Ünsaldı, Epos, 2003.
- Powell, Walter W.: “Neither Market Nor Hierarchy”, **Research In Organizational Behavior**, Vol:XII, 1990, pp. 295-336.
- Puri, Jyoti: “States’ Sexualities: Theorizing Sexuality, Gender and Governance”, **The Sage Handbook of Feminist Theory**, Ed. Mary Evans vd., Sage, 2014, pp. 343-358.
- Read, Jason: **Sermayenin Mikropolitikası**, Çev. Ayşe Deniz Temiz, İstanbul, Metis, 2014.

- Read, Jason: “Özellik Üretimi: Ortak İçin Bireyötesilik”, <http://sinirdan.blogspot.de/2013/03/oznellik-uretimi.html>.
- Riccucci, Norma M.: “The 'Old' Public Management Versus the 'New' Public Management: Where Does Public Administration Fit In?”, **Public Administration Review**, Vol:LXI, No:2, March/April 2001, pp. 172-175.
- Roos, Jerome E.: ““Otonomi: Vakti Gelmiş Bir Düşünce mi?”, **Praksis: Gezi İle Gelen En Uzun Haziran**, Ağustos 2013, s. 217-240.
- Rosenbloom, David H.: “Have an Administrative Rx? Don't Forget the Politics!”, **Public Administration Review**, Vol:LIII, No:6 (Nov. - Dec., 1993), pp. 503-507.
- Rubin, Paul H.: “Hierarchy”, **Human Nature**, Vol:XI, No:3, 2000, pp. 259-272.
- Rusaw, Carol: “A Proposed Model Of Feminist Public Sector Leadership”, **Administrative Theory & Praxis**, Vol:XXVII, No:2, 2005, pp. 385-393.
- S. Davies, Jonathan: “The Limits of post-traditional public Administration: towards a Gramscian Perspective”, **Critical Policy Studies**, 5:1, 2011.
- S. Orloff, Ann: “Gender and the Social Rights of Citizenship: The Comparative Analysis of Gender Relations and Welfare States”, **American Sociological Review**, 1993, (58:3).
- Sabuktay, Ayşegül: **Mülksüzleştirme Yönetimi: 2000'lerde Türkiye'de Devlet ve Kamu Yönetimi**, İstanbul, Notabene, 2014.
- Sadioğlu, Uğur, Mete Yıldız: “Kamu Yönetimi ile Bilgi ve İletişim Teknolojileri: Bir Bibliyografik Analiz”, **H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, C:XXV, Sayı 2, 2007, s. 323-365.
- Sager, Fritz: “Weber, Wilson and Hegel: Theories of Modern Bureaucracy”, **Public Administration Review**, 69 (6), November/December, 2009, pp. 1136-1147.
- Saklı, Ali Rıza: “Fordizmden Esnek Üretim Rejimine Dönüşümün Kamu Yönetimi Üzerindeki Etkileri”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, C:XII, Sayı: 44, Kış 2013, s. 107-131.
- Sancar, Serpil: “Otoriter Türk Modernleşmesinin Cinsiyet Rejimi”, **Doğu Batı**, Sayı:29, 2004, s. 197-211.
- Sangari, Kumkum: “Ataerki/Ataerkleri”, **Marksizm ve Feminizm**, Haz. Shahrzad Mojab, çev. Funda Hülal, Yordam, Mayıs 2018, s. 332-353.
- Saraçoğlu, Cenk: **Şehir, Orta Sınıf ve Kürtler: İnkardan “Tanıyarak Dışlama”ya**, İstanbul, İletişim, 2011.
- Sarıtaş Oran, Serap: “Pensions and Social Reproduction”, **Social Reproduction**

- Theory: Remapping Class, Recentring Oppression**, Ed. Tithi Bhattacharya, 2017.
- Sarıtaş Oran, Serap: “Türkiye’de Emeklilik Sisteminin Finansallaşma Çerçevesinde Analizi: Bireysel Emeklilik Sistemi”, <https://independent.academia.edu/SerapSartas> So n Erişim Tarihi: 07.05.2019.
- Satsangi, Madhu: “Synthesizing feminist and critical realist approaches to housing studies”, **Housing, Theory and Society**, Vol:XXX, No:2, 2013, pp. 193-207.
- Sauer, Birgit, Stefanie Wöhl: “Feminist Perspectives on the Internationalization of The State”, **Antipode**, Jan 2011, Vol:XLIII, Issue 1, pp. 108-128.
- Savcı, İlkay: “Toplumsal Cinsiyet ve Teknoloji”, **A.Ü. SBF Dergisi**, 54-1, 1999, s. 123-142.
- Savran, Sungur: “Yalın Üretim ve Esneklik: Taylorizmin En Yüksek Aşaması”, **Marksizm ve Sınıflar**, 2.bs, Yordam, Mayıs 2015, s. 132-137.
- Savran, Sungur: **Kod Adı Küreselleşme:21. Yüzyılda Emperyalizm**, İstanbul Yordam, 2008.
- Sayan, İpek Özkal, Aziz Küçük: Türkiye’de Kamu Personeli İstihdamında Dönüşüm: Sağlık Bakanlığı Örneği, **A.Ü. SBF Dergisi**, C:LXVII, No:1, 2012, s. 171-203.
- Sayers, Sean: **Marksizm ve İnsan Doğası**, çev. Şükrü Alpagut, Yordam, 2009.
- Şaylan, Gencay: “Bağımsız Bir Disiplin Olarak Kamu Yönetimi: Yeni Paradigma Arayışları”, **Amme İdaresi Dergisi**, C:XXIX, Sayı 3, 1996, s. 3-16.
- Şaylan, Gencay: “Yönetim Biliminin Evrenselliği İle İlgili Bazı Düşünceler”, **Amme İdaresi Dergisi**, Sayı 11/2, Haziran 1978, s. 3-15.
- Şaylan, Gencay: “Kamu Yönetimi Disiplininde Bunalım ve Yeni Açılımlar Üzerine Düşünceler.”, **Amme İdaresi Dergisi**, C:XXXIII, Sayı:2, Haziran 2000, s. 1-22.
- Şener, Hasan Engin: “Performans Bilgisinin Denetimi Olarak Türk Sayıştayı’nın Performans Denetimi”, **Memleket, Siyaset, Yönetim** (MSY), C:XII, Sayı 28, Aralık 2017, s. 1-26.
- Şener, Ülker: Kamu Emekçileri Sendikalarında Kadınlar ve Kadın Politikaları, **Yayımlanmamış Yüksek lisans Tezi**, AÜ SBE, 2013.
- Sennelart, Michel : “Derslerin Bağlamı”, Michel Foucault, **Biyopolitikanın Doğuşu: College de France Dersleri 1978-1979**, Çev.

- Alican Tayla, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., 2015.
- Sennet, Richard: **Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri**, Çev. Barış Yıldırım, 2. Bs., İstanbul, Ayrıntı, 2005.
- Shields, Patricia M.: “Classical Pragmatism: Roots and Promise”, **Administrative Theory & Praxis**, Vol:XXVII, No:2, 2005, pp. 370-376.
- Shields, Stuart: “The paradoxes of necessity: Fail forwards neoliberalism, social reproduction, recombinant populism and Poland’s 500Plus policy”, **Capital & Class**, 2019, pp. 653-669.
- Sloan, Melissa M.: “The Consequences of Emotional Labor for Public Sector Workers and the Mitigating Role of Self-Efficacy”, **American Review of Public Administration**, Vol:XLIV (3), 2014, pp. 274-290.
- Sobacı, Mehmet Zahid, Özer Köseoğlu: “Yeni Kamu Yönetişimi”, **Kamu Yönetiminde Paradigma Arayışları: Yeni Kamu İşletmeciliği ve Ötesi**, Ed. Özer Köseoğlu, Mehmet Zahid Sobacı, Bursa, Dora, 2015.
- Songür, Neşe: “Türk Kamu Yönetiminde Stratejik Planlama ve Uygulamalara İlişkin Genel Bir Değerlendirme”, **Strategic Public Management Journal (SPMJ)**, Issue No: 1, October 2015, ISSN 2149-9543, pp. 56-78.
- Spike Peterson, V.: “Rethinking Theory: Inequalities, Informalization and Feminist Quandaries”, **International Feminist Journal of Politics**, 14-1, March 2012, pp. 5-35.
- Srnicek, Nick, Alex Williams: “Akselerasyonist Bir Politika İçin Manifesto”, <http://www.birikimdergisi.com/birikim/makale.aspx?mid=1142&makale=#Akselerasyon:%20Akselerasyonist%20Bir%20Politika%20%C4%B0%C3%A7in%20Manifesto>.
- Stivers, Camilla: "Toward a Feminist Perspective in Public Administration Theory", **Classics Of Public Administration**, 6. bs., Jay M. Shafritz and Albert C. Hyde, 2007, pp. 470-478.
- Stivers, Camilla: “A Tactless Question: Rejoinder to the Forum on Bureau Men, Settlement Women”, **Administrative Theory & Praxis**, Vol:XXXII, No:2, 2010, pp. 220-224.
- Stivers, Camilla: “Settlement Women and Bureau Men: Constructing a Usable Past for Public Administration”, **Public Administration Review**, November/December 1995, Vol.:LV, No:6, s. 522-529.
- Subramaniam, V.: “Indian Legacy of Bureaucracy and Administration”, **Bureaucracy and Administration**, Ed. Ali Farazmand, New York, CRS Press, 2009, pp. 53-64.

- Tanesini, Alessandra **Feminist Epistemolojilere Giriş**, Çev. Gülhan Demiriz, Berivan Binay, Ümit Tatlıcan, İstanbul, Sentez, 2012
- Thomas, Robyn, Annette Davies: “Gender and New Public Management: Reconstituting Academic Subjectivities”, **Gender, Work and Organization**, Vol:IX, No. 4, August 2002, pp. 372-397.
- Tischler, Sergio: “Şeyleşme Zamanı ve Başkaldırı Zamanı: Bazı Notlar,” **Açık Marksizm: Geleneklere Karşı**, Der. Werner Bonefeld, Richard Gunn vd., Çev. Şükrü Alpagut, İstanbul, Otonom, 2017, s. 326-327.
- Törenli, Nurcan: “EİT Dolayımında Kapitalist Üretim İlişkilerinin Yeniden Yapılandırılması: Enformasyon Toplumu ve Düşündürdükleri”, **AÜ SBF Dergisi**, 58-2, 2003, s. 191-219.
- Törenli, Nurcan: “e-Devlet’in Ekonomi-Politigine Giriş: Kullanıcı Dostu Ortamlarda “Sanallaşan” Kamu Hizmetleri”, **AÜ SBF Dergisi**, 60-1, 2005, s. 191-224.
- Tremblay, Reeta Chowdhari: **Inclusive Administration and Development: Feminist Critiques of Bureaucracy, Bureaucracy and the alternatives in world perspective**, Ed. Keith M. Henderson ve O. P. Dwivedi, Macmillan, London, 1999, pp. 69-94.
- Tunç, Ahmet: Yasama Dergisi, Sayı:32, http://www.yasader.org/web/yasama_dergisi/2016/sayi32/sayi32_64-80.pdf Son Erişim tarihi: 13.11.2019.
- Turan, Mehmet, Gülşah Parsak: “Yabancılaşma ve İş Tatmini İlişkisi: Bir Devlet Üniversitesi İdari Personeli Üzerinde Araştırma”, **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C:XX, Sayı 2, 2011.
- Turanlı Yücel, Kıvılcım: “Anne, Memur, Kadın”, **Amme İdaresi Dergisi**, C:XL, Sayı:3, Eylül 2007, s. 99-111.
- Türk, Duygu: Eleştirel Gerçekçilik Üzerine, **A.Ü. SBF Dergisi**, C:LXVII, No. 3, 2012, s. 189-217.
- Tutum, Cahit: “Devlet Memurları Kanunu’nun Genel Bir Eleştirisi”, **Amme İdaresi Dergisi**, C:VII, Sayı:4, Aralık 1974, s. 52-72.
- Tutum, Cahit: “Fulton Raporu”, **Amme İdaresi Dergisi**, Sayı 2/1, Mart 1969, s. 58-79.
- Tutum, Cahit: “Devlet Memurları Kanunu’nun Genel Bir Eleştirisi”, **Amme İdaresi Dergisi**, Sayı 7/4, Aralık 1974.
- Ünlütürk Ulutaş, Çağla: “İş ve Aile Yaşamını Uzlaştırma Politikaları: Türkiye’de Yeni Politika Arayışları”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C:LXX, No.3, 2015, s. 723-750.
- Wahl, Asbjørn: **Refah Devletinin Yükselişi ve Düşüşü: Avrupa’da Sosyal**

- Devletin Çöküşü**, Çev. Haldun Ünal, Baran Öztürk, h2o kitap, 2015.
- Weeks, Kathi: **Feminist Öznelerin Kuruluşu**, Çev. İlkay Özkürallı, Otonom, 2013, s. 22-91.
- Weidner, Jason R.: "Governmentality, Capitalism and Subjectivity", **Global Society**, Vol:XXIII, No:4, October 2009, pp. 387-411.
- Welch, Eric: "Public Administration in a Global Context: Bridging the Gaps of Theory and Practice between Western and Non-Western Nations", **Public Administration Review**, January / February, Vol:LVIII, No:1, 1998, pp. 40-49.
- Whitehead, Judith, "Emperyalizm ve İlkel Birikim", **Marksizm ve Feminizm**, Haz. Shahrzad Mojab, Çev. Funda Hülal, İstanbul, Yordam, Mayıs 2018, s. 227-255.
- Williams, Daniel W.: "Reinventing the Proverbs of Government", **Public Administration Review**, Vol:LX, No. 6, Nov. - Dec., 2000, s. 522-534.
- Wright, Erik O.: "Bureaucracy and the state", **Liberalism, Marxism and the Struggle for the State: Prolegomena to the Study of Public Administration**, Ed. Richard Bates, Administrative Context of Schooling, Deakin University, Victoria 3217, 1985, pp. 54-98.
- Wright, Erik Olin: "Class and Occupation", **Theory and Society**, Vol:9, No:1, Jan. 1980, pp. 177-214.
- Yalçın, Lütfü: Kamu Yönetimi Kuramları: Yöntemsel Bir Değerlendirme, AÜ SBE, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, 2010.
- Yalman, Galip L.: "Finansal Krizler ve Sermaye Grupları", **Nuray Ergüneş İçin Yazılar: Finansallaşma, Kadın Emegi ve Devlet**, Ed. Elif Karaçimen vd., SAV yay, 2019, s. 127-151.
- Yaman Öztürk, Melda, Nuray Ergüneş: "Maddeci Bir Feminizm için: Kadının Görünmeyen Emegi Tartışmaları", **İktisat Dergisi**, Sayı:469, 2006, s.14-24.
- Yaman, Melda, Zerrin Oğlağı: "Çalışan Kadın ve Ruh Sağlığı", **Ataerki Kapitalist Tahakküm Altında Kadın Emegi, Bedeni: Seçme Yazılar**, Sav, İstanbul, Kasım 2013, s. 205-219.
- Yaman, Melda: "Ataerki: Bir Kavramın Yeniden İnşası "Eski" Ataerki'den Ataerki Kapitalizme", **Eğitim Bilim Toplum**, C:X, Sayı:38, 2012, s. 72-115.
- Yaman, Melda: "Meta Olarak Emek Gücünden Meta Üretiminin Ötesine: Ücretli Emekten Kadınların Hane İçindeki karşılıksız Emegine", **Metaların Kerameti**, Ankara Dayanışma Akademisi Kitaplığı, İstanbul, İletişim, 2019, s. 183-215.
- Yaman, Melda: "Etnoloji Defterleri'nin Açtığı Yeni Ufuklar: Marx'ın

- Kadınların Ezilmesine ve Özgürleşmesine Dair
Düşüncesine İlişkin İpuçları”, **Praksis**, Sayı:48, 2018/3, s.
9-41.
- Yaman, Melda: **Ataerkil Kapitalist Tahakküm Altında Kadın Emeği, Bedeni: Seçme Yazılar**, İstanbul, SAV, Kasım 2013.
- Yeboah Assiamah, Emmanuel, Kwame Asamoah, Thomas Agyekum, “Therefore, Is Bureaucracy Dead? Making a Case for Complementarity of Paradigms in Public Administrative Thinking and Discourse”, **International Journal of Public Administration**, Vol:XXXIX, No:5, pp. 382-394.
- Yıldırım, Emek: “Devletin Dönüşümü ve Yönetişim Paradigması”, **Quo Vadis: Kamu Yönetimi**, Der. Veysel Erat, Cengiz Ekiz, İbrahim Arap, Ankara, Nika, 2018, s. 253-273.
- Yıldırım, Murat: “Modernizm, Post-modernizm ve Kamu Yönetimi”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, C:VI, Sayı:2, 2009.
- Yıldız, Günay: "Kayırmacılık Olgusunun Türk Kamu Yönetimine Yansımaları", **Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C:1, Sayı 2, 2017, s. 62-76.
- Yılmaz Şener, Meltem: "Conditional cash transfers in Turkey: A case to reflect on the AKP's approach to gender and social policy", **Research and Policy on Turkey**, 1:2, 2016, pp. 164-178.
- Yılmaz, Ahmet: **Kapitalist Devleti Anlamak**, Aykırı Yay., İstanbul, 2002.
- Yücedağ, İbrahim: “Modern Toplumda Denetim Asemblajı”, **SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Ağustos 2017, Sayı: 41, s. 161-175.
- Zengin, Ozan: “Günümüz Kamu Yönetiminde Ön Plana Çıkan Yaklaşımlar”, **Kamu Yönetimi: Yapı İşleyiş Reform**, Ed. Barış Övgün, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No: 598, 2009, s. 1-41.
- Zengin, Ozan: “Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı Neyi İfade Ediyor”, **A.Ü. SBF Dergisi**, 58-4, 200, s. 193-204.
- Zengin, Ozan: “Amerikan Kamu Yönetimi Disiplininin Kuruluşunda Verimlilik Olgusunun Yeri”, **Mülkiye**, C:XXXV, Sayı 273, 2011, s. 43-54.
- Zengin, Ozan: “Türkiye Cumhuriyeti Kamu Yönetiminde Dönüşüm ve OECD Etkisi”, **Mülkiye**, C:XXVII, Sayı 241, 2003, s. 233-263.
- Zimmer, Lynn: “Tokenism and Women in the Workplace: The Limits of Gender-Neutral Theory”, **Social Problems**, Vol:XXXV, No 1, 1988, pp. 64-77.

ÖZGEÇMİŞ

1980 yılında Samsun’da doğmuştur. Samsun Anadolu Lisesi’nden mezun olduktan sonra lisans öğrenimini İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Kamu Yönetimi bölümünde tamamlamıştır. İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset ve Sosyal Bilimler dalında tamamladığı yüksek lisansın ardından yine aynı enstitünün Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Dalındaki Doktora Programında öğrenim görmüştür.